

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalthistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

SYTTENDE BIND

VARDE

1968—71

REDAKTION:

Overlærer Vald. Andersen, Vejen.

Lærer H. K. Kristensen, Varde (formand).

Seminarierektor Sv. Mogensen, Gredstedbro.

INDHOLDSFORTEGNELSE

<i>Agerbæk, Kirsten</i> : Lidt om Vardes gamle rådhus 125–33,	320
<i>Buch, Arne Chr.</i> : Fra arbejdet i modstandsbevægelsen i midtjyske distrikt. Distrikt Æ	434–46
<i>Christensen, H. P.</i> : Fra arbejdet i modstandsbevægelsen i midtjyske distrikt. Grindsted	601–14
<i>Dam, A. Jensen</i> : Egnen omkring Villebøl i Kalvslund sogn	76–92
– Egnen omkring Kongeåen	624–37
<i>Edelberg, M.</i> : H. K. Kristensen 75 år	335–38
<i>Hald, C. Teilman</i> : Stiftamtmand Henrik Christian Niel- sen, Ribe	384–409
<i>Hansen, Margrethe, f. Nedenskov</i> : »Æ Lihm-skomager kuen«	483–88
<i>Heltoft, Jens</i> : Leopold Bruun	142–51
<i>Høier, Helga Elisabeth, f. Stau Andresen</i> : Barndoms- minder fra Varde i halvfemserne	447–60
<i>Jensen, C. P.</i> : Fra arbejdet i modstandsbevægelsens midt- jyske distrikt. Område Z	410–34
Jordfund 1967–68	151–54
<i>Kristensen, H. K.</i> : Fontehimmel og kirkevæрге	59–75
– »O skryw får'ete«	93–104
– En bevæget bryllupsnat	133–37
– Fra Gøding-Malt herreds tingbog	137–42
– Godsejeren på Nørholm og fæstebonden i Blaks- mark	299–304
– Da præsterne skulle købe præstegårdenes bygninger	304–11
– En liremands endeligt	311–14
– Byens pæl på torvet	314–16
– En Ølgodkapellan	316–17
– Da Hulkær møller skulle giftes	318–19
– H. Øllgaard	324–25
– Clara Haahr Christiansen	325–26
– og <i>Ivar Aalling</i> : Køllehuse og nogle småforeninger	461–74
– Iver Vind til Nørholm og Varde Jacobi kirkes store lysekroner	490–95

<i>Kristensen, H. K.</i> : Sct. Birgittes kirke og Sct. Gertruds kildekapel i Sig	395-97
- Lydum kapel og Lydumgårds forstrog	497-502
- Gamle gadenavne i Varde	638-60
- Ridefoged Peder Byrgesen og Fortuna	661-68
- Fængslet på Lunderup	672-76
- Vardes yngste sognepræst	676-78
- Lyngboarv	679
<i>Krogh, Knud J.</i> : Gyldent alter, glasmalerier og andre fund fra Malt kirkes kor	513-47
<i>Kvist, John</i> : Nedskudte engelske krigsflyvere	105-14
- Skovboerne og træhungeren på Vardeegnen	115-24
- Fra Koldinghus vildtbanes 3. beridt	227-66
<i>Kaae, Bue</i> : Studenter fra Ribe i Leipzig og Wittenberg i det 16. århundrede	339-83
- Rasmus Heidtmann, ærkedegn i Ribe og Slesvig	548-600
<i>Lindbæk, Jannik</i> : Fra Sønder Farup og Ribe i forrige århundrede	1-58
<i>Lund Hansen, H.</i> : Nogle undersøgelser over forhold i Skanderup sogn 1885-1922	177-226
<i>Mogensen, Svend</i> : J. Th. Termansen: Nogle optegnelser om slægten Termansen fra Vejen mølle	267-98
- Hans Lund	321-24
<i>Møller Kristensen, J.</i> : Galtho i Tistrup sogn som herregård	488-90
<i>Olsen, Tage</i> : Hvor der er vilje, er der vej	475-83
<i>Plougstrup, Hans Peder</i> : Min første plads som nykonfirmeret	669-72
<i>Rohde, H. J.</i> : Modstandsbevægelsen i Ølgod og omegn	615-23
<i>Termansen, J. Th.</i> : Nogle optegnelser om slægten Termansen fra Vejen mølle. Ved Svend Mogensen	267-98
30 år som årbogsredaktør	163-76
<i>Aalling, Ivar, og H. K. Kristensen</i> : Køllehuse og nogle småforeninger	461-74
Lokalhistorisk litteratur	155-60, 327-34, 503-10
Virksomheden	161f, 335, 511, 680-81
Nye medlemmer	162, 336, 511-12, 681-84
Navneliste	685-89

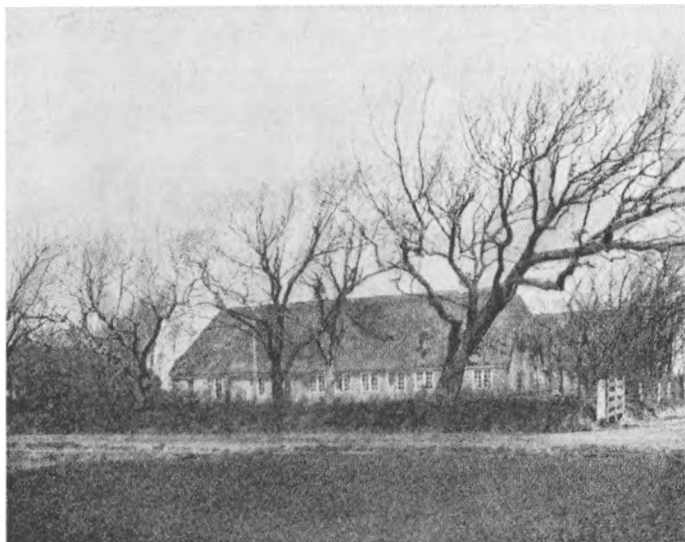
Fra Sønder Farup og Ribe i forrige århundrede

Af højskolemanden Jannik Lindbæks erindringer.

Jannik Lindbæk (1862-1909), i sin tid kendt af mange også på Ribe-egnen, hvorfra ikke få unge piger søgte til Ubberup højskole (ved Kalundborg), som han ledede sine sidste 10 leveår. I disse år begyndte han at nedskrive sine erindringer, som han dog kun nåede at føre frem til sit 24. år, inden døden bortrev ham, da han var kun 47 år gammel. Der er to hæfter. Det første er dateret oktober 1905 og har påskriften: Til min søn. Det andet er dateret december 1907. Af hans erindringer bringes her to brudstykker, omhandlende hans barndomshjem, hjemegnen i Sdr. Farup og skoletiden i Ribe katedralskole.

Også hans fortælling om de derefter følgende ungdomsår byder på meget af interesse. Stoffet herfra er, ligesom andet utrykt materiale, benyttet i den smukke levnedsskildring, hans medarbejder og senere efterfølger som forstander, Harald Balslev, udgav i 1910.

Lindbæk påbegyndte 1880 sit teologiske studium, men siger herom: »Virkeligt studium lære jeg ikke at drive i de to år« . . . »Det var en sorgløs og selskabelig tilværelse, jeg førte i mine to studenterår«. Da han er 20 år gammel, sker der to katastrofer i hans liv: Hjemmet i Sdr. Farup opløses ved bedstemoderens død (forældrene havde han allerede mistet som dreng) — og han rammes af lungetuberkulose, »familiesygdommen,« som han kalder den, og denne sygdom må han kæmpe med resten af sin levetid. Gennem den følgende halve snes år må han for sit helbreds skyld flere gange opholde sig i månedsvis i syden (Korsika, Rivieraen, Alger), ligesom han foretager tre længere rejser til Norge. Derimellem får han ophold i Ryslinge hos Vilh. Birkedal, i Birkerød hos den kendte skolemand Johan Mantzius og på Vældegård pigehøjskole, som han selv overtager i 1897, året efter at han

Fødegården i Sønder Farup.

havde bestået sin embedseksamen og ægtet Charlotte Ingerslev. 1899 grundlagde han Ubberup højskole, som kom til at blomstre under hans ledelse, skønt han stadig var mærket af sin sygdom. 800 unge piger blev mellem årene hans elever. En særlig indsats gjorde han som udgiver af Folkehøjskolens danske Læsebog.

Mange kendte mænd har Jannik Lindbæk omgædedes eller plejet venskab med, f. eks. valgmenighedspræst Carl Koch i Ubberup, Vilhelm Birkedal, digterne Bjørnson, Hostrup og Drachmann, malerne Joakim Skovgaard og J. U. B. Bredsdorff — og måske fremfor nogen ungdomsvennen pastor Otto Rosenstand. En anden ungdomsven, Aage Mantzius, har karakteriseret ham med ordene »I en sjælden grad forbandt han i sit væsen ynglingens charme med den modne mands karakterfasthed; han stod for os, som kendte ham nærmere, som et lysende eksempel på mandig viljestyrke og ubestikkeligt retsind, parret med dyb fromhed«. Et par linier fra Lindbæks beskedne lyriske digtning kan også tjene til at karakterisere manden:

» — den mand, som dæ bedst ka hold' wagen,
ham ska do wæl' dæ te ven«.

Mit barndomshjem.

Da min ven, præsten *Otto Rosenstand* i Vester Vedsted, havde købt resterne, en parcel, af min gamle fødegård i *Sønder Farup*, gav han ejendommen navnet »Lindbæksminde«. En svoger af ham giftede sig og drog derind som forpagter. Til det nygifte par sendte jeg nedenstående digt som hilsen, hvoraf et par vers kan danne indledning til, hvad jeg har at fortælle om mit barndomshjem.

»Lindbæksminde«.

Så hed den ikke den gamle gård,
da min slægt sad til huse derinde.
Men død havde travlt med sin sorte bår,
han var os for stærk: nu min fødegård
kun bærer vort navn som minde.

Det skiftede ejere, skiftede kår,
det fordums storbonde-sæde;
kun tvende småhuse som levning står
af de længer, der trygt i svundne år
omrammed min barneglæde.

Dog endnu i haven de træer gror,
jeg som barn har tumlet mig under,
ja, end i hver krog mine minder bor,
mig tykkes, dens grund er en hellig jord,
hvor min barndoms engel vist blunder.

Min fødegård lå på randen af marsken, $\frac{3}{4}$ mil syd-vest for Ribe, kun en fjerdingvej fra Vesterhavet. Der hørte både fede enge og magre sandmarker, ja hede til den; nærmest gården lå ypperlig agerjord, »Moltes toft«. I min faders tid var ejendommen på godt 11 tdr. hartkorn, men havde vist op mod 200 tdr. land. Jeg ved, fader engang blev budt 60.000 rdl. for den, og da jeg solgte den i 1881, ude af drift og uden besætning, fik jeg dog 84.000 kr. for den. Der var kun 3 andre

gårde i sognet, som nærmede sig den stærkt i størrelse. Om sommeren kunde vi have 70 stude gående i engene og på »Bjerrum mark«, som lå ude ved munden af Ribe å; om vinteren havde vi 50 på stald, deriblandt 8 køer samt kvier og kalve medregnet. Der skulde helst en dygtig handelsmand til at drive den ejendom, og det var fader.

Bygningerne var vist en 100 år gamle, grundmurede og solide. De 4 længer dannede en sammenbygget firkant, med hovedindkørselsport på vestlængen ind til den stenbrolagte gårdsplads. Men både nord- og sydlængen havde desuden en forlængelse mod øst, hvor de lunede om et stykke af haven, der ellers strakte sig sønden om gården i hele dens længde. Den østlige halvpart af sydlængen og det meste af østlængen var beboelseslejlighed, resten af gården var forbeholdt stalde, loer og lader. — Det hele var stråtækt, de røde mure hvidt kalkfugede; over indgangsdøren mod syd hævede sig en kvist; dagligstuen, lige ved siden af, dannede en fremspringende karnap med to brede vinduer i syd, to smalle i vest og øst. Den øvrige del af sydmuren dækkedes af to espaliertræer: foran »æ lille-døns« et blommetræ, foran »storstouw« et pæretræ, det havde sin stamme omme ved østgavlen, som det fyldte helt, og så kunde det endda dække 4 fag på sydsiden; det bar nogle store saftige pærer, som vi kaldte pundpærer (grev Moltke?) og stammede vist fra Møllers tid. Alt ialt var det en anseelig og køn gammel bondegård.

Ikke mindst ved sin *have*. Den var større end de fleste andres dengang — selv om den vel nok er vokset i min erindring. Den strakte sig syd og øst om gården, hegnet af et dige, hvor der voksede hyld og en slags tjørn. Læbæltet i vest var ret anseeligt, så de inderste træer nåede en anseelig højde, men alle kroner var

strøgne skrå af vestenvinden. Her fandtes både ahorn, eg og lind og et enkelt bøgetræ. Og så var der det lille paradisæbletræ med det fantasivækkende navn og de små sure frugter. Langs syddiget stod flere anseelige asketræer, højest det østligste, som ludede op over »grotten« på forhøjningen med den vide udsigt. Et af disse asketræer havde en udmærket siddeplads oppe i toppen, hvor jeg senere tit holdt middagshvil med en bog i hånden. Det indre af haven var optaget af urtebede med buksbomkant, græsplæner og et par blomsterbede med simple roser og jasminer.

I denne have har jeg lært at elske naturen. Jeg har fået de første forårsfornemmelser ved at se stikkelsbærbuskenes grønne blade, indåndet sommeren med duften af syren og jasmin, lyttet til størekoncerten i trætoppene henimod efteråret og stirret ud i mørkningen og følt hemmelighedsfuld skovuhygge. Her har jeg leget »Kong Erik og de fredløse« sammen med min jævnaldrende ven Hans Beck; jeg var drost Åge eller grev Henrik, han kong Erik, et riveskæft vor lanse, pilekviste vore sværd. Engang begyndte vi at grave en løngang ned under det vestre havedige, men kom ikke ret langt før vi standsedes af et interessant fund: gammelt læder, blyrammer til vinduesruder og et par små spyd, som gjorde fundet middelalderligt for vor fantasi, uagtet de voksne var ubarmhjertige nok til at fortælle os, at det var kasserede pibekradsere. I en enlig kampesten ved havens sydøsthjørne vilde jeg også gerne tyde nogle streger som runer. Ja, hvor var den have dog rig på vidundere!

Men lad os komme *inden døre*. Gæster til fods kom ind ad havelågen ved gårdens sydvesthjørne, hvorfra et stykke stenbro førte langs hestestald og lo hen til indgangsdøren midt på sydlængen. Forstuen, æ framgol, gik tværs gennem huset; fra den førte døre på den

ene side til loen, på den anden til køkkenet, senere — da alkovesengene var blevet fjernede fra dagligstuen — også direkte til den. Vi går ind i *køkkenet*, der har to vinduer ud mod gården; dem har jeg ligget og kigget ud ad, når stormen ved efterårstid ruskede i den store køreport og kastede mønningstørv (mansajer) ned i gården: det lukkede gårdsrum gav i sligt uvejr en følelse af værn og hygge. Og tit var der jo også færdsel derude af dyr og mennesker; lige foran indgangsdøren stod pumpen, som både karle og piger tit havde ærinde til. Men køkkenet havde noget andet, som jeg også har ofret et indgående studium, det var de hollandske klinker på væggen over den faste bæk, som gik under vinduerne og hen for bordenden — faders plads; for vi spiste i køkkenet. Flertallet af disse fliser forestillede møller, skibe og huse, men 6 af dem dannede tilsammen en stor ko, som jeg var meget glad ved. Til mit bryllup fik jeg den sendt fra en barndoms-kammerat, og nu danner den blå ko plade i mit tobaksbord. Foruden en del faste skabe og tørvebæk fandtes så endelig i baggrunden af køkkenet den åbne skorstensarne, der dog allerede i min barndom blev afløst af et komfur.

Fra køkkenet kom man ind i »æ *dawledøns*«, der også havde hollandske klinker på ydervæggen ud imod haven, mens vestvæggen oprindelig var dækket af 2 alkovesenge; op til køkkenvæggen stod bilæggerovnen med to løse messingkugler, som jeg tit har leget med. På østvæggen havde bornholmeruret, som jeg endnu ejer, plads ved siden af et stort fyrretræschatol, hvis klap fader brugte til skrivebord. Imellem vinduerne endelig stod et klapbord, flankeret af to egetræslænestole, hvoraf den ene nu er min skrivebordsstol. Der var lavt til de svære loftsbjælker og møblerne kun gammeldags og tarvelige, men stuen var lys og hygge-

lig, den gjorde indtryk af at være »beboet« og ikke stå til stads. Om aftenen sad pigerne inde og kartede, det forekommer mig, at karlene også undertiden har siddet og snoet halmbånd, og det meste af dagen snurrede bedstemoders rok foran bornholmeren, mens solen kastede brede lysbælter ind mellem de blomstrende pelargonier i vinduerne. — Senere, da fader blev anden gang gift, forsvandt alkovesengene, hvor jeg tit havde ligget og hygget mig om aftenen bag de halvåbne døre, og bilæggerovnen afløstes af en mere moderne kakkellovn, mens vi fik dør lige ud til forstuen; der blev »finere«, uden at dog den gamle stues præg forandrede synderlig. Henne ved indgangsdøren hang fremdeles det pibebrædt, jeg nu har i min stue, og som vistnok moder havde broderet til fader; der havde merskumspiberne deres plads, og på tobaksbordet nedenunder den gamle tobaksdåse af messing, hvis udkrasning, dygtig mættet med tobakssauce, var eftertragtet af gamle »bissere«, der brugte den som skråtobak. Billeder fandtes ikke i dagligstuen — oprindelig var der jo heller ingen ledig vægplads til dem — mellem vinduerne på sydsiden var et bredt spejl anbragt, som jeg endnu kan se fader barbere sig foran.

Østen for dagligstuen kom »æ lille døns«, oprindelig en tofags stue med alkoveseng i baggrunden; der er jeg født, og der var det, mor døde. Hvordan det var møbleret, husker jeg ikke tydeligt. Her stod dog vistnok sofa og bord samt moders runde maghonipiedestal. I denne stue kom vi kun, når der var fremmede, som der skulde gøres lidt stads af. Onkel Jakob og tante Augusta fra Ribe må engang have holdt jul ude hos os, for jeg husker tante siddende i »æ lille døns« og mig selv stående op ad hende, mens hun spørger mig, om jeg nu vidste, hvorfor vi holdt jul. — Da vor stedmoder kom til gårde, blev »æ lille døns« til en

stadselig 3 fags stue, idet gangen, som oprindeligt skilte den fra storstuen, blev lagt ind til den. I samme gang, som havde dør til haven, stod bl. a. et stort egetræs klædeskab, over hvis hjørner nogle mærkelige volutter, næsten som eftergjorte papirsroller, hvælvede sig ud.

Storstuen, »æ stou«², havde 4 vinduer mod syd, 2 imod øst og var dertil meget dyb, idet der nord for den kun var et par små gæstekamre. Her fandtes billeder på væggene, en hel række kolorerede fra 48-50, vist nok efter malerier af Simonsen; også i gæstekamrene fandtes billeder, bl. a. mindes jeg et, der forestillede englen, som flyver op fra den knælende Tobias — senere har jeg set, at det var en gengivelse af Rembrandts billede. Ellers var storstuen ikke stærkt møbleret; jeg tror, mors mahognisekretær havde sin plads her og så vel skab og kiste. »Æ stou«² brugtes nemlig kun ved de store gilder, bryllup, barsel og begravelse; jeg husker kun begravelse, med den sorte kiste åben midt på gulvet og senere på dagen de lange borde, hvorom sortklædte mennesker var bænkede. Onkel Jakob talte både ved mors og fars kiste. Denne storstue med gæstekamrene var det, der senere blev indrettet til aftægtslejlighed for gamle bedstemoder, og her blev plads til to stuer mod syd, et lille gæstekammer mod øst, spisekammer, køkken og entré mod nord. Det blev mit feriehjem, efter at jeg var kommet til Ribe.

I min barndom havde bedsteforældrene et værelse i den østre længe nede bag det store bryggers. Til det knytter sig min vistnok tidligste erindring: jeg står i bryggerset og ser gennem den åbne dør nede i *bedstemoders kammer* nogle karle med hvide bukser sidde og drikke øl af hvide kummer; det må have været østerrigerne, som vi havde indkvartering af i 64, da jeg kun var 2 år gammel. Det må vel have været ang-

sten for dem, som har brændt mig dette billede ind i sjælen, og så er det tidlig blevet opfrisket ved de andres fortællinger om minderne fra krigens tid. I det kammer var det, bedstefar døde.

I bryggerset med dets murstengulv var både bryggerkedel og bagerovn, dejgtrug og kærne med »pumpetang«, så her foregik meget arbejde, som det var interessant at være vidne til. Lysestøbningen ved den store runde drejeskive og karret med flydende tælle husker jeg også. En smalgang førte ned til »kælderen«, der slet ikke var nogen kælder, idet den vistnok kun lå et trin dybere end bryggerset; den var tvedelt, og i det forreste rum var mælkekammer — jeg kan se den senere tante Matea her i blå kjole stå og skumme mælk — i det inderste gemtes øllet og skinkerne. Hermed stoppede indenomstændighederne.

På den anden side af kælderen lå nemlig *tørveladen* med svinesti og »vandhus«. En port med låge førte ind til laden fra gårdspladsen. Jeg var ikke altid så glad ved at gå over i det skumle rum; jeg vidste, at i mine bedsteforældres tid havde en af deres piger hængt sig herovre af kærestesorg, og der havde tilmed i forvejen været varsel derfor, idet alle husets folk, pigen med, en aften kort forud havde siddet i dagligstuen og hørt en mængde folk med træsko på komme gående gennem æ framgol — just som så min bedstemoder siden genoplevede det den dag, man havde fundet pigen hængt.

Et barn kunne i det hele nok blive mørkeræd i den store bondegårds vidtløftige udhuse, især når man var blevet opfødt med historier om varsler og spøgeri, og somme tider også folkene havde haft morskab af at skræmme den lille dreng. En sådan erindring knytter sig for mig til vor store *kostald*, som optog den østlige halvpert af den nordre længe med indgang både fra gårdspladsen og den østre gavl — foran den sidste

bredte sig møddingen ved siden af havediget. Jeg holdt meget af at følge med pigerne, når de om aftenen skulde over at malke; jeg underholdt dem da med at synge for dem og lærte til gengæld sange af dem som »Når jeg ved stranden i ensomhed sidder« og lignende rørende kærlighedsviser. Da var det, at denne underholdning en aften blev forstyrret ved, at der nede i den anden ende af den lange mørke stald var nogen, som begyndte at brumme til sangen og tage på veje, så jeg ikke for alt i verden havde turdet løbe ene ind. Det viste sig at have været en af karlene, men jeg havde alligevel fået en skræk i blodet, og karlen fik bagefter med ret skænd af fader derfor.

Fra staldene kom man gennem en køreløse med port til begge sider over i den store *hølade*, der optog hele det nordvestlige hjørne af gården, og hvor jeg har haft min fryd af at tumle mig i det duftende marskhø, som jeg hjalp med at »trække fra«, når det blev kørt ind, og bag efter slog vi så kolbøtter fra bjælkerne ned i høet, ja, jeg har vel endog nogle gange dristet mig til at klatre op på hanebjælkerne og springe ned — nogen vovehals har jeg nemlig aldrig været. En gang havde jeg i den fastpakkede hømasse lavet mig en hel lille hule ud til et af de små ladevinduer, hvor jeg havde det lunt og varmt.

Kornladen på den anden side af den store indkørselsport i vestre længe var ikke nær så interessant. Så kom jeg da oftere i *hestestalden* i sydlængen, der havde plads til 8 heste — men vi havde sjældent så mange — og som hakkelsekammeret stødte op til; det var morsomt at stå og lade sine små hænder følge med den store stang, hvormed karlen drejede svinghjulet. Karlekammeret kom man også til gennem hestestalden. Og så fører *tærskeloen* os endelig tilbage til beboelseslejligheden. Her var jeg både ude om vinteren, når to

mand stod og tærskede hver dag og lærte at »synge plejlvisen«, d. v. s. at sige »av«, når tærskeren klemte sin plejl sammen om halsen på mig, og ved sommertid, når lugerne var slået op ud til haven, og Kristian snedker stod her og høvlede, så de lange spåner krummede sig i blanke spiraler — et ypperligt legetøj.

I denne gamle gård lukkede livet sig op for mig. Her var min første verden, den, jeg har levet mig inderligst sammen med. Den er derfor endnu altid nærværende i min sjæl, også når jeg ikke erindrer bevidst: bøger, jeg læser, tanker, jeg tænker, får meget tit uden mit vidende og vilje, mit barndomshjems lokaliteter til skueplads, jeg ser dem foregå på denne baggrund — og vågner undrende til bevidsthed derom.

Her voksede jeg op som et ret enligt barn. Tre yngre søstre døde små, de to kun år gamle; den tredie, Kristine, overlevede dog mor og blev vist 4 år gammel, men hun var 3-4 år yngre end jeg. Og hele 6 år yngre er min yngste søster Kathrine, hvem jeg heldigvis fik lov at beholde, men min legekammerat kunde hun ikke blive, snarere blev jeg senere hendes opdrager. Jeg husker kun, at hun engang faldt og slog sig et hul i panden på hanken af en spånkurv. — Så var der min kusine Elvina, der var kommet i vort hus som bedste-moders plejedatter, da hendes eget hjem var opløst, hun var imidlertid 6 år ældre end jeg. Min eneste erindring om hende fra barneårene er, at hun engang fik St. Veitsdans, og jeg står ude ved »skorstenen« i køkkenet hos en af pigerne og fortæller hende den interessante nyhed: hun skulde bare se sådanne fagter og grimasser, Elvina havde lagt sig til; på stedet fik jeg en knaldende ørefigen af den forbitrede kusine, som i den anden stue havde hørt, hvad jeg sagde. Hun var i det hele hastig af sig.

Selve livet i bondegården var imidlertid god under-

holdning for barnet. Vi levede jo sammen med vore tjenestefolk som alle jævne bønder der på egnen, selv på de store gårde, køkkenet var fælles spisestue, ædawledøns fælles opholdsstue i alt fald om aftenen; dog var karlene ikke ret meget inde. Vi havde to piger, to karle og dreng, og så var den herlige husmand, Peder Simonsen, vor faste medhjælp. Vore piger har givet mig den første undervisning i dansekunsten; i mørkningen nede i bedstemoders kammer — som pigekammeret lå ved siden af — dansede jeg min første »hamburger« (polka) til en melodi, jeg endnu husker. Jeg mindes nu kun et par af vore piger, en køn Manøpige, der hed Sofie, og Anna, som var hos i flere år og blev gift med forkarlen »Peder Karl«. Ja, han hører til et karlehold, som jeg husker for navnenes skyld bl. a.; det var de mange Petere, og da min fader også hed Peter, fik vi følgende samling: Peter Borrig, Peter Karl, Niels Peter og Peter (dreng). Disse to karle var det, så vidt jeg husker, der sammen med naboens Lars Bjerum engang nær var druknet, da stormfloden indhentede dem en nat, de var ude at bjerge »æ kre«. De havde tilbragt natten på et par ledpæle, og efter den noget brovtende Peter Karls beretning havde den ene bedt, den anden grædt og den tredie — han selv — bandet, da de var i knibe. Råheder har jeg kun sjældent været vidne til hos vore folk; det eneste eksempel jeg mindes, forstod jeg ikke dengang, og det virkede i alt fald kun skræmmende på mig.

Det arbejde, der udførtes af samtlige husets folk, var for mig — som det vel er for alle børn — en rig kilde til oplevelser, og netop på en bondegård giver det årets historie et afvekslende indhold. I dagligstuen blev der kartet, spundet og vundet garn. I køkkenet øvede madlavningen stor tiltrækning, navnlig når der bagtes æbleskiver; jeg har drevet det til at spise 10 »små-

kager« på en formiddag, men så kunde jeg også kun have 2 til »unden«. Øllebrød, »storbene grød« (surbyggerød) og finker kunde jeg ikke lide; øllebrøden blev tinget ned skefuldvis. I bryggerset blev kærnet og brygget, æltet dej og bagt; det sidste gav også smagekager. I bedstemoders kammer blev der støbt lys. Og her sad skrædderen oppe på bordet, når vi havde ham, og bød på interessant underholdning, men var ikke mere »skrædder«, end at han tog en rasende ilder ud af saksen ved halen og knuste dens hoved mod stenhellen foran bryggersdøren. Så var der slagtingen, særlig i november; jeg blev sendt ned i »æ Sønderby« for at plukke torn til pølserne af en enlig slåenbusk, som fandtes der ved vejgrøften — det var ikke den rareste opgave, men des lifligere var pølserne, både de sorte og de hvide. Juletravlheden har jeg allerede prøvet at fortælle om i de optegnelser, jeg nedskrev i Nervi for mere end 20 år siden.

Efterhånden som jeg blev større, kom det *udendørs arbejde* også til at spille en rolle for mig, om jeg end aldrig har været så ivrig landmand, som jeg nu ser min dreng være. Jeg blev dog som lillepurk stoppet og bragt hjem af en nabo, da jeg på egen hånd var gået ud på eventyr for at se til min fader, der pløjede på Harresland, om hvis beliggenhed jeg nok ikke havde nogen sikker viden. Men der var et karlearbejde, som har givet mig nogen af mine gladeste og farverigste barndoms minder, det var *høhøsten*, den var sommerens højdepunkt som julen vinterens.

Høhøsten begyndte ofte en søndag eftermiddag i begyndelsen af juli, og det kunde så tage en uges tid for os at få de store marskenge slåede; af gesthø avlede vi derimod kun eet læs eller to. Når den solide eftermiddagskaffe var sat til livs, blev arbejdsvognen læsset; det velforsynede madskrin dannede forreste sæde,

bag i vognen lå river og halmomvundne leer, og på agefjælen skumpledtes karle, piger og husmænd så under lystig sang ud ad den hårde lerede engvej, der indrammes af brede grøfter med siv og gule blomster. Vi skal denne gang begynde med æ Owereng (d. v. s. strandengen) helt ude ved havet. Efter at der er spændt fra, væltes vognen om på siden som skærm mod blæsten, og nu begynder det strenge arbejde; men det går med humør i den friske luft og det muntre selskab. Til alle sider ser man slættere i skjorteærmer og piger med »helgolændere«^{*)} og hører leerne klinge for strygespånen (æ hjøllestryg) om kap med lærkesang og vibeskrig. Først da jeg blev større, kunde jeg blive betroet at rive fra efter den sidste slætter; men så lå det jo nær at aflægge havet en visit. Det lave hav inden for Manø og Fanø, hvis klitter grånede derude i vest, er ikke vildt og vældigt som længere nordpå; men jeg ved til gengæld intet hav med så rig en strand og så vid en udsigt. Milevidt i nord og syd ses landsbyer og kirketårne over de flade frodige enge; ud over åløbene er det, som bygningerne svævede flimrende oppe i luften, særlig på hede dage, når »æ Lokkemand«^{*)} driver med sine får, og hele tiden står domkirketårnet i Ribe og ser alvorlig til. På den lerede strand går grønsværet tæt ud til havstokkens tangbræmme; her gror »surr«^{**)}, der plukkes og spises som spinat^{**)}, og mængder af røde »lammeknapper« (engelsk græs). Og så var der vadernes rigdom af »skiller«: »køer« (kong'er), »hest« (blåmuslinger), »duer« (dammuslinger), »får«

*) Helgolænderne var hatte, en slags kyser af småblomstret lærred og med stærkt fremstående skygge, der holdtes i facon af 3 tynde stivere, som kunne trækkes ud, når kysen skulle vaskes. De brugtes både i slæt og høst.

**) Surr er formodentlig syre (rumex acetosa), kaldtes også surkål, i Norge matsyre.

(hjertermuslinger), dertil »kragwost«^{*)}, »fandens kretbur«^{**)}, krabber og »skuld« samt alle de skrigende søfugle — det er den strand, der endnu har den mest betagende magt over mig. Og så boltrede man sig nøgen i det lunkne, salte vand, hvor man kunde vade $\frac{1}{2}$ fjerdingvej ud, før det nåede op over hofterne; som oftest lagde jeg mig ned på bunden nærmere strandkanten for at få det forfriskende bad. Var det ebbetid, kunde man i alt fald få sig en soppetur i vadehavets vandpytter mellem sandormenes toppede affaldsdynge, som jeg ikke rigtig kunde lide at træde på, fordi de så ud som ormeklynger.

Men søen tærer. Godt at det er mellemmadstid. Slætterne har allerede lagt sig i græsset om madskrinet, hvorfra nu pigerne dækker op på den grove hvide dug, brød og sul, smør og ost, øl og brændevin. Maden smagte dobbelt så godt herude i det fri og i dette muntre selskab, hvor der blev sunget »Studentens glade liv, studentens glade mak-mak-mak« og fortalt slætterhistorier, som var i slægt med skipper- og jæger-dito. Et eksempel: I en gård, hvor maden var mere drøj end lækker, sad en slætter på bænken foran vinduet og havde fået en bolle på skeen, da det givet et sæt i ham — som det hænder især begyndere, hvem det strenge arbejde tager stærkt på — og ud farer bollen af skeen forbi hans hovede, slår ruden itu og en hund ihjel udenfor! Ved aftenstid kunde det hænde, at jeg blev sat til at drive køerne hjem fra en af fenneerne. Men slåarbejdet fortsættes i den lyse aften; ved midnatstid fik folkene sig et lille blund i læ af vognen eller en bunke hø, og så tog de atter fat før daggry og kom

*) Krageost = sepiaskaller, kalkplader fra rygskjoldet af en blæksprutteart.

**) Fandens trillebør = rokkens tomme rektangulære æghylster.

først kørende hjem på den tid, jeg kom ud af dynerne. Hvilken fest da at løbe ud imod dem, blive taget op på vognen og komme syngende ind ad porten for derefter at bænke sig ved middagsbordet! For i slåtiden spiste vi »unden« om morgenen, den usædvanlige tid forhøjede festfølelsen. Når så leerne var skærpede, sov karlene til hen på eftermiddagen, og så drog de ud igen. Det forholdsvis korte og tætte marskgræs lader sig bedst hugge, når der er dug på, og arbejdet er mindre strengt, når man ikke plages af solheden — derfor denne arbejdsordning.

Siden, når høet er »hverret« og skal rives og sættes i stak, arbejdes derimod fra morgen til aften, og middagsmaden indtages ved aftenstid, mens folkene midt på dagen må nøjes med et fad grød, som bæres ud til dem. Da var den bedste fornøjelse at køre med på »tømmestokken« som senere på hølæsset. Det var et stort arbejde at få tilendebragt. Jeg ved et år, da vi avlede 120 læs marskhø, men da måtte vi også have hæs udenfor den fyldte lade. — Kornhøsten var der ikke noget ved for mig som barn, den ændrede ikke det daglige livs gang, uden for så vidt den sluttede med, at karlene »strøg for kålen«, og at der siden holdtes høstgilde (opskør) i jævn stil. »Mushøtte« efter tærskningens afslutning var skrumpet ind til en gang kaffepunsch.

Min verden udvidedes jævnt, efterhånden som jeg voksede til: landsbyen kommer med i den. Sønder Farup er kun en lille landsby, der rummer et par hundrede mennesker. Men den gjorde et hyggeligt indtryk med sine forholdsvis talrige gårde, alle grundmurede og med helt respektable haver. Vor gård lå østlig i byen, der, uagtet den havde sin største udstrækning i øst-vest, dog deltes i »æ Synnerby« og »æ Nørreby« efter hovedvejen. Lidt syd for byen, oppe

på de tørre marker, lå møllen; derimod er Vester Vedsted, sognets største by, kirkebyen. Vi havde en fjerdingvej til den statelige højtliggende kirke, hvis svære grå tårn med det høje, blytakte spir vi kunde se i sydvest. Der var selvfølgelig krigstilstand mellem de to byers børn, vi skældte dem ud som de Vedsted-sandknygere, mens de efter os råbte Farup-dyndtrækkere; byerne er ret godt karakteriserede dermed: vi havde marskengene lige op ad os, mens Vedsted ligger tildels på sandklitter.

Det hjem, hvor jeg tidligst fik min gang, var vor nabo Jespers, hvis bolssted kun ved vejen var skilt fra vor gård. I den lille have med den store brede buksbombæk og i den grønmalede dagligstue med det blå træværk, bl. a. alkovesengene og mælkehylderne ved bjælken, har jeg tit siddet og snakket fornuftigt med den rare Jesper, der var brystsyg og talte så rolig og mild om døden, og hans kone, den høje Ingeborg med det lange ansigt, er en af dem, der siden med mest trofasthed har drøftet minderne om mit barndomshjem sammen med mig. Hvad dog særlig drog mig over til Jespers, var deres ældste datter An Mari, min første jævnaldrende legekammerat og min første kæreste. Frieriet gik iøvrigt til sålunde: vi var oppe i skolens have, hvor vi havde fået lov til at gå ud og plukke stikkelsbær; An Mari's moster, Katrine, var blevet forlovet med lærer Jørgensen. Så retter jeg det samvittighedsspørgsmål til min veninde: »An Mari, ven holler du mjest a?« Hun ledte genert efter svar. »Er'et du far?« »Nej?« »Er'et da du mor?« »Nej.« »Er'et du, æ kender, har æ nowersind sei ham?« »Ja,« kom svaret sagte, »do ka fo ham å se, nær du ser ind i en spejl.« Og jeg forstod jo nok halvkvæden vise; vi satte os til at prikke huller i bladene med stikkelsbærtorne og gav hinanden disse smykker i fæstengave, og så tog vi

hverandre i hånd og travede hjemefter med den trygge bevidsthed, at vi to skulde engang være mand og kone. Men An Mari blev aldrig gift, hun døde ung af sin faders sygdom. Nu sidder hendes yngre søster Maren, min søster Katrines legekammerat, som husmoder på vor gamle nabogård.

I mine sidste barneår derhjemme trådte forholdet til An Mari i skygge for venskabet med Hans Beck, og samtidig rykkede »æ Synnerby« inden for min verden, for der lå Kristian Becks gård. Tilmed var »Frantses grønning« byens mest yndede legeplads, her tumlede både drenge og piger sig næsten hver dag i mørknin-gen. Kristian Becks, med hvem jeg kom i så mangfoldig forbindelse, var en meget talrig familie: 5 døtre og 4 sønner. Af dem blev den ældste, Matea, gift med min farbrod Søren Janniksen i Okholm; Anna blev min kæreste barndomslærer Skrydstrups hustru; Maren blev min stedmoder; Kristiane, til hvem min gode ven og nabokarl, Hans Brun, ihærdig bejlede, blev gift med en gårdmand på Horsenseggen, og Margrete var den, som jeg i mine senere drengeår sværmede mest for. Af sønnerne fik jeg mest at gøre med de to mellemste. Nis blev min ungdomskammerat, Hans min barndomsven. Det var et livligt hus at komme i, lykkeligst vistnok efter Kristian Bechs død, thi han var en forfalden stakkel, der slet ikke tålte spiritus, så den, der holdt sammen på hjemmet, var min senere »bedstemor«, An Mari Bechs, en dygtig og rar kone. Det var med Hans Bech, jeg drev mine fantasilege, og så kappedes vi i skolen om at være den flinkeste; han havde som jeg lyst og anlæg til læsning, og hans dårlige fødder, en slags klumpfødder, fritog ham fra det sædvanlige drengearbejde, så han, ligesom jeg, kom til at gå i skole hele året rundt. Vi kom da også begge til at studere.

Fælleslivet i landsbyen har jeg ikke stærke indtryk af fra min barndom, det var først som halvvoksen, jeg kom med til de unges lag; »grandegilderne« har jeg kun hørt nævne. — Jeg blev tidlig taget med i kirke og husker, jeg har siddet ved faders side i vor kirkestol, den 6. fra oven, mens moder sad lige overfor på kvindesiden i nr. 7. Jeg har altid holdt af den høje lyse kirke, og når jeg kom der som voksen, har jeg siddet i vor gamle stol; men nu ligger min slægt samlet østen for koret — søster og jeg lader gravstedet vedlige-holde. Den gamle præstegård ved kirkens fod, der er bleven mig så kær og hjemlig i den snes år, mine venner Otto og Bolette Rosenstand har boet der, gæstede jeg allerede som barn, da pastor Sørensen fra Færøerne sad til huse der. Ham mindes jeg som en statelig mand, der sagde »Guts« i stedet for Guds og jævnlig brugte ordet »sgu«, når han fik sig en passiar med bønderne om landvæsenet, som han havde god forstand på, mens de ikke regnede ham som prædikant. Fruen havde grå bukler foran kappen. Præstens store drenge, som jeg skulde lege med, var ret rå og uopdragne — i alt fald havde jeg aldrig set bønderdrenge opføre sig så uhøvisk, — men godmodige tillige. Engang pastor Svejstrup havde prædiket (det var om døberen Johannes), hentede jeg mig ved en tagfat om hans lukkede vogn ude i præstegården det år, jeg har på siden af min næse, idet jeg styrtede over mod det skarpe vogntrin — til stor forfærdelse for Vilhelm og Guttorm, der tænkte, jeg havde knækket næsen. En anden gang fik de mig til at opføre mig mindre passende ved et gilde hos Jep Peters i V. Vedsted — den eneste gård der i byen, hvor jeg mindes at have været som barn; vi havde siddet længe ved bordet og spist tæt, da præstens Vilhelm uventet giver sin lille, intetanende nabo et stærkt tryk i begge sider, hvad da også frembragte en lyd, som

bragte mig til at blusse af skam og gjorde mig til skive for alles blikke under almindelig munterhed. — Uden for vor egen landsby kom vi ellers kun på besøg hos vor familie. Og det vil atter sige, at vi mest havde vore forbindelser sydpå, tildels endogså syd for grænsen, hvis gendarmer, toldere og grænsemærker tidlig gjorde mig modsætningen mellem dansk og tysk bevidst. I vor naboby nordefter, Øster Vedsted, hvor alle sagde »a« til sig selv, mens man i S. Farup sagde »æ«, har jeg næppe været inden døre noget sted, så ringe forbindelse havde vi ad den kant.

I min barndom havde endnu sognets to byer hver sin skole, min søster kom derimod til at gå i den store fællesskole, som byggedes midt imellem byerne. Jeg kom meget tidlig i skole, jeg var nok knap 5 år — det må så have været til maj 1867. Og dog kunde jeg allerede læse forinden. Det var sagtens moder, der havde lært mig at stave, men så overraskede jeg en dag familien med af mig selv at begynde på at »læse sammen«, jeg husker tydelig, at det var på 3. side i Brandts billedbibelhistorie om syndefaldet. De lovord, der faldt i den anledning, har bidraget til at give mit liv dets retning; de vakte min læselyst og min ærgerrighed efter at udmærke mig ad boglig vej. Landvæsenet viste jeg til min faders sorg aldrig interesse for som barn; jeg vidste ikke engang som andre drenge, hvor mange køer og får vi havde, indtil jeg engang tog mig for at få det at vide for at kunne møde alle generende spørgsmål vel rustet. End mindre duede jeg til at hjælpe med. Jeg har endnu bitre minder om, hvordan et par får, jeg skulde flytte, i stedet for flyttede mig, rendte med mig. Og da jeg engang efter at være kommet på latinskolen hjemme i en ferie blev sat til at køre harven af min farbroder Andreas Kristian, gik jeg og faldt i staver, så harven med en tand fik fat i mine opsmøgede bukser,

væltede mig og gik halvvejs op over mig, mens jeg lå og råbte turr! til hestene. Jeg slap heldigvis med et par flængede bukser og fandt, det var billigt køb, thi med det samme slap jeg også for at blive sat til bondearbejde fremtidig. Ja, jeg lærte, med skam at melde, ikke engang at køre eller at ride ordentlig, endsige at koble en flok køer; drive dem løse hjem var det eneste, jeg blev sat til. Hvad der sikkert har bidraget meget til alt dette var, at jeg var spinkel og havde få kræfter; jeg gennemgik vist også en del sygdomme som barn. Men til gengæld blev jeg så nu flink i skolen, og læsning var min lyst.

Samtidig med mig kom Hans Bech og en del andre jævnaldrende kammerater i skole. Det var lærer Mortensen, der vilde have os så tidlig fat. Og således gik jeg da min daglige gang op til den lille skole, som lå en 5 minutters gang sønden for vor gård, med en lille have i syd og ellers tørre marker omkring, hvor vi oftest kunde tumle os i uhindret leg: »sidst«, »klafones«, »fugl og foulre«, spillet »lybbes« og klink etc. Skolestuen lå i den vestre ende af huset med vinduer til 3 sider, vi sad med ansigtet mod vest, drengene til højre og pigerne til venstre for katedret, hvor læreren sad foran den sorte tavle med udsigt ned til bilæggerovnen ved den modsatte væg.

Mortensen, som havde fået mig i skole, beholdt vi kun $\frac{1}{2}$ år, så blev han forflyttet til V. Vedsted, hvor han blev til sin høje alder. Han har altid vist sig venlig imod mig, men vi havde ham for kort til, at jeg kom ham personlig nær. Derimod holdt jeg meget af mine tre følgende lærere: Jørgensen, Skrydstrup og Beyer, alle tre ugifte seminarister, hvoraf de to første — som nævnt — forlovede sig i Sønder Farup. Jørgensen var en gemytlig tyndhåret og rødblisset mand, der kun én gang bankede mig med pibespiden oven i hovedet,

fordi en kammerat havde fået mig til at le under salmesangen. Ellers var vi fine venner, når han kom på besøg hjemme, og jeg blev indbudt til at spise stikkelsbær hos ham. Skrydstrup var ung og køn med sit brune hår og overskæg, og han blev min yndlingslærer. Engang læste han en børnefortælling for os, der begejstrede os sådan, at i alt fald jeg kravlede op på skolebordet for at være kilden nærmere. Jeg tror også nok, det var ham, der belønnede os med at lade os se litografier af nordiske landskaber o. lign., hvor jeg bl. a. husker, han gjorde mig opmærksom på, hvor kønt lysstrimer brød frem gennem skylagene etsteds. Jeg kom til at gå i aftenskole hos ham og lærte lidt dansk sprog-lære. Og så sang han godt, fik lavet en sangforening og sang flerstemmig sang med nogle af dem oppe hos os, da fader og han var blevet vordende svogre. Beyer var min lærer det sidste års tid hjemme, en slank, bleg mand, der siden blev brystsvag. Han lå endnu i sengen, da jeg kom for at sige ham farvel før min afrejse til Ribe, og da sagde han nogle kønne og fromme afskedsord til mig, som rørte mig meget, men som min stedmoder gjorde lidt nar af.

Det var flinke lærere vi havde; jeg var glad ved at gå i skole, og vi lærte godt. Balslevs lærebog nåede jeg 5 gange igennem og kunde den udenad. Den eneste gène, jeg har haft deraf, er, at jeg stadig ser dåbspag-tens og fadervors ord for mig på dens sider. Ved siden fik vi bibelhistorien fortalt godt og levende — Skrydstrup og Beyer var grundtvigianere. Også Danmarks-historien fik vi først fortalt. Læsning, skrivning og regning blev drevet med iver, og jeg skrev mit modersmål uden mange fejl, da jeg 11 år gammel blev optaget i latinskolen, var i det hele videre fremme i de fleste fag end de kammerater, jeg der fik. Engang vi i skolen derhjemme havde fået lov til at skrive, hvad vi selv

vilde, skrev jeg en længere bøn ned, som jeg måtte give læreren, vistnok Beyer, en afskrift af — det var nu ikke videre pædagogisk gjort. Tidlig begyndte jeg også at interessere mig for at lære navnene på vore digtere at kende. I Wulffs læsebog stod bagi korte notitser om vore digtere, som jeg grundig studerede. Hvor vilde jeg gerne se min barndoms læsebøger igen! Ingen er dog siden blevet læst med en sådan stemningsrigdom som de. De eneste, jeg ellers særlig husker fra min barndoms tid derhjemme, er Ingemanns romaner, hvoraf vi kun havde et defekt eksemplar af »Kong Erik og de fredløse« — det, som blev grundlaget for mine bedste lege. Men da jeg begyndte at gå til Ribe for at få undervisning i tysk og fransk hos »onkel Fabricius« c: den gamle cand. phil. Fabricius-Møller, bedstemoders fætter, så opdagede jeg hos min onkel Jakob resten af romanerne, og »Valdemar Sejr« blev det, der trak mig stærkest til Ribe. Da jeg var kommet til Sæbygårds brand, var jeg ved at forgå af spænding efter fortsættelsen og af uhygge under hjemturen.

Ja, jeg blev tidlig en læsehest, og mit fremtidsideal en skolelærer med lang pibe i munden, men far sagde, at vilde jeg endelig læse, så skulde jeg læse til præst som min onkel Jakob, og det havde jeg intet imod, men fader desværre — først på sit dødsleje gav han tilladelsen.

Endnu nogle spredte træk fra skolelivet. Provst Claudi fra Ribe var kommet på visitats, og denne højtidelighed forfjamskede en af skolepigerne i den grad, at da hun skulde læse op, sagde hun »stiftsprovsten«, hver gang hun kom til et ord med stort bogstav! (det var Hanne Marie af Niels Jensens, som havde tre mindre søstre, som hed: Anne Mari, Ester Mari og Kjesten Mari). — Engang så jeg spøgelser oppe ved skolen ved højlys dag. Det var en stille grå morgen, jeg var

kommet tidlig op til skolen, som lå fuldstændig øde og tom. Jeg følte mig uhyggelig i det store tomme rum og gik udenfor, hvor jeg i den stille luft tydelig kunne høre den fjerne, dumpe larm af maskinerne, der byggede på Esbjergs havn, ind over havet. Da syntes jeg nede ved havegærdet at se en grå skikkelse med horn og bukkeben hoppe grinende frem imod mig; jeg ky-lede en rebstump imod den, men den grinede blot værre end før. Så kastede jeg min salmebog efter den lede, og synet var forsvundet. Jeg ved ikke, om jeg nylig havde hørt om Luther på Wartburg, men historien viser ialtfald, jeg har haft en ret livfuld indbildningskraft dengang. — Vi blev jo nu også fyldt med historier om varsler og spøgeri. Da fader døde, fortalte Hans Snedkers, at de havde hørt en vogn dreje op for deres dør om natten, og derefter kom nogen ind slæbende noget tungt efter sig, som de med et bump lod falde på gulvet i dagligstuen lige ved siden af, hvor de lå; og der var naturligvis ingenting, da de stod op. Men nogle dage efter kom man på den måde med fjælene til min faders ligkiste.

Ja, *hans død* bragte afslutningen på min lykkelige barndomstid; et halvt år efter drog jeg ind til Ribe, bort fra det gamle hjem, fra skolegang og kammerater, fra det friske, frie liv på landet, som havde været så rigt — der er jo så meget, jeg ikke har fået med her: fiskeriet efter hundestejler i grøfterne, vor stegen kartofler nede på marken (ved »æ stor bjerre«) o. m. a. Men mit hjem var jo allerede et andet. Jeg havde haft stedmoder i et par år, og det en ung og meget lunet stedmoder, der tog skrappere på mig, end jeg tidligere havde været vant til. Og nu var også fader død. Min stedmoder blev snart igen forlovet og skulde flytte fra gården, som blev overdraget mig. Den skulde nu lejes ud, og min gamle bedstemoder med min søster flytte

Fra Sønder Farup og Ribe i forrige århundrede

op i den aftægtslejlighed, som indrettedes til hende, mens min yngste farbroder, Anders Kristian, overtog hovedparcellen af gården.

Jeg slutter her med at nedskrive 3 meget barnlige vers, hvori jeg dengang havde prøvet at fremstille de store, afgørende begivenheder i mit barndomsliv — de er lavet med års mellemrum, en slags »historiske folkeviser«:

1. Nu gik en sjæl til himmelen!
så lød min vemodsklage,
da moder min fra jord gik hen
og vendte ej tilbage.
2. En anden moder nu jeg har,
hun er imod mig kærlig,
i Jesus Kristus er jeg glad,
som styrer alt så herlig.
3. Og sorgen følger på min vej,
min fader må jeg miste.
Jeg tror på Gud, han svigter ej,
når alle andre svigte.

Det er min første poesi.

Skoleårene i Ribe.

Min onkels hus, der nu blev mit hjem i halvsjette år, lå i den sydlige udkant af Ribe i en gade uden genbohuse og tilmed på et hjørne, hvad der gjorde beliggenheden endnu mere fri. Det var et gråt 7-fags hus med en 3-fags kvist, af hvis to værelser jeg fik det mindste. Herfra havde jeg en vid og fuldstændig landlig udsigt over en smal arm af Ribe å, landevejen til Haderslev og Tønder, der begge gik på dæmninger her nærmest byen, da stormfloden tit satte de lave enge under vand — og så det flade land ned mod grænsen og ud mod havet, der skinnede som en blank sølvstribe under

eftermiddagssolen. De tre landsbyer: Ø. Vedsted, S. Farup og V. Vedsted lå samlede i en klynge mod sydvest; jeg boede altså med udsigt til min hjemstavn, det opvejede for mig mange gange det ubehag, der kunde være ved at bo på et så blæsende hjørne. Og mit lille okkerfarvede kammer var trods sit fattige udstyr og de nøgne vægge lyst og venligt, og så var det mit.

Nå, det var heller ikke noget flot udstyret hjem, min onkels havde nedenunder. Når jeg havde lektierne til side, sad jeg tit nede i spisestuen, det daglige opholdsrum, og læste i en bog eller legede med de små. Det var Johannes og Henriette, jeg så vokse op. Johannes var født samme år, jeg kom der i huset; deres ældre broder, Karl August, døde derimod tidligt, og en lille søster, Katrine, døde nogle uger efter sin moder.

Onkel Jakob, faders næst yngste broder, var adjunkt ved latinskolen de første år, jeg boede hos ham, og altså også lærer for mig; i sit sidste leveår var han præst i Seem og kapellan ved domkirken, så han kunde blive boende i sit hjem trods den forandrede livsstilling. Han var en meget lang og mager mand, der vistnok altid havde været svagelig, måske det var derfor, han savnede min faders lune og friske humør. Han var mest alvorlig i sit hjem, tit vel også gnaven, dog kunde han være livlig og talende, især når der kom fremmede. En overordentlig rettænkende mand var han, streng mod sig selv og streng mod andre. I skolen havde drenge respekt for ham, gjorde kun i stilhed nar af de mange »nå«, hvormed han »trak fra« under lektiehøringen. Han var en dygtig, men tør lærer. Om hans præstelige virksomhed kan jeg ikke udtale mig, han fik jo også knap begyndt. Jeg ved kun, at han, gennemsvag og dødssyg som han var, følte ansvaret derved som en byrde, og at han som en sidste hilsen

lod mig sige, at jeg skulde ikke blive præst, for jeg vilde næppe passe til det — hvad der dog kun voldte mig forbigående anfægtelser. Han varetog i det hele med faderlig samvittighedsfuldhed min tarv, bl. a. tog han meget lille betaling for mit ophold i hans hus.

Men endnu mere var dog tante Augusta mig i moders sted. Hun var et yndigt og kærligt menneske, altid lys og mild, rolig og klog. Og hun var en køn skikkelse, statelig og fyldig, og så med dette velsignede ansigt, der havde et blåt og et brunt øje. Hun var født på herregården Endrupholm*), men hendes fader, senere branddirektør Nielsen i Varde, gik fallit, og hun havde prøvet at tjene sit brød som lærerinde. Ved sit væsen og sin tale har hun haft større indflydelse på min dannelse, end jeg bevidst kan klargøre for mig selv. For det måtte komme mest indirekte, da jeg stak i at græde, når hun prøvede at rette på mig; netop fordi hun sagde det så mildt, kunde jeg ikke tåle det, mens det gjorde meget mindre indtryk på mit bløde sind, når vores pige, Maria Skade, gav mig af skruphøveln — hvorfor nok tante undertiden lod hende besørge de fornødne tilrettevisninger. Kun på ét punkt havde jeg i de senere år en begyndende anelse om en begrænsning hos tante; det var, når hun udtalte sig nedsættende om venstres mangel på respekt for oplysningen og åndslivet. Uagtet jeg dengang havde højre-sympatier, stemte det dog ikke ret med de indtryk, jeg netop samtidig fik hjemme i ferierne, hvor mine bedste venner og de mest oplyste blandt bønderne just var venstremænd og grundtvigianere. Trods sin bydannelse havde hun dog været min moder en nær veninde, og hun kunde tale med alle, jævn og naturligt som hun

*) I manuskriptet står Engelholm, men det må skyldes en skrive- eller huskefejl.

var. Jeg tror nok, hun og onkel levede godt og kærligt sammen, og at de holdt meget af hinanden trods deres store forskellighed. Kun én gang har jeg været vidne til et heftigt optrin mellem dem, hun gik grædende bort med de ord: Du lægger ligefrem an på at krænke mig (jeg tror nok talen havde været om hendes slægt), men så gik onkel efter hende og fik det gjort godt igen. Selskabelighed førte de kun i meget beskednen stil; jeg var i hvert fald for ung til, at det fik noget at sige for mig.

Inden jeg forlader dette kapitel om opdragelsen i onkels hus, skal jeg dog nævne et enkelt bestemt træk, jeg husker. Sammen med nogle kammerater havde jeg på gaden gået forbi tante og min stedmoder; kammeraterne havde taget hatten af, men jeg ikke — af flovhed, for det var jo min egen familie. Det oplyste så tante mig senere venlig om, at det ikke så pænt ud, og jeg var sønderknust. Men på den måde lagde den lille bondedreng sig alligevel bynoder til.

Og så må jeg også med nogle ord mindes min gode veninde og mere hårdhændede opdragerske, pigen Marie Skade; jeg har tit holdt hende med selskab i hendes lille skæve kammer under trappen, mens hun redte sit hår, og fået en fornuftig passiar med hende, og jeg har tit i kraftige ord fået en overhaling af hende, hvorover jeg blev smækfornærmet, men hvoraf jeg ikke desto mindre tog lære for en anden gang. Hun var et menneske med stærke følelser, enten hadede eller elskede hun; min tante forgudede hun og ofrede sig for og gjorde til gengæld vist så temmelig kun, hvad hun selv vilde; hendes myndige moder kunde hun derimod ikke udstå. Bønderne så hun ned på som uopdragne »kvaj«. Det kunde hænde, at en husmandskone hjemmefra kom og spurgte: »Godaw, æ Jakob

hjemm?» »Nej, præsten er ikke hjemme,« snerrede Marie, der holdt på sit herskabs værdighed.

Jeg havde 3 kammerater efter hinanden hos onkels: Hans Carstens, en rask dreng, der druknede som matros i det kinesiske hav, Laurids Reggelsen fra Kirkeby kro og tilsidst den gemytlige Niels Lütken, som flyttede sammen med mig til frk. Ørbech, da onkels hjem opløstes. Hans Carstens var Marie Skades yndling, mens jeg dengang jævnlig hånedes af hende med øgenavnet »Hans Sørensen«. Ingen af disse kammerater har spillet en større rolle for min udvikling; jeg fandt mine venner uden for huset.

Jeg oplevede hjemmets opløsning. Årsdagen efter at onkel var blevet indsat til præst, stod hans kiste på kirkegulvet. Jeg gik til præst hos ham, men han kom ikke til at konfirmere os; det gjorde pastor Lund fra V. Vedsted den 15. april 1877. Konfirmationsdagen forløb, som rimeligt var, i al stilhed i sørgehuset. Hen på eftermiddagen gik jeg hjem til gamle bedstemoder. Min onkel havde inden sin død bestemt Viborgs »De fire evangelier« som konfirmationsgave til mig. — Halvandet år efter, i julen 1878, døde tante Augusta; den blomstrende, sunde kvinde var sikkert blevet smittet af sin mand, idet sorgen over ham havde nedbrudt hendes modstandskraft. Nogle uger ind i det næste år døde hendes yngste lille pige, Katrine. Nu tog tante Augustas forældre Johannes til sig, mens lille Henny kom til pastor Øllgårds i Struer, der siden adopterede hende. Det gamle hjem var helt opløst. 1. marts 1879 flyttede Niels Lütken og jeg hen til frk. Ørbech i Grønnegade.

Det havde været en trist og tung tid, den sidste i min onkels hus. Dødsskyggerne faldt selvfølgelig også ind over mit sind uden dog at lægge nogen stadig tyngsel over mig, dertil var jeg for ung. Kort før min

lille kusine døde havde jeg en uforklarlig oplevelse. Jeg havde siddet og læst lektier til henad midnat i det stille hus. Min kammerat Lütken var allerede gået i seng og lå og sov i samme kammer. Da hører jeg nogen komme gående sagte op ad loftstrappen, standse uden for vores dør og trække en af skufferne ud i min kommode, som stod derude. Jeg stod og trak mit ur op, og da jeg tænkte, at det var pigen, lukkede jeg døren op for at spørge hende, hvad hun søgte i min kommode — men der var slet ingen derude, end ikke en kat. Jeg havde været ganske rolig, lektierne skulde ikke ophidse ens fantasi, men nu blev jeg angst, det måtte vist være tyve. Så snuppede jeg nøglen af vor dør, kaldte på min kammerat, og vi lå nu med bæven og lyttede en tid lang, men hørte intet. Jeg fortalte det til Marie Skade næste dag, og vi var begge mest stemt for at tage det som et varsel: »men hvad skulde jeg iøvrigt i dine skuffer efter?« sagde hun. Hun hentede dog efter lille Katrines død et pudevær deroppe til at lægge under hendes hovede, men jeg hørte det ikke — og det skal man jo ved de rigtige varsler, man skal genopleve begivenheden. Den er imidlertid et udtryk for, hvorledes dystre stemninger ligger selv den unges sind nær, hvor døden har været en hyppig gæst. Alligevel var det med sorg, jeg sagde farvel til det grå hus, der kun havde en i blæsten klirrende gadelygte til genbo og udsyn over det frie land.

Frk. Ørbechs hus var en stor, gammel, skummel kasse (dog med opfikset facade), der lå midt i den kedelige Grønnegade med den kedelige industrifor- eningsbygning til genbo, hvor vægteren undertiden blev bedt ind på en kaffepunsch, hvad der frembragte en afbrydelse i hans sang; han skulde dog nok huske at optage tråden igen, hvor han sidst havde sluppet den. Alligevel fik vi det hyggeligt og hjemligt der hos

den friske, gemytlige gamle frøken med hendes ældgamle fader; vi var en 4-5 pensionærer, og der kom anden ungdom i huset, særlig efter at hendes søster, fru Dirchs fra Gram, var flyttet til byen. I mine dagbøger fra de år har jeg ret fyldige optegnelser om livet der, som det lige har moret mig at gennemlæse, så jeg kan her fatte mig i korthed.

Det var mine sidste disciplerår, jeg tilbragte i dette hus, og vi hængte dygtig i med læsningen, særlig da artium stundede til. Jeg lod mig flere uger i træk vække hver morgen kl. 4-5 af en husmand, der gik ind i gården og trak i en snor, som fra mit håndled hang ud af vinduet — vi boede nemlig på 1. sal; han måtte ikke gå sin vej, før jeg havde været henne og nikket godmorgen til ham. Men sidste morgen må jeg have besørget denne hilsen i søvne og gået i seng igen, for jeg vågnede ved 7-tiden med snoren om håndledet. Alligevel var denne vækkemetode afgjort bedre end at ligge med lagen over alene og så lade sig vække af kulden eller at binde fødderne sammen og så sparke sig vågen — hvad jeg også har prøvet.

Under dette strenge og kedelige slid hjalp det til at holde humøret oppe, at vi var så mange unge i samme hus, der ubundet kunde mundhugges og drive løjer både indbyrdes og med vor gamle værtinde i den lille skumle spisestue eller sidde ude på køkkenbordet og få en lun passiar med hende, mens hun, mager og tør, stod i sin yndlingsstilling med højre håndled hvilende i venstre hånd og lod øjnene rulle og munden løbe. Det hændte også, at vi fik os en svingom med nogen af hendes niecer ude på køkkengulvet, når de kom på besøg, og stoppede op, når gamle Ørbech kom ud for at tænde sin fidibus ved skorstensilden, mens han pu-stede: Bi, bi, bi, du min Gud!

Ribe latinskole havde kun 33 elever det år, jeg blev optaget i den nyoprettede forberedelsesklasse. Den var nok gået tilbage under gamle rektor Bentsen, som byen selv jo i det hele taget havde fået ublide kår efter 64. Da Krarup et par år senere løste ham af og fik oprettet realklasser, steg elevtallet hurtigt til mere end det dobbelte — endda var det staten en dyr skole. Og jeg mindes den ikke med synderlig glæde; der ligger mange skønne spildte kræfter begravede der, og af værdifuldt sjæleligt indhold har jeg kun fået lidt med ud i livet fra dens kolde, lysegrå skolestuer.

Rektor Krarup var ikke blot en dygtig administrator, men også en dygtig, om end noget lunefuld lærer; hans oversættelse af Tacitus i øverste klasse vakte vor opmærksomhed. Fraas, min onkels personlige ven, var dog den lærer, som jeg fik mest ud af. Han læste engang i 3. klasse »Slaven« af Pal. Müller for os, og den tog os så stærkt, at vi bad ham blive ved efter timens slutning (det var den sidste time den dag) — det skulde der ellers noget til. Men ellers var det gennemgående kun tør lektieterpning og -spilopper fra vor side, der var ingen af alle lærerne, der tog sig personlig af de enkelte udenfor skoletiden og gav sig lidt af med os. Mødte vi dem på spadsereturene, gjaldt det blot at få cigaren puttet bag ryggen, thi rygning var forbudt, også for gymnasiasterne.

De havde siddet og var blevet gamle de fleste af lærerne i min tid: overlærer Riis, der var så slem til at skælde ud, om end ikke så frygtet som i sine yngre år, overlærer Kinch, den lærde historiker, »lærkefatter«, der var så nærsynet og så forlegen, den hidsige, men brave Salto, adjunkt Trugård, der kunde så meget fransk selv, men ikke kunde lære os noget, fordi han ikke kunde holde disciplin, godmodig og flematisk som han var, adjunkt Ramsing, der var noget forfalden

o. s. v. Den nuværende rektor, Øllgård, var dog vist — trods sin ungdom — vor tarveligste lærer, han magtede i al fald at gøre dansk og »religion« til de kedeligste fag for mig i de sidste skoleår.

Men en broget kunskabsmasse fik vi jo puttet ind i hjernen for en tid, hukommelse og formel tænkeevne blev opøvet, men ikke dømmekraften, fordi vi fik så meget, vi slet ikke kunde fordøje eller havde brug for. Til gengæld var vor følelse og fantasi sat på smal kost. Jeg havde let ved at følge med og hævdede som regel duksepladsen lige op til gymnasiastklasserne, hvor et par dygtige, unge oversiddere, Theodor Krarup og Christian Blinkenberg, tog luven fra mig. Jeg var heller ikke ked af at gå i skole før de tre sidste år, da lektiesliddet blev trykkende og længslen efter det frie studenterliv en daglig gæst. De »historiske fag« var dem, jeg havde mest lyst til og anlæg for; mindre for sprog og matematik, hvor jeg trods jævn flid kun drev det til det hæderlige; i gymnastik var jeg en stymper, undtagen når det gjaldt spring, jeg manglede armkræfter. Jeg var en »dydig« elev, indtil jeg i de øverste klasser blev demoraliseret, så jeg undertiden af uvilje mod lærerne »snød« selv og hjalp andre med at snyde. I de yngre klasser var jeg derimod mest tilskuere ved spiloppe-

Sådan husker jeg, hvordan vi i forberedelsesklassen klistrede gamle rektor Bentsen frimærker bag på rygnapperne, mens han gik op og ned ad gulvet, puttede oldenborrer ind under katederklappen, hvorfra de da fløj summende ud, når læreren tog protokollen o. s. v. Den grimmeste strek oplevede jeg dog i 3. klasse, hvor en af kammeraterne en sommerdag i en fritime havde puttet en stakkels kat op i kakkelovnen, hvorfra den i den følgende religionstime forstyrrede med sin mjaven, uden at vi kunde få den ud, da den var krøbet op i

røret og sad fast der; først efter timen lykkedes det pedellen Silles at få det sølle dyr bjerget. Synderen slap alligevel for straf, idet han, ulykkelig over som det var gået katten, meldte sig selv. Ellers kunde der nok vanke prygl fra lærernes side. Jeg har dog kun én gang fået lidt ryk i håret af Kinch, men en af mine kammerater i 1. klasse, Vilfred Wolff, gik engang hjem til sin fader med en bog helt fuld af hår, som Kinch havde rykket af ham. En anden gang fik Trugård til vor store morskab næseblod, idet han rystede en dorsk discipel så stærkt, at dennes hoved fløj op mod hans næse.

Med rektor Krarup havde vi som større et par sammenstød. Det var en dag, da vi kun var tre i øverste klasse: han søn Theodor, Peter Thomsen og jeg. Rektoren kommer ind i mørkt humør, finder en bukseknep på katedret og holder i den anledning en tordentale til Thomsen og mig for uforskammet opførsel. Til sidst råber han: »Hvem af jer har lagt knappen herop? jeg vil vide det!« Da rejste hans søn sig og sagde: »Det har jeg gjort.« »Gå din vej,« sagde rektor og pegede på døren, »jeg vil ikke have dig herinde i denne time,« og resten af timen gik han så tavs op og ned ad gulvet, medens Thomsen og jeg trods uvejrsstemningen sendte hinanden stiltfærdig muntre øjekast nu og da. Men efter skoletid blev vi alle tre kaldt op til rektor, der gjorde os en undskyldning, fordi han havde forløbet sig i sin nervøse tilstand; han forstod godt nu, at hans søn ikke havde lagt knappen op i nogen ond mening, og som ærekære mennesker skulde vi ikke længere have hans ufortjente skældsord sidende på os. Denne afbigt forøgede stærkt vor respekt og sympati for rektor Krarup; vi lovede os selv ikke at lade historien komme ud mellem kammeraterne og holdt det.

Min sidste fødselsdag i Ribe (14. juni 1880) faldt lige før skriftlig artium. Jeg ville fejre den ved en bolle punsch sammen med kammeraterne og var bl. a. også oppe at indbyde Theodor Krarup. »Nu sidder I vel ikke og drikker jer fulde, min gode Jannik,« sagde rektor. Nej, det skulde vi da nok vogte os for. Soldet gik for sig om aftenen i et lille hus oppe ved plantagen. For at bollen kunde holde lidt længere ud, havde jeg halveret den. Og stemningen var straks højt oppe. Snart var vor længselsmål jo nået, studenterherligheden, vi holdt taler, sang og gjorde spektakel. Kun Theodor Krarup var ikke mødt. Men da ser vi ad vejen langs plantagen to mænd komme gående hen mod huset, den ene var rektoren; så havde han nok selv villet følge Theodor til gildet og drikke et glas med fødselsdagsbarnet. Jeg skyndte mig ind til konen og bad hende bringe os den anden halve bolle. Ind træder rektoren og med ham en nylig ankommen yngre lærer, Schach Steenberg. »Hvad er det drenge, sidder I her og drikker jer fulde aftenen før eksamen!« råbte rektor. Vi var lynslagte og prøvede på at forsikre ham om vor fuldstændige nøgternhed og uskyldighed: vi havde kun drukket et glas hver — da kommer værtinden ind med den anden halve bolle! Og nu kunde intet standse rektors vredesstrøm, han jog os ud af huset med det samme, han skulde nok betale punchen, hvortil jeg bemærkede, at den var betalt. Og da jeg gik forbi ham ud af døren, sagde jeg forbitret: »Det kunde De gerne have sagt mig i formiddags, da jeg var oppe at indbyde Theodor, hr. rektor.« »Det gjorde jeg også.« »Nej.«

Dermed sluttede 1. akt. Så kom skriftlig eksamen, og jeg havde uheld med mig; ved 3 af de 4 arbejder fik jeg under min årlige middelkarakter. Et par dage efter mødte jeg rektoren på en spadseretur. »Gå bort med

mig,« sagde han og spurgte så, hvordan jeg var tilfreds med den skriftlige. Ja, det var kun så som så. Og nu brød et uvejr løs over mit syndige hovede: det var følgen af at drikke sig fuld lige før eksamen, og så havde jeg vovet at gå irecte med ham; var det hændt på hans eget værelse, skulde jeg være blevet sparket ned ad trapperne o. s. v. Jeg gik hjem kogende af harme over denne ny forurettelse, om jeg endogså nok følte, at jeg forrige gang havde været for dristig i min mund. Og så satte jeg mig ned og skrev den rede-gørelse til rektoren, som ikke havde fået lov til at komme til orde. Jeg bad om forladelse, fordi jeg havde forløbet mig og glemt den respekt, jeg skyldte ham, men fremsatte så også i form af en undskyldende for-klaring de indvendinger, jeg havde mod hans optræ-den: at han havde ladet sønnen tage mod min indby-delse i stedet for på forhånd at forbyde gildet, at han havde behandlet os som drenge i hr. Steenbergs nær-værelse, »Skønt de fleste af os dog var over 18 år« (jeg havde lige fyldt dem!), og endelig betonedede jeg vel nok, at vi virkelig ikke havde været fulde; mine kammerater var det gået meget godt ved eksamen. Jeg var lidt betænkelig ved at afsende brevet, og nogle af kammeraterne mente endog, jeg udsatte mig for at blive vist bort fra eksamen, men det gik da afsted. Først nogle dage efter skulde jeg igen møde på skolen. Som jeg vil gå ind ad klassedøren, kommer rektor og trækker mig til side, idet han godmodig sagde: »Du havde ikke haft behov at skrive til mig, jeg gemmer aldrig på min vrede.« — Vi skiltes som gode venner, og jeg har endog år efter besøgt ham i Roskilde. Den dag, vi var blevet studenter, var vi til selskab hos ham, og mens han endnu samme formiddag havde sagt »du« og »Jannik«, tiltalte han mig om eftermiddagen med »De« og »Lindbæk«, så jeg første gang helt overrasket

sagde: »Hvad behager?« Elskværdig var også fru Krarup, der, når hun gav hånd, i sin hjertelighed »savede brænde« med den.

Forholdet til lærerne og lærdommen var imidlertid kun den ene side af skolelivet. *Kammeraterne* og samlevet med dem spillede mindst en lige så stor rolle. Jeg har altid haft let ved at finde kammerater og venner. Jeg fandt mig også hurtig til rette mellem bydrengene; det har aldrig givet mig en askepot-stilling, at jeg var bondedreng. Hvad der gjorde det værre for mig at klare mig mellem de ny kammerater, mens jeg endnu var dreng, var, at jeg manglede kræfter og dristighed, jeg blev aldrig dygtig til at slås. Men slagsmål kunde ikke undgås, enkelte var på nakken af mig, og jeg fik da også mine prygl og græd derover. En gang for jeg dog i blindt raseri løs på min plageånd, og uagtet jeg også dengang fik prygl, tror jeg dog, det siden skaffede mig mere fred for ham. Da jeg blev ældre, og det ikke længere gik på næverne løs, havde jeg lettere ved at hævde mig. Og jeg havde som sagt mange gode kammerater og venner.

Straks i forberedelsesklassen vandt jeg en del af gymnasiasternes venskab og beskyttelse, det var den senere grønlandske distriktslæge Kjær. Og i min egen klasse blev jeg ven med apotekerens søn, Julius Lind, eks. adjunkt Fischers søn Oskar og Valdemar Gørtz, hvis fader, fabrikant G., havde det skønneste og rigeste hus i hele byen, nu indrettet til museum; dets marmortrappes, parketgulve og hele pragt forekom den lille landsbydreng som et eventyr, og så lå det så dejligt med sin have ned til åen med den ejendommelig, kønne, buede Langebro. Straks den første lørdag var jeg bedt til fødselsdagsgilde hos Peter Dirchs, der boede hos min senere værtinde. Med disse og andre kammerater var jeg snart optaget af fængslende leg.

Vi legede »Gønger og Svenskere«. Jeg havde, da jeg forlod hjemmet, med suk tænkt på, at nu kom jeg nok ikke med til at lege »Kong Erik og de fredløse«, og så var her noget ganske lignende igang, blot i større stil, med ordentlige træsværd og papskjolde med våbenmærker (jeg valgte en kronhjort); sværdene var kridtede i spidsen, og et kridtmærke på kroppen gjorde en ukampdygtig. (Min ven Rosenstand siger, at det er hans første erindring om mig, at jeg protesterede mod »at være død«, og finder, det har haft symbolsk betydning). Naturligvis fik jeg straks Gøngenhøvdingen læst, og en tid lang var disse lege mit liv og min glæde. — Senere legede vi »korps«, d. v. s. vi ekserserede med trægeværer, som latinskolen lånte os, og foretog længere marchture lørdag eftermiddag, f. eks. til Gredstedbro med fane og trommer. P. Dirchs var »oberst«, og jeg, som var ejer af korpsets fane, havde fået valget mellem at blive fanebærer og trommeslager, så vidt jeg husker, valgte jeg det sidste.

Henimod konfirmationsalderen hørte disse lege op; nu begyndte sværmerierne, herom siden. Derved kom baller og skøjteløbning til at spille en særlig rolle for vintertidens vedkommende; vi løb på slotsgraven eller på åen, men jeg blev aldrig videre drevet i kunsten. Om sommeren var jeg undertiden ude med min botaniserkasse, samlede også planter og pressede dem, ligesom jeg fik en stor samling pressede planter foræret af »onkel« Fabricius Møller; rigtig specialist blev jeg aldrig, men jeg har alligevel haft megen glæde af min syslen med planter, der var så megen stemning over disse botanisereture i forårstiden langs grøftekanter og åbredder. Ellers har jeg desværre slet ikke drevet sport, skolen tog sig ikke af idræt dengang som nu. Når vi halvvoxne fyre havde fri, spadserede vi, helst

i følgeskab, for selve spadservejene var ikke så morsomme og afvekslende. Ofte gik turen til plantagen nord for byen, ellers ad alleen østen om byen. Jeg holdt også meget af at gå enlige ture ud ad Tønderchausséen med udsigt til min fødeby, ikke mindst når man havde en kraftig blæst at kæmpe sig frem imod og så kunde flyve tilbage. Under sværmeperioderne »drev« vi også i gaderne for at møde de unge damer og hilse på dem. I det hele var det en idelig hilsen under spadsereturene, idet vi tog vore sorte silkekasketter af for alle honoratiores, og det sled på dem.

Men vi fik én god erstatning for barnelegene, og det var foreningslivet i »Hejmdal« — således hed den »æstetisk-oratoriske«

discipelforening, hvoraf jeg opnåede at blive medlem, da jeg kom i IV klasse, d. v. s. i 16 års alderen. Vi begyndte gerne meget ivrig hvert efterår med møder hver lørdagaften i øverste klasses lokale; to holdt foredrag på omgang, »redaktøren« for den indeværende uge oplæste protokollen med dens beretning om forrige lørdags møde og de indleverede bidrag, desuden sang og diskuterede vi. Efter jul slappedes gerne interessen, og henimod marts holdt møderne op. Trods alt det umodne og barnagtige der var ved dette foreningsliv, øvede det dog en gavnlig vækkende indflydelse på mange af os. Det gav os noget af det, skolen forsømte,

Jannik Lindbæk i latin-skoletiden.

nemlig næring for vor fantasi og følelse; her blev vi levende optagne af åndelige ting, og her kunde vor iver og begejstring give sig luft — det var en slags foregribelse af studenterlivet, og det havde netop i rigeligt mål forventningens poesi over sig. En forfriskende oase midt i hverdagens grå ensformighed! Og vi stod i brevveksling med discipelforeninger i andre byer; jeg varetog således en tid korrespondancen med Trondhjem, om jeg husker ret. Det bragte også et lille pust fra den store verden, vi drømte om. Men Hejmdals betydning vekslede stærkt efter, som dens medlemmer var. Da jeg kom derind, var der lykkeligvis dygtige kræfter til at føre an og give tonen det rette opsving. Her fejrede Otto Rosenstands veltalenhed sine første triumfer; hans foredrag om Bødtcher gav min poetiske sans mere næring end alle Øllgårds dansktimer. Og så holdt vi »Ude og hjemme« og fulgte med begærlig deltagelse Kålunds fejde med 70'ernes mænd. Og mens Øhlenschlægers 100-årsdag ellers hengik ubemærket i den ganske Ribe by, holdt »Hejmdal« dog en lille mindefest, hvor jeg bl. a. fremsagde »Guldhornene«, som jeg havde lært udenad. Jo, jo, vi var med.

Jeg havde nu i det hele »holdt mig læsende« min skoletid igennem og flittigt brugt discipelbiblioteket, især i de første år. Her fik jeg Carit Etlars, Marryats, Coopers og P. P.'s bøger at læse, siden også andre digtere. Jeg ser, at jeg i Hejmdal engang har talt over mine yndlingsdigtere og deriblandt fremhævet de 7: Ingemann, Blicher, Hauch, Andersen, Pal. Müller, Winther og Hostrup — som man ser: ikke noget ensidigt udvalg. Også rejsebeskrivelser dyrkede jeg en tid. Nu i »Hejmdal« mødte os pust fra samtidens litterære liv. Rosenstand var en tid påvirket af Brandes, og jeg læste hans »Danske digtere« med begærlighed,

men ellers fik vi heldigvis ikke for tidlig fat på den moderne litteratur.

En særlig privat betydning fik »Hejmdal« for mig ved at skaffe min poetiske åre afløb; vi skulde nemlig 2 gange hver vinter indlevere digte — mindst 4 rimede linier — og der kunde stadig indsendes digte til protokollen. Jeg havde allerede som dreng drømt om at blive digter, men ak, jeg havde slet ikke let ved at rime. Mit første digt til »Hejmdal« var derfor en »oversættelse« fra prosa om Lokes fængsling i rimfri pentametre. Men et års tid efter blev jeg bedt til bryllup i Spandet kro og lavede så i en af skoletimerne temmelig let et par vers, hvortil derhjemme atter let føjede sig et par. Det gav mig selvtillid, jeg havde fundet min »digterevne«. Og nu vældede det med poesier til »Hejmdals« protokol, i begyndelsen endog flere i hver uge, mest over højromantiske, sværmeriske emner, oftest tillige med et religiøst anstrøg: Napoleons grav og det faldne Roma (»Forbi«), Hymne, Ved skovsøen, Fuglen, Nat-ten, Vinterdrømme, Den sorrigfulde o. s. v. Mine dagbøger fra den tid gemmer endnu flertallet af dem. Jeg var afgjort den mest produktive poet i min tids Hejmdal, alle kendte mine pseudonymer: Ivan, Aladdin o. s. v. Jeg mødte anerkendelse, men efterhånden også en ret kraftig kritik. Rosenstand, der blev student to år før mig, var i sin juleferie med til et af vore møder og tog da til orde mod nogle sentimental-religiøse digte af mig, som just da var indsendt til protokollen; siden angreb Karsten Hansen hvast et dystert nattepoëm, hvad der gav signalet til en hel litterær fejde, hvori jeg kun havde een drabant på min side, Sodemann. Det var nu slet ikke så underligt, at al denne sentimentalitet faldt mine kammerater for brystet. Jeg tror også nok, jeg allerede dengang følte kritikens berettigelse, om end jeg med en vis ret over for Rosen-

stand havde hævdet, at religiøse digte i al fald var bedre end sjofle rimerier, hvoraf han bl. a. havde forsynet protokollen med nogle eksemplarer. Jeg lærte i hvert fald at holde mig noget mere i skindet. Og i virkeligheden var jeg på den tid fuld af sprudlende livslyst, munter, ja, tit kåd i min daglige omgængelse; men i mine vers fik alt det ungdommelig sentimentale og sværmeriske, som også fandtes hos mig, uhindret afløb. Af muntre viser skrev jeg dengang kun ganske enkelte. Vist er det, at denne »digtervirksomhed« var mig til stor glæde, og jeg tror ikke, den gjorde mig videre skade. Det var kun øjeblikvis, at jeg bildte mig ind, der skulde blive en digter af mig, selv om jeg nok var noget imponeret af den formelle evne, hvoraf jeg fandt mig i besiddelse, og først senere forstod, at versene savnede det vigtigste: den indre oprindelighed. Et fornuftigt ord af Rosenstand var mig senere til hjælp overfor poetanfægtelser. Han sagde: vi har nok af dusinpoeter, det er ikke værd at forøge antallet af dem; så er det meget bedre at lade vort daglige liv og arbejde få godt af de poetiske anlæg, vi sidder inde med.

Ret ejendommeligt er det også, at mine to litterære modstandere fra Hejmdal blev mine nærmeste ungdomsvenner. Den, jeg havde mest med at gøre i skoletiden, Peter Thomsen fra Varde, blev mig aldrig mere end en kammerat. Vi var sidemænd i skolen, kappedes om duksepladsen fra II klasse af, men jeg følte mig aldrig helt tryk overfor ham, så at han ikke kom til at stå mig hjertelig nær. Jeg opdagede, at han ikke gengældte min åbenhed, og vi var sikkert også for forskellige af natur, senere også af åndsretning; jeg kunde ikke lide, at han vilde studere teologi, hvad han da også opgav efter et par års forløb. Et par gange var jeg gæst i hans hyggelige og venlige hjem, var endogså med til hans

forældres sølvbryllup, hvor pastor Schjørring holdt hovedtalen som brudeparrets personlige ven — de regnede sig for grundtvigianere. Så kom et par år efter krakket: det viste sig, at den ansete købmand igennem en årrække havde gjort sig skyldig i store bedragerier, og han endte sit liv på Vridsløselille. Det var efter at mine sydensrejser var begyndt, og jeg har siden kun ganske flygtig mødt Peter Thomsen og hans familie, men det har sikkert nok haft indflydelse på hans åndelige udvikling; det blev imidlertid aldrig nævnt mellem os. Han er, så vidt jeg ved, ansat ved postvæsenet i København.

Det var altså ikke ham, men Otto Rosenstand og Karsten Hansen, der blev mine ungdomsvenner, og vi har da heller ikke sluppet hinanden senere. Rosenstand kom til mig sommeren efter vort sammenstød i Hejmdal og sagde, at han nu var kommet til at se anderledes på det, der havde været os imellem, han var nemlig blevet bevidst kristen under påvirkning af Rasmus Nielsen, og hvad han fortalte mig om dennes tanker og hans forsøg på at forene Grundtvig og Kierkegård virkede stærkt på mig både da og siden og har bidraget afgørende til at give min åndelige udvikling den retning, den fik. Med sit varme følelsesliv, sine ensidig udprægede anskuelser og hele sin åndelige optagethed har denne ven i det hele haft en vækkende og ansporende indflydelse på mig, som jeg ikke nok kan takke ham for; vi passede sammen, netop fordi vi var så forskellige, og jeg har tit hentet mig varme ved hans gløden.

Karsten Hansen, sønderjysk bondesøn som jeg selv, (mens Rosenstand havde sit hjem i Ribe), blev student året efter mig, og vort forhold var mere jævnbyrdigt, vi fulgtes begge i famlende, ideal gæring, og derfor

havde vi så meget at dele med hinanden. Han var også meget forskellig fra mig i natur, oprindelig og sær, helst på tværs af den almindelige mening, et stædigt stemningsmenneske med megen varm hjertetrang på bunden af sin sjæl. Vor udvikling kom ikke til at følges ad, han er ikke kirkelig kristen, men vel et menneske med stærk religiøs trang. Og vi har til tider næsten ikke haft med hinanden at gøre, fordi han trak sig tilbage; men når vi mødes, mærker vi, at det gamle venskab endnu lever, og at vi har let ved at gøre os forståelige for hinanden. Han er vel nok den, jeg har vist størst fortrolighed.

Syv år af mit liv har jeg tilbragt i Ribe by. Men jeg kan ikke sige, jeg kom til at holde af stedet, hvor jeg har haft bopæl. Nu synes jeg som de fleste fremmede, at der er megen stemning over den gammeldags, ejendommelige by med den mægtige domkirke og de venlige partier ved den mangearmede å. Men dengang fandt jeg, det var en skrækkelig kedsommelig by. Det skyldtes til dels skolelivet, dengang det begyndte at blive mig trangt, dels også min kærlighed til landlivet; men vi havde også i de sidste år en stærk følelse af den tomhed og åndløshed, der rådede imellem byens »gode selskab«. Vi følte os boende i en rigtig spidsborgerrede. Det var jo nu ikke, fordi vi havde så farlig meget med »selskabet« at gøre, men jeg var dog det sidste par år blevet medlem af klubben for ballernes skyld, og sammen med to af kammeraterne, P. Thomsen og Th. Krarup, blev jeg så også bedt med til en »serie« private baller, der grasserede en eftersommer, hele 8 i 14 dage, og da jeg aflagde mine afskedsvisitter som nybagt student, var jeg ikke mindre end 32 steder inde! Det følte nærmest som at løbe spidsrod, men man måtte jo da vise sig som et dannet menneske.

De eneste af selskabet, som fik noget at sige for os, var de unge damer, som vi sværmede for. Min hovedinklination var apotekerens datter, Cathinca Lind. Hende var jeg tidligst og hyppigst forelsket i. Mit pseudonym »Ivan« skyldtes følgende vers af Winther: »Russen reder seng i sne udenfor den lilles kammer, til Cathincas marmorbryst røres må ved Ivans jammer«. Det begyndte, da vi endnu begge var børn, hun 4 år yngre end jeg, og gik i danseskole sammen hos frøknerne Hoffmann; vi to førte afdansningsballet op og menuetten, hvorover jeg var meget stolt. Senere flammede mit sværmeri gerne op, hvergang vi mødtes, og tilsidst fornyede jeg endog venskabet med hendes broder Julius for at få lejlighed til at komme i den skønnes hjem; han stjal hendes billede til mig, som jeg endnu har, og talrige partier med runeskrift i mine dagbøger vidner om de mange hemmeligheder, han og jeg havde med hinanden. Thi forholdet til min elskede var heldigvis mest et frastandsforhold (vi blev dog dus som gode kammerater) fuldstændig barnligt og uskyldigt. Men endnu tænker jeg på møller Hansens frue med taknemmelighed for mange glade og kønne følelser, som min grønne ungdom skylder hende; hun var dronning i den unges rige drømmeland, selv om hun nu måske er en massiv og lidet åndig bymadame — frue skulde jeg sige.

Det jævne borgerskab i byen havde vi, smittede af embedsmandsvigtigheden, slet intet forhold til ud over det, at vi som drenge lå i krig med læredrengene, der råbte »rosinstilke« efter os. Den herskende tone bød os holde på vor værdighed, så jeg lærte snart at skamme mig ved selv at bære mine støvler til skomageren, heldigvis måtte jeg gøre det alligevel. Det virkede overraskende på os at se rektor Krarup engang hjælpe sine piger med at bære en kurv vasketøj ned til

åen — men vi kunde i grunden godt lide det. Der var dog også enkelte djærve, praktisk anlagte disciple som pastor Sørensens Vilhelm fra V. Vedsted, der holdt meget af at søge bl. a. vægterens selskab og hjælpe Jens »Rødkind« og Johannes »Tambour« med at kløve brænde — men han vilde jo også være tømrer. Af de jævne folk havde jeg kun min gang hos Truels Thisen, der tilligemed sin husholderske Marie stammede hjemme fra min fødeby, men havde været i Australien og gravet guld, næppe med stort udbytte. Der smuttede jeg jævnlig om i mørkningen, mens jeg boede hos onkel, og fik mig en passiar og pumpede Truels for rejseoplevelser, men det var sparsomt med dem som med guldet. De to værtshusholdere Jørgen Bom og Morten Schmidt så mig også inden for deres døre, når det gjaldt om at finde vognlejlighed med folk hjemmefra, de hørte derfor for mig ligesom kun halvt til Ribe.

Nej, af byens småborgere kendte vi egentlig kun originalerne som S. B. Balduin Buch, der averterede på vers: »Dejlig udblødt bergefisk Mandag, torsdag altid frisk Velbehandlet, hvid og smuk, fås hos S. B. Balduin Buch«; slagter Kjærungård, der, da han for 3. gang havde fået en brækket arm sat sammen efter slagsmål, udrød: »Der er, Fa'en bræk'mæ, møj øvernaturle te i naturen!« Men navnlig havde vi dog en glæde af skrædder Viborg, den lille undermåler og store løgnhals, der pralede af sine krigsbedrifter, lod os føle efter mærke af kuglerne på sit hovede og berettede, hvorlunde Schleppegrell, da han i Istedslaget segnede døende om, havde råbt: »Tag De kommandoen, Viborg!« Vi mente, at han efterhånden var nået til selv at tro sine egne løgne.

Men som sagt — Ribe by var kun min halve verden i skoleårene. Der var heldigvis noget, der hed *ferierne*, og var det end kun en brøkdæl af året, så levede jeg

dog så rigt i dem, at de fuldt opvejede skoletiden. De er solskinnets i disciplinlære.

Næsten hver eller hveranden lørdag gik jeg da de 3/4 mil hjem ad »Degnestien« med dens 7 »stokke« (gangbrædter over grøfterne) til gamle bedstemoder, som fra 1875, da min stedmoder giftede sig med Jens Moltesen og flyttede til Hvidding, mens Anders Kristian farbror blev forpagter hjemme, boede i sin lille hyggelige aftægtslejlighed i vor gamle gård. Her stod det lille gæsteværelse og ventede på mig, hvor jeg undertiden måtte have stok med mig i sengen for at jage den ned i sengehalmen, at jeg kunde få ro for musene, men hvor man alligevel lå med den lifligste ferie- og hjemfølelse, særlig ved begyndelsen af de større ferier. Her så jeg min lille søster Katrine vokse op til en rask og vilter pige og gjorde mit til at ud-danne hendes ånd og opdrage hende; herfra fulgtes vi på udflugter til familien, så viste jeg hende blomster, men rettede også på hende, fordi hun stadig gik med foroverbøjet hovede, så hun endogså engang løb bums mod en pæl på vejen. Vi kom imidlertid i det hele godt ud af det og holdt meget af hinanden. For gamle blinde bedstemoder var det en fest, når jeg kom hjem og kunde sidde og snakke med hende og læse for hende. Jeg var hendes rådgiver og trøster, når hun var ængstelig for Katrine, eller der var noget i vejen med farbroders nede på gården. Der kom jeg ikke mer end højst nødvendigt. Derimod havde jeg stadig min gang hos Kristian Becks, og i de sidste skoleår hos Søren Bech, der nylig var flyttet til byen og blevet min bedstemoders laugværge.

Og gamle kammerater og kendinge havde jeg jo rundt omkring, hvem jeg ved de jævnlige besøg ikke kunde blive fremmed for. Jeg bevarede da også mit sønderjyske mål ægte og uforandret derhjemme lige

til studenterårene, mens jeg i Ribe naturligvis »talte fint«. Kammeraterne bidrog deres dertil: da jeg kom hjem den første søndag og fortalte, at jeg den foregående dag havde været til fødselsdagsgilde og fået »sjokolade«, gjorde de nar ad mig, fordi jeg ikke som de sagde »sokkelade«. Derhjemme blev jeg i mange år ved at være »Jannik af Peter Borrigs«. Det kunde hænde at en og anden, hvem jeg kun traf i ny og næ, sagde: »Ja, nu skal en vel snart til at sige De til dig?« men vi blev altid let enige om at udsætte det.

Det var hjemme i min fødeby, at jeg først kom med i den voksne ungdoms lag og fandt mit lystige humør og en friskhed i optræden, som gjorde mig vellidt blandt de unge, men som måske nok somme tider fik de ældre til at sætte betænkelige miner op. Som barn havde jeg vist nærmest været stiltfærdig og bly. Det var i julen efter min konfirmation, at jeg første gang blev bedt til et gilde for voksne hos kromanden H. Chr. Vedsted (en meget stiltfærdig afsidesliggende kro, hvor der i dagligstuen bag glas og ramme var op-hængt et pynteligt, hjemmelavet vers, der begyndte således: »Mine herrer, kære gæster! Vær velkommen på det bedste. Æd og drik, men kom ihu, At I intet slår itu! Og må ingen banden, skælden eller nogen slagsmål gælde!« — mere kan jeg desværre ikke huske). På grund af kammeratbesøg kunde jeg først komme afsted hen på aftenen, og så fandt jeg på at møde udklædt som en gammel kjælling, hvad der gjorde stor lykke og bidrog til, at både selskabet og jeg morede os udmærket. Vi dansede til kl. 4. Anden dagen efter blev jeg bedt til en anden gårdmand der i byen, hvor vi holdt ud til dag, så jeg var med til at tage den sidste »polsk« ude i gården kl. 9! Og så var jeg endda rede til efter 3 timers søvn at gå til nok et gilde den følgende eftermiddag i V. Vedsted, hvor vi

dog kun holdt ud til kl. 4. Men det kunde jo alligevel nok kaldes at slutte ferien med knald. Skolelivet derimod smagte mig ikke rigtig ovenpå. Der står endnu for mig glans over de glade, landlige gilder, hvor tonen var fri (kneb det med pladsen, så sad vi med damerne på skødet), men derfor ingenlunde dårlig, hvor den ivrige dans afvekslede med sange og løjer omkring punchebollen, der tit anbragtes midt på gulvet, og hvor skælmsmestre af og til gav scener i forklædning til almindelig moro. Gennemgående tør jeg sige, vi morede os uskyldigt og kongeligt. Her lærte jeg først rigtigt, at jeg var ung og glad og — let til at blive forelsket.

I de større ferier var jeg gerne videre omkring, selv om det første besøg som regel gjaldt bedstemoder. (Jeg mindes en stemningsfuld julehjemkomst, da det havde føget så stærkt, at jeg næppe kunde se gården, før jeg, vandrende mellem træernes kroner, stod på toppen af en mægtig drive, der dækkede haven i en stor halvkreds og nåede omtrent tagmønningen, hvorfra den dog adskiltes ved en dyb dal). Jeg besøgte Okholm, hvor farbror Søren døde allerede 1877; min stedmoders nye hyggelige hjem i Hvidding, som Jens Moltesens lange, håbløse og smertefulde sygdom først siden kastede tunge skygger over, og selv da var der godt at være, ikke mindst når han fik besøg af sin udmærkede nabo, den fattige, brystsyge husmand Andreas Nissen. I den lille 3-gårds landsby Lundsmark ude på heden boede min gamle morfader hos sin yngste søn Knudsen Midtgård; der var jeg også gerne et par gange om året. Derimod var det i almindelighed kun i sommerferierne, at jeg nåede Spandet, hvor jeg iøvrig befandt mig så vel hos min udmærkede formynder, Søren Knudsen Midtgård, en mer end almindelig opvakt, dygtig og dansksindet bonde, formand for en sparekasse, sekretær for en brandkasse og dertil ivrig land-

mand. Som følge af en nyrehistorie led den livlige mand i de senere år hver sommer af periodisk depression, der fuldstændig forvandlede hans væsen. Just da han troede sig helbredt, kom han af dage ved et ulykkestilfælde, idet hans vogn væltede på den stejle Grambakke, det var først i 80'erne. Han havde fortjent en mindre snæver og småtskåren kone end den brave moster Karen Mari, men det var alligevel et godt og livligt hjem at komme i, der var også jævnaldrende fættre og kusiner, og egnen var venlig med småskove. Min tykke muntre morbroder, som elskede sang og var så livlig at tale med, søgte også at sætte mig ind i mine brogede pekuniære forhold, som han styrede med dygtighed og samvittighedsfuldhed. Spandet var også det eneste sted, hvor jeg jævnlig forsøgte mig som rytter. Morbroder stræbte i det hele at gøre mig til en rask og praktisk fyr, og lidt hjalp det måske. I sommerferien besøgte jeg endelig også Havervadgård, hvor den tykke, gemytlige onkel Niels Schmidt boede, som havde været gift med faders søster Anna; nu levede han med sin tredie kone »Telle« (Botilde). Det var et rigtig rigt marskbondehjem, hvor man levede fedt og flot. Onkel var toneangivende i en kreds af store bønder og handelsmænd, som spiste og drak drabeligt og spillede højt og foragtede grundtvigianerne. Han var en klog mand, der havde sine egne, lidt aristokratiske meninger, vistnok nærmest rationalist. Det var i alt fald fuldt ud hans broder Søren Schmidt, der havde været skibsbygger i Arkangelsk, og nu levede hos ham som en udslidt, rystende olding, skønt han vel næppe havde nået de 60. Jeg blev altid meget godt modtaget på Havervadgård, men følte alligevel, efterhånden som jeg voksede til, at jeg stod dem åndelig fjernt. Jeg kigger atter på tilbagevejen ind i Hvidding, som jeg gjorde så tit i virkeligheden, for mine minder derfra fortjener

noget nærmere omtale. Hjemme hos gamle bedste-moder var der ikke megen adspredelse at hente bl. a. også på grund af det kølige forhold til dem nede på gården; derfor var det ikke mindst i vinterferierne oplivende og fornøjeligt for mig at komme nogle dage over til Jens Moltesens. De var selv friske og glade, og jeg havde let ved at tale med dem, men behøvede ikke her at søge adspredelserne uden for huset. Her lærte jeg allerede før jeg blev voksen at slå gækken løs; i dagbøgerne står der jævnlig noteret, at jeg »sloges« med Jens eller med Lorentz Thomsen (han, der senere blev tante Matheas mand, han boede nabo til dem hos sin gamle moder). Endnu i 14 års alderen lod de rede seng til mig i deres sovekammer, hvor vi da fik os mangen hyggelig og alvorlig samtale. Og så kom der tit besøg af den talrige familie på begge sider, ligesom vi også tit gæstede P. Moltesen i Råhede, hvor der allerede den gang var tale om, at Laust, den yngste søn, skulde følge mit eksempel og blive student, og hvor der ved hans faders 2. giftemål var kommet en køn steddatter i huset, Meta. Særlig husker jeg fra mine sidste drengeår en munter aften i Hvidding, hvor jeg udmærkede mig i ordsprogsleg som gadedreng i »Når skidt kommer til ære, ved det ikke, hvordan det skal være«; jeg knipsede min cigaraske af hen på Skrydstrup, idet jeg kåd råbte: »Svits dul« men føjede straks angergiven til: »Jeg kunde inte gøre ved det« — det gjorde vældig lykke, navnlig hos den latter-milde Lorentz.

Siden har jeg nævnt Laust Moltesen, så lad mig tilføje, at vi var gode kammerater, men blev aldrig egentlige venner; dengang gjorde aldersforskellen sit til det (thi efter hvad han siden har skrevet til mig i et farvelbrev, var jeg nok hans ideal dengang), og siden skiltes vore veje, han kom ind i andre kredse og gjorde

tidlig karriere, mens jeg blev syg og kom på rejser. Efter at han er blevet historiker og dr. phil., har vi af og til mødtes venskabeligt, og ikke mindst synes vi om hans yndige finske hustru, men Laust og jeg er aldrig kommet hinanden hjertelig nær, dertil har der for mig været noget selvført i hans væsen, og hans åndelige standpunkt har været mig for uklart. Men han er en brav mand, og der er krummer i ham. Vi var i det hele ikke mange bøndersønner, der dengang valgte den studerende vej fra de to nabosogne: Hvidding og V. Vedsted, nemlig foruden Hans Bech og Laust Moltesen: Laust Warming fra Lundsmark, fra Råhede de to brødre Jensen og deres fætter Johansen og fra S. Farup endelig Marius Jepsen, hvem jeg forberedte til optagelse på latinskolen, mens jeg endnu selv var discipel.

Noget som også hører slutningen af skolelivet til, var den fortrolighed med hensyn til forelskeshistorier, hvormed jeg blev bæret af lidt ældre venner og som fyldte mig med stolthed og med en romantisk følelse af at have oplevet noget — i alt fald som med-vider, jeg fandt jo med det samme forstående tilhørere for mine hemmelige længsler. Det var først seminari-
sten Jens Peter Jensen, der valgte den nykonfirmerede til sin fortrolige; nu sidder han som gårdmand i Endrup, det blev resultat af hans kærlighedshistorie. En langt større rolle spillede jeg dog i Nis Bechs dø., og den spillede også en større rolle for mig. I mine dagbøger findes en ret udførlig skildring af, hvorledes vi ved et skyttebal i Ribe plantage lærte Windfelds døtre fra Tanderup at kende, dansede atter med dem i julen hos P. Moltesens, og kort efter nytår åbner jeg ved frk. Ørbechs tebord et brev til mig fra Nis Bech, der til min overraskelse (og kisteglæde) begyndte med de

ord: »Elskede Sofie« og viste, at de alt var forlovede; bag efter fandt jeg i et hjørne af konvolutten en lille seddel, som bad mig være deres postillon d'amour, der omdresserede brevene, så længe forlovelsen var hemmelig. Jeg havde selv begyndt med at sværme for Sofie Windfeld, men — betegnende for mine forelskelser dengang — veg jeg med glæde pladsen for min ven Nis og overførte »forelskelsen« på den lidt ældre søster Ibine. Dette var i mit sidste skoleår. Da jeg næste jul var hjemme som student, var forlovelsen offentlig, og vi var da til muntert gilde på den store gård i Tanderup og var endogså så heldige at sne inde. Et års tid senere besøgte vi sammen med Sofie Nis Bech i deres tilkommende hjem, en lille bondegård op ad mod Nymindegab. De holdt bryllup samme dag, jeg rejste afsted til Syden første gang. Det blev svære tider, de gik ind til — ikke uden egen skyld — i fallit, mislykkede forsøg, fattigdom og sygdom. Charlotte og jeg har besøgt dem to gange på Fanø Krogård i Nordby, første gang havde de det helt godt, anden gang lå Sofie dødsmerket af tuberkulose ude på deres terrasse. Det gjorde godt at se, hvor de endnu holdt af hinanden, han bar hende på sine arme ud og ind. Deres kærlighed havde holdt stand i den hårde prøve.

Og lad mig så slutte om skoletiden. Trods den mindre heldige skriftlige eksamen fik jeg dog artium med en fin første karakter (98 points). En kammerat løb hjem efter det sidste fag og hentede min studenterhue med kokarden og sølvkorset. Midt på torvet i Ribe satte jeg den på d. 12. juli 1880 — og følte mig som et af de lykkeligste mennesker i verden. Sammen med mig blev studenter: Chr. Blinkenberg (nu dr. phil. og konservator), Th. Krarup (nu protokolsekretær i højesteret), P. Thomsen (ansat ved Københavns postvæsen) og P. Dirchs (læge i Rønne — efter at have

været til bunds i Atlanterhavet med »Geyser«); de to første fik udmærkelse.

[Her udelades Lindbæks skildring af de første studieår i København].

Sygdommen bryder ud.

Og lad mig så herfra lægge vejen tilbage til hjemstavnen, hvor jeg opholdt mig ikke så lidt i disse år på grund af lange og rigelige ferier. Udgangspunktet for mine farter var fremdeles min gamle bedstemoders hjem på fødegården. Det var blevet mere ensomt, idet jeg havde fået min søster hen på Skibelund efterskole; men bedstemoder havde fået den trofaste Marie Skade til pige. Desværre blev hun sindssyg i sommeren 1882, så den foregående tid havde været svær for den gamle og nok bidraget til at tage hendes kræfter. Året før var min farbroder Andreas Kristian død; da han lå syg havde jeg skrevet et venligt brev til ham, som havde hidført et godt forhold mellem os, og det kom også gamle bedstemoder tilgode. Efter sin mands død sluttede moster Meta sig nær til mig og bedstemoder og var hende en god hjælp, da Marie blev sindssyg.

En anden stor forandring, som min farbroders død hidførte, var min gamle fødegårds salg. Det var i foråret 1881, da jeg tildels på grund af istransporten blev hjemme fra julen marts over. Vi havde længe ønsket at få gården solgt, den årlige indtægt af englejen havde været i stadig nedadgående som ejendomspriserne i det hele, så der havde været årligt underskud (bl. a. vel nok på grund af de gode vilkår hvorunder min farbror havde haft hovedparcellen); jeg havde levet af at gøre gæld. Da kom netop efter min farbrors død en kort opadgående periode og samtidig en lysthavende til ejendommen, vor velstående nabo, Laust Pedersen Nissen,

der ønskede at slå den sammen med sin egen gård. Han havde røbet sin lyst gennem en mindre honnet optræden overfor et par liebhavere, hvad jeg vandrede til Spandet og øjeblikkelig berettede min formynder, så goe Laust traf ham forberedt og kom til at punge klækkeligt ud. Vi fik 84.000 kr. foruden et reservefondsbevis på 2000 kr. for den forfaldne gård, som i flere år havde været ude af drift; 5 år senere solgte han den igen med et tab af 30.000 kr. Men vort heldige salg bjergede mig ca. 15.000 kr., som muliggjorde mine rejser til Syden og sagtens reddede mit liv. Det var jo lidt af et eventyr, og mine venner i København, som havde skoset mig for min lange fraværelse, vidste da også knap, hvad de skulde tro, da jeg meldte dem nyheden og knyttede nogle skrøner til, de havde svært ved at skelne sandhed fra løgn.

Sommerferien 1882 blev den sidste, jeg tilbragte i mit barndomshjem, og hidførte i det hele et vendepunkt i mit liv. Jeg var blevet kaldt hjem allerede før midten af juni, fordi gamle bedstemoder var blevet syg, rimeligvis på grund af den strenge tid hun havde haft under Marie Skades frembrydende sindssyge. Hun kom dog igen helt godt til kræfter trods de 80 år, hun denne sommer fyldte; men så faldt hun en dag og stødte sit ben, fra da af måtte hun igen holde sengen, og nu gik det jævnt tilbage, til hun endelig stille sov hen den 1. september, en stille solskinseftermiddag. Vi to søskende, kusine Petrea og tante Meta stod omkring hende og foldede hendes fromme gamle hænder. Det var godt, hun fik lov at dø dengang, inden der endnu var flyttet fremmede ind på den gamle gård, og inden jeg måtte rejse af lande.

Mine lunger var allerede angrebne dengang, men jeg vidste det endnu ikke, det var kommet i denne som-

merferie. Jeg havde altid været dårlig bygget med smal brystkasse, og i min opvækst blev jeg lang og tynd. Som barn havde jeg vistnok også haft en del sygdomme, bl. a. en alvorlig mavesygdom, men fra mit 10. til mit 20. år var jeg væsentlig rask, om end med tilbøjelighed til langvarige forkølelser. Det var egen ufor-sigtighed og så rimeligvis smitten i min fødegård, som skaffede mig familiesygdommen. En nat havde jeg vadet i det våde enggræs og aflagt besøg ude hos høslætterne, en anden nat gik jeg hjem fra et bal i Ribe, varm af dansen, og blev gennemblødt i en regnbyge. Et besøg hos Karsten Hansen i Ballum endte med en morgenur over Meolden enge, der samlede søer i agesædet, så jeg blev våd nedenfra; efter at være færget over åen travede jeg i pløren til Skærbæk, kom 5 minutter for sent til postvognen og måtte så selv tage vogn hjem, for jeg havde lovet bedstemoder at være til stede og tage mod en ny pige. Den følgende dag var jeg hjemme så nogenlunde i ro, Hans Bech havde studenterbesøg, men da var det et hundevejr, så man skulde have troet sig i november i stedet for i begyndelsen af august, det var selvfølgelig ikke til gavn for min »forkølelse«.

Jeg lod mig undersøge hos vor families gamle læge, doktor Kiær, og spurgte, om jeg måtte bruge bade i Middelfart, hvorhen Rosenstand havde bedt mig gøre sig selskab; jo, det kunde jeg godt. Vandet i Lillebælt var hundekoldt, og jeg kom dårligere hjem. Ærgerlig søgte jeg en anden læge og lod igen mit bryst undersøge, men han kunde heller ingen ting høre — for han var tunghør. Så kom bedstemoders død og sliddet med at ordne begravelsen og sagerne efter hendes død, det tog både tankerne og kræfterne.

På begravelsesdagen stod jeg ved hendes kiste ude i haven og oplæste med tænderne klaprende af feber-

hede en tale, der nok mest handlede om alle de dødsfald og sorger, hun havde oplevet; jeg havde ikke vovet mig til at tale frit. Men jeg vidste for resten ikke, hvor syg jeg var. På turen til Okholm og Lundsmark blev jeg overfaldet af så svære sting, at jeg måtte lægge mig ned på marken. Jeg hostede, kastede op og havde ingen appetit og var vekselvis hed og kold og havde stærk nattesved, men jeg anede ikke, det var feber. Folk sagde til mig: »Do ser da sælle ud. Do dør nok lissom di far.« Men det troede jeg alligevel ikke, selv om jeg nok følte, at jeg var syg.

Endelig 8 dage efter bedstemoders begravelse rejste jeg til København og lod mig undersøge af professor Reisz. Her fik jeg da at

*Jannik Lindbæk
som højskoleforstander.*

vide, at begge mine lunger var angrebne. Jeg spurgte, om jeg skulde til Syden. Nej, jeg skulde blive i København, men ikke bestille noget, foreløbig skulde jeg lade mig indlægge på Frederiks hospital — han har sikkert troet, at jeg ikke vilde kunde tåle at rejse. Da jeg kørte til hospitalet, var jeg meget nedslået og troede, at dette var begyndelsen til enden. Men jeg følte mig snart veltilpas i det høje, hvælvede, lyse værelse på Mynsters gang med vindue ud til Bredgade, som jeg fik for mig selv. Sengelejet hjalp mig hurtigt af med feberen, og den voksende appetit gav

mig igen kræfter; efter 8 dages forløb havde jeg taget mig 4 pund til. Jævnlig besøg af mine venner oplivede mig også, og Reisz blev allerede dengang min gode ven. »Nå, min hr. episcopus in spe, hvordan står det?« var hans sædvanlige morgenhilsen, når han kom til mig på sin rundgang. Samtidig med at jeg fik lov at komme op og ud i lindegården, sagde han til mig, at jeg skulde gøre mig rede til at rejse til Korsika. Det var, som slog han selve eventyrets porte op for mig — tænk, jeg skulde få Syden at sel!

Jeg gjorde indkøb til rejsen (min plaid bl. a.) og tog afsked med vennerne i København. Så tog jeg til Skibelund og var med til min søsters konfirmation (dog ikke i kirken) og blev dagen efter taget til alters sammen med hende af gamle pastor Svejstrup i Vejen. Så foretog jeg en kort rundtur til familien. Boede for sidste gang i mit gamle barndomshjem hos tante Meta, der også var ved at bryde op fra den forfaldne gård, hvoraf størstedelen kort efter blev nedbrudt.

Jeg havde fået oplysninger om rejsen af Karstens fætter, cand. theol. Ingvart Beier, der lige havde været på Korsika, og sikret mig rejseselskab af proprietær Jørgen Nielsens to børn fra N. Bjert ved Kolding. Der rejste jeg så hen efter at have fået min søster anbragt hos vor stedmoder i Hvidding. Lille Katrine, der nu for resten var en stor fuldvoksen pige, og mine venner Søren Bech og Otto Rosenstand fulgte mig på stationen i Ribe den 12. oktober som de sidste af hjemmets verden. Otto omfavnede mig og sagde: »Gud i vold!« Han troede nok ikke, han så mig mere. Men jeg selv var fuld af mod og håb.

Fontehimmel og kirkevæрге

Af H. K. Kristensen.

Himle eller baldakiner over prædikestole, troner og »himmelsenge« er velkendte. Men de kunne også anbringes andetsteds, således ved indgangsdøre, over helgenfigurer og over altre og døbefonte. Ved kroningsfester, indtog og andre højtideligt-festlige lejligheder blev de båret over hovedet på fyrsten eller den, der skulle hædres. De var da forfærdiget af kostbare baldyrede stoffer, oprindelig guldbrokade fra Bagdad. Da kunne de tjene som solskærme. Men deres vigtigste opgave var dog at pynte, gøre det festligt og ærefuldt.

I reformationstiden stod døbefontene tæt ved kirkens indgangsdør og kunne minde om, at dåben er indgangen til Guds rige. Nogle årtier senere hed det: »Fonten skal opl« op til koret eller i koret, og mange blev flyttet. Ved samme tid, fra 1580, blev det almindeligt med dåbsfade. Det er vel denne forøgede interesse for fontene, der gjorde, at man begyndte at forsyne dem med en himmel eller sine steder med et fontelåg, der kunne gøres festligt som i Vodder, hvor det har 4 høje, udsvejfede bøjler, der for oven mødes i en drejet knop. Det kunne foruden at pynte beskytte mod smuds og nedfaldende insekter.

På Varde museum findes en fontehimmel, deponeret fra *Lunde kirke*. Indtil for nogle år siden lå den adskilt i flere stykker på kirkeloftet. Den nævnes ikke i inventarlisten i kirkens protokol fra 1862. Da var den sikkert på loftet, antagelig bragt derop ved en eller anden

kirkeistandsættelse, måske i 1840'erne, da kirkeinventaret blev malet, og da der skete andre arbejder i kirken. Oprindeligt har den hængt over den gamle romanske granitdøbefont, thi her hang den 1766, da sognepræsten *Johan Herman Brorson* beskriver den således: »Funten er af en udhuggen sten, oven over hænger en stor krone af udarbejdet træ, smuk af maling og forgyldning, hvorpå står I T 1638«.1)

Det var nogenlunde almindeligt, at fontehimlene var indrettede således, at de kunne hejses op og ned, så de tjente som et låg over dåbsfadet, når det ikke brugtes, men hejstes op under dåben. I *Visby kirke* i Sønderjylland er der endnu på loftet bevaret en vippe med kontravægt, og i *Brøns kirke* er der ligeledes et hejseværk på loftet.²⁾ De kunne dog også være ophængt således, at de kunne svinges til siden. Som vi senere skal se, er det tilfældet i Ølgod og Darum.

Lunde fontehimmel er et typisk renæssancearbejde, men desværre temmelig medtaget og noget defekt. Den bærer endnu sin oprindelige staffering, der dog er ret stærkt krakkeleret og afskallet. Den har åbenbart til tider været udsat for en ublid behandling på kirke-loftet. Fjernvarmen på museet er heller ikke gavnlige.

Det er en bøjlefontehimmel af egetræ, opbygget om en 8 cm tyk sekskantet stolpe, 1,62 cm lang, hvilket også angiver højden på himlen. 30 cm over stolpens nederste ende er der vinkelret ud fra stolpen fastgjort en sekskantet bund. Hvilende på denne bund og fast forbundet med stolpen findes 6 grønmalede brædder med svajet profil. Foroven slutter de til stolpen med en skrå spids, medens de forneden breder sig ud, til de hver især når en ydre træbøjle. De 6 træbøjler er oven over brædderne fastgjort ind til stolpen, og hver ender øverst i en lille volut eller krølle umiddelbart neden under en krone. Bøjlerne er blå på de i midten for-

Fontehimmel fra Lunde kirke.

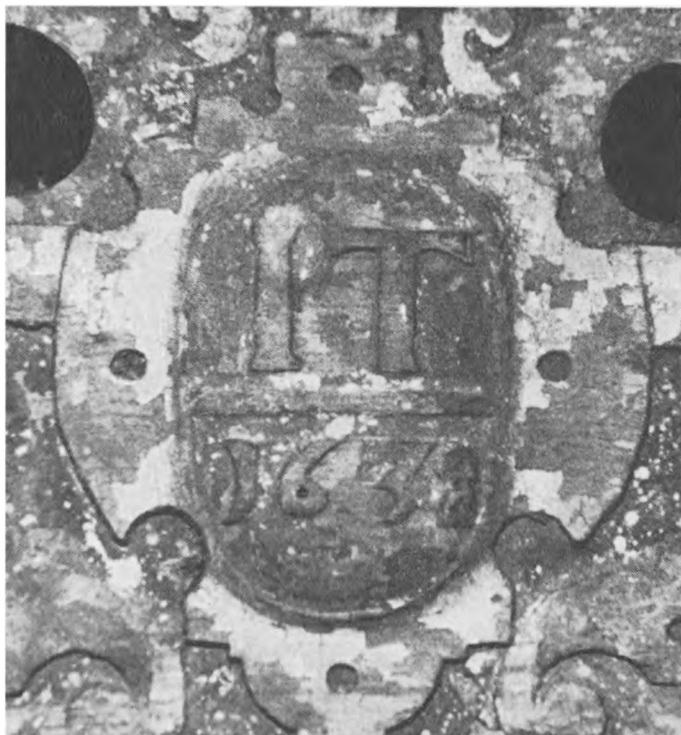
dybede sider, der har en række forgyldte knopper, medens kanten ud mod beskueren er profileret og malet i et mønster med serier af hvid, rød, hvid, blå farve. Kronens øverste del er en sekskantet træplade med rød kant og blåmalet underside. Dens nederste del er en kredsround plade, hvis profil har hvidrandede, halvcirkelformede blågrønne indskæringer med en forgyldt knop i midten.

Op gennem kronen stikker midterstolpen, bærende en jernbøjle til ophængning og fastgjort til stolpen med en jernring.

Bøjlerne slutter forneden til den førnævnte sekskantede bund. Under denne er der en sekssidet kasse. En af siderne mangler helt, og en anden mangler nederste halvdel. Siderne har forneden båret en nu forsvundet liste, der må have dækket kanten af det ligeledes forsvundne bræt, der har været den egentlige, sikkert blåmalede himmel.

Kassens sider bærer beslagværksprydede kassetter, renæssancens yndlingsmotiv for billedsnidere, når det gjaldt om et fladesnitsornament. Mønstrene er forskellige fra bræt til bræt. Bunden i de forsænkede felter er vekselvis rød og blå, ellers er fladen hvid, men mønstrene har gyldne kanter. Foroven har hvert bræt også en liste, rød på sin opadvendende fordybede del, men hvid i dens nedre del, der har blåmalede ovale indskæringer, i hvis midte en guldbelagt knop rager frem. Oven over denne liste følger en anden, udskåret med en art tandsnit med de lodrette lister guldbelagte, de skrå sorte og bunden rød. Herover rager det øverste af den sekskantede bund ud med en grøn kant og på denne atter en smal rød liste.

Over hver af de 6 sidebrædder er der anbragt en kartouche, hvis øvre indrullede kant er forgyldt. En rød rulle i hver side har enten forgyldte kannelurer

Inskription på Lunde fontehimmel.

eller tre vandrette bølgede furer. En nedre rulle har også riller og guld og stærke farver. Pladens fire ruller er korsvis forbundet med hvide bånd med et stort felt i midten, hvori der i de tre plader er anbragt englehoveder med hår og krave forgyldt. Pladerne har haft hvide kanter, mens bunden oprindelig var dybt mørkeblå. I en plade findes der i stedet for englehoveder et udskåret ornament og i en anden et rødt skjold med gylden kant og tværlinie, der deler skjoldet i to halvdele. I øverste felt står udskåret i relief I T og i den nederste 1638, begge dele guldbelagt.

Himlen i sig selv virker tung og massiv. Men renæssancens lyse, brogede og gyldne farvevimmel har sikkert, da farverne strålede i al deres friske glans, skjult indtrykket af tyngde og kunnet virke lettende og befriende.

Årstallet 1638 i det røde skjold fortæller naturligvis, når himlen er lavet. Dens hele stil og brogede farver hører denne og den forudgående tid til. Men hvad betyder bogstaverne I T? Vi må erindre os, at I og J dengang brugtes i flæng. Er det giverens, sognepræstens eller snedkerens initialer?

Ingen af delene! Som det senere skal vises, er vi her i det heldige tilfælde, at vi ved, at den Lunde kirkeværge på den tid hed Jes Tygesen, og der kan ikke være tvivl om, at han har benyttet lejligheden til at få sine navnebogstaver forevigt. Sognepræstens navn kan bogstaverne nemlig ikke hentyde til, da han hed C. C. Høst, heller ikke til en kirkepatron, da kirken endnu var selvejende, først 1687 blev den overladt til vedligeholdelsen af bisperesidensen i Ribe. Det kan heller ikke dreje sig om sognets herremand, der hed Mogens Kaas, og hvis initialer forøvrigt findes på herregårdsstolen.

Jes Tygesen, så lidt som adskillige andre kirkeværger, oplyser ikke, om det er en gave, de selv giver privat, eller om genstanden er anskaffet for offentlige midler. Han er altså ikke så åbenhjertig som Cneius Melissæus i oldtidens Pompeji, der forsynede en af byens badeanstalter med et marmorbadekar og i kanten af dette med bronzebogstaver forkyndte, at han Cneius »lod dette badekar gøre på offentlig bekostning efter dekurionernes beslutning«. ³⁾ Der er nu ingen tvivl om, at Jes Tygesen har anskaffet himlen for kirkens penge. Havde han givet den, skulle det nok have stået der. Kirkens prædikestol er en gave, og det med-

deles i indskriften: »Den predicstol gaf Søren Moritsen til kirken . . .«

I den første lutherske tid, inden regeringen fandt på at sælge kirkerne (patronatssalget), da kirkernes midler næsten helt anvendtes til kirkernes eget bedste, blev de udstyret med meget rigt og smukt kirkeinventar som prædikestol og stolestader, men også med mere »unødvendige ting«, der tjente en kunstnerisk udsmykning mere end egentlig at være til nytte. Vi kan nævne modernisering i renæssancens ånd af altertavler og anskaffelse af himmel over prædikestol og døbefont.

Den drivende kraft bag denne udsmykning var netop kirkeværgerne. Man blev ligefrem betænkelig ved deres flothed, da det gik ud over »kirkens nødtørft«, d. v. s. nødvendige vedligeholdelse. Også adelige kunne benytte lejligheden til at lade deres våben og navn prange på nyanskaffelsen, som da biskop Jacob Madsen skrev om en fynsk altertavle: »Christen Qvitzov og fru Margrethes våben ved siderne, skønt hun gav ikke een skilling dertil!« Der var adskillige fromme givere, men det meste inventar blev anskaffet for kirkernes egne midler.⁴⁾

På et landemode 1559 blev det foreskrevet, at kirkeværgerne ikke ene, »hemmeligen«, måtte ordne kirkens bygning og forbedring, men det skulle ske med sognepræstens og nogle af de bedste sognemænds råd. Fra 1592 skulle præsten også være kirkeværge. I forvejen skulle der være to.⁵⁾ Her ser det ud til, at Jes Tygesen har været den alt dominerende.

Som kirkeværge skulle han opkræve kirkens tiende, landgilden af dens jorder eller som det hed i et kongebrev: tiendekorn, kirkekorn, subsidium og andet. Han skulle sørge for altertilbehør og prydelser, holde bygningen vedlige og kirkegården godt hegnet og i det

hele taget vogte kirkens økonomi, hvorfor det også påhvilede ham at »afstene« kirkens jorder, så de ikke frapløjedes — og lad os tilføje: for at det ikke skulle glemmes, hvor de lå. På dette punkt viste det sig senere, at Jes Tygesen havde været forsømmelig. Og det var desværre såre almindeligt blandt kirkeværgerne. Da Varde syssels kirkestol affattedes 1608, er der ikke alle steder gjort klart rede for, hvor ager- og engstykkerne lå.⁶ Men sløseriet tiltager, og i matriklen 1688 står der gang på gang om et stykke kirkejord, at det hører ind under en eller anden gård, men det bliver ikke særskilt matrikuleret, og afgiften får tilføjelsen: »Der ejendom ej vides«. På den måde går selve jorden fra kirken og forvandler sig til en forstenet afgift, der slet ikke følger med konjukturerne, og hvoraf kirken tillige mister sin indfæstning. Ikke uden grund hedder det i et kongebrev til de vestjyske herreder allerede 1547, at »mange af kirkernes jorder ere borttagne og franrygt fran kirkerne, saa at mange vore undersaatte dem bruge og holde for deres ejendom og giver ikke deraf den aarlige skellig skyld, som kirken bør og plejer deraf fange;« kirkeværgerne skal sørge for at få jorderne tilbage. Der er også eksempler på, at de har forsøgt det, men mere og mere forsvinder.⁷)

Ifølge recessen skulle kirkeværgerne også tage sig af fattigplejen og lede kirkestævnet (sognestævnet), og ved forordningen af 27. marts 1629 gjordes kirkeværgerne til præstens medhjælpere, et forhold, der dog udviklede sig til en særlig medhjælperinstitution.

Som »regnskabskyndig« har Jes Tygesen vist haft med flere regnskaber at gøre, således skatteregnskaberne for sognet under Wallensteinskrigens udskrivninger. Regnskabet har nok ikke været særlig klart, ialt fald viser tingbogen, at *Eske Lauridsen i Lunde* og Jes (Jens) Tygesen 1631 voldgav deres trætte om ret

penge- og kejserens skat til hr. Chr. Høst*) og Peder Staal, og hvad de siger, vil de på begge sider være fornøjet med. Samme år opsgav Jes Tygesen »den tingsel« (akkord), han havde med Laurids Christensen i Frøstrup angående tiendekorn.⁸⁾ Jes Tygesen var kronbonde, d. v. s. fæster af en af kronens gårde i Søndertarp i Lunde sogn.**)

Det gik imidlertid stærkt tilbage for den fordem ansete mand, muligvis har Torstenssonskrigen 1643-45 nogen skyld heri. Året efter krigens ophør går det galt. Niels Krag til Agerkrog, landsdommer i Viborg, var dekan eller sysselprovst i Varde syssel og havde som sådan tilsyn med kirkernes regnskaber og forsvar.⁹⁾ Han anlægger nu sag mod Jes Tygesen og kræver ham dømt til at betale 112 sldl. 2 mark 12 sk., som han skylder Lunde kirke. Sagen blev udsat, men 13. februar 1647 var den atter for. Det var Jes Tygesens nabo, herredsfoged Chr. Madsen, der førte sagen for Niels Krag og nu fik Jes dømt til at betale beløbet inden 15 dage eller derfor lide udpantning. Jes Tygesen var ikke mødt, ej heller nogen på hans vegne. Antagelig har han ligget syg hjemme.

Udsætningen skete dog ikke lige straks. Et års tid efter domsafsigelsen blev der taget syn over kirken, blyet var blæst af taget. Jes Tygesen blev nemlig atter stævnet for sin gæld, for »efterstandendes hovedstol med rente efter restancers indhold«. Hans søn Th. Jensen mødte på faderens vegne og fremlagde synsvidnet over kirkens bygfæld og begærede, at omkost-

*) Chr. Christensen Høst var sognepræst i Lunde-Ovtrup 1631-45. Peder Staal (Stall) herredsskriver ca. 1600-41; han var fæstebonde, først i Kvong og senere i Rottarp.

***) Gården deltes senere i to lige store gårde, den ene af disse, matr. nr. 9, ejes nu af Manfred Christiansen.

ningerne ved istandsættelsen måtte godtgøres faderen, og han lovede at betale en eventuel rest. Dette forsøg på udsættelse glippede. Den nye dom kom til at lyde på, at Jes Tygesen skulle betale efter kirkens regnskab. Og så skete udsættelsen af boet til Lunde kirke d. 26. juli 1648.¹⁰⁾

Der blev udsat en sort egekiste med lås, men uden nøgle til 6 mark, 1 lang fyrskive (bord) med skab under og egeunderdel 2 sldl., et nyt skab med 5 rum og 3 låse 7 sldl., en sort egekiste med nøgle og lås 10 slmk., en gammel liden fyrskab 1 slmk., en liden egeskrin med lås 20 sk., en liden kobberkedel, vejede $2\frac{1}{2}$ skålpd., 3 slmk., 1 gammel messingkedel $2\frac{1}{2}$ slmk., 2 messing bekkener 5 slmk., 6 gamle tinfade 2 sldl., en halv tinkrus, en gammel tintallerken 1 slmk., en gammel messingbordkrans 8 sk., en gammel tinfad 8 sk. og to stolehynder 7 slmk. Af rugsæden udsatte man 13 agre i 2. kærv på Neder Røgelagre, i Gejlen (der dengang var ubebygget), på Lilstoft, i Driften og i Dal; det skulle udgøre $33\frac{1}{2}$ skp. à 3 slmk. Af mønt rug (1. kærv) 5 agre i Groeager, Nørtang og Gejlen til $4\frac{1}{2}$ skp. à 1 sldl. (med denne pris forstår man nok, hvorfor 1. kærv kaldes møntrug). Af 3. kærv udsatte man 6 agre på Røgelager, anslået til 14 skp. à $\frac{1}{2}$ sldl. Af bygsæden udsattes 19 skp. for ialt 19 sldl. Endelig udsatte man 3 køer for 21 sldl., 2 får og 3 lam for 5 sldl. $2\frac{1}{2}$ mk., 1 gammel hvid hoppe $2\frac{1}{2}$ sldl., 2 små sorte ungnød og 2 ungnødsstude 16 sldl. 2 slmk. 2 sk.

Det blev ialt 62 skp. rug og 19 skp. bygsæd, et slemt skår i gårdens høst. Ved matrikuleringen 1661 opgives i hvert fald en betydelig mindre udsæd. Da der opgives $25\frac{1}{2}$ skp. korn til tiendeafgift, må man af de 81 skp. udsæd have regnet med ca. 3 fold i udbytte.

Efter denne udlevering af kornet, husdyr og indbo, kan det ikke tænkes, at Jes Tygesen har kunnet fort-

sætte bedriften. Det gjorde han da heller ikke, for han døde. Samme år den 16. dabr. frasagde hans enke Jehan Jenskone og 9 børn arv og gæld efter deres salig fader og husbond.¹¹⁾

Jes Tygesen måtte forøvrigt tømme endnu en bitter skål, inden han lukkede sine øjne. Netop ved den tid mageskiftede kronen hans gård til Frøstrupgård, og fæsterne blev ugedagstjenere (hovbønder). Efter Jes Tygesens død og familiens frasigelse af arv og gæld fik gården to fæstere. Den ene, *Niels Sørensen*, var vistnok en svigersøn, gift med datteren Maren. At Niels Sørensen ikke så venligt til hoveriet, viste sig 1652, da *Frands Jensen* fra Frøstrup tilsagde ham til hovgerning efter husbonds befaling. Niels Sørensen sagde nej, han ville ikke. Manden sagde da, at han ville pine ham til det. Niels Sørensen sprang da hen efter en fork og slog Frands med den, »bandede og lod ilde«, så folk i byen kunne høre det.¹²⁾

Sagen om kirkens regnskab var ikke forbi med den gamle kirkeværges død. 1649 stævnes brugerne af kirkejorden, fordi de ikke havde ydet deres sædvanlige skyld til kirken. Nogle svarede, at de havde betalt sognepræsten *Niels Lauridsen* 4 rdl., og Jes Thygesens datter havde hentet 1 rdl. til sin fader. Tre af dem mente, det burde bevises, at de havde kirkens jord i brug (den var altså ikke afstenet). De dømtes til at betale. Hvor forsømmelig Jes Tygesen havde været i sine senere år, ses også af en dom fra 1650, hvoraf det fremgår, at en mand i Refsgård i mange år havde brugt kirkejord uden at betale landgilde deraf.¹³⁾

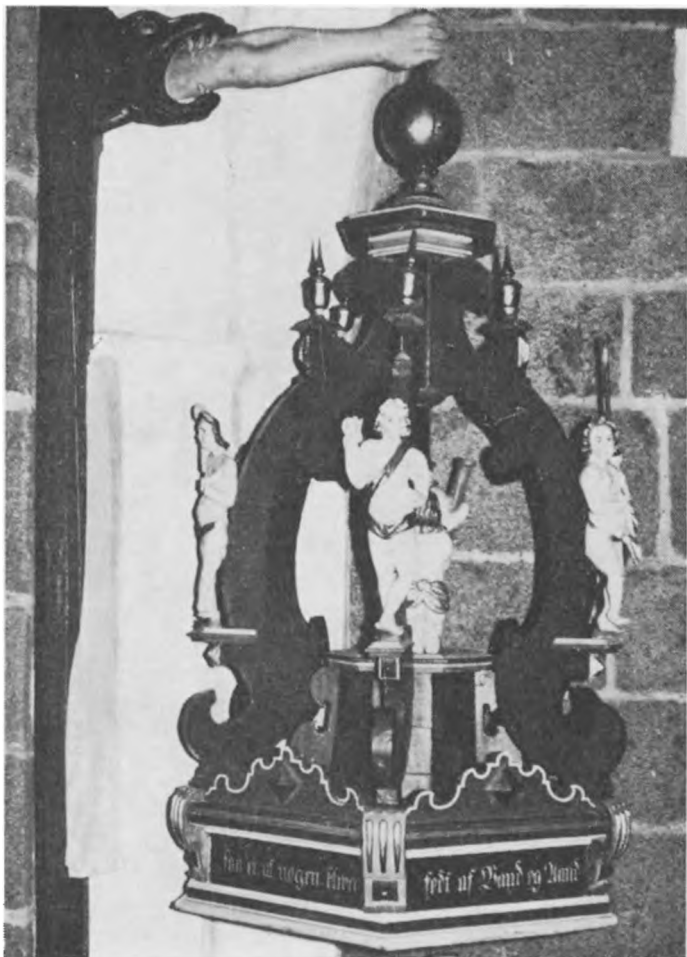
Gik det således sørgeligt til sidst for Jes Tygesen, havde han dog i sine velmagtsdage arbejdet alvorligt for at udsmykke den kirke, hvis værge han var. Den bevarede fontehimmel er beviset herfor.

Fontehimmel fra Janderup.

I *Janderup kirke* hænger himlen endnu over fonten. Den er ligeledes en 6 kantet bøjlehimmel, men mindre, ca. 1½ m høj. Der findes ingen gennemløbende midterstolpe. Foroven, hvor bøjlerne samles, findes en udskåret forgyldt kugle. Forneden er bøjlerne fastgjort til selve den blåmalede himmel, der er omgivet af en ramme, hvori hvert af de 6 stykker er 52 cm langt. Rammen bærer nu indskriften: *Lader de smaa Børn komme til mig. Guds Rige hører saadanne til.*

Fontehimmel og kirkevæрге

Fontehimmel fra Darum.

Oven på himlen, i midten mellem bøjlerne, findes to udskårne figurer: Johannes Døber og Jesus, forestillende Jesu dåb. Udvendig på bøjlerne er anbragt de tolv apostle med deres attributter, to på hver bøjle, den

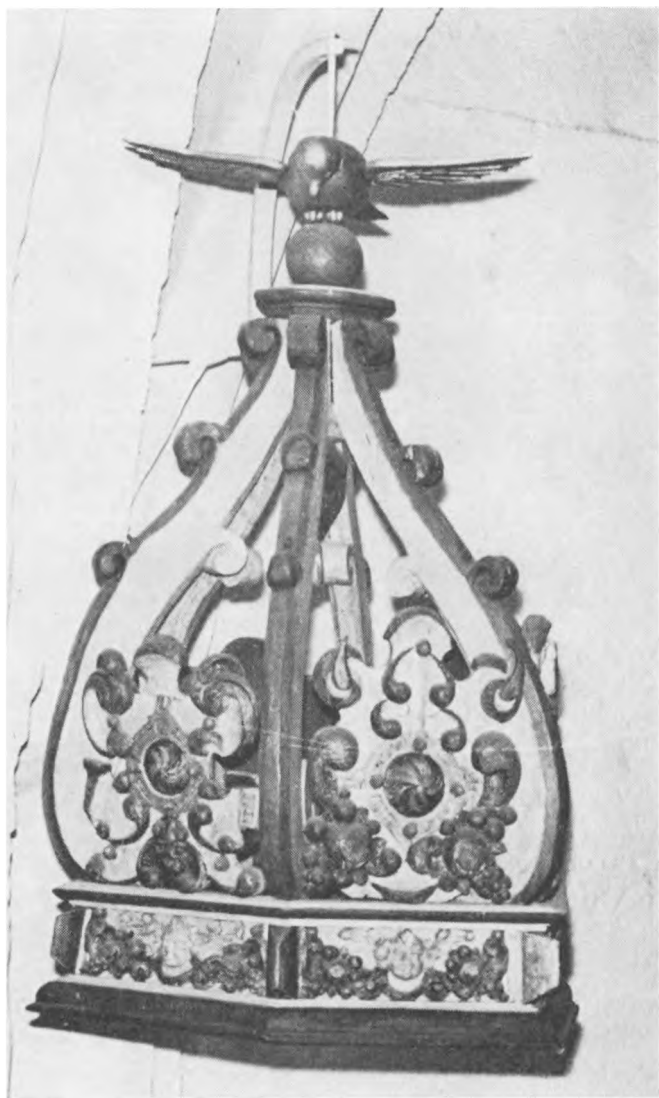

Fontehimmel fra Farup.

ene lige over nederste indskæring i bøjlen, den anden foroven ved bøjleens afslutning. Himlen har tidligere båret årstallet 1652, hvilket år godt kan passe på dens tilblivelsestid.

I Darum kirke findes en mærkelig fontehimmel fra samme år. Fonten står tæt ved nordvæggen, hvor der er fastgjort en 2,80 m høj drejelig stolpe og øverst på denne et grønmalet dragehoved, af hvis gab en arm er strakt frem, som i sin kraftige hånd løfter hele fontehimlen, der altså ikke hejses op og ned, men svinges

Fontehimmel og kirkevæрге

Fontehimmel fra Ølgod.

Fontehimmel i Kalvslund kirke med ordet fra Peters
1. brev 3,21 om dåben. (Nationalmuseet fot.)

til side under dåben. Himlen er 1,55 m høj. Øverst under hånden er der en forgyldt kugle. Iøvrigt er det en 6-kantet bøjlehimmel med åben midte, hvori to udskårne figurer viser Jesu dåb. På bøjlerne er der anbragt »nærmest tvekønnede« dydefigurer, der dog er noget medtagne, så de næsten alle har mistet attributterne. Det påmalede skriftsted er taget fra Jesu samtale med Nicodemus: »Sandelig, sandelig siger jeg dig, uden nogen saa er, at nogen bliver født af vand og aand, da kan han ikke komme i Guds rige.« Derefter følger årstallet 1652.

I *Farup kirke* findes en smuk barok fontehimmel fra 1695 med Kristian V's kronede initialer. Den hang oprindeligt i Hygum kirke i Frøs herred, hvor kirken siden 1580 ejedes af kongen. Derfor de kongelige initialer. 1843 blev himlen overdraget Farup kirke og istandsat. Den hænger ned fra loftet og er en 8-kantet bøjlefontehimmel, hvor bøjlerne er formet som i overkroppen bagudbøjede kvindefigurer, en art hermer. På hver af himlens 8 hjørner er der vingede englehoveder og på dens underside en due, billede på Helligånden. Det påmalede skriftsted er ordet fra Markus evangeliet: »Hvo som tror og bliver døbt, han skal blive salig, og hvo, som ikke tror, skal blive fordømt.«

Ølgod kirke har ligeledes en barok, men 6-kantet fontehimmel, ca. 1,15 m høj. Den har kartouchetopstykker og øverst en forgyldt due. I den udskårne rammes tre sider er der vingede englehoveder og i de andre to fugle og et løbende dyr. Den er fastgjort til nordvæggen med jernstænger og kan drejes.

I *Kalvslund kirke* er der en fontehimmel med ud-savede bøjler, vist fra 1700-årene, og den er således amtets yngste.

Guldager kirke har været forsynet med en fontehimmel fra 1600-tallet, men den er nu forsvundet.¹⁴⁾

Så vidt vides er der ikke bevaret flere fontehimle i Ribe amt.

Noter: 1) L. P. Fabricius: Danmarks Kirkehist. II, 346. Præsteindberetn. t. biskop Bloch 1766. Ribe bispearkiv. Landsarkivet. 2) Danmarks kirker, udg. af Nationalmuseet, Tønder amt, 1360, 1232. 3) C. Bruun: Pompeji, 140 f. 4) Fabricius, anf. skr., 348. 5) P. Severinsen: Folkekirkens Ejendoms Hist., 45. 6) Arb. Ribe 1940-41, 78-117, 228-46. 7) H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn. 50-55. 8) V. Horne herreds tb. 1631 8/10. 9) Arb. Ribe 1940, 89 ff. 10) V. Horne herreds tb. 1648 19/2, 11/3. 11) do. 1648 16/12. 12) do. 1652 10/7. 13) do. 1649 17/2, 1650 2/3. 14) Trap: Danmark, sidste udg.

Eggen omkring Villebøl i Kalvs- lund Sogn for godt 100 år siden

Af N. Jensen Dam.

Fra min fader Kristen Dam, Tobøl i Føvling sogn, som døde den 26. oktober 1946, 88 år gammel, har jeg gjort efternævnte optegnelser, som han har fortalt mig i mine ferier, henholdsvis i 1928 og 1943, og han havde forudsætning for at kunne give meget fyldige oplysninger om eggen og dens beboere, da hans barndomshjem har været Villebøl Kro, og han havde boet der indtil ca. 1881.

Han selv var født i Spandet sogn i 1858, men da han var $\frac{1}{2}$ år gammel, flyttede mine bedsteforældre, Niels Christensen og Karen Eline, f. Dam, ind i kroen, og alle min faders søskende er født der.

Eggen har været meget interessant på den tid, og i særdeleshed omkring grænsedragningen, og med indførelse af grænsebevogtning, både på dansk og tysk side af den endelige fastlagte grænse efter krigen i 1864.

Grænsegendarmene og tolderne blev indkvarteret ved beboerne langs grænsen, indtil de enten fik lejet eller selv bygget hus.

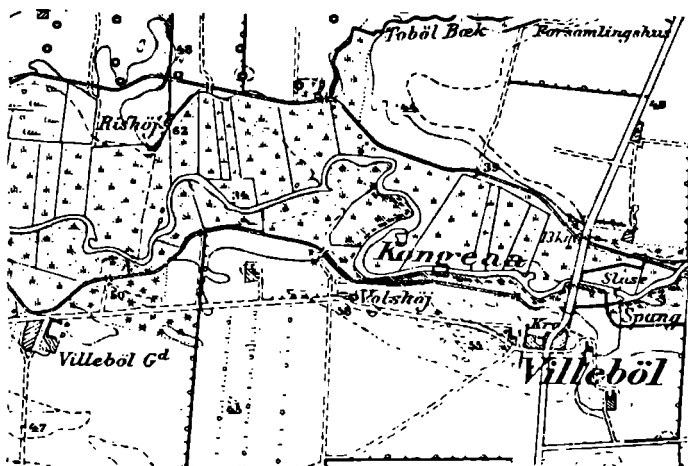
Der har i årene siden også været stor interesse omkring smuglerierne, som foregik langs med grænsen, både ind i landet, men også ind i Tyskland, men derom har jeg ikke samlet særlige oplysninger.

* * *

Eggen omkring Villebøl i Kalvslund Sogn for godt 100 år siden

I året 1858 ejedes Villebøl Kro med tilliggende areal — al jord til Johan Nissens gård — af Nis Christensen, Johan Nissens fader. Denne Nis Christensen havde to søskende nemlig Peder Christensen (kaldet Peder Refle efter erhverv som rebslager), Tobøl, og Karen Aabølling, der var gift med Jens Aabølling, som ejede Hans Broks gård. De havde en datter, Ane Marie, der blev gift med Hans Brok, der senere fik gården.

Den 1. november 1858 overtog bedstefader Niels Christensen kroen i forpagtning med 9 td. land, og et år efter købte han kroen. Til kroen hørte dengang landevejen fra den nordre engside i Tobøl til Kalvslund skel, samt broen over Kongeåen ved Villebøl. Broen var blevet slået af Nis Christensen omkring 1854-1855, og han anlagde vejen over engene og påtog sig vedligeholdelse af vejen, og samtidig søgte han og fik kgl. bevilling til krohold og ret til at kræve afgifter

Eggen omkring Villebøl.

— bropenge — for færdsel over broen. Der havde ikke tidligere været krohold i Villebøl.

Til kontrol med færdselen over broen var der ved kørestaldens sydende opsat en bom over vejen, og denne var låset om natten. Vejfarende skulle så kalde på bedstefader og betale bropenge for at komme igenem. Vejen var kun en sandet sporvej, og den gik tæt østom kroen på samme sted, som amtsvejen senere blev anlagt.

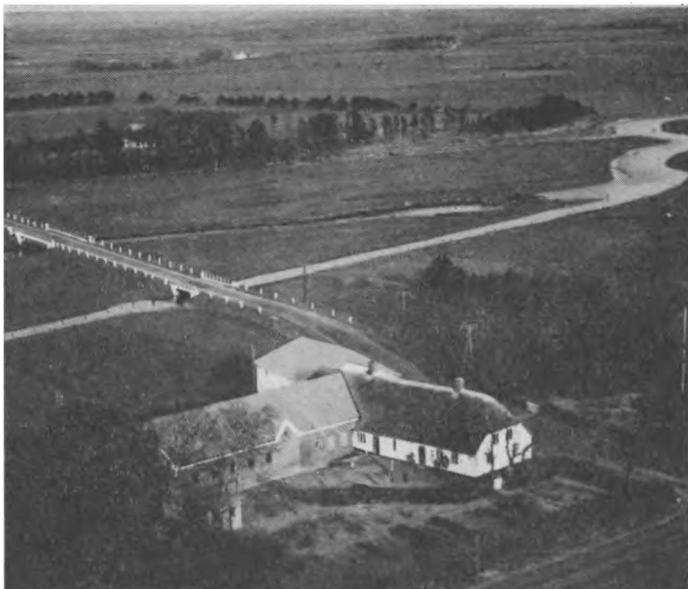
Taksterne for at passere broen var følgende: En lukket vogn eller wienervogn 8 sk. (16 øre), en fjedervogn 4 sk. (8 øre), en bondevogn 3 sk. (6 øre), en ridende eller trækkende med kreaturer 1 sk. (2 øre). En fodgænger betalte ikke bropenge, og det forstod Kristen Andersen at udnytte; når han skulle til smeden i Tobøl med sin plov, bar han den til smeden, så var han fri for at betale bropenge. Gamle Muhm havde fri færdselsret over broen, for bedstefader havde fri »lyngslet« i hans hede.

Selve kroen bestod dengang af den nuværende skænkestue, den lille stue, to bossekamre og kørestalden, og der var butik i kælderstuen, d. v. s. i rummet over kælderen.

Gården lå vestfor og fulgte det søndre havedige omtrent til skellet indtil gl. Poul Andersens — senere Muhms — gård, derfra en fløj i nord og een i øst, og beboelsen var der, hvor der nu er kostald.

Omkring 1864 foretog Johan Nissen — Nis Christensens søn — flytning af gården til dens nuværende plads, og han brugte som syldsten under gården bl. a. nogle store kløvede sten, der havde stået på begge vejsider over engene, for at vise vejens omfang ved højvande. Vejen var dengang lavere, og broen meget lavere end den nuværende. Bedstefader var dengang utilfreds med flytningen af disse sten.

Eggen omkring Villebøl i Kalvslund Sogn for godt 100 år siden

Broen over Kongeåen i Villebøl. Udløbet til begge kanaler og slusen ses til højre i billedet. I forgrunden Villebøl Kro.

Den eneste fjernforbindelse med omverdenen dengang var postvognen fra Ribe-Kolding over Baungaard, der var gruset amtsvej. Postvognen udgik fra Ribe den ene dag, og den kom tilbage den næste fra Kolding.

Det var en lukket vogn med en kusk og en postfører, sommetider var der en bivogn med, dersom der var mange passagerer. Kusken og postføreren sad foran på bukken, mens passagererne sad inde i vognen. Der blev skiftet heste i Skodborghus Kro, og postføreren blæste i posthornet, når de passerede Baungaard.

Omkring 1870 kom der en ugentlig postrute, en fragtmand mellem Holsted og Ribe, og denne gik forbi kroen. Med denne fik bedstefader aviser, som

blev samlet af tobaksspinder Clausen, Ribe. Når posten var kommet med aviserne, samledes alle naboerne på kroen og fik der nyhederne fra de sidste 8 dage i »Ribe Stiftstidende«.

Omkring 1877-1878 solgte bedstefader vejen og broen til Ribe amt, og han fik, såvidt huskes, 1.000 daler derfor. Vejen blev nu forhøjet og anlagt med gruset vejbane, og broen blev erstattet med en jernbro — 1881 — stod der på den.

Før den forannævnte bro — træbroen — blev slået, var overfartsstedet ved skellet mellem gl. Poul Andersens og Nis Christensens gårde, der var et vadested og en spang, og for dem, der ikke var dristige ved at gå over spangen, var der også en færgemand — æ gammel smed — han boede i nordfløjen på gl. Pouls gård. Vejfarende nordfra skulle så råbe på færgemanden, når de ville sættes over åen, og han kom ned og sejlede dem over. Betaling var 1 søsling = 4 øre.

Færgestedet kunne kun benyttes ved lavvande, ellers skulle færdselen foregå over Foldingbro eller Gredstedbro. Fra færgestedet gik vejen imellem de to forannævnte gårde og udgjorde derefter skråvejen mod Ribe, denne mundede ud i amtsvejen ved Kalvslund Kro.

Efter krigen i 1864 var der toldsted i kroen. Der var kontrollør Møller, Peder Møllers fader, tolder, og han boede i nordfløjen i den tidligere Nis Christensens lejlighed, og han havde sit kontor ind til bedstefaders soveværelse, det samme som er nu, og kontoret alene kunne betale hele huslejen.

Der var også dengang toldsted i Kalvslund Kro, medens der kun var et skilderhus, der hvor Kalvslund Toldsted senere blev bygget.

Lige straks efter krigen var toldstedet i Jens Damkjærs gård i Tobøl, da var Kongeåen grænsen helt til

Stens, og der var da en tysk gendarm indkvarteret i kroen, indtil forhandlingerne om den endelige grænse blev afsluttet mellem Tyskland og England, og grænsen endelig blev fastlagt. Ribe fik derved et opland på 7 sogne mod øst, medens der længere østpå måtte afstås nogle danske sogne til Tyskland.

Villebøl havde oprindelig kun været 4 gårde: Poul Andersens gård, der stadig ligger som tilforn, Johan Nissens, som er flyttet ud fra kroen, Hans Broks gård, der lå i den østlige ende af kroens østerhave, og ca. 200 alen østfor lå Kristen Andersens gård, der havde været en gård ligesom de andre, og det var da alle fire betydelige gårde med ret store tilliggender, hvoraf en udstrakt del har været hede. De lå på en lige linie øst-vest, og der var kun ca. 1.000 alen fra den østlige til den vestlige udkant.

På det her nævnte tidspunkt var Kristen Andersens gård udstykket, idet en mand ved navn Jens Spang, der tidligere havde været ejer af gården, havde solgt et stykke eng og ager til Nicolaj Pedersen, Baungård, og på selve østmarken opførte han Spanggården, navngivet efter hans efternavn, og han havde også, forinden han solgte til Kristen Andersen, solgt jorderne til Niels Nielsen (Garder). Han flyttede selv til Spanggården. Denne gård kom efter krigen under Tyskland, da grænsen kom til at gå vest for denne.

Der skete efter krigen en del udstykninger til mindre ejendomme og huse, ligesom befolkningstallet voksede ved nye tilflytninger, men herom et særligt afsnit.

* * *

Jeg lader her min fader selv fortælle:

Kroens ejer Niels Christensen og hustru Karen havde 7 børn, foruden fortælleren, Kristian, Ingeborg

— der døde omkring 1870 — Marie, Ingvart, Kjerstine og Carl.

Toldkontrollør Møller og hustru, der også boede i kroen, havde 8 børn: Peder, Thora, Ida og Emma (tvillinger), Laurids, Kristian og Laura (tvillinger). Laurids blev senere toldforvalter i København.

Til kroen var der så meget landbrug, at der holdtes et par heste og 4 køer, desuden var der også købmandshandel i kroen.

Da det var før den jydsk tværbane blev anlagt, og bønderne dengang for en stor del levede af kornhandel, var der megen færdsel nordfra, helt fra Holsted og Brørup sogne, idet man derfra solgte korn til Ribe; til forårs- og efterårsmarkederne i Ribe var der særlig livlig færdsel. Jeg har talt ialt 20 vogne holdende ved kroen en markedsaften, hvor man skulle have den sidste hjertestyrkning.

Skolen lå dengang i det sydøstlige hjørne i kroens have, det var et lille hus, 3 fag, 7 alen vid. Det østlige fag var forstue med dør ind til skolestuen og en dør ind til den åbne skorsten, hvorfra der fyredes i bilæggerovnen, og der var opgang til loftet, som var stuvet fuld af hedetørv, der brugtes som vinterbrændsel i bilæggerovnen.

I skolestuen var et vinkelbord af sammenslåede brædder, lagt på pæle, der var rammet ned i jorden. Gulvet skulle være røde mursten, men det var nærmest murbrokker og jord.

Der var kun skole om vinteren, og til lærer blev lejet en nogenlunde begavet ung karl eller en ældre mand, som så skulle have kosten ved at gå rundt i »mading« (have kosten på ejendommene visse dage efter ejendommenes størrelse).

Der blev ved den tid bygget 2 fag til den vestlige ende af skolen ind i kroens have, da der nu var til-

flyttet en del grænsetjenestemænd, der havde flere børn, og disse nødvendigjorde udvidelsen.

Nu blev lærerkræfterne også forbedret; der blev nu altid lejet en seminarist, i reglen en ung mand, der lige var udgået fra seminariet, og de havde arbejdslyst, der snart satte sit præg på børnene. Hvor usle og ringe skolelokalet end var, så var det, som om de nybagte seminarister kunne få skoletimerne til at gå som en leg. Der var ikke nær så megen tvang, nu skulle bibelhistorien ikke læres udenad, men nu skulle vi læse den og fortælle, hvad vi havde læst.

Jeg husker engang, vi havde visitat af stiftsprovst Claudi fra Ribe — det var i middags-

Afdøde Kristen Dam, Tobøl.

stunden under lærerens fraværelse. — Provsten gennemgik de forskellige fag med os, og da vi var færdige, spurgte han, om vi kunne synge Dejlig er Jorden? Han sang selv 2. stemme, det lød smukt i den simple skolestue. Provsten bød os takkende farvel med et smil. Da han kom op i kroen, udtalte han til min fader, at det var den bedste skole, han havde været i på landet, men der var frygtelig beskidt.

Fra denne skole, i al sin lidenhed, er der udgået mænd, som er endt i betydelige stillinger nemlig: Albert Sønderøkse, som kommandant i København. Peder Møller — nævnt foran — generalmajor over Jylland, og Johan Olesen — faderen var gendarm

Olesen — som oberst i Ålborg (senere navneforandring til Oksfeldt).

Kristen Andersen og hustru Bodil Marie, hvis ejendom lå ca. 200 alen østfor skolen, havde to børn Rasmus og Maren. Ejendommen var en vinkelbygning, hvorpå der holdtes 1 hest, 4 køer og et par ungdreuer. Bodil Marie døde i slutningen af 1860'erne. Kristen Andersen blev derefter ene med datteren Maren som husbestyrerinde i mange år.

Det var et sted, hvor de levede af deres egne produkter, det eneste, der blev købt til husholdningen, var $\frac{1}{2}$ kd. brændevin, 1 pund kaffe, 1 pund cikorie og 1 pund brun sukker (kandis), og det skulle holde ud med hinanden, og der gik lang tid mellem købene. Om morgenen til davre fik de altid hyldete og smørrebrød. De havde mange hyldetræer, hvoraf de plukkede blomsterne, tørrede dem i vinduerne, og de blev hængt til årets forbrug. Om middagen til eftermad fik de altid nykogt boghvedegrød, og om aftenen til nadder altid mælk og boghvedegrød. De slagtede årligt et svin på ca. 300 pund. Indtægterne var ikke store, det meste var salg af boghvede, lidt rug og smør, men udgifterne svarede jo dertil, af kommunale skatter var så godt som ingen, da kommunens arbejde blev udført som pligtarbejde.

Alligevel havde Kristen Andersen altid specier i chatollet. Jeg husker, min far kunne en enkelt gang låne nogle specier af ham; kom han så og betalte dem tilbage i sedler, sagde han gerne: »Kan Du ikke gi' mig specier, Niels?« Han kunne huske statsbanke-rotten.

Niels Jensen (smed) og hustru Stine havde 2 børn, Martha og Bodil. Deres ejendom lå lidt sydøst for Kristen Andersens, der holdtes 1 hest og ca. 10 kreaturer. Der lå en smedie lidt nord for gården, hvor

Niels drev håndværket indtil sidst i 1860'erne, da blev smedien nedbrudt og solgt til Hjortvad. Han var en dygtig smed, der lavede solidt og smukt arbejde, således kan nævnes, at han leverede al smedearbejde til Ploustrup Mølle, da den blev bygget. Efter salget af smedien slog han sig udelukkende på landbruget. Han havde en efter den tid første klasses besætning, som han plejede med omhu og akkuratesse.

Omtrent 200 alen vest for Niels Jensens gård lå et hus, som beboedes af en ungkarl ved navn Peder Christensen (eller Pe' Skipper), han fik lidt aftægt fra Niels Jensens gård, som han engang havde ejet. Hans virksomhed var mest at gå omkring og besøge slægt og venner. En mand, som havde kendt Pe' Skipper i mange år, udtalte engang, at han aldrig havde hørt Pe' Skipper laste eller tale ondt om nogen, derimod når han hørte sådanne udtalelser, så bedrede han altid på det.

Det skete for det meste, når læreren var fraværende, at Pe Skipper vikarierede, og det kunne vi børn nok lide, det gav gerne et langt frikvarter, og disciplinen var heller ikke så stram.

Hans første spørgsmål til vi børn var gerne, om vi kunne vor ein mal ein, og det kneb med at forstå, at det skulle være den lille tabel, men så meget tysk lærte vi dog snart.

Der sad til leje ved Pe'Skipper en gammel enkekone Doret Træskomands, hendes mand var bleven kaldt Poul Træskomand (efter hans håndværk). Hun havde 4 børn, den ældste søn var møller og havde drevet en stor forretning som sådan. Han døde i 1927 i Bramminge, og møller Poulsen var godt kendt her på vesteregnet som en solid og energisk mand. Desuden var der en datter, der hed Stine og 2 yngre sønner, Asmus og Kristian, de foer begge til søs. Asmus drev

det så vidt, at han blev kaptajn og besejlede verdenshavene med eget skib. Han blev gift med en australierinde, men de forliste og druknede begge ved en fremmed kyst. Derimod blev det fortalt, at et barn, de havde, blev reddet og skulle være kommet til farbroderen møller Poulsen i Bramminge i pleje.

Kristian Poulsen sejlede i mange år, men bosatte sig derefter på Ny Zealand.

Sydvest for Pe' Skippers hus og lige østfor landevejen ligger Johan Nissens gård på stedet, hvortil den blev flyttet fra kroen.

Han levede i nogle år som ugift, men han havde en søster Kjersten som husholderske. Hun blev imidlertid gift med en karl, der tjente hos dem, Jens Sønderup, og de bosatte sig i Stausø nord for Varde. Johan Nissen fik da en husbestyrerinde, Magdalene, med hvem han siden giftede sig. De havde i ægteskabet 5 børn: Nis, Elise, Karoline, Amalie og Niels Peder Nissen, sidstnævnte fik gården efter faderen.

Johan Nissen efterlod sig ved flid og sparsommelighed en god arv til sine børn, han var en god nabo, hvorhen ingen gik forgæves om hjælp vel at mærke, når han kunne se, hjælpen kunne gavne.

Der er bleven fortalt, at han havde fået bud, at hans søster Kjersten i Stausø var bleven meget syg. Det var en forårsdag, og efter at have sået en tønde boghvede (pløjjordens måtte ikke ligge middagsstunden over) tog han støvlerne på nakken og spadserede fra Villebøl til Stausø, ca. 8 mil. En mellemmad, han havde i lommen, spiste han om natten, da han gik gennem Varde, og han nåede Stausø i morgenstunden den følgende dag.

Til leje hos Johan Nissen boede i mange år oversergent Sønderøkse og hustru, de havde 3 børn: Albert, der er nævnt foran, Vilhelmine, der blev gift med en

tysk toldkontrollør og Erik, som udvandrede til Ny Zealand.

Oversergenten var bereden og havde bl. a. det hverv at passere grænsen og inspicere de patrouillerende gendarmere, udbetale lønninger m. v.

Syd for Johan Nissens gård, oppe på marken, lå et hus, hvor Johan Nissens stedmoder, gamle Trine, boede, hun fik aftægt fra gården. Hun havde hjemme 2 døtre Elise og Kjerstine (halvsøskende til Johan Nissen). Elise blev gift med lærer P. Ulrik Hansen i Tobøl, Kjerstine med en grænsegendarm Andresen, der senere blev politibetjent i Kalundborg.

Lidt vest for gamle Trines hus, ved den gamle landevej, lå et hus, hvor der boede en gammel enke, Bodil Tyskers. Hendes mand var blevet kaldt Henrik Tysker. Hun sad og ernærede sig ved at spinde og strikke for folk. Hun havde en dreng i pleje for sognet, Frederik, der i mange år gik under navnet »Tumbe Frederik«. Han havde gået i skole, men han kunne ikke lære bogstaverne. Han kom så i nogle år, da han var blevet voksen, hos Johan Nissen, der fik han føden og klæderne. Han døde i 1927 på åndssvageanstalten i Ribe, og han var da ca. 70 år.

Ca. 1 km vest for Bodils hus, ovre på heden, boede Jacob Andersen (kaldet Store Jacob). Han havde 4 børn: Hans, Anders, Anne og Hanne Marie. Sidstnævnte var åndssvag.

Lidt sydvest for Jacob Andersen boede Hans Lyst. Han var vejmand på chauseen efter Ribe. Af børn havde han kun døtre, nemlig Petrea, Stine, Marie, Ane Marie samt en datter gift med en senere vejmand Peder Lyst.

Allerlængst til vest i Villebøl lå Hans Broks gård, hvis jorder grænser ind til Stens (eller Bæk). Hans Brok og hustru havde 5 børn. Niels, som døde ved

konfirmationsalderen, Kristen og Jens, sidstnævnte fik senere gården, Marie, som blev gift med kromand Hans Holm, Kalvslund Kro, han var enkemand, samt Karen, der blev gift med redaktør Poulsen. Han havde været lærer i Villebøl og stammede fra Stepping. Desuden var der på gården hustruen Ane Maries forældre, Jens Aabølling og hustru Karen, de fik aftægt fra gården (de er nævnt tidligere).

Lige vest for Johan Nissens gård lå Niels Garders ejendom, han og hustruen Ane Marie havde 8 børn: Magdalene, Marie, Kathrine, Niels, Peder, Bertel, Mathias og Johannes, sidstnævnte fik ejendommen. Magdalene blev gift med sognefoged Hans Thøgersen, Kalvslund. Marie blev gift i Lindknud. Kathrine med en lærer Henneberg, der blev lærer på Vejleegnen. Niels, Peder og Bertel døde i ungdomsalderen, Mathias rejste til Amerika, og Johannes blev gift med Karoline Nissen, datter af Johan Nissen. På ejendommen holdtes der dengang 1 hest og 4 køer, men Niels Garder ernærede sig mest ved grusharpning, der sled han fra tidlig morgen til sen aften, når hans tid tillod det for landbruget. Det viste sig også, da han afstod ejendommen, at han sad i gode økonomiske forhold, endskønt der havde været den store børneflok at opdrage.

Lige vest for kroen boede dengang (1870) en tysker Heinrich Muhm, han var kommen oppe fra Østprøjsen nærved Königsberg, hvor han havde været mejeribødder på en større herregård, og hans hustru havde været mejerske. De var kommet til byen og forpagtede gården af proprietær Godtfredsen, Lundgård ved Ribe. Der var også på gården en gammel aftægtsmand Poul Andersen (tidligere nævnt), og af ham havde Godtfredsen købt gården.

Heinrik Muhm og hustru Kathrine havde 10 børn:

Eggen omkring Villebøl i Kalvslund Sogn for godt 100 år siden

5 sønner og 5 døtre: Kristian, der havde benskade, August, Godtfred, Johan, Hans, Emma, Augusta, Lise, Line og Kjerstine, sidstnævnte døde som ung. Kristian lærte bødkerhåndværket, men drog senere ud at tjene ved landbrug, og han fik tilsidst gården hjemme, men han solgte den igen til Asmus Hansen og flyttede til Spandet og derfra igen til Tinglev, hvor han døde i 1928. August kom efter soldatertjenesten i Grænsegendarmeriet, hvorfra han blev politibetjent i København. Godtfred lærte snedkerhåndværket, blev gift og bosatte sig i Ulfborg, men er senere flyttet til Bøvling. Augusta, Johan, Line og Hans rejste til Amerika. Emma tjente i flere år, men blev senere gift og bosat i Bobøl. Lise lærte som mejerske og kom ned på Koldingegnen og blev gift der.

Omtrent midtvejs mellem Muhms gård og Hans Broks gård købte Oluf Lyst, til daglig kaldet Wolle Lyst, et stykke jord, som hørte til Kalvslund Kro. Han byggede sig der et hus og levede som arbejdsmand, særlig ved enganlæg, men da han blev ældre, holdt han sig til grusharpen. Hans hustru, Stine Lyst, var datter af forannævnte vejmand Hans Lyst. De havde 2 sønner, Peder og Hans Peder Lyst. Wolle ville godt snakke om drengene, da de var kommet ud at tjene, og om Peder sagde han: »Han fo'er tow gång' do'ver, men den si'est er da a et stø'k dov'elt ref'«l

Efter Olufs død overgik ejendommen til Peder Lyst og senere til broderen Hans Peder Lyst.

I det sydvestlige hjørne af Johan Nissens mark købte korporal Kristensen et par skæpper land, hvorpå han opførte et hus. Han blev der dog ikke længe, men solgte huset til sergent Hansen, der senere solgte det til sergent Nielsen, og dennes hustru boede der endnu i 1928 som enke.

Stemmeværket ved Villebøl.

I 1873 blev der af lodsejere på begge sider af Kongeåen rettet henvendelse til Hedeselskabet om bistand til oprettelse af et fælles kanalanlæg for ådalen fra Villebøl til Gredstedbro, og det gik Hedeselskabet med til, og forarbejdet blev ledet af ingeniør Brøndsted.

På strækningen mellem Villebøl og Gredstedbro har åen et fald på ca. 20 fod, den fører tilstrækkeligt vand til overrisling af disse arealer. Ved Villebøl er dens vandmængde ved lav sommervandstand omtrent 65 kubikfod i sekundet, medens den om efteråret almindelig er 120-150 kubikfod.

Kongeåen agtedes opstemt omtrent 1.000 alen øst for Villebøl Bro og med en samlet længde af 12.070 alen til udmålingstuden foran Gredsted Enge. Vandet deles i $46\frac{1}{2}$ parter, og der vandes omtrent 350 td. land fra den nordre kanal.

Stemme højden i Villebøl blev $2\frac{1}{4}$ fod over almindelig sommervandstand. Stemmeværkets bredde er 32

fod, og bundbjælken skulle ligge mindst 1 alen under sommervandstand, og dæmningerne ved åen, foran slusen, 6 tommer over stemmehøjden.

Stemmeværket ved Villebøl kostede 9.000 kr. og øvrige fællesudgifter til dæmninger, afledninger og broer m. m. 9.600 kr. eller 9.300 kr. til hvert kanalselskab syd og nord for åen. Nogle af udgifterne var således fælles for de to kanalselskaber, medens hver af selskaberne selv skulle afholde udgifterne til deres respektive kanal.

Kanalernes gravning, jorderstatning o. s. v. beløb sig dog til lidt over 1.000 kr. pr. part vand, og de skulle betales i 4 terminer: august-november 1875 og marts-maj 1876. Møller Fogh, Jedsted Mølle, fik en erstatning på 2.000 kr., men hermed også forpligtelse til at sætte slusen ved møllen gradvis i løbet af 8 dage og trække slusen over et helt døgn.

Interessenterne betalte de årlige afgifter i form af fod vand, idet hver af dem havde en firkantet tud på f. eks. $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{2}$ eller 1 fod i kvadrat til udledning af vandmængden til det pågældende areal, og selskabets udgifter blev så årlig udlignet på hver forbruger efter tudstørrelse.

Begge kanaler er blevet benyttet uændret indtil slutningen af 1950, og i 1960 var slusen helt fjernet, og kanalerne delvis opfyldte.

* * *

Til det forannævnte kan jeg oplyse, at jeg til stadighed bevarer forbindelsen med den her beskrevne egn, da det også er min fødeegn. De omtalte ejendomme har nu i slutningen af 1967 stadig samme beliggenhed som i 1870, et par stykker er dog nedlagt. Der er foretaget ombygninger af nogle og tilbygninger til andre, og der er også opført nogle enkelte helt nye beboelses-

huse, men i det store og hele er bebyggelsen bevaret uændret.

Hvad opdyrkningen angår, da er al hede nu opdyrket. I begyndelsen af 1900-tallet henlå store, øde strækninger af hede helt fra Villebøl gennem Kalvs-lund og til Hvide Bro, men det er nu velopdyrket agerland.

Flere af beboerne i Villebøl er efterslægt af de beskrevne, og navnene som Garder, Lyst og Brok var oprindelig »kaldenavne«, men efter navneloven i 1904 har alle tre familier antaget navnene som slægtsnavne ved navnebevis, og derefter kan slægterne nu følges.

»O skryw får' et«

Af H. K. Kristensen.

»Kan du læse og kan du skrive,
og kan du løse min pine,
da skal du slide rød skarlagen
og ride gråganger' mine!«

stønnede den stakkels, men så elskede dronning Dagmar til Liden Kirsten. Hun var da i sin svare barnsnød — den, der endte med døden. Alt, ifølge den velkendte middelalderlige folkevise.

Hvad var det, Liden Kirsten skulle læse og skrive?

Ja, hun tog »Sankt Mari bog, hun læste alt det, hun kunne.« Det er vanskeligt at sige, hvad det var for en bog. Intet dansk middelalderbibliotek er nået ned til nutiden, kun smålevninger hist og her. Siden visen blev digtet og til den blev nedskrevet 3-4 hundrede år senere, var den udsat for den mundtlige overleverings omdannende indflydelse, hvad der kan gøre en bestemmelse endnu vanskeligere. Fra slutningen af 1200-tallet havde man Jacobus a Benedictis »Stabat mater« og senere Mariaviserne og Mariasalter, d. v. s. sangbøger til jomfru Marias ære. Også håndskrevne bønnebøger var adelige fruers kostelige eje.

Maria optræder imidlertid ikke blot i den religiøse, kirkelige litteratur, men også i overtroens trylleverden. Ja, hun, jomfrumoderen, er ved siden af Jesus signalsernes kæreste skikkelse.¹ Følgende trylleformel² for fødende kvinder: »Jomfru Maria, lån mig nøglerne dine, at jeg må åbne lænderne mine,« har vel oprindelig

været en bøn i den katolske tid. F. Ohrt viser eksempler på, at oprindelige messebønner er gledet over til bønner og besværgelser endogså med skiftende formål.³ Sådan kunne næsten alt bruges til trolddom. En gammel førreformatorisk lelse (indeholdende det folkeyndede messeråb: »Kyrie eleison«) blev i 1600-tallet, i »evangelii klare dag«, brugt af Maren »Kone i Hus« i Sønder Bork som trylleord mod torden.⁴

Både under og efter fødselen brugtes Marias navn i signelserne. I et håndskrift fra det 16. århundrede gengives en sådan formel på latin og med følgende anvisning: »Tha skal man skriffwe thette breff oc legge po hennæ bwugh«.⁵

Mon det da ikke var en af disse signelser, Liden Kirsten skulle læse og (eller) skrive?

Man måtte forøvrigt indvies i de hemmelige videnskaber for at være sikker på at kunne bruge dem ret. Det siges rent ud i visen om Elverhøj. Det er undervisning i trolddom, den koglende elverpige frister med:

»Og hør du fauren ungersvend,
vil du hos os blive,
da vil vi kende dig ramme runer
både at læse og skrive.«

Så kunne ungersvenden få magt over de vilde dyr, jage dragen bort og tilegne sig dens guld.

Gennem tiderne har kloge mænd og koner utallige gange »løst øwer'et«, eller »skrøwen får'et«, når sygdomme eller forgørelser skulle bekæmpes, eller de selv ville forgøre én eller noget. Ja, de brugte også andre remedier (hvis omtale må vente til en anden gang).

Det, de læste eller skrev, var trylleformler.

Den bekendte Lønnepræst, Jens Hansen Rusk, der 1. februar 1611 blev brændt for trolddom, havde gen-

tagende »skrevet for nogen deres sygdom«. Han tog til Ribe marked og gav »konsultationer«. En mand i Farup bar således en seddel med skrifttegn på om hal-sen, og den havde præsten skrevet. Da manden under rughøsten mistede sedlen, blev han atter syg, hvorefter præsten skrev en ny, og den bar han i årevis. Under processen mod præsten blev sedlen fremlagt i retten. Også langt senere lod kloge mænd de syge bære en skreven trylleformular på sig, se side 97.

I 1685 var en klog mand. Christen Jensen i *Holsted* så uforsigtig at stævne Christen Jensen, kaldet Christen Lintrup i *Vejrup*. Den »kloge« krævede 4 dl. 1½ mark i betaling for at have kureret på *Vejrup*-mandens kreaturer. Manden var imidlertid syg, hvorfor sagen blev opsat i 14 dage. Da han endnu ikke var kommet sig, mødte hans kone på herredstinget med et skriftligt indlæg:

»Som Christen Jensen i *Holsted* mig underskrevne haver stævnet i retten for dom til *Giørding-Malt* herreders ting for betaling for nogle snes høvder, som han foregiver at skulle have skrevet for til hjælp for svag-hed, da som jeg ej selv kan møde til tinget, formedelst min store svagthed, at svare imod samme hans angivende, saa tilstaar jeg, saa og herhos bekræfter efter loven udi disse tvende dannemænd Niels Andersen i *Vejrup* og Jes Jepsen i *Gjørdinglund* deres påhør og overværelse, at sandt hjælpe mig Gud og hans hellig ord, jeg aldrig har begæret af for^m Christen Jensen, at han skulle skrive nogen slig skrifter for mig, eller hannem dertil brugt, meget mindre hannem penge derfor lovet, eller noget i ringeste måder hannem skyldig er, ville ikke heller formode Christen Jensen skulle lade sig bruge eller omgås med nogen skrifter og charakters misbrug imod loven 6. bog 1. cap. 12. art. Formenenendes

jeg, at jeg for for^{ne} Christen Jensens unyttige tiltale bør fri at være . . .

Søndervejrup d. 26. marts i 1685.

C. J.«

I to vidners nærværelse havde den syge i hjemmet aflagt den nævnte ed.⁶ Og i tingbogen findes ikke mere om Holstedmandens forsøg på pengeafpresning. Han ville nok ikke risikere en eventuel retssag for overtrædelse af nævnte lovparagraf. Den lyder nemlig således:

»Dersom nogen befindes med Segnen, Manen, Maa-len, Igienvisning, visse Dages Udvælgelse, Carac-teres*) Misbrug, at omgaaes, og i saadanne mistænkte Konster kyndige og forfarne at være, og dem øve og bruge, da skulle de have forbrudt deres Boeslod og rømme Kongens Riger og Lande.«

Det, Holstedmanden havde skrevet, må givetvis have været en besværgelse, en trylleformular eller tryllekraftige tegn. Hvis ikke han mener, der er skrevet gentagende gennem flere år, må Vejrupmanden ikke have været nogen småmand, når han nævnes for »nogle snese høvder«.

3. påskedag 1699 fandt sognepræsten hr. Elias Biener under alterdugen i *Bække kirke* nogle »sedler og karakterer«. Hr. Biener, der var en temmelig uheldig person og jævnlig i strid og spektakel, har ikke været yndet af menigheden. Antagelig har sedlerne og karakterne været rettet mod ham personlig, måske med samme hensigt som med det, der samtidig skete i Åby og Åstrup på Fyn, hvor degnen mistænktes for ved trolddom at have ødelagt præsten Jens Pedersen Rosenkilde »til sjæl og legeme og timeligt velfærd«, og da Hieronimus Sparre kom som kapellan, fortsatte

*) Characterer = hemmelige tegn.

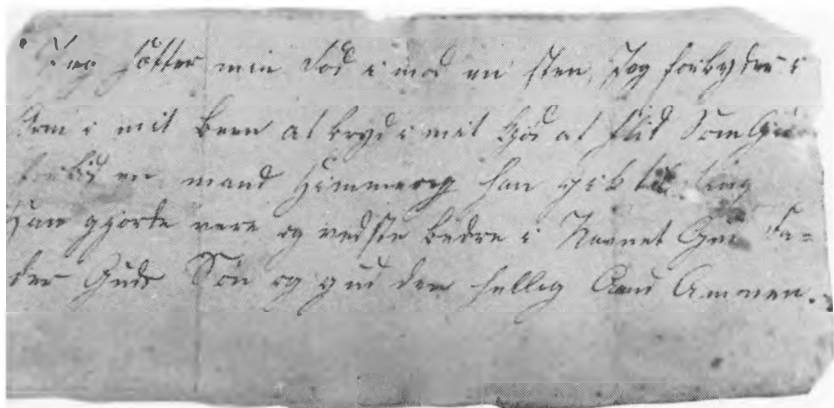

Fig. 1. Trylleformel fra Katbøl. (Fot. K. Høgsbro Østergaard).

deggen sin okkulte virksomhed, så kapellanen en dag fandt en pakke menneskehår og negle under alterdugen. Men hr. Sparre hævdede kogleriet ved at give deggen en forsvarlig dragt klø!*)

Hr. Biener vidste vel ikke, hvem den skyldige var. I alt fald brugte han en anden metode end hr. Sparre, idet han indstævnedes deggen Peder Mortensen, kirkeværgerne og anneksbonden i Bække for Ribe landemode. De aflagde alle ed på, at de ikke havde haft noget med den sag at gøre eller kendte noget til den før 3. påskedag. Landemodet anbefalede da hr. Biener på St. Hansdag i begge kirker at gøre alvorlig bøn til Gud om at få den skyldige afsløret, samt at formane menigheden til ikke at tage forargelse af det passerede, men »fra alt kogleri sig at entholde«.7

*) Det er ikke sikkert, at pakken skulle gælde kapellanen. Kløge mænd klippede bl. a. negle af epilektikere under deres anfald. Stykkerne skulle så indsættes i et boret hul i et kirsebærtræ, men det er vel ikke utænkeligt, de kunne efterlades under alterdugen. Operationen var del af en kur.

Enkelte af disse magiske skrifter som har været brugt, er bevaret til vore dage. Her skal omtales nogle få fra vort amt. Det er sedler, der er fundet gemt i huse og på syge mennesker.

I 1962 fandt pastor K. Høgsbro Østergaard, Åstrup, en lille blågrå seddel i et gammelt hængeskab, tilhørende dødsboet efter Chr. Rasmussen i *Katbøl, Åstrup sogn*. Afdødes gård var en af de ældste og mest uberørte i sognet og i sin tid opmålt af Zangenberg. Den kaldtes »den sorte gård«. I samme skab var der forøvrigt en vægtfyldemåler, lavet af gåsefjer, fyldt med kviksølv og forsynet med en blyklump i den ene ende, et lille skriveetui med en trædåse til sand m. m.⁸

På sedlen var skrevet en trylleformel:

»Jeg sætter min fod i mod en sten, Jeg forbyder i
Arm i mit been at bryd i mit Kjød at slid Som Gud
forbød en mand Himmerig han gik til ting
Han gjorde vere og vedste bedre i Navnet Gud Fa-
der Guds Søn og gud den hellig Aand. Ammen«.

Der forbydes altså, at ondt (sygdom) bryder (brækker, giver smerter) i arm og ben og slider (d. v. s. brækker, river, giver smerter) i kødet (musklerne). Det forbydes lige så strengt og sikkert, som Gud forbyder en meneder at komme i himmerig, nemlig den mand, der gik til tinge og »gjorde værre« (vidnede falsk), skønt han »vidste bedre« (kendte sandheden). Det er »det uopfyldelige vilkår«, vi her møder. Og så slutter signelsen som almindeligt med de tre hellige navnes nævnelse.

Sammenligningen med manden på tinge findes i en lang række signaler for at stille blod og i en enkelt, der signer for »fiesinger«, og som findes i et håndskrift fra slutningen af 1700-tallet.⁹ Denne sidste ligner Katbølformlen meget og lyder således:

»Jeg forbyder ald Mylen, Piig nen, Svie og Verck, saa vist som Himmerig er forbuden dend Mand som gaaer paa Tinget og ved ret og svær uret«.

Fiesinger, fjæsinger, er en fiskeart, som fiskerne frygter for de giftige stik af gællelægspiggen og rygfinnens pigstråler. Giftens virkninger er ret forskellig, men kan være meget pinefulde, kan fremkalde besvimelse og stærk opsvulmning og kan efterlade lamhed og andre nervetilfælde gennem længere tid. Mylen er prikken og brænden, Piig nen er måske skrivefejl for pigmeen (skade af piggen).

Katbølfornlen er desuden forsynet med en indledning om, at besværgeren under fremsigelsen sætter sin fod mod en sten. Det skal nok være et tegn på dens kraft.

Et par andre af vore formler stammer fra *Gredstedbroegnen* og er skrevet af en mand der. Det er stiftsfysikus Randrup, Ribe, der har gjort opmærksom på dem. Han skriver 1827 bl. a. følgende i Riber Stifts Adresse-Avis:

»Af alle Underdoctere, Hexemestere, Klogemænd etc. er ingen mere bekjendt i denne Egn end den saakaldte Klogemand ved Gredstedbroe i Haderslev Amt. — Endskjøndt han, til at helbrede Sygdomme, ogsaa betjener sig af indvortes Medicamenter, bestaaer dog hans fornemste Lægemedel i smaae Poser, som den Syge bærer i en Strikke om Halsen mellem Skuldrene, for Hjertekulen o. a. St., hvilke Poser det paalægges den Syge uaabnede at brænde saasnart Kuren er fuldbragt.

Nyligen søgte et Fruentimmer, der leed af hysteriske Tilfælde, Raad hos mig, efter at hun i lang Tid, uden Nytte, havde konsuleret, ovenomtalte Klogemand og baaret paa tvende Poser, den ene for Hjertekulen og den anden i Nakken. Begge Poser bleve mig overladte;

i den ene fandtes et lidet Stykke Dyvelsdræk, i den anden tvende smaa Breve fra Michael (Overengelen?) hvilke lyde saaledes:«

Nedenfor gengives Randrups afskrift:

1ste Brev.

Caiber + Balcer + milcorium Jesus
aut antrocius + per Medium + sennin

telb tuf banaf + orraum

+ Teg af + b Z. g. Z. + A. t. A. m.

+ ilial + J. n. gf. gØ. gb. Amen.

AmenAmenAmen. + + + +

Jesus gior det Amen.

Daag Sagsiden Raar: Skreven af
Michael,

j:

2det Brev.

A. P. + X. o. c. r. f. 3 P. A.

♀ Z. + m. A. L. a. ♀ 7 a.

+ + . 6. 3. + B. + + + +

AmenAmenAmen.

Jesus gior det Amen.

Daag Sagsiden Raar: Skreven af
Michael,

j:-

Fig. 2. Udsnit af Ribe Stifts Adresse-Avis 14. dec. 1827.

Jævnfør fig. 3 og 4.

Randrup slutter med, at han bekendtgør dette, for at bærerne af slige poser kunne vide, »hvor vigtigt« l brevenes indhold var, og han anmoder om, at de, der

er kede af at bære dem længere, eller er helbredte, vil sende ham dem til eftersyn.

Dyvelsdræk er en gummiharpiks, udvundet af visse skærmpflanter i Persien og Afganistan; den bruges i farmacien som beroligende middel mod hysteri. Tidligere hængtes den også i en lille pose om halsen på lam, for at ræven ikke skulle tage dem, antagelig virkende ved, at dyvelsdræk lugter stærkt og løgagtigt — hvis det da virkede.

Sedlerne var midler mod at blive forgjort eller mod sygdom, man troede var fremkaldt ved forgørelse. Gredstedbromanden må have haft en omfattende virksomhed. En præst i Heiligensteden nær Itzehoe fandt blandt nogle gamle papirer et brev med en trylleformel. Provincialkonservator Haupt i Preetz sendte 1919 et fotografi af brevet samt en meddelelse om fundet til Nationalmuseet i København, så F. Ohrt nåede at få det med i et tillæg til sit store værk.¹⁰ Fotografiet er gengivet nedenfor i fig. 3. Formlen stemmer helt nøje overens med sedlen fra Gredstedbro bortset fra den lille detalje, at Gredstedbroskriftet i 4. sidste linie har b, hvor Heiligenstedensedlen har d.

Ohrt påviser, at den samme formel findes som led i en 100 år ældre kilde, hvor den er en del af en større magisk anvisning. Fra denne anvisning eller fra et medlemled må Gredstedbromanden have taget sin formel. Formodentlig har han selv føjet den sidste linie på dansk til. Ohrt udkaster den tanke, at der måske i denne formel kan være tænkt på Adam og Elias (»ilias«) som det første og det sidste menneske, der nævnes i det gamle testamente (Malakias 4, 5), således at de to omfatter al dettes kraft. Ohrt fremsætter det som et spørgsmål, og det må man nok lade stå ubesvaret. Anderledes forholder det sig med Casper og Balcer (Caspar og Baltasar), to af de hellige tre kon-

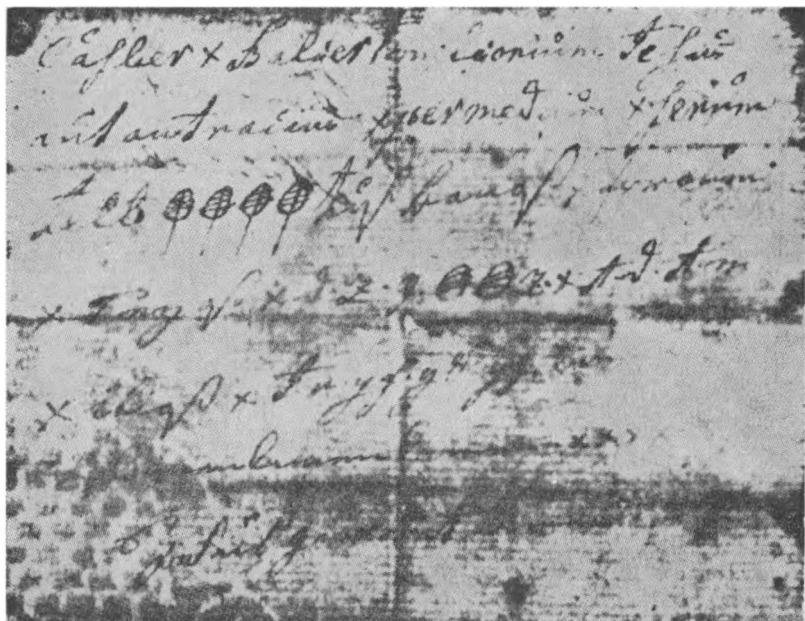

Fig. 3. Trylleformel fra Gredstedbroegnen, fundet i Heiligensteden, Holsten. (Efter F. Ohrt).

ger eller vise mænd (magere) fra Østerland. Ved at disse mænd var så vise, gav de signere tillid til deres kraft. De »faldt ned« for Jesusbarnet og frelstes fra faren fra Herodes, derfor kunne de bruges mod fallende syge (epilepsi) og være værnere på rejser og i farer.¹¹

For godt og vel 40 år siden fortalte en ældre mand i Lunde sogn mig, at der var gjort et fund i en stalddør. Der var boret et lille hul, og i dette opdagede man et stykke sammenrullet papir. Da man fik det pillet ud, viste det sig, at der var »tegnet« en hel del kors og vist nogle andre tegn og muligvis ordet amen. Her har

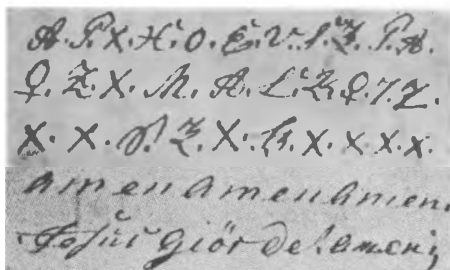

Fig. 4. Lønformel fra Gredstedbroegnen. (Efter F. Ohrt).

en klog mand eller kone sikkert skrevet for sygdom i besætningen.

Om brugen af disse indborede papirtutter oplyser Henrik Kokborgs cyprianus, at der skal skrives 3 amuletter »på et lidet stykke ubrugt papir«, der sammenrulles og stikkes ind i en papirtut, som sammenlakkedes i enderne og så indsættes i et boret hul i stalden og sluttelig sættes en trætoled for. Herning museum har i en tændstikæske flere af Kokborgs magiske tutter. Kokborg, der døde 1903, havde selv lavet sig et bogtrykkeri og trykt trylleformlerne. Men han er sikkert den eneste kloge mand, der også var klog på bogtryk, så de andre sedler »hår van skröwen«.

Disse opskrifter og den ene fra Gredstedbro er lønformler eller »carakterer«, ikke beregnet til at læses af uindviede. Deres bogstaver og andre tegn kunne være yderlig virksomme just ved deres uforståelighed. Det »magiske« er netop tilliden til, at disse fast formede tegn, ord eller remser virker på ufejlbarlig måde.

Foranstående spredte eksempler er kun ilanddrevne vragstumper af den vældige armada af overtro og trolddom, der i ældre tid besejlede også vore egne. Underlig kan overtro og tro være blandet i menneskesindet.

Noter: 1) F. Ohrt: Da signed Krist, s. 73. 2) Ohrt: Danmarks Trylleformler, nr. 231. 3) Ohrt: Da signed Krist, s. 58 ff. 4) H. K. Kristensen: Maren »Kone i Huse« og hendes Bekendelser i Sprog og Kultur 1926, s. 140-43. 5) Trylleformler, nr. 232. I et par trylleformler (nr. 1262 b og c) nævnes Maria med en bog. I den ene, som skulle værne mod ondt i almindelighed, hedder det: »Jfr. Maria stod med bogen i sin hånd og Jesus på sin arm . . .« Den anden, som skulle fremsiges mod tordenvejr, er opnoteret på Stevns af vort samfunds gamle formand, dr. Marius Kristensen. Den har bl. a. følgende: »Det var Jomfru Maria, bogen havde hun i sin hånd, Kristus havde hun i sin favn«. Begge formler er vist temmelig unge og har m. h. t. bogen næppe benyttet gamle motiver. 6) Bue Kaae i årb. Ribe 1956-65 f. Gørding-Malt herreders tb. 1685. 7) V. Bang i Jy. Saml. X 110-11, John Kvist: Veerst sogn 296-302. 8) Jeg takker pastor Østergaard for oplysningerne og for fotografiet, han venligst har tilsendt mig og givet mig lov til at benytte. 9) Trylleformler, nr. 147. 10) Trylleformler, tillæg s. 17 f, 69 f, 122 f. 11) Da signed Krist, s. 69 f. 12) H. P. Hansen: Kloge Folk I, 13, 15, 18 f.

Nedskudte engelske krigsflyvere ved Plovslund

Den 28. april 1945 lykkedes det den tyske værne-magt i Vandel at få ram på et engelsk krigsfly, som så styrtede ned i *Plovslund mose*, der grænser ind til Vorbasse sogn. En af flyverne blev hårdt såret og taget af tyskerne. Den øvrige besætning, fem mand, flygtede i to afdelinger og undgik tysk fangenskab. To af dem, der var med til at redde flyverne, har efter opfordring givet mig følgende oplysninger, og med deres tilladelse gengives de her.

John Kvist.

Læge O. Clausen, Vorbasse, skriver: Alle vi ældre kan huske spændingen i sidste del af april i 1945. Vi vidste, at krigens afslutning var nær, men hvordan ville den ende med krigshandlinger op gennem Jylland både på jorden og i luften? Ingen af os anede, at afslutningen ville komme så hurtigt — og så fredeligt.

En smuk forårsdag midt på eftermiddagen fik jeg besøg af husmand Søren Øhlenschlæger, Frederiksnåde, pr. Vorbasse. Han fortalte mig, at da han gik fra sit hjem østligst i Vorbasse sogn ude på Randbøl hede til brugsforeningen i Vorbasse, havde han mødt to soldater, som han henvendte sig til for at tigge cigaretter. Langsomt gik det op for ham, at de var englændere. Ved tegn fik han dem forklaret, at de var på vilde veje, da der lå 350 tyskere indkvarteret i Vorbasse. Han viste dem til sit hjem på heden og kom senere til mig for at få at vide, hvad han skulle gøre.

Jeg kunne ikke tage imod dem, da vi havde en ikke

ganske tilforladelig husassistent, men jeg kunne trøste ham med, at jeg nok skulle overtage dem.

Altså måtte jeg først i forbindelse med min kontaktperson, husmand Jeppe Nikolajsen og hans søster Maren i Hovborg. Jeppe Nikolajsen er nu major i København, Maren er gift med en gårdejer, vistnok i Sdr. Bork.

Først og fremmest ingen telefon, intet hastværk, da jeg vidste mig under observation. Derfor tog jeg min motorcykel og lægetaske og kørte fredeligt til Hovborg og meldte gæsterne.

Så hjem, hvor jeg lidt efter skiftede til min varevogn — en slagtervogn, hvor »kødkassen« var taget af, og ladet overtrukket med et aftageligt voksdugs-overtræk. Endelig kunne jeg tage ud på Randbøl hede, hvor jeg fandt englænderne. Den ene havde et let inficeret sår i den ene tommelfingerrod, begge var trætte af den tre dages omvandring.

Den sårede fik min regnfrakke på og blev anbragt på sædet ved siden af mig, den anden på bunden af ladet og voksdugen spændt over ham.

Så gik turen ud til St. Almstok, gennem Gilbjerg, over Klink-Nebel, Skejrbakken til Høllund, hvor plantagen var skøn og spændende at køre igennem, da tyskerne fra Vorbasse lå i bivuaak dér. Mørkningen var ved at falde på, og de havde bål mellem træerne. Vejene var dårlige og vognen stiv. Jeg havde naturligvis sagt til mine venner i vognen, at de under alle omstændigheder, hvis vi blev standsede, skulle lade mig tale. På et sted, hvor vejen var særlig dårlig, sagde jeg til min sidemand: »I'm afraid that your fellow is quite uncomfortable«. »Don't mind«, svarede han, »he is accustomed to sit shooting in the tail of the plane«. (»Jeg er bange for, Deres kammerat har det ubehageligt«. »Bryd Dem ikke om det«, svarede han, »han

Nedskudte engelske krigsflyvere ved Plovslund

er vant til at sidde og skyde i halen af aeroplanet«).

Lidt efter var vi fremme og blev modtaget med åbne arme. Såret efterses og behandles, masser af god mad blev sat til livs, og så kunne jeg tage hjem efter at have lovet at komme igen næste formiddag, dels som tolk og dels for forbindelse o. s. v. Den næste morgen så jeg et syn, jeg aldrig glemmer: to mand, der havde været på flugt i flere døgn, liggende i fred og ro i en dobbeltseng, mens der blev serveret morgenkaffe. Efter at de havde opholdt sig et par dage i Hovborg, hentede Falck i Vejle dem, og dér hos Falck oplevede de 5. maj 1945. Fra den 17. til den 19. juli 1948 havde vi besøg af telegrafisten fra aeroplanet, den sårede, og hans kone. Hans navn var R. F. Day. Vi kørte ham rundt for at prøve at rekonstruere deres flugtrute.

Da maskinen var faldet ned i Plovslund mose, gravede de først deres pistoler ned i et hegn og søgte så at gå sydpå, men kom ind på rullebanen ved Vandel flyveplads, hvor de mødte nogle tyskere, som de hilste på uden at blive opdagede. Så gik de vestpå til Gilbjerg, hvor de overnattede i et læskur, herefter endte de på en eller anden måde på vejen til Vorbasse.

Ove Clausen.

Flyverne i Vejle omkring kapitulationsdagen.

Fru Margrethe Nedenskov Hansen, Bække, skriver om »vore englændere«: Mod slutningen af sidste verdenskrig stod vi en aften og drøftede situationen sammen med vore naboer, det var i slutningen af april. Da så vi en flyvemaskine blive skudt ned over Vandel og falde ned længere mod vest. En nat ved et-tiden nogle døgn senere vågnede vor søn, Lauge, ved, at der var nogen, der skramlede med mejerispandene. Han for op og troede, det var vor benzinbeholdning, som var i fare. Benzin var jo rationeret og stærkt eftertragtet. Lauge fandt ingen dér, men da han gik tilbage, opdagede han tre soldater, som stod ind mod stalddøren i skyggen for måneskinnet. Han troede først, det var tyskere, men de forstod jo ikke hans sprog, men han gjorde sig da forståelig ved at lægge hovedet ned mod hånden og lukke øjnene og sige: »Royal Airforce«. Lauge fik så hjulpet dem ind i laden, hvor der var hø og halm at ligge i. Alt var roligt.

Om morgenen ville Lauge og jeg have undersøgt, om flyverne var gået herfra, eller om de var her endnu. Det var dejligt vejr, og der var faldet dug om natten, så det var let at se, at ingen var gået herfra, men vi opdagede også, at deres spor hertil var meget tydelige. Vi havde sået ærter i et stykke jord fra gården og hen til Vorbassevejen. Ærterne var ca. en tomme høje, og jorden var meget blød, og dér havde de gået side om side op langs hegnet. Det kan nok være, at min mand og jeg fik travlt med at gå frem og tilbage, indtil hvert eneste tråd var trådt ud, så tyskerne ikke kunne spore dem, hvis de, som vi formodede, ledte efter dem.

Spændingen var i disse dage på sit højeste. Ville vi blive inddraget i krigen, ville slaget komme til at stå her til sidst? Tyskerne var blevet mere nærgående, og det var ikke uden risiko at huse deres fjender. En morgen, da mælkevognen kom, stod vi og talte med

mælkekusken, der var lidt med i modstandsbevægelsen. Vi talte om englænderne, og han sagde, at de måske var nærmere ved, end vi troede, og det gav jeg ham ret i! De stod vel få skridt fra os bag porten og så på os, men det vidste han jo ikke.

Ja, vi kom jo da i forbindelse med de tre englændere, alle tre på 21 år. De opfordrede os til at høre godt efter B. B. C. i radioen. Vi bar mad ud i laden til dem, vi turde jo ikke lade dem komme ind eller færdes ude, de var jo i engelsk uniform. Hver gang, vi kom ud til dem, spurgte de: »Hvad siger B. B. C.?« Lørdag den 4. maj kom så over B. B. C.: »Tyskland har kapituleret!« Det kan nok være, at både Karen, Hans og Lauge styrtede af sted ud i laden og fortalte om kapitulationen. Hele flokken kom ind og blev bænket om bordet og hørte om glædesbudskabet i radioen. Når Englands og Danmarks nationalmelodier kom, rejste de sig op og blev stående med hånden til huen til hilsen eller honnør, og vi var alle så glade og kunne næsten ikke forstå, at det var sandt. Vi snakkede løs med ord og gebærder, vi var så lykkelige. Så rumsterede det ved yderdøren, og vi blev stille. Var det mon tyskere? Hans gik ud og traf mælkekusken, som skulle have mælkevognen pyntet til næste dag til mejeriet. Han vidste, at vi havde et par små flag, som han gerne ville låne. »Kom med ind, vi har fremmedel« sagde Hans. Da han kom ind og så, at det var soldater, ville han skyndsomst trække sig tilbage, da han troede, at det var tyskere. Så forklarede Hans, at det var Royal Airforce, og så kom han ind og fik kaffe sammen med dem. Vi fik så redt tre senge op, for nu skulle de jo ikke ud i halmen.

Det var morsomt gennem dem at stifte bekendtskab med et andet lands skik og brug, f. eks. var rugbrød ikke efter deres smag, men te og en »gammel« kunne

de godt lide. Det var også morsomt at se den anstand, hvormed en af dem spiste og drak. Han tog koppen med underkoppen med venstre hånds fingerspidser, førte den til mundshøjde for med højre hånd at føre koppen til munden, derefter at sætte koppen på under-

På Grandal. Fra venstre: En ven, Eduard Dax, Karen Hansen, Thomas Jones, Margrethe Hansen og Frank Fuller.

koppen og med venstre hånd at føre kop og underkop ned på bordet. Ligeledes tog han brødet på tallerkenen og førte det på samme måde til munden. Det var jo en langvarig proces, men det så uhyre elegant ud. De sagde ikke tak for mad eller godnat, da vi viste dem ind, hvor de skulle sove og sagde godnat og sov godt! men så kun helt uforstående på os. Heller ikke næste morgen, da de stod op, besvarede de vores: Godmorgen!

Så skulle vi se lidt på det praktiske. De havde skåret sig og fået deres tøj revet i stykker ved nedstyrtningen, det fik vi under megen moro forbundet og syet. Heldigvis havde Lauge et par bukser, Ted kunne låne, indtil vi fik syet en lap på hans bukser. Frank havde fået et ærme revet op, så der var jo lagt op til løjer. Ted hed Eduard, men det måtte vi ikke kalde ham. Thomas skulle vi kalde Tom. Frank kunne ikke gøres nemmere. Ted satte sig på tørvekassen med papir

parat til at skrive op. Han pegede på stol, bord, tallerkener, komfur og os: mand, kone, søn, datter, børn, alt måtte vi fortælle, hvad det hed på dansk, og han skrev det op. Han pegede på gryden, jeg stod med ved komfuret og sagde: »Saus«, og det var jo rigtigt nok. Lidt efter tog han en shagpipe ud af munden og sagde: »Jeg ryger pipe!« på rent dansk, og så mente han, at hvis han blev her i tre uger, så kunne han perfekt dansk.

De fortalte os også, at de havde været i Holland med faldskærmstroppe og var blevet taget til fange. I den tyske fangelejr havde de megen morskab af et par ord med billeder hængt op på væggen »Wasser sparen« og »Rauchen verboten«. Da de havde været der en tid, tog de nogle tyske huer og støvler på, gik ud af lejren og slap over til englænderne. De havde taget billederne med og hængte dem nu op i den engelske lejr til megen moro for kammeraterne.

Om deres sidste færd fortalte de, at de var fløjet hjemmefra med benzin og ammunition til undergrundsfolkene i Fåborg sogn øst for Varde. Det havde de også fået afleveret, og så var det på tilbagevejen, at de blev skudt ned af antiluftskyts i Vandel. I deres læretid havde de fået at vide, at de ved styrt skulle sætte hænderne hårdt imod for ikke at støde hovedet mod loftet eller ryge ud gennem vinduerne. Det havde vore tre også gjort, men deres kammerater havde slået hænderne op for ansigtet eller puttet hovedet ned i armene, da ulykken skete, og de regnede med, at de enten var bevidstløse eller måske døde. Vi hørte senere, at to af dem var kommet ud af maskinen, og at læge Clausen i Vorbasse havde taget sig af dem. Efter nedstyrtningen ødelagde de flyet, og så var det med at komme væk, før tyskerne kom og tog dem til fange. Fra flyet tog de vej ind over heden. De havde med sig hver en

del af et maskingevær, som de kastede fra sig under en busk. De kom til en vej, som de fulgte, og på den mødte de et kompagni tyske soldater, som kom hjem fra øvelse. De tre hilste, og det gjorde tyskerne også, og så gik de videre hver til sin side, mere skete der ikke. Uniformerne lignede hverandre så meget, at tyskerne ikke opdagede, at det ikke var nogle af deres egne, de mødte. De tre nåede frem til en lille gård ved Vorbasse-Hovborgvejen, og dér var de et par dage. Derfra gik de til Karstensminde i Vorbasse, og da de ligeledes havde været dér et par dage, gik konen med dem hertil, hvor man vidste, vi ville tage godt imod dem. Deres flugtplan var at vandre sydpå for at nå grænsen og slutte sig til Montgomery, som var rykket frem dér.

På Granly havde de en bil, der som alle andre var opklodset. Benzin var der lidt eller intet af. Englænderne havde stor lyst til at prøve bilen, og Lauge fik skrabet noget tørveolie og noget andet kram sammen, og bilen blev startet og kørte lidt hen ad vejen, hvorfra den måtte hentes hjem trukket af hestene.

De tre viste os alle deres sager. De havde gamacher syet på støvlerne, og de var foret med lammeskind, og deri var der små lommer, hvori de havde en lille saks, barbermaskine, chokolade, tømælk og gamle danske penge m. m., og så havde de deres navn, men ikke afdelingens navn syet på brystlommen tillige med R.A.F.-mærket. Alt det synlige fik de sprættet af, og det fik Karen et stykke af til souvenir.

Efterhånden var det jo rygtedes, at der var englændere hos os, og der begyndte at komme både kendte og for os fremmede mennesker, efterhånden flere og flere, og nogle ville have vore venner med hjem, andre ville have dem med ned til byen. Nu blev vi alvorlig bange for deres sikkerhed, og vi kunne ikke rigtig for-

klare dem vore tanker. Krigen var trods alt ikke helt ophørt, og vi følte os forpligtede til at passe så godt på dem, som vi kunne, der var jo endnu ikke ro. Derfor tog Hans cyklen og hastede hen til den nærmeste modstandsmand, vi kendte, og fik ham til gennem modstandsbevægelsen at hente vore venner og passe på dem, indtil de eventuelt kunne sendes hjem til England, men på den betingelse, at der kom en med, der kunne tale engelsk, så vi kunne forklare vore venner, hvorfor vi bar os således ad. Så kom en stor bil med sejl over og bænke i, og der steg mange bevæbnede mænd ud af den. Da Hans kom ud i gården, rettede alle deres geværer og maskinpistoler mod ham. De skulle med det samme have en stikker med, og de troede, at det var ham. »Ta' det skidt væk, det kunne jo gå hen at gå af for jer!« sagde han til dem. Vi kom dog snart til forståelse, og vore venner kom med til Ladelund eller Askov og derfra videre til København og Sverige, hvorfra de fløj hjem. Overalt, hvor de kom frem, blev de modtaget med begejstring, fik småkager, chokolade og hvad andet godt, folk havde. De var de første englændere, man så på Kolding banegård.

Endnu et stykke tid blev de i Royal Airforce og kom vidt omkring. Ted skrev således til os fra Bombay. Han var oberst og pilot i den nedskudte engelske maskine og fik den højeste britiske militærorden for konduite og veludført nødlanding. Engang sendte Teds mor et brev med følgende adresse: »Mr. Venlig hilsen, Bakke, »Grandal«, Danmark«. Det gik fint igennem! Vi havde jo skrevet Venlig hilsen på dansk, og det havde Teds mor troet var vor adresse. Senere blev Ted tolder i London og blev gift, også Frank Fuller blev gift. Han er politibetjent i en af Londons forstæder og har to sønner. Thomas Jones blev også gift, rejste siden til Østen og indrettede maskiner i fabrik-

John Kvist

ker. Han blev borte for os, men de to andre har vi stadig forbindelse med.

Margrethe Nedenskov Hansen, Bække.

Efterskrift: Efter nedstyrtningen skjulte flyverne sig i lader eller på høløfter om dagen og vandrede syd på om natten. De anede ikke, hos hvem de havde været de første nætter. Den første dansker de lærte at kende, var Lars P. Larsen, Vorbasse, hvor de fik mad og blev vasket. Derpå kom de til Olga og Hans M. Hansen, Carstensminde, der også tog sig venligt af dem og på et kort over egnen udpegede de steder, hvor der var tyskere, og Olga Hansen fulgte dem på vej mod Grandal. — Deres flugt har været omtalt både i Vejle Amts Folkeblad og Kolding Folkeblad. 19. juli i år oplyste Vestkysten, at Frank Fuller og hustru var på besøg i den østlige del af amtet. For en tid siden blev 12 danske, der havde hjulpet nedskudte flyvere, inviteret til England af et engelsk selskab, og det blev en strålende og uforglemmelig oplevelse for de tolv.

Småstykker

SKOVBOERNE OG TRÆHUNGEREN I VARDEEGNEN

De omtrent skovløse egne omkring Varde har i århundreder lidt af træmangel, hvorfor Varde by strakte sine fangarme mod øst helt ind til Kolding- og Vejleegnens skove til Andst og Jerlev herreders vestlige skove. Dette emne om trævandringen fra øst til vest er behandlet i Hugo Matthiessens bog »Den sorte Jyde«, men ikke indgående for Koldingegnens vedkommende. De efterfølgende oplysninger fra forskellige tider og om forskellige trævarer kan dog kun give et lille indblik i denne handelsfærd, da den i ældre tid for visse varers vedkommende var ulovlig og kun omtales, når den kom for retten og ellers var ukontrol-label.

De ældste vidnesbyrd, som her er fundet frem til om træhandelen, er fra Koldinghus lensregnskaber 1619, hvor fire mænd fra Veerst tilsammen måtte betale 5½ daler for vognhjul, de mod forbud havde ført til markederne i Ribe og Varde, og i 1619-20 måtte to mænd ligeledes fra Veerst bøde henholdsvis ½ og 1 daler, »fordi de mod forbud havde ført tønder til Ribe«. Kun disse to gange ses der at være ført trævarer til Ribe, som vel ellers har fået tilførsler fra de nærliggende rester af Farrisskovene.

Fredag før mikkelsdag 1683 blev Hans Kræmmer fra Veerst frataget to heste på grund af gældsforpligtelse. Det skete i Vittrup, hvor han »og flere godtfolk bedede, når de kørte til Varde træmarked for at sælge deres trævarer og aske«. Dette korte, men talende ting-

bogsuddrag¹⁾ viser klart, at flere af skovbønderne plejede at drage denne vej med trævarer. Ikke mindre interessant er det, at der også solgtes aske til Varde. Bøgetræsaske var datidens bedste vaskemiddel. Ældre folk fra skovegnene har fortalt, at det for mindre end hundrede år siden var skik, at man omhyggeligt samlede bøgeaske til eget brug eller til salg i købstæderne. Det er sandsynligt, at trækul og egebark, der var nødvendig for henholdsvis strygersker og garvere, er vandret samme vej.

I nogle heftige stridigheder mellem to voldsomme personer, skovrider Jens Ibsen i Anst herred og rytterbonden Tulle Hansen i Knudsbøl, fremkom der også noget om træhandel. Tulle Hansen var 1702²⁾ anklaget for at have fældet en stor eg i sin skov, savet den i otte fodstykker til bygningstømmer og sammen med to naboer kørt den på fire vogne til Vittrup og der aflagt træet i Søren Vittrups gård, hvor Niels Nielsen på Endrup efter aftale skulle afhente det. Tulle Hansen slap for tiltale for ulovlig skovhugst, da han kunne godtgøre, at tømmeret var leveret efter aftale mellem gårdens tidligere ejer og Niels Nielsen.

Lidt senere under samme stridigheder blev der påny rejst sigtelse mod Tulle Hansen for ulovligt at have ført træ vesterud. 31. marts s. å. vidnede Christen Nielsen på Husted, at han ved næst afvigte mikkelsdagstide havde været i Varde, og på hjemvejen ad Agerbæk var han i følge med Laurids Gregersen af Veerst, skovfoged Laurids Iversen af Hundsholt, Peder Smed af Egholt, Søren Nielsen, tjenende hos Ole Andersen samme sted samt Niels Nielsen af Tersbøl. De havde da mødt Tulle Hansen, der kom kørende med en trind bøgeblok på en vogn, og en anden vogn kom samtidigt kørende ligeledes med en bøgeblok, men om begge vogne var Tulle Hansens, vidste han

ikke. Christen Nielsen havde haft 100 plejlslagler og fælg til et par hjul med sig til Varde. Han vidste ikke, hvad de andre havde haft med, »såsom de ikke fulgtes til Varde«. Det ses for det første, at bønderne efter gammel skik af frygt for overfald og uheld altid var i folk og følge på vej hjem fra købstaden, og for det andet, at de alle på sådanne ture havde trævarer med til Varde.

De otte fodstykker er det eneste svære bygnings-tømmer, som vides at være ført vesterpå. Ribe og Varde må have forsynet sig med svært tømmer ad anden vej, vel søværts.

Af H. K. Kristensens bog Gamle sydvestjyske fiskerlejer fremgår det, at der i 1600-tallet og sikkert også tidligere foregik en ikke ubetydelig import af tømmer fra Norge til fiskerlejet Sønderside. 1623 fik en mand i Ho således 18 store og små egetræer af et norsk skib i Sønderside havn. Det var ikke bare til egnens bådebyggere, men utvivlsomt også til videre-salg, selv til Riberhus købtes tømmer i Sønderside. Vardeborgere handlede ligeledes med tømmer der. Det ses også, at strandede skibe havde tømmer i lasten. 1683 hedder det om beboerne i Ho, at »deres hjul, hus- og skibsbygningstømmer køber de udi Waar (Varde) og på skibsrumme fra Norge«. Også Ribe handlede med svært tømmer, som hentedes i Norge. 1596 lå samtidigt 3 Ribe skippere i Frederiksstad. Det norske egetømmer måtte forøvrigt ikke udføres af rigerne uden kongens tilladelse. I det følgende fremdrages endnu et eksempel på Ribes tømmerhandel:

Den 5. september 1704³) kom Mads Thermansen fra Nielsbygaard til herredstinget med et forseglet brev fra overførsteren på Drenderup og bad om, at det måtte blive læst op for retten. Det lyder: »Som jeg erfarer, at Christen Lytzen skulle misbruge min fuld-

magt angaaende ulovlig skovhug, idet han ikke efterlever hans kgl. majestæts lov og skovforordning, så beder jeg tjenstligst rettens betjente til Anst herredsting ville tage samme min udgivne fuldmagt til sig, dersom forbemeldte Christen Lytzen for retten skulle producere den og ville behage den hos sig at beholde, indtil jeg lader affordre den, saasom jeg ikke agter at bruge hannem i nogen forretninger. Jeg stedse forbliver rettens beredvillige tjener. — Drenderup, den 1. sept. 1704. H. Arnold Jansen«. — Mads Thermanen gjorde nu rede for Lytzens fremfærd i Holsted, hvor han uden føje og til stor skade og forsinkelse, tids- og pengespilde havde beslaglagt noget af Mads Thermansens fyrre- og egetømmer, som var købt i Ribe. Lytzen blev dømt til at betale Mads Thermanen 16 daler i bøde.

Lytzen var eller havde været løjtnant, og hans navn træffes tit i tingbøgerne og altid i et uheldigt lys. En tid var han blandt overførsterens fuldmægtige og har sikkert været en dygtig snushane angående ulovligheder med træ. 25. juni 1704 havde han stævnet tre lodsejere i Gamst som vidner »angaaende de otte par nye hjul, som Hans Pedersen af Glibstrup kom kørende med til Gamst natten mellem 3. og 4. pinsedag, som han ville til Varde marked med at sælge«.

Den næste jagt efter vognhjul foregik i Fuglsang i Egtved sogn, hvor Bølling selvejerbønderes seks husmænd boede og om vinteren tildels ernærede sig ved træarbejde. Den 7. februar 1707⁴) indfandt skovfogeden i Bøgvad, sognefogeden i Egtved og to andre mænd sig hos Christen Nielsen Thybo og Anders Hansen i Fuglsang for at søge efter nogle hjul, »som efter formening skulle været kørt vesterpaa«. De fandt først et par plovhjul med eger og nav hos Christen Nielsen Thybo, der sagde, at han havde lavet dem for

Anders Iversen i Bølling. De gik derefter ind hos Anders Hansen, som ikke var hjemme, men i Bølling for »at hjule« for Mikkell Andersen. Ved ransagningen der fandt de seks par hjul. De to par var i et kammer og var med bøgenav »og med sømmer«. To af hjulene var overhylllet med et dækken, og i samme kammer »var to drøver til at lade hjulene løbe paa«. ⁵⁾ Oppe på et lad fandt de fire par hjul, hvorover der var lagt halm. Nogle af hjulene havde bøge-, andre egenav. Alle hjulene blev belagt med kgl. arrest og mærket, og da Anders Hansens kone ikke ville garantere for hjulene, blev de sat ind hos en nabo. Konen erklærede, det var deres egne hjul, dog uden at kunne føre bevis derfor. Hun beklagede sig og sagde, at hendes mand ville blive bedrøvet, for nu kom de ikke til Varde denne gang og tilføjede, at de ikke havde været i Varde med hjul mere end en gang, siden de tog de sidste hjul fra dem. Tre af Bøllings selvejerbønder forsøgte at redde Anders Hansen ved at erklære, at de havde leveret træet og bestilt hjulene hos ham, men på grund af konens troskyldige udtalelser, fik han alligevel en bøde. Uskyldig var han ikke, da han sikkert havde været i Varde med hjul adskillige gange.

En tredie sag om vognhjul er omtalt i årbogen 15. bd., s. 432, hvorfor den kun ganske kort skal refereres her. I sept. 1707 fandt man hos en rytterbonde i Jordrup 10 par hjul som beslaglagdes og sattes ind hos en nabo, hvorfra de næste dag fjernedes af en person i vrangvendte kvindeklæder. Siden blev bonden set af flere fra Jordrup på vej mod Varde med to par hjul løbende bag sin vogn.

Ved salget af Koldinghus rytterdistrikts gods 1765 gik bønderne fra fæste over til selveje og pådrog sig derved en betydelig gæld, som de søgte at afvikle ved at fælde og sælge træ fra skovene, som derved blev

alvorligt forhuggede, og der var frygt for, at de ville gå til grunde. Præsten i Egtved skriver 1768,⁶⁾ at med den skovhugst som bønderne gør der, »saa vil skoven vel ikke vare længe«. En del af dette træ er kørt til Varde, men en god forretning har det ikke været. Nævnte præst skriver, at »skovboerne slider deres heste og vogne og forsømmer deres avling ved at køre med baadsstager, hilder, træsko og vogntømmer fem a seks mil vesterpaa, og det, som vindes, er ofte fortæret paa rejsen, førend bonden kommer hjem igen, saa tiden er unyttig spildt.«

Den meget betydningsfulde skovlov af 1805 standsede forhugningen og ødelæggelsen af skove, men nød bryder alle love. Efter statsbankerotten 1813 og den påfølgende landbrugskrise lidt før 1820 kom den værste skovødelæggelse i de omtalte skovegne. Forholdene kan belyses med en beretning fra Veerst sogn. For at redde sig gennem krisen huggede byens ti skovejere skånselsløst i skoven og førte gennem en lille halv snes år mængder af træ og trævarer til Varde, hvor noget blev solgt på markedet, andet til købmænd og pengeudlånere. Træet leveredes særligt i to former som favnebrænde eller hele, ubeslåede vognstel, der kobledes sammen 6-8 stykker og kørtes ad den ca. 50 km lange og elendige vej over Bække mark ad »Gammel Vardevej« nord om Gispel mose, gennem Lindknud sogn og nord om Hovborg til Varde. Mere end hundrede år efter kunne der ad denne vej ses dybe spor af denne kørsel. Når et sådant vogntog kørte ind i byen, »kunde det ordentlig duen i æ Hues, nær di hær Rinkninger kom rumlende igjennem æ Gaader«.?) I byen slog man sig ned på den nuværende Storegade, der tidligere hed Skovbogade. Tæt ved lå Savkulen. Fra de øvrige skovegne er der sikkert også strømmet træ til Varde, hvor priserne ganske sikkert var høje.

Fra skriftlige kilder ved man, at der i alle sogne i skoveggen fra gammel tid fandtes en eller flere hjulere og bødkere, som dog mest arbejdede ude hos bønderne i deres såkaldte huggehuse, rum, som fandtes i så godt som alle gårde. Her arbejdede bonden en stor del af vinteren og ellers i ledige timer, men det var ikke alene redskaber til eget brug, men også til salg han forfærdigede, f. eks. hjulfælg, malkeskamler, tøjrestager, hulskovle, små kortskaftede kasteskovle, træriver, forke-, skovle- og spadeskafter, ofte i den form træet var groet i skoven, og det var disse genstande samt de tidligere nævnte, han førte med sig til Varde. Salg af hjemmelavede tønder og hele vognhjul var forbudt af hensyn til håndværkerlavene i købstæderne.

Endelig skal træskoene omtales, datidens mest brugte fodtøj. Gennem tiderne har mange i og ved skovegnene beskæftiget sig med at lave disse, men kun få har haft det som eneste erhverv. Nogle arbejdede kun med træsko om vinteren. I den første halvdel af 1800-tallet sendtes mange træsko til København over Kolding, og træskohandelen med Vestjylland er meget gammel. Omkring landbrugskrisen skal flere træskomænd have tjent sig så rige, at de blev pengeudlånere. Det fortælles, at da gården Benjaminslyst i Kragelund i Bække sogn skulle bygges, gik et par bønder til en træskomand i Veerst skov for at låne 200 daler, men da det ikke lykkedes, gik de til en træskomand i Nyby i Læborg sogn. Han svarede: »Nej, hele Kragelund er ikke 200 daler værd!« Træskofabrikationen har ikke været så betydelig her som i Silkeborgegnen, men fra et mindre område af Egtved sogn, nemlig Vork og Hjelmstrup, er det lykkedes at indsamle nogle mundtlige beretninger,⁸⁾ som viser, at også her er lavet mange træsko. Det er allerede nævnt, at der 1768 før-

tes træsko fra Egtved til Varde, og det fortsatte en tid efter 1900.

En af egnens bedst kendte træskomænd var Peder Hansen med tilnavnet Bjært. Han, der var veteran fra skanse 2 på Dybbøl og havde været tysk krigsfange, flyttede 1866 ind i en lille ejendom i det sydøstlige Vork nær landevejen mellem Egtved og Ødsted, og her drev han gennem mange år en betydelig virksomhed som træskomand, havde 3-4 hjælpere og uddannede lærlinge. Træskoene varierede i størrelse fra 14 tommer (ca. 36 cm) og ned til de mindste børnetræsko. Nogle kvindetræsko havde kun en smal trækant hen over tærne. Til sommerbrug lavedes en del lette træsko af elletræ. Jerntræskoringe, blikkramper og de til pigetræsko endnu finere messingkramper over vristen, måtte køberen selv slå på. Træsko udelukkende af træ »helovrede« gav hård hud oven på foden og var vanskelige at færdes i. Omkring 1880 begyndte man at slå dobbelt læderlag foret med hår over vristen på træskoene. Før salget røgdes alle træsko med elletræ, og det gjorde dem til de efterspurgte »Egtvedtræsko«. Almindeligvis kunne en mand lave 4-5 par træsko om dagen, særligt dygtige kunne dog drive det til 10-12 par store og små mellem hverandre. To gange om året bundtedes træskoene sammen med reb, 5 par i hvert bundt, toplæssedes i et vognmandslæs og kørtes over Vorbasse og Hovborg til Varde træmarked på en tredagsrejse. Nævnte træskomands søn, den 100-årige Jens Hansen, lever endnu i Egtved og var som dreng med på en sådan tur, der dog ikke gik længere end til Hovborg kro, hvor en vogn fra Varde overtog træskoene. Han fortæller, at der var højsæson på træsko, da vestbanen fra Lunderskov til Esbjerg blev anlagt, idet »børsterne« ødelagde mange træsko under gravningen. Efter at banen var åbnet, sendte Peder Hansen

Bjært træsko med den over Vejle til Nordby på Fanø, Bramminge, Tømmerby, Gørding, Årre og flere andre steder hen.

I det område af Vork, som P. Hansen Bjært var bosat i, var der i hans tid mange mindre ejendomme, og mindst en halv snes af disse beboere arbejdede i mindre eller højere grad med at lave træsko. Et par mænd, som boede ved Hesselhøj nord for disse ejendomme, handlede med træsko, og en af dem handlede i Sønderjylland helt ind i byen Slesvig. På Refsgaards mark var i samme tid fem træskomænd. En af disse, Peder Olsen, byggede ved sin ejendom et særskilt træskohus med kakkelovn i, og der sled han tidligt og silde. Naboerne kunne ikke gå så sent i seng eller stå så tidligt op, at de ikke kunne se lys i træskohuset. En gang eller to om året spændte han sin eneste hest for vognen og kørte sammen med naboen, der også var træskomand, med et læs træsko mod Varde så lige til som muligt, forbi Ølgaard ved Hærvejen, Slauggaard, Hejnsvig og videre frem. De bedede i kroerne, spiste deres medbragte mad og fik en kaffepunch, mens hesten fik et foder. Sandvejene var trange, og det skred langsomt frem. Før de bedede, skreg hjulene: »Vi kommer aaller dær te, vi kommer aaller dær tel« men efter: »Vi ka' gjør et saa tit, det ska' vær', vi ka' gjør et saa tit, det ska' vær'!« En drøj tur var det. Den begyndte kl. 3 om morgenen og sluttede et døgn efter. Træskoene var endda læsset dagen før.

I den nordøstlige del af Hjelmstrup var der tidligere en lille skov, »Lunden«. Efter 1860 nedhuggede Anton Christensen, gården »Østerlund«s ejer, sin part af den ca. 6 tdr. ld. bøgeskov og lavede ved 3-4 naboers hjælp træet i træsko. Disse kørte han om foråret til Varde, og på sådanne ture havde han træsko med fra flere gårdmænd, der selv havde lavet dem i deres huggehus.

Sammentæller man fra det beskrevne mindre område det antal personer, som i mandsminde har arbejdet med træsko, når man mindst tallet 25, og så var der endda flere træskomænd i Egtved sogn, f. eks. ved Egtved kirke, ved Amhedegaard og i Egtved skov. Lægger man til træskotransporten de mange forarbejdede trævarer, som næsten altid fulgte med, så får man et billede af en betydelig virksomhed med forarbejdning og salg af disse ting fra Egtved og vesterud.

Vognkørselen til Varde varede i aftagende grad ved til år 1900, hvorefter transporten gik helt over til jernbanen. Da konkurrencen med træskofabrikkerne blev for hård, forsvandt den sidste træskomand omkring 1914.

Med rette kalder Hugo Mathiessen i sin bog »Hærvejen« alle øst-vestgående tværveje over Hærvejen skovveje. Skovene var hovedfaktoren i handelsfærden ad dem, og det må ikke glemmes, at den ikke alene foregik fra øst mod vest, men også omvendt, og at der altid førtes varer med på både hen- og hjemtur, hvilket ikke nærmere berøres her. Denne ældgamle handelsfærd hører til det forbigangne næsten glemte. Varde strækker nu ikke mere sine fangarme langt ind i Østjylland.

John Kvist.

Noter: 1) Malt Herreds Tingbog, 12. januar 1684, meddelt af Vald. Andersen, Bække. 2) Anst, Jerlev og Slaugs Herreders Tingbog, 27. jan. 1702. 3) Anst, Jerlev, Slaugs Herreders Tingbog, 5. sept. 1704. 4) Samme tingbog 18. februar 1707. 5) Træstykket med træaksler mellem hjulene. 6) Præsteindberetning til biskop Block 1768, La. 7) Aug. F. Schmidt: Gesten Sogns Hist., s. 287. 8) Meddelt af Karl Juhl, 70 år, Ryttergaarden, Vork. Jens Jensen, fhv. ejer af Østerlund. Fhv. smedemester Sofus Madsen, 82 år. Jens Hansen, 100 år. Alle i Egtved sogn.

LIDT OM VARDES GAMLE RÅDHUS

Som man måske vil huske fra »Varde Bys Historie«¹ stod Varde i årene efter branden i 1779 uden rådhus; en situation, der i længden var uholdbar. Allerede før branden havde det rådhus, der var opført 1751, imidlertid vist sig at være for lille, så et nyt skulle givetvis være større. Det kunne det imidlertid ikke blive på den rådhuset tilhørende grund. By- og Herredsfogden, justitsråd H. Bloch, hvis gård lå nabo til det afbrændte rådhus, havde derfor 1784 foreslået stiftamtmand C. Urne i Ribe, at Varde by købte den Blochske gård til udvidelsen.

Stiftamtmanden havde imidlertid andre planer, som han realiserede gennem Vardes byskriver, L. Fogtman, idet Urne rimeligvis har ment, at Bloch ikke i denne sag kunne være ganske uhildet. Udenom Bloch købte Urne i hvert fald i slutningen af 1784 en gård, der lå på nordsiden af torvet i Varde og som tilhørte Anne, salig Staunings. Købet havde mange fordele. Dels var Varde bebyrdet med garnison på dette tidspunkt og havde til soldaternes vagt- og sygestuer lejet sig ind netop i den Stauningske gård, således at byen ved købet slap for en årlig husleje. Dels var grunden stor og godt beliggende på torvet. Men hvordan skulle nu en sådan rådhusbygning finansieres? — Varde var fattig efter branden. Urne fik da den udmærkede idé, at eftersom Vardes byfoged tillige var herredsfoged for Vester herred, og da by- og herredsting følgelig ikke kunne finde sted samtidig, så kunne Vester herreds tingstue jo passende være identisk med Varde bys tingstue. Han ansøgte derfor Det Danske Cancelli (kongen altså) om, at Vester herred i 4 år skulle betale en ekstraskat på tilsammen 720 rdl. til en tingstue. Ligeledes ansøgte han om køb af den Stauningske

gård hertil (1). Desuden hørte til den Stauningske gård, som til alle bygårde dengang, et stykke jord, som Urne samtidig ansøgte om tilladelse til at frasælge. Endelig havde han brandforsikringssummen fra det brændte rådhus. Den beløb sig til 545 rdl. Og sluttelig var nedbrydningsmaterialerne i den Stauningske gård vel også en hel del værd. — Til alle sine forslag såvel som til købet fik han Cancelliets velsignelse.

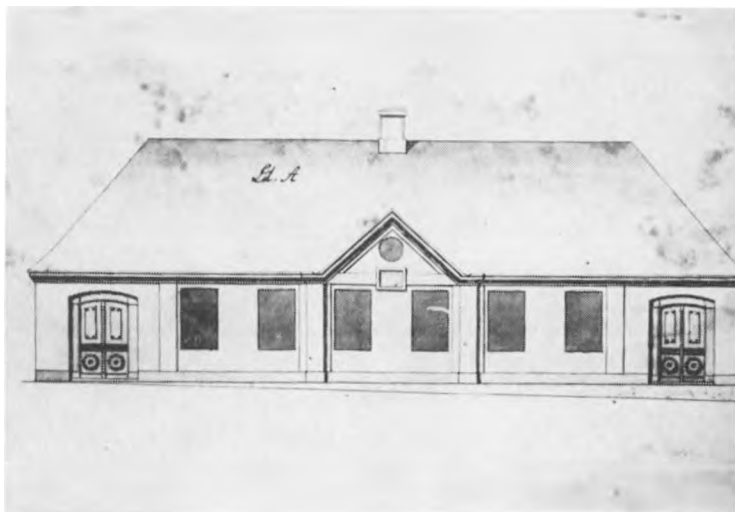
Et rådhus rummede dengang foruden de byens styre angående sager tillige arresten og ofte også byens skole. I dette specielle tilfælde skulle det altså herudover rumme herredstingstue og garnisonskvarter. Endelig hørte under rådhuset byens brandvæsen, hvortil behøvedes sprøjtehus m. v.

Da Urne i marts 1785 havde indhentet de ovenomtalte tilladelser til opførelsen, henvendte han sig til by- og herredsfoged Bloch, der altså først nu synes at være blevet indviet i sagen. Urne bilagde sit brev promemoriert fra Cancelliet og skrev, at han mente, at der til indretning af den Stauningske gård i overensstemmelse med den kongelige tilladelse udkrævedes: »1) en Raadstue, som tillige kunne bruges til Bye- og Herreds-Tingstue, 2) et lidet Værelse til Archiv for Byen og Herredet, 3) en rummelig Skolestue for Byens Børn, 4) et Værelse for Slutteren med et Kiökken og Rum til Ildebrændsel, 5) en Indretning til Vagtstue, som i Tilfælde af samme ei dertil brugtes kunne anvendes til andre Byens eller Herredets Brug, 6) civile Arrestkammer og 3 Arresthuller under Jorden for grove Malificanter, 7) Indretning til Spröitehus og hvad dertil hörer«. Urne fortsatte derefter med at redegøre for, hvordan foretagendet skulle financieres og med at bede Bloch sørge for, at pengene fra Vester herred blev opkrævet. Desuden skulle Bloch påse, at »een Tegning og Overslag med forderligt til Raadhuusbyg-

ningens Opførelse paa forbemelte Maade besörges taget som ieg helst önskede kunde skee ved Muurmæster Friisvad ved Nörholmæ.

Bloch fik fat i *Peder Friisvad*, der boede på *Rosengården* i Varde landsogn, men i den del af landsognet, der hørte under *Nörholm* gods. Han var således ikke borger i Varde. Friisvad udarbejdede et særdeles grundigt overslag, hvor hver eneste mursten er talt med. Desuden et meget gennemarbejdet og smukt forslag, som illustrationen af dets facade (fig. 1) viser; men det var også et omfangsrigt projekt, der var noget større, end stiftamtmanden havde foreskrevet. Det beløb sig til 2301 rdl. og 5 mk, og Friisvad sluttede sit overslag med at skrive: »Saaledes bliver ongefær Bekostningen, efter den her værende Priis paa Matriallerne, med til Førdsel beregnet. Ved Staaer *Peder Friisvad*«. Det er dateret den 9. april 1785, så Friisvad har haft en måned til at udforme det. Bloch udarbejdede herefter licitationskonditionerne dertil; thi hele byggeriet skulle, som skik var, udliciteres og tilslås mindstbydende. Derefter sendtes materialet til stiftamtmanden, som returnerede det den 14. april med adskillige rettelser.

Urne havde i mellemtiden fået vished for, at garnisonen skulle trækkes ud af Varde, så derfor blev der slet ikke brug for nogen vagtstue. Desuden havde Friisvad afsat og Bloch godkendt 4 værelser til skoleholderen, og det oven i købet ud mod torvet. Det havde stiftamtmanden ikke tænkt sig. Skoleholderen behøvede ikke »aparte beboelses Værelser«, og det hele ville alligevel blive meget dyrt. Desuden var stiftamtmanden såre utilfreds med, at de deputerede (= elige-rede) borgere ikke var blevet rådspurgt. Bloch havde afsat for lidt tid før licitationen, ligesom det ikke fremgik, om denne skulle offentliggøres. Hvis Bloch ikke havde til sinds at publicere licitationen i aviserne, så

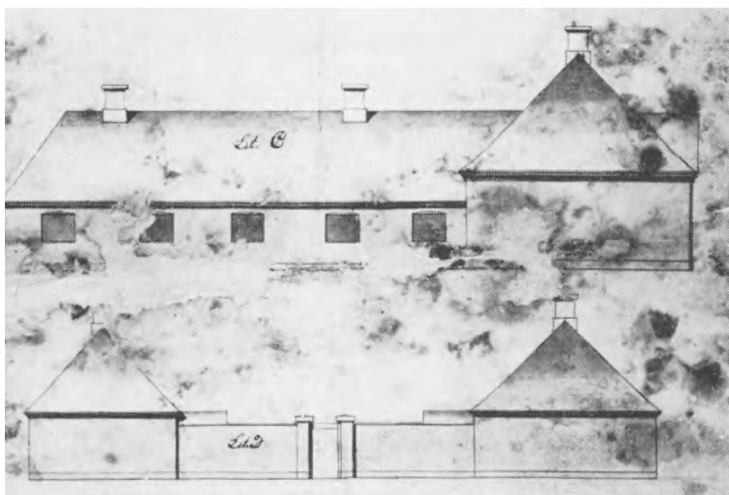

Peder Frisvads første forslag til Varde rådhus. (LA for Nørrejylland, planer og tegninger, Varde by).

skulle han i hvert fald »det hastigste mueligt . . ved en Skrivelse underrette bygmester Kruse i Horsens om den agtende Licitation, ifald han maaskee kunde have lyst at møde ved samme«. Desuden var der en hel del småting i conditionsudkastet, som stiftamtmanden ønskede rettet, og som han havde anført ved de pågældende punkter. Sluttelig syntes Urne ikke om rådhusets farve (det var foreslået gult), men når den farve både var den varigste og mindst bekostelige, så gik det vel an.

Bloch skrev straks til bygmester Kruuse i Horsens², og han fik Peder Friisvad til at udføre et ændringsforslag efter Urnes anvisninger. Dette forslag lød på 1854 rdl. 1 mk 4 sk. (altså en nedskæring på ca. 550 rdl.) og nedenunder dette har Friisvad resigneret tilføjet: »Nu siunes ieg ikke, at Indretningen kand være mindre, naar al ting skal have for nøden Rum.

Lidt om Vardes gamle rådhus

Forslaget, hvorefter rådhuset opførtes. (LA for Nørrejylland, planer og tegninger, Varde by).

Og Bygningen være lidet anseelig; forlanges nøiere spetificeret Overslag, skal samme blive meddeelt, men kand ingenlunde formindskes. For hidtil havende Arbeide med Tegningen, formoder ieg at have til Gode 36 rdl., og om nogen deraf bliver antaget til Bygnings fremme forfærdiger ieg et Copie uden Betaling«. Overslaget er dateret på Rosengård den 8. maj 1785. Det blev denne plan, rådhuset opførtes efter,³ og det fremgår tydelig af facaden (fig. 2), at det drejer sig om en »skrabet« plan, et lidt modløst kompromisforslag, som ikke kan stå mål med det oprindelige.

I mellemtiden havde Bloch den 18. april skrevet til de 4 eligerede borgere og tilsendt dem hele materialet, samt meddelt dem, hvilke forandringer Friisvad var i færd med at foretage. Det, de især skulle tage stilling til, var, om de resterende 2-300 rdl. kunne udredes af byen og af hvilken kasse. Han bemærkede også, at

skolestuen og skoleværelserne næppe kunne være mindre, »da byen har efter optegning henimod 140 Børn til hvis Skolegang, der hidindtil har manglet Rum og er en af de nødvendigste Hensigter ved en Raadstues Opbyggelse«. Og han opfordrede dem til at svare hurtigt, da licitationsdatoen jo skulle berammes.

D'herrer byens udvalgte havde imidlertid god tid. De lod hengå 9 dage, før de overhovedet samledes for at afgive betænkning. Og skønt planerne nu var nedskårne, så at Vardes borgere i alt kun skulle svare omkring 2-300 rdl. for at få et splinternyt rådhus, der ville koste ca. 2700 rdl., mens de øvrige midler var skaffet tilveje på de ovenanførte måder, så var de minsandten så impertinente at skrive: »Efter vore eenfoldige og ringe Tanker, synes os Bygningerne Deels for overfladige og Indretningerne Deels for store; Thi saavidt erindres, bestoed Den afbrændte Raadhuus alleene af 14 höist 15 Fag Huus, hvori var De samme Indretninger her bliver, mens mueligt og noget indskrænkede« . . De fremhævede, at byen var fattig efter branden, og de foreslog, at planen blev yderligere nedskåret, så at Varde kunne få rådhuset helt gratis! Yderligere mente de, at hvis det ikke kunne være andet, så kunne byens kasse, hvis midler alligevel henlå til ingen nytte, betale den manglende sum »som vi fast formoeder dog bliver en temmelig Deel under De ansatte 300 Rd.« Deres brev er underskrevet den 27. april, men først den 29. ulejlige de sig med at få det afleveret hos Bloch, hvilket han med spruttende pen har tilføjet på deres brev.

Nu brast det alligevel for Bloch. Her havde han hele foråret ikke haft andet end trakasserier med det fortvivlede rådhus. Han var blevet forbigået af amtmanden, som hen over hovedet på ham havde købt den Stauningske gård, han havde fået en næse, han var

blevet mindet om sine embedspligter m. h. t. offentliggørelsen af licitationen, og nu skulle han også have besvær med de eligerede. Han foer i blækhuset og sendte de eligerede en kras skrivelse: »Skjönt byen til en Raadhuus Opbyggelse ved Hr. Stiftbefalingsmandens gode Omsorg har faaed en saa uventet og saa anseelig bygge-hielp, langt over det den kundet forestillet sig, og hvorved den var sat i Stand til at kunde paa en saa bequem og smuk Plads opføre en hæderlig bygning, der kunde deels passe med de övrige der Staaende, som og stemme overeens med de övrige byens nye bygninger, og de vedgaaende Tegninger har tilliige fundet Hr Kammerherre og Stiftbefalingsmand Urnes Approbation med de Indskrænkninger, som jeg i min P: Memoria af 18de dennes til dem har iagttaget; saa, da jeg af Deres betænkning af 27de dennes, som mig först i Gaar er indhentiget, har maattet erfare, at De ikke var fornöyede med denne Indretnings Maade, samt befrygte at byen dertil skulle giöre noget Tilskud, da byens Indvaanere i deres förste Ansögning dog dertil har anbudet sig, og naar man skulde have opført en Raadhuus og Herrets Tinghuus efter den gamle Indretning, hvorom De formelde, behövedes ikke en saa anseelig hielp, som nu paa adskillige Maader er falden, remitteres hermed samtlige Tegninger, Ordres og Documenter til Deres egen nærmere Foranstaltning, da jeg tilsender Dem tilliige Muurmesteren Peder Friisvad, hvem De vilde underrette om og afgjøre med, hvorledes Indretningen skulde være, som jeg altsaa overlader til Dem og Deres Ansvar, da jeg maatte befrygte, at paa ethvert nyt Forslag af mig kunde være noget at udsætte, som nu vilde være saa meeget meere skadelig, da Tiden unöttig spildes, og det er höi Tiid at Licitationen anberammes, om man ellers skulde vente at faa

bygningen opført inden Vinteren, hvorfor især recom-
menderes, at denne Sag bliver det saarest mueligt
bragt til Endskab, Varde den 30te April 1785, H.
Bloch. P. S. Betingelser paa de tilsendte Documenter
og Tegninger følger hermed og Muurmesteren er be-
ordred at møde for Dem i Eftermiddag kl. 4 slet« (!)

De gode eligerede borgere lod sig imidlertid ikke
forskrække. De svarede endnu samme dag, formodent-
lig inden kl. 4, således: »Ærbødigt Pro Memoria! De
os i dag tilsendte Tegninger, ordres og Documenter,
den nye Raadstues Opbyggelse betræffende, sendes
herved tilbage, hvorved Vi underdanig refererer os til
Vores forrige Betænkning, neml. at Indretningen synes
os for stor og for kostbar, item at det synes os rettest
at den Deel Byen skal tilskyde tages af Byens Casse,
saa meget meere da sammes Beholdning liger frugtes-
lös, hvortil Vi og vil lægge dette, at det synes os tien-
ligt, om arbeidet for sig og Materialierne for sig ved
Licitation blev først separat og derefter samlet opraabt,
men dette og forrige er kuns Formaning, som indstilles
til höiere omdömme og Foranstaltning og naar vor Be-
tænkning fordres saa skal vi vel have Forlov til, naar
vi ikke maae tie ganske stille, at sige vor Mening; I
övrigt forstaaer det sig vel Selv, at vi ikke forandrer
Planen eller egen Haand befatter os med Raadstuens
opbyggelse, hvorfore vi underdanig beder Hr. Justits-
raaden ville tage Documenterne tilbage«.

Bloch kunne da omsider sende hele materialet til
stiftamtmanden til endelig approbation, som han fik
den 18. maj. Derefter afholdtes licitationen den 30. maj
1785, og købmand og justitsråd Hans Wolff Øllgaard
fik hammerslag for 1985 rdl.

Justitsråd Bloch har sikkert draget et lettelsens suk!

Kirsten Agerbæk.

Noter: Hele materialet er i »Varde Raadstuearkiv 1750-1885« (D 31-87) på Landsarkivet i Viborg. 1) C. Lindberg Nielsen: »Varde Bys Historie«, Varde 1942, s. 196-98. 2) Om Kruuse kan læses hos O. Norn: »Bygmester Anders Kruuse i Horsens« i Kultur minder 1944 (Kbh. 1944) s. 33-79. 3) Grundplanen er gengivet hos C. Lindberg Nielsen, *anf. værk*, s. 198.

EN BEVÆGET BRYLLUPSNAT

»En slet kone«. Med de ord karakteriserer Wiberg sognepræsten hr. Morten Pedersen Limes kone i Brørup. Og denne bedømmelse bliver til fulde bekræftet både af O. Nielsen i hans Malt Herred og af Vilh. Bangs skildring af hende i Jyske Samlinger.

I de nævnte kilder kaldes hun Stineke Pedersdatter. I den mere folkelige tingbog for Gørding-Malt herred hedder hun Kirsten Pedersdatter.

For at få kaldet, som hr. Morten overtog 1676, havde han lovet at ægte formandens besovede steddatter. Men da — ifølge recessen — »ingen præstemand må ægte nogen kvindeperson, som af anden tilforn besøvet befindes«, blev ægteskabet ikke til noget. I stedet for giftede han sig med Stineke eller Kirsten Pedersdatter, en rig købmandsdatter fra Fredericia. Snart bekræftede det gamle ord sig, at man kan købe guld for dyrt. Hun blev ham en dyr kone. Medgiften svandt bort, og han måtte døje ondskab og ulykke med hende. Formanden, der først døde 1692, beholdt indtægterne af Brørup sogn, så de nye præstefolk som løn kun havde indtægterne af det magrere Lindknud sogn. Præstegården i Præstkær var »hel brøstfældig«, så han måtte opføre to nye udhuse og reparere salshuset.

I det hele taget rullede pengene. Præsteparrets deltagelse i et bryllup i Hulvad blev også en dyr fest for dem.

• • •

Noter: Hele materialet er i »Varde Raadstuearkiv 1750-1885« (D 31-87) på Landsarkivet i Viborg. 1) C. Lindberg Nielsen: »Varde Bys Historie«, Varde 1942, s. 196-98. 2) Om Kruuse kan læses hos O. Norn: »Bygmester Anders Kruuse i Horsens« i Kultur minder 1944 (Kbh. 1944) s. 33-79. 3) Grundplanen er gengivet hos C. Lindberg Nielsen, anf. værk, s. 198.

EN BEVÆGET BRYLLUPSNAT

»En slet kone«. Med de ord karakteriserer Wiberg sognepræsten hr. Morten Pedersen Limes kone i Brørup. Og denne bedømmelse bliver til fulde bekræftet både af O. Nielsen i hans Malt Herred og af Vilh. Bangs skildring af hende i Jyske Samlinger.

I de nævnte kilder kaldes hun Stineke Pedersdatter. I den mere folkelige tingbog for Gørding-Malt herred hedder hun Kirsten Pedersdatter.

For at få kaldet, som hr. Morten overtog 1676, havde han lovet at ægte formandens besovede steddatter. Men da — ifølge recessen — »ingen præstemand må ægte nogen kvindeperson, som af anden tilforn besøvet befindes«, blev ægteskabet ikke til noget. I stedet for giftede han sig med Stineke eller Kirsten Pedersdatter, en rig købmandsdatter fra Fredericia. Snart bekræftede det gamle ord sig, at man kan købe guld for dyrt. Hun blev ham en dyr kone. Medgiften svandt bort, og han måtte døje ondskab og ulykke med hende. Formanden, der først døde 1692, beholdt indtægterne af Brørup sogn, så de nye præstefolk som løn kun havde indtægterne af det magrere Lindknud sogn. Præstegården i Præstkær var »hel brøstfældig«, så han måtte opføre to nye udhuse og reparere salshuset.

I det hele taget rullede pengene. Præsteparrets deltagelse i et bryllup i Hulvad blev også en dyr fest for dem.

• • •

Torsdag den 22. okt. 1685 var der stort bryllup på den ene af de to gårde i Hulvad, den, der senere fik navnet Overgård. Præstens og andet godtfolk deltog. Man har nok ment, det var for langt for præstens at køre hjem i nattens mulm og mørke. Det ordnedes da således, at de bryllupsnatten skulle sove på nabogården hos Jens Andersens.

»Straks efter måltidet« — det må være aftensmåltidet, der som sædvanligt ved slige fester først indtoges ved midnatstid — fulgte Jens Andersens kone, Anne Mortensdatter, da præstefruen til gården, hvor hun anviste fruens gårdfolkenes egen seng. Kort efter fulgte den ansete Peder Selgesen^{o)} fra Brørupgård præsten derover, og Anne Mortensdatter anviste ham sengen, hvor fruene allerede lå. Anne Mortensdatter slukkede ild og lys og gik atter til festen, og præstens sov ind.

»Mellem midnat og dag« kom da Jens Andersen hjem, ledsaget af ridefogden Niels Rasmussen fra Sønderskov, under hvilket gods Hulvad hørte. Da Jens Andersen opdagede præsteparret i sin seng, blev han gnaven og sagde til sin kone, hvorfor hun ikke havde lagt dem i en »bedre« seng i den vestre stue, som var »ubetagen [ikke optaget] og så hæderlig, at en adelsmand ikke kunne skamme sig ved derudi at ligge«. I sin »fortrydelse« (arrigskab) over ikke at kunne komme i sin egen seng »gav han nogle ord fra sig til sin egen hustru«, hvad åbenbart vil sige, at han skældte hende ud. Han kommanderede hende derefter hen til bryllupsgården efter en kande »Harsleføl«^{**)}, han ville skænke for ridefogden. Det er dog et spørgsmål, om de ikke havde fået rigeligt i forvejen!

^{o)} Han kaldes også Peder Vognsen Selger.

^{**)} Haderslev øl var bekendt for sin godhed.

Selv havde han sat sig på skorstensfoden, mens fogden sad på en stol. Hvordan bataljen mellem gårdmanden og præstens derefter tog sin begyndelse, fremstilles ret forskelligt af de to parter. Jens Andersen forklarede, at mens konen var henne efter øllet, stod hr. Morten og frue op, gik hen til ham, og fru Kirsten sagde: »Din skielm, vil du fortryde på, en præstemand skulle ligge i eders seng!« Hvorpå hun overfaldt ham, hjulpet af hr. Lime. Præsten bevidner derimod omstændeligt, at han »aldrig havde ringeste ord til onde med Jens Andersen, hans hustru eller nogle af hans, ej udi brylluppet, langt mindre nogensinde tilforn, førend han i hans dybeste søvn udi en ærlig mands hus, som [hvor] han formente at skulle ligge udi rolighed . . . blev slæbt i hans hår af sengen, en ildklove, som forne Jens Andersen havde i hånden ved den liden ende«, ville han slå med, og da fru holdt sin hånd imellem, fik hun »en stor slag« på hånden, hvorpå Jens Andersen greb hende i håret og »kastede hender over sig« og ned bag stolen, Niels Rasmussen sad på, så hun var »nød til at verge sit liv«.

Bortset fra de sidste sætninger synes præstens forklaring om anledningen til slagsmålet at være sandheden nærmere end gårdmandens. Jens Andersen har nok været så arrig over at se præstefolkene optage pladsen i sin seng, at han åbenbart har fjernet dem på en ublid måde. I skildringen af kampens videre forløb, hvor hr. Lime kun vil indrømme, at fru nok gav Jens Andersen »et par dask med hænderne«, tør vi ikke følge hans forklaring. Et syn over den mishandlede viser mere end et par dask! Her vil vi derfor høre Jens Andersens fremstilling.

Han beretter, at efter at fru Kirsten havde bebrejdet ham hans fortrydelighed over at se en præstemand i sengen, greb hun ham »udi hovedet og trekket ham ud

på gulvet [og] slog så hr. Morten hannem med en spade, og hustruen banket først bagdelen af hans hoved imod jorden. Hr. Morten trinede imidlertid i hans ansigt og mund med hans sko, så derefter udgik blod, og hustruen træde [trådte] ham over hans gemecht [kønsdel] så vel som andre steder på kroppen, bankede omsider hans ansigt imod jorden . . . slog hannem siden så længe, at han ej kunne sanse, hvorledes han videre blev medhandlet«. Påstanden om, at hr. Morten slog ham med en spade eller trådte på ham, benægtede hr. Morten, ja, han ville aflægge ed på, at det gjorde han ikke. Det er da heller ikke troligt. Der har vel slet ikke stået en spade i opholdsstuen, og det er måske tvivlsomt, at hr. Morten havde nået at få sko på.

Men manden var slemt medtaget. Endnu mere end tre uger senere kunne han ikke komme til tings. Da han blev synet af fire mænd, var han blå og blodig i ansigtet og blåslagen på armenes ydersider. Da de bad ham trække af klæderne for at kunne besigtige kroppen, sagde han: »Jeg kan intet for skams skyld; jeg er så tråden og sparket over min mave og gemecht, at jeg ikke kan lade mig se.« Han var sådan tilredt, at han »hverken kunne holde for eller bag«, d. v. s. urin og afføring afgik uden kontrol.

Sagen var for flere tingdage på Gørding-Malt herreders ting. 7. jan. 1686 afsagde herredsfogden dommen. Det hed heri, at ingen af parterne havde ført vidner, og både hr. Morten og Jens Andersen havde for deres eget vedkommende aflagt ed på deres uskyld, mens hr. Mortens hustru ikke havde befriet sig ved ed, ja slet ikke var mødt i retten trods stævning, derfor dømte han hende til inden 6 ugers forløb at betale af deres fælles bo 3 × 40 lod sølv — »såsom ingen anden anvises den gerning«. Mulkten blev altså 60 rdl., mange penge dengang.

Jens Andersen genvandt sin førlighed og overvandt sin vrede mod præsten. Han var nemlig med til hr. Limes begravelse.

Fru Kirsten blev ikke ved med at holde hånden over sin præstemand, i alt fald ikke en beskyttende hånd. De levede mere og mere ulykkeligt sammen og endte i fattigdom. Det gik hr. Morten på nerverne, og til sidst fandt man ham hængt i sit studerekammer. Kongen gav tilladelse til, at han måtte begravnes i stilhed på kirkegården. Fru Kirsten skældte, slog og sparkede løs på følget, og til nabopræsterne, som kom for »at gelejde« liget til jorden, sagde hun: »I kommer at gøre det, rakkeren skulle gøre og have penge for.« Rakkeren skulle begrave selvmordere.

Var det for at udrydde en mistanke om, at ikke han, men hun var den skyldige? Provsteretten rejste ialtfald en sag mod hende, hvori hun var mistænkt for at have myrdet manden. Men det er ikke oplyst med sikkerhed, hvem det var, der til sidst knyttede knuden på strikken.

H. K. Kristensen.

Kilder: O. Nielsen: Malt Herred, 142 f; Vilh. Bang: Fra jydsk Præstegårde, Jy. Saml. X, 97-115, derefter gengivet i Aug. F. Schmidt: Brørup Sogns Historie, 220-26; Malt hds. tb. 1681 17/6, Gørding-Malt hds. tb. 1685 29/10, 19/11, 3/12, do. 1686 7/1.

FRA GØRDING-MALT HERREDERS TINGBØGER

Da Jernved skulle betale prinsessestyr. Den 6. maj 1680 blev der holdt et kongeligt bryllup på herregården Skottarp i Halland. Her blev den danske prinsesse Ulrika Eleonora gift med det svenske riges hårdhændede genrejser Carl XI. Skønt det var lige efter den blodige krig med Danmark, vandt hun det svenske

Jens Andersen genvandt sin førlighed og overvandt sin vrede mod præsten. Han var nemlig med til hr. Limes begravelse.

Fru Kirsten blev ikke ved med at holde hånden over sin præstemand, i alt fald ikke en beskyttende hånd. De levede mere og mere ulykkeligt sammen og endte i fattigdom. Det gik hr. Morten på nerverne, og til sidst fandt man ham hængt i sit studerekammer. Kongen gav tilladelse til, at han måtte begraves i stilhed på kirkegården. Fru Kirsten skældte, slog og sparkede løs på følget, og til nabopræsterne, som kom for »at gelejde« liget til jorden, sagde hun: »I kommer at gøre det, rakkeren skulle gøre og have penge for.« Rakkeren skulle begrave selvmordere.

Var det for at udrydde en mistanke om, at ikke han, men hun var den skyldige? Provsteretten rejste ialtfald en sag mod hende, hvori hun var mistænkt for at have myrdet manden. Men det er ikke oplyst med sikkerhed, hvem det var, der til sidst knyttede knuden på strikken.

H. K. Kristensen.

Kilder: O. Nielsen: Malt Herred, 142 f; Vilh. Bang: Fra jydsk Præstegårde, Jy. Saml. X, 97-115, derefter gengivet i Aug. F. Schmidt: Brørup Sogns Historie, 220-26; Malt hds. tb. 1681 17/6, Gørding-Malt hds. tb. 1685 29/10, 19/11, 3/12, do. 1686 7/1.

FRA GØRDING-MALT HERREDERS TINGBØGER

Da Jernved skulle betale prinsessestyr. Den 6. maj 1680 blev der holdt et kongeligt bryllup på herregården Skottarp i Halland. Her blev den danske prinsesse Ulrika Eleonora gift med det svenske riges hårdhændede genrejser Carl XI. Skønt det var lige efter den blodige krig med Danmark, vandt hun det svenske

folks hjerter i en sådan grad, at man kan kalde hende Sveriges dronning Dagmar. Ja, siger en svensk historieskriver: Hun var »en av de ädlaste kvinnor historien känner, och ägnade sitt liv åt lindra sorg och nöd.«

Her skal ikke fortælles om hende, men om den prinsessestyr, d. v. s. ekstraskat, som ifølge gammel skik pålagdes til dækning af udgifter til medgift og udstyr af prinsessen.

Der skulle bl. a. betales en skat af tienderne. Den skulle betales i to terminer efter et kgl. påbud af 21. feb. 1680.

I Jernved fik betalingen af denne skat en sørgelig afslutning.

Sognepræsten var hr. *Peder Christensen**), der også var provst i Gørding herred. Den 1. juli 1680 optalte han 8 rdl. 1½ mk. i klingende mønt og overgav pengene til Laurids Knudsen i Jerne, som skulle drage til Ribe og levere pengene på amtsstuen. Det var »Prinsesseindestyr« af »Jernved kirkes tiende«.

Laurids Knudsen kom på amtsstuen med pengene, hvor amtsskriverens tjener tog imod dem og fulgte med ham til *regimentskvartermester Johan Hop* i logement hos Hans Mikkelsen på Skibbroen. Denne ville imidlertid ikke give kvittering, men forlangte 9 mark i eksekverpenge.

Der var nemlig det gale ved det, at betalingen var kommet nogle dage for sent. I påbuddet hedder det, at halvparten skal være betalt »til førstkommende 9. juni som ufeilbar skal være betalt inden den 25. dito nestefter«. Provsten betalte altså 6 dage for sent. Og beløbet var overgivet til inddrivelse ved eksekution.

*) Kaldes Peder Christensen Aalborg, var student fra Aalborg 1660, præst her 1673-94, da han døde. Han ombyggede præstegården.

Da budet kom hjem til hr. Peder uden penge, uden kvittering, men med krav om endnu flere penge, tog provsten skyndsomt af sted til Ribe sammen med Laurids. De var både på amtsstuen og hos kvartermesteren. Men det hjalp ikke. Hr. Peder måtte af med de 9 mark og kunne endda ikke komme overens med manden om kvitteringen.

Tre dage senere tog præsten atter til Ribe. Da var Mikkel Jessen (Jepsen) i Gredsted med ham. De op søgte amtsskriveren Iver Ravn og forlangte kvitteringen. Men han henviste dem bare til kvartermesteren. Johan Hop påstod, at han havde givet en generalkvittering, så hr. Peder fik ikke noget »nøjagtigt« bevis.

Så var der ro til den 28. juli. Da gjaldt det 2. termin. Da kom hr. Hop med to soldater til Jernved for hos samtlige sognemænd at eksekvere prinsessestyret af kongekornetienden, som bønderne vel selv har haft i fæste. De blev der natten over til anden dags morgen ved 8 slet. Da måtte bønderne ikke blot give kvartermesteren penge for 2. termin og give ham og hans soldater frit traktement, men endog 15 mark i eksekverpenge, skønt hverken »han eller nogen på hans vegne var hos dem at eksekvere«. Pengene måtte de levere i hans logement i Ribe, og dér måtte de yderligere af med 2 rdl., før han ville tage mod skatten og udstede kvittering!

Det bliver gerne dyrt, når der »løber omkostninger på«, og ældre tiders skræk for »dragonader« er forståelig. Men det er vist sjældent, der viser sig en så fræk udsuger, som denne kvartermester.

Først den 12. feb. 1685 — 4½ år senere — stævnedes præsten og sognemændene den frække skatteopkræver, og da mødte han ikke.

• • •

Rift om en tjenestekarl. I 1680erne havde amtmænd Jørgen Skeel Due på Sønderskov, som han ejede, en fuldmægtig eller ridefoged, der hed Niels Rasmussen. På godsejerens vegne anlagde han i 1686 sag mod en tjenestekarl, Ole Christensen. Ridefogden førte vidner på, at karlen »på nogen tid« havde været på Sønderskov og dér havde »søgt dug og disk med dennem«, men så pludselig var undvigt uden Skeel Dues vilje og minde.

Karlen leverer imidlertid et skriftligt svar, der ikke er uden interesse — bl. a. viser det, at godsejeren endnu dengang lod sine stude drive eller sejle til Holland ved gårdens egne folk. Skrivelsen lyder således:

»Såsom fuldmægtigen på Sønderskov, velformenne Niels Rasmussen mig i retten ansøger som den, der ulovlig af sin husbonds tjeneste skulle være undvigt, da er hertil min [!] sandfærdige svar, at jeg ikke Hans Højædle og Welb. Hr. Cancelliråd og amtmænd Jørgen Skeel Due har indladt mig i tjeneste siden forleden vinter, da jeg på gården tarsk, derefter røgtede sine [hans] øksne over til Holland, og da jeg igen hjemkom, begærede vebemeldte Niels Rasmussen mig atter udi sin gunstige herres tjeneste med vilkår velb. frue amtmændinden selv med mig ved hendes hjemkomst skulle accordere.

På denne beram lod jeg mig overtale og gik til Sønderskov, mens som hverken hendes velb. frue amtmænd selv efter samme Niels Rasmussens løfte og mine gjorde ansøgninger eller nogen andre på hr. amtmænds eller frues vegne om nogen vis tjeneste eller løn ville forene, langt mindre givet nogen fæstepenge på hånden, des årsag jeg ej heller var pligtig at forblive og for intet at tjene. Foruden dette reterer mig og af vintertilønnen 4 sld. på 7 skilling nær, som jeg formoder Niels Rasmussen ikke skulle kunne nægte, og begærer

gerne mig måtte betales . . . formoder derfor at vorde frikendt for Niels Rasmussens uføjlige påførte tiltale foruden at erstatte mig min umag og bekostning skadesløs . . .«

Brevet er dateret *Brørupgård* den 23. sept. 1686. Her boede en af egnens dygtigste og mest retskyndige bønder, nemlig *Peder Vognsen Zelger*, som amtmanden for øvrigt få måneder efter befalede at være fast sættdommer i herredsfogdens, Niels Andersen Saabyes forfald, eller når denne måtte tage sig af »politivæsen«, som det hedder. Vi ser flere gange Ole Christensen optræde i Peder Vognsens tjeneste, én gang endog sendt til Sønderskov med en flok studel. Det er utvivlsomt Peder Vognsen, der har skrevet brevet, hvorved han nok samtidig har håbet at sikre sig en åbenbart dygtig studepasser i sin tjeneste.

* * *

Krigsplyndring i Øster Vedsted. Om svenskekrigenes udplyndringer i vort amt finder man jævnlig spredte oplysninger i tingbøgerne, selv mange år efter krigens ophør.

Nedenfor fremdrages et sådant eksempel fra *Øster Vedsted* ved Ribe.

Den 14. okt. 1686 fremkom Laurids Lauridsen af *Øster Vedsted* på *Gørding-Malt herreders ting* og fremlagde for retten en skriftlig attest, hvori det bl. a. hedder: »Kendes vi underskrevne Relle Villadsen og Niels Villadsen begge boendes i Jerne sogn og gør hermed vitterligt, at aldrig er lovet [os] nogen fri penge af vores sal. faders gård i *Øster Vedsted*, som Laurids Lauridsen nu påbor og ej heller nogen tid har bekommet enten skilling eller skillings værd i nogen måder og ej heller kunne bekomme, formedelst den store gæld, som vores sal. forældre havde erhvervet,

H. K. Kristensen

både for den store onde besværlige krigstid, som i deres tid var her i landet, både med udplyndring og andre store molester og udgifter, så at samme vor gård blev med fæmon og andre mobilia ganske udplyndret på en nats tid, så desværre lidet eller intet blev til overs«.

Gørding-Malt herreders tb. 1685 12. feb., 1686 30. sept.

H. K. Kristensen.

EN LANDSBYLÆRER I VESTJYLLAND FOR 100 ÅR SIDEN

Leopold Bruun.

Leopold Bruun.

Omkring skiftet fra 1700- til 1800-årene blev der oprettet en del seminarier, som i skolehistorien har fået navnet præstegårdsseminarier. Snedsted i Thy, Lyngby på Djursland, Brahetrolleborg og Skårup på Fyn, Vesterborg på Lolland og det tyske Tønder i hertugdømmet Slesvig var præstegårdsseminarier. Navnet fik de, fordi de blev oprettet

af præster og provster, som i oplysningstidens ånd gav sig hen i arbejdet for bondestandens oplysning og dygtiggørelse. Disse private seminarier var ikke ensdannede mønsteranstalter, men prægedes af enkelte personligheder, der kunne virke i frihed, og derfor i

H. K. Kristensen

både for den store onde besværlige krigstid, som i deres tid var her i landet, både med udplyndring og andre store molester og udgifter, så at samme vor gård blev med fæmon og andre mobilia ganske udplyndret på en nats tid, så desværre lidet eller intet blev til overs«.

Gørding-Malt herreders tb. 1685 12. feb., 1686 30. sept.

H. K. Kristensen.

EN LANDSBYLERER I VESTJYLLAND FOR 100 ÅR SIDEN

Leopold Bruun.

Leopold Bruun.

Omkring skiftet fra 1700- til 1800-årene blev der oprettet en del seminarier, som i skolehistorien har fået navnet præstegårdsseminarier. Snedsted i Thy, Lyngby på Djursland, Brahetrolleborg og Skårup på Fyn, Vesterborg på Lolland og det tyske Tønder i hertugdømmet Slesvig var præstegårdsseminarier. Navnet fik de, fordi de blev oprettet

af præster og provster, som i oplysningstidens ånd gav sig hen i arbejdet for bondestandens oplysning og dygtiggørelse. Disse private seminarier var ikke ensdannede mønsteranstalter, men prægedes af enkelte personligheder, der kunne virke i frihed, og derfor i

deres daglige arbejde anvendte foredrag og fortælling. 1818 greb regeringen dog ind i disse frie forhold for bl. a. at skabe ensartethed med hensyn til fagenes antal. Et hårdere slag for de begejstrede og opofrende seminarieludere var dog et nyt cirkulære af 1824, hvorefter den 3-årige uddannelse blev nedsat til at være 2-årig. Efterhånden som der kom nye ledere og lærere, blev atmosfæren på seminarierne ændret: udenadslæren efter bestemte skolebøger vandt frem, og ledelsen gled over fra at være patriarkalsk til at blive autoritær. Det var, som »Vi-alene-vid«-mentaliteten i Frederik den Sjettes sidste regeringsår afspejlede sig i skolen.

Det var dog ikke samtlige danske seminarier, som blev åndløse terpeanstalter. I 1843 kom Ludvig Chr. Müller til Snedsted som præst og seminarieforsstander. Han satte bevidst sin kurs imod strømmen og fortalte daglig for sine elever om fortidens store mænd og handlinger. Undervisningen i modersmålet drev han både grammatisk og poetisk, og han lagde stor vægt på sang. Det gamle Snedsted seminarium blev nu fuld af sang og klang, og glæden derved var så stor, at sangene aldrig kunne have for mange vers. Hans mål var at gøre den frie undervisning kær og tilvant for sine elever, så de kunne få lyst til engang selv at anvende den. Det lykkedes da også for ham at gøre først Snedsted, derefter Ranum, hvortil han flyttede seminariet 1848, til oaser, der virkede dragende på mange unge mænd, der søgte et godt sted til deres uddannelse. Grundtvig satte med rette store forhåbninger til Ludvig Chr. Müller, som dog gav flere kræfter, end han havde, og døde allerede 1853.

Blandt dem der 1848 søgte til Ranum var Chr. Berg, hvis indsats som førende venstrepolitiker er historisk, og Jeppe Tang, der fik et navn som udgiver af skolebøger og som forstander for Blågård seminarium. Ved

den afsluttende eksamen 1850 var der to, som fik udmærkelse. Den ene var Chr. Berg, den anden en høj, smuk, noget stilfærdig vestjyde som hed *Leopold Bruun* og som tidligere havde holdt skole, nemlig som vinterlærer i *Gjellerup* i Varde landsogn. Mens der altid stod »blæst« om Chr. Berg, hørte Leopold Bruun til de mere stille i landet. Han stammede fra en gammel slægtsgård¹⁾ i Orten²⁾ ved Varde og var den yngste af en børneflokk på 15³⁾. To af hans brødre havde lærereksamen fra Lyngby (ved Grenå), og hans søster blev gift med lærer Laugesen i Darum. Til gården hørte store, uopdyrkede hedearealer, og hjemmet bar præg af gammel bondekultur, »gammel dyd og dansk oprigtighed«.

Hjemstavnen kaldte Leopold Bruun tilbage fra Limfjordsegnene, efter at han et år havde været huslærer i Hauerslev i Thy. Han blev nu lærer og kirkesanger i Horne, og moderen, som var blevet enke, fulgte med og bestyrede hus for ham. Mangen søndag formiddag listede hun sig ind i våbenhuset og tittede ind i kirkerummet for at se og høre sin søn med den malmsfulde stemme. 1857 flyttede han til *Tjæreborg*, og her virkede han i 36 år. Brødrene havde tilsvarende stillinger i hjemstavnen: Niels Bruun i *Ølgod* og Peder Bruun i *Al*. Varde var deres fælles købstad, for Esbjerg var en opkomling, som de oprindeligt ikke regnede for en rigtig by. Boghandler N. O. M. Nielsen i Varde fik ofte besøg af Leopold Bruun, for han købte næsten alle de bøger, der udkom, mange til sig selv og en del til sognebogsamlingen, som han reorganiserede med indkøb, katalogisering og udlån. De fleste af bøgerne bandt han selv ind, og derefter vandrede Ingemann og H. C. Andersen ind i mange hjem, som før kun havde kendt Bibelen, Johan Arndt's andagtsbog og »Holger Danskes Krønike«. Til brug ved undervisningen ind-

førte han Tangs bibelhistorie med salmer og sange samt Tangs fædrelandshistorie med billeder. »Disse bøger«, skriver en gammel elev, »satte et præg på mig, som jeg bevarede livet igennem«.⁴) Han så imidlertid klart, at børnene trængte til en art »frilæsning«, som det hedder i vore dage, og derfor indrettede han et særligt børnebibliotek, hvortil han bl. a. anskaffede »Børnevennen« og »Nordisk Børneblad«, som han bandt ind årgang for årgang.

Leopold Bruun lagde nok mere vægt på bøger og kontant viden, end grundtvigianerne i almindelighed gjorde. Ligesom Ludvig Chr. Müller fortalte han bibelhistorie og fædrelandshistorie sagligt, men alligevel inspirerende. Og sådan virkede han også i alle andre fag. »Jeg lærte mere hos Bruun i en måned end hos min tidligere lærer i fem,« skrev en tilflytter om ham. Han låste sig ikke fast i en bestemt anskuelse. Derfor købte han bøger, der gav oplysning, ikke mindst inden for det religiøse område. Et konservativt drag i hans karakter og hans samfølelse med gammel bondekultur placerede hans åndelige slægtskab nærmest i forlængelse af filantroperne omkring århundredskiftet. Også han underviste lærelystne unge mænd, der ville på seminarium, være vinterlærere eller biskolelærere. En regnfuld aften under krigen i 64 bankede det på døren i Tjæreborg skole. En drivvåd, forkommen borttrømt seminarist fra Tønder seminarium kom ind og fik både hus- og hjertevarme. Leopold Bruun læste med den unge Filskov i flere måneder og fik ham ind på et dansk seminarium.

Hans søgen efter viden og inspiration havde også forbindelse med en frygt for blot at blive en rutinemæssig underviser. Derfor deltog han i sommerferiekursus og i skolemøder i København. Selv havde han ofte originale ideer om, hvordan man bedst greb under-

visningen an. En tid var han således inde på, at man burde samle sig om enkelte fag i perioder for på den måde at opnå større fordybelse og koncentration, end når man traditionelt skiftede fag fra time til time. Langt senere var der pædagoger, som slog til lyd for »periodelæsning«, som de mente var en pædagogisk nydannelse. Måske var det denne koncentration om enkelte fag eller emner, som bidrog til, at eleverne i Tjæreborg skole skrev usædvanlig smukt. Ved en udstilling i forbindelse med et skolemøde i København 1879 blev der uddelt 5 diplomer for gode skriveprøver, som var indsendt fra skoler i forskellige dele af landet. Tjæreborg skole fik et af dem, det blev indrammet og ophængt i skolen.

I øvrigt var hans interesse vidtspændende. Dyrkningen af jordlodden, hvorpå han holdt 3 køer og 6 får, gav et naturligt fællesskab med befolkningen. I »Vestjyllands Dagblad« skrev han om berberisplantens fare for rugsæden, og han foranstaltede foredrag afholdt om emnet i byens forsamlingshus. Biavl havde også hans interesse. I haven havde han 30 bistader, deraf 10 i kasser. Når skolen hen på eftermiddagen var sluttet, kaldte pligterne på ham i stald, på mark og ude blandt befolkningen. I mørkningen indfandt han sig ofte hos gårdejer Hans Peder Jørgensen, der i sin ungdom på Fanø havde spillet fannikerdanse, og så spillede de gamle og nye melodier sammen.

I tresserne fremsatte D. G. Monrad forslag om oprettelse af sommerferiekursus for lærere. En del politikere var skeptiske. Mon ikke mange lærere ville føle sig fristet til at bruge statens penge til blot at få et behageligt sommerferieophold i hovedstaden? Monrad replicerede: »Det ville såmænd være godt for mangan afsides boende landsbylærere, om han blot et par gange i sit liv fik lejlighed til at komme til København og få

en ny hat.« Alle i tinget morede sig, men de fleste af dem forstod ikke det symbolske i svaret. Bruun deltog i sommerferiekursus i musik. Det kunstnerisk begavede i ham havde ofte fået udtryk i små kompositioner. Det var begyndt med melodier til småvers i læsebog og bibelhistorie, for han havde erfaret, at børn lettere lærer vers, når de synges ind i dem. Men under disse forsøg mærkede han, at han måtte have en grundlæggende undervisning i harmonilære og helst også et klaver. Sanginspektøren, komponisten A. P. Berggreen, interesserede sig for den musikbegavede lærer og hjalp ham med at købe klaveret, som derefter kom med skib til Kolding og så på fjælevogn til Tjæreborg skole, hentet af en gårdmand i sognet. Om aftenen søgte Bruun ind i koncertsalen i Tivoli for også her at få sin musikforståelse uddybet. Den lette, lyse stemning i Lumbyes musik og dens aktualisering af situationer fra dagliglivet betog ham. Da senere jernbanen kom til Vestjylland med station i Tjæreborg, komponerede han »Jernbanegalop« og »Lokomotivpolka«. Den tids landsbyspillemand var ofte geniale musikere, men deres repertoire var begrænset, og Bruun ville gerne bidrage til, at det blev forøget.

Det var dog Berggreens kirkelige og folkelige musik, som fik dybest betydning for ham. Op til vore dage har man i Tjæreborg kirke sunget Leopold Bruuns melodi til »Mit hjerte altid vanker«. Til H. C. Andersens »Moder, jeg er træt, nu vil jeg sove« skrev han en vemodig og følsom melodi, efter at hans kære 9-årige datter var afgået ved døden.

H. C. Andersens digte, eventyr og historier med det barnligt-fromme og dog genialt-skarpsindige talte til noget beslægtet i hans eget sind. En dag mødte han digteren på Østergade i København og syntes, han måtte standse og hilse på ham. »Får vi snart et nyt

eventyr?« spurgte han, idet de gav hinanden hånd til farvel.

Bruun var kirkesanger, og han holdt af at arbejde med kirkemusik, men der var ikke noget orgel til at understøtte hans sang, og i den strenge vintertid kunne kakkelovnen ikke varme kirken op. Han anskaffede sig nu støvler, benklæder og vest af lammeskind, som vendte den lådne side indad. Oven over dette sæt trak han sit eget. »Nu kan præsten prædike, så længe han vil,« sagde han så. Menighedssangen var han ikke tilfreds med, og derfor kom han ind på at ledsage den med violin, en usædvanlig, men pædagogisk fremgangsmåde, som også var hensigtsmæssig, når en ny melodi skulle indlæres. Til sidst lykkedes det at få midler til anskaffelse af orgel.

Han kom nu til mere og mere at arbejde med kirke-musik, hvilket fremkaldte et ønske hos ham om at få et kirkeorgel hjemme. Derfor erhvervede han et orgel, som stod på Kjærgård i Hunderup sogn. Broderen Niels i Ølgod gav det en omfattende istandsættelse, købte nye tangenter og lavede selv træfløjter. Det gamle orgel stod snart i ny udgave og blev derefter stillet op i lærerlejligheden i Tjæreborg, men man måtte hæve loftet en kende for at få plads til det. Da Bruun flyttede fra skolen, blev det afhændet til Øster Assels kirke på Mors, og nu står det i museet Nykøbing M.

Leopold Bruuns hustru, *Ane Elisabeth, f. Hansen*, var gårdmandsdatter fra Roved i Andst sogn, født 1828. Der var noget fint over hendes skikkelse, og ved gilder i sognet med dans lagde man mærke til, hvor let hun førte sig. Under sit arbejde i hjemmet gik hun og nynnede stille eller sang gamle viser. Allerede 1885 døde hun. Tre af deres børn havde ikke fået lov at leve ret længe, og da Bruun nu var ene, lagde et drag af

vemod sig ind over hans sind. Som pensioneret lærer boede han nogle år i Tjæreborg, men han længtes efter sine børn. En tid var han hos sin ældste søn, skoleinspektør H. P. Bruun, i København, men kunne ikke finde sig til rette i hovedstaden, og så flyttede han atter ud til en landsby og en landsbyskole, til Hedsbjerg ved Gilleleje, hvor hans yngste søn Karl Gundorph Bruun var førstelærer, og her døde han 1904.

Indskriften på hans mindesten på Tjæreborg kirkegård har forneden et par verslinier, som var blevet hans ejendom:

Når hjertet sidder mest beklemt,
da bliver glædens harpe stemt,
at den kan bedre klinge.

Noter: 1) Dens fæstere og ejere fra ca. 1700: Peder Bruun (1. halvdel af 1700-årene), søn Chr. Pedersen Bruun, f. 1723, d. 1788, søn Peder Christensen Bruun, f. 1763, d. 1847, derefter datteren Ingeborg Margrethes mand af 1. ægteskab Søren Karstensen Brink og så hendes mand af 2. ægteskab Christian Olesen, søn Søren Karsten Olesen 1882, søn Christian Olesen 1918, søn Jens Larsen Olesen 1959. 2) Gården i Orten blev delt o. 1750. 3) 15 børn. Peder Christensen Bruun havde i sit første ægteskab 8 børn, blandt disse Ingeborg Margrethe (se ovenfor), i sit 2. ægteskab 7 børn, blandt disse: 1. Peder Pedersen Bruun (1817-1885) var først ved landbrug og havde plads som karl og kusk hos sognepræsten i Al, Niels Nicolaj Stokholm, gift med Inger Margrethe Baggesen, på hvis stamtavle findes navne som Anders Sørensen Vedel, Hans Tausen, biskop Hans Laugesen og borgmester Chr. Nielsen i Varde. En søn af pastor Stokholm ejede Hesselmed og blev kendt, fordi han førte an i forsøg med beplantning af klitterne. En datter, Regine Susanne Vilhelmine, syntes godt om den kønne, otte år yngre Peder Bruun og truede med at gå i søen, hvis hun ikke måtte få ham. Forældrene var noget betænkelige ved den efter deres opfattelse noget ulige forbindelse, men drøftelserne endte dog med, at Stokholm foretog vielsen af Bruun og Regine i Al kirke og gav dem lov til fore-

løbig at blive boende i præstegården, hvor også deres første barn blev født. Peder Bruun i Orten rystede på hovedet og sagde: »Der skal megen halm til en hvid hest!« Og præstens syntes vel også, at deres svigersøn i det mindste skulle være degn, og han kom så på Lyngby seminarium (2 år), hvorfra han 1844 blev dimitteret med 3. karakter. Med denne eksamen kunne han ikke straks blive fast ansat som lærer, og det varede derfor flere år, inden han fik embedet som lærer i Oksbøl og kirkesanger i Al. Med bopæl i Al præstegård fra 1845-50 underviste han nu forskellige steder i sognet som vinterlærer og biskolelærer, bl. a. i Børsmose og Vrøgum. I Vrøgum skole var der kun et lille værelse med stengulv til læreren, og med sydøstvind kunne man ikke se for sandflugt. Fra 1850 boede familien Bruun i et lille hus ved kirken, til de kunne flytte ind i lærerlejligheden ved Oksbøl skole. Peder Bruun døde 1885 og havde et godt omdømme som en samvittighedsfuld lærer med en brav og elskværdig karakter. Han ældste søn Niels, som blev gårdejer og sognefoged i Oksbøl, havde en datter Regine, som blev gift med den kendte lærer, foredragsholder og biblioteksinspektør Jørgen Banke. — 2. Niels Tranberg Bruun (1819-1888), eksamen fra Lyngby med 1. karakter, lærer og kirkesanger i Ølgod, gift med en søster til landstingsmand Niels Møller i Letbæk Mølle, højt værdsat som en dygtig, måske noget streng lærer. Han var musikalsk, komponerede småstykker og byggede orgler. (Se iøvrigt H. K. Kristensen, Øster Horne Herred, side 354). — 3. Karen Margrethe Bruun (1821-1864), blev gift med lærer Jens Chr. Laugesen i Darum. — 4. Chr. Gundorph Bruun (1827-1890) blev gift med Karen Henrichsen, Frøstrupgård i Lunde sogn og fik denne gård. — Navnet Gundorph er taget op efter en amtsforvalter i Skanderborg, Chr. Nielsen Gundorph, som døde 1756. Han hed oprindeligt kun Chr. Nielsen, søn af Niels Jepsen i Gunderup i Arre, men da han nåede godt frem og blev gift med Agathe Schandorff, tog han navn efter sin fødeby, men ændrede navnets efterled. Chr. Nielsen var velstående og fik 28. oktober 1720 af kronen skøde på 4 halve gårde og 1 enottendelsgård i Gunderup, Arre sogn for 241 rdl. 4 sk. Han havde ingen børn og testamenterede en del af sine midler til familien i Gunderup. En søster, Margrethe, gift med Hans Tranberg i Arre, havde en datter, som også hed Margrethe. Hun blev gift med Chr. Peder-sen Bruun i Orten og således farmor til Leopold Bruun. Hun fik med til gården en meget stor og smuk kiste, som stammede fra Skanderborg. Fra Orten kom den til Tjæreborg, og den eksi-

En landsbylærer i Vestjylland for 100 år siden

sterer endnu. — 5. Leopold Bruun, f. 11. 2. 1830, gift med Ane Elisabeth Hansen fra Roved i Andst sogn.

Kilder: »Fra Ribe amt« 1952, side 73, 74, 76 og 80 i Karl Hansen: Slægtsminder. Sst. 1913, s. 457 f. Ole K. Jessen: Varde landsogns historie. 1963. H. K. Kristensen: Øster Horne herred, 1944. Jens Vahl: Slægtsbog over afkommet af Christjern Nielsen, borgmester i Varde o. 1500, 1879—97. Jens Bering: Beskrivelse over landsbyskolens offentlige lærerembeder. II. del. 1859. H. H. Mangor og A. Petersen: Skolestatistik. 1877.

Jens Heltoft.

JORDFUND 1967-68

Som sædvanlig har vore museer foretaget undersøgelser i marken, når fund fra fortiden dukkede op. Ved museernes hjælp håber vi fremtidig at kunne give kortfattede årlige oversigter over jordfundene i vort amt.

• • •

Den største begivenhed på det arkæologiske felt i amtets søndre del er utvivlsomt *Nationalmuseets* fortsatte udgravninger på *Dankirk i Vester Vedsted* sogn. Her findes en boplads, som efter de foreløbige fund at dømme har været bebygget fra omkr. Kr. fødsel til omkr. år 700. Bopladsen udmærker sig ved helt ekstraordinært rige fund, hvoriblandt er ting (mønter, glas, keramik og smykker) som viser, at stedet har stået i handelsforbindelse med romerriget, med Rhinegnene, med friserne og med England.

En anden stor bopladsundersøgelse finder sted i *Okholm*, ligeledes i *Vester Vedsted* sogn, og udføres af *Den Antikvariske Samling i Ribe* sammen med *Arhus Forhistoriske Museum*. Denne dateres til vikingetid (700-1000) og viser ligesom *Dankirk*, at *Vester Vedsted* har været en vigtig station på de forhistoriske handelsveje.

En landsbylærer i Vestjylland for 100 år siden

sterer endnu. — 5. Leopold Bruun, f. 11. 2. 1830, gift med Ane Elisabeth Hansen fra Roved i Andst sogn.

Kilder: »Fra Ribe amt« 1952, side 73, 74, 76 og 80 i Karl Hansen: Slægtsminder. Sst. 1913, s. 457 f. Ole K. Jessen: Varde landsogns historie. 1963. H. K. Kristensen: Øster Horne herred, 1944. Jens Vahl: Slægtsbog over afkommet af Christjern Nielsen, borgmester i Varde o. 1500, 1879—97. Jens Bering: Beskrivelse over landsbyskolens offentlige lærerembeder. II. del. 1859. H. H. Mangor og A. Petersen: Skolestatistik. 1877.

Jens Heltoft.

JORDFUND 1967-68

Som sædvanlig har vore museer foretaget undersøgelser i marken, når fund fra fortiden dukkede op. Ved museernes hjælp håber vi fremtidig at kunne give kortfattede årlige oversigter over jordfundene i vort amt.

• • •

Den største begivenhed på det arkæologiske felt i amtets søndre del er utvivlsomt *Nationalmuseets* fortsatte udgravninger på *Dankirk i Vester Vedsted sogn*. Her findes en boplads, som efter de foreløbige fund at dømme har været bebygget fra omkr. Kr. fødsel til omkr. år 700. Bopladsen udmærker sig ved helt ekstraordinært rige fund, hvoriblandt er ting (mønter, glas, keramik og smykker) som viser, at stedet har stået i handelsforbindelse med romerriget, med Rhinegnene, med friserne og med England.

En anden stor bopladsundersøgelse finder sted i *Okholm, ligeledes i Vester Vedsted sogn*, og udføres af *Den Antikvariske Samling i Ribe* sammen med *Århus Forhistoriske Museum*. Denne dateres til vikingetid (700-1000) og viser ligesom *Dankirk*, at *Vester Vedsted* har været en vigtig station på de forhistoriske handelsveje.

Herudover har Den Antikvariske Samling foretaget en undersøgelse i *Hjortvad (Kalvslund sogn)* af en affaldsgrube fra yngre stenalder (omkr. 2000 f. Kr.). I gruben fandtes en kværnsten, en slibesten og et lerkar.

I *Seem sogn* er fundstedet for 2 kværnsten undersøgt. Fundene (keramik og bemalede glaseruder) dateres til 1600-tallet. På stedet lå Seem by før udskiftningen.

På *Ny Puggård i Jernved sogn* er undersøgt en grav fra yngre stenalder. Heri fandtes en stridsøkse fra enkeltgravsfolket.

I *Ribe by* er den betydeligste undersøgelse sket i *Peder Dovns Slippe*, hvor der bl. a. blev fundet en affaldskule fra et ca. 350 år gammelt glarmesterværksted (se SKALK 1968 nr. 2). Desuden er undersøgt resterne af formodede *bolværker* på *Skibbroen*. Endelig kan nævnes arkæologiske undersøgelser i forbindelse med piloteringsarbejde under *Porsborg* med fund af fragmenter af 2 stenmortere.

Museerne skal benytte lejligheden til at takke følgende grundejere for velvilje i det forgangne år: kølemontør E. H. Bonnichsen, gårdejer Ernst Hvass, gårdejer Henning Westergård, gårdejer Marius Schneider, gårdejer Christian Jensen, hotelejer Tage Petersen og Landbosparekassen, Ribe.

Mogens Bencard.

* * *

Esbjerg Museum har arbejdet følgende steder:

Sædding, Guldager s. Ringvej. En næsten udslettet jættestue med lidt keramik fra periodens sidste del, jættestuen har haft to kamre, i det ene rester af en skål fra ældre romersk jernalder.

Glunshøj, Jerne s. Kvaglund. Langdysse stærkt ødelagt, rester af keramik fra dyssetid, lille tyndbladet

økse; rester af større enkeltgravskar og lidt småskår mulig fra bronzealdergrav (tørveopbygning).

Hjerting, Guldager s. Overpløjet enkeltgravshøj. To grave med stridsøkse, syv ravperler og 2 flækker, talrige småskår, dels med simpel ornamentik, spredt i gravfylden; endvidere skår fra en krukke, antagelig sekundær begravelse i førrom. jernalder.

Esbjerg Højskole. Hustomter fra ældre rom. jernalder med keramik og en del vægler; i grube under hustomten del af en skårside til større krukke og småskår til mindre krukker — grubens indhold mulig fra bronzealderens tidlige del.

Sædding, Guldager s. Tåsingevej, Sprogøvej og Ringvej. Affaldsgruber fra førrom. jernalder, periode II og III, med talrige skårsamlinger, krukker og ildbukke.

Sædding, Guldager s. Ringvej. Forsænket uregelmæssig stenlægning med keramik fra yngre stenalder, enkeltgravstid, samt ca. 700 stykker bearbejdet flint.

Tinghøjs Allé, Jerne. Mindre undersøgelse på byggeplads, stolpehuller og lidt keramik, antagelig yngre rom. eller tidlig germansk jernalder.

Asserbølgård, Lindknud s. Renæssance hustomter og anlæg (se Mark og montre 1967). Oscar Harder.

* * *

Varde museum har arbejdet i *Varde landsogn* mellem Roustvej og Ribe landevej. Affaldsgruber fra førromersk jernalder, periode I, med skårsamlinger, bl. a. af »svaleredekar«, skive med gennemboret hul m. m.

Vrøgum-Oksbøl, Al s. Orienterende undersøgelse. Hustomter af jernalderlandsby og samtidig gravplads. Undersøgelsen overtaget af Nationalmuseet.

Holmen, Janderup. Depotfund, en nedgravet samling utildannede ravstykker, i alt 2,5 kg. Kunne ikke dateres.

I engen ved Holmeå, nordvest for V. Starup kirke, en hølestryge, stukket lodret ned i engbunden.

• • •

Ølgod museum har foretaget en undersøgelse i *Skrænten, Ølgod by*. Ved gravning af vandledninger stødtes på grydeformede gruber til randen fyldt med ildskørnede sten, men uden skår. »Kogegruber«.

Lyne, Ringkøbing amt. Orienterende undersøgelse, formodentlig en rest af en storstensgrav. Undersøgelsen overtages af Nationalmuseet.

De to museer takker Svendsen, Varde traktorservice, arbejdsmand Folmer Sørensen, Søndermarken, kaptajn K. F. Boisen, Bavnhøj, gårdejer Sv. Holm, Janderup, vandværksbestyrer Alfred Lauridsen, Ølgod, og brødrene Schmidt, Lyne.

S. Manøe Hansen.

Nationalmuseet har foretaget undersøgelser på *Fitting øde kirkegård* med skeletdele af middelalderbefolkningen og foretager undersøgelser i forbindelse med restaurering i Ho kirke, hvor der bl. a. er fundet rester af kalkmalerier. Har afsluttet undersøgelse af hustomt fra germanske jernalder ved Vrøgum skole, hvor næsten kun stolpehullerne var bevaret.

Lokalhistorisk litteratur

Sigurd Rambusch: Esbjerg havn. Rambusch har skrevet om sin fødebys havn med lysende klarhed og overlegen beherskelse af det store stof, selv om det er afknappet og koncentreret, er det ikke tørt, men levende, fængslende og inciterende. — Selve anlægget af havnen var »en usædvanlig historie«, skriver R. Havnen skulle have været færdig 1871, blev det 78; efter besvær med den eventyrlige Carle og baron Gedalia, der gik fallit, trådte Hoffmann og Gunnarson til og klarede arbejdet. Af de ca. 1.800.000 kr., dette statsanlæg kostede, betaltes godt ½ mill. af private. »Noget sådant var aldrig sket før, og det skete ikke siden!« 1878-1900 fik havnen sit gennembrud, og havnen skabte byen. Kraftigst voksede indbyggerantallet i den »amerikanske« periode 1886-96. Den fik bane, eget toldsted, der blev uddybet og udvidet. »Rask må det gå«, blev både byens og havnens valgsprog. Tietgen, der havde måttet bløde ved anlægget, fik gennem DFDS næsten monopol på eksport af landbrugsvarer, så havnens betydning for dette selskab overgås kun af København. Store handelsfolk knyttedes til virksomheden ved havnen som Breinholt og Ditlev Lauritzen m. fl. Importen begyndte forøvrigt sent. Fiske-riets udvikling behandles, de store havneudvidelser og krigene såvel som havnens ledende mænd. Med god grund nævnes Claus Sørensen som konsul Lauritzens arvtager. Sluttelig er der tabeller og registre. Trykkeriet, Rosendahls, har givet bogen den smukkeste udførelse: fint papir, skønt tryk, dejlige billeder. Det er en fryd at tage bogen i hånden og en nydelse at læse den. Det er beretningen om den havn, der er det mest vellykkede eksempel på engsudvikling i Danmarks nyere historie.

Ribe amtsråd, der har overtaget Ho nedlagte skole og omdannet den til en lejrskole, har udgivet et hjælpemiddel for lejrskolens gæster, nemlig bogen *Lejrskolen ved Ho bugt* med 17 små artikler. H. K. Kristensen skriver om *Vester Horne herred*, K. Høgsbro Østergaard om *Kirker*, H. Nielsen om *Ho skoles historie*, J. Hede-gaard Rasmussen om *To digtere*, E. Kondrup om *Stednavne*, H. Hammer Sørensen om *Minder fra 1940-45*, H. Thomsen om *Fyret*, Tage Mikkelsen om *Dialekt*, G. Hadrup om *Fåremarkedet i Ho*, Langli og *En vandring på Skallingen*, Claus Helweg Ovesen om *Vegetation*, P. Thaarup om *Klitte og plantager*, Niels Kingo Ja-cobsen om *Landskabsformerne*, A. Hjort Rasmussen om *Vade-havssejlad, Stranding og Fiskeri*.

Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg har udgivet en vejleder i museets samlinger: *Dansk fiskeri gennem 100 år*, skrevet af A. Hjort Rasmussen og med en vrimmel af fine og instruktive tegninger af den mængde forskellige ting, der bruges ved fiskeriet og ligeledes større billeder i teksten af fiskerne i arbejde. De er udført af J. Funder Nielsen. Hjort Rasmussen fortæller kort og

Lokalhistorisk litteratur

Sigurd Rambusch: Esbjerg havn. Rambusch har skrevet om sin fødebys havn med lysende klarhed og overlegen beherskelse af det store stof, selv om det er afknappet og koncentreret, er det ikke tørt, men levende, fængslende og inciterende. — Selve anlægget af havnen var »en usædvanlig historie«, skriver R. Havnen skulle have været færdig 1871, blev det 78; efter besvær med den eventyrlige Carle og baron Gedalia, der gik fallit, trådte Hoffmann og Gunnarson til og klarede arbejdet. Af de ca. 1.800.000 kr., dette statsanlæg kostede, betaltes godt ½ mill. af private. »Noget sådant var aldrig sket før, og det skete ikke siden!« 1878-1900 fik havnen sit gennembrud, og havnen skabte byen. Kraftigst voksede indbyggerantallet i den »amerikanske« periode 1886-96. Den fik bane, eget toldsted, der blev uddybet og udvidet. »Rask må det gå«, blev både byens og havnens valgsprog. Tietgen, der havde måttet bløde ved anlægget, fik gennem DFDS næsten monopol på eksport af landbrugsvarer, så havnens betydning for dette selskab overgås kun af København. Store handelsfolk knyttedes til virksomheden ved havnen som Breinholt og Ditlev Lauritzen m. fl. Importen begyndte forøvrigt sent. Fiske-riets udvikling behandles, de store havneudvidelser og krigene såvel som havnens ledende mænd. Med god grund nævnes Claus Sørensen som konsul Lauritzens arvtager. Sluttelig er der tabeller og registre. Trykkeriet, Rosendahls, har givet bogen den smukkeste udførelse: fint papir, skønt tryk, dejlige billeder. Det er en fryd at tage bogen i hånden og en nydelse at læse den. Det er beretningen om den havn, der er det mest vellykkede eksempel på engsudvikling i Danmarks nyere historie.

Ribe amtsråd, der har overtaget Ho nedlagte skole og omdannet den til en lejrskole, har udgivet et hjælpemiddel for lejrskolens gæster, nemlig bogen *Lejrskolen ved Ho bugt* med 17 små artikler. H. K. Kristensen skriver om *Vester Horne herred*, K. Høgsbro Østergaard om *Kirker*, H. Nielsen om *Ho skoles historie*, J. Hede-gaard Rasmussen om *To digtere*, E. Kondrup om *Stednavne*, H. Hammer Sørensen om *Minder fra 1940-45*, H. Thomsen om *Fyret*, Tage Mikkelsen om *Dialekt*, G. Hadrup om *Fåremarkedet i Ho*, Langli og *En vandring på Skallingen*, Claus Helweg Ovesen om *Vegetation*, P. Thaarup om *Klitter og plantager*, Niels Kingo Jacobsen om *Landskabsformerne*, A. Hjort Rasmussen om *Vade-havssejlad, Stranding og Fiskeri*.

Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg har udgivet en vejleder i museets samlinger: *Dansk fiskeri gennem 100 år*, skrevet af A. Hjort Rasmussen og med en vrimmel af fine og instruktive tegninger af den mængde forskellige ting, der bruges ved fiskeriet og ligeledes større billeder i teksten af fiskerne i arbejde. De er udført af J. Funder Nielsen. Hjort Rasmussen fortæller kort og

klart om fiskeriets mangeartede forhold i de sidste 100 år, bl. a. om havneforhold, både, fremstilling af både og redskaber, krogfiskeri, ålestangning, vod og travl, navigering m. m. En særdeles lærerig og velskrevet vejleder.

Ølgod Sparekasses store jubilæumsbog er skrevet af sognets kendte forfatter *Sal. Frifelt: Lisaa gammel som æ vej. En bette krønikebog om Ølgod sogn og by og sparekasse 1868-1968*. Det er altså en art sognebog, men fuldt så meget en folkemindesbog og skildring af vestjysk sind, d. v. s. den er holdt inden for den afdeling af historiens store hus, hvor Frifelt er bedst hjemme, og man mærker, det er digteren, der fortæller, værende i dobbelt forstand på hjemmebane. Gennem en vrimmel af småtræk og anekdoter skildres Sparekassens og dens mænds historie og samtidig gives bidrag til sognets historie. Som det også var tilfældet andetsteds, var det, der gav stødet til oprettelsen af Sparekassen, »Brandassurance-Foreningen«. Foregangsmanden var gårdejer Niels Hansen Uhd, manden, som er velkendt fra oprettelsen af verdens første andelsmejeri, mejeriet i Hjedding. Sparekassens betydning for Ølgod og omegns fremdrift er uomtvistelig, også for kulturelle, eller som det hedder, for almennyttige formål. Gennem årene er der dertil skænket ca. ½ mill. kr. En mængde dejlige billeder smykker bogen.

H. N. Skade: Gredstedbro ved Kongeåen. Overfartssted og toldsted, drivkro og bondegård. Denne grundige og solide skildring, kontorchef Skade her har givet, er tilsendt alle vore medlemmer, hvorfor en yderligere omtale vil være unødvendig.

Valdemar Andersen har i Fortid og Nutid XXIII, 3 skrevet en instruktiv anvisning på *Registrering af tingbogstof*. Andersen viser her, hvordan han ved hjælp af et af ham konstrueret kodesystem har registreret indholdet af Malt herreds tingbøger 1657-1719. Dette stof, der afspejler datidens dagligliv såvel som dens abnormiteter, er lige så broget og forskelligartet som livet selv. Det kan derfor volde vanskelighed at skaffe sig overblik over denne blanding. Andersen anviser at dele stoffet i to hovedgrupper: Emner og lokaliteter. Lokaliteterne i herredet ordnes alfabetisk og forsynes med et fortløbende nr., men med et 0 foran for at adskille dem fra emnerne, der ordnes på samme måde, og hvoraf han har 139. Systemet vil muliggøre en hurtigere registrering af en tingbog end den almindeligt brugte, hvor vi skriver navnene på lokaliteter, emner og mere betydende personer.

Vestjyder fortæller endnu et 3. bd. historie og historier, måske mest af det sidste. Fortællerne er *Chr. Bruun (Fra ploven til katederet)*, *Carl Edvard Larsen (Det gamle forsamlingshus)*, *Niels Raunkjær (Det døde punkt)*, *Jeppe Jessen (Til grundlovsfest på Blåbjerg)*, *Thøger Gregersen (De gamle fortæller)*, *Bøjle Christensen (Vestjysk snak)*, *Holger Uhre (Dus eller des)*, *Agnes Poulsen (Hilsen fra Vestjylland)*, *P. Berg Puggaard (Fra svundne tider)*, *Nanna Voigt (Minder fra Varde)*, *Jenny Alkjærsgig (Jernbanens ankomst)*, *Ole Karl Jessen (Glimt fra Varde marked)*, *H. Øllgaard (Tandværk)*, *Vagn Kvist (Fra vestkyst til vestkyst)*, og der sluttes med et optryk af *Ludvig Murtfeldt (Under Kyrassererne)*.

Søren Pedersen har skrevet en nydelig udstyret bog: *Træk af*

Bryndum sogns historie. Den stærke udvikling og de store forandringer i sognet i nyere tid, tildels under påvirkning fra Esbjerg, har Pedersen selv oplevet, og herom fortæller han kyndigt. Visse andre afsnit står ikke mål hermed, eksempelvis kan anføres, at når det s. 9 hedder, at de store sand- og grusforekomster ved Tjæreborg og Alslev er aflejret for 25 mill. år siden, er det næppe rigtigt; de er meget yngre diluviale dannelser. Det er nu også vanskeligt på så begrænset plads at give en tydelig forestilling om disse forhold. Holger Villadsens forkerte datering af hustomten i Kjersing burde ikke have været gentaget; huset er betydelig ældre. Egentlige arkivstudier synes ikke drevet. Som sagt er det ved behandling af den nyere tid, bogen får sin værdi, bl. a. fortæller den træk fra den tyske besættelse og kirkens nyere historie. En række smukke billeder af Erling og Mogens Juhl pryder bogen.

Niels Thomsen har i *Mark og Montre* 1968 skrevet om *To førromerske hustomter ved Esbjerg*, i Roborg og Spangsbjerg, begge med tyndt kulturlag og et noget forvirrende antal stolpehuller, så Thomsen mener, der er tale om mere end een byggeperiode. Af lange stenlægninger tyder på, at man her står ved nogle af de første af jernalderens brolagte vestjyske stalde. H. K. Kristensen skriver om genstande i amtets museer, som har været brugt i forbindelse med *overtro og trolddom*. M. Bencard behandler *To par kageforme*, fundet under et Ribehus fra ca. 1600 og åbenbart selv fra renæssancen, endvidere har han en tilføjelse til sin tidligere afhandling om *Karl XII's mindepokal*, idet der efter et arkivfund, gjort af arkitekt Sven Fritz, er mulighed for at to af disse sjældne pokaler kan være havnet i Ribe. Endvidere skriver Bencard om *Tre usædvanlige stykker jydepottetøj*, nemlig en opsats, en bakke og en pennebakke, der alle vidner om pottekonernes dygtighed. Også Marie Reinholdt Madsen skriver om »swåt påtter« i stykket om *Jydepottekonen i Lindknud*, hvor Esbjerg museum tømte en affaldsgrube med skår fra en mislykket brænding. B. v. Munthe af *Morgenstjerne* godtgør, at en egetræsfigur i Antikvarisk Samling, som man hidtil har ment var en gallionsfigur, er et *rorhovede* fra et fladbundet fartøj, en »kopjagt«. Med vanlig kyndighed har H. Øllgaard behandlet *Niels Hansen Uhds mindeblade: Fødselsminder, gravvers o. s. v.* og slutter med nogle biografiske oplysninger om Uhd.

I *Heraldisk Tidsskrift II*, nr. 16 har Per Hougaard skrevet om *Anders Sørensen Vedels mærke*, der, efter at en af efterkommerne J. K. D. Wedel adledes 1826, blev våben for dennes efterlæggt. A. S. Vedel selv benyttede både et bomærke med hans sammenslyngede initialer, samtidig med at han brugte et symbol, bedst kendt fra Gemperlins Vedelportræt 1578: en trekant, opdelt i 3 mindre trekanter med et alter med flamme, en blomstrende gren og en slange bidende sig selv i halen og uden om bogstaverne D[eus], S[anitas], T[empus]. Den store trekant er omgivet af skyer, mens den omsluttende cirkel betegner himmelhvælvingen, hvorom en latinsk sentens siger: Himlen omgiver alt, overalt er himlen os nær. Dette mærke ændrede et oprindeligt udkast stærkt, og en ny ændring findes i Vedels segl, hvor himlen

og sentensen er udeladt. Dette segl brugtes gennem mange generationer i familien. Det er en klassisk lærds »impresæ« — en art rebus. Herom og om udredningen af de enkelte symboler og dattidens hieroglyfsværmeri giver Hougaard grundige oplysninger.

Der gøres stadig forsøg på tydningen af det berømte rytterkampbillede i *Al kirke*. Senest har Armin Tuulse i sin »Missionshistoria i Danmarks senromanske kalkmåleri« (Forvånnen 1967) forsøgt sig. Poul Nørlund, der sammen med Egmont Lind har udgivet det store værk »Danmarks romanske kalkmalerier« (1944), afviser der tanken om, at det skulle dreje sig om begivenheder i vor missionshistorie. Armin Tuulse mener, at denne opfattelse må opgives. Nogle franske malerier, Nørlund henviste til, har franske forskere nu villet tyde som drejende sig om kampen mod saracenerne, altså om mission. Tuulse finder, at kalkmalerierne i S. Nærá, som står *Al nær*, behandler toget til Estland og biskop Teoderiks martyrdød, og han mener tillige, at både rytterkampbilledet og dåbsscenen i *Al* også kan tydes som knyttet til Estlandstoget med slaget ved Reval, og at det er malet før 1223, da Valdemar Sejr toges til fange. — I samme kirke findes på syd-væggen bag prædikestolen to malerier, som Kornerup tolkede som forestillende forklarelsen på bjerget og Lazarus' opvækkelse. I *Kirkehistoriske Samlinger* 7. rk. VI har Mads-Bjørn Jørgensen hævdet, at de to billeder er led af en passionsfremstilling, som må have smykket den del af sydmuren, hvoraf resten nu står tom. I den gamle katolske kirke indgik de to afbildede begivenheder netop i fastetidens evangelietekster.

Danmarks Riges Breve 1357-60 er udkommet og indeholder bl. a. forskellige ting om biskop Peder i Ribe og om Hamborgernes klage over ribefogden Gunne Langsomsens påståede plyndring af deres skibe og disses last samt af borgmester Anders Bondesen m. fl.s overfald på en hamborsk handelsmand, da denne ville opkræve et tilgodehavende i Ribe og omegn.

I Skalk 1968: 2 har Mogens Bencard skrevet om *Ribe Ruder*, d. e. studier over indholdet af en glarmesters affaldskule, som blev opdaget, da hotel Dagmar skulle grave kælder til sit nybyggeri. Glarmesteren har arbejdet her i slutningen af 1500-tallet. Der er en festlig farvestrålende vrimmel småbrokker af glasruder med påmalede billeder af engle, helgener, herrer og fruer, dyr, indskrifter og ornamentter fra de overraskende talrige ruder i dattidens Ribe. Bencard behandler både glasset og adskillige ruders ødelæggelse af »grassatgængere«.

I 1964 brændte Lønne Møllegård, og under oprydningsarbejdet på tomten fandt entreprenør Bertram Bjerg Nielsen en nedlagt pengeskat: 112 danske specier og 2 rigsdalere, 20 danske rigsbankdalere og rigsdalere samt 2 Carl XIV Johan speciedalere og 1 preussisk taler. Yngste mønt er slået i 1864, og skatten må være nedlagt under krigen. I *Nordisk numismatisk Unions medlemsblad* for dabr. 1964 har Kirsten Bendixen gjort omhyggelig rede for dette store og smukke fund.

Vort nabosamfund mod syd har udsendt Jens Engbergs doktor-disputats: *Det slesvigske spørgsmål 1850-1853*. — Disputatser har

ikke ord for at være letlæselige. Men her er en undtagelse. Sine steder læses bogen som en spændende roman. Levende behandles de vanskelige og afgørende år efter treårskrigen, da et dansk styre af Slesvig skulle finde sit leje og gammel forsømmelse rettes op. Som smagsprøve på Engbergs stil kan gengives følgende omtale af gehejmearkivaren: »Wegener skildres gerne som en forbenet modstander af alt nyt. I 1850 var han imidlertid ikke mere end 48 år gammel, og gehejmearkivets støv havde endnu ikke nået at falde til ro på ham. Han havde en brændende interesse for danskheden i Slesvig, og han udnyttede sin indflydelse til at fremme denne interesse. Tillige havde han lyst til at virke fra baggrunden uden at træde offentlig frem. Den udvortes herlighed overlod han gerne til andre«. — Det blev som bekendt under regeringskommissær Tillisch og departementschef Regenburgs ledelse, ordningen gennemførtes. Man delte Slesvig i 3 dele, så tysk sprog blev enerådende i den sydlige del og dansk i den nordlige, mens det blandede område mellem Tønder-Flensborg i nord til Husum-Slien i syd havde ligestilling af de to sprog i kirke og retssal, og dansk i skolen. Som man véd, er ordningen blevet stærkt kritiseret, undertiden dog med ringe omtanke. Engberg skriver, at valget af Regensburg »sandsynligvis var forkert«. Alternativet var nemlig ingen ringere end Christian Flor. — Iøvrigt gores der rede for både det diplomatiske spil og for belejringstilstanden med dens vanskeligheder. Oprørerne følte sig støttet både af det tyske folk og den tyske hær; det animerede til frækhed. Næsten uundgåeligt blev der begået visse fejlgreb også fra vor side. Opnåede vi ikke, hvad vi ønskede, blev dog den administrative forbindelse mellem Slesvig og Holsten afbrudt. Hertugdømmerne blev ikke eet rige.

På en såre fornøjelig og velskrevet måde fortæller *Jens Bladt Alsiske minder*. Hans ungdom faldt i 1. verdenskrigs skygge og nød og den tyske inflation. Han fik 1919 en årsløn på 900 mark, mens husbonden solgte 50 tdr. ærter for 600 mark pr. td. Han delte også de nationale forventninger og genforeningens fest, og derpå den alsiske landarbejders, daglejers, hårde kår, hvor sulten truede både ham og hans lille familie, og blev mere end truende i 30'ernes arbejdsløshedsperiode, da han måtte gå rundt og sælge juletræspynt for at bjerge lidt til en glad jul. Forholdene førte ham aktivt ind i fagbevægelsen og socialdemokratiet. Bladt blev kontorbestyrer, kredsformand og folketingsmand. Bogen er et stort bidrag til den alsiske arbejderbevægelses historie.

Den også i vort amt så velkendte og højt fortjente skolemand og nationale forkæmper *Nicolai Svendsen* efterlod ved sin død en række optegnelser om sin virksomhed efter 1920. En søn og en datter besluttede at lade et udvalg udgive, og det er sket ved Historisk Samfund for Sønderjyllands mellemkomst (ved Troels Fink, Thyge Haarløv og Peter K. Iversen), så bogen *I genforeningens tjeneste* blev en fortsættelse og afslutning på hans to tidligere erindringsbøger *Sønderjyds Skæbne*. Den er fortalt med samme yndefulde lethed, som han, den gamle redaktør, mestrede. Allerede før genforeningen stod han i forreste linie i den nationale kamp, og i overgangstiden blev han Haderslevs borgmester

under den internationale kommission, men det var som skolekonsulent, som leder af skolevæsenet i Tønder amt, han derefter udfoldede hele sin arbejdsevne og øvede en gerning, der sent vil glemmes. Det var, tør man vist sige, det vanskeligste amt med flest tysksindede i noget amt. Men selv vestslesviger forstod han befolkningen, og med ildhu og tillige hensynstagen løste han opgaven. Endnu andre mindretalsproblemer og andre forhold end skolen behandles i bogen.

Frants Thygesen: Tysk strafferets indtrængen i Sønderjylland mellem 1550 og 1800. Oprindelig hørte hele Sønderjylland til det danske retsområde, og herredsinddelingen nåede ned til syd for Dannevirke. Da det ved 1100 fik en jarl, senere hertug, fik hertugen en lignende domsmyndighed som kongen, og 1460 fik ridderskabet fastslået, at ingen undersåt i hertugdømmet måtte stævnes uden for dette. Jyske lovs civilretslige regler var mestendels gældende dernede til ca. 1900. Den ældste danske stadsret er Slesvig bys fra ca. 1200. Men 1243 fik Tønder af hertug Abel lybsk ret. Riber ret af 1269 byggede også på den strenge tyske ret, derfor kunne det kendte ordsprog om manden i Varde galge danne sig. I det hele taget blev dansk strafferet temmelig tidligt fortrængt af Kejser Karl V's halsretsordning; den kom i brug i 1600-tallet. Men først efter 1720, da de gottorpske hertuger fjernes, gik fortyskningen stærkere frem end nogensinde inden for retsvæsenet, og forf. søger at vise, at det skete uden der tilstræbtes en bevidst fortyskning. I bogens 2. del fremlægger forf. kildestederne, retssager og domme. De er ordnet topografisk. Bogen fås hos Journalistforbundets forlag, Gothersgade 133, Kbhvn. K., for 19 kr. + porto.

I anledning af 700 års jubilæet på Koldinghus har *Kolding Folkeblad* udsendt et jubilæumsnummer, et stort hæfte, *Koldinghus 700 år*, med afvekslende og oplysende artikler samt erindringer og med et væld af gode billeder. Spændende er også beretningen om planerne for genrejsningen af slottet og nyordning af museet.

H. K. K.

Virksomheden

Det mest bemærkelsesværdige for samfundet i det forløbne år er, at vi har skiftet kasserer. *Fru Kvist* har ønsket at fratræde, og lærer *S. Manøe Hansen, Ølgod*, overtager posten. Vi takker fru Kvist for de 16 år, hun med så stor dygtighed har varetaget denne efterhånden ret krævende post, og byder *Manøe Hansen* velkommen til arbejdet. — Ligeledes takker vi *snedkermester N. Thomsen, Esbjerg*, for mangeårigt virke som bestyrelsesmedlem. Andet arbejde hindrer ham i at fortsætte. — Ved et velbesøgt årsmøde i Tjæreborg indvalgte i hans sted *ingeniør Ibsen Sørensen, Esbjerg*. Det vedtoges at forhøje kontingentet med 1,50 kr. Ved det offentlige møde talte *H. K. Kristensen* om Krogsgård.

Sammen med Grindsted bibliotek afholdt vi 11. og 18. nov. kursus i *slægts- og gårdhistorie*. 22 deltagere herfra og fra *Esbjergkursuset* besøgte i decbr. *Viborg landsarkiv* og *byhist. arkiv*. — Ved *sommerudflugten* skulle vi bl. a. have beset hovedgården *Estrup*, men fru godsejer *Petersens* pludselige død forhindrede dette, og der måtte startes på *Brørup hotel*, hvor *H. K. Kristensen* talte om *Estrup*. Videre gik turen til findestedet for *lurerne* i *Maltbæk mose* (se årb. 1943, s. 685). Her skildrede *pastor Kestrup* *lurerne* og *fundforholdene*, og *antikvar Bencard* lod *lurtoner* lyde ud over egnen fra en kopi. På *Hundsbæk* bød *proprietær Bøgedahl* velkommen, og *Valdemar Andersen* fortalte om *gårdens historie*, og ligeledes talte han ved *Læborg runesten*, mens *Bencard* fortalte om *kirken*. Ca. 150 deltog i den skønne tur, der var begunstiget af det dejlige *sommervejr*.

Samfundet har fortsat sin ekstra *udgivervirksomhed*. I marts udsendtes gratis til medlemmerne *H. N. Skades bog om Gredstedbro*, og f. t. udsendes *H. K. Kristensen: Hovedgården Estrup. Med bidrag til bøndergodsets historie*. Den kan vi dog ikke give medlemmerne gratis, men den tilbydes til favørpris ved henvendelse til lærer *Manøe Hansen, Ølgod*. Brug bogen som gave ved fødselsdage, jul, jubilæer o.l. Derved støtter De Deres forening og giver mulighed for at tage nye opgaver op.

Samfundet takker de forskellige institutioner og kommunale råd, der støtter vort arbejde. Navnlig skylder vi tak til en giver, som ønsker at forblive anonym. Endvidere til fru *Helga Juell Andersen, Thyregod*, for tilskud. Vi takker ligeledes *Hielmstjerne-Rosencrones stiftelse* for tilskud til *Estrupbogen*, og *Malt sogneråd*, der har bevilget tilskud til samme bog. Som nye bidrag-

Virksomheden

ydere takker vi Esbjerg og Ribe kommuner, selv om beløbene først indgår på næste års regnskab.

Vi er af den opfattelse, at samfundet burde have mange flere medlemmer, og vi beder Dem hver især hjælpe med at skaffe nye medlemmer. De får efter eget valg en gammel årbog gratis for hvert medlem, De indmelder.

Nye medlemmer 1967

Boghandler Knud Mogensen, Askov. Installatør H. Ehlers, Vejen. Manufakturhandler L. Andersen, Vejen. Isenkræmmer Ole Kasten, Vejen. Farvehandler A. Boysen, Vejen. Henry Andersen, Vejen. Læge P. Agerbæk, Ribe. Inspektør Henning Jessen, Esbjerg. Lærer O. Myrthue, Varde. Museumsinspektør Hans Neumann, Haderslev. Nordsjællands Centralbibliotek, Helsingør. Jens Eskesen, Aarre. Forvalter Frimodt Møller, Assersbølgaard. Danmarks Radio, Haderslev. Fiskeri- og Søfartsmuseet, Esbjerg. Lærer Salling Pedersen, Vesterhede. Tømrer Peder Thomsen, Blaksmark. Rentier J. K. Holm, Sadderup. Fru Karen Margrethe Thomsen, Endrup posthus. Ole Bram, Fredericia. Lærer O. Buch, Bøvlingbjerg. Amtsmuseet, Haderslev. Kr. H. Damm, Grindsted. Musiker P. E. Foldberg, Esbjerg. Planteskoleejer Anker Nielsen, Esbjerg. Postvagtmester Viggo Jepsen, Esbjerg. Pensionist Baggesgaard Hansen, Bramminge. Lærer Palle Sloth, Askov. Lærer H. Chr. Ipsen, Esbjerg. Fru Helga Sørensen, Varde. Fru K. M. Kristensen, Blaa vand. Bankkasserer frk. Aase Hjerrild, Varde. Landmand Otto Thygesen, Brørup. Tandlæge Bent Gustenhoff, Grindsted. Bogtrykker Rudy Sørensen, København. Overlærer Cai Mygind, Brønshøj. Universitetsbiblioteket, Uppsala. Gartner Bjørnson, Brørup. Kaj Hansen, Grindsted. Kommunelærer J. P. Jørgensen, Sønderborg. Maskinmester K. J. Schmeltzer, Korsør. Fru Frida Lauridsen, Horne. Cand. polit. K. E. Tygesen, Kokkedal. A. H. Madsen, Bækmark. Lærer Virved Jensen, Vorbasse. Ingeniør H. K. Lauridsen, Varde. Odense Universitetsbibliotek, Odense. Højskolelærer Niels Højlund, Askov. Gdr. Hans Holdensen, Bramminge. Martin Jensen, Esbjerg. Busk Jensen, Ovnbøl. Stud. scient. Jørgen Sørensen, Regensen. Lærerstuderende Peter Jessen, København. Gymnasieelev Else Margrete Lauridsen, Sdr. Felding. Lærerstuderende P. B. Larsen, Ranum. Lærerstuderende Knud Bennetzen, Høm. Lærerstuderende Tove Lungholt, Ribe. Lærerstuderende S. Toft, Ribe. Lærerstuderende Anders Truelson, Rejsby. Lærerstuderende Vibeke Sabroe, Gram. Lærerstuderende Heddie Heide Andersen, Ribe. Skoleelev Steen Trandberg Jensen, Esbjerg. Skoleelev Jytte Ibsen, Nøvrup. Skoleelev Bo Christensen, Esbjerg. Skoleelev Karen K. Thygesen, Esbjerg. Ribe Amtsrads Lejrskole i Hø, Oksbøl. Skoleelev Jette Sørensen, Veldtofte. Skoleelev Jan Hansen, Esbjerg. Murer Hans Jessen, Billund. Konsulent John Larsen, Egebæk. Civilingeniør J. Lovmand Hvid, Esbjerg. Bogholder Aage Pedersen, Ølgod. Gdr. Aage Munch Hansen, Vibæk. Gartner A. Bonnemann, Gredstedbro. Installatør G. Frandsen, Vejen.

30 år som årbogs- redaktør

Det er i år 30 år siden, H. K. Kristensen tiltrådte som redaktør af »Fra Ribe Amt«. Forinden havde han i nogle år været medlem af Historisk Samfunds bestyrelse og redaktionsudvalg. Årbogen har i det forløbne tidsrum været præget af redaktørens historiske kyn-dighed, spændende fra arkæologi til personalhistorie. Hertil kom et ufravigeligt krav om *kvalitet*. Den op-rindelige tanke, at årbogen skulle være af alsidigt indhold, med både folkeligt og mere videnskabeligt stof, har H. K. Kristensen med heldig hånd forstået at prak-tisere.

Kravet om kvalitet har H. K. Kristensen i lige så høj grad stillet til sine egne historiske arbejder, der står som vidnesbyrd om en meget omfattende historisk forskning, grundighed og arbejdsindsats. Hans større værker og mange mindre arbejder rummer en rigdom af historisk stof, ofte interessante detaljer. Også for at gøre disse undersøgelsesresultater lettere tilgængelig for andre interesserede har H. K. Kristensens kolleger i

Historisk Samfunds bestyrelse i anledning af 30-året
ønsket nedenstående bibliografi optaget i årbogen.

Svend Mogensen. K. Høgsbro Østergaard.
S. L. Manøe Hansen. Mogens Bencard.
G. Ibsen Sørensen. Vald. Andersen.

BIBLIOGRAFI

Artikler og anmeldelser i dagblade, ugeblade og lign. er ikke medtaget, dog kan nævnes en række småstykker »Af Vardeegnens Saga« i Ribe Amts Tidende 9/3 1929—30/1 1933 (i alt 54 stk.) og »Fra svundne tider« i Vestkysten 12/2 1957—5/7 1962 (i alt 90 stk.). Forkortelsen FRA = Fra Ribe Amt.

1923.

Lunde Sogn. 184 sider.

1926.

*Om Oprindelsen til Stednavnene Lunde og Lundager.
FRA. 440-48.*

1928.

Fra dengang man hvervede Soldater. FRA. 111-18.

1929.

Hekseprocesser paa Vardeegnen, I-II. FRA. 384-408.

1930.

*Hekseprocesser på Vardeegnen, III-IV. FRA. 505-42.
Lunde Barfred og Lundtang Præstegaard. FRA. 609.*

1932.

*Vide og Vedtægt for Sdr. Bork Marsk 1639. Hard-
syssels Årbog. 136-41.*

30 år som årbogsredaktør

Hekseprocesser paa Vardeegnen, V-VI. FRA. 138-79.
Nogle Fund ved Henne Kirke. FRA. 212-14.
Fredlyste Høje. FRA. 214-15.

1933.

En almindelig vestjysk Herregaard (Frøstrupgaard).
FRA. 346-55.
Bremerholms Arbejde for at forsømme en Bondegaard.
FRA. 366-67.
Et Par Plattenslagere. FRA. 367-68.
Digevoldinger. Jyske Samlinger, 5. rk. I. 234-45.

1934.

En Brandtomt af et Hus fra Folkevandringstiden.
Hardsyssels Årbog. 83-100.
Den yngre Bronzealder. FRA. 550-54.
Et Par Dateringer af Digevoldinger. FRA. 561-65.

1935.

Ovtrup Sogn. 480 sider.

1936.

Maren »Kone i Hus« og hendes Bekendelser. Sprog
og Kultur. 139-43.
Oldtidsboplads og Nutidsplantevækst. Fortid og
Nutid, XI. 130-36.
Hekseprocesefterslet. FRA. 120-26.
Lidt om Simoni i Nr. Nebel og Barfodslægten. FRA.
127-30.

1937.

Den Mordbrænderdreng fra Borre. FRA. 113-21.
Skørter paa Hovedet. FRA. 122-26.

1938.

Sankt Gertruds Kilde i Torstrup. FRA. 23-34.

Efterskrift. Chr. Sørensen Daugaard og Biskop Laub.
FRA. 66-68.

Vardehus. FRA. 133-36.

Guldfundet paa Lydum Hede. FRA. 156-61.

En Fredlysning. FRA. 162-63.

Digevoldinger. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed
og Historie. 86-90.

Kalsgaard. Jyske Samlinger, 5. rk. IV. 181-92.

1939.

Af Plovens Historie. FRA. 37-42.

En Hustomt fra Begyndelsen af Jernalderen (sammen
med Eli Madsen). FRA. 162-75.

Hvornaar havde Fil Sø sin højeste Vandstand. FRA.
176-80.

Middelalderfund i Lunde Kirke. FRA. 181-84.

Mindeord. Byarkivar C. N. Termansen. A. Grunnet
Jepsen. FRA. 184-88.

Ny Litteratur om Ribe Amt. FRA. 191-95.

Navneregister. FRA. 203-17.

1940.

Varde Syssels Kirkestol. 1. Afsnit. FRA. 89-117.

Torben Klinting. FRA. 168-69.

Litteratur om Ribe Amt. FRA. 170.

1941.

Den danske Bondestand (sammen med Poul Hansen
og Aage H. Petersen). 7-38, 71-92.

Smeltegruber fra Jernalderen. Hardsyssels Aarbog.
149-54.

Øvelser i skriftlig Dansk. Den treklassede Skole. I-III.
(Evald Jensen, A. Noesgaard og P. Engelbret-Peder-
sens bøger tilrettelagt for landsbyskolen). 2. oplag
1950.

Øvelser i skriftlig Dansk. Den fire- og toklassede Skole. IV. (Evald Jensen, A. Noesgaard og P. Engelbret-Pedersens bøger, tilrettelagt for landsbyskolen). 6. oplag 1957.

Ved Varde Byporte. Jul i Vestjylland.

Varde Syssels Kirkestol. 2. Afsnit. FRA. 228-46.

Efterskrift. (Kampdiget). FRA. 334-36.

Jørgen Rathlou til Krogsgaard og hans Bønder. FRA. 342-43.

Litteratur om Ribe Amt. FRA. 345-47.

1942.

Øvelser i skriftlig Dansk. Den fire- og toklassede Skole. I-III. (Evald Jensen, A. Noesgaard og P. Engelbret-Pedersens bøger, tilrettelagt for landsbyskolen).

Den middelalderlige Gravsten ved Andst Kirke. FRA. 370-73.

Varde Vandmølle. FRA. 510-28.

H. G. A. Jørgensen. FRA. 539-40.

Litteratur om Ribe Amt. FRA. 542.

1943.

Vestjyske Falkelejer. FRA. 672-74.

En genstridig Rytterbonde i Gunderup. FRA. 676-78.

Foldudbytte 1750. FRA. 678-79.

Jens Chr. Christensen, Ovnbøl. FRA. 679.

Litteratur om Ribe Amt. FRA. 680-82.

Navneliste. FRA. 689-703.

1944.

Øster Horne Herred. 408 sider.

En Dysse paa Strandby Kirkevej. FRA. 125-32.

Litteratur om Ribe Amt. FRA. 140-41.

1945.

Hemmeligheden og Sejerværket paa Riberhus. FRA. 252-65.

De grønsværklædte Grave. FRA. 322-23.

H. P. H. Novrup. FRA. 324-26.

Litteratur om Ribe Amt. FRA. 327-30.

1946.

Østerbygaard. Danske Slotte og Herregaarde, XIII. 409-14. 2. udgave 1966.

Lunde Skole under Besættelsen. De fem lange Aar. Udskiftningen i Øster Vamdrup. (Sammen med J. H. Byriel). FRA. 346-61.

Tiggerbreve og Brandvidner. FRA. 441-54.

En nyfunden Runebrakteat. FRA. 487-89.

En begyndende Uskik ved Daab af Børn, født uden for Ægteskab. FRA. 489-90.

Litteratur om Ribe Amt. FRA. 491-92.

»De ni Sogne«. Nr. Nebel og Omegns Landboforening 1896-1946. 7-34.

1947.

Ildbuk — Afgudsalter. FRA. 632-39.

Strangismarck i Guldager Sogn. FRA. 650.

Navneregister. FRA. 657-69.

Fra Koldingfjord til Blaavandshuk. 1. Halvbind. 1-168.

1948.

Lokalhistoriske problemer. Fortid og Nutid, XVII. 35-44.

Litteratur om Ribe Stift. Ribe Bispesæde 948-1948. 279-302.

Kalkmalerier i Lunde Kirke. FRA. 134-36.

30 år som årbogsredaktør

Mindeord. Sognepræst M. H. Nielsen. Kristian la Cour Pedersen. FRA. 142-48.

Litteratur om Ribe Amt. FRA. 149-54.

Egekrattet. De samvirkende sønderjydske Foreninger i Ribe Amt. 1923. 28. Oktober. 1948. 12-14.

Ansgars Mission i Sverige. Jul i Vestjylland. 17-21.

1949.

En Soldaterdagbog fra Treaarskrigen. FRA. 275-303.

Seminarieforstander Helge Haar. FRA. 307-08.

Litteratur om Ribe Amt. FRA. 309-12.

Strellov Kærgaard. Festskrift til Museumsforstander H. P. Hansen, Herning. 113-21.

1950.

Fra Koldingfjord til Blaavandshuk. 2. Halvbind. 169-332.

Nogle Fæsteskifter og Forhold paa Ryttergodset. FRA. 332-39.

En Soldaterdagbog fra Treaarskrigen (fortsat). FRA. 340-60.

Efterskrift (Fra Fiilsøs udtørring). FRA. 457-59.

J. H. Byriel. Hans Peter Torbøl. FRA. 461-65.

Litteratur om Ribe Amt. FRA. 466-70.

Blaabjerg. Jul i Vestjylland. 23-26.

1951.

Et storslået bjærgningsarbejde på Lønne strand i Kristian IVs dage. FRA. 620-23.

Biskop, dr. phil. C. I. Scharling. FRA. 624-26.

Emil Konradi. FRA. 627-28.

En udmærkelse. (T. Tobiassen tildeles D. H. F.s årbogspris). FRA. 628.

Navneregister. FRA. 637-52.

1952.

- Breve til den unge Marius Vibæk fra hans forældre og søskende i Vestjylland. FRA. 110-24.
Snaphaner i Torstenssonskrigen. FRA. 148-52.
Dømt til at lege. FRA. 153-55.
Fra Ribe Amt 1903-52. FRA. 156-86.
Litteratur om Ribe Amt. FRA. 187.

1953.

- En godsejers studehandler. FRA. 256-66.
St. Stefan og hestene. FRA. 331-34.
En bispevisitats og dens eftersmæk. FRA. 334-36.
En unødvendig hjælpeaktion. FRA. 336-37.
Runestenen i Horne en Hornelund-sten? FRA. 337-39.
Ålbæk og Spangsbjerg møller 1678. FRA. 340-41.
Litteratur om Ribe Amt. FRA. 342-45.
Lunde-Ovtrup. Kirke og Sogn. 562-68.
Nørre Nebel-Lydum. Kirke og Sogn. 569-75.
Lønborg. Kirke og Sogn. 637-40.
Hvor dansken plejede lov og ret. Jul i Vestjylland.

1954.

- Fire nye bøger fra Hardsyssel. Anm. Fortid og Nutid. 101-03.
Ribe. Danmark før og nu. III 297-316.
Landkommuner. (Sammen med Aage Bonde). Danmark før og nu. III. 400-17.
En løsagtig Ballumpræst. Sønderjysk månedsskrift. Juli. 112.
Helligbrøde i Øster Horne herred. FRA. 385-94.
Efterskrift. (Ravsamlere). FRA. 405-08.
P. M. Gundesen. FRA. 494-96.
Thomas Uhre og hans samling. FRA. 496-500.
Litteratur om Ribe amt. FRA. 501-07.

Nørre Horne herreds kirker og deres gods. Hardsys-
sels årbog. 49-70.

Øde gårde i Sevel, Sale og Borbjerg sogne. Hardsys-
sels årbog 97-101.

En slægt fra Kjelst. (Gundesenslægten). 260 sider.

1955.

Et præstepar på bålet. FRA. 637-38.

Et kig i et gammelt bindfoer. FRA. 639-44.

Redaktør Willemoes. FRA. 649-51.

Litteratur om Ribe amt. 657-59.

Navneregister. FRA. 664-76.

1956.

Lille vejledning i læsning af gotisk skrift. 16 sider.
2. oplag 1963.

Et par småting om hr. Jens Rusk. FRA. 70-72.

»Sørge-Tanker da Høiædle og Velbaarne Herr. Etatis-
raad Andreas Charles Teilman paa Nørholm om-
vexlede Tiden med Ævigheden d: 27de Julii 1790
af Peder Landrup i Varde.« Udgivet med noter.
FRA. 119-21.

Byggeperioder og bygherrer på Riber Kærgård. FRA.
121-31.

Litteratur om Ribe amt. FRA. 135-39.

Lidt om vort forhold til den lokale historie, Hardsys-
sels årbog. 39-43.

Lidt om Paludanslægten oprindelse. Personalhistorisk
Tidsskrift. 186-87.

1957.

Eventyrets land. Blaavand. Kronprinsesse Ingrid
Feriehjem for sønderjydske børn. 3-6.

Skast herreds ting, fogder og skrivere. FRA. 212-46.

Litteratur om Ribe amt. FRA. 343-45.

Høst i gamle dage. Jul i Vestjylland.

1958.

Chr. Lyngbos Vestjyske billeder i udvalg. (Sammen med P. Friis). 9-32. 2. oplag 1963.

Nørre Nebel og Lydum sogne. 376 sider.

Kirketyveri i Lunde og tobakshandel i Ovtrup 1673.

FRA. 524-27.

Carl Klitgaard. Hugo Matthiessen. FRA. 534-36.

Kirstine og Th. Thomsens (Mølhedes) mindelegat.

FRA. 537-39.

Litteratur om Ribe amt. FRA. 540-41.

Ulfborg. Alfred Kaae: Ulfborg. Sogn og saga. Anm.

Fortid og Nutid. 220.

1959.

Niels Lange som bygherre på Riber Kærgård. FRA. 677-79.

Litteratur om Ribe amt. FRA. 682-85.

Navneregister. FRA. 689-703.

1960.

Sognepræst Jacob Stampes optegnelser om »religiøse«
skikke. Kirkehistoriske Samlinger. 49-65.

En hjemstavnsbog. Fra Gelsbro til Lillebælt. Anm.

Fortid og Nutid XX. 416-17.

Det vestjyske landskab. Den vest- og sønderjydske
Kreditforening Hundrede Aar. 1860 28. september
1960. 9-48.

Da stormflod væltede Riberhus' mur og ødelagde sæ-
den i Tanderup. FRA. 86-93.

Friserbønder og vestjyder. FRA. 106-07.

- En mærkelig oldsag fra Vorbasse. FRA. 118-21.
Strenge straffe. FRA. 135-36.
Dansk historisk Fællesforenings årbogspræmie til John Kvist. FRA. 137-39.
Mindeord. N. M. Kromnan. J. M. Lauridsen. Gudmund Hatt. Victor Hermansen. P. H. Haahr. FRA. 140-51.
Litteratur om Ribe amt. FRA. 152-56.
Magister Morten Thomsen og det Bredsdorffske »æreminde« i Lunde kirke. Personalhistorisk Tidsskrift. 65-72.

1961.

- Var der mangler ved muldsærk og ru? FRA. 286-90.
En vide. FRA. 299-301.
Litteratur om Ribe amt. FRA. 304-14.
En tyrannisk ægtemand. (Hr. C. C. Lemvig). Personalhistorisk Tidsskrift. 84-88.
Ligvagt. Jul i Vestjylland. 40.
Hærvej-sognet Læborg. Vald. Andersen: Hærvej-sognet Læborg. Anm. Fortid og Nutid. XXI. 296.

1962.

- En træhest til auktion og lidt om landmilitsten. FRA. 342-54.
Et par tingsvidner om Wallensteinskrigen. FRA. 472-74.
En herredsvide i brug. FRA. 474-75.
Præsten hr. Christen Simonsen Vardes ægteskab. FRA. 475-78.
Overlærer, frk. Johanne Nielsen. FRA. 479-80.
Litteratur om Ribe amt. FRA. 481-97.
En udmærkelse. (Fortjenstmedaljen i sølv til H. Øllgaard). FRA. 497.
Folk fra Ribe amt. Redigeret og delvis skrevet. 118 sider.

1963.

Et provstevalg. Kirkehistoriske Samlinger. 7. rk. V. 175-84.

Rejsbykalk. Sønderjysk Månedsskrift. Marts. 66-67.
Sogneskillet mellem V. Vedsted og Ø. Vedsted. FRA. 226-28.

Ondaften i Farup sogn. FRA. 541-49.

At slå øjet ud på en tyv. FRA. 614-16.

Stormfloden 1615. FRA. 617-19.

Sagefald fra Skast herred 1623-24. FRA. 627-28.

Litteratur om Ribe amt. FRA. 629-40.

Navneregister. FRA. 645-55.

Sagefald i Ballum birk. Sønderjysk Månedsskrift. September. 193-96.

1964.

Lem sogn. Alfred Kaae: Lem Sogn. Anm. Fortid og Nutid. 190.

Kildepublikation for landbo- og lokalhistorikere. Jens Holmgaard: Indberetninger om Kornavlen i Danmark 1778. Anm. Fortid og Nutid. 207-08.

H. C. Larsen. FRA. 153.

Litteratur om Ribe amt. FRA. 154-58.

Gunde Pedersen: En Styrmands Selvbiografi. Udgiven og kommenteret. 52 sider.

1965.

Gamle sydvestjyske fiskerlejer. Et bidrag til Vestkystfiskeriets historie. 220 sider.

Tufsten. Mark og montre. 24-25.

En landsforræder. Sønderjysk Månedsskrift. Juli. 173.
Fledføring. FRA. 282-83.

Lidt om biskop Christian Muus. FRA. 285-92.

Aug. F. Schmidt. Dyveke Junker Nielsen. Rasmus Mortensen. FRA. 306-09.

Litteratur om Ribe amt. FRA. 311-16.

Lunde kirke. Ribe Stift. Nr. 1. 3-9.

1966.

Vardeperler. Vardensersamfundet. Nr. 2 og 3.

Bøger fra arkiverne. Anm. Fortid og Nutid. XXII.
541-43.

Varde Å. Skjern Å. Turistårbogen 1966. 78-89.

Lidt mere vejhistorie. FRA. 341-51.

Kristian IV og diamantsmykket fra Hunderup Kær-
gård. FRA. 441-43.

Oksby kirke, indviet Sct. Nicolaj. FRA. 444-45.

En gammel blytækkeslægt. FRA. 453-54.

Bygning af en fiskerbåd. FRA. 455-57.

Hørerens løn ved Varde latinskole. FRA. 457-60.

Da kystboerne ikke leverede dun til Kristian IV og
skulle sælge stude til lensmanden. FRA. 460-62.

Sigurd Kristensen. Laurids Pedersen. FRA. 470-71.

Litteratur om Ribe amt. FRA. 473-78.

1967.

Danske historikere. (Sammen med Knud Prange og
Johan Hvidtfeldt). 176 sider.

Af sognepræst Jacob Stampes optegnelser. Personal-
historisk Tidsskrift, 15. rk., I. 61-87.

Vesteregnens ulve. FRA. 599-603.

Hennegårds birk. FRA. 607-12.

Kongens hylldning. FRA. 613.

Litteratur om Ribe amt. FRA. 615-23.

Navneregister. FRA. 627-40.

Nyere litteratur om det gamle Varde. Særtryk af Var-
densersamfundet. 4 sider.

1968.

Vester Horne herred. Lejrskolen ved Ho bugt. 3-7.

Trolddom og overtro i Ribe amts museer.

Mark og montre. 13-26.

*Hovedgården Estrup i Malt herred. Med bidrag til
bøndergodsets historie.* 160 sider.

Fontehimmel og kirkevæрге. FRA. 59-75.

»O skryw får'et«. FRA. 93-104.

En bevæget bryllupsnat. FRA. 133-37.

Fra Gørding-Malt herreders tingbog. FRA. 137-42.

Lokalhistorisk litteratur. FRA. 155-60.

Nogle undersøgelser over forhold i Skanderup sogn 1885—1922

Af *Hans Lund Hansen*.

I. *Problemstillingen.*

»Og 1885 betegnes som det store vendepunkt i sognets åndelige historie«, skriver Poul Nedergård om Skanderup sogn.¹⁾

Det er det år, hvor pastor C. J. Moe overtog embedet som sognepræst i Skanderup, og mange beretninger er enige om, at den periode, 1885—1922, hvor pastor Moe virkede i sognet, blev en tid, der medførte forandringer og satte spor i sognets liv på mange områder.

I »Fra Ribe amt«²⁾ har Aug. F. Schmidt viderebragt nogle erindringer af husmand Otto Korsgård, Nagbøl. Korsgård er født 1854 og har nedskrevet sine erindringer i begyndelsen af 1922. Han har ifølge Aug. F. Schmidt »en god og sikker hukommelse«. Må denne påstand end tages med forbehold, har Korsgård dog uden tvivl haft gode forudsætninger for at vide, hvad der er sket i sognet. Hans beretning vidner om en stærk medleven i sognets anliggender, og han har taget aktivt del i sognets liv, idet han ifølge de lokale aviser har været opstillet både til sognerådsvalg (i 1909 på Husmandslisten) og til menighedsrådsvalg (i 1912 på en liste »af vælgere uden for Indre Mission«).

Om sig selv siger Korsgård, at »jeg hører selv hverken til Indre Mission eller Grundtvigianismen . . .

men lever i den Kristendom, jeg er blevet opdraget i i mit Hjem og hos min Lærer og hos min Præst.« Han mener derfor at have »ret gode Muligheder for at kunne fortælle om Kristenlivets Udvikling«.

Om pastor Moe fortæller han, at han »prædikede Indre-Mission, og det var for os gamle — (Korsgård må selv have været 31 år i 1885) — en ny lære, han forkyndte. Han fik mange ivrige Tilhængere, men mange kunne heller ikke følge ham. I Pastor Moes Tid har der stadig været Brydninger mellem de to Kirkeretninger«.

I sin omtale af »Kampen mellem Indre-Mission og Grundtvigianismen« konkluderer han: »Den gamle Fred og Ro findes ikke længere,« og han slutter sin beretning således: »I øjeblikket er der næsten Forvirring i alle Ting her, baade Politik og Religion. Det hele har forandret sig saa meget i den Tid, jeg kan huske. Man skulle næsten ikke tro, man levede i den gamle Verden, men i en ny.«

Pastor Moe deler ikke Korsgårds opfattelse af »den gamle Fred og Ro« som noget positivt. Han havde, før han kom til Skanderup, været præst i Harboøre, og der var der i hans tid (1877—85) brudt en stærk indremissionsk vækkelse igennem. I sin temmelig ensidige erindringsbog »Oplevelser« fortæller han³⁾, at hans første indtryk af Skanderup var, at »det var en helt anden Luft, der slog mig i Møde, så klam og kold«, og at det stod sløjt til med det kirkelige liv. Der var »Udsigt til en tom Kirke,« idet kun »en Snes Mennesker« gik i kirke.

Uffe Hansen vurderer de kirkelige tilstande i Skanderup sogn på omtrent samme måde, omend ud fra en anden synsvinkel⁴⁾: »I Skanderup Sogn var der i ældre Tid ikke stor aandelig Sans. Der var heller ikke saa stærkt et menneskeligt Fællesskab mellem Folk,

Nogle undersøgelser over forhold i Skanderup sogn

tildels fordi der blev handlet saa meget med Gaardene, at Befolkningen hurtigt skiftede«.

Poul Nedergård supplerer denne opfattelse⁵): »De store proprietærgårde og opvæksten af Lunderskov

Pastor C. J. Moe.

efter 1874 gjorde ikke forholdene bedre. Almindelig materialisme og selskabelighed optog folk . . . men kirkegang og kirkeliv i Skanderup var det småt med.« Ifølge Moe⁶) havde landmændene tjent gode penge og brugte tiden, »så man kaldte Skanderup for et helt Paris«.

Moes stærkt indremissionske forkyndelse og hans færden i sognet iøvrigt skaffede ham hurtigt modstandere. Der var »snart en Del af Sognefolkene, som ikke var enig med ham i hans Forkyndelse. . . De søgte saa

til Præster udensogns,« skriver Aug. F. Schmidt,⁷⁾ men han angiver ikke noget tal for »Disse Sognebaandslødere, hvis Tal efterhaanden voksede«. Af sognerådsprotokollen fremgår det, at antallet var så stort, at man fandt det nødvendigt at tilkende kirkesangerne en årlig erstatning for mistet højtids- og accidensoffer.

Også mere aktiv modstand forekom hurtigt efter Moes tiltræden, idet »212 af Sognets bosiddende Mænd og Enker« protesterede mod at Moe havde indført lørdagsskriftemål og bad om »at beholde den gamle Skik med Skriftemaal og Altergang samme Dag«. Og i 1887 sendtes en klage over pastor Moe til kirke- og undervisningsministeren. I skrivelsen ankes over, at der i Moes prædikener er »Udtryk hentede saa langt nede i Sprogets Plumpheder, at det maa forarge og oprøre alvorlige Mennesker, som ikke gaar op i Indre Missions Fanatisme.«

Desuden beklager man sig over Moes afvisning af foranømtalte klage over skriftemålet. Men det, der er hovedpunktet i klagen, er Moes omtale af grundtvigianerne til sine konfirmander. Man mener, at Moe på denne måde kan »indpode Had og Afsky i Børnene til Grundtvigianismen«. Det fremgår af klagen, at de 121, der har skrevet under »hører til Grundtvigianerne, Børnenes Forældre eller i det hele Folk, som ikke hører til Indre Missions Retning.«

Ifølge »Oplevelser«⁸⁾ betragter Moe grundtvigianerne som »ganske uomvendte Verdensmennesker, der smykkede sig med Grundtvigs Navn og var saa fjendske mod mig, alene fordi jeg prædikede Sandheden og angreb det verdslige Liv og i mine Ligtaler ikke priste enhver salig.«

Der var således ikke megen mulighed for forståelse og samarbejde mellem parterne. Fra 1900 får sogne-

båndsløserne pastor Helweg fra Askov til at holde to gudstjenester om måneden i Skanderup kirke, og i 1910 dannedes med sognebåndsløserne som grundlag Skanderup Valgmenighed, hvis første præst var Anders Nørgård.

Men formålet med nærværende fremstilling er ikke i detaljer at berette om personer og begivenheder inden for hver af de to kirkelige lejre, Indre Mission og Valgmenigheden, men at forsøge at påvise, hvorledes den religiøse partidannelse sætter sig spor på forskellige områder af sognets liv, hvor tilhængerne af begge kirkelige retninger søger at gøre deres indflydelse gældende.

Disse undersøgelser er samlede i kapitlerne om folketingsvalg, sognerådvalg, sognerådets afgørelser m. h. t. læreransættelser og spiritusbevillinger, samt menighedsrådsvalg.

Nedenstående årstalsliste fortæller derfor kun i grove træk om væsentlige begivenheder inden for Indre Missions-kredsen og Valgmenigheden.

Årstalsliste.

- 1885 Moe indsættes som sognepræst.
- 1887 Klage over Moe til ministeren.
- 1889 Missionshuset indvies.
- 1896 Indre Mission opretter Friskole i Lunderskov.
- 1897 Første missionsuge.
- 1900 Helweg begynder at holde gudstjenester i Skanderup.
- 1910 Valgmenigheden oprettes med Anders Nørgård som præst.
- 1913 Indre Mission får flertal i sognerådet.
Indre Mission opretter friskole i Skanderup.
- 1914 Skanderup Efterskole indvies.

- 1918 Asger B. Eskesen ansættes som præst for Valgmenigheden. Valgmenigheden opretter friskole i Skanderup og Indre Missions friskole i Skanderup nedlægges.
- 1922 Valgmenighedens kirke i Skanderup indvies.
Pastor Moe rejser fra sognet.
- 1923 Indre Missions friskole i Lunderskov nedlægges.

II. Folketingsvalg.

I sine prædikener i kirkeåret 1891—1892, der er udgivet i stenografisk referat i prædikensamlingen »Naaden og Sandheden«, beskæftiger pastor Moe sig jævnlige med politik.

Han siger:⁹⁾ »og saa vil jeg holde mig borte fra alt det, som kan hæmme mig i at gaa Herrens Ærinde.« Som eksempel herpå nævner han »det politiserende Liv, der saa daarligt kan forenes med et Liv i Jesus.«

Han omtaler det politiske liv som en del af »det vantro og gudløse Verdensliv«¹⁰⁾ og advarer¹¹⁾ mod at styrte sig »ud i det politiske Liv«, der er farligt »med alt dets Ondskab og Løgn og Bitterhed og Vrede«. »Den store politiske Strid og al den væmmelige Ondskab, den fører med sig« er taget som eksempel på, hvordan »de Vantro« »hudflette og mishandle og mistænkeliggøre hinanden paa den mest nederdrægtige Maade«.¹²⁾

Derfor skal troende mennesker holde sig på afstand af politik, for »der er troende Mennesker, som ikke have holdt sig afsides fra Verdens Politik, og hvad er Følgen bleven? Følgen er bleven den, at disse Mennesker have faaet deres Øren spolerede, saa nu kunne de ikke længere tydeligt høre Forskjel mellem, hvad der er Sandhed og Løgn. Det har Politiken gjort.«¹³⁾

I prædikensamlingen »De gamle Stier«, der er skre-

vet 1917—20 og udgivet i 1927, sammenfatter han sin opfattelse af de troendes forhold til politik:¹⁴⁾ »Der lød engang stadige og alvorlige Formaninger til Guds Børn om at vogte sig for Politik og holde sig derfra som noget »Djævelskab«, der førte Ondt med sig. Nu lyder langt mere de modsatte Formaninger om netop at give sig af med Politik og løse sociale Opgaver i Kristendommens Aand og ikke lade Verden skalte, som den vil, med alle borgerlige Anliggender. Og netop fordi der er en Sandhed i dette, bliver det saa farligt . . .«

Moe erkender altså, at et kristent menneske kan have en forpligtelse til at beskæftige sig med politik, men advarer samtidig mod at man lader sig opsluge af denne interesse, »saa det vigtigste af alt, det ene fornødne, bliver glemt og forsømt.«

Selv er han da også så politisk engageret, at han fra prædikestolen kan råde sine kirkegængere til, hvad de *ikke* skal stemme på.

Socialisterne advarer han stærkt imod. I »Naaden og Sandheden«¹⁵⁾ tager han stærkt afstand fra »alle vor Tids Fritænkere . . . med samt deres kjønne Børn, Socialisterne«. Om »Socialismens Aand« siger han, »at det, den egentlig vil, det er at hade og plyndre, myrde og stjæle og bringe Ulykke over Folkene.«¹⁶⁾ Senere omtales socialismen igen i forbindelse med fritænkere: »og da alt det, hvormed Socialisterne søge at drage Menneskene i deres Garn ikke er andet end Blændværk og Bedrag, saa have vi visselig al Opfordring til at modstaa de Mennesker med Guds Ord og advare Folk imod dem.«¹⁷⁾

Han er dog ikke uden forståelse for socialismens baggrund, idet han fordømmer de rige i samfundet for »deres hovmodige Ubarmhertighed« og bebrejder dem, at de »med umættelig Pengebegjærlighed . . .

følge kun Loven om den Stærkeres Ret.« De rige er »aldeles ligegyldige for, om deres Arbejdere sulte eller have Føden, om de fryse, om de ere sunde eller syge. . . . Sandelig skulle de Rige ikke skaanes for den Dom, at naar der rigtig bliver set til Bunds i det, saa ligger Hovedskylden hos dem.«

I en prædiken »Hvad vil det sige at give Kejseren Skat?« siger han, at det at være øvrigheden lydig, »det er en Pligt, som Guds Ord da frem for alt paa-lægger ethvert christent Menneske . . . og det ikke blot, naar Øvrigheden behager os,« og han fortsætter: »Dersom du derfor er et helligt Menneske, dersom du er en virkelig troende Christen, saa kan du aldrig være med i dette ugudelige politiske Røre, hvor Alting gaar ud paa at nedbryde Agtelsen for Øvrigheden og opfordre Menneskene til trodsige og lovstridige Hand-linger, saa kan du heller aldrig falde paa at ville nægte at betale din Skat . . .« og »du kan heller ikke være med til at tale ilde om dit Folks Øverste.«¹⁸⁾

Når man betænker, at denne forkyndelse har lydt i provisorietiden (1892), kan den ikke andet end op-fattes som en kraftig opfordring til at tage afstand fra den politiske venstrebevægelse.

For mennesker, der tog Moes forkyndelse alvorligt, og derfor også ville lade religionen bestemme deres standpunkt til politik, har der ikke været anden mulig-hed end at afholde sig fra at tage aktivt del i politik og enten undlade at stemme ved folketingsvalgene eller stemme på Højre.

Den følgende undersøgelse af valgdeltagelsen og stemmernes fordeling på de politiske partier tager sigte på at efterprøve, om de retningslinjer, Moes forkyn-delse afstikker for folks politiske indstilling, har været fulgt i en sådan udstrækning, at det giver sig udslag i folketingsvalgresultaterne for kommunen. Som sam-

Nogle undersøgelser over forhold i Skanderup sogn

menligningsgrundlag anvendes valgresultaterne for Vonsildkredsen som helhed.

Tallene, der ligger til grund for undersøgelsen, er hentet fra Statistiske Meddelelser.¹⁹⁾

Disse publikationer giver følgende oplysninger om valgdeltagelsen i Skanderup kommune og for Vonsildkredsen som helhed. Tallene angiver valgdeltagelsen i procent af alle stemmeberettigede.

	1869	1872	1873	1876	1879	1881*)	1884	1887
Skanderup	19,7	55,0	54,6	62,3	58,1	57,2	57,7	55,5
Vonsildkr.	21,2	43,2	45,8	48,0	39,9	49,0	53,7	63,3
	1890	1892	1895	1898	1901	1903	1906	
Skanderup	59,7	67,7	67,7	63,6	29,8	29,6	57,7	
Vonsildkr.	55,9	63,9	64,8	65,1	43,1	51,9	57,6	
	1909	1910	1913	1915**)	1918	1920*)	1924	
Skanderup	61,2	67,7	70,3	—	61,6	82,5	80,5	
Vonsildkr.	66,1	70,3	71,3	—	63,6	78,3	75,9	

Betragter man tallene, ser man, at stemmeprocenten for Skanderup kommune har ligget over Vonsildkredsens i hele perioden 1872—95 (med en enkelt undtagelse i 1887), altså indtil o. 10 år efter, at Moe er kommet til sognet.

Derefter falder stemmeprocenten i Skanderup til under Vonsildkredsens niveau, og den når først over dette niveau igen i 1920. Noget kunne altså tyde på en forbindelse mellem Moes fordømmelse af det politiske liv og den relativt lave stemmeprocent i disse år fra 1898—1918. Desuden falder stigningen i den faktiske, og hvad der her har interesse, den relative valgdeltagelse, o. 1920 sammen med IM-kredsens erkendelse af,

*) Gennemsnitstal for to eller tre valg samme år.

***) Valg uden afstemning.

at troende mennesker kan have en forpligtelse til at tage del i politik (se side 183 f).

At IM-folkene i Skanderup har været af så stort et antal, at eventuelle ændringer i deres stemmeafgivning har kunnet øve mærkbar indflydelse på sognets stemmeprocent og stemmefordeling ved folketingsvalgene fremgår af, at IM ved kommunevalgene på samme tid havde 40-50 pct. af stemmerne (s. 199).

Det omtalte statistiske materiale giver ligeledes oplysning om stemmefordelingen på de opstillede kandidater eller partier. For folketingsvalgene i årene 1901—1913 er stemmefordelingen kun opgjort kredsvis, hvorfor denne periode må udgå af undersøgelsen over forskydninger i fordelingen af de afgivne stemmer. I 1915 blev kredsens kandidat genvalgt uden afstemning, i lighed med hvad der var tilfældet for de fleste af landets valgkredse. Desuden har Statistiske Meddelelser ikke ved alle valg fra 1891—98 angivet kandidaternes partitilhørsforhold, men dette har i disse tilfælde kunnet bestemmes ved hjælp af de lokale aviser.²⁰) Undersøgelsen bygger således på følgende oplysninger.

Antal stemmer.

	<i>Skanderup:</i>						
	1881	1884	1887	1890	1892	1895	1898
Højre	40	39	33	45	86	97	81
Venstre	126	119	119	115	105	96	87
Ialt ...	166	158	152	160	191	193	168

	<i>Vonsildkreds:</i>						
	1881	1884	1887	1890	1892	1895	1898
Højre	626	520	587	599	793	861	749
Venstre	795	730	861	769	783	836	947
Ialt ...	1421	1250	1448	1368	1576	1697	1696

Nogle undersøgelser over forhold i Skanderup sogn

	Skanderup:			Vonsildkreds:		
	1918	1920	1924	1918	1920	1924
Erhvervspartiet	0	6	—	0	15	—
Konservative	281	329	291	1969	2439	2270
Radikale Venstre	60	49	67	414	326	528
Venstre	198	227	741	2003	2390	2019
Socialdemokratiet	47	79	124	588	844	1230
Landmandspartiet	—	—	53	—	—	266
Kommunister	—	—	0	—	—	19
Retspartiet	—	—	8	—	—	49
Uden for partierne ...	0	0	0	0	4	0
I alt ...	586	690	1284	4974	6018	6381

På grundlag af disse tal kan man beregne partiernes procentvise andel af stemmerne, som det er gjort nedenfor.

Partiernes procentvise andel af de afgivne stemmer.

	Skanderup:						
	1881	1884	1887	1890	1892	1895	1898
Højre	24,1	24,7	21,7	28,1	45,0	50,3	48,2
Venstre	75,9	75,3	78,3	71,9	55,0	49,7	51,8

	Vonsildkreds:						
	1881	1884	1887	1890	1892	1895	1898
Højre	44,1	41,6	40,5	43,8	50,4	50,7	44,2
Venstre	55,9	58,4	59,5	56,2	49,6	49,3	55,8

	Skanderup:			Vonsildkreds:		
	1918	1920	1924	1918	1920	1924
Erhvervspartiet	0,0	0,9	—	0,0	0,2	—
Konservative	48,0	47,7	22,7	39,6	40,5	35,6
Radikale Venstre	10,2	7,1	5,2	8,3	5,4	8,3
Venstre	33,8	32,9	57,7	40,3	39,7	31,6
Socialdemokratiet	8,0	11,4	9,7	11,8	14,0	19,3
Landmandspartiet	—	—	4,1	—	—	4,2
Kommunister	—	—	0,0	—	—	0,3
Retspartiet	—	—	0,6	—	—	0,8
Uden for partierne ...	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0
I alt ...	100,0	100,0	100,0	100,0	99,9	100,1

Tallene viser, at i perioden 1881—87 er Skanderup sogn tydeligt mindre højre-præget end kredsen som helhed, og udsvingene er stort set ens for kredsen og kommunen.

I de næste 8 år fra 1887—1895, altså før det relative fald i stemmeprocenten sætter ind, stiger Højres andel af stemmerne i Skanderup meget stærkt, fra 21,7 % i 1887 til 50,3 % i 1894. For kredsen som helhed går Højre også frem, men ikke nær så stærkt, fra 40,5 % i 1887 til 50,7 % i 1895.

Fra 1895, hvor tallene er omtrent ens for Vonsildkredsen og Skanderup kommune, henholdsvis 50,7 % og 50,3 %, til 1898 falder Højres procenttal begge steder, men mindst i Skanderup: 2,1 % mod Vonsildkredsens fald på 6,5 %.

Betragter man hele perioden 1881—1898 under ét, er det tydeligt, at Skanderup sogn både faktisk og relativt er blevet mere »højreorienteret«. I 1881 har Højre 40 stemmer svarende til 24,1 % af de afgivne stemmer i kommunen og i 1898 80 stemmer eller 48,2 %. For Vonsildkredsen er situationen omtrent uændret: 44,1 % i 1881 og 44,2 % i 1898.

Desværre mangler nu tallene for valgene indtil 1918, men det ses, at på dette tidspunkt er forholdet det samme som i 1898: Skanderup sogn er stadig mere højrepræget (konservativt) end kredsen som helhed.

Ved valget i 1924 vendes brat op og ned på forholdene. Venstre går meget stærkt frem i Skanderup, men taber 8 % af stemmerne i det samlede kredsresultat. Herved kommer de konservatives andel af stemmerne i Skanderup under tallet for hele Vonsildkredsen. Man er nu 3 år efter Moes afrejse fra sognet vendt tilbage til tilstandene i begyndelsen af den her behandlede periode.

Adskilligt kunne tyde på, at der er sammenhæng

mellem den religiøse udvikling i sognet og stemmeafgivningen ved folketingsvalgene:

Den periode (1887—98), hvor Højre går stærkt frem ved folketingsvalgene og når op på 48 % af stemmerne, falder sammen med tiden efter at pastor Moe er begyndt at virke i Skanderup. På samme tid er IM nået op på o. 40 % af stemmerne ved sognerådsvalegene (side 199).

Korsgård har derfor sikkert ret, når han skriver:²¹⁾
»Der var mange, som før havde stemt Venstre, som nu maatte gaa over og stemme Højre, de turde simpelthen ikke andet, da de ellers ikke var rigtig omvendte.«
Han går dog nok for vidt, når han i forlængelsen af ovenstående sætter lighedstegn mellem Højre og IM:
»Ved Sogneraadsvalegene sejrede Højre (Missionen) ogsaa.«

I hvert fald svigter sammenhængen noget i den sidste del af perioden. I årene 1917—1925 er IM's andel af stemmerne ved sognerådsvalegene faldende, nemlig fra 55,3 % i 1917 til 45,6 % i 1925. Højre (de konservative) går ganske vist også tilbage ved folketingsvalgene 1918—24, men betydeligt kraftigere, fra 48 % i 1918 til 22,7 % i 1924.

Men endnu i 1922 og 1923 har man indtryk af en vis forbindelse mellem Højre og IM, idet det under striden om menighedsrådsvalget i november 1922 og omvalget i december viser sig, at det konservative blad Kolding Avis tager parti for IM's medlemmer af valgbestyrelsen, medens venstrebladet Kolding Folkeblad klart viser sympati for valgmenighedspræsten pastor Eskesen (side 223).

Selv om det i det foregående anvendte talmateriale klart peger på en sammenhæng mellem de politiske valg og Indre Missions position i sognet, må det erindres, at de store politiske begivenheder i tiden, som

f. eks. systemskiftet 1901, forsvarsforliget 1909 og påskekrisen 1920, også må have påvirket stemmeafgivningen i sognet.

Tilbage står dog, at udviklingen i Skanderup sogn tydeligvis forløber på en anden måde end i Vonsildkredsen som helhed.

III. Sognerådvalg.

Sognerådsvalgene i perioden er foregået efter to forskellige valgsystemer.

Ved sognerådsvalgene til og med 1906 bestemmes valgmåden af »Lov om Landkommuners Styrelse af 6. Juli 1867«. Sognerådet i Skanderup bestod i denne periode af 7 medlemmer, og der var sognerådvalg hvert 3. år. Sognerådet deltes i to dele: »den større Halvdel« på 4 medlemmer og »den mindre Halvdel« på 3 medlemmer. Ved sognerådsvalgene valgtes skiftevis »den større Halvdel« og den mindre Halvdel«, således at hver »halvdel« blev valgt for 6 år. Til »den større Halvdel« har der været valg i 1906, 1900, 1894 . . . og til »den mindre Halvdel« i 1903, 1897, 1891. Måtte et sognerådsmedlem af en eller anden grund udtræde af sognerådet, inden hans 6-årsperiode udløb, afholdtes suppleringsvalg.

Den mindre halvdel valgtes af samtlige mandlige beboere i kommunen på 25 år og derover, hvis de i øvrigt opfyldte betingelserne for valgret til folketinget, og når de i det foregående kalenderår på en eller anden måde, i penge, naturalier eller arbejde, havde ydet bidrag til kommunen. Hver vælger havde ret til at afgive stemme på 3 kandidater.

Til valgene til »den større Halvdel« af sognerådet har kun $\frac{1}{5}$, nemlig de højstbeskattede, af ovennævnte almindelige vælgerskare valgret, og hver vælger må her stemme på 4 af de opstillede kandidater.

Fra 1909 ændredes valgmetoden fuldstændig, bl. a. fik kvinderne stemmeret til kommunalvalgene, og der indførtes forholdstalsvalg. Fra og med valget i 1909 foreligger der i Danmarks Statistik oplysninger om kommunalvalgene. Om valgene 1909—1925 fortæller Statistiske meddelelser²²⁾ følgende for Skanderup Kommunes vedkommende: (Se tabel side 192).

Det kan af skemaets sidste kolonne umiddelbart ses, at Indre Mission straks ved indførelsen af forholdstalsvalgmetoden opstillede egen liste. Valgene i 1913 og 1917, hvor der kun var to lister, var tydeligt valg »for eller imod Indre Mission«. Da de indremissionske sognerådsmedlemmer ved flere lejligheder (som f. eks. side 202 og 214 etablerede sig som gruppe i sognerådet i modsætning til de øvrige sognerådsmedlemmer, er det faldet naturligt også ved de øvrige sognerådvalg at foretage en opdeling af stemmerne i »Indre Missions stemmer« og »Andre«, som det er gjort i blokdiagrammerne på side 194. I tabellen side 199 er IM's procentvise andel af de afgivne stemmer beregnet.

Ved valget i 1925 var der 5 lister, men endnu mærkes »blokpolitikken« tydeligt, idet der er listeforbund mellem IM's byliste, IM's landliste og Tjenestemandsliste II, samt mellem Grundtvigianere og Tjenestemandsliste I.

En særlig bemærkning må gøres for valget i 1913. Det ordinære valg i marts blev kendt ugyldigt (side 203), og Statistiske Efterretninger har kun tallene for omvalget i maj. Tallene for martsvalget kan ses i Kolding Folkeblad²³⁾ og i sognerådsprotokollen²⁴⁾ Resultatet var:

Liste A (Missionen): 281 stemmer og 5 valgte.

Liste B (ikke-Mission): 239 stemmer og 4 valgte.

Liste C (separat liste): 55 stemmer og 0 valgte.

Sogneråds- valg	Afgivne stemmer			Stemme procent			Listebetegnelse, stemmetal og (mandatantal)
	mænd	kvinder	I alt	mænd	kvinder	gennemsnit	
1909	294	196	490	93	64	79	Gårdmænd, husmænd og nærings- drivende 201 (4) Husmænd 54 (1) Indre Mission 229 (4)
1913 maj	328	290	618	90	84	87	Indre Mission 313 (5) Fællesliste 302 (4)
1917	325	286	611	85	72	78	Indre Mission 333 (5) Uden for Indre Mission 269 (4)
1921	344	340	684	82	80	81	Sognemenigheden 341 (5) Socialdemokrater 121 (1) Valgmenigheden 152 (2) Borgerliste i Lunderskov 70 (1)
1925	412	387	799	89,6	90,2	89,9	Grundtvigianere 300 (4) Indre Missions Byliste 75 (1) Indre Missions Landliste 287 (0) Tjenestemandsliste I 72 (0) Tjenestemandsliste II 59 (0)

Nogle undersøgelser over forhold i Skanderup sogn

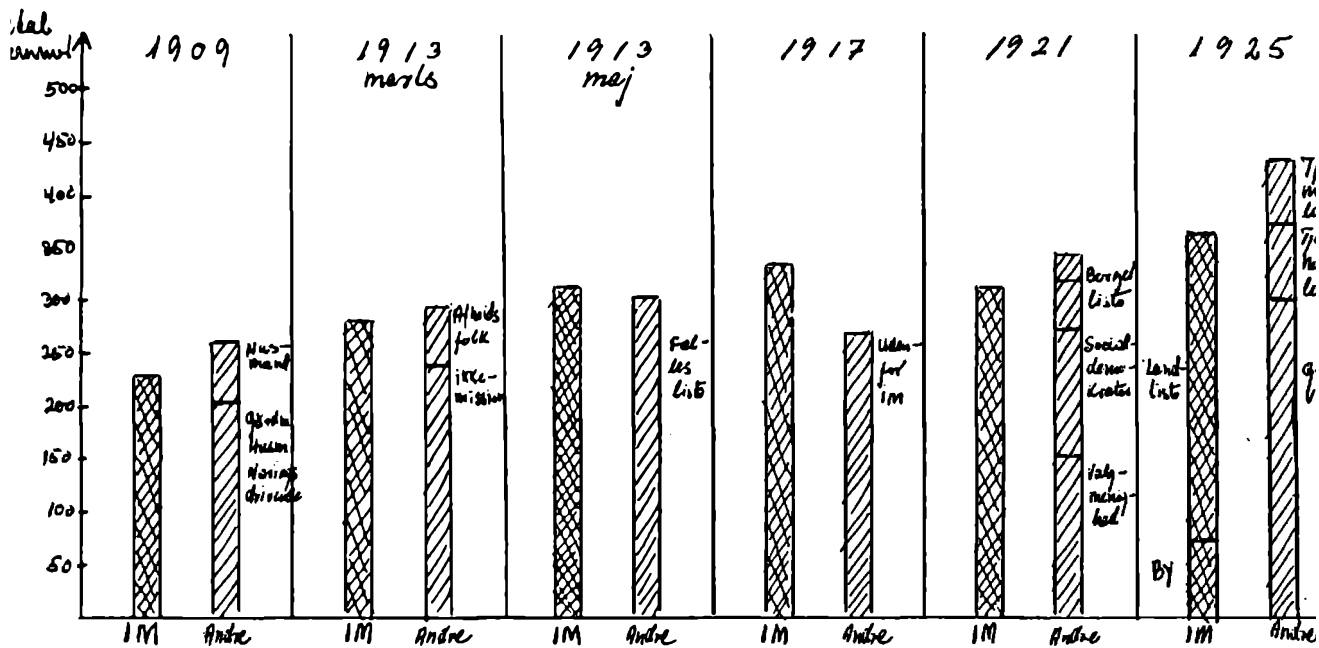
Da det af de i indledningskapitlet nævnte beretninger samstemmende fremgår, at IM ret hurtigt efter pastor Moes ansættelse i Skanderup på forskellige områder skilte sig ud fra sognets øvrige befolkning, er det nærliggende også at forsøge at måle IM's »styrke« ved sognerådsvalgene før 1909.

Ved disse valg var der ikke opstillet partilister, man kunne altså kun stemme personligt. Alligevel forekommer det mig muligt — med nogenlunde sikkerhed — at finde frem til hvor mange stemmer, der er faldet på 1) IM folk og 2) Andre, altså at forsøge at foretage en opdeling af stemmerne svarende til den, der er foretaget for valgene 1909—25. Desuden er det muligt at beregne stemmeprocenten ved valgene.

Der skal her gives et par eksempler på, hvilket kilde-materiale der er brugt, og hvilken fremgangsmåde der er fulgt.

Som første eksempel er valgt valget til »den mindre Halvdel« 29. 11. 1897. På kommunkontoret i Lunderskov opbevares listen med navnene på de stemmeberet-tigede. Den er inddelt, så man kan optælle, hvor mange stemmeberettigede der er i kommunens forskel-lige distrikter. Se nedenstående tabel, kolonne 1. Samme liste er brugt ved selve valghandlingen, idet der på listen blev indført, hvem der afgav stemme, og hvem den enkelte vælger stemte på. Man kan altså se, hvor mange vælgere fra hvert distrikt der deltog i val-get, kolonne 2.

	Stemmeberettigede	Valgdeltagere
Skanderup	75	60
Gjelballe	56	36
Lunderskov	76	60
Dollerup	36	23
Nagbøl	34	29
I alt ...	277	208

Sognerådsvalg 1909-25

Herudfra kan valgdeltagelsen beregnes:

$$208 : 2,77 = 75,1 \%$$

På tilsvarende måde er stemmeprocenten for de øvrige valg fra 1891—1906 beregnet. Resultaterne er indført i skemaet side 199.

Af valglisten kan man optælle valgresultatet, som også er indført i sognerådets protokol:

1. Sognefoged Hans Nielsen, Gjelballe	132	stemmer
2. Gårdejer Th. Hansen, Skanderup ...	132	»
3. Gårdejer K. Birk, Nagbøl	130	»
4. Gårdejer R. Bøge, Nagbøl	76	»
5. Snedker Hansen, Lunderskov	76	»
6. Jens Nielsen, Nagbøl	75	»
	<hr/>	
	621	stemmer

Da hver vælger havde ret til at stemme på 3 kandidater, var der mulighed for $3 \times 208 = 624$ stemmer. Kandidaternes samlede stemmetal er 621. 3 vælgere har altså kun stemt på to kandidater. Ved de øvrige valg er der normalt flere, men altid kun et lille antal vælgere, der ikke har udnyttet deres stemmeret fuldt ud.

Betragter man valgresultatet, ser man, at kandidaterne efter deres stemmetal falder i to grupper. Gruppen, der består af nr. 1, 2 og 3, har 132—130 stemmer, og gruppen, bestående af nr. 4, 5 og 6, har 76—75 stemmer.

Men også andre forhold gør denne gruppeopdeling naturlig. Af valglisten fremgår det nemlig, at vælgere gennemgående har stemt enten på nr. 1, 2 og 3 eller på nr. 4, 5 og 6. To vælgere har kun stemt på nr. 1 og 2, og én vælger har kun stemt på nr. 4 og 5. Her »mangler« altså de 3 ovenfor omtalte stemmer.

Af særlig interesse er det, at pastor Moe ifølge valg-

listen har stemt på nr. 4, 5 og 6. I betragtning af situationen i sognet i øvrigt gør dette det sandsynligt, at disse tre er IM-folk.

Nr. 4, Bøge, har også i 1891 fået Moes stemme. I 1894, hvor han også var opstillet, har Moe ikke deltaget i valget.

Nr. 5, snedker Hansen, er tillige opstillet ved valgene i 1900, hvor han har fået Moes stemme, og i 1903, hvor Moe ikke har stemt. Desuden er han i 1909 opstillet og valgt på IM's liste ved sognerådvalget.

Nr. 6, Jens Nielsen, har også fået Moes stemme i 1900 og 1906.

To af kandidaterne fra den første gruppe kan med sikkerhed placeres som stående uden for IM. Nr. 3, K. Birk, er tidligere lærer i Dollerup og kendt som modstander af pastor Moe (side 208).

Nr. 2, Th. Hansen, er i 1903 og 1912 opstillet til menighedsrådsvalg på listen »for de vælgere, som ikke tilslutter sig IM«.

Nr. 1, H. Nielsen, falder også ved valget i 1891 stemmemæssigt i gruppe med nr. 2 og 3.

Disse oplysninger om kandidaterne taler for at betragte de stemmer, der er afgivet på nr. 4, 5 og 6, som IM-stemmer og tillægge gruppen »Andre« de på nr. 1, 2 og 3 afgivne stemmer.

Af 208 vælgere har altså 76 stemt på IM-folk. IM's procentvise andel af stemmerne bliver således:

$$76 : 2,08 = 36,5 \%$$

Selv om IM-folk ved dette valg har fået over $\frac{1}{3}$ af stemmerne, kommer der på grund af valgmanen ingen IM-folk i sognerådet.

For valgene i 1882, 1885 og 1888, der også kunne have interesse for denne undersøgelse, mangler valg-listerne, og der foreligger ikke andet materiale end

Nogle undersøgelser over forhold i Skanderup sogn

notater i sognerådsprotokollen om, hvem der er valgt. Der er dog ingen som, i det materiale jeg har anvendt, dukker op som IM-folk. Derimod kan flere af dem med sikkerhed siges ikke at tilhøre IM.

Ved valgene i 1891, 1894 og 1900 viser stemmerne ligesom i 1897 en klar opdeling i to grupper, og beregningen af IM's stemmeandel er foretaget på samme måde. Resultaterne er opført i tabellen på side 199.

I 1903 er følgende blevet valgt:

1. Postmester J. Bodholt, Lunderskov ..	124	stemmer
2. Snedker J. Hansen, Lunderskov ...	123	»
3. Gårdejer Th. Hansen	123	»

Tre andre kandidater har fået henholdsvis 74, 70 og 52 stemmer. Af de tre valgte er de to, snedker Hansen og gdr. Th. Hansen, kendt fra tidligere valg som henholdsvis IM-mand og hørende til gruppen »uden for IM«. Postmester Bodholt hører også til denne gruppe, han er ved menighedsrådsvalget samme år opstillet på »listen for de vælgere, som ikke tilslutter sig IM«.

Stemmeafgivningen synes altså ved dette valg at være gået på tværs af »partiskellene«, hvorfor det ikke har været muligt at foretage en opdeling af stemmerne i lighed med de øvrige valg.

I nogen grad synes det også at være tilfældet i 1906, men her er det alligevel muligt at foretage en beregning over stemmefordelingen. Valgresultatet ser således ud:

1. Gårdejer Jens Nielsen, Skanderup ...	57	stemmer
2. Gårdejer Søren Møller, Gjelballe ...	38	»
3. Lærer N. Nissen, Dollerup	35	»
4. Gårdejer P. Midtgaard, Nagbøl	34	»
5. N. Paulsen	24	»
6. Skovgaard	20	»
7. Joh. Nielsen	19	»
8. H. Hansen	2	»

229 stemmer

De fire førstnævnte, som er anført med stilling og bopæl, er valgt. I valghandlingen deltog ifølge valg-listerne 59 vælgere. Jens Nielsen, Skanderup, som er identisk med den under 1897-valget omtalte Jens Nielsen, Nagbøl, har fået 57 af 59 mulige stemmer. Han er efter at have solgt sin gård flyttet til Skanderup og sluttede sig som nævnt til IM, men har altså ved dette valg fået stemmer fra så godt som hele vælgerskaren.

Ved valget er der ialt afgivet 229 stemmer på kandidaterne ud af $4 \times 59 = 236$ mulige. De fleste vælgeres stemmeafgivning følger en af følgende to kombinationer:

- a) Jens Nielsen, Søren Møller, N. Nissen, P. Midtgaard
- b) eller Jens Nielsen, Skovgaard, Johan Nielsen, N. Paulsen.

De under a) nævnte kandidater kan med undtagelse af Jens Nielsen placeres som tilhørende kredse uden for IM.

Således er nr. 2, Søren Møller, ved sognerådsvalgene i 1909, 1913 og 1917 opstillet på lister uden for IM.

Nr. 3, lærer N. Nissen, er Moe-modstander og valgmenighedsmand (side 208).

Nr. 4, P. Midtgaard, er ligesom Nissen aktiv ved oprettelsen af Skanderup Efterskole og er i 1903 og 1917 opstillet til sognerådvalg på samme liste som Søren Møller.

Af valglisten fremgår det, at pastor Moe har stemt på de 4 under b) nævnte personer. Af disse er Jens Nielsen allerede omtalt.

Nr. 6, Skovgaard, er opstillet og valgt for IM ved menighedsrådsvalgene i 1903, 1912, 1916 og valgt af IM til sognerådet i 1909.

Nr. 7, Joh. Nielsen, er i 1909 opstillet på IM's liste ved sognerådvalget.

Nogle undersøgelser over forhold i Skanderup sogn

Om den sidste under b) nævnte, N. Paulsen, foreligger for mig intet materiale, der har kunnet placere ham som IM-mand. Heller ikke nr. 8, H. Hansen, der med sine 2 stemmer ikke spiller nogen rolle for valgets udfald, har kunnet placeres.

Ud fra de her meddelte oplysninger om valget i 1906 er opdelingen i »IM-stemmer« og »Andre« foretaget.

Stemmer på nr. 1 kommer fra begge grupper.

»Andre«-gruppens gennemsnitlige stemmetal er:

$$(nr. 2 + nr. 3 + nr. 4) : 3 = (38 + 35 + 34) : 3 = 36 \text{ st.}$$

IM-gruppens (nr. 5, 6 og 7) gennemsnitlige stemmetal er:

$$(44 + 20 + 19) : 3 = 21 \text{ stemmer.}$$

IM's procentvise andel af stemmerne:

$$21 : 0,59 = 35,6 \text{ \%}.$$

Resultaterne af de i det foregående anførte vurderinger og beregninger er anført i nedenstående tabel:

År	Valgdeltagelse		IMs procentvise andel af stemmerne	IMs mandattal ved valget	IMs mandattal i det nye sogneråd	Sognerådets medlemsantal
	Skanderup	Ribe amt				
1888	—	—	—	0	0	7
1891	71,1	—	39,6	0	0	7
1894	83,6	—	43,5	0	0	7
1897	75,1	—	36,5	0	0	7
1900	89,7	71,4	44,2	0	0	7
1903	62,6	49,4	—	1	1	7
1906	90,8	75,7	35,6	1	2	7
1909	79	64	47,6	4	4	9
1913	81,6	68	48,9	5	5	9
1913	87	—	50,9	5	5	9
1917	78	65	55,3	5	5	9
1921	81	79	47,6	5	5	9
1925	89,9	78,4	45,6	5	5	9

For at opnå et indtryk af valgdeltagelsens relative størrelse er der fra Statistiske meddelelser udtaget oplysninger om den gennemsnitlige stemmeprocent for hele Ribe amt.

En grafisk sammenligning af stemmeprocenten for Skanderup kommune og Ribe amt som helhed er foretaget i kurverne på næste side.

Det fremgår tydeligt af kurverne, at interessen for sognerådvalgene de fleste gange har været betydeligt større (normalt o. 15 %) i Skanderup kommune end i Ribe amt som helhed.

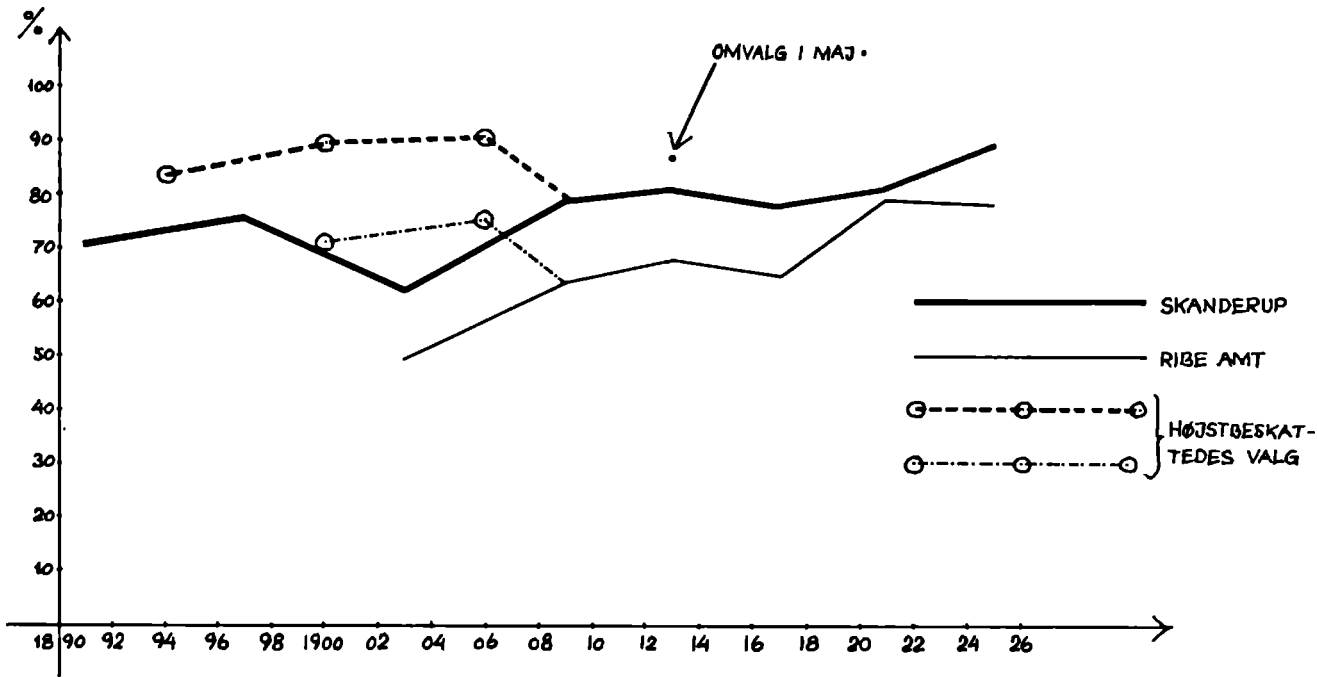
Det vil sikkert være rimeligt at forklare den store valgdeltagelse i Skanderup med, at her stod parterne meget stejlt over for hinanden, og at disse parter dels håbede, dels frygtede, at et evt. flertalsskifte i sognerådet ville få følger på en række områder. Som det vil ses af kap. IV og kap. V bevirker IM's overtagelse af flertallet i 1913 virkelig også en kursændring på i hvert fald de to i disse kapitler omtalte områder.

Den største forskel på Skanderup kommune og Ribe amt findes i 1913. Her kan den særlig store valgdeltagelse i Skanderup forklares ved, at der er tale om et omvalg, og at det ordinære valg i marts havde vist, at kun to stemmer kunne flytte sognerådets flertal (side 203).

Et fælles træk for Ribe amt og Skanderup sogn er, at de højstbeskattedes valg har betydelig større valgdeltagelse end valgene til »den mindre Halvdel«. Men også de privilegerede vælgere er klart mere sognerådspolitisk aktive i Skanderup end i Ribe amt som helhed.

Tabellen side 199 viser, at IM fra 1891 og indtil forholdstalsvalgmådens indførelse i 1909 har haft omkring 40 % af stemmerne. Procentsatsen må vurderes som ret konstant, idet der jo er tale om et ret begrænset antal vælgere. For de højstbeskattedes valg drejer det

VALGDELTADELSE

sig om 46 i 1894, 52 i 1900 og 59 i 1906. For den almindelige vælgerklasse udgør de afgivne stemmer 202 i 1891, 208 i 1897 og 194 i 1903.

For de højstbeskattede varierer IM-procenten fra 45,7 i 1894 til 35,6 i 1906, altså ca. 10 % eller omkring 5 stemmer. For den almindelige vælgerklasse svarer 1 stemme til ca. $\frac{1}{2}$ %, og udsvingene svarer således her til o. 6 vælgere.

På trods af denne stemmeandel på mellem en trediedel og halvdelen er det kun to gange sket, at en IM-mand er blevet valgt ind i sognerådet før 1909.

Det er dette forhold pastor Moe har i tankerne, når han noget bitter skriver:²⁶⁾ »I mange Aar havde Sogneraadet regeret som en heftig Modstander af det, de kaldte Missionen. Det var for et virkeligt omvendt og troende Menneske rent umuligt at blive valgt ind i Sogneraad og Skolekommission. Kun til Snefoged og Skorstenssynner agtedes en saadan Person værdig. Men dette ændredes, da der indførtes Forholdstal.«

Er denne hans vurdering end lidt for pessimistisk, idet der jo dog to gange var indvalgt IM-folk i sognerådet, er det rigtigt, at forholdstalsvalgmåden i langt højere grad ydede et mindretal retfærdighed.

Valget i 1909 viser en stigning i IM's andel af stemmerne fra de ca. 40 % til 47,5 % og medfører, at IM får 4 af sognerådets 9 mandater. Af kapitel V ses, at IM-gruppen fra denne sognerådsperiode markerer sine standpunkter klart i forskellige situationer i sognerådets arbejde.

Ved det ordinære sognerådvalg i marts 1913 får IM 48,9 % af stemmerne og erobrer flertallet i sognerådet. Men et omvalg i maj måtte til, før IM's magtovertagelse er en kendsgerning. Om årsagen til omvalget skriver Kolding Folkeblad:²⁶⁾

»Sogneraadsvalet i Skanderup Kasseret.

Ribe Amtsraad holdt i gaar ekstraordinært Møde, hvor Skanderup Sogneraads Indstilling om at kassere det sidste Valg toges til Følge. Grunden er den, at et Par gamle Folk, der havde indgivet Klage over, at de var udeladt af Valglisten, ikke var bleven optagne. Besværingen var i god Tid afleveret til et Medlem af Sogneraadet, men denne eller Sogneraadets formanden havde glemt Sagen, og derved var Kalamiteten sket. De to gamle opgav, at de vilde have stemt på Afholdslisten, og da denne kun manglede $1\frac{1}{2}$ St. for at faa en Kandidat ind, blev der af en Kreds af Afholdsfolk klaget til Amtsraadet, som nu altsaa har kasseret Valget.«

Til artiklens oplysning om, at sognerådet — det gamle i 1909 valgte — havde indstillet, at valget skulle kasseres, må tilføjes, at underkendelsen af valget skete med 5 stemmer mod 4. Sognerådsprotokollen²⁷⁾ viser, at de, der stemte imod, var IM's 4 medlemmer af sognerådet, Hansen, Nissen, Skovgaard og Sørensen.

Ifølge samme protokollat er den omtalte klage d. 8. februar afleveret til et sognerådsmedlem, læge Thorup. Denne havde samme dag telefonisk fået sognerådsformandens godkendelse af at vente med at aflevere klagen til sognerådsformanden til næste sognerådsmøde (10. februar), uanset at fristen for indgivelse af klager dermed var overskredet. Stadig i følge sognerådsprotokollen »paastaar« et af IM's sognerådsmedlemmer, Skovgaard, at han ligeledes d. 8. februar havde spurgt sognerådsformanden, om han kunne vente med at aflevere en til ham — Skovgaard — indgiven klage, »hvortil han — Skovgaard — mener, at Formanden har svaret, at den rettest burde indleveres samme Dag.«

I det hele taget hersker der stor usikkerhed om sagen. Om »bemeldte Ansøgning« hedder det: »om den

er behandlet eller ej kan ikke med Bestemthed afgøres, men vedkommende er ikke optaget paa Valglisten og har ikke faaet Meddelelse om, at Begæringen ikke er taget til Følge, hvilket formentlig kan forklares ved, at Begæringen har forputtet sig i Formandens Mappe.«

Endnu et par usikkerhedsmomenter optræder: Sognerådsformanden har i et brev til amtet d. 28. 3. fremført, at en anden klage, som læge Thorup havde haft med til mødet, var blevet behandlet og enstemmigt godkendt som rettidig indkommet. Men dette kan mindretallet ikke godkende, »idet man ikke erindrer, at Begæringen er behandlet som indkommen med Læge Thorup.«²⁸⁾

Endelig fremgår det af protokollen,²⁹⁾ at klagen er dateret d. 9. februar, altså dagen efter fristens udløb og omtalte telefonsamtale, men protokollen oplyser, at »Med Hensyn til Læge Thorups Telefonsamtale maa det anses for givet, at denne har fundet Sted d. 8. Februar, saa at Begæringen formentlig er dateret d. 9. i stedet for d. 8. Februar.«

Efter endnu nogen korrespondance meddelte amtsrådet, »at det i Mødet d. 9. Maj har stadfæstet Sogneraadets Vedtagelse om at kassere det den 12. Marts afholdte Sogneraadvalg.»

Sognerådets splittelse i to partier ved denne lejlighed er nok ikke alene begrundet i to forskellige opfatelser af, om valglisteklagen er indgivet og behandlet i overensstemmelse med gældende regler.

IM-folkene havde jo kun meget knebent fået de 5 mandater og kunne altså nemt risikere igen at miste flertallet ved et omvalg. Den øvrige del af sognerådet kunne beklage, at et mandat var gået tabt, fordi de tilsammen 294 stemmer mod IM's 281 var delt på to lister og kunne håbe, at en samling af kræfterne ved et omvalg kunne give et bedre resultat.

Det viser sig da også, at liste B og C bliver slået sammen ved omvalget (side 192). Spændingen om valgets udfald gav sig udslag i en meget høj stemmeprocent (87), men IM havde største reserver og satte stemmetallet op fra 281 til 313, mens listen »uden for Indre Mission« fik 302 stemmer mod tilsammen 294 for B og C ved det ordinære valg.

Indre Missionsfolkene havde erobret sognerådflertallet og kunne tage fat på at ændre forskellige forhold i sognet i overensstemmelse med deres indstilling.

Set med pastor Moes øjne er det retfærdigheden, der er sket fyldest. Han skriver³⁰⁾ med slet skjult triumf, at »Valgmenighedsfolket havde arbejdet ihærdigt for at hindre Indre Mission i at faa Flertallet. . . . Men ogsaa her forregnede de sig. Antallet af Valgmenighedens Medlemmer var ialt med store og smaa kun ca. halvfjerde hundrede af Sognets 2400 Indbyggere, og af disse fandt Flertallet det dog urimeligt, at hele Sognet skulle styres af nogle faa Mennesker, der havde løst Sognebaand . . . Missionens Liste blev den sejrende.«

IV. *Læreransættelser.*

I dagbladet Sydjylland fandtes d. 12. februar 1903 en redaktionel artikel med følgende ordlyd:

»Et underligt krav.

Som bekendt har Forholdene i Skanderup Sogn i de sidste Aaringer udviklet sig på en særegen Maade, idet en Del af Sognets Beboere har løst Sognebaand og dannet en Valgmenighed med Pastor Helweg fra Askov som Præst.

At Sognemenigheden og Valgmenigheden staar i et spændt Forhold til hinanden er ligeledes velbekendt.

Da nu Kirkesanger- og Førstelærerembedet i Skanderup for nylig var ledigt, og en Del Lærere som sædvanligt maatte gaa polsk Tiggergang til Sogneraadsmedlemmerne, var der, fortælles fra Sognet, nogle af Sogneraadsmedlemmerne, der stillede det Krav til Ansøgerne, at de, for at komme i Betragtning ved Besættelsen, skulle love at løse Sognebaand og blive Medlem af Valgmenigheden, hvis de fik Embedet.

Man maa haabe, at de fleste Lærere i slige Tilfælde vil være karakterfaste nok til at undlade at give slige Løfter for at opnaa en eller anden Vinding.«

Ifølge sognerådsprotokollen³¹⁾ giver denne artikels kritik af »nogle Sogneraadsmedlemmer« anledning til, at det samlede sogneråd anlægger sag mod Sydjylland, fordi, som det hedder i sognerådets erklæring, der offentliggøres i bladet d. 24. februar: »Sogneraadet beskyldes for at have forlangt af de Lærere, der søgte Førstelærerembedet i Skanderup, at de for at blive indstillet skulle love at løse Sognebaand, naar de fik Embedet.«

Ud over det omtalte sognerådsprotokollat kan sagen ikke følges længere i sognerådets protokol. Men Sydjylland holder stadig sine læsere underrettet om sagens forløb. Den 24. februar hedder det i en kommentar til det bebudede sagsanlæg: »For vor Skyld maa det — (Sogneraadet) — med Fornøjelse anlægge Sag mod Bladet.« Sydjylland mener ikke, at det kan være »injurierende at sige om et Sogneraadsmedlem, at han, naar han selv er Sognebaandsløser, ønsker, at den, han protegerer, i dette Tilfælde en Lærer, deler hans Anskuelse paa dette Punkt. Det turde endog kun være en billig Fordring, der vel er sideordnet med mange andre i det praktiske Liv, det ene Hensyn kræver det andet.«

Tilsyneladende er Sydjylland i denne artikel noget

i modstrid med de udtalelser, der gav anledning til sagsanlægget. Hvad man d. 12. februar angriber som »Et underligt Krav« forklarer man d. 24. februar som »en billig Fordring«, og den samme dag skriver Sydjylland, at »Et Sogneraadsmlem kan vist uhyre let forsvare at lade 'en ansøgende Lærer forstaa, at han helst vil protegere den, der deler hans Anskuelser.«

Efter at et forligstilbud fra sognerådet er blevet afslået af Sydjylland d. 14. marts, kommer sagen til retsafgørelse »med det Resultat, at Redaktør Olaff Madsen er blevet frifunden for Sogneraadets Tiltale«. ³²⁾

Desværre har det kun været muligt at følge sagen gennem Sydjyllands kommentarer — Kolding Folkeblad omtaler den ikke — og det forekommer mig, at sagens problemstilling forplumres noget på grund af Sydjyllands senere modererende udtalelser.

Alligevel er sagen refereret her, idet den giver et indblik i diskussionen om det berettigede i, at et sogneråd ved læreransættelser ikke udelukkende tager hensyn til ansøgernes pædagogiske og faglige kvalifikationer — en fremgangsmåde, der heller ikke har været ukendt i Skanderup.

På grundlag af Aug. F. Schmidt »Skanderup Sogn« ³³⁾ er det muligt at opstille en »kongerække« over førstelærerne ved sognets 3 kommuneskoler i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Schmidts oplysninger om navne og årstal kan kontrolleres ved hjælp af sognerådsprotokollernes angivelser af lærerindstillinger og læreransættelser.

»Kongerækken« ser således ud:

Dollerup skole:

1865—1876: Kresten Birk.

1876—1920: Nikolaj Nissen.

1921— : Niels P. Larsen.

Hans Lund Hansen

Gjelballe skole:

1876—1906: Peter Nissen.

1906—1917: Christian Bystrup.

1918— : Thorvald Madsen.

Skanderup skole:

1891—1902: J. P. C. Schmidt.

1902—1910: Christian Pedersen.

1910— : Carl Martin Jørgensen.

Om alle de før 1913, hvor sognerådsflertallet gik over til Indre Mission, ansatte førstelærere gælder det, at de for mig tilgængelige oplysninger viser, at de har været folk uden tilknytning til Indre Mission eller endog i skarp modsætning til den store del af sognets befolkning, som i årene efter Moes ansættelse i Skanderup sluttede sig til Indre Mission.

Aug. F. Schmidt fortæller om Kresten Birk, der efter sin afgang som lærer var gårdmand i Nagbøl, at »han hørte til C. Moes afgjorte Modstandere«, og at han »i sine sidste Leveår løste — (han) — Sognebånd til pastor J. Richter, Vejen«, og i »Oplevelser«³⁴) beretter Moe om nogle sammenstød, som han havde med Birk kort tid efter sin tiltræden.

Nikolaj Nissen var aktiv ved oprettelsen af Skanderup efterskole, kirkesanger i Valgmenigheden og i 1903 og 1912 opstillet til menighedsrådsvalg på listen »for de Vælgere, som ikke tilslutter sig Indre Mission«.

Peter Nissen er bror til Nikolaj Nissen og var i følge Aug. F. Schmidt »en kristelig Fritænder«, der »som Modsætning til Pastor Moe og Indre Mission har haft stor Indflydelse paa sine Omgivelser«.

Om Christian Bystrup har det ikke været muligt at skaffe oplysninger ud over Aug. F. Schmidt, der ikke fortæller om Bystrups kirkelige tilhørsforhold.

Christian Pedersen var den lærer, hvis ansættelse gav anledning til Sydjyllands beskyldning mod sognerådet for at have krævet, at læreren skulle løse sognebånd.

Om C. M. Jørgensen, der blev ansat i Skanderup i 1910, beretter A. Højmark og Uffe Hansen,³⁵⁾ at han var medlem af Valgmenigheden og derfor af Pastor Moe blev kasseret som sognemenighedens kirkesanger i Skanderup kirke. Denne oplysning findes også hos Poul Nedergård.³⁶⁾ Desuden var Jørgensen i 1912 opstillet til menighedsrådsvalget på listen »af Vælgere uden for Missionen«.

På baggrund af førstelærernes religiøse tilhørsforhold må det ses, at Indre Mission oprettede to friskoler i sognet, en i Lunderskov og en i Skanderup.

Aug. F. Schmidt angiver, at friskolen i Lunderskov eksisterede fra o. 1896—1922. Denne skole optræder jævnligt i sognerådsprotokollerne i forbindelse med ansøgning om tilskud, første gang 23. juni 1898, hvor det hedder: »Andragende fra Lunderskov Privatskole om Tilskud kunne ikke bevilges«. Men allerede året efter ændrede man standpunkt og bevilgede en krone pr. barn. Det samme er tilfældet i 1900, hvorimod man i 1901 ikke ser sig i stand til at give tilskud »af Hensyn til den i Forvejen stærkt belastede Kommunekasse« og »da der ikke er flere Børn i Dollerup og Lunderskov Skoler tilsammen, end der kunne undervises uden Forøgelse af Lærerkræfter«.

I 1908 og 1909 bevilges henholdsvis 100 og 140 kr. Fra 1911—16 gives årligt 5 kr. pr. barn, og da samtidig det samlede årlige beløb er anført, kan man beregne Lunderskov Privatskoles børnetal: 1911: 68 børn — 1912: 57 — 1913: 56 — 1914: 60 — 1915: ikke angivet — 1916: 65 børn. I de følgende år stiger beløbet over 8 kr. pr. barn i 1919 til 15 kr. i 1921.

I begyndelsen af 1922 forhandlede Indre Mission med sognerådet om nedlæggelse af friskolen i Lunderskov, idet der ved nybesættelserne af 1. og 2. lærerembederne ved Dollerup Skole var blevet ansat indremissionske lærere (s. 211). Forhandlingerne resulterede i en overenskomst d. 16. marts 1922, ifølge hvilken privatskolens bestyrelse gik ind på at lade skolen fortsætte indtil 1. september 1923 mod til gengæld at få løfte om et årligt tilskud på 35 kr. pr. barn. I mellemtiden kunne så den nye kommuneskole i Dollerup, som tages i brug i 1923, være færdig.

Ansættelsen af de to indremissionske lærere ved Dollerup skole var muligjort ved, at Indre Mission siden 1913 havde haft flertallet i sognerådet, og ved først givne lejlighed udnytter man dette, nemlig ved besættelsen af førstelærerstillingen i Gjelballe. Den 8. april 1918 indstillede sognerådet tre lærere til den nævnte stilling:

1. J. P. Hansen, Skanderup Privatskole.
2. Thorvald Madsen, Vesterbæk skole.
3. Simon P. Simonsen, Nr. Vorupør.

Denne indstilling blev foretaget med 5 stemmer (IM) mod 4, idet der i protokollen er gjort følgende anmærkning:

»Mindretallet, som består af følgende 4 af Skanderup Sogneraads 9 medlemmer... (navnene), ... nedlægger herved Protest imod den af Flertallet foretagne Indstilling af Lærer til Gjelballe Skole, idet vi formener, at Indstillingen ikke tager fornødent Hensyn til det fra $\frac{2}{3}$ af de Valgberettigede Beboere i Gjelballe Skoledistrikt indkomne Andragende om at faa Lærer Johs. Dons paa Listen og forbeholder sig Ret til en særskilt Indstilling til Myndighederne.«

IM-flertallet i sognerådet havde altså her indstillet 3 indremissionske lærere. Skoledirektionen ansatte nr. 2, Thorvald Madsen, som virkede i Gjelballe indtil 1953. Ifølge »Dansk Præste- og Sognehistorie« var Madsen »i 25 år dirigent for de kristelige sangkor, ivrig for KFUM's soldatermission, Nr. Nissum Seminarium«.

Ved indstillingen til førstelærerembedet i Dollerup d. 3. dec. 1920 forsøgte IM igen at få ansat J. P. Hansen, som nu efter nedlæggelsen af Skanderup Privatskole (1918), var lærer ved privatskolen i Lunderskov. J. P. Hansen indstilledes som nr. 1, som nr. 2 indstilledes Simon P. Simonsen, der også var indstillet til stillingen i Gjelballe, og som nr. 3 N. P. Larsen, Melløse, pr. Skævinge.

Heller ikke denne gang fulgte skoledirektionen sognerådets indstilling, men valgte nr. 3. Det var imidlertid også en missionsmand, idet N. P. Larsen ifølge Dansk Præste- og Sognehistorie »gjorde et stort arbejde blandt de unge som formand for KFUM«.

I forbindelse med indstillingen til 2. lærerembedet ved Dollerup skole 31. okt. 1921 blev der igen noteret en mindretalsprotest »mod den af Flertallet af Sogneraadet foretagne eensidige Indstilling til Andenlærerembedet ved Dollerup Skole, hvor der intet Hensyn er taget til Mindretallets Ønsker om at få en af denne udpeget Mand paa Listen som Nr. 2 eller Nr. 3«.

Ved vurderingen af denne »eensidighed«, som IM beskyldes for i forbindelse med lærerindstillingerne, må man have i tankerne, dels den betydning, man tillagde lærerens rolle i sognet på den tid, dels at grundtvigianerne havde brugt samme fremgangsmåde, da de havde sognerådsflertallet, og endelig at det sikkert kunne påregnes, at skoledirektionen (provsten i Lejrskov, M. Mouridsen, som var grundtvigianer) sandsynligvis ville have vraget IM's kandidater, hvis

man havde opstillet en ikke-IM mand som nr. 2 eller nr. 3, jævnfør at man i 1918 og 1920 ikke havde ansat de lærere, som IM helst havde set i stillingerne.

I Skanderup blev som omtalt i 1910 ansat lærer C. M. Jørgensen, som sluttede sig til Valgmenigheden. Også her oprettede IM en privatskole (ifølge Aug. F. Schmidt i 1913). Jørgensen sluttede sig imidlertid senere til IM. Dansk Præste- og Sognehistorie skriver:³⁷⁾ »Men da han blev omvendt, vendte han tilbage til kirken og var kirkesanger og kordegn i mange år og meget virksom indenfor IM«. Begrundelsen for IM-friskolen i Skanderup var nu borte. Den blev da også nedlagt i 1918, og børnene blev flyttet til lærer Jørgensen i Skanderup skole. Til gengæld oprettede valgmenighedsfolkene samme år en friskole i tilknytning til Skanderup efterskole.

Som man ser, fik det, at sognerådsfletallet i 1913 gik over til Indre Mission, afgørende indflydelse på læreransættelser og skoleforhold i kommunen.

Resultatet opgør Aug. F. Schmidt således³⁸⁾, at »der ved Sognets Hovedskoler er ansat Lærere, som vist nok alle hører til denne kirkelige Retning — (IM) —«, og pastor Moe skriver³⁹⁾: »Følgen heraf — (at IM fik Flertal i Sogneraadet) — blev, at ved ledige Lærerembeder blev der ansat troende Lærere, og da nu tilmed baade en Lærer og en Lærerinde havde omvendt sig, blev Resultatet dette, at ved min Afrejse 1922 var alle Sognets Lærere og Lærerinder troende Mennesker«.

V. Bevillingssager.

Et andet område, hvor det spores, at sognerådsfletallet i 1913 gik over til IM, er sognerådets stillingtagen til ansøgninger om bevilling til forhandling af

spiritus og beværterbevillinger med ret til udskænkning af stærke drikke.

Indtil 1913 havde sognerådet normalt imødekommet og støttet sådanne ansøgninger; det er dog tydeligt, at man ikke kritikløst har anbefalet, men har villet sikre sig, at det var egnede folk, som fik tildelt bevillingerne.

Således hedder det i sognerådsprotokollen d. 27. april 1906: »Paa Peter Boysens Ansøgning om Krohold i Lunderskov vedtoges at erklære: Da Ansøgeren hidtil har været Landmand, tør man ikke udtale sig om, om han egner sig til den ansøgte Virksomhed«, og da der d. 21. april 1909 »forelaa Andragende fra Laurids Finnemann om Anbefaling som Forpagter af Lunderskov Kro«, svarede sognerådet: »Da Sogneraadet ikke kender Laurids Finnemann, kan det ikke anbefale Andragendet.« Et par måneder senere var »der til Ministeriet indsendt en Anbefaling af Laurids Finnemann. Derefter ville Sogneraadet ikke længer fraraade, at Bevilling gives«.

To grupper af sognets befolkning søgte at få ændret praksis med hensyn til spiritusbevillinger, nemlig IM-folkene og afholdsfolkene, som dog trods det fælles mål i dette anliggende bekrigede hinanden ved sognerådsvalget i 1913 (s. 215).

I Lunderskov havde afholdsfolkene været organiseret under forskellige navne i hvert fald siden 1895, hvor Afholdsforeningen søgte om tilladelse til at benytte en af skolerne til møder, og fra 1896 indsendtes regelmæssigt ansøgninger om tilskud, der dog lige så regelmæssigt henlagdes af sognerådet. I 1902 søgte »Good Templar Logen i Lunderskov« om tilskud med samme resultat. I 1908, 1909 og 1910 bevilgedes »Lunderskov Broderbånd« 15 kr. Det samme tilskud fik »Lunderskov Afholdsforening« i 1909 og 1910.

Den 1. juli 1909 forelå på sognerådsmødet en »Anmodning fra Afholdslogen og Borger- og Grundejerforeningen i Lunderskov« om, at sognerådet skulle undlade at søge om »Tilladelse til at der kommer Beværtningstelte til Markedet i Lunderskov«. Sognerådet gik ind for tanken, og kort tid efter (d. 31. juli) fortsatte man i samme spor, idet sognerådet ansøgte amtet om »at faa ændret Sognets Politivedtægt, saa at Spiritusudskænkning til Personer under 18 Aar forbydes«. Amtet tilbagesendte anmodningen, men d. 24. august noteredes i sognerådsprotokollen, at »Andragendet fastholdes«.

Naturligvis kunne IM's sognerådsmedlemmer ikke have noget imod denne udvikling, men at de ønskede at gå endnu videre, ses af at sognerådet var delt, da man d. 12. juli 1911 anbefalede »Andragende fra Mette Marie Nielsen, Aarhus, om Bevilling til at drive Gæstgiveri i det af hende forpagtede »Lassens Hotel« i Lunderskov«. »Imod stemte Hansen, Nissen, Skovgaard, Sørensen«, altså de fire IM-folk.

Det samme var tilfældet, da »O. Lassen og Enkefru Nielsen« d. 23. okt. 1912 søgte »om Tilladelse til at drive Gæstgiveri og Beværtning paa »Lassens Hotel« i Lunderskov«. Uden at man kan se begrundelsen, gik amtet imod sognerådets flertalsindstilling. Derfor indankede sognerådsflertallet sagen for ministeriet. De fire IM-folk var tilfredse med amtets afgørelse og stemte imod beslutningen om at føre sagen videre.

Derimod kunne sognerådet d. 11. februar 1913 enes om at nægte Lars P. Jørgen Lauridsen fornyelse af hans bevilling til at drive gæstgivernæring på Hotel Lunderskov. Grunden til dette ser man d. 26. marts, da amtet afæskede sognerådet en begrundelse for, at man var gået imod bevillingsansøgningen: »Man vedtog at svare, at Hotel Lunderskov er blevet drevet paa

en saadan Maade af den nuværende Forpagter, at det maa befrygtes, at der ikke paa anstændig Maade kan oparbejdes en sund Forretning«.

På samme tid kom uroen og debatten om spiritusbevillingerne til udtryk i forbindelse med sognerådsvalget d. 13. marts 1913. Foruden listerne A (Indre Mission) og B (uden for IM) er der ved dette valg anmeldt en liste C (separat liste), som er indgivet af Afholdsfolkene.⁴⁰⁾ IM ønskede dog at gøre det klart, at liste C ikke var ene om at varetage afholdsinteresser. Den 10. marts fandtes følgende annonce i Kolding Folkeblad:

»Til Vælgerne i Skanderup Sogn.

De af Vælgerne, der ønsker at fremme Ædrueligheden i Skanderup Sogn, bedes møde førstkommende Onsdag og sætte Kryds ved Liste A«.

Ved valget fik IM 5 af sognerådets 9 pladser, mens afholdsfolkene ingen får valgt. På grund af klage over valget (s. 203) afholdtes omvalg i maj. Ved dette valg opstillede afholdsfolkene ikke en særlig liste, men to af deres kandidater fra martsvalget blev opstillet på »Listen uden for IM«.

Også ved omvalget i maj erobrede IM flertallet, og Lauridsens fornyede ansøgning af 2. juli 1913 var derfor på forhånd dømt til at mislykkes. Han forsøgte efter det nye afslag at begære »Kommunefstemning« »angaaende Anbefaling til Gæstgiverbevilling paa Hotel Lunderskov«. Men også dette satte det nye sogneråd sig imod, og den 15. august kapitulerede han endelig og søgte »om Anbefaling af Bevilling til at drive Gæstgiveri og Beværtning uden ret til Udskænkning af stærke Drikke«. Denne ansøgning kunne sognerådet anbefale »dog foreløbig for 5 Aar«. Senere købte et aktieselskab, oprettet på initiativ af

IM-folk, Hotel Lunderskov og drev det videre som Afholdshotel.

Allerede d. 11. juni 1913 havde man fået tørlagt en anden af byens beværtninger, idet sognerådet på ministeriets forespørgsel »slutter sig til Amtets Afgørelse angaaende Beværterbevilling til Lassens Hotel«. (side 214).

Men stadigvæk kunne folk jo købe spiritus hos købmændene. Det ønskede man også at sætte en stopper for, og d. 3. sept. 1913 lagde man pres på de handlende, idet »Sogneraadet vedtog at frafalde Kravet om Afgift efter Beværterlovens § 40 for de Handlendes vedkommende, som inden 1. Okt. frasiger sig Retten til Forhandling af stærke Drikke«.

På samme møde nedsættes på andragende fra Afholdsforeningen et udvalg »til at udarbejde begrænsede Regler for Beværtning i Henhold til Beværterlovens § 23«. Udvalget blev sammensat af 3 IM-folk og en valgt af liste »udenfor IM«.

Resultatet af udvalgets arbejde må formodes at være sognerådsvedtagelsen af 1. okt. 1913, hvori det hedder: »Sogneraadet har vedtaget følgende i Henhold til Lov Nr. 104 af 10. Maj 1912.

a) at de i nævnte Lovs § 22 omhandlede Polititilladelser kun maa gives til Beværtninger uden Ret til Udskænkning af stærke Drikke.

b) at de i nævnte Lovs § 23 omhandlede Polititilladelser ikke maa gives her i Kommunen, saaledes at det altsaa fremtidig er forbudt ved Fester, Møder, Markeder, Auktioner, Licitationer, Valg, Jernbaneanlæg o. L. her i Kommunen at udskænke stærke Drikke andetsteds end i de Lokaler, til hvilke Adkomst til Beværtning er erhvervet.

c) at indstille til Amtsraadet, at der i Henhold til

nævnte Lovs § 27 andet Stk. fremtidig kun maa gives Næringsbevis til Handel med stærke Drikke, naar Amdtsraadet, efter at Sogneraadet er hørt, giver sit Samtykke dertil«.

På trods af disse indskrænkninger forelå der d. 2. sept. 1914 klage fra Afholdsfolkene »over Beværterforholdene i Lunderskov«, og i begyndelsen af 1915 gik sognerådet ind på at støtte oprettelsen af et detentionslokale i Lunderskov, idet man vedtog at betale halvdelen af lejen, »dog ikke over 25 Kr. aarlig«.

Sognerådets linie med hensyn til bevillinger fortsattes i resten af den her behandlede periode, idet der foreligger oplysninger om anbefaling af endnu tre bevillingsansøgninger, men hele tiden med tilføjelsen »alt uden stærke Drikke«. I slutningen af 1919 kunne sognerådet heller ikke anbefale »H. A. Groes Andragende om Bevilling til Handel med bayersk Øl«.

Om resultatet af disse års sognerådspolitik, der var anført af IM, men, som det ses, støttet af forskellige kredse i befolkning, skriver pastor Moe⁴¹): »Drukken-skaben led et stort Nederlag, selvfølgelig, og de gamle Drikkeskikke ophørte. . . . Og til sidst kunde Spiritus kun købes hos en Købmand, der kaldte sig Irvingianer og som selv kunne tage sig en Taar over Tørsten. Den Helligaand havde ikke mindet ham om, at det var Synd«.

VI. *Menighedsrådsvalg.*

I den her behandlede periode har der været afholdt menighedsrådsvalg 6 gange i Skanderup sogn.

Det første valg, 18. dec. 1903, blev afholdt efter Loven om Menighedsraad af 15. Maj 1903. Valgperioden var sat til 6 år, men da rådernes funktionsperiode udløb 1. januar 1910, var en ny lov ikke vedtaget, og man stod så på ny uden menighedsråd.

Pastor Moe var ikke begejstret for indførelsen af menighedsråd, hvad man kan se af en artikel i Kristeligt Dagblad⁴²):

»En Gang havde den Indre Missions Venner sin Styrke i at sætte Pælene. Det skarpe bestemte Skel mellem Tro og Vantro, mellem Guds Rige og Verden var Kraften baade i Forkyndelsen og Livet, og Apostlen Pauli Ord blev taget alvorligt, naar han siger: »Drager ikke ulige Aag med de vantro; thi hvad Fællesskab har Lys med Mørke, eller hvad Delagtighed har de troende med de vantro? . . . Skulde det da virkelig være anderledes, saa at Guds Folk Landet over ikke mere har dette Sind, men finder det i sin Orden, at troende og vantro Mennesker sidder fredeligt sammen, ikke ved et Bryllup eller i en Kupé, men i et »Menighedsraad«, for uden at generes af den Usandhed, der ligger i selve Navnet, og i god Forstaaelse med hinanden at drøfte Guds Riges Anliggender og bestemme, hvem der skal være Sognets Præst?«

Moe tog afsked med det første menighedsråd og vel efter hans håb menighedsrådsinstitutionen som sådan ved følgende bemærkning i menighedsprotokollen:

»Efter en trang Fødsel, men lang og velsignelsesrig Virksomhed afgik dette Menighedsraad ved en blid og rolig Død d. 31. Dec. 1909 Kl. 12 Nat præcis. Savnet og elsket vil M. blive ihukommet med Taarer, og ofte vil Tanken med Vemod dvæle ved Maleren Lochers Ord ved Maleren Krøyers Baare: »Du er gaet ind i de hellige Skove, hvor de rene Sjæle færdes«.

Særlig begejstring lagde han heller ikke for dagen, da en ny lov genindfører menighedsrådene. Han skrev ved denne lejlighed i protokollen:

»Efter nøjagtig 2 Aar, 4 Maaneder og 9 Dage opdager man i de hellige Skove, at det alligevel ikke var

nogen ren Sjæl, der var ankommen, hvorefter man sendte den tilbage til Jorden igen d. 10. Maj 1912«.

På denne dato trådte en ny lov om menighedsråd i kraft, og 23. nov. 1912 valgtes et nyt menighedsråd, som begyndte sin virksomhed fra begyndelsen af det nye kirkeår 1912. Efter samme lov afholdtes menighedsrådsvalg 24. nov. 1916 og 19. nov. 1920.

Endelig vedtoges igen en ny lov om menighedsråd d. 30. juni 1922. Der var valg efter denne lov d. 24. nov. 1922 og på grund af fejl i valglisterne omvalg d. 21. dec. 1922 (s. 223).

Efter Moes anskuelse burde »vantro Mennesker« sikkert ikke deltage i valg af et »sandt« menighedsråd. Men han måtte finde sig i, at der ved alle valgene i disse år var to kandidatlistes, den ene indleveret af repræsentanter for IM, den anden repræsenterende sognets øvrige beboere. Den sidste liste havde forskellige navne som f. eks. listen »for de Vælgere, som ikke slutter sig til Indre Mission« (1903), listen »for Vælgere uden for Missionen« (1912) og listen »opstillet efter Samarbejde mellem Valgmenigheden og en Del af Sognets øvrige Beboere«.

Som det ses af skemaet på næste side havde IM i hele perioden flertal i menighedsrådet. Tallene er hentet fra menighedsrådets protokol og Kolding Folkeblads og Kolding Avis' omtale af de lokale menighedsrådsvalg. Et par steder forekommer en uoverensstemmelse på 1 eller 2 stemmer. I disse tilfælde er tallene i menighedsrådsprotokollen fulgt.

Valgdeltagelsen kan kun beregnes for fire af de afholdte valg, da der ikke foreligger oplysning om antallet af optagne på valglisten for 1903 og 1916. Den højeste stemmeprocent, 80,3 i december 1922, kan sikkert forklares ved, at der er tale om et omvalg. Sammenligner man valgdeltagelsen med stemmeprocenten

År	Indre Mission		Andre		Procentvis fordeling		Stemmer beretigede	Afgivne gyldige stemmer	Valgdeltagelse i procent
	Stemmer	Mandater	Stemmer	Mandater	IM	Andre			
1903	190	3	90	1	67,9	32,1	—	280	—
1912	313	3	264	2	54,2	45,8	798	577	72,3
1916	339	4	119	1	74,0	26,0	—	458	—
1920	445	3	255	2	63,5	36,5	901	700	77,7
1922 20.11.	395	6	158	2	71,4	28,6	849	553	65,1
1922 20.12.	469	5	334	3	58,4	41,6	996	803	80,6

Nogle undersøgelser over forhold i Skanderup sogn

ved de nærmestliggende sognerådvalg, marts 1913: 81,6 pct og 1921: 81 pct., ses at interessen for menighedsrådsvalgene har været noget ringere. Heri ligger sikkert forklaringen på, at IM's andel af stemmer ved menighedsrådsvalgene som helhed ligger noget over den procentvise andel ved sognerådvalgene. IM's mindste og største stemmeandel ved menighedsrådsvalgene var henholdsvis 54,2 pct. i 1912 og 74,0 pct. i 1916, medens IM ved sognerådvalgene kun to gange nåede over 50 pct., nemlig 50,9 pct. i 1913 og 55,3 pct. i 1917 (s. 199).

Man må formode, at IM's folk var mere aktive ved et menighedsrådvalg end sognets beboere som helhed, medens et sognerådvalg formentlig havde ligelig interesse for en noget bredere kreds af befolkningen. Formodningen støttes af nedenstående sammenligning af de valg, hvor der både ved sognerådvalg (1913 og 1917) og ved menighedsrådvalg (1912 og 1916) kun har været to lister:

	Sognerådvalg	Menighedsrådvalg
Indre Mission	313 (1913)	313 (1912)
	333 (1917)	339 (1916)
Uden for IM	302 (1913)	264 (1912)
	269 (1917)	119 (1916)

Det ses af sammenstillingen, at der er meget nøje overensstemmelse mellem IM's stemmetal ved sognerådvalg og menighedsrådvalg, medens listerne »uden for IM« mangler temmelig mange stemmer ved menighedsrådsvalgene.

To gange har menighedsrådsvalgene givet anledning til stridigheder omkring selve valghandlingen, begge gange startet ved at medlemmer af gruppen uden for IM har bestridt den IM-dominerede valgbestyrelses korrekthed eller hæderlighed i forbindelse med udfær-

digelsen af valglisterne og gennemførelsen af selve stemmeafgivningen.

Den første klage angik valget i 1903 og var underskrevet af 15 vælgere, heraf 3 sognerådsmedlemmer. Den gengives her i sin helhed, fordi den giver et indtryk af det spændte forhold mellem de to befolkningsgrupper og den temmelig tydeligt udtalte mistillid til pastor Moe og IM-folkene:

»Til Biskoppen i Ribe.

I Anledning af Lov om Menighedsraad valgte den bekendte Pastor C. J. Moe her i Sognet to af de mest udprægede Missionsfolk til Medlemmer af Valgbestyrelsen, skjøndt denne Retning paa langt nær ikke udgjøre Halvdelen af Sognets Beboere. Da Begjæringerne om Optagelse paa Valglisten indkom, sad denne Valgbestyrelse og gjættede paa, hvem der selv havde underskrevet, og hvem der ikke havde, og Resultatet blev selvfølgelig som ved alle Gjætninger, at den ikke paa langt nær i alle Tilfælde traf det rigtige, men nægtede en meget stor Del af Sognets Beboere Optagelse paa Valglisten under det Paaskud, at de ikke selv havde skrevet deres Navn. Da valget foregik d. 17de f. M., havde Valgbestyrelsen kun (ulæseligt ord) et par Borde, hvorom de selv tog Plads, saa at det næsten var umuligt at stemme uden at blive kontrolleret af Valgbestyrelsen, hvilket denne flere Gange blev gjort opmærksom paa under Afstemningen, uden at der blev gjort noget for at afhjælpe Manglerne.

Og det har sikkert været Valgbestyrelsens Hensigt at agitere under selve Valghandlingen ved dette Arrangement, idet dens Medlemmer (ulæseligt ord), især paa de stemmende med Anmodning om at sætte Krydset for A, naar vedkommende vilde sætte sit for B. Stemmemodtagerne tog endog en Konvolut

(maaske flere, som ikke blev bemærket) og lukkede den op for at se, hvordan der var stemt. Det vil derfor være indlysende, at mange ere generede, ja aldeles ikke holde af at give deres Stemme under slige Forhold, og da vi skjønner, at det passerede aldeles ikke er foreneligt med Lov om Menighedsraad eller Ministeriets Cirkulære, udbeder vi os Deres Højærværdigheds medvirken til, at det afholdte Valg maa blive kasseret, og de paapegede efter vor Mening begaaede Fejl ved nyt udskrevet Valg maa blive rettet.

Skanderup, 5. Jan. 1904«.

(15 underskrifter).

Den 15. januar tilbageviser valgbestyrelsen de alvorlige beskyldninger med følgende erklæring:

»Man maa forbavses over, at 15 Mennesker, som ovenikjøbet kalde sig troende, har kunnet enes om en saa usandfærdig og for alvorlige Mænd ærekrænkende Fremstilling som den . . . (herefter omtales beskyldningerne, og det hedder videre i erklæringen): Der er ikke Sandhed heri. Valgbestyrelsens Medlemmer har i denne Sag en fuldkommen ren Samvittighed, hver især.«

Da biskoppen forlanger, at klagerne skal føre bevis for nogle af de påståede uregelmæssigheder, viser det sig umuligt at få nogen vælger til at erklære, at han har været udsat for valgtryk, og efter en del korrespondance, som kan følges i menighedsrådsprotokollen, godkender biskoppen valget.

Modsat gik det efter menighedsrådsvalget d. 20. nov. 1922, da valgmenighedspræsten, pastor Eskesen, der var valgt til menighedsrådet i 1920, indgav en klage over valget.

Anledningen var, at en vælger var blevet afvist ved valgbordet med den begrundelse, at han ikke var op-

taget på valglisten. Da denne vælger afæskede valgbestyrelsen en forklaring på, hvorfor han ikke var optaget, afslørede det efterhånden, at valglisten ikke var udfærdiget i overensstemmelse med menighedsrådsloven. Pastor Moe havde nemlig ved sin afrejse fra sognet i sommeren 1922, sammen med mange andre papirer, tilintetgjort valglisten fra 1920, som skulle danne grundlag for den nye liste. Dette havde valgbestyrelsen, der bestod af 3 mand, hvoraf to tilhørte IM's gruppe i menighedsrådet, ikke ønsket at få offentligt frem, og man havde derfor udarbejdet den nye valgliste, dels på grund af valglisten fra 1916 og dels ud fra den del af optagelses-begæringerne fra 1920, som endnu lå hos valgbestyrelsesformanden, IM-manden, L. Nissen. Nogle af disse optagelsesbegæring var, fremgår det af en skrivelse, i mellemtiden fortæret af mus. Disse omstændigheder ved valglistens tilblivelse bevirkede, at nogle stemmeberettigede vælgere ikke var blevet optaget på valglisten. Pastor Esken mente, at disse 10-12 mennesker, som han anslår det drejer sig om, ville have stemt på listen »uden for IM«. På grundlag af klagen bestemte ministeriet, at der skulle foretages omvalg, hvilket gav anledning til en erklæringskrig og en avispolemik, som kan følges i menighedsrådsprotokollen samt i Kolding Folkeblad og Kolding Avis i december 1922 og februar 1923.

På baggrund af dette skal man se den store valgdeltagelse ved omvalget d. 21. dec. Ved valglistens revision voksede antallet af stemmeberettigede fra 849 til 996. IM's stemmetal gik frem fra 395 til 469, men IM mistede et af de ved det ordinære valg vundne 6 mandater til den anden liste, som mere end fordoblede sit stemmetal — 334 mod 158.

Den i det foregående behandlede periode, pastor Moes tid i Skanderup sogn, var en epoke præget af stærke modsætninger. Alt efter temperament og forudsætninger kan man bedømme dem som udslag af fanatisme eller en ærlig kamp for overbevisning.

Kamp var der, dels udkæmpet på det officielle plan, som den her er forsøgt skildret, og dels en kamp, der medførte megen bitterhed og mange personlige stridigheder mellem folk. Det sidste lever endnu som erindringer hos ældre mennesker i sognet, erindringer, som fortjente at blive skrevet ned, mens tid er.

Årene, der er gået siden de heri omtalte begivenheder, har optøet fronterne og mildnet modsætningerne. Men stadig består i Skanderup Efterskolen, Fri-skolen og Valgmenighedskirken, og ved sognekirken har et indremissionsk flertal i menighedsrådet ved hvert præsteskit kunnet vælge indremissionske præster.

I sognerådet har Indre Mission forlængst mistet flertallet. Dog valgtes endnu ved sidste sognerådvalg to medlemmer af sognerådet på en særlig indremissionsk liste. Men denne rest af det tidligere så markerede sammenfald af religiøs og politisk partideling vil sandsynligvis forsvinde under de nu forestående ændringer i kommunestrukturen.

Noter.

Forkortelser: *Moe* = Carl Julius Moe: *Nåden og Sandheden*, 1925. *Moe: Opl.* = C. J. Moe: *Oplevelser*, 1926. *Nedergård* = Poul Nedergård: *En dansk Præste- og Sognehistorie IX*, 1967. *Schmidt* = Aug. F. Schmidt: *Skanderup Sogn I-II*, 1925. *Sogneprt.* = Sognerådsprotokol for Skanderup Sogneråd.

1) Nedergård, 223. 2) Fra Ribe Amt VI, 107-142. 3) *Moe: Opl.*, 66. 4) Asger Højmark og Uffe Hansen: *De grundtvigske Fri- og Valgmenigheder 1944*, 294. 5) Nedergård, 223. 6) *Moe: Opl.*, 71.

Hans Lund Hansen

- 7) Skanderup Sogn, 144. 8) Moe: Opl. 78. 9) Moe, 344. 10) Moe, 160. 11) Moe, 199. 12) Moe, 493. 13) Moe, 582. 14) C. J. Moe: »De gamle Stier« 1927, 72-73. 15) Moe, 642. 16) Moe, 371. 17) Moe, 532-33. 18) Moe, 710. 19) Stat. medd.: 2, 12, 13 — 3, 3, 4 — 3, 8, 1 — 4, 3, 4 — 4, 10, 2 — 4, 13, 6 — 4, 35, 2 — 4, 42, 3 — 4, 48, 1 — 4, 57, 1 — 4, 60, 3 — 4, 61, 1 — 4, 62, 1 — 4, 71, 1. 20) Kolding Folkeblad, 27. juli 1881, 29. januar 1887 og 22. januar 1890. 21) Fra Ribe Amt VI, 141. 22) Stat. medd.: 4, 31, 5 — 4, 42, 2 — 4, 54, 3 — 4, 62, 5 — 4, 73, 5. 23) Kolding Folkeblad, 13. marts 1913. 24) Sogneprt. 14. april 1913. 25) Moe, 131. 26) Kolding Folkeblad, 10. maj 1913. 27) Sogneprt., 26. marts 1913. 28) Sogneprt., 29. marts 1913. 29) Sogneprt., 14. april 1913. 30) Moe: Opl., 131. 31) Sogneprt., 16. februar 1902. 32) Sydjylland, 23. sept. 1903. 33) Schmidt, 157-169. 34) Moe, 69. 35) Grundtvigske Fri- og Valgmenigheder, 297. 36) Nedergård, 234. 37) Sst. 234. 38) Schmidt, 157. 39) Moe, 132. 40) Kolding Folkeblad, 10. marts 1913. 41) Moe, 119. 42) Her citeret efter Kolding Folkeblad 8. dec. 1906.

Fra Koldinghus vildtbanes 3. beridt

Af *John Kvist*.

Den jagtivrige konge, Frederik II, oprettede flere steder i landet en kgl. vildtbane, dvs. et område, hvor han havde eneretten på jagten. Mellem disse vildtbaner var det koldinghuske, som 1578 kom til at omfatte de såkaldte indherreder, Elbo, Holmands, Brusks, Jerlev og Anst herreder samt dele af de to udherreder nemlig den østlige del af Slaugs herred og en del af skovegnene omkring Jelling i Nørvang og Tørrild herreder. Den koldinghuske vildtbane blev inddelt i tre beridt med hver sin skovrider. Anst og den østlige del af Slaugs herreder blev det 3. beridt.

Som overordnet over vildtbanerne var der før 1660 en jægermester for hele landet samt lensmændene i hver sit len. Efter 1660 blev der i de enkelte vildtbaner udnævnt en vildtmester og overfører, og hele landet fik en overjægermester eller hofjægermester. Lensmanden og efter 1660 amtmanden var også en slags overordnet. Under skovriderne var der skovfogeder og under disse skovløbere. Ingen af de nævnte var forstmænd i nutids betydning. Efter 1660 havde alle skovridere kongelig udnævnelse. Før den tid var der ikke stor forskel på dyrevogtere, skovfogeder og skovridere.

Det var alle disse skov- og jagtbetjentes hovedopgave at værne det kgl. vildt samt at påse, at skovene ikke blev forhuggede.

Især i vildtbanens første tid blev der afholdt store

og pragtfulde kongejagter, hvorved skov- og jagtbetjentene sammen med herredsfogeder og sognefogeder havde et stort arbejde og ansvar med at køre jagtgarnene og lapperne¹⁾ frem og lede mange hundrede bønder, der var tilsagt som klappere, og senere sørge for, at de mange fældede dyr blev kørt til jagt-slagteren på Koldinghus.

Frederik II lod af hensyn til jagten på fjedervildt bygge et jagthus ved Skøde.²⁾ Man har flere breve fra hans jagtophold der. 1617 var dette jagthus ødelagt. 27. august 1583 dikterer kongen et brev »Paa jagten i Veerst«. Den 20. januar 1588 får en mand i Veerst af kongen tilstået nogle mursten til en skorsten til et herberge ved sin gård.³⁾ Herberget, hvis kælder blev fundet 1953 og udgravet, har formodentligt tjent kongen og hans følge under jagterne i egnen. Kristian IV lod indrette et par værelser i Veerst præstegård til eget brug, vel også under jagterne.

Det tunge ansvar, skovbetjentene havde ved at vogte kongens dyr, blev lettet meget ved de uhyggeligt strenge straffe for vildttyveri. Bøndernes hunde kunne ikke jage, da de fik et led af højre forben hugget af. Vildt var der rigeligt af, lige fra kronhjorte og vildsvin og ned til fjedervildt. Dyrene var så talrige, at bønderne ofte om sommeren måtte holde vagt ved kornet, for at det ikke skulle blive opædt eller nedtrampet. Det var fristende at skyde af det talrige vildt; der var da også vildttyve, men det var sjældent, at de blev grebet på fersk gerning.

Skønt værn af vildtet var hovedopgaven for skovbetjentene, blev det efterhånden skovtyverierne, som gav dem det største arbejde. Egentligt forstarbejde var der så godt som intet af. Der var tidligt givet kgl. befaling til at inddige og hegne de såkaldte agernhaver med opløb af agern og bog til udplantning, men de

blev forsømte, og i Anst herred spores de ikke i den her omhandlede tid. Alle tamme og vilde dyr færdedes frit til stor ødelæggelse af skovene. Skovtyverierne gav altså de værste bryderier, da alle bønder af nødvendighed var skovtyve. Dette er der allerede skrevet om her i årbøgerne, og meget mere kunne fremføres. De forskellige forpligtelser, der iøvrigt hvilede på skovriderne, skal senere omtales.

Følgende fortegnelse over skovridere i det 3. koldinghuske beridt, Anst og Slaugs herreder, er uddrag af Poul Bredo Grandjean: »Kongelige forstembedsmænd« efter 1660 og før 1660, udg. 1907 og 1911.

Den første, som nævnes i embedet, er *Ciriacus Hune*, der snart betegnes som skovrider og snart som skovfoged. Han blev ansat i Bruske herred 9. sept. 1584. Som løn skulle han have en gård i Bramdrup fri for al afgift og tyng, men selv holde en hest til at beride skovene med. 2. maj 1585 blev han også skovrider i Anst herred. Foruden pengeløn, 20 rigsdaler, skulle han have nævnte gård frit. Lensmanden på Koldinghus beordrede 5. maj 1587 en anden skovrider indsat i stedet for *Ciriacus Hune*, »som ikke længere kan bruges i denne bestilling«. 1587 sad han fængslet på Koldinghus »for sine ord og modvillighed«. Han havde rettet slemme beskyldninger mod ridefogeden og Hans Snedker, ja, kom i alvorlig konflikt med lensmanden, Caspar Markdanner.⁴⁾ Det er muligvis hans gård, som lensmanden 1610 får ordre til at inddrage under slottet fra Bramdrup. Hans efterfølger må være *Jep Tamissen* på gården Noes i Gejsing, Anst sogn, han var tillige herredsfoged i Anst herred. Den 31. august 1593 blev der givet ordre til, at de 20 rdl., som han havde haft i løn som skovrider, skulle afkortes ham, da han ikke kunne beklæde begge bestillinger, og da der desuden var to andre skovridere i

lenet. Af dette synes at fremgå, at der da ikke var helt faste grænser for de tre beridt, og det ser ud til, at der kun var to skovridere i lenet indtil tiden omkring 1620.

Den næste man træffer i embedet er *Peder Ibsen Kudsch*, som 14. december 1622 blev ansat som skovrider i Anst herred »og saavidt uden herredet, som han kan«. Han efterfølges 2. april 1626 af *Mads Jensen Schøtt*. Lensmanden beordrer at bygge et 16 fags hus til ham på det belejligste sted, da han ingen våning har. Han forundes 7. december 1629 en bondegård, som kan befindes tjenlig til samme bestilling, dog for fæste og afgift, da han har sin besoldning (løn). For sin tjeneste får han 1632 bevilling på den gård i Skanderup by, som han nu påbor fri for arbejde og ægt og alle kronens skatter sin livstid dog med sædvanlig landgilde.

27. marts 1634 fik *Henrik Wichmand* embedet med samme bolig som forrige skovrider. Han fritages 1638 for soldaterhold, ægt og arbejde af sin gård, så længe han er i bestillingen, da »han i sin tjeneste har forholdt sig flitteligen, troligen og vel«, og da han lod den gård, hvori han nu bor, opbygge og forfærdige på egen bekostning, da den var blevet ruineret under de kejserlige (tredivårskrigen 1627-29). Af disse grunde får han den 15. februar 1656 bevilling på, at et af hans børn efter hans død må overtage gården for sædvanlig fæste.

Efter at Koldinghus len efter enevældens indførelse 1660 var blevet omdannet til Koldinghus amt, blev *Poul Felding* den første kgl. skovrider i Anst herred. Han havde tidligere været pandknægt⁵⁾. Før han blev ansat her 14. august 1660, havde han en kort tid været skovrider i Svendstrup. Han fik ny bestalling her 1667 og nævnes i skovriderjordebogen 1688, og fra 1691 og til sin død 1695 levede han som pensioneret skovrider

på det jordegods, der i Gejsing var udlagt til skovriderens løn. Han må ikke have beklædt embedet i hele den nævnte tid. Muligvis har han gjort tjeneste andet sted i vildtbanen, da der i perioden var ansat andre skovridere i det 3. beridt. Den 8. august 1673 blev *Niels Madsen Nebel* udnævnt til skovrider i Anst herred, og fra 4. oktober 1684 og til oktober 1690 var *Jakob Krag* (eller Krogh) i embedet.

Jens Ibsen beklædte embedet fra 31. marts 1691 til 25. juni 1703. Det er hans embedsførelse og person, der senere indgående skal omtales. 25. juni 1703 overtog *Jakob Røvert* stillingen i Anst og Slaugs herreder og var der til sin død 1734, men *A. Coburger* var i embedet et år fra 1730 til 1731 under Røverts sygdom.

Fra 16. april 1734 til 7. april 1744 var embedet betroet *Jakob Rømeli*, der havde været korporal ved livgarden til hest, det hedder om ham, »at han skal ellers have fanget en del nattergaller til det kgl. menageri«. Hans eftermand var *J. H. Landsberg*, som 22. februar 1755 afløstes af *Corfitz Lesberg*, som havde været jæger hos geheimeråd og ceremonimester von Plessen. Han blev den sidste skovrider i Anst herred og fik sin afsked 4. februar 1766, da Koldinghus rytterdistrikt og dermed den kgl. vildtbane blev ophævet. Sidstnævnte år boede han i kirkebolet i Jordrup.

Man træffer i det følgende navne fra de øverste myndigheder inden for jagt- og skovvæsenet. Før 1699 var C. greve Reventlow overjægermester for Danmark og efter ham hans søn C. D. greve Reventlow. Som jægermester i den koldinghuske vildtbane mellem 1681 og 1707 nævnes *Gerhardt Brockdorff*, der en tid boede på Nebbegaard. I sidstnævnte tidsrum beklædtes stillingen som vildtmester og overførster af Hans Arnold Jansen, som havde været løjtnant og livkarl hos

Kristian V og som boede på Drenderup i Ødis sogn. Han efterfulgtes af sin svigersøn, Hans Bachmann, som en tid boede på Fovslet, men som senere blev ejer af hovedgårdene Estrup og Sønderskov.

Det ser ikke ud til, at der før 1660 krævedes særlig uddannelse for at blive ansat som embedsmand i vildtbanen. De fleste kom efter 1660 fra jægerens kreds og havde altså nogen uddannelse. Som det ses, var der også militære personer iblandt, vel kongen bekendt fra tjeneste ved hoffet.

Det vil være meget vanskeligt at fremdrage yderligere oplysninger om de nævnte skovridere, men for en enkelts vedkommende, nemlig Jens Ibsen, der var skovrider fra 1691 til 1703, er der fra tingbøgerne⁶) hentet et omfattende stof. Før dette behandles, skal der kort siges lidt om skovridernes pligter og forhold i deres embede.

Hvert år før løvspring skulle skovrideren sammen med sine to skovfogeder, fire skovløbere og seksten mænd, udnævnt af herredstinget, gennemsøge alle skove, finde stubbene af de stjålne træer, mærke dem med kronhammeren eller årstalshammeren og indsende til herredstinget en liste over de træer, der var ulovligt huggede i skovene. Det var et arbejde, der tog tid, især når der var stjålet mange træer. Tallet nåede engang 1000 træer, men det var både i Anst og Jerlev herreder. Almindeligvis var tallet meget mindre.

Hvert efterår, som regel i september måned, blev der taget syn over skovene på samme måde for at vurdere oldenfrugterne med fastsættelse af, hvor mange oldensvin, der kunne gå i hver skov. Det kan nævnes, at i året 1641-42, der må betegnes som et godt oldenår, var skovene i hele Koldinghus len vurderet til godt 6700 svin, i andre og dårligere oldenår nåede tallet kun nogle hundrede.

Når de store kongejagter eller ulvejagter holdtes, måtte skovriderne sammen med herredsfogeder, sognefogeder og hundredvis af bønder deltage.

Ved den årlige udvisning af træportioner til bønderne var skovrideren med rundt i skovene sammen med alle sine underordnede samt fuldmægtige for amtmand og overførster.

Langt det største og vanskeligste arbejde havde skov- og jagtbetjentene med at bekæmpe krybskytter, vildt- og især skovtyve. Disse sidste gav næsten daglige og håbløst vedvarende forpligtelser, der gjorde dem ilde tålt og forhadte mellem bønderne. Som sagt er disse forhold før omtalt i årbøgerne, og i det følgende omtales kun nogle af den slags sager.

Jens Ibsen er født 1640. Hans herkomst, hjemsted eller uddannelse, før han fik embedet her, kendes ikke, men tingbøgerne belyser i tilstrækkelig høj grad hans forhold og person. Tre steder i beridtet havde Jens Ibsen bolig i sin embedstid, først i Skanderup, senere i Jordrup og sidst i Gejsing.

Ved sin tiltrædelse fæstede han en halv otting jord med tilhørende bolig af Gregers Tommesen i Skanderup by. Rimeligvis har de tidligere skovridere også boet der. Dette fæste afslørede et forhold, som i den urolige tid efter svenskekrigene omtrent var gået i glemme, nemlig at den halve otting jord var fæstejord under St. Nikolaj kirke i Kolding. Gregers Tommesen hævdede, at han ikke havde fæstet særskilt jord af Kolding kirke. Den 2. nov. 1694 havde Kolding kirkes værge indstævnet en række vidner for at få forholdet klaret. Flere navngivne ældre mænd fra Nagbøl, Dolle-
rup og Skanderup vidnede, at de kunne mindes igen-
nem 50 år, og de vidnede, at der tidligere årlig af Gre-
gers Tommesens gårds beboere havde været svaret 1
rigsdaler til Kolding kirke for en otting fæstejord.

Anders Jepsen i Nagbøl vidnede, at da han var herredsskriver i Anst herred, da blev resterende landgilde til Kolding kirke søgt hos gårdens beboere for den halve otting jord, og den blev betalt. Knud Buch i Skanderup kunne mindes de kejserliges indfald, da havde beboerne af Gregers Tommesens gård svaret 1 rdl. til Kolding kirke »og ej mere«. På Kolding kirkes vegne fremlagde postmester Hans Lund en kopi underskrevet af biskop Anker Ankensen i Ribe 7. okt. 1694 af et gammelt gavebrev og tingsvidne af Kolding byting onsdag efter valborrigdag 1543 »meldende om en halv otting jord med al sin tilliggelse, skov og mark, ager og eng, liggende på Skanderup mark, som Matthias Pedersen årlig til St. Nikolaj kirke i Kolding fri og godvillig med velberåd hu til evig tid haver givet og forundt efter samme kopis formelding«. Retten fandt det dermed bevist, at den halve otting jord hørte til Kolding kirke, og dommen lød på, at skovrideren årlig skulle betale 1 rdl. til kirken og ikke til Gregers Tommesen. Jens Ibsen og Gregers Tommesen vedblev at genere hinanden og havde senere en mindre trætte for retten.

8. marts 1694 begyndte en lang retssag, som tegnede sig yderst farlig for Jens Ibsen. Skovrideren havde stævnet Peder Pedersen, hjuler i Seest, for skovtyveri. Synsmændene, Jep Horskjær, Anders Smed i Seest, skovløber Mikkell Nielsen og skovfoged Anders Jørgensen af V. Vamdrup, vidnede, at de den 2. marts havde været med Jens Ibsen ved hjulerens gård i Seest og havde fundet et stykke frisk risbøg »med to kloer, tjenlig til en hjulerstok« samt tre hugne ege, den ene seks alen lang »tjenlig til en lasstang«, de to andre var tilhugne stolper til husbygning. Skovrideren havde da spurgt Peder Hjuler, hvor han havde hugget træet. Denne svarede, »at han sådant ville hugge for skov-

ridere ns næse og ingen adspørgel« Da skovrideren ville gå ind ad døren, tog Peder Hjuler en økse, hævdede den i vejret og sagde, at dersom han kom, da skulle han få en ulykke.

To mænd fra Skanderup var stævnet for retten som vidner, Thomas Hansen forklarede, at da han den 24. februar kom kørende fra Kolding på vejen ved Skanderup skov, så han Peder Hjuler sammen med en karl stå på vejen ved Anders Sørensen s skovpart i færd med at læsse et stort stykke risbøg på en vogn. Han sagde da til dem, at de skulle vare sig for, at de ikke kom i konflikt med Anders Sørensen, hvortil Peder Hjuler svarede, at han gav Anders Sørensen »en god dag«! Anders Sørensen vidnede, at han, efter at han havde fået kendskab til tyveriet, sammen med skovløber Mikk el Nielsen og to andre mænd gik til stubben af det stjålne træ og derfra til Peder Hjuler, hvor han fandt og vedkendte sig træet.

13. april fremlægger Jens Ibsen et skriftligt indlæg, hvori han bl.a. skriver, at da Peder Hjuler ikke har fremlagt hjemmelsattest for træet, og da han ikke havde villet lade skovrideren foretage inkquisition, så burde han dømmes til at betale 10 rigsdaler for hver eg og 8 rdl. for hver bøg og for sin modvillighed en klækkelig bøde til de fattige. Peder Hjuler mødte ikke i retten før 27. april, og da medbragte han en hjemmelsattest fra to bønder på to egestolper, og dermed mente han at være fri for Jens Ibsens tiltale, men denne hævdede, at attest en ikke kunne gælde det træ, Peder Hjuler var søgt for. Peder Hjuler fik sagen udsat i otte dage, »om muligt han sin forseelse hos øvrigheden imidlertid kunne afbede«.

Han anvendte udsættelsen vel. Han havde efter eget udsagn udført arbejde på slottet og kendte amtmanden, som han søgte til med sin sag, og, som det senere

vil ses, var det graverende oplysninger, han gav amtmanden om skovrideren. Disse oplysninger fik amtmanden og overførsteren til at gribe hurtigt ind for at redde skovrideren. Peder Hjulers viden om skovriderens forhold forklarer hans mere end dristige optræden ved sit eget skovtyveri.

11. maj blev der på herredstinget fra amtmand Schvartz fremlagt en skrivelse, hvoraf det ses, at Peder Hjuler havde været hos amtmanden med begæring og ansøgning om at blive forligt med skovrideren og få sin forseelse tilgivet, så han ikke skulle blive ruineret. Den 8. maj var de stridende parter på slottet og indgik et mindeligt forlig. Amtmanden gav derefter befaling til retten om ikke mere at forfølge sagen, der nu skulle være ganske ophævet, hvad beskyldningerne mod Jens Ibsen angik, men Peder Hjuler måtte, for at dække over og pynte på sagens rette sammenhæng, for retten den 8. juni med to undskyldninger. Over for Jens Ibsen, »der formedelst gode venners, godtfolks afbedelse, havde ladet sagen falde, erklærede han, at de ærerørige ord, han havde sagt om ham til amtmanden på Koldinghus anlangende kgl. majestæts træ for afhændelse, som bemeldte skovrider sig selv nyttig tilegner til egen profit,« havde han sagt »udi drukkenskabs hastige ubesindighed« uden ret og føje og bad derfor ydmyg om forladelse. Videre udtalte han, »at han med sandhed ej kan sige andet end, at omrørte skovrider, Jens Ibsen, i sin allerunderdanigste bestilling efter underdanigste pligt og skyldighed er en flittig og tro kongens tjener, skikker sig mod kgl. majestæts bønder og undersætter som en ærlig mand.« I den anden undskyldning, der gjaldt hans eget skovtyveri, erklærede han, at han gerne ville indrømme, at han havde hugget lidt i skoven til sit arbejde til gårdenes fornødenhed. Han havde ikke vidst, at han i en »sådan nødsfald«

begik en lovovertrædelse, som var sket i »hans ufornuftige enfoldighed«; han bad derfor om nåde og øvrighedens tilgivelse. Han blev dog dømt til at lide efter skovforordningen, men rimeligvis er han sluppet billigt for ikke efter amtmandens ord at blive ruineret. Det er ikke svært at se, hvem af de to vitterlige skovtyve, der slap billigst. Jens Ibsen blev reddet, men ikke rensset. Der skulle dengang meget til, før man dømte en kongelig embedsmand.

Jagt- og skovbetjentene tog deres opgave med at vogte kongens dyr ret alvorligt, næsten højtideligt. Selv en ringe mistanke førte til en retssag. Mellem 1692 og 1710 var der, bortset fra en sag mod skovriderens egen søn, kun ganske få af sådanne sager for retten, og ingen af dem førte til domfældelse, men de kunne volde bønderne ret stort besvær, idet hele landsbyer, ja sogne, kunne blive indstævnet som vidner. De anklagede var ofte folk, som var på kant med andre eller ilde lidt.

Borgmesteren i Kolding, Frederik Christian Faust, og hans broder, Jokum Faust, der efter en enkelt sag i tingbøgerne at dømme nok kunne fare uretfærdigt frem mod bønder, var 24. marts 1693 stævnet for retten for formodentligt ulovlig jagt. Alle bønder i Hjarup og Skanderup sogne var tillige med en del fra Vamdrup og Seest indkaldt som vidner. De blev spurgt, om de havde set brødrene Faust uden for alfarvej drive jagt med hunde, flint eller andre bøsser. De svarede alle nej, men de kunne ikke nægte, at deres folk havde set de to mænds hunde fare omkring på markerne. Brødrene var set ridende på vejen udstyret med bøsser. Mere end forhør kom der ikke ud af den sag.

1705-06 var der fra Jordrup en mere alvorlig sag, som af jægermester Brockdorff og overførster Arnold Jansen blev indanket for herredsretten. På den tid

boede der i Jordrup by en mand ved navn Jørgen Jepsen. Han havde flere forsømmelser hvilende på sig, bl. a. ikke at have vedligeholdt sit fæstehus eller betalt sine afgifter.

St. olufsdag, 29. juli, nævnte år gik sognefoged Hans Pedersen i Jordrup og skovfoged Laurids Iversen i Hundsholt ind til Jørgen Jepsen for at søge efter noget ost, som var frakommet sognefogeden. I et skrin fandt de osten og mere end det, nemlig et sølvhorn med lidt krudt i, et par kugler i papirpatron uden krudt samt to fade fulde af grønsaltet kød, to bove, to lår og en side af et rådyrlam, som Jørgen Jepsens kone sagde, at hendes mand havde taget i skoven for to dage siden. Desuden fandt de i sengehalmen et rådyrskind med hår på ubereget, gennemskudt med to rende-kugler.

Det så nu truende ud for Jørgen Jepsen, hvorfor han rømte, men senere, da sagen tog en gunstig vending, vendte han tilbage. Sagen trak ud, og der kom efterhånden flere vidner, som var tilbuds køb af et dyreskind, falbudt af en rytter ved navn Peder Jørgensen, som havde været logerende i Jordrup, men i vinteren 1706 med oberst Ahlefeldts regiment var flyttet vesterud i kvarter ved Varde. Rytteren kom i forhør og erklærede, at det var ham, der havde overladt Jørgen Jepsen skindet. Jørgen Jepsens forsvarer ankede nu over, at jægermesteren og overførsteren ikke havde været indstævnet til at følge en så vigtig sag, hvilket de havde pligt til. Denne klage førte til en hurtig afslutning. Sagen endte brat med, at skovfogeden, skovløberen samt byens folk skulle afgive en erklæring, det skete, og den gik ud på, at de ikke havde set Jørgen Jepsen med bøsse eller hund i mark eller skov. Dommen kom så til at lyde på frifindelse!

I Jens Ibsens embedstid blev faktisk kun hans egen

søn straffet for vildttyveri i det 3. beridt, idet han forbrød sig groft på dette område. Forbrydelsen kunne have kostet ham livet. Selve den øverste myndighed, overjægmester C. greve Reventlow, fandt anledning til at gribe ind.

Omkring 1. august 1692 fik Jens Ibsen jægmester Brockdorffs tilladelse til at rejse til København og til, at hans søn, Jens Jensen, måtte føre tilsyn med vildtbanen i 3. beridt, dog på de betingelser, at Jens Ibsen skulle være ansvarlig for sønnens handlinger, og at sønnen ikke måtte føre bøsse i vildtbanen. Inden Jens Ibsen rejste tog han en bøsse fra sin søn i Seest mølle, men det reddede intet. Sønnen lignede åbenbart faderen i dristighed og voldsomhed. Kort efter faderens afrejse tog han ud på sit store krybskytteri i Veerst skov. Herom får man god underretning fra nogle forhør som blev holdt på Koldinghus den 16. august 1692 af amtmand Schwartz og jægmester Brockdorff.

Som vidner i dette forhør var indkaldt Frands Andersen på Agersbøl, skovfoged Laurids Iversen og Bent Nielsen på Hundsholt, Christen Terkelsen i Egsholt, skovløber Christen Olsen og ni andre mænd fra Veerst og som anklaget skovrider Jens Ibsen. Jens Jensen var, da han anede, at hans krybskytteri ville få følger, spørløst forsvundet, vel sagtens ad den vante vej for rømningsmænd ind i hertugdømmerne.

Frands Andersen vidnede, at den dag commissarierne var i Store Anst, var Jens Jensen kommet til ham og forlangt, at han skulle vise ham vej ind i Veerst skov, da han havde påtaget sig at skyde et dyr til amtmanden og levere det på slottet tidligt næste morgen. De fulgtes så ad ind i skoven, hvor Jens Jensen først skød på et rådyr, som måske ikke . . ., og siden skød han en kidkalv. Nogle dage derefter havde Frands Andersen hørt, at folk snakkede om, at der i Veerst skov

var fundet en råbuk og et stort dyr. Bent Nielsen havde set, at Jens Jensen den pågældende aften var kommet til Hundsholt med en dyrekalv, som han bandt bag på hesten. Christen Terkelsen, der den samme aften havde været på Hundsholt, forklarede, at han af Jens Jensen var blevet forlangt som vejviser til Lejrskov, da amtmanden skulle have kidkalven inden dag. Da Christen Olsen havde hørt »et stort skud«, var han gået mod skoven. Undervejs traf han hyrde-drengene, som sagde, at det var skovriderens søn, der havde skudt flere skud i skoven. Han gik derind, men hørte eller så intet. Et par dage efter fortalte byens børn, at der lå en død råbuk i skoven. Da han fandt den, var den opædt så nær som den bare rad og hår. Samtidig blev fundet en stor hind, som lå op til en risbøg med sønderskudt bov og ben, og endelig vidnede en bonde fra Veerst, at hans søn havde været med den forrige skovrider, Poul Felding, i skoven for at søge efter ihjelskudte dyr. Jens Ibsen blev af amtmanden spurgt, om han ikke den foregående dag havde lovet at skaffe sin søn tilstede, og af jægermesteren, om han ikke under sin københavnsrejse havde lovet at svare for sin søns handlinger. Jens Ibsen svarede jo, og han beklagede, at det havde været ham umuligt at holde sit løfte, men »hvad hans søn var blevet beskyldt for at have gjort, det var sket uden hans vilje og videnskab og ham aldeles ubevidst, og at hans søn deraf af andre mennesker dertil var blevet forført.« Til sidst præsenterede Jens Ibsen en længere højtidelig skrivelse, der sluttede: »hverken jeg eller nogen anden kan med rette billighed lide for sine børns misgerninger, som sker eller gøres faderen tvært imod.« Som før sagt greb overjægmester grev Reventlov ind i sagen. Det skete den 30. august samme år i en skrivelse, hvori han udtrykker, at det er nødvendigt at fortsætte un-

dersøgelserne om Jens Jensens skyld trods hans flugt, for at der siden kan falde en lovlig og retfærdig dom. Hvor længe disse undersøgelser stod på, og hvad man videre fik ud af dem, ses ikke. Først to år efter, den 9. november 1694, blev sagen bragt for herredstinget, hvorfra ovenstående referat er hentet. Jens Ibsen blev da draget til ansvar for sønnens handlinger. 8. januar 1695 dømtes han til inden seks uger at skaffe sin søn tilstede, ellers skulle han selv lide og undgælde for sønnens misgerninger efter kgl. jagtforordnings allernådigste indhold, »såfremt hans kgl. majestæt og den høje øvrighed ham ej ville benåde«. Alt tyder på, at han har søgt og fået kgl. benådning. For anden gang var han dermed reddet ud af en vanskelig situation.

Jens Jensens senere skæbne kendes ikke. Også før sit krybskytteri havde han været på gale veje, dog måske ubevidst. I Tapsøre boede der dengang en handelsmand ved navn Jens Julle. Han havde købt nogle stude hos en bonde i Veerst, der havde dem i græsning på Røjgaard. Det var en aftale, han ikke måtte hente studene, før pengene var fremskaffet. Alligevel drog Jens Julle uanmeldt en tidlig morgen til Røjgaard og fik på vejen gennem Gejsing skovriderens søn, Jens Jensen, med sig til Røjgaards mark, hvor de uden videre tog et par stude med sig, men uheldigvis var den ene af disse regimentsskriver Søren Haxens. For Jens Julle blev det til en meget pinlig historie, men Jens Jensen blev ikke draget til ansvar.

Jens Ibsen havde det meste af sin tid en meget anstrengt økonomi, som skaffede ham mange ubehageligheder. Medens han boede i Skanderup, blev det opdaget, at han gennem flere terminer ikke havde betalt familie- og folkeskat. I hans tid havde enevoldsregeringen bortforpagtet nævnte skat. Den herværende skatteforpagter, Antoni Barchmann, søgte og ikke

mindst til egen fordel at pine skat ud af så mange som muligt. Den 4. oktober 1695 havde han med rentekammerets og amtmandens tilladelse sammenkaldt alle sognets voksne beboere i Skanderup kirke, og alle fik deres skatteforhold nøje undersøgt. Skatteforpagteren spurgte bl.a., om ikke skovrider Jens Ibsen boede der i byen og var rytterbonde, hvor længe han havde boet der, hvor mange tjenestefolk og børn han havde og i hvilken alder. Skovrideren kom så til at betale sin skat efter forordningen.

Datidens almindelige drikkeri og slagsmål holdt Jens Ibsen sig ikke fri for.

I marts 1695 havde han med sine skovbetjente og flere andre været til syn på skovskade. Bagefter var han og flere af dem sammen i Isak Jensens hus i Jordrup. De så da, at Jep Knudsen af Jordrup kom ind og vekslede nogle ord med Jens Andersen fra Vraa, uden at de egentlig hørte, hvad der blev sagt. Pludselig slog Jep Knudsen Jens Andersen i ansigtet. Denne greb førstnævnte i håret, hvorpå han selv blev slået til jorden. Derover blev skovrideren fortørnet og slog Jep Knudsen i ansigtet og »ved hans øje nogle slag«, så blodet flød af hans næse, og han måtte føres fram (d. v. s. ud i køkkenet) for at få blodet vasket af. Jep Knudsen havde ikke øvet modstand mod skovrideren, men spurgt, hvorfor han slog ham. Synsmændene fandt et blåt mærke som efter et slag i Jep Knudsens øjekrog og et nedenfor kindbakken. Formodentligt er slagsmålet ordnet i mindelighed.

Den 23. april 1697 stod Jens Ibsen og møller Jes Madsen i Vrandrup mølle for retten for slagsmål. Af flere vidneudsagn fremgår efterfølgende:

Nogle dage ind i april var Jens Ibsen kommet ind i møllen for at få udbetalt nogle penge, men Jes møller ville ikke give ham dem, da der ingen vidner var til

stede. De to mænd begyndte at drikke og kom i klammeri, som gik over til slagsmål. Efter Gjertrud møllerkones og hendes piges vidneudsagn slog Jes Madsen Jens Ibsen på hans aksel, og Jens Ibsen gav mølleren et blåt øje. De to kvinder vidste ikke, om håndgemængget var spøg eller alvor. Før slagsmålet begyndte, var mølleren fra Drabæks mølle på sin hjemvej fra Kolding kommet ind i Vrandrup mølle, og da var både skovrideren og Jes Madsen beskændede, men mest den sidste. Christen Jensen overværede skænderiet og så, at Jes møller slog skovrideren på øret, og at denne slog igen, og sådan krigedes og drak de videre, men inden Christen Jensen gik fra møllen, var de to blevet forligte og gav hinanden hånden, og alle gik hver til sit. Sagen er sikkert kommet til forlig.

Jens Ibsens genvordigheder i Skanderup var endnu ikke forbi. Han blev mistænkt for at have forårsaget en dramatisk ildebrand der i byen den 4. maj 1697, hvor Hans Ulvs enke, Kirstens Hanses gård og Peder Nielsen Skræders halve gård samt et nybygget rytterhus »med alt deri værende blev opbrændt«. Den 21. maj blev Jens Ibsen stævnet for herredstinget, hvor en række beboere fra Skanderup også var indkaldt samt adskillige af den snes personer, som den 4. maj havde været forsamlede hos ham for at foretage det årlige syn i herredets skove over ulovligt hugget træ.

Bøndernes faste forsvarer, Anders Hansen Rask, havde sin fuldmægtig Daniel Phillip Rask til at føre sagen. Jens Ibsen havde som sin fuldmægtig valgt amtsskriveren Peder Hoff, der boede på klosteret i Ribe, senere på Sneumgård, og var en broder til sognepræsten i Anst.

Skovrideren sigtedes for »i den stærke blæst og det tørre vejrlig« at have skudt nogle skud ved sin gård og

muligvis derved have forårsaget branden, som straks efter opstod.

Vidnerne fra Skanderup kom først frem for retten. Niels Gregersen vidnede, at han den pågældende dag stod uden for sin gård og sit rytterhus, da han hørte to eller tre skud fra Jens Ibsens gård. Lidt efter opdagede han, at der var ild i Peder Skræders hus midt mellem skorstenene. Vinden var da i nordøst, og »i den store storm og tørke« havde ilden bredt sig til Hans Ulvs gård. Han blev spurgt, om han kendte anden årsag til branden end skuddene, hvortil han svarede, at ilden opstod straks efter skuddene, men han så egentlig ikke, om branden kom af skuddene. Gregers Thommesen vidnede, at han hørte nogle skud, da han gik og pløjede på marken. Kort efter drog han hjem for at bede og hørte da, at der blev råbt, at der var ildløs i den vestre gavl af Peder Skræders hus, og straks derefter antændtes Hans Ulvs gård. Han vidste ikke, hvoraf ilden var kommet, men hørte af folk i byen, at der var blevet skudt fra skovridergården. Peder Christensen berettede, at da han den dag gik i sin gård, hørte han et skud og så, at det begyndte »at kvolme« i Peder Skræders hus. Han troede først, at røgen kom fra bagerovnen, men snart efter slog luerne ud af vestenden af huset. Flere andre vidnede noget lignende. Én mente endog at have set, at der drev gnister efter skuddet hen mod Peder Skræders hus, men ingen turde sige med bestemthed, at ilden var kommet af skyderiet. Under al den råben og skrigen, der opstod i byen, løb en mand til det brændende hus og råbte ind til Anna Soldats og en anden kvinde, som også boede der: »Er her nogen inde? så kom ud, før det brænder.« De to kvinder hævdede, at ilden ikke kunne være kommet fra deres skorsten, hvorpå der kun havde været nogle få gløder.

I en lang række forhør⁷⁾ var der også vidner fra skovriderens egen kreds, og deres udsagn var just ikke til hans fordel. Christen Mathiesen, tjenende hos overførster Jansen på Drenderup, forklarede, at han efter tilsigelse til den 4. maj var mødt hos Jens Ibsen og en tid opholdt sig i stuen sammen med ham og skovrideren fra Brusker herred, Jakob Pedersen. Efter at synsmændene var gået ud, tog Jens Ibsen en liden flintbøsse, hældte krudt i den og stoppede med blå og erklærede, at nu skulle der skydes til måls. Endvidere gengav Christen Mathiesen, hvad Jakob Pedersen havde fortalt ham i en samtale på Drenderup, nemlig at da de den 4. maj var gået ud for at skyde til måls, fløj en fugl over Peder Skrædders hus, og da Jens Ibsen havde set fuglen, befalede han sin dreng at hente en ladt bøsse, som hang inde i stuen, og med den skød han efter fuglen. Han vidste ikke, om branden kom af dette skud, men af de øvrige kom den ikke.

Omgævnens folk var stærkt interesserede i at få sandheden frem. Omtrent et år efter at sagen var begyndt, mødte sognemændene fra Vamdrup med et skriftligt indlæg, hvis indhold var, at Anders Lerche fra Vamdrup »i ædru tilstand« på grandestævnet havde sagt, at da han på ildebrandsdagen var i Jens Ibsens gård, da fløj en fugl, enten en glej (glente) eller en ørn, midtvejs mellem Peder Skrædders og skovriderens gårde, og Jens Ibsen skød efter den, og dersom branden kom af skud, da var det dette.

Et meget vægtigt indlæg mod Jens Ibsen, en attest fra sognepræsten Anders Pedersen Horne i Nagbøl, blev fremlagt i retten den 18. juni 1697. Af attesten fremgår, at Hans Ulvs enke, Kirsten, havde bedt Oluf Buch og Peder Christensen i Skanderup om at gå til præsten for at få »hans sandhed« at vide om den samtale, han havde haft med Jens Ibsen i Jep Pedersen

Kyed's hus i Kolding om ildebranden. Præsten gav dem en attest, hvori der bl. a. fortælles, at da han traf sammen med skovrideren der, »spurgte jeg ham, om han ikke var skyldig i den ildebrand, der tirsdag den 4. maj blev antændt i Skanderup til kongens og fattige enkers skade, hvortil han svarede, at han ikke kunne sige sig fri derfor, men ville gerne dele det mindste stykke brød, han havde i sit hus med de fattige folk, som overgik den store ildsvåde, om de ikke ville være så streng imod ham i deres klage, hvortil jeg svarede, dersom jeg havde vidst Jens Ibsens mening tilforne, at han ville kende sig skyldig og give de fattige folk noget for deres skadelidelse, skulle deres klagemål blive noget forlindret.« Attesten slutter: »At dette er i sandhed talet og passeret, bekræfter jeg med egen hånd og om fornødent gøres på behørigt steder vil aflægge. Dertil hjælpe mig Gud og hans hellige ord!

Nagbøl, 3. juni 1697. P. Horne«.

Jens Ibsen stod selv for retten og tilbød at aflægge ed på, at samtalen ikke havde været, som attesten meldte. Modparten hævdede, at præstens attest måtte anses for fuldgyldig, og skovrideren fik ikke lov til at aflægge ed. Jep Pedersen Kyed var stævnet for at udtale sig. Han erklærede, at nævnte tid, da Anders Horne med andre fornemme folk var i hans hus, hørte han, at præsten og skovrideren talte sammen om den ulykkelige ildebrand, men han hørte ikke, at Jens Ibsen i nogen måde i ord eller tale vedgik eller kendte sig skyldig i samme ildebrands forårsagelse, men i deres samtale hørte han skovrideren sige, at han var ganske uskyldig deri.

Peder Hoff havde fra Klosteret i Ribe sendt en længere forsvarsskrivelse for Jens Ibsen. Dens vigtigste punkt var, at Jens Ibsen havde ladet sin bøsse med læder, og det kunne ikke antænde.

I et forhør blev Jens Ibsen spurgt, hvorfor han skød flere skud i det tørre og blæsende vejr. Han svarede, at det spørgsmål var til at forundre sig over. Man kunne dog ikke forbyde en kgl. skovrider at rense og prøve sine bøsser, når det lystede ham og særligt nu, da kongens ankomst til slottet var ventet. De højere jagt- og skovbetjente har sikkert skullet møde på slottet for at afgive salut, når kongen ankom.

Videre blev han spurgt, hvorfor han ikke gik hen på de steder, hvor det kunne ske uden skade og ikke så tæt ved husene, hvor der var fare for ildebrand. Han hævdede, at synsforretningen viste, at han ikke havde skudt for tæt ved huse og derfor ikke havde gjort nogen skade. Anklageren mente, at synet kunne tyde på det modsatte.

I anledning af branden blev der foretaget flere synsforretninger. På selve branddagen blev de to små flintbøsser, som Jens Ibsen havde skudt med, forevist for selve oberst Brockdorff. Skorstenen i Peder Skrædders nedbrændte hus blev synet to gange. Den første gang fandtes den i den søndre side opsat med halmblandet ler og træstykker, og den var meget skiden indvendig med sprækker og revner igennem, så der var stor fare for brand. Anden gang var den meget renere, og der var moxen ingen sod i den. Afstanden fra Jens Ibsens gård til Peder Skrædders hus blev målt til 14 favn, ca. 30 m, og endelig blev den samlede skade hos Peder Skrædder og Hans Ulvs enke opgjort til 524 rigsdaler 4 mk. 10 skill.

Den 20. august 1697 indankede Jens Ibsen sagen for landstinget i Viborg, hvorfra den et par gange blev tilbagesendt til herredstinget til yderligere undersøgelse. Den høje ret i Viborg har tydeligt nok haft mange betænkeligheder ved denne sag, hvorfor den også blev meget langvarig. Den 3. august 1699 var alle

sagens dokumenter fremlagt, ialt 43, deriblandt landstingets dom 30. september og 24. oktober 1697, herredstingets dom 14. oktober 1698, og landstingskendelsen 28. juni og 7. juli 1699. Endelig 11. august 1699 faldt dommen. Landstinget fandt ikke beviser for, at Jens Ibsen havde forårsaget branden, hvorfor han blev frikendt, og omkostningerne blev stillet i bero. For anden gang blev skovrideren reddet ud af en hård knibe.

Det kan siges med rette, at der ikke fra nogen side var vist sympati for skovrideren, mens han boede i Skanderup, og det var nok grunden til, at han straks efter branden flyttede til Jordrup.

I Jordrup var der fra gammel tid et kirkebol med to tofter og tilhørende bygninger, som bestod af tre længer i nord, øst og syd, mod vest var det bygget helt ind til det østlige kirkegårdsdige. Kirkebolet hørte juridisk og administrativt under Ribe stift, hvis kirkeskriver, Jep Jensen, da boede i V. Nebel sogn syd for Varde.

Den tidligere herredsfoged i Anst, Jerlev og Slaugs herreder, Bertel Jensen Krogh, flyttede ved sin fratrædelse fra sin gård i Bølling til kirkebolet i Jordrup, som han fæstede, men efter hans død flyttede hans enke, Kirsten Nielsdatter, tilbage til gården i Bølling og lejede kirkebolet ud til forskellige, bl. a. Jens Ibsen.

Fjorten dage før pinse 1697 var Jens Ibsen i Bølling hos »dydsirede matrone«, Kirsten Nielsdatter, og oprettede i vidners nærværelse en overenskomst med hende, efter hvilken han skulle leje kirkebolet for en årlig afgift på 12 slettedaler, hvoraf han skulle udrede alle afgifter, skatter og landgilde og levere hende resten. Han skulle beholde den havresæd, som var sået i toften, hvorimod han enten skulle betale hende sædekornet igen eller efterlade lige så megen havresæd sået

i jorden, når han engang flyttede. Han skulle holde husenes lervægge ved magt og ellers bo der, så længe han lystede. Ønskede en af dem at opsigte overenskomsten, skulle hver af dem opsigte i rette tid efter loven. Denne overenskomst blev læst i retten 3. sept. 1697, efter at den d. 24. juni var godkendt af stiftsbefalingsmand grev Schack og biskop Anker Ankersen i Ribe i en skrivelse, hvis indhold var, at bolet lå belejligt for skovrideren, at enken havde ret til at udleje det, at Jens Ibsen måtte leje det efter den med enken udfærdigede overenskomst.

Også i Jordrup blev der ifølge tingbogen⁸⁾ besværligheder med og for ham. I september blev der foretaget to syn omkring kirkebolet, den første gang vist af hensyn til korntienden. Rugen var hjemkørt, ligeledes to travere havre, og resten af negene blev talt. Det andet syn gjaldt både toftøgærdene og selve husene. I gærdet i den nørre side ud til gaden fandtes et hul og ligeledes på den østre side, men ellers var det i en sådan stand, at det kunne antages »for værge«. Gærdet ind til to naboer var øde for gærderis, men til en tredie nabo kunne gærdet antages »for vangesværge«. Kålhavgærdet var ganske øde. Husene med ind- og udbygninger, vinduer og døre var ved magt, men brønden var både med sten og træværk forfalden. Omkring i og ved husene fandtes en del gødning, ca. 23 læs, hvoraf man vurderede, at Jens Ibsen havde samlet en trediedel.

Det var Jens Ibsen, der havde ladet gærderne forfalde, og da man på grandestævnerne vågede meget nøje over, at gærderne blev holdt i orden, er det vel fra den side, klagerne er kommet.

I disse skovegne havde man tidligere ikke alene omgivet kålhaver og tofter med risgårde, men ofte også småenge og andre jordstykker til f. eks. heste. Tofter-

nes og kálhavernes gærder var gerne flettede, men på marker og langs skovene var det ofte bunker støttet af pæle på begge sider, og et sådant hegn krævede læssevís af gærdsel, og det var ødelæggende for under-skoven særligt, når gærderne blev brugt til brændsel om vinteren. Kort efter vildtbanens oprettelse greb kongen ind⁹⁾ mod dette uvæsen og påbød, at der ikke måtte hugges gærdsel, uden at det var udvist af skovmyndighederne, og at gærderne f. eks. mellem mark og skov skulle erstattes af diger eller grøfter. For det udviste gærdsel skulle der betales gærdsels- og stemp-lingspenge.

Disse gode forordninger blev ikke altid overholdt, og dette gav anledning til, at overførster Jansen 1698 stævnedede en mængde af skovegnerenes bønder og flere skovbetjente til herredstinget for at komme tilbunds i sagen. Det kom da frem, at skovrider Jens Ibsen »efter gammel skik« havde opkrævet gærdselspenge i Jordrup, en skovløber måtte indrømme, at han også havde opkrævet gærdselspenge og leveret dem til overførsteren. Den side af sagen var i orden, men der manglede, at bønderne ikke havde fået anvist, hvor og hvad de måtte hugge, de var gået med til at betale for at hugge i fred. Skovbetjentene havde givet dem besked på, at de måtte hugge i vildtbanen, hvor de ikke skadede den. Det ses ikke, om nogen af parterne blev krævet til regnskab i den sag.

Jens Ibsen kom snart i restance med sine betalinger. Kirsten Nielsdatter opsagde derfor den 15. december på lovlig vis hans lejemål med et halvt års varsel. 11. juni 1698 blev opsigelsen gentaget, »om han uden videre ville fraflytte og rydeliggøre«. Skovriderens fuldmægtig hævdede, at opsigelsen ikke kunne anses for gyldig i henhold til stiftsbefalingsmandens og bis-koppens skrivelse, før Jens Ibsen havde givet sit sam-

tykke. Desuden mente Peder Hoff, at Jens Ibsen havde flere fordringer til Kirsten Nielsdatter end hun til ham. Enkens lavværge, postmester Lund i Kolding, henholdt sig til lejekontrakten, hvorefter opsigelsen var fuldstændig lovlig. Hvad skovrideren havde at anke mod Kirsten Nielsdatter kommer ikke direkte frem, men det afslørede sig i en ny sag rejst af kirkeskriver Jep Jensen, der anklagede hende for efter hendes fraflytning at have lejet kirkebolet ud snart til den ene og snart til den anden, og hvad værre var, at have forringet kirkebolet ved nedbrydning af en portbygning og et tilbygget kvisthus henholdsvis ved den østre og søndre længe. Kirkeskriveren krævede nu, at enken skulle have sit fæste forbrudt og lade sin anklage mod skovrideren falde. Under et senere forhør blev det vidnefast godtgjort, at det var herredsfogeden selv, der havde bygget både port- og kvisthuset, og inden sin død havde han ladet det nedrive og endda i overværelse af kirkeskriveren, som da intet havde anket derimod. Samtidigt blev det fastslået, at der ikke manglede huse, og at de bestående var i god stand. Ved samme tid oplystes, at Jens Ibsen ikke havde betalt sin husleje.

Skovrideren, amtsskriveren og kirkeskriveren, alle kongelige håndhævere af retfærdighed, havde her fremført både ubeviselige og uretfærdige påstande. De blev sikkert selv klar over dette, hvorfor de slog fuldstændigt om og forberedte et mindeligt forlig, der i det mindste skulle redde Jens Ibsen for øjeblikkelig udflytning, hvilket kom frem i et forhør, hvor skovrider i Brusk herred og skovløber Laurids Grøn i Egtved vidnede, at de havde været tilstede hos en mand i Uhre sammen med kirkeskriveren og Jens Ibsen og havde da hørt, at kirkeskriveren havde sagt til Jens Ibsen, at han var mand for at love, at han kunne blive boende i

kirkebolet et år til, hvis Jens Ibsen ville gærde, pløje og så. Det var anden gang, at skovrider Jakob Pedersen vidnede i en sag imod Jens Ibsen og just ikke i dennes favør.

Sagen stillede sig nu så vanskelig, at de var villige til at opgive al videre forfølgning og indgå et forlig. Et forsvar blev stillet af Peder Hoff og antaget af begge parter på en sådan måde, at både Jens Ibsens og kirkeskriverens sag mod enken skulle løses afhængig af hinanden og samtidigt. Man blev enige om at overgive sagen »til ærlige og uvildige danemænds rettelige og bedste befindende sigelse«. På enkens side blev udpeget Poul Giermansen og Joen Nielsen Griis i Bølling, på modpartens side Christian Ranulf og Jens Knudsen af Jordrup. De to første havde som sættdommere flere gange afløst herredsskriveren og kunne både læse, skrive og regne. Disse fire mænd fik udleveret alle breve og dokumenter sagen vedrørende, og kort efter mødte de på tinget med et forslag til forlig, der kom til at lyde på, at Jens Ibsen måtte blive boende i kirkebolet til påske 1699 og da fraflytte det i lige så god stand, som han modtog det, at han indtil nævnte tid skulle betale sin husleje, kongens og kirkens skatter og landgilde til Jordrup kirke, at han for processens bekostning, forsømmelse og tidsspilde skulle betale Kirsten Nielsdatter 7 rigsdaler. Endelig kan nævnes som eksempel på den værdi, man tillagde gødning, at Jens Ibsen skulle efterlade lige så megen gødning, som han havde modtaget ved indflytningen, men hvad gødning, han havde kunnet samle af foder, han havde fået andet steds fra, det måtte han selv beholde. Der var ifølge tingbøgerne dengang embedsmænd, f. eks. regimentsskrivere, som forstod den kunst at få foræret foder af bønderne.

Da det var blevet bevist, at enken ved fraflytningen

ikke havde tilføjet kirkebolet nogen skade, men bygningerne var vel vedligeholdte, så blev »sagsøgningen på kirkepatronens højgunstige, gode behag« ganske ophævet. Peder Hoff's og kirkeskriverens plumpe forsøg på at redde skovrideren mislykkedes.

Da Jens Ibsen ved påsketid nødtvungent måtte flytte fra Jordrup, pressede han sig ind på en af de fire halve gårde, som i Gejsing var udlagt til skovriderens løn, og begik dermed sit første overgreb på dette sted. Fæsteren på nævnte fjerdepart af skovridergodset var på dette tidspunkt død. Almindeligvis var det sådan, at enken kunne blive siddende på gården, hvis hun kunne svare sine forpligtelser. Denne enke, Kirsten Jensdatter, havde denne mulighed. Efter mandens død havde hun trolovet sig med en mand, der hed Niels Stadsgaard. Før påske havde Jens Ibsen underhandlet med det vordende ægtepar om at overtage gården på betingelser af, at de skulle betale de resterende kvar-talspenge, 4 rdl., at holde gårdens bygninger vedlige, svare alle afgifter af den og betale Jens Ibsen for 6 tdr. havre, som han allerede havde sået i jorden. Dette fandt Niels Stadsgaard ganske urimeligt, og han ville kun gå ind på de betingelser, den afdøde fæster havde haft. Dermed havde Jens Ibsen opnået, hvad han ville og overtog uden videre gården. Enken følte sine rettigheder krænkede og »søgte frelse og forsvar hos øvrigheden«, idet hun klagede til amtmand Voida over Jens Ibsens ulovlige forhold. Amtmandens svar kendes ikke, men af sagen ses det, at han gav enken medhold. I retten erklærede Peder Hoff, som stadig var Jens Ibsens forsvarer, at han holdt amtmandens skrivelse »i ydmyg respekt«, men enken havde ikke opfyldt sine forpligtelser, ikke betalt sine restancer, og gården var forfalden, og hun ville endda inclade sig i nyt ægteskab »med en fremmed og uvederheftig person«. Hoff

hævdede, at skovrideren var den, der var nærmest til at overtage gården, da han var sat til at varetage dens tarv, og da gården var godt beliggende for vildtet og skovens tilsyn. Han formodede, at amtmanden ikke havde noget imod dette. Skulle skovrideren have forset sig imod kgl. lov og forordning, er han derfor lovmæssig tiltale undergivet. Sagen ses ikke mere for retten, og Jens Ibsen blev boende på skovridergården.

Da Jens Ibsen var flyttet ind, fik fæsteren af den anden halvpart af gården, Jens Rasmussen, snart at føle, at han havde fået en ny nabo. Skovrideren stævnete ham for tinget snart for det ene og snart for det andet. Jens Rasmussen var gift med den forrige skovrider Poul Feldings datter og havde efter svigerfaderens død 1695 fæstet dennes halve gård. Han var en driftig og dygtig mand, hvilket ses af hans ganske usædvanlige store besætning og hans vel vedligeholdte bygninger, og han var sikkert Jens Ibsen en hård modstander. Forholdet mellem dem var spændt fra begyndelsen, fordi Jens Rasmussen havde arbejdet for, at Niels Stadsgaard skulle fæste den halve gård.

24. august 1699 havde skovrideren stævnet Jens Rasmussen for to forhold. For det første krævede han, at Jens Rasmussens jorder skulle synes, da han mente, at Jens Rasmussen dyrkede i mere, end der kunne tilkomme ham. For det andet krævede han ham for tre års restance, 9 mark, som han havde betalt for lidt i hartkornstakst. Jens Ibsen fremførte, at hartkornet efter den nye matrikel af 1. maj 1688 var 2 tdr. 3 skp. 3 fdk. 1 alb., mens Jens Rasmussen, ligesom fæsteren på den anden halve gård, kun havde betalt af 2 tdr. 1 skp. Skovrideren havde ret, og Jens Rasmussen blev dømt til at betale. Det varede dog lidt længe, inden han kom med pengene, 5 slettedaler, til tinghuset på Amhede. Jens Ibsen nægtede at modtage dem, da de

var for sent betalt ham til skade, hvorfor han krævede, at Jens Rasmussen skulle have sit fæste forbrudt, men herredsfogeden erklærede, at sagen ikke kunne forfølges videre, da pengene var deponeret. En tid efter kom Jens Rasmussen igen og da med 6 sld., som forblev i retten, da Jens Ibsen ikke var mødt. Senere viste det sig, at der var uoverensstemmelse mellem Koldinghus amts jordebog af 1. maj 1688 på 2 tdr. 3 skp. 3 fdk. 1 alb. og skovriderjordebogen af s. d. på 3 tdr. 3 skp. 3 fdk. 2 alb. Efter et forlig hos amtmanden på Koldinghus gik Jens Rasmussen ind på at betale efter skovriderjordebogen, hvilket medførte øgede udgifter for de tre fæstere og større indtægter for skovrideren.

Den forrige skovriders søn, Hans Poulsen Felding, boende i Gejsing i et hus, som tilhørte amtet, blev 1. september 1699 af Jens Ibsen stævnet for at have pløjet, sået og høstet på en ager tilhørende skovridergården, men Hans Poulsen Felding forsvarede sig med, at han havde fået ageren overladt af sin svoger i mindelighed. Ageren var kun 2 favne lang og fire skar bred, og der var sået rug i den.

I september 1699 forøvede skovrideren et voldeligt overfald på Jens Rasmussen, og denne sag kom flere gange for tinget foranlediget af regimentsskriver Anders Hansen Rasks stævning »angående den fast formenende overfald og slagsmåls forøvelse, som han i september sidst begik sagesløs på rytterbonden Jens Rasmussen i Gejsing, idet fornævnte Jens Ibsen hennem meget ilde så gjorde i hans hovede med slag af en høfork«. To synsmænd, der havde synet såret, og en pige, der havde overværet »det ubluelige overfald«, var stævnet som vidner. Mere ses ikke om den sag.

Samme efterår gjorde skovrideren et nyt anslag mod Jens Rasmussen. Denne gang ved at anklage ham for at have forhugget skoven. På herredstinget blev ud-

nævnt fire mænd til at syne skoven, som bestod dels i selvejer- dels i fæsteskov. På Selleholt skovskifte fandtes hugget seks ege og nogle risbøge. I selvejerskoven var der de to sidste år hugget 14 ege, i Storkjær skov var 30 bøgestubbe, i Vesterby skov selvejerskifte fandtes utallige bøge, risbøge og egestubbe og afhugget underskov, »så det mestendels og fast var . . . (øde)«. Jens Rasmussen mødte på tinget og svarede, at han ikke i ringeste måde var vidende og endnu mindre havde været årsag til denne ulovlige skovhugst, men en del var leveret til Koldinghus, og en del var stjålet ved nattetide og en del under hans gårds avling. Den største skade var sket, før han overtog fæstet. Heller ikke denne sag spores videre i tingbogen. Jens Rasmussen overholdt dog ikke altid skovforordningen. I marts måned 1715 traf jægermesterens skytte, Jørgen Bang, ham på gaden i Kolding med to læs kløvede grene og anholdt ham, og da hverken amtmanden eller hans fuldmægtig var hjemme, vidste skytten ikke bedre end at lade læssene stå, indtil sessionen (øverste styrelse for rytterdistriktet) skulle holdes. En anden gang havde Jens Rasmussen gravet tørv i en fællesmose og kørt tørvene til Kolding uden at indhente de øvrige lodsejeres tilladelse.

Den 10. september 1700 havde skovrideren stævnet Jens Rasmussen for tinget for at forklare, med hvilken hjemmel, adkomst og tilladelse han havde tilegnet sig forrige skovrider Poul Feldings efterladte bo og formue. Jens Rasmussen svarede, at da han giftede sig med Poul Feldings datter, havde han med forældres og venners samtykke fået overladt alle midler og formue i boet efter en kontrakt, som overførsteren havde godkendt. Senere mødte Jens Rasmussen på tinget med kontrakten.

1702 blev Jens Ibsen indviklet i et par processer med

en rytterbonde fra Knudsbøl i Jordrup sogn, Tulle Hansen, en dristig og hård mand, der selv havde været med i mange retssager og som til sidst blev rømningsmand og vistnok fredløs for at have skudt skovløber Christen Olsen i Veerst. Denne sag kan ikke følges, da landstingets dombøger fra dette tidsrum ikke eksisterer. Tulle Hansen blev skovrideren en skånselsløs modstander.

27. april 1702 blev Tulle Hansen stævnet for skovtyveri, og det var ikke første gang, han var stævnet for den slags.¹⁰⁾ Han mødte selv for retten og svarede, at det skovtyveri, han var anklaget for, var ikke sket til egen nytte eller profit, men til hans ryttergaards fornødenhed, og han formodede, at han ikke derved skulle lide nogen skade. Han mente, at de vidner, der havde været i sagen, måtte anses for vildige, nemlig skovløber Christen Olsen i Veerst og skovrideren selv, som angives at være Tulle Hansens avindsmand, som havde eftertragtet ham mere end hans naboer, men herredsfogeden dømte, at eftersom det var bevist, at Tulle Hansen uden udvisning havde hugget i kongens skov og endda overladt noget til andre, så skulle han betale sine voldsbøder, 2 lod sølv efter loven, og desuden skulle hans boslod være hjemfalden til kgl. majestæt, hvis det ikke efter skovforordningen kunne aftinges, tillige skulle han betale 4 rdl. i omkostninger. Denne hårde dom blev dog aldrig efterkommet, skønt den var for retten flere gange, men det havde sin særlige grund, nemlig i et vel forberedt kontraangreb på skovrideren.

Allerede den 4. april havde Tulle Hansen sendt amtmanden på Koldinghus en skrivelse med beskyldninger mod Jens Ibsen for at have modtaget bestikkelse, og amtmanden havde påtegnet skrivelserne med et påbud om, at sagen skulle for herredsretten, og det kom

den samme dag, som dommen over Tulle Hansen faldt, den 27. april.

På herredstinget fremlagde Tulle Hansen selv »aller- ydmygst« amtmandens resolution, som blev oplæst. Peder Hoff, som også her var skovriderens fuldmæg- tig, mente, at Tulle Hansen ikke havde nogen ret til at optræde i kongens sager, han kunne dog kun finde en bagatel at anke over, nemlig at skrivelsen var på ustempelt papir, og af denne grund ville han have sagen udsat, dog også, fordi Tulle Hansen var Jens Ibsens avindsmand, »fordi han ikke ville fordølge Tulle Hansens skovtyveri« og havde taget voldsdom over ham. Disse protester hjalp intet, og efter amtman- dens ordre begyndte så vidneforklaringen.

Først vidnede Hans Hansen fra V. Gjesten, at om- kring ved pinsetider næst forangne år kom Jens Ibsen til ham i skoven, just som han havde hugget en bøg til nogle fjæl og tog ham med heste og pålæstet vogn til skovløber Christen Olsens gård i Veerst by, hvor der blev taget syn over læsset. Han blev da enig med Jens Ibsen om, at han skulle give ham 4 rdl., som han lagde i en pung og satte i Jens Ibsens lomme, han lovede ham desuden to slettedaler, han skulle så have lov at køre hjem. Skovrideren og skovløberen gik derefter om til Søren Gregersen. Senere sendte Hans Hansen en pige om til gården, og hun kom tilbage og sagde, at han frit kunne køre hjem og hjalp ham med at spænde for, hvorefter han kørte til Gjesten. Alt dette skete ved nattetide.

Det fremgår af forhørene, at Hans Hansen og de to efternævnte mænd fra Revsinghoved havde været samlede i sognefoged Anders Andersens gård i V. Gjesten for at tilrettelægge anklagen mod Jens Ib- sen. Nu kom Laurids Ebbesen fra Revsinghoved frem og vidnede, at for omkring ni år siden kom skovride-

ren til hans gård og så der et stykke bøgetræ liggende, tjenlig til en bjælke i et udhus, »og som skovrideren larmede ilde og truede« og sagde, han ville tiltale ham derfor, så drog Laurids Ebbesen senere over til skovrideren i Skanderup og gav ham et får, fire skæpper byg og en skæppe boghvedegryn. Jens Ibsen mente, at Laurids Ebbesen skulle bevise sin beskyldning og trådte frem med opholdne fingre og aflagde sin ed på, at han efter så mange års forløb ikke kunne erindre det og ikke vidste noget derom. Laurids Ebbesens fuldmægtig erklærede, at Jens Ibsens ed ikke var fuldkommen og absolut kun bygget på det, »han kunne ej sig det erindre« og forlangte derfor, at Jens Ibsen skulle aflægge en absolut og rigtig ed, men videre kom det ikke.

Jep Lassen af Revsinghoved forklarede, at på samme tid, som Jens Ibsen havde været på undersøgelse hos Laurids Ebbesen, kom han også om i hans gård og fandt et stykke bøg til en bjælke, som endnu sidder i et af hans huse, og da gav han Jens Ibsen et får og to skæpper rug.

Tulle Hansen førte derefter Nis Andersen fra Eg-holt frem som vidne og foreholdt ham, at han havde sagt, at hans broder, Ole Andersen, havde givet skovrideren 4 rdl. for noget træ, som var synet hos ham, men Nis Andersen aflagde sin ed på, at han aldrig havde set eller vidst, at hans broder havde givet skovrideren pengene. Om han skulle have sagt dette til Tulle Hansen, så erindrede han det ikke, thi om så var, da var det kun sagt eller talt efter andres snak, men senere og ad anden vej kom det frem, at en kone havde bragt pengene til skovriderens hus i Gejsing. Videre tilstod Nis Andersen, efter Tulle Hansens tilspørgsel, at ved mikkeldagstide næst afvigte år, da fandt skovrideren nogle hesselvinder i hans gård og huse. Skov-

rideren tog tvende mænd til at syne samme hesselvinder, som han lod lægge på Nis' vogn, der kørte møg ud, og førte både heste, vogn og vinder til Gejsing og truede med at ville føre ham en proces på, men øvrigheden hjalp ham til at få sine heste igen, ellers ville hans boghvede været blevet stående på marken. Jens Ibsen svarede, at han aldrig havde påført Nis Andersen nogen proces, hvortil Nis Andersen oplyste, at han af overførsterens fuldmægtig havde været stævnet til tinge vel efter Jens Ibsens opgivelse, men at han ikke var blevet idømt nogen bod. Nis Andersen var en snu og dristig bonde med ikke ringe humor. I forhørene forstod han at sige noget om Jens Ibsens metoder uden at sætte sig selv i klemme. Andet sted i tingbøgerne er der beretning om, hvorledes han under et sviregilde i Rolles mølle dristigt spurgte skovfoged Laurids Iversen, om han »ville pante ham«, hvis han traf ham i skoven med en økse og bagefter kom i så voldsomt et slagsmål med skovløberen fra Gejsing, at han nær havde taget livet af ham. Under dette ligger, at han sikkert havde været på ulovlige veje i skoven. Forøvrigt kørte han løbsk på hjemvejen fra møllen og slog sig ihjel.

Jens Tommesen fra Knudsbøl vidnede, at han for omtrent tre år siden sammen med sin gårdmand (den bonde han delte gårdpart med), Peder Knudsen, havde hugget en gammel forrådnede eg til stavre i deres gårds øde gærde, og da gav han skovrideren for sin part »til villighed« derfor 1 rdl. Heller ikke her kunne Jens Ibsen erindre noget.

Alle disse beskyldninger mod skovrideren blev ikke mere behandlet i retten, som blev optaget af en ny graverende sag, der førte til Jens Ibsens fjernelse af embedet. Der var kommet rygter frem, vel ikke uden Tulle Hansens tilskyndelse, om at Jens Ibsen havde

modtaget bestikkelse ved udvisning af træ i skovene. Foranlediget af disse rygter rejste skovrideren selv 20. oktober 1702 sag mod Tulle Hansen. Efter rygten skulle skovrideren have modtaget stikpenge ved udvisning af træ i Knudsbøl skov nogle år i forvejen.

Hvert år fik rytterbønderne udvist og tildelt en portion træ i skovene. Det pågældende år havde der været udvisning i de uttervigske og brockdorffske regimentter, hvorunder Anst og Slaugs herreder også hørte. Ved omhandlede udvisning var tilstede fuldmægtige for amtmanden, overførsteren, toldforvalteren og de to regimentsskrivere, desuden skovriderne med deres skovfogeder og skovløbere. Ved slutningen af dagen manglede man kun at udvise træ i Knudsbøl skov, hvor bønderne fra Egholt, Hundsholt, Veerst, Husted og Knudsbøl skulle have deres portioner. Da nogle af de høje herrer skulle møde næste morgen tidligt i andre forretninger, drog de før hjem og overgav resten af udvisningen til Jens Ibsen og hans skovbetjente, og da skulle der være sket udvisning mod stikpenge. Jens Ibsen havde fremskaffet en erklæring fra de høje herres fuldmægtige om, at de havde pålagt ham den sidste del af udvisningen, og de kendte intet til, at der skulle være foregået noget ulovligt. Det kom ikke til flere forhør; sagen blev standset, sikkert for ikke at få mere revet op i skovriderens meriter med en regulær afskedigelse til følge og for at redde Tulle Hansen for fortabelsen af sin boslod. Herredsfogeden formanede de to stridende parter til et mindeligt forlig. På dette grundlag kom den snu Peder Hoff med følgende forligsforslag: Hvis Tulle Hansen i udvisningssagen fra Knudsbøl skov ville erklære Jens Ibsen uskyldig, så ville Jens Ibsen »formedelst gode venners intention og for Tulle Hansens hustrus og børns skyld« lade sagen falde. Tulle Hansen erklærede sig villig på den betin-

gelse, at dommen over ham for skovtyveri skulle ophæves. Forliget blev sluttet med en erklæring fra Tulle Hansen om, at alt hvad han havde angivet, sagt og beskyldt Jens Ibsen for, »vidste han ej nogen skel eller føje til, men var i ubetænksomhed sket efter adskillige andres vrange, slette retsindige tilskyndelse og beretninger«. Han bad nu Jens Ibsen om forladelse og erklærede, at »han vidste ej andet i nogen måde, end han jo var en ærlig mand«. Samtidigt blev der indgået forlig mellem Tulle Hansen og Peder Hoff »for dennes forgribelige ord og tale imod ham her for retten«. Det var ikke første gang Peder Hoff måtte give en undskyldning for grove udtalelser og beskyldninger imod modparten. Under ildebrandssagen i Skanderup var det sket overfor regimentsskriver Anders Hansen Rask, men der er ingen af stederne anført, hvilke ord han havde brugt. Hans metoder som fuldmægtig var i retning af at gøre sort til hvidt, og han forundrede sig altid »storligen« over modpartens påstande. Man kan i denne sag have grund til at forundre sig storligen over den afsagte dom. Med rette kan man kalde forliget for en studehandel, og det er vanskeligt at forstå, at noget sådant kunne finde sted, da begge parter bevisligt var lovovertredere, men rettens betjente søgte dengang såvidt muligt at undgå de for alle parter og rytterdistriktet ødelæggende processer, og det var der rimelighed i i denne fattige tid.

Jens Ibsen blev ikke dømt og beholdt embedet en kort tid, blev så fjernet, men blev siddende som fæster på den halve gård og uden pension. Han var da 63 år. Endnu var han ikke helt ude af sagaen, men førte bl. a. strid med sin efterfølger, skovrider Jakob Rovert. Da denne i 1704 overtog embedet, var skovridergodset besat med fire fæstere, hvorfor han selv måtte leje sig en bolig nordligst i Veerst by. Samtidigt indgik han

med øvrighedens samtykke en overenskomst med Jens Ibsen om dennes fæsteafgift, der var på 4 rdl. årlig pr. tønde hartkorn, og da hartkornet samlet for de fire fæstere var 9 tdr. 1 skp. 3 fdk. 2 alb efter skovriderjordebogen, var lønnen ikke helt ringe. De to skovridere kom hurtigt i strid netop om hartkornet. Jens Ibsen ville kun betale efter Koldinghus jordebogs mindre takst, men efter tre års proces blev han 21. januar 1707 dømt til at betale 22 rdl. 3 mk. 6 skil. efter skovriderjordebogen.

Den sidste gang Jens Ibsens navn ses at figurere i tingbøgerne er den 25. juni 1707, da han søgte at bevise, at han i hvert fald en tid ikke havde fået den løn, der tilkom ham, hvilket, hvor utroligt det end lyder, synes at have været tilfældet, men han fik ikke noget positivt resultat ud af det.

Der foreligger intet særligt om, at Jens Ibsen havde besværligheder med sine underordnede, men i hans tid blev dog et par afskediget. Den ene var skovfoged Laurids Aagesen i Vrandrup, som trods overførsterens gentagne advarsler havde forsømt at føre effektivt tilsyn med ulovlig skovhugst. I Jordrup skov var der f. eks. hugget en stor mængde træer uden hans indgriben, og rent galt blev det med samme skovfoged, da han efter en sammenkomst i Gjesten bl. a. med to af egnens førende mænd, sognefoged Anders Andersen i Gjesten og fhv. ridefoged Anders Hansen Risbøl i Asbo, stjal en lædertømme, som blev fundet skjult under hans kones sæde i agestolen på hans vogn. Det hjalp ham ikke, at han bad mindeligt om at tie med sagen. Han blev fjernet fra embedet. Ligeså gik det skovfoged Laurids Iversen på Hundsholt, der var for lempelig med sit tilsyn.

Man må undres over, at overordnede myndigheder — jægermester, amtmand, overførster og herredsfoged

— så længe havde holdt hånden over ham, trods hans udfordrende optræden og åbenlyse besvigelser. Men tiderne var fattige, og selv retsvæsenet led derunder. Og tiden var rå. Drikkeri, slagsmål og grov optræden var almindelig, så heri var han næppe meget værre end andre. Alligevel blev han sit beridts mest omstridte skovrider.

Den 1. december 1723 blev han begravet på Anst kirkegård, 83 år gammel.

Til oplysning om lønning og økonomiske forhold for en kgl. skovrider i det 3. beridt i Jens Ibsens tid tjener følgende.

De to gårde i Gejsing, hver med to fæstere, blev udlagt til skovriders løn kort efter 1660. Både ryttergodset og skovridergodset var kronens, så det har været let at flytte gårdene fra det ene til det andet. Skovrideren skulle som årlig løn have en vis pengeafgift pr. td. hartkorn af alle fire fæstere. Det samlede hartkorn og den årlige afgift pr. td. er allerede nævnt for året 1704. De første fire år Jens Ibsen var i embedet, havde Poul Felding som pension afgiften af den ene gårds to fæstere. Jens Ibsen havde da kun en ringe løn i afgiften fra de to andre fæstere, og det var vel en grund til, at han søgte at skaffe sig uberettigede indtægter, men da Poul Felding døde i 1695, fik Jens Ibsen afgiften fra alle fire fæstere, og derefter bedredes hans kår. Det var også en økonomisk fordel for ham, at han i 1699 pressede sig ind som fæster på den ene halve gård, som han forbedrede, så han efter sin afsked uden pension kunne klare sig som fæster. Ved indflytningen var forholdene således: Stuehuset — 6 fag — manglede overalt ledere og stænger, der var intet loft over fire fag, og tømmeret over to af disse var fordærvet. Taget på den nordre side var helt forfalden, bagerovnen ubrugelig og farlig, træet i den var op-

brændt og særligt skorstenhammeren, »så det var at undre sig over, at det hus i sådan farlighed for ildens ødelæggelse var bevaret«, særlig da hø og halm opbevarede ind til den. I ladehuset — 11 fag — var alt træværket og taget øde. Besætningen var to gamle heste, tre køer, to kalve, fem får uden lam og tre med lam, og desuden fandtes der en gammel plov. Tre år senere var stuehuset forsynet med nyt egetømmer, og der var tilbygget et tofags kvisthus, lagt loft i det og i stuen og i »det liden herberg«. Der var anskaffet fire nye døre, tretten vinduer med beslag. Ladehuset var gjort i stand, og der var bygget tre nye fag til. Kreaturholdet og jordens dyrkelse betegnes da »som fuldkommen fornødent«.

På skovridergodsets anden gård var forholdet for fæsterne også meget ringe. For den ene af dem, Søren Sørensen, var bygningerne faldet helt ned et par gange, og der var næsten ingen besætning. Til sidst rømte han medtagende et par hopper, som »han førte over åen (Kongeåen) uden om toldstederne« og solgte dem i Skodborg sogn, hvor de senere blev fundet, ført tilbage til gården og givet til den anden fæster, Hans Hansen Snedker, som overtog begge gårdparter og efterhånden klarede sig nogenlunde. I modsætning til disse tre gårdparter var forholdene på den fjerde gode. Fæsteren, den tidligere omtalte Jens Rasmussen, fik sine bygninger bragt i god stand, og hans besætning blev efter datiden af usædvanlig størrelse. Den bestod af fire heste, en plag, seks køer, sytten ungkreaturer og tolv får.

Disse beretninger fra det 3. koldinghuske beridt viser et tidsbillede, der dog nok er for ensidigt, grelt og hårdt, da stoffet er taget fra retsprotokollerne, men man må hele tiden erindre sig, at disse egne efter svenskeskrigenes ødelæggelser endnu langt fra var

John Kvist

kommet på fode, og det gjorde både tiderne og menneskene hårde.

Noter: 1) se note 5. 2) John Kvist: Bække Sogn, s. 113. 3) Årb. Ribe 1953. 4) P. Eliassen: Kolding fra Middelalderen til Nutid, s. 106. 5) En pandknægt var en jagtbetjent, der under de store ulvejagter var med til at fremføre »lapperne«, d. v. s. tøjstykker, fæstet til lange snore, der var fastgjort til stænger i jorden, der stadigt flyttedes ind mod såtens midte og således indkredsede vildtet. 6) Anst, Jerlev og Slaugs herreders tingbøger 1692–1719. 7) Sst. 1697 21/4, 8/6, 10/7, 20/8; 1698 5/4, 8/5, 25/6, 23/7, 19/8, 18/9. 8) Sst. 1697 3/9, 15/12; 1698 29/7, 5/12, 26/8, 27/9. 9) Corpus Constitutionum Daniæ, Schous forordninger. 10) Årbg. Ribe 1968, s. 116.

Nogle optegnelser om slægten Termansen fra Vejen mølle

Af *Jens Theodor Termansen* (†).

Siden 1835 har navnet Termansen været knyttet til den gamle Vejen mølle (og til godset Estrup) i en lang årrække. Den sidste af slægten, der drev ejendommen, under ofte meget vanskelige forhold, Jens Theodor Termansen, skrev til sin yngste søn, havearkitekt Valdemar Termansen, da denne rejste til Østen (ca. 1910), en skildring af familiens liv i de foregående slægtled. Et uddrag af det væsentligste i denne skildring meddeles her, med bibeholdelse af den personlige form (tiltaleformen). Fremstillingen er livfuld og interessant, og stoffet har betydelig historisk interesse. Bearbejdelsen er foretaget af fhv. rektor *Svend Mogensen*, der ligeledes har tilføjet noterne.

Efter landstingsmand *N. J. Termansens* mening er alle af navnet Termansen af én familie,¹⁾ som i århundreder har været udbredt i egnen syd og nord for Kongeåen, hvor navnet nutildags er temmelig almindeligt, medens det i andre egne af landet ikke kendes meget. For et par hundrede år siden boede der en mand ved navn Termansen²⁾ i den lille sønderjyske by Jegerup, hvor han havde en mindre gård. Hans 2 sønner, Hans (?) og Christian, fulgte den tids skik og gav sig til at handle, først med ungvæg og gamle køer, hvortil der, navnlig dengang, ikke behøvedes så store kapitaler. Efterhånden drev de det videre og tjente gode penge, og den ældste forpagtede så præstegårdens landeri i Skodborg, hvorved han kom i bekendtskab og handelsforbindelse med slægten *Thomsen*³⁾

1) Vistnok urigtigt — se tillæg I.

2) Det må dreje sig om Terman Lauritsen, se tillæg I.

3) Se tillæg III.

i Skodborg og blev gift med en søster til nedennævnte Johan Thomsen, hvilket satte ham i stand til at købe *Øster Lindet Nygaard*, en stor og udmærket avlsgård. Men både han og hans hustru var ikke af de meget driftige og lod nok så omtrent tingene passe sig selv, så de efterhånden kom mere og mere tilbage, og han omsider måtte afstå gården til broderen *Christian Termanzen* (1772—1835), der forud havde overtaget forpagtningen af Skodborg præstegård, hvilken forpagtning han opgav, da han nu overtog Nygaard. Christian Termanzen var mere heldig end sin broder. Medens han var forpagter i Skodborg, havde han en god rådgiver i en kendt og agtet gårdejer og handelsmand *Johan Thomsen*, hvis råd han satte stor pris på og stod sig vel ved at følge. Efterhånden slog han sig mere og mere op ved hestehandelen, og da han overtog *Øster Lindet Nygaard* efter broderen, slog han sig særlig på studehandelen og opkøbte hvert år stude i hundredevis omkring på de jyske herregårde, og studene blev så i store flokke drevet ned gennem landet til marskegnene og solgt med god fortjeneste på Husum eller Itzehoe marked. Dengang kendte man ikke noget til mejeri, men græssede og fodrede unge stude, der så om foråret blev solgt til studehandlerne og af dem ført til marked i Husum eller Itzehoe, hvor de så af marskbønderne blev købt og græsset fede i marskengene og derefter solgt til England eller Holland.

Jernbaner kendtes jo ikke i de tider, så det tog lang tid at få studene ført oppe fra det nordlige Jylland, langs ned ad studedrivervejen gennem Midtjylland og Slesvig. Det så morsomt ud, når der kom sådan en drift stude på et par hundrede stykker og en halv snes drivere med store piske, råbende »hov hop, hov hop«, og når en sulten stud, der havde fået kik på en lækker tot græs ved siden af vejen, kneb ud af geledet, da

råbte og bandede driveren som en af datidens underofficerer »oh! din forbandede Satan, hvor skal du hen.« Der vankede stokkeslag hen ad studesiderne, så det knagede i ribbenene. Studedriverne var i almindelighed meget rå. Studehandlerne kørte for det meste i forvejen for at bestille plads i kroerne til det efterfølgende »studeselskab«. Regningen for græs og anden fortæring blev betalt, når handelsmændene kom tilbage fra markedet. Seddelpenge brugtes dengang ikke, da de var kommet i miskredit ved statsbankerotten 1813. Der brugtes derfor kun rede penge i sølv som betalingsmiddel, hvorfor studehandlerne, når de vendte hjem fra markederne, ofte havde 3 a 4 heste for vognen, der med 2 a 3 personer og en stor pengebæger var tung at slæbe hen ad de dybe, sandede veje. Og havde markedet været godt, gjaldt det jo tilmed om at komme hurtigt tilbage for at få gjort nyt indkøb, inden det blev bekendt hjemme i Jylland, hvorledes markedet havde været. Det hørte heller ikke til sjældenhederne i de tider, at der styrtede en hest eller to — men når man blot kunne komme først hjem og få studeholderne indbildt, at markedet havde været dårligt, så kunne et sådant tab jo snart oprettes.

Der fulgte altså en del besværlighed og risiko med studehandelen, men hvem der forstod den og drev den med iver, kunne hurtigt tjene sig en formue, hvilket Christian Termansen da også gjorde. Dertil kom, at han vistnok to gange giftede sig en del penge til. Han var første gang gift med enken efter en pastor With i Skrydstrup, *Maren Jepsen*, med hvem han havde 3 børn: *Otto* (f. 1811), *Marie Margrethe* (f. 1814) og *Christian* (f. 1816). Anden gang blev han igen gift med en enke, *Marie Kirstine Møller* fra Nedermølle ved Horsens, med hvem han ingen børn havde. Hun var, efter stedsønnen Christians sigende, en fortræffe-

Jens Theodor Termansen

Christian Termansen.

lig stedmoder, som han ikke noksom kunne rose for den omhu, hun viste, særlig mod ham, der var den yngste.

I 1830 købte Christian Termansen godset *Estrup* af L. F. Lautrup.¹⁾ Da den ældste søn, Otto, led af en lammelse i benene og efterhånden i hele kroppen, kunne han ikke overtage *Estrup*, og ejendommen skulle da gå over til den yngste søn, *Christian Ter-*

1) Omstændighederne ved Chr. Termansens køb af *Estrup* er behandlet i H. K. Kristensen: *Hovedgården Estrup* (1968), s. 101 ff.

Christiane Termansen.

mansen (min fader). Han var imidlertid blevet forlovet med *Christiane Jensine Fog*,²⁾ der var plejedatter af sin faster, fru *Dorthea Poder*, f. Fog, ejerinde af *Vejen Mølle*, som dengang ansås for en meget mere værdifuld ejendom end Estrup. Da den gamle fru Poder begyndte at blive træt, ønskede hun at afstå *Vejen Mølle*, og det ordnedes da sådan, at fader 1835 overtog *Vejen Mølle* mod betaling af 4.000 rigsdaler og forpligtelse til at yde en vældig aftægt til fru Poder. De

2) Se tillæg II.

4.000 daler fik han fra Estrup, hvilken ejendom i øvrigt gik over til hans søster Marie, der blev gift med H. C. H. Lautrup, som var søn af den tidligere ejer L. F. Lautrup. Det var således kun 5 år, godset Estrup havde været ude af familien Lautrups eje. Den kloge og dygtige degn Niels Hansen fra Eskelund, som havde spillet en rolle ved salget af Estrup 1830, bistod nu også familierne Lautrup og Termansen ved arrangementerne med Estrup og Vejen Mølle 5 år senere.

Min fader, den yngre Christian Termansen, havde vistnok købt Vejen Mølle lovlig dyrt, bl.a. under hensyn til den store aftægt, der måtte svares til fru Poder, så længe hun levede, d. v. s. til 1842. Han var, mærkverdigt nok, ikke anlagt for handel, men passede ejendommen og tilkøbte flere småsteder, så Møllegården til sidst blev en ret betydelig landejendom, hvorpå der kunne holdes nogle og tyve køer og en del ungvæg, samt får og svin og 6—8 heste. Men jordene var ikke gode, så hvis mølleriet og de ret gode enge ikke havde været, ville det kun dårligt have lønnet sig at drive agerbruget. Mølleriet var godt, indtil loven om næringsfrihed trådte i kraft 1862 og tilintetgjorde de gamle mølleprivilegiers værdi. Følgen blev her, at der blev bygget 17—18 nye møller i det distrikt, som hidtil havde fået malet på Vejen Mølle.

I de gode tider havde de gamle møllere, ligesom andre privilegiehavere, været vant til at føre et ret behageligt og for næringsssorger frit liv og at kunne give deres børn en finere opdragelse. Trods de trangere tider, der satte ind, ønskede mine forældre, at deres børn ikke skulle stå tilbage for deres måske bedre stillede omgangsvener. Vi var 7 søskende, 4 sønner og 3 døtre. Joachim, den ældste, lærte mølleriet i Aller mølle og var derefter hjemme ved mølleriet i nogle år, dels som bestyrer og dels som forpagter, men det var

vist en dyr måde for fader at drive mølleriet på. I 1863 tog Joachim til Non mølle ved Viborg for der at bestyre møllen for enkefru Elise Guldborg (f. Krabbe), med hvem han så blev forlovet. Men da krigen i 1864 brød ud, blev han indkaldt. Der blev stor jammer både fra moder, fra Elise og fra Joachim selv, så fader, hvor dårligt råd han end havde, måtte leje en stedfortræder («stillingsmand») for 2.000 kr. Jeg tilbød at gå i Joachims sted, da jeg havde ondt af fader og selv syntes, at det kunne være sjovt, men tilbuddet kunne desværre ikke antages af de gamle og navnlig ikke af moder. En måned efter blev stillingsmanden permitteret, efter at han i den måned havde ligget indkvarteret i gårdene på Fyn og der levet højt, men nogle få uger efter havde han drukket sig ihjel for de penge, han havde fået, og således endte felttoget for hans vedkommende. Jeg tror, jeg kunne have gjort det bedre og derved sparet fader for den så aldeles unødvendige store udgift. — Joachim drog så til Non mølle for at blive gift. Men da fader og moder kom derop til brylluppet, var en hel del af møblerne skrevet af øvrigheden for regningsgæld i Viborg. Det var altså atter et blåt øje til fader — der måtte igen 2.000 kr. til, skønt en praktisk mand radede til hellere at lade enken gå fallit, inden der holdtes bryllup. Efterhånden skød fader mere og mere til, og efter en løselig opgørelse, jeg engang foretog, blev der »druknet« mindst 12.000 kr. i Non mølle på faders regning. — Joachim og Elise havde 4 børn, hvoraf sønnerne Christian og Oluf begge rejste til Amerika, og døtrene Dagmar og Helga blev gift i København.

Min ældste søster, *Marentza*, var, efter at hun havde tilbragt et par år ved et institut i Vejle, lærerinde for de yngre søskende i hjemmet. Da hun var midt i tyverne, blev hun gift med apoteker *Hans Emil Friis* i

Vejle, der var enkemand og havde 5 børn i sit første ægteskab. Marentza blev selv moder til 5 børn. H. E. Friis var en meget agtet og afholdt mand. Han var i mange år byrådsmedlem i Vejle og var justitsråd og ridder. På sine ældre dage solgte han apoteket, vistnok nærmest for bedre at kunne gøre skifte og deling mellem sine mange børn af to ægteskaber. Ved salget var der til at begynde med ikke så lidt afstand mellem sælger og køber m. h. t. prisen, idet Friis forlangte 335.000 kr., medens køberen kun ville give 330.000 kr. Friis foreslog da, at de kunne skrive købesummen med lutter 3-taller, hvilket køberen gik ind på, så prisen blev 333.333 kr. 33 øre. Efter at have solgt apoteket og være flyttet til København gav Friis sig meget af med historiske studier og udgav bl. a. et stort værk om den oldenborgske kongestamme. Friis var meget godgørende, og mange mennesker er i stor taknemmelighedsgæld til ham, ikke mindst jeg og hele den Termansenske familie. Han og Marentza sørgede smukt og godt for vore gamle forældre, da de ikke længere kunne klare sig selv. Marentza var altid, både som barn og som voksen, stille og rolig, men hun var sammensat af forstand, ærlig hjertelighed og trofasthed, og hun var, og er, afholdt af alle, der kender hende.

Jeg selv, *Jens Theodor Termansen*, er nr. 3 i rækken, født 2. juni 1843. I skolen var jeg ikke synderlig flittig og ellers ofte temmelig vild. Marentza reddede engang mit liv, da jeg i 5-6 års alderen var plumpet i Mølle-dammen, hvor de fleste af os for resten gjorde forsøg på at komme af med livet, men ved Vorherres hjælp altid blev reddet. Allerede min moder, der jo havde sit barndomshjem på Vejen mølle hos den daværende ejer, fru Poder, havde i 12 års alderen gjort begyndelsen ved at plumpe i dammen lige foran møllehjulene, men blev i sidste øjeblik reddet af en af møllersvendene. På

lignende måde gik det med min broder Gustav, da han under tøbrud morede sig med at sejle på isflagerne: han faldt ned mellem to isflager, men også han blev reddet af en af møllersvendene. Også min søster Amalie var engang nær ved at drukne i mølledammen. Det var en søndag eftermiddag, og der var ingen på arbejde i møllen, men tilfældigvis kom en af møllersvendene en vending ud på broen og så da en lille hånd stikke op af vandet og skyndte sig at springe ud og få hende bjerget — et minut senere havde det været for sent. Redningsmedaljer kendtes ikke dengang, ellers havde Marentza og møllersvendene jo ærlig fortjent hver sin.

Mens vi søskende var mindre, holdtes der altid huslærer eller lærerinde til os, men da jeg var 8-9 år gammel, blev jeg sendt op til *Estrup* for sammen med to fætre at blive undervist af en ung huslærer. Da fætrene efter et par års forløb blev sendt til Ribe latinskole, blev jeg sendt til *Endrupholm*, hvis ejer¹⁾ var en god ven af fader, og der gik jeg i skole sammen med den yngste søn og den yngste datter samt en dreng fra Krogsgård ude ved Vesterhavet. Den første lærer, vi havde, var en ung teologisk kandidat, som vi alle holdt meget af. Efter et halvt års forløb blev han afløst af en halvgammel filolog, hr. Brun, som vi snart kom til at hade lige så grundigt, som vi havde elsket hans forgænger. Han havde været huslærer for greve- og baronsønner, hvad han altid pralede af. Han læste fransk fra morgen til aften, men tampede os grundigt på dansk, så spanskkrøret, som han brugte dertil, efterhånden fik form af et latinsk S, da han altid slog med den samme side. Vi lærte selvfølgelig ikke noget hos ham, da vor opgave kun var at drille og snyde ham —

1) Landstingsmand A. C. N. Nielsen.

vi tænkte jo ikke på, at vi i virkeligheden snød os selv mest. Denne rare sjæl måtte vi trækkes med i 3 år, hvorefter jeg kom i huset hos pastor Mynster i Ravnso præstegård (Grimstrup) for at blive konfirmeret, mens præsten samtidig læste videre med mig. Efter konfir-

Jesper O. Thomsen.

mationen var jeg hjemme ved landvæsenet et par år og tilbragte derefter en sommer på Halds Teglgård hos en landinspektør Th. Thorsen, der havde indrettet et biavlerinstitut der på gården, hvor vi den sommer vist var henved 30 elever. Derefter kom jeg atter hjem og hjalp fader med driften af ejendommen. Min værnepligt aftjente jeg som militærar-

bejder ved guidekorpset, hvilket jo ikke altid var morsomt, men skønt der det år endnu kunne lejes stedfortræder, for mit vedkommende for godt 100 kr., så havde jeg, da der blev lejet for Joachim, lovet mig selv, at for mig skulle der ikke lejes stillingsmand. Så kom jeg igen hjem, og mens jeg gik og sled med landvæsenet, og for resten havde mange glade og fornøjelige timer, trådte en ung, køn og elskværdig sønderjysk pige frem på scenen. Hun var en god veninde af min søster Amalie og kom tit ned til møllen fra den gård, hvor hun var lærerinde, og derhen kom jeg også oftere,

og til sidst fandt jeg vej lige ind i hendes hjerte. Hun hed *Anna Margrethe Sofie Thomsen* og var datter af dengang afdøde gårdejer og sognefoged *Jesper Oluf Thomsen* i Skodborg. Hun blev min hustru og moder til 4 prægtige børn.

Efter *H. E. Friis'* ønske overtog jeg siden enestyret af *Vejen mølle* og fik den i en slags forpagtning, da han mente, at jeg som den yngre bedre kunne magte det end fader, der jo var vant til at drive det hele på gammeldags manér. *Friis* havde nemlig fået anbragt 12.000 kr. på tredje prioritet i ejendommen, så han havde jo lov

til at tale med. Han havde i sin tid måttet yde fader disse penge som lån for at hjælpe ham ud af den gæld, han havde pådraget sig på grund af den stadige hjælp til *Non mølle* (broder *Joachim*). Jeg klarede også sagerne så godt som muligt i en 3 års tid. Men da så gamle *Krabbe* til *Hald* (*Joachims* svigerfader) døde og efterlod sig et par hundrede tusind kr. til deling mellem sønnen (den senere politiker og

Anna Thomsen, 1868.

kammerherre Chr. Krabbe) og datteren Elise (Joachims hustru), så blev Friis's familie m. fl. opsat på, at Joachim skulle overtage Vejen mølle, hvilket så efter en hel del vrøvleri blev enden på forhandlingerne. Friis's broder, der var herredsfoged i Holsted, afviste mig meget hensynsløst, da jeg gjorde fordring på din moders penge, som jo var blevet anvendt i forpagningstiden til mergling og anden forbedring. Og da jeg i forvejen havde fået min fuldmagt som bestyrer således skrevet, at ejendommen slet ikke kunne sælges uden mit samtykke, gjorde jeg skridt til at forhindre handelen, men da jeg så både af din moder og min moder blev bedt om at lade det være, opgav jeg det, tilmed da jeg var træt og led og ked af hele vrøvleriet. Dog foreholdt jeg Friis og herredsfuldsmægtigen i Holsted, at det jo var mere rimeligt og retfærdigt, at jeg, der i mange år havde slidt og stridt for at holde det gående, fik ejendommen på de samme betingelser, som den nu blev tilbudt Joachim for, da det jo tilmed var hans skyld, at det var gået så meget tilbage for Vejen mølle. Men herredsfuldsmægtigen fastholdt, at jeg skulle udbetale 10.000 kr., medens der af Joachim kun forlangtes 2.000 kr. udbetalt, hvilket beløb Friis lånte ham. Jeg gjorde dem også opmærksom på, at Joachim ikke ejede en øre af arven efter gamle Krabbe, da pengene var sat fast til børnene. Han havde kun rådighed over en del af renterne, så længe hans hustru Elise levede. — Joachim, eller rettere hans stedsøn Anton Guldberg, havde nu ejendommen et par år, og efter at den i den tid var blevet forringet for mellem 10.000 og 20.000 kr., opgav de det hele og overlod Friis stumperne — hans tilgodehavende var i samme tid vokset til 16.000 kr. Så kom man i tanke om, at nu kunne jeg nok bruges igen, og fra Friis modtog jeg i Randers, hvortil vi var flyttet, efter at vi først havde boet i Århus et årstid, et

Nogle optegnelser om slægten Termansen fra Vejen mølle

brev med en meget indtrængende opfordring til at tage tilbage til Vejen mølle for enten at bestyre den eller forpagte den eller allerhelst overtage den som ejendom. Jeg betakkede mig imidlertid, da jeg så, hvor forringet den var blevet. Ejendommen kom så til auktion og blev tilslået en slesviger ved navn Christiansen for de to prioriteter, tilsammen 46.000 kr. Efter to års forløb solgte han den til en brodersøn for 75.000 kr., og denne foretog udstykninger og solgte til sidst selve møllen med engene til et fiskeriselskab, således at han i alt fik 105.000 kr. ud af det.

Imidlertid var vi flyttet til Århus, hvor jeg havde arbejde som koholder, og derefter til Randers, hvor jeg fik en stilling som bogholder og kasserer ved et mejeri. Senere flyttede vi til København og drev en smørhandel i Slagelsegade nr. 3 på Øster-

bro. For at hjælpe på indtægterne bagte vi småkager og sigtebrød, hvilket lønnede sig godt, indtil vi til konkurrent fik en brugsforening, til hvilken mange af vore kunder sluttede sig. Jeg søgte da og fik en plads ved Kvægtorvet. Vi slæbte os igennem og led ingen nød og havde oven i købet det forud for mange andre, at vi havde 4 kære og mønsterværdige børn til trøst og opmuntring: *Christiane, Julius, Margrethe og Valdemar.*

Søster *Anna* var nr. 4 i rækken af os 7 søskende. Hun havde et meget irritabelt og heftigt sind. Hun var

Valdemar Termansen.

en køn pige og kom, da hun var nogle og tyve år gammel, til Skjærum mølle ved Nørre Vosborg som lærerinde for de yngste af forpagter Frandsens børn, og det endte så med, at den gamle Frandsen, der havde voksne børn, forelskede sig i hende, og Anna slog til og blev gift med ham. Med sit heftige sind var hun imidlertid ikke skikket til at begå sig mellem alle de voksne børn, der jo så skævt til hende. Efter nogle få års forløb gik Frandsen i stykker med forpagtningen, og det hele ramlede sammen. De boede derefter hver for sig, Frandsen hos en søn, der var herredsfuldmegetig i Holstebro, og Anna først i Lunderskov og siden i Kolding, hvor hun efterhånden blev mere og mere sær og urimelig. Hun døde allerede, da hun var i 30'erne. Der var ingen børn i ægteskabet.

Nr. 5 i flokken var *Gustav Adolf*, nuværende skovrider på Falster. Han var altid en god og trofast gut, afholdt af alle, der kom i berøring med ham. Efter skoletiden var han et par år hjemme og i Non mølle hos Joachim. Men derefter tog han fat på plantningsvæsenet under Hedeselskabet og sled tappert i det, indtil han som elev kom til skovrider Schrøder¹⁾ på Lolland, af hvem han fik lærebrev og gode anbefalinger, så han, efter først at have været på Orenæs som assistent og på Bygholm ved Horsens som skovrider, blev antaget som skovrider af geheimekonferensråd Tesdorpf til *Orupgård* på Falster. Han blev gift med *Benedikte Kølle*, datter af afdøde skibskaptajn Kølle fra Bandholm. Med hende har han haft 7 børn, hvoraf de 3 er døde, medens 1 søn og 3 døtre lever.

Nr. 6 er *Christian*, der var tvillingebroder til Laurits, som døde, da han var omkring ved et fjerdingår gam-

1) Antagelig Jens P. Schrøder (Kristianssæde), højskoleforstander Ludvig Schrøders fader.

mel. Christian var en pudsig fyr, da han var lille, og holdt meget af at tumle med hunde og med Mads gedebuk, som han færdedes med viden om i mark og eng. I krigsåret 1864 skulle vi ligesom andre gårde levere hø og halm til østerrigerne, mens de lå indkvarterede der på egnen, og når leveringen ikke var større, end at den kunne få plads på Christians vogn, fik han lov til at køre om til byen, hvor det skulle leveres, og han blev snart gode venner med østerrigerne, der jo morede sig over ham, og når de så ham, råbte de: »Na, da kommt Christian mit Matz!« I slutningen af krigsåret kom Christian til Kolding, hvor han sammen med Gustav gik i realskolen og boede hos overlærer og redaktør Geill, som var en skolekammerat og ven af fader. Efter at have taget præliminæreksamen kom han til København for at læse til polytekniker, hvilket også gik godt nok. Men da fader, der jo stadig måtte fylde penge i Non mølle, blev træt og beklagede sig til pastor Sveistrup, rådede denne ham til at holde op — ikke med Non mølle, men med Christian — hvilket efter min mening netop var det modsatte af, hvad sund fornuft måtte byde. Måske sinkede det Christian noget i læsningen, at han beskæftigede sig en del med at lave et stjernekort og en evighedskalender, hvilket netop beviste, at han ikke var nogen dumrian, idet han nemlig fik hædersdiplom for kortet ved verdensudstillingen i Paris, og en astronom gerne ville have haft part med ham, da han havde kortet færdigt. Hans forlægger snød ham imidlertid, så han kun fik 200 kr. for kortet, skønt han skulle have haft 1200. Efter Christians død har omtalte astronom optaget ideen og med en lille forandring udgivet kortet for sit eget.

Da Christian altså ikke nåede at få eksamen, måtte han siden ernære sig som assistent hos land- og vejinspektører, først i Varde og siden i Rønde ved Kalø.

Vejen vandmølle.

Sine spekulationer på nye ideer kunne han ikke opgive, og medens han var i Rønde, lavede han en tegning til et nyt magasingevær, som han foreviste for daværende statsminister Estrup på Skaføgård. Denne rådede ham til at tage over til København og forevise projektet for krigsministeren. Desværre kom han imidlertid for sent, da der netop et par måneder forinden var antaget et nyt gevær til hæren, konstrueret af en nordmand.¹⁾ Helt forgæves havde Christian dog ikke arbejdet med sin idé, idet han for det første fik opmuntringspræmie på 300 kr. og dernæst tilbud om en plads som tegner ved geværfabrikken. Her havde han ansættelse en del år, hvorefter han søgte til fri-

1) Det var Krag-Jørgensens gevær, kendt under navnet »gevær 89«, som i et halvt århundrede blev det danske fodfolks bevæbning.

havnsanlægget, hvor han igen var et par år, indtil han rantes af et ulykkestilfælde. Eftervirkningerne af dette var medvirkende årsag til hans død i ret ung alder.

Den sidste af flokken, *Amalie*, blev til at begynde med undervist hjemme af søster Marentza, derefter på en pigeskole i Kolding. Efter sin konfirmation var hun nogle år hjemme, men kom tit til Vejle på besøg hos familien Friis på apoteket. Her førtes der et selskabeligt liv, og hun blev kendt med en fuldmægtig i Landmandsbankens Vejleafdeling. Hans navn var *Jacob Peter Brammer*, og han var søn af biskoppen i Århus. Med ham blev hun forlovet og senere gift. De første år boede de i Vejle, siden blev Brammer bestyrer af Landmandsbankens afdeling i Kalundborg, hvor han forblev, indtil han på grund af svaghed tog sin afsked.

Træk fra livet på egnen omkring Vejen mølle.

Noget af det jeg husker bedst fra min tidligste barndom er besøgene af soldaterne under treårskrigen 1848—50. Vi havde tit indkvartering, og tit kom der soldater gennem gården, hvorigennem der førte en offentlig vej. Således mindes jeg tydeligt, hvordan soldaterne fra fodgarden efter slaget ved Slesvig kom trætte og sultne gennem gården. Tid til ophold var der ikke, da de var i den tro, at fjenden var i hælene på dem. Men trods forbud og officerernes påpasselighed var der mange af dem, der kneb ud af geledet og løb ind igennem værelserne og atter kom ud med et eller andet spiseligt i hænderne, og da de var trukket gennem gården, var huset lige så grundigt ryddet for fødevarer, som hvis en af sydens græshoppesværme havde været der, og bagefter måtte pigerne omkring til naboerne, der boede længere fra vejen, for at låne brød og smør. En anden gang dumpede en hestgardist i

mølle dammen med samt sin hest, men de blev begge fisket op og måtte af sted bag efter de andre. Hestgarden førtes af daværende prins Christian (senere Christian IX).

Hans Andersen Krüger¹⁾ fra Bevtoft havde oprettet en stafetlinie fra sit hjem og langt op i Jylland til den danske hærs hovedkvarter for at bringe efterretninger om fjendens stilling og bevægelser. Han var en god ven af fader og havde af den grund ofte sit standkvarter i Vejen mølle. Fader hørte med til Hans Krügers stafetter og måtte hurtigst muligt bringe efterretningerne længere nordpå til en anden stafet, derfra ridende bud videre, til hovedkvarteret nåedes.

Under den jyske »slavekrig« opstod der naturligvis også på vor egn panikstemninger. Fra Vejen mølle blev der jo, som fra alle andre steder, afgivet alt det mandskab der var af møllersvende, gårdskarle og en gammel røgter samt en tapper, men kæphøj dreng. Blandt de valgte anførere var der en gammel aftægtsmand, der i længst forsvundne tider havde tjent ved lansenererne, men endnu kunne huske lidt exercits og kommando, hvilket jo nu skulle benyttes. Han fordrede streng disciplin, navnlig pålagde han mandskabet ro og tavshed, nu da de nærmede sig Kongeåen og skulle tage imod fjenden. Men desuagtet pludredes og snakkedes der i rækkerne, så anføreren til sidst truede med at skyde de urolige, hvilket dog kun bevirkede, at lystigheden blev endnu større. Nogle mente, at de nok kunne komme uden for skudvidde, inden den gamle blev færdig til at skyde — han havde nemlig svøbt et stort klæde om låsen på sin gamle flintebøsse, for at krudtet ikke skulle blive vådt i tågen eller

1) Gift med en slægtning af Anna Termansen, f. Thomsen — se tillæg III.

støvregnen. Efter fremrykningen til Kongeåen blev der sat poster ud, og en af dem var vor røgter i Vejen mølle. Da han sidst på natten hørte noget plaske i åen, troede han, det var slaverne, og slog alarm, men ved daggry viste det sig, at »fjenden«s styrke bestod af 3-4 køer, der fredeligt gik og græssede i engene. Da det viste sig, at det hele var blind alarm, opløstes hæren, og mandskabet blev hjemsendt. I hjemmene blev der jo stor fryd og glæde, da de tapre fædrelandsforsvarere vendte hele og holdne tilbage.

Da jeg blev større, var det en af mine fornøjelser at grave i de gamle kæmpehøje, der fandtes i nærheden af møllen, og et par gange fandt vi da også en gammel urne med aske og benstumper af en gammel hedningehøvding. Et par steder i engene fandtes der en underlig smal vold, som førte ud mod åen, og ved at rime dem sammen med gamle, i lyngen skjulte, hjulspor oppe i heden kom vi efter, at det måtte være gamle, længst forglemte veje. I åen og mosen fandt vi også undertiden minder fra gamle dage, således hjortetakker og gamle ege- og fyrrestammer, der jo vidnede om, at der engang havde været skov med meget store træer og med prægtigt kronvildt.

Smugleri blev i den tid i grunden ikke anset for nogen skam, men dreves undertiden af bedre folk som en morsom sport, og der fortaltes mange historier om smugleri ved Kongeåen. Således var der et sted, hvor der tit ved nattetid sås en ligskare dragende forbi med en ligkiste. De overtroiske toldbetjente holdt sig klogelig borte fra dette spøgeri, indtil engang en kone uforvarende kom i nærheden af optoget og opdagede, at der blandt ligbærerne vist var en, der var kendt som en stor smugler. Betjenten tog da omsider mod til sig, og fik folkene anholdt, og det viste sig da, at kisten var fuld af kostbare silketøjer og kniplinger. Af

brændevin skulle der også svares en stor told, og brænderierne syd for Kongeåen smuglede derfor i stor stil brændevin over til Nørrejylland, hvor de fik det bedre betalt, da det var vanskeligere at få brænderibevoilling i kongeriget end i hertugdømmet. Der var en onkel til din moder, *Jesper Thomsen*, eller, som han almindelig kaldtes, *Jesper kromand*, til forskel fra hans fætter (din moders fader), der gik under navnet *Jesper sognefoged*, og som havde en gård ved siden af kroen i Skodborg. *Jesper kromand* ejede foruden denne kro og en mindre gård også et temmelig stort brænderi og var en dygtig handelsmand. Når han så skulle have nogle tdr. brændevin sendt over til sine handelsforbindelser i Nørrejylland, blev undertiden flere vogne belæssede med fyldte brændevinstønder, medens der bag i Thomsens lille jagtvogn blev lagt en tønde med et par spande vand i, og de belæssede brændevinsvogne kørte så over åen på et sted, hvor de vidste, at opsynet ikke var så skrap, medens *Thomsen* selv meget forsigtigt nærmede sig en anden overkørsel. Når han så mærkede, at han var opdaget af toldbetjentene og blev forfulgt af dem, satte han sine heste i strakt karriere, og den vilde jagt begyndte og fortsattes så længe, at *Thomsen* kunne beregne, at nu måtte hans brændevinsvogne være sluppet vel over. Han lod sig da indhente af toldbetjentene som triumferende førte ham hen til en gård i nærheden, hvor den erobrede tønde midlertidig skulle opbevares. Det gjaldt så om at få fat i noget mandskab for at få den store tønde aflæsset, men *Thomsen* hjalp dem beredvilligt over den vanskelighed, idet han tog fat i det ene baghjul og vippede tøndens af vognen, så den hoppede og trillede langt bort, og betjentene kunne nu se, at det var en dårlig fangst, de havde gjort!

Der levede i min drengetid derhjemme på egnen

flere agtværdige småkårsmand, som næsten havde gjort smugleri til deres hovednæringsvej, men der var jo også adskillige andre, som gav sig af med forretningen en gang imellem. En af de mærkeligste fra lidt tidligere tid var grev *Gregers Kristian Raben* fra *Ålholm* på *Lolland*. Han var af faderen, lensgreve *Raben*, blevet forvist fra *Lolland*, fordi han havde giftet sig med en forpagterdatter, og han boede nogle år i 1830'erne på *Estrup*. Han var ikke rigtig normal og gik under navnet »den gale greve«, skønt han havde studeret og var en lærd mand, men han fandt på så mange gale streger, at han erhvervede sig det nævnte øgenavn.¹⁾ Engang fandt han på, at han også ville forsøge sig i smugleriet, og gjorde aftale med en god jagtkammerat, husmand *Thomas Hjort*, der drev smugleri i større stil, at han en nat skulle tage ham med, hvilket *Thomas Hjort* også lovede, på den betingelse, at greven skulle være så stille som en mus under farten. Greven fik så ligesom de andre smuglere et par pakker, som han skulle bære over åen, men da han fik benet ned i det kolde vand, gav han et vældigt brøl fra sig og svor på, at han ikke ville gå gennem det væmmelig kolde vand, hvorfor *Thomas Hjort* skyndte sig hen til ham, tog ham på ryggen og bar ham over *Kongeåen*, hvorefter de lykkelig nåede over linien til deres bestemmelsessted. Flere år efter, da greven havde overtaget grevskabet efter faderens død, fortalte han engang ved et jagtgilde på *Ålholm*, at han havde redet over *Kongeåen* på ryggen af en »hjort«, hvilket de

1) Helt gal har han nok ikke været! Historikeren *S. Nygård* kalder ham ganske vist »den bizarre lensgreve«, men har mange lovord om hans tid som besidder af godset *Rydhave*, en ejendom på 1.000 tdr. land (1865—73): omfattende restaurering af hovedbygningen, fin besætning, opdyrkning af hedearealer, oprettelse af et legat på 70.000 rdl. m. m.

andre grever og godsejere ikke ville tro, da grev Raben nemlig var bekendt for sine løgnehistorier. Der blev så indgået et stort væddemål, og da grev Raben nogen tid efter kunne fremlægge breve, der beviste hans påstand, vandt han jo væddemålet. — Blandt de mange historier om »den gale greve« er der en, som er knyttet til Vejen vandmølle. Her kom han engang på besøg sammen med hofjægermester Teilmann fra Endrupholm og andre gæster, og han mødte så moder, der dengang var en purung pige og plejedatter hos sin tante fru Poder, ude på gangen eller forstuen og ville være morsom og forsøgte at tage et kys fra hende. Moder skreg jo gevalt, så hofjægermesteren kom ud og tog hr. greven i skulderen og truede ham med en stok, hvorover greven blev fornærmet og udfordrede Teilmann. Hofjægermesteren tog imod udfordringen, og der blev så bestemt en dag, på hvilken de to herrer skulle gå løs på hinanden med pistoler. Greven, der var en stor kujon og skvadronør, benyttede dagene forinden til at øve sig i skydning, idet han havde fået en figur, der skulle forestille Teilmann, afmalet som skydeskive på en ladeport. En dag, da han var ivrigt i færd med at skyde efter dette mål, kom den gamle degn Niels Hansen fra Eskelund gående ned til Estrup, og han sagde da til greven, at han hellere skulle lade dette være og forlige sig med hofjægermesteren. »Nej, på ingen mådel« råbte greven, »jeg skal satanstagemig skyde ham lige i planeten.« »Ja, ja,« sagde Hansen, »men betænk Dem nu alligevel lidt, hr. greve, for folk siger, at han skal være en hel mester til at skyde, de siger, at han uden at fejle en eneste gang kan skyde et lys ud med en pistol, og så kan han jo også nok træffe et menneske, og det er dog stygt således at dræbe hinanden.« Ved denne tale blev greven helt betænkelig og gav Niels Hansen ret i, at det var grimt og bad ham

om at lade hofjægermesteren vide, at han nu havde tilgivet ham og ville skåne hans liv.

Der var for et par hundrede år siden mange slemme tyveknægte på min hjemegn, og der gik mange historier om dem. En historie, som hører til de kønnere, blev ordnet smukt af en mand, der var degn i Vejen for henved et par hundrede år siden. Han hed *Terman Mortensen*¹⁾ og var søn af en gårdmand i St. Andst ved navn *Morten Termansen* og oldefader til den kendte politiker *N. J. Termansen*. *Terman Mortensen* var vist en ret velhavende mand, thi et år, da det nok ellers var temmelig knapt med korn, havde han en stor dyngge rug liggende på sit loft. En nat syntes han, at der var noget, der puslede på loftet, og da han listede sig op for at undersøge sagen, opdagede han, at der oppe ved rugdyngen stod en mand med en sæk, og stor blev hans overraskelse, da han i halvmørket kunne genkende manden, der var en fattig, men ærlig og flink mand, som degnen ikke kunne tænke sig ville stjæle. Da manden havde stået og famlet noget ved sækken, endte det med, at han vendte sig om og halvhøjt udbrød: »Nej, a kan et, åh Gud hjælp' mæ,« og dermed forsvandt han ned ad stigen, som han havde rejst op til en luge i gavlen. Næste dag gik degnen hen til ham og talte med ham, hvorved han fik at vide, at manden ikke ejede en rugkærne, og at han, hans hustru og den store børneflokk ikke havde smagt brød i flere dage. Så tog degnen manden med hjem og forærede ham en del fødevarer og et par skæpper rug og lovede ham fremtidig hjælp, når det kneb for ham. Så manden fik bevis for, at Vorherre hører godt.

Zigøjnere så man også af og til i min drengetid

1) Se slægtstavlen tillæg I. En anden *Termansen*-slægt end den, *Jens Th. Termansen* tilhører.

trække omkring i landet, i almindelighed med en gammel vogn, overtrukket med et sejl og forspændt med en gammel hest. Under hvil boede børnene og så mange af de voksne, som der kunne blive plads til, inde i vognen — resten lå under vognen eller i en høstak, når en sådan fandtes i nærheden. Det var jo om sommeren de flakkede omkring til markeder, om vinteren havde de lunere tilholdssteder, og nogle af dem var endog ret velhavende. På markederne gjorde de kunster og musicerede, tillige med at de tiggede, stjal, sleb knive og sakse, dansede på stylder og spæde i kort eller kaffegrums. Hvor de kunne komme af sted med det, drev de krybskytteri og fiskeri. Folk var ikke glade ved zigøjnernes besøg, men gjorde klogest i at holde gode miner til slet spil, thi blev de fornærmede, betænkte de sig ikke på at »lade den røde hane gale«, altså sætte ild på bygningerne. Denne vagabonderer af zigøjnere er nu forbi.

Om vinteren tumlede vi os med slæder og skøjter og fik af og til en kanetur med bjælder og klokkespil, når føret var dertil. Men sommeren var dog den bedste tid, da for vi omkring i mark og eng eller red og kørte med karlene og var undertiden nær ved at knække arme og ben, men slap altid godt derfra. Fiskeriet i åen var imidlertid min bedste fornøjelse. Da jeg blev forlovet, fik jeg også den lille Anna med på den sport, så hun blev lige så ivrig en lystfisker som jeg og tit fangede mange og store ørreder.

I høstens tid fik vi lov til at gå ud til høstfolkene med æbleskiver og drikkevarer i en kurv, og når vi så nærmede os, stillede hele flokken op i række og gjorde honnør, hvilket bestod i, at karlene hængte kasketten ned på leens håndtag og ivrigt gav sig til at stryge leen, medens pigerne præsenterede med riverne. Denne manøvre foretoges også, når en eller anden god be-

kendt kom i nærheden, for dermed at opfordre ham til at give øl eller brændevin til høstfolkene. Når mejningen var forbi, var det i gamle dage skik, at hele troppe-
pen i god orden marscherede op for hoveddøren og der strøg leerne med behørig honnør og meldte, at nu var de færdige med mejningen i marken og parate til at gå ind i haven og fortsætte med at hugge kålen om, medmindre husbond og madmoder hellere ville give et høstgilde, hvilket disse naturligvis foretrak og lovede at give senere, når travlheden var overstået. Derefter kom hele flokken ind og blev trakteret med kaffe, hvedebrød og et par »små sorte«. Hvis naboen måske var blevet bagefter med sit høstarbejde, kunne han belave sig på om morgenen at finde en »hjælper« stående inde i det stykke sæd, der endnu ikke var mejet. Denne hjælper, der kaldtes »visemand« — vistnok fordi han skulle vise alle forbidragende, at her var man endnu ikke færdig med mejningen¹⁾ — bestod af to korslagte stykker træ, hvorpå der var anbragt et par gamle ubrugelige bukser og dito trøje og hat og noget, der skulle forestille en le, og i lommen havde han et vældig stort brev til »hr. gårdejer Sjakibag«, hvori hans tilbud om hjælp og hans meget store fordringer derfor var skrevet.

Når hjemkørselen af sæden var endt, indrettede folkene på de store gårde det for det meste sådan, at der blev et lille læs tilbage til at slutte af med, og på dette læs (»kvejlæs«)²⁾ blev der placeret en eller to spille-
mænd samt kusken og så mange koner og piger, som der kunne blive plads til, alle bevæbnede med høtyve

1) Misforståelse af det mindre pæne ord »fissemand« (sidste neg). Nærmere forklaring af skikken i Hans Ellekilde: Nordens gudeverden, s. 797—99.

2) Betyder »kvædelæs« — fordi der blev sunget under hjemturen.

og river, som, når det skulle være rigtigt, var pyntet med blomster og halmbånd. Derefter gik det alt hvad remmer og tøj kunne holde hjemad og med fuld musik op for hoveddøren, hvor de af husbond blev modtaget med en pæn lille takketale for trofast slid og slæb. Som oftest begyndte høstgildet med det samme, først med et bedre måltid og så hele natten igennem med dans og lystighed. Mælkestuen eller et andet stort rum var i almindelighed pyntet med blomster og undertiden med et stort agrarisk våben, sammensat af spader, leer, river og høtyve m.m. Desuden kornneg og haveprodukter og undertiden med lys nedsat i udhulede græskar, hvori der i siderne var udkåret figurer, som lyset skinnede igennem. Lystigheden holdtes godt vedlige af forkarlen eller en anden betroet mand, der stadig gik omkring med brændevinsflasken og skænkede ud, og en anden kom bagefter med en stor ølkande, hvoraf alle drak. Ofte var den så stor, at den drikkenes hoved helt forsvandt i den, når indholdet begyndte at svinde i den. Henad midnat blev hele selskabet bænket ved kaffebordet, hvor der forefandtes kæmpestore julekager, og ved hvilket der blev sat mange kaffepunsche inden for vesten, og det var en ufravigelig regel, at husbonds, madmoders, børnenes og alle folkenes skål blev drukket, hver især. Det var et meget højtideligt øjeblik, når turen kom til en selv, og man med en kop kaffe skulle klinke med karlene.

Der var enkelte større gårde, der dyrkede raps, hvilket lønnede sig godt, hvor jorden var god, men da det udpinte jorden meget, opgav man det efterhånden. Det var jo kun frøet, der havde værdi, og dette solgte man, medens halmen, der ingen værdi havde, blev brændt. Aftærskningen foregik under åben himmel på et stort sejl, der dækkede over så stor en plads, at mange mænd på én gang kunne få plads til at tærskes med

plejlen. Tilførselen udførtes af karle, der red på hesten, som var forspændt en let slæde, hvorpå rapsen forsigtigt, men hurtigt læssedes og kørtes hen til tærskelpladsen. Det gjaldt om at behandle rapsen forsigtigt for ikke at spilde frøene, og det måtte tillige gå hurtigt for at benytte det gode vejr. For at sætte liv i arbejderne havde man som oftest en eller to spillemænd, helst med klarinet, og for at holde humøret oppe og for at skylle støvet af halsen lod man brændevinsflasken og ølkanden gå flittigt omkring. De brave tærskere slog lystigt løs på rapsen, medens andre gik omkring og vendte den med høtyve og skaffede den af vejen, når den var aftærsket. Undertiden faldt der et plejlslag ned over nakken af en kammerat, men en snaps eller to var for det meste tilstrækkeligt til at bøde på skaden.

De gammeldags bønderbryllupper var det også morsomt at overvære. Når der kørtes til kirken eller hjem derfra, så et sådant bryllupstog ligefrem storartet og højtideligt ud. Bryllupsgildet, som oftest i brudens hjem, blev forberedt mange dage i forvejen, og fra naboer og slægt bragtes der »føring«, d. v. s. alle slags fødevarer såsom smør, æg og sulevarer, og en 14 dages tid før brylluppet gik der en »bydemand« omkring i bydelaget (omgangskredsen) for at indbyde gæsterne. Når han kom inden for døren, sagde han jo goddag og tog hatten af, og den vedblev han at se ned i, mens han opremsede en lang tale, som han for det meste havde opskrevet i hatten. Talen lød omtrent således: »Herved har jeg den ære at anmode Hans eller Peter N. N. med familie om at komme til stede ved Maren N.'s datters bryllup den og den dato kl. 9 om formiddagen og følge brudefolkene til kirken og derefter deltage i gildet og i den anledning medtage ske, gaffel og kniv«. Derefter lagdes hatten til side, og bydemanden

måtte jo så trakteres på det bedste. De unge karle blev indbudt til at være forridere i bryllupstoget og pigerne som brudepiger. En nær slægtning eller en ældre veninde af bruden, som havde god smag, blev bedt om at være pyntekone, hvilket var et stort æreshverv.

Når så den store dag oprandt, blev spillemændene, med blæsende instrumenter, opstillet foran hovedindgangen for med fuld musik at modtage hver enkelt vogn, der kom til gården. Så snart man kom inden for døren, mødte man en pige med en tallerken småkager og en anden med et glas vin til velkomst, og efter kaffe og anden traktering samledes vognene, og hele toget kørte til kirken, som ofte lå mere end en halv mil fra bryllupsgården. Forrest i toget red forriderne, ofte en hel snes (ja, jeg var engang med til et bryllup, hvor vi i alt var 30 forridere), derefter kom musikken, så vognen med brudgommen og hans brudgomsfører, derefter bruden med hendes fører og pyntekonen og efter dem brudepigernes og alle de andre vogne, så sådan et bryllupstog kunne godt komme til at bestå af 30-40 vogne. Ud af gården gik det med fuld musik, og for hver gård der passeredes, lød musikken igen, ligesom også når toget nærmede sig kirken, hvor forriderne allerede holdt i to rækker for at modtage toget. Efter vielsen gik brudeparret og hele følget op for at ofre til præst og degn, der begge fulgte med tilbage til gildesgården. På tilbagevejen måtte forriderne ride så hurtigt, at de kunne nå til gården og melde togets ankomst og derefter i strakt karriere tilbage og forbi toget for at hilse på dem alle og atter tilbage for at komme foran ind i gården og tage opstilling ved hoveddøren. Efter hjemkomsten varede det ikke længe, inden alle, undertiden et par hundrede mennesker, var bænkedede ved bordene, og efter at degnen havde læst til bords, huggede de alle tappert ind på den gode mad.

Jens Th. Termansen og hustru Anna, f. Thomsen.

Når endelig måltidet var forbi, gik en del af gæsterne udenfor, medens de unge ivrigt hjalp med til at få stuen ryddet og gjort i orden, så dansen kunne begynde. Men først skulle bruden danses ud af de unges lag, hvilket gik således til: først måtte brudgommen give hver af brudepigerne en lille dans og bruden ligeledes danse med forriderne, og først derefter blev bruden højtideligt overgivet til brudgommens varetægt, og dansen var derefter fri for alle gæsterne.

Bryllupsgildet varede for det meste i tre dage, dog således at når brudeparret var træt og trak sig tilbage til brudekammeret, tog gæsterne hjem for at sove nogle timer og så komme igen dagen efter og fortsætte gildet. Efter festligheden kom turen til omegnens fattige, der strømmede til og fik deres kurve og spande forsynet med fødevarer. På grund af skikken med at bringe »føring« var det ligefrem en god forretning at gøre store bryllupper, og det var heller ikke ualmindeligt, at mindre velhavende spekulerede deri og gjorde gilde for hened et par hundrede mennesker og bagefter levede højt i flere uger på levningerne.

Tillæg I.

Slægtstavle over en gren af Termansen-familien.

Ifølge Slægtstavlesamlingen af 1933 var den ældre Christian Termansen (ca. 1772—1835) søn af Terman Lauritzen og hustru Hanne, Øster Lindet — og ikke, som forudsat i Termansen-Stambogen, af degnen Terman Mortensen. Der bliver da følgende slægtsrække:

A. Terman Lauritzen.

B. Christian Termansen I (1772—1835).

C. 1) Christian Termansen II, g. m. Christiane Jensine Fog.¹⁾

2) Marie Margrethe Termansen, g. m. H. Lautrup.

3) Otto Termansen.

D. 1) Joachim (1838—1901), g. m. Elise Guldberg, f. Krabbe.

2) Marentza (1842—1914), g. m. H. E. Friis. 3) *Jens Theodor*²⁾

(1843—1921), g. m. Anna Margrethe Sophie Thomsen³⁾. 4)

Anna, g. m. møller Frandsen. 5) Gustav (1848 — ca. 1930),

g. m. Kristine, f. Kølle. 6) Christian (f. ca. 1850), ugift. 7)

Lauritz (f. og d. 1850). 8) Amalie (1854—1918), g. m. bank-

direktør J. P. M. Brammer.

D. Jens Theodor Termansen, g. m. Anna Margrethe Sophie Thomsen.

E. 1) Christiane (1877—1904). 2) Julius (1879—1957), g. m. Hedvig Haugen Johansen.

F. Tre døtre og sønnen *Jesper Oluf*⁴⁾ (f. 1918), g. m. 1) Inger Arendrup, 2) Hanne Gerstrøm Alsted.

E. 3) Margrethe, ugift. 4) *Valdemar* (f. 1887), g. m. Bodil Juliane Melchior.

En anden gren synes at udgå fra bonden Morten Termansen, der i det 18. årh. havde en gård i St. Andst og menes ifølge

1) Se tillæg II.

2) Forfatter til foranstående beretning om hans slægt, udarbejdet til hans søn Valdemar.

3) Se tillæg III.

4) Amtsarkitekt i Ribe, har udlånt det her benyttede materiale (herunder også ovennævnte »Termansen-Stambog«), som han har arvet fra Jens Th. Termansen og hustru Anna, hans bedsteforældre.

Nogle optegnelser om slægten Termansen fra Vejen mølle

Termansen-Stambogen at være fader til degnen Terman Mortensen i Vejen og Læborg:

Morten Termansen.

Terman Mortensen, g. m. Kathrine Bützow, hvis fader var præst i Vejen-Læborg 1720—62.

Niels Jokum Termansen (1754—1816), købmand og sognefoged i Vejen.⁵⁾

Terman Termansen (1792—1828).

Niels Jokum Termansen (1824—1892), »Danmarks lærdeste bonde«. Landstingsmand.

Tillæg II.

Christiane Jensine Termansen's, f. Fog, forfædre.

(I et tillæg gør Jens Theodor Termansen rede for sin moders *Christiane Jensine Termansens*, slægt. Hun hørte til den bekendte præsteslægt Fog. Af disse oplysninger hidsættes følgende):

Laurits Nielsen Fog (ca. 1605—1667). Sognepræst i Feldballe, magister, provst. Gift med Inger Rasmusdatter, præstedatter fra Fausing.

Jørgen Lauritsen Fog (1631—1710). Sognepræst St. Catharinæ kirke, Ribe, magister, provst. Gift med Elisabeth Pedersdatter Hegelund.

Clemens Jørgensen Fog (1681—1763). Sognepræst i Hviding. Gift med Magdalene Hansdatter Vedel.

Hans Clemensen Fog (1726—1771). Sognepræst Vejen-Læborg. Gift med sin formands datter, Abelone Cathrine Bützow, som blev gift anden gang med eftermanden, provst Joachim Haar.

Joachim Fog. Degn i Nr. Alslev på Falster. Gift med nabo-degnens datter, Anna Marie Faber. Havde 2 sønner, der begge rejste til Amerika, og 4 døtre, hvoraf nævnes: a) Abelone Cathrine, gift med Laurids F. Lautrup til Estrup — b) Christine Jensine (1815—1907), gift med Christian Termansen (se side 271).

Tillæg III.

Slægtstavle over familien Thomsen, Skodborg.

Denne meget kendte og ansete nordslesvigske familie har i løbet af det 19. århundrede haft megen forbindelse med Terman-

5) »Sognets betydeligste mand« (jf. S. Alkjær sig: Vejen, s. 240).

Jens Theodor Termansen

sen-slægten, også med sammengifte, sidste gang da *Jens Theodor Termansen* i 1876 ægtede *Anna Thomsen*, der ligesom sin mand har skrevet interessante slægtsminder, hvoraf en del er benyttet dels i denne artikel, dels i H. K. Kristensens bog om Hovedgården Estrup. — I begyndelsen af det 18. århundrede ejedes *Skodborg kro*, hvortil der var knyttet både en gård og en købmandshandel, af *Thomas Thomsen*, der med sin hustru *Bodil* kun havde 1 barn, sønnen *Jesper*. Nabogården, der stødte lige op til *Thomas Thomsens* store ejendom, blev købt af en mand ved navn *Johan Sørensen*, der med sin hustru *Cathrine Elisabeth* ligeledes kun havde 1 barn, datteren *Marie Cathrine*. De to unge blev gift med hinanden.

A. *Jesper Thomsen*, gift med *Marie Cathrine Sørensen*.

B. 1) *Johan Th.*,¹⁾ (1778—1857), g. m. *Mette Marie Brandorff*.

2) *Thomas*, g. m. *Cecilie Termansen fra Vejen kro*.²⁾ 3) *Hans Christian*.³⁾ 4) *Peter*, g. m. *Johanne Termansen*, søster til *Cecilie*. 5) *Cathrine Elisabeth*, g. m. den ældre broder til *Christian Termansen* (se s. 268).

C. 1) *Jesper Oluf* (1815—68) »*Jesper sognefoged*«, g. m. *Juliane Haderup*. 2) *Marie Cathrine* (1811—61), g. *Frandsen*.

D. *Anna Margrethe Sophie Thomsen*, g. m. *Jens Theodor Termansen*.

1) Se side 1. *Johan* arvede sin moders gård.

2) Søstrene *Cecilie* og *Johanne Termansen* var døtre af den ældre *Niels Jokum Termansen*, som var søn af degnen *Terman Mortensen* i *Vejen*, der imidlertid ifølge pålidelig kilde ikke var fader til *Christian Termansen* den ældre. — *Thomas* arvede sin faders gård med kro, brænderi m. m. og var en dygtig og velhavende mand. Som stænderdeputeret for *Slesvig* arbejdede han for det danske sprogs ret. Ejendommeligt nok blev de fleste af hans efterkommere tysksindede, men dette gælder ikke datteren *Bolette*, der blev gift med *Hans Krüger* i *Bevtoft*.

3) *Hans Christian* ejede *Skodborghus avlsgård*, som gik i arv til hans søn *Jesper* (»*Jesper kromand*«), hvis søn *Frederik* »blev den sidste *Thomsen* af en stor og kendt slægt« (*Anna Termansen*).

Småstykker

GODSEJEREN PÅ NØRHOLM OG FÆSTEBONDEN I BLAKSMARK

Det var midt i sommeren 1770, at en fæstebonde i Varde landsogn klagede til kongen. Han skrev:

»Da jeg Christen Andersen i Blaksmark, Varde landsogn, er af min husbond, hr. Teilman, blevet fra-byttet min forrige eng, som jeg haver fæstet, nemlig 2 dages slet, hvorpå jeg kunne bjerge 7 læs hø, og det, som min husbond tillagde mig igen imod min vilje, kan jeg ikke bjerge uden 4 læs [på] og ringere i høet, så jeg deri haver taget en ubillig og utålelig tab og skade, og derforuden haver han også taget mig et hus fra med tilliggende agerjord til 20 skp. kornsæd, som jeg haver fæstet tillige med mit påboende sted, som han haver fæstet til en anden og deraf tagen 4 rdl. til en årlig landgilde, aleneste han derfor forlindrede mig en skovægte.

Sådanne øvrigheder lægger både kongen og bønderne øde. Bonden fornærmer han og tager fra alt, hvad han kan få, hvorføre både mig og andre fattige nødtrængende bønder må højlig klage, så at vores allernådigste konge og herre haver ikke at undre sig på, at der så mange af hans [Teilmans] bønder klager derover«.

Denne skrappe klage med de grove og ærekrænkende beskyldninger mod den højtfortjente og fra de store landboreformer velbekendte godsejer A. C. Teilman, der senere skabte stamhuset Nørholm, Lunderup

og Agerkrog, var måske bleven mere mådeholden i sine udtryk og mere modereret i sine beskyldninger, hvis ikke egnens bønder i disse år var indviklet i en hidsig hoveristrid med Teilman. Om denne må jeg henvise til min bog »Øster Horne Herred«, 134—46.

Det er altså ikke blot mageskiftet eller udskiftningen af engen, hvor bonden mente sig forurettet, der har virket så ophidsende på Chr. Andersen, men det er tillige striden om hoveriet og hele den atmosfære, der hvilede over godsets bønder, der har fået ham til at skrive, som han gjorde, eller rettere til at godtage, hvad hans sagfører — »concipisten«, som Teilman kalder ham, — førte i pennen.

Lad os nu se, hvad Teilman svarer herpå. Svaret er dateret 17. august 1770. Kort forinden havde regeringen sendt ham Blaksmarkmandens klage til besvarelse. Teilman giver først en klar og præcis redegørelse for forholdet. Dens rigtighed kan forøvrigt kontrolleres gennem bevarede kilder. Her får man rigtignok en anden opfattelse af forholdet end gennem Chr. Andersens uvederhæftige og tendentiøse skrivelse. Sluttelig forsvarer Teilmann sig på en måde, der heller intet mangler i skarphed. Man forstår hans berettigede harme, selv om det må siges, at han har forøget hoveriet. Men det er jo ikke det, der her er tale om.

Teilman skriver, at den eng, Chr. Andersen oprindeligt havde, hedder Skriverengen og »er en af Lunderupgårds aparte købeenge« og hører ikke under Blaksmark eller andet bondested, er altså ikke underkastet fæstetvang. Den ligger syd for åen, vest for Varde. Den eng, Chr. Andersen fik i bytte, hedder Maren Andersdatters eng og ligger blandt Lunderup enge norden åen, østen Varde og tilhører Kolding latin-skole. Den har været lejet ud for 4 år ad gangen for 9 rdl. 3 mark årlig. Videre forklarer Teilman, at Lun-

derupgård ville have engen for at komme ud af fællesskabet; der var nemlig en borger i Varde, som havde lejet Maren Andersdatters eng. Ved udskiftningen eller ombytningen blev de to engstykker vurderet af uvildige mænd, hvorefter borgeren fik Skriverengen, og Chr. Andersen fik Maren Andersdatters eng. Derefter var det meningen, at der atter skulle have været mageskiftet, så Chr. Andersen havde fået en anden eng, eller også havde han ikke fået lejemålet fornyet på engen. På den måde kunne Lunderup så få hele sit engareal samlet og lagt uden for fællesskabet. Men sådan kom det ikke til at gå, latinskolen nægtede nemlig at bytte eng. Teilman tilbyder derfor nu, at Chr. Andersen godt kan få Skriverengen igen, da borgeren er ligeglad.

Nej, hævder Teilman, Chr. Andersen er slet ikke gået for nær. »At jeg har taget et hus med 20 skp. sædeland fra ham er uforskammet digt og usandfærdighed! Længe før Chr. Andersen kom til Blaksmark, og måske før han kom til verden, boede Niels Friis i huset, efter beretning skal han have opbrudt det omskrevne sædeland af heden.« Det rager ikke Chr. Andersen, der har fæstet huset 5. maj 1755. Ægten har han fået eftergivet, da han klagede over, at han kørte for mange.

» . . . lægge kongen og bonden øde . . . « »Er den plet ejendom, som er faldet i min del, forringet og ødelagt? Er bønderne her i min tid forringet? — Nej, jeg har nu boet her og ejet godset i 20 år, men jeg kan gøre min ed på, at jeg endnu aldrig har taget eller fået nogen skænk eller gave eller såkaldte sending [»sænd«, »forn«] eller foræring til køkkenet af nogen mand på godset, uden 2 eller måske 3 gange, der hver gang er sket mod min vilje, alt kan ikke andrage 4 marks værdi. Jeg har endnu aldrig forlangt eller fået

ringeste rente eller overmål på de penge eller korn, jeg så ofte har forstrakt én eller anden på godset med. Jeg har om sommeren lånt dem det tørre rug, når det kostede 3-4 rdl. pr. tønde, og derfor taget det grønne, når de havde indavlet, uden ringeste overmål, skønt prisen var faldet 1 rdl. pr. td. eller mere. Når der har været udskrivning [til militærtjeneste], har mangan velhavende mand stået med halve næver fulde kroner for at få sin søn fri for at lodde med de andre karle om tjenesten (som her på godset bruges), men aldrig endnu modtaget den første skilling*). Jeg har ført mange processer uden 1 skilling for min umage, men ofte selv tillagt omkostningerne.***) Kan det kaldes at tage fra bonden, hvad jeg kan få?

Så stor fornøjelse jeg finder udi at forbedre min tilstand på alle lovlige måder, så væmmeligt er det mig, om det skete på en måde, som støder an mod samvittighed eller anstændighed, efter det begreb jeg gør mig derom«. — Må man her indskyde, at denne opfattelse veg Teilman ikke fra. Han gav den udtryk i et vers, han satte over porten på sin nyopførte Nørholm med følgende ord:

*) Her var det altså lodtrækningen og ikke godsejerens uvilje mod sine karle, der var det afgørende.

**) Om dette og om godsejerens forhold til fæstegodset i det hele taget skriver Teilman året før: »Proprietæren må ikke lade nogen bondegård ligge øde, koste, hvad det vil, så skal han opbygge, bosætte og forsyne den med beboere, uagtet han mangan gang ikke ved, hvor han skal få en beboer fra. — Han må i alle tilfælde stå i gabet for bonden, svare kongen for ham, når han ikke selv kan, daglig låne og forstrække ham, når han er i nød, være hans vejleder, prokurator, læge, apoteker, ja, holde jordemoder for ham«. Han måtte forøvrigt tvinge bønderkonerne til at bruge den jordemoder, han havde anskaffet, og som boede på Nørholm, se min Øster Horne Herred, s. 143. I visse åringer betalte han apotekerregninger for bønderne på 100-300 rdl.

Godsejeren på Nørholm og fæstebonden i Blaksmark

»Hvad Gud os vil ved Flid og Sved
og lovligen beskjære,
det Arvinger i tusind Led
berige, glæde, ære.
Men hvad med Uret vundet er,
lad Vand og Ild fortære,
og kuns de næste Arvinger
som Tyve Mærke bæree.

Videre i sin skrivelse nævner Teilman netop Chr. Andersen som et eksempel på, hvordan han behandler sine bønder: Han fæstede ham et frihedssted og en eng for en årlig afgift på 4 rdl., uagtet engen kunne indbringe så meget, at »afgiften er kun husleje«, alligevel skulle han ikke svare mere end 13 rdl. 2 mark i indfæstning; da han beklagede sig, eftergav Teilman ham skovægten, han tilbød ham, at hvis han opførte nye bygninger på stedet, skulle de være hans ejendom, han skulle græsse et vist antal stude for Teilman, men da han beklagede sig, lod Teilmann ham kun græsse 2 eller 3 år, han resterede i flere år for to års landgilde, uden Teilman søgte at »molestere ham, ja, uden at kræve ham«. (Godsejeren kunne herfor have sat ham fra gården).

»Har Chr. Andersen da noget at klage over? Jo, vist har han; jeg har været alt for lemfældig imod ham. Dersom jeg havde taget årlig 12 rdl. til landgilde og 30 rdl. til indfæstning, ikke eftergivet ham skovægten og studenes græsning, lover jeg for, han havde ikke klaget. Således går det til, som man ikke så lettelig skulle forestille sig, var man ikke derudi forsøgt . . .

Hvorfra ved Chr. Andersen eller hans concipist, at der er indgiven så mange klager? Jo, det kan de nok vide; thi concipisten har måske selv skrevet de øvrige klager med, og får han, som der siges, 1 rdl. for hver klage at skrive, skal han gerne påtage sig den umage.«

Sluttelig beder Teilman kancelliet »andre til eksem-

pel og afsky pålægge Chr. Andersen en straf på vand og brød en 8 eller 14 dage«.

En måned efter, 15. september 1770, netop den dato, Bernstorff styrtedes, svarer Generallandvæsenskollegiet og beordrer Teilman til at tilbagelevere Skriverengen, mens huset er Teilmans.

Selv om det nu med hensyn til ejendommene blev, som Teilman selv havde anvist det i sit svar, følte han sig ikke tilfreds med afgørelsen. Det, der havde såret ham mest, var der intet hensyn taget til. En måned senere afkræver han da kollegiet et svar om straffen over Chr. Andersen. Kollegiet henviser ham til lands lov og ret.

30. november henvender Teilman sig imidlertid til kongen og beder ham diktere bonden straf. Han var måske ikke helt klar over, at det i virkeligheden var den sindssyge konges »forelæser«, Joh. Fried. Struensee, der var magthaveren. Allerede 4. september havde denne åbnet rækken af de »Struenseeske kabinetsordrer« med den tit omtalte, hvorefter der skulle indføres uindskrænket trykkefrihed. Svaret til Teilman, udfærdiget 19. december, blev da også: »Herved er intet at gøre«.

H. K. Kristensen.

(Nørholm Stamhus. Domme og retssager VIII 9).

DA PRÆSTERNE SKULLE KØBE PRÆSTEGÅRDENES BYGNINGER

Med enevælden tiltog kongen sig al regeringsmagt. Vedrørende de kirkelige sager kom det i kongeloven til at hedde: »Skal og kongen ene have højeste magt over al clerisiet fra den højeste til den laveste at beskikke og anordne al kirke- og gudstjeneste . . . og

pel og afsky pålægge Chr. Andersen en straf på vand og brød en 8 eller 14 dage«.

En måned efter, 15. september 1770, netop den dato, Bernstorff styrtedes, svarer Generallandvæsenskolegiet og beordrer Teilman til at tilbagelevere Skriversengen, mens huset er Teilmans.

Selv om det nu med hensyn til ejendommene blev, som Teilman selv havde anvist det i sit svar, følte han sig ikke tilfreds med afgørelsen. Det, der havde såret ham mest, var der intet hensyn taget til. En måned senere afkræver han da kollegiet et svar om straffen over Chr. Andersen. Kollegiet henviser ham til lands lov og ret.

30. november henvender Teilman sig imidlertid til kongen og beder ham diktere bonden straf. Han var måske ikke helt klar over, at det i virkeligheden var den sindssyge konges »forelæser«, Joh. Fried. Struensee, der var magthaveren. Allerede 4. september havde denne åbnet rækken af de »Struenseeske kabinetsordrer« med den tit omtalte, hvorefter der skulle indføres uindskrænket trykkefrihed. Svaret til Teilman, udfærdiget 19. december, blev da også: »Herved er intet at gøre«.

H. K. Kristensen.

(Nørholm Stamhus. Domme og retssager VIII 9).

DA PRÆSTERNE SKULLE KØBE PRÆSTEGÅRDENES BYGNINGER

Med enevælden tiltog kongen sig al regeringsmagt. Vedrørende de kirkelige sager kom det i kongeloven til at hedde: »Skal og kongen ene have højeste magt over al clerisiet fra den højeste til den laveste at beskikke og anordne al kirke- og gudstjeneste . . . og

Da præsterne skulle købe præstegårdenes bygninger

i al almindelighed korteligen at sige, skal kongen ene have magt at bruge alle regalier og jura majestatis, hvad navn de og have kunne«. Og i gejstlighedens privilegier af 24. juni 1661 ses det, at gejstligheden har direkte med kongen at gøre gennem biskopperne uden om lensmændene; der tilstræbtes uafhængighed af den civile administration og rettergang, men hvad der var stiftet til kristeligt eller borgerligt formål skulle bestå og holdes i hævd.

Ja, »loven er ærlig, men holden besværlig« — især når statskassen fattes penge. Det gik snart ud over domkapitler og præbender, som udviklingen jo også i høj grad gjorde overflødige. Det fik en af tidens digtere til at skrive:

»Det, som til alterbord og bibel fordem lå,
til sadel og pistol, til rytterhest må gå«.

Et andet næsten tyvagtigt påfund forekom som et afsnit i selve gejstlighedens privilegier. Det var en bestemmelse om, at præsterne skulle købe deres præstegårdes bygninger — hvad sikkert ingen præst fandt var et privilegium!

Til gengæld skulle en præsts efterfølger betale arvingerne bygningerne og det, der var bekostet på deres forbedringer. De måtte dog ikke vurderes til over 500 sdl. Der står ikke noget om, hvem præsterne i første omgang skulle købe af! Man skulle tro, det var af sognepræsteembedet. Men det blev ikke tilfældet. Næste år blev det gennem et kgl. brev åbenbaret, at pengene havde kongen bestemt skulle gå til Børnehuset (den københavnske fattig- og arbejdsanstalt). Både Kristian IV og Frederik III havde lånt penge af huset under krigene, så Frederik II nu skyldte det ca. 50.000 rdl. Nu ville kongen altså betale denne gæld — med præsternes penge! Der menes, det var ærkebiskop

Svane og hans famulus, der havde fundet på dette mærkelige privilegium, der blev begyndelsen til den indløsningssum, som i lang tid fulgte præsteembederne.

Det gik næppe så glat med at få befalingen efterlevet. 19. januar 1664 kom en ny forordning, der nedsatte vurderingssummen fra 500 sdl. til 100 rdl. og bestemte, at præster med velbyggede præstegårde skulle hjælpe præster, der boede i ringe bygninger. De præster, for hvem det faldt for tungt at betale straks, måtte udgive obligationer på beløbet og betale 6 rdl. i årlig rente, som ufejlbarlig skulle være betalt inden hver 11. juni til de fattiges direktører.

I *Malt herred* var forholdene imidlertid så fortvivlede for præsterne, at dette »nådige privilegium« må være kommet dem slemt på tværs. Sognene var under Carl Gustavkrigene udplyndrede, talrige gårde afbrændte og øde, og folkene næsten uddøde under frygtelige lidelser, påført af fjender, »venner« og den forfærdelige pest, der fulgte med polakkerne herind. Claus Sehested til Estrup skrev 1682, at ej alene Malt sogn da blev »ganske øde, men fast det hele herred næsten ruineret, hvorudaf endnu en stor del er øde«.

Fra *Malt* fortæller den daværende sognepræst, hr. *Jakob Simonsen Sejrup*, følgende om, hvordan det gik til: »Eftersom mig ikke aleneste i denne forgangne besværlige tid er bleven fratagen al min formue, men mig slet intet er blevet efterladt, mens præstegården desværre og er bleven en del afbrændt og det andet bortført til den store polske lejr, som et halvt år og noget derover stod på Skudstrup mark og her i sognet, dertilmed endogså ere alle mine sognefolk uden få mennesker slet uddøde, og stederne mestendel afbrændte, så mig ingen levnedsmiddel i ringeste måde er bleven mig efterladt«. Han fik bevilget 1 rdl. af hver kirke i Aars

og Vendelbo stifter til at genrejse sin præstegårds bygninger for.

Om *Vejen* sogn siger præsten, hr. *Gregers Gjødstrup*, 1664: »Omendskønt disse ringe sogne beliggende hos den store generelle polske lejr bleve med folk og andet ganske øde og endnu udi ynkelige måder forefindes, så jeg fattige mand kan ikke nyde den ottende del at ligne mod de forrige tider«.

Både han og hr. *Kresten i Bækbølling* samt hr. *Jakob i Maltbæk* var under krigen fordrevet fra hus og hjem og var flygtede til *Ribe*, hvortil elendige flygtninge fra vid omkreds strømmede til, stuvedes sammen i kirkernes omgange og i gaderne og døde i tusindvis.

Præsten i *Brørup*, hr. *Christen Laugesen Jerne*, døde under flugt og elendighed i *Gørklint* 1659. Efterfølgeren *Johan Jakobsen Distelberg* tilkendegav, »hvorledes hans præstegård er liggende på den alfare vej [i *Præstkær*], hvor krigsfolkene i den forleden fejdetid havde deres ganske fart ind og ud af landet, og derover gården meget ilde spoleret, såvelsom både kvæg og andet, som han skulle have at leve af, så og hans sogne ganske ruinerede, samt sognefolkene mestendelen deraf bortdøde«, hvorfor han fik tilladelse til at gå tiggengang hos de gejstlige i *Ålborg* og *Viborg* stifter, der ikke var blevet så grusomt udplyndrede.

I *Føvling* og *Holsted* var der ifølge tingbogen over 900 døde, så højst 100 har overlevet.

På baggrund af dette er det interessant at se, hvordan herredets præster er kommet om ved »købet« af bygningerne. De har selvsagt ikke kunnet betale konstant, men har benyttet sig af bestemmelsen om at kunne udstede obligationer. Imidlertid formåede de heller ikke at betale de 6 rdl. årlige rentepenge. Gennem 18 år betalte de ikke, så hver nu skyldte 108 rdl. rentepenge. Da tillod kongen *Børnehusets* direktører,

der klagede over mangel, at de måtte tage dom over præster, der ikke havde betalt. 17. juli 1682 stævnedes Mathias Pedersen, borger i Kolding, på Børnehusets vegne Malt herreds præster for retten for at få dem dømt til at betale deres gæld.

Så mødte først *hr. Laurids Pedersen**) til *Malt-Folding* og forklarede, at han først havde tiltrådt sognene søndag efter påske 1681 og hidtil »ingen rugsæd havde bekommet eller andet korn«, uden hvad han havde købt for rede penge, og han havde intet nydt, »hvor ringe det og være kan«, uden betaling, og han skulle nu betale »efter registrerings formelding over præstegården (d.v. s. købesummen, indløsningssummen), uanset der findes adskillig brøstfældighed, som både skulle og kunne repareres, regner derfor underdanigst, [at det] af de velædle doctores i god consideration optages i henseende til adskillig afgift, som mig kunne pålignes efter begge mine formænd, sal. *hr. Jakob Seerup*, som afstod sit kald til sal. *Peder Nielsen Leierskou*,**) som af den ulykkelige tilfald formedelst drab blev svoret fra sin fred, og hvis som fandtes i boet efter sal. *Peder Niensens* aftrædelse blev en del anvendt på processen, en del udlagt efter registrerings videre indhold, så at dersom jeg fattig mand herefter enten til Kongelig Mayestæt, som snart ske kan, nådigste påbudne udgifter svare skulle, eller og jeg til mig og min hustrus og børns nødtørftig ophold erlange kunde, frygter jeg, at for begge sognes ringheds skyld, bestående begge af 15 decimanter [tiendeydere], ikke dertil fuldkommelig kan svares«.

Dommen kom så for hans vedkommende til at lyde

*) Laurids Pedersen Ribe, tidligere skibspræst, død 1688.

**) Hr. Peder blev afsat 1680, fordi han ved vådeskud 24. maj 1680 havde dræbt Mette Jensdatter.

på, at da hr. Leierskou intet havde efterladt sig, skulle hr. Laurids kun betale renter for den tid, han havde været ansat. Børnehuset mistede altså renterne for de første 12-13 år.

Den næste der kom i retten var hr. *Bent Olufsen Grøn**) til *Føvling og Holsted*. Han svarede, at da han 1668 blev kaldet, fandtes kun en ringe bygning, et gammelt forfaldent salshus både på tømmer og tag, uden vinduer, døre, skillerum o. a., så ingen kunne opholde sig i huset uden stor udgift og bekostning, og der fandtes hverken »stik eller stage« af de andre huse, en del deraf var brændt ved torden og lynild, og en del nedbrudt og ødelagt af brandenborgerne (alliere, se foran). Der fandtes ikke den allerringeste sæd til præstegården, men den ganske mark lå udi lyng og var fordærvet. »Siden jeg kom til stedet, da haver jeg forbedret gården med to nye huse og salshuset tilbørligen repareret og bragt sæden på fode«. Rigtigheden heraf lod han stadfæste af 12 mænd fra hans menigheder.

Dommen udsagde da, at det var bevist, at hans præstegård, Bækbølling præstegård, var afbrændt af lyn, da han tiltrådte embedet, undtagen salshuset, som var ganske brøstfældigt, og jorden lå i hede og grøn jord, eftersom den forrige præst siden ildebranden ikke havde beboet præstegården eller formået at opbygge den. Derfor dømtes hr. Bent Grøn kun til at betale renter af beløbet for det forfaldne salshus. — Alligevel fandt han sig uretfærdigt behandlet. I 1690 skrev han: »Af Bækbølling præstegård gives årlig rentepenge efter loven, endog jeg selv i min armod har opbygget gården, . . . dens køb og værdi ved jeg ikke

*) Grøn blev kaldet hertil 1. juli 1668, nedlagde embedet 1695 og døde 1707, en svigersøn fik embedet.

af, efterdi den var øde, da jeg anno 1668 kom her til kaldet, thi enhver kan vel tænke, hvorledes præstegården kunne være, da der ikke udi 7 eller 8 år har været folk på stedet, før jeg kom til«.

Hr. *Morten Pedersen Lime**) kaldes i tingbogen »Evanglii tjener til *Lindknud kirke*«, skønt han også betjente *Brørup*. Han havde kun indtægterne af *Lindknud sogn*, da hans formand beholdt, hvad *Brørup* afkastede. Han berettede, at da han 1677 overtog præstegården i *Præstkær*, var den helt brøstfældig, så han måtte bygge to huse af ny og reparere en del på salshuset. Det ville han bevise med tingsvidner, »om fornøden gøres«. Den gamle præst havde endnu en del kvitteringer, men han var ikke mødt med dem. Endelig klagede hr. *Lime* over, at han kun havde et ringe og lille anneksogn at opholde sig og sine med.

Hr. *Anders Stefensen (Brandt)* til *Vejen og Læborg****) fremlagde to dokumenter, nemlig et udtog af *Malt herreds tingbog* 20. juni 1663 og et bevis på *Vejen præstegårds brøstfældighed* 29. oktober 1676, og han »beklagede sig over sit kalds store ringhed. . . . Hans hovedsogn består ikkun udaf 8 bøndergårde samt *Skodborghus* og en mølle. Anneksognet, som er langt ringere, befindes en hel by ganske øde, foruden adskillige øde gårde der i sognet, *Hundsbek*, en herregård, ganske øde, så kaldet besværligen kan føde og underholde en præst med hustru og børn, hvorfor sal. højloflig ihukommelse kong *Kristian* af nåde årligen haver bevilget præsten at må annamme på *Riberhus* 2 *Riber ørte rug*, formoder derfor, dommeren som en retfærdig mand lader mig nyde efter cessions brev en

*) Se fra *Ribe Amt* 1968, 133.

**) Søn af borgmester *Stefan Nielsen*, *Varde*, kaldet 3/8 1676, død 1699. Ivrig alky mist.

Da præsterne skulle købe præstegårdenes bygninger

retfærdig dom, at jeg formedelst præstegårdens brøstfældighed og kaldets ringhed måtte nyde nogen hjælp efter cessions brevs videre formelding«.

Hr. Anders fik dog ikke sine forventninger opfyldt. Både han og hr. Morten Lime blev dømt til at betale alle renter.

Af Vejen præstegård blev hele købesummen indbetalt til Børnehuset 1721 af hr. Anders' efterfølgers, Jakob Bendtsens dødsbo.

De Malt herreds præster har haft grund til i endnu højere grad end de fleste andre præster af føle det uretfærdige i den særbeskatning, som købet af præstegårdsbygningerne var. *H. K. Kristensen.*

Kilder: Malt herreds tingbog 1682, 17/6. P. Severinsen: Folkekirkens Ejendoms-Historie. O. Nielsen: Malt Herred. Vibergs præstehist. Aksel Lassen: 1659, da landet blev øde.

EN LIREMANDS ENDELIGT

Torsdag den 19. oktober 1682 fik *Bobøl* i *Føvling* sogn besøg af en liremand med familie.

Han havde en lire med sig, et musikinstrument, der nu er gået af brug og erstattet af lirekassen.

Liren, »bondeliren«, som den sluttelig blev kaldt, var i gammel tid et meget udbredt strygeinstrument. Ligesom violinen havde den et resonanslegeme med to lyd huller, over legemet var der spændt strenge. På en eller to af disse spillede melodien. Man greb ikke på dem med fingrene som på violinen; i stedet for trykkede man på tangenter, der så forkortede strengene. Andre strenge lå frit og gav uforandret samme tone. Man brugte heller ikke violinbue; man strøg på strengene med et harpikset hjul, der stod i forbindelse med et håndsving, som man drejede rundt med højre hånd,

Da præsterne skulle købe præstegårdenes bygninger

retfærdig dom, at jeg formedelst præstegårdens brøstfældighed og kaldets ringhed måtte nyde nogen hjælp efter cessions brevs videre formelding«.

Hr. Anders fik dog ikke sine forventninger opfyldt. Både han og hr. Morten Lime blev dømt til at betale alle renter.

Af Vejen præstegård blev hele købesummen indbetalt til Børnehuset 1721 af hr. Anders' efterfølgers, Jakob Bendtsens dødsbo.

De Malt herreds præster har haft grund til i endnu højere grad end de fleste andre præster af føle det uretfærdige i den særbeskatning, som købet af præstegårdsbygningerne var. *H. K. Kristensen.*

Kilder: Malt herreds tingbog 1682, 17/6. P. Severinsen: Folkekirkens Ejendoms-Historie. O. Nielsen: Malt Herred. Vibergs præstehist. Aksel Lassen: 1659, da landet blev øde.

EN LIREMANDS ENDELIGT

Torsdag den 19. oktober 1682 fik *Bobøl* i *Føvling* sogn besøg af en liremand med familie.

Han havde en lire med sig, et musikinstrument, der nu er gået af brug og erstattet af lirekassen.

Liren, »bondeliren«, som den sluttelig blev kaldt, var i gammel tid et meget udbredt strygeinstrument. Ligesom violinen havde den et resonanslegeme med to lyd huller, over legemet var der spændt strenge. På en eller to af disse spillede melodien. Man greb ikke på dem med fingrene som på violinen; i stedet for trykkede man på tangenter, der så forkortede strengene. Andre strenge lå frit og gav uforandret samme tone. Man brugte heller ikke violinbue; man strøg på strengene med et harpikset hjul, der stod i forbindelse med et håndsving, som man drejede rundt med højre hånd,

medens venstre hånd behandlede tangenterne. I det 13. århundrede var liren meget udbredt og smykkedes med malerier, ja med guld og ædle stene. Men på den tid, nærværende skildring drejer sig om, var den sunken ned til at blive et instrument for tiggere, omstrejfer og zigeunere under deres vandren omkring for at kalde på godgørenheden.

I de første åringer af 1800-tallet var der vist ikke flere liren i brug end dem, visse natmænd eller rakkere bar sammen med deres glarkiste. Nu opfandt man nemlig lirekassen, og den fortrængte fuldstændig liren, endogså så grundigt, at end ikke den ellers næsten alvidende H. F. Feilberg har vidst besked, idet han i sin Jyske ordbog fra 1890-erne nok kender ordet lire, men ikke genstanden. Han troede, det gjaldt lirekassen. Og nu høres ordet uhyre sjældent, næsten kun i børneremsen: »Jen, tow - køs æ sow, træj - fier - spel o lier . . .«

Det var for at forlyste de Bobølfolk og derved tjene en skilling, liremanden optrådte. Han navngav sig som *Anders Andersen*. Han havde tidligere været korporal under major Frederik Sehested til Krogsgård og Skodborghus. Inde hos Terkel Jensen, der var fæster af en halvgård, som tilhørte rådmand Hans Vandel i Ribe, bad han om husly for natten. Terkel var ikke hjemme, men hans kone gav tilladelsen, og liremanden lod da sin kone, sit barn og »deres ringe tøj« blive der, hvorefter han gik omkring i byen med liren for at fortjene noget »til underholdning«.

Han kom også ind til *Søren Jacobsen*, der boede i et lille hus, som ejedes af Jørgen Skeel Due til Sønderkov. Søren Jacobsen drev vist krohold. I alt fald solgte han brændevin.

Her sad en rytter, der ellers havde »sit tilhold og værelse« hos Maren Mikkelskone. Rytteren, *Holgier*

Lauridsen, havde allerede drukket en del brændevin, da liremanden trådte ind. Rytteren bad ham nu spille for sig, og »så legte [spillede] han for hannem«. Derfor gav han ham en skilling lybsk. Så fandt rytteren på, at han ville hjem gennem byen med musik, så manden skulle »lege ham hjem til hans logement«, hvad han også gjorde, derfor fik han 4 skilling danske. Imidlertid havde rytteren købt et pindkrus brændevin (2 pægle), som han tog med sig hjem.

Liremanden var blevet bange for rytteren og havde bedt Søren Jacobsen følge med, og det havde han gjort. De sad da inde hos rytteren og drak brændevinen, men snart søgte rytteren at komme i klammeri med Anders Andersen, så Søren Jacobsen sagde til spillemanden, at han hellere måtte gå. Han skyndte sig da bort. Rytteren truede og undsagde ham, bandt sin kårde om sig og løb efter ham. Han fandt ham inde hos Søren Jacobsen. Rytteren ville nu have liren fra ham og forlangte hans pas, som han så fik at se. Da Kromanden sagde, der skulle ikke ske liremanden overlast dér i huset, løb rytteren ud, idet han stadig truede og undsagde spillemanden.

Det var aften, og noget efter ville Anders Andersen gå over til Terkels, til sin kone og sit barn. Rytteren opdagede ham og for efter ham med dragen kårde rundt om »en vandflod« (vandpyt). Liremanden løb med hatten i hånden og bad for Guds skyld om at være i fred. Til sidst jog rytteren ham ind ad Terkels dør, som liremanden smækkede i og holdt imod indefra, så rytteren ikke kunne støde den op. Han greb da sin pistol og skød gennem døren.

Liremanden udstødte et stort skrig, fik døren op, men faldt så ned på jorden uden for døren. Han var død. Morderen flygtede.

Der blev nu taget syn over den døde. En af sande-

mændene i Malt herred, Hans Nielsen i Egeris, samt tre Askovmænd besigtigede liget i Terkel Jensens gård. Manden var skudt over venstre bryst, hvor der var så stort et hul, at man kunne sætte en finger deri, og ved hullet på stuedøren var der sveden af ild og sværtet af krudt.

Der udstedtes stævning mod rytteren. Den forkyndtes for hans værtinde. Selv var han åbenbart over alle bjerge.

H. K. Kristensen.

(Malt hds. fb. 1682 21/10).

BYENS PÆL PÅ TORVET

Den på flere områder højt fortjente Vardeoverlærer Jens Olsen offentliggjorde i sin tid nogle årgange af Varde bys regnskaber fra 1600-tallet. Det var navnlig for derved at belyse byens tilstand under dette århundredes ødelæggende krige.

Af regnskaberne fremgår det, at 1. september 1658 havde byen en udgift på »en pæl, der stod på torvet, hvortil medgik 3 pund stangjern til maner og ringe«. Jens Olsen tilføjer: »Hvad denne brugtes til nævnes ikke.«

Det er dog ikke vanskeligt at forklare. I flere af vore gamle købstæder stod nemlig helt fra middelalderen en skampæl, »byens kag«, på torvet. Varde har altså også haft sin. Og kagen var i simpleste form en solid pæl med de nødvendige jernbånd og lænker.

Det var et straffeinstrument. Man brugte den, når delinkventer skulle hudstryges. Han eller hun blev da lænket fast til pælen under piskningen. Hugo Matthiessen giver følgende malende skildring af dette instrument:

»Midt paa Stadens Torv, hvor Bytinget holdtes un-

mændene i Malt herred, Hans Nielsen i Egeris, samt tre Askovmænd besigtigede liget i Terkel Jensens gård. Manden var skudt over venstre bryst, hvor der var så stort et hul, at man kunne sætte en finger deri, og ved hullet på stuedøren var der sveden af ild og sværtet af krudt.

Der udstedtes stævning mod rytteren. Den forkyndtes for hans værtinde. Selv var han åbenbart over alle bjerge.

H. K. Kristensen.

(Malt hds. fb. 1682 21/10).

BYENS PÆL PÅ TORVET

Den på flere områder højt fortjente Vardeoverlærer Jens Olsen offentliggjorde i sin tid nogle årgange af Varde bys regnskaber fra 1600-tallet. Det var navnlig for derved at belyse byens tilstand under dette århundredes ødelæggende krige.

Af regnskaberne fremgår det, at 1. september 1658 havde byen en udgift på »en pæl, der stod på torvet, hvortil medgik 3 pund stangjern til maner og ringe«. Jens Olsen tilføjer: »Hvad denne brugtes til nævnes ikke.«

Det er dog ikke vanskeligt at forklare. I flere af vore gamle købstæder stod nemlig helt fra middelalderen en skampæl, »byens kag«, på torvet. Varde har altså også haft sin. Og kagen var i simpleste form en solid pæl med de nødvendige jernbånd og lænker.

Det var et straffeinstrument. Man brugte den, når delinkventer skulle hudstryges. Han eller hun blev da lænket fast til pælen under piskningen. Hugo Matthiessen giver følgende malende skildring af dette instrument:

»Midt paa Stadens Torv, hvor Bytinget holdtes un-

der aaben Himmel eller et primitivt »Tingskjul« tæt ved Raadhuset, og hvor den nærliggende Kirke bredte sin Fred over de Handlendes Bænke og Boder, knejsede paa Hæderspladsen fra gammel Tid en skummel Støtte, hævet et stykke over Stenbroen paa en anselig Underbygning. Skafotagtig og imponerende rejste den sig frit og synlig fra alle sider, som gjaldt det om, at alle og enhver, der færdedes her i Hjertet af Byen, kunde faa Øje paa den og alvorligt lægge sig paa Sinde dette mørke Symbol paa Øvrighedens revsende Magt«.

Mens det ser ud til, at Varde, der jo kun var en mindre købstad, stadig har betjent sig af en beskeden skampæl, der dog foroven godt kan have haft en eller anden afsluttende figur som den bekendte udskårne »kagmand« i Tønder, som nu findes på Tønder museum, udviklede kagen sig flere steder til en bygningsagtig fremtoning, hvor straffen rigtig kunne publiceres og virke alvorligt afskrækkende på de sammenstimlede tilskuere. I flere købstæder kunne pælen have en »disk«, hvorfra synderen måtte »springe af kagen«.

Ribe havde ligeledes sin kag på torvet, og at den var anderledes flot end Vardes, kan man slutte af, at da den 1594 blev gjort istand, brugtes dertil 7 egefjæle og en betydelig arbejds løn. I Kolding var det en 9 alen høj pæl med en 3½ alen lang egeblok som »postyr«. Den har antagelig stået på et muret fundament, da der 1582 ofredes 400 mursten på den. Ringkøbings kag var som Vardes en simpel træpæl. Den er nu i Nationalmuseets varetægt.

Tyve og bedragerere, skøger og ruffersker straffedes her. Hertil sømmedes tyvenes afskårne ører, menederes afhuggede fingre, hertil bandtes skøgernes afklippede hår og her anbragtes falske pottemål og bageres undervægtige brød. I lange tider var kagstrygning det vigtigste middel i kampen mod usædeligheden, og fra

1617 skulle kvinder, der 3 gange havde født børn uden for ægteskab uden al nåde straffes »til kagen«. Men da kagstraffen medførte æreløshed, så var de dermed også udstødt af godtfolks selskab, og derfor måtte de jævnlig for overhovedet at kunne leve »rekruttere prostitutionens stående hær«.

Kagstrygning afskaffedes ved lov 1866. Da havde Varde kag længe været forsvundet fra torvet.

Under svenskekrigene sank moralen, så det var ikke overraskende, at byen da satte skampælen i brugbar stand. Det var ikke blot »Varde galge«, der var velbekendt. Alle borgere vidste også god besked om »pælen på torvet«.

H. K. Kristensen.

(J. Olsen i Jy. Sml., 2. rk. IV 477. Hugo Mathiessen: De kagstrøgne 48—64).

EN ØLGODKAPELLAN

På en stol i Ølgod kirke kan man læse:

FRA 1670
Erasmus
Claudij Sagerus
Coldingensis
Til 1674 10 ap.
SI W

Man plejer at regne med, at sådanne indskrifter minder om degnene, som her under de lange prædikener havde forkortet tiden med en art husflid. Imidlertid kender man Ølgod degn på den tid, og han hed ikke Sagerus, men Mads Olufsen. Allerede 23. juni 1652 aflagde han eden som degn i Ølgod. 1682 havde han endnu sin kone, er her ved matrikuleringen 1683

1617 skulle kvinder, der 3 gange havde født børn uden for ægteskab uden al nåde straffes »til kagen«. Men da kagstraffen medførte æreløshed, så var de dermed også udstødt af godtfolks selskab, og derfor måtte de jævnlig for overhovedet at kunne leve »rekruttere prostitutionens stående hær«.

Kagstrygning afskaffedes ved lov 1866. Da havde Varde kag længe været forsvundet fra torvet.

Under svenskekrigene sank moralen, så det var ikke overraskende, at byen da satte skampælen i brugbar stand. Det var ikke blot »Varde galge«, der var velbekendt. Alle borgere vidste også god besked om »pælen på torvet«.

H. K. Kristensen.

(J. Olsen i Jy. Sml., 2. rk. IV 477. Hugo Mathiessen: De kagstrøgne 48—64).

EN ØLGODKAPELLAN

På en stol i Ølgod kirke kan man læse:

FRA 1670
Erasmus
Claudij Sagerus
Coldingensis
Til 1674 10 ap.
SI W

Man plejer at regne med, at sådanne indskrifter minder om degnene, som her under de lange prædikener havde forkortet tiden med en art husflid. Imidlertid kender man Ølgod degn på den tid, og han hed ikke Sagerus, men Mads Olufsen. Allerede 23. juni 1652 aflagde han eden som degn i Ølgod. 1682 havde han endnu sin kone, er her ved matrikuleringen 1683

og dør antagelig 1685, da en ny degn tiltræder. Han synes ikke at have haft nogen vikar eller medhjælper.

Hr. Sager må da have været kapellan hos præsten i de fire år, indskriften taler om. Det er også i høj grad sandsynligt. Sognepræsten Peder Jensen eller Peder Hansen Ølgod, også kaldet Riber, blev vist præst her 1641, var det i alt fald 1646. Det opgives, at hans søn og efterfølger havde været kapellan hos ham. Men hr. Sager har nok været det forinden.

Navnet Coldingensis lader os forstå, at manden enten er født i Kolding, har gået i denne bys skole — måske begge dele, eller på anden måde har været knyttet til byen. Han kom da også atter til at bo der, idet han 1686 blev residerende kapellan i Kolding og sognepræst i Almind, i hvilken stilling han døde ca. 1698. I Giessings »Jubel-Lærere« kaldes han fejlagtig Bager. Han var gift to gange, første gang med Maria Møller og 2. gang, 25. august 1687, med en præstedatter fra Kolding, Karen Anchersdatter. Hun var søster til biskop Ancher Anchersen i Ribe. Sager havde tre sønner og en datter.

I Kolding og på Koldingegnen levede senere flere med navnet Sager. De er dog ikke efterkommere af den Ølgodkapellan. De fleste af dem stammer ned fra en indvandret tysker, Peter Sager, som 1757 blev kobbersmelter ved den rige godsejer Gerhard de Lichtenbergs gevær- og kobbervarefabrik i Haraldskjær, som Peter Sager forøvrigt senere købte. En anden indvandret tysker, Johann Carl Sager, var i 1770-erne og 80-erne amts- og stadskirug i Kolding, også han efterlod sig en efterslægt.

Om den Ølgodkapellan ligeledes skulle tilhøre en fra Tyskland indvandret slægt, eller at alle tre Sager-slægter måske oprindeligt har tilhørt een slægt, kan foreløbig ikke oplyses.

H. K. Kristensen.

DA HULKÆR MØLLER SKULLE GIFTES

De to gamle Grisbækgårde i Vejrup sogn var i 1600-tallet et par gode gårde på 6-7 tdr. hartkorn. Nørre Grisbæk var tillige en selvejergård. På Sønder Grisbæk boede i 1680'erne Chr. Hansen. Han havde datteren Margrethe, som 2. juledag 1682 blev trolovet med Ib Thomsen, møller i Hulkær mølle i Brørup sogn. Ved den lejlighed lovede Chr. Hansen i vidners overværelse, at Margrethe skulle i medgift få 4 stude, 2 køer, 2 plage og en god seng eller 15 daler »og anden forsvarlig udflytning«. Derefter er parret flyttet sammen, som det dengang jævnlig skete efter trolovelsen.

Mølleren var enkemand, ikke ung og sad nok ikke videre godt ved det. 1686 var besætningen kun en fole og en ko, og møllen havde »ikkun temmelig søgning«.

Den vordende svigerfader kom da efterhånden til at se mindre gavmildt til sin tilkommende svigersøn. Han syntes ikke mere, han var et passende parti.

Den 18. marts 1683 tog Ib Thomsen til Sønder Grisbæk for at få bryllupsdagen bestemt. Han »spurgte sin kærestes fader, Chr. Hansen og hans hustru, når de syntes, han med deres datter, som han efter Guds befaling er trolovet til, ville beramme, at de med allerførste kunne få deres bryllup, hvilket han gerne ønskede, formedelst at se sig, sine børn og sit hus tilgode.«

»Din gamle nar!« svarede Chr. Hansen, »du har givet dine børn mere, end du har!« Og han gav ham endnu flere ukvemsord. Ib Thomsen bad ham da om at få nogle penge, han havde lånt svigermoderen, men svaret blev: »Er nu alle pengene optrukne? Hvor hører vi nu en fattig bejler og en rig fangel!« Derpå truede han ad Ib.

Mølleren lod da sagen gå for retten. Den 14. juli

Da Hulkær møller skulle giftes

aflagde han på tinget vidne om, hvordan sagen var forløbet, og Margrethe Christensdatter stadfæstede ved ed og oprakt finger, at det var med forældrenes vilje og minde, hun drog med sin trolovede fæstemand til Hulkær.

Skønt det ikke ses i tingbogen, har parret vel derefter holdt bryllup, og vi må håbe, de også har fået medgiften.

H. K. Kristensen.

(Malt hds. tb. 1683 14/7).

Vardes gamle rådhus

Ved en uagtsomhed fra redaktørens side blev der i forrige årbog s. 129 bragt et forkert billede af det forslag, hvorefter Vardes rådhus opførtes 1785. Ovenstående bringes det rigtige. Det viser altså rådhusets facade, som den kom til at se ud gennem mange år. Jævnfør fru Kirsten Agerbæks artikel s. 125-33 og Lindberg Nielsen: Varde Bys Historie 196ff. Billedet er venligst overladt os af landsarkivar Lindberg Nielsen, Odense.

Mindeord

Hans Lund

(10. december 1890—17. april 1969)

Et dygtigt og frodigt menneskeliv afsluttedes, da fhv. højskoleforstander Hans Lund afgik ved døden den 17. april. Han hørte ikke blot til de førende blandt dette århundredes højskolefolk, men var sikkert den af dem alle, der stærkest repræsenterede idealet »den historisk-poetiske højskole« under nutidens vilkår.

Født i Varde, men i et udpræget bondehjem, fik Hans Lund fra første færd kendskab til og respekt for bondestandens liv og vilkår, hvad der på mangfoldig måde spores i hans senere indsats. Han fik også tidlig berøring med de grundtvigske kredse på stedet. Gennem sine studier i København, der afsluttedes 1916 med skoleembedseksamen med historie som hovedfag, fik han den solide faglige udrustning til sin kommende livsgerning i højskolens tjeneste. I årene 1917-26 virkede han som lærer ved Askov Højskole i et lykkeligt fællesskab med 3 andre fremragende lærere: J. Th. Arnfred, C. P. O. Christiansen og Jens Rosenkjær. Dette firkløver grundlagde tidsskriftet »Dansk Udsyn«, i hvis redaktion Hans Lund fortsatte til 1940. Sin største indsats øvede han imidlertid i årene 1926-52 som forstander for Rødding Højskole, der under hans ledelse oplevede en rig blomstringstid.

I sin åbningstale på Rødding Højskole den 7. november 1926 (trykt i bogen »Historiker i Højskolens Tjeneste«) formede Hans Lund sin opfattelse af historiens betydning i følgende ord: »Men over alt det, vi håber at komme i Tjeneste hos gennem denne Skole, hvælver sig eet Ønske: at vi må få Lykke til at skabe

en historisk Skole . . . Vi vil mindre prøve at give Tingenes Tolkning end Tingenes Tale . . . Det, vi tror paa, er de historiske Begivenheders egen indre Kraft — til at kaste Lys over Menneskeliv, klare Kræfterne mod hinanden, føde ny Styrke, kalde på det beslægtede og rejse det til Liv, aabne de vide Udsigter og lade os føle den dybe Sammenhæng bag Overfladebegivenhedernes Blændværk«. Det var med et sådant grundsyn, Hans Lund blev den fremragende *fortæller*, vel højskolens største fortæller i hans tid. Han skulle ses på en talerstol og høres fra en talerstol. Man regner med, at han foruden de mange foredrag på skolen har holdt henvend 4.000 foredrag landet over. Men også med pennen virkede denne myreflittige mand stærkt, lige til hans sidste leveår. Bibliografien i »Historiker i Højskolens Tjeneste« omfatter 355 numre, hvoraf dog flertallet er artikler og mindre afhandlinger. Følgende større værker bør nævnes:

Tyskland 1866—1914 (i Engelstoft og Nørgaard: Verdenshistorien fra 1866 til vore Dage (1922).

Udgave af Sofus Høgsbros Brevveksling og Dagbøger I-II (1923-24).

Under Forbundet mellem Konge og Adel 1533-88 (i: Det danske Folks Historie IV), (1928).

Den nationale og politiske Udvikling 1864—1920 (i: Sønderjyllands Historie V), (1933).

Den historiske Grænse (i: Statsradiofoniens grundbog »Grænsen«), (1955).

Historiker i Højskolens Tjeneste (1960).

Seks engelske Politikere (1961).

Askov Højskole 1865—1915 (1965).

Hovedemnerne for Hans Lunds bøger, afhandlinger og foredrag har i øvrigt været: Den danske højskole — Sønderjylland (herunder henvend 100 biografier af sønderjyske personligheder, i Dansk biografisk Leksikon) — den danske bondestand. Hvad det sidstnævnte

emne angår, er det bemærkelsesværdigt at følge, at Lund i et foredrag om »Bondesamfundet i Krise« (1936) endnu ser ret optimistisk på landbrugets fremtidsmuligheder, men i et foredrag fra 1959 ser mere mørkt på mulighederne, påvirkede som disse er af den mellemliggende tids stærke »afvandring« fra landbruget. Selv bekendte han sig vel til det sidste til de store menneskelige værdier i bondens arbejde, således som han særlig havde erfaret dem som ejer af Tanderupgård de sidste 17 år af sit liv.

I et vægtigt foredrag, »Historisk Sans«, ved Dansk historisk Fællesforenings årsmøde 1954 har Hans Lund ikke blot gjort rede for sit syn på historiens betydning (således i et citat fra den engelske historiker Trevelyan: »Historiens kunst bliver altid kunsten at fortælle. Det er dens klippegrund«), men også sagt rammende ord om værdien af det solide fundament, der gives gennem det lokalhistoriske arbejde. Med al beundring for det arbejde, der udføres af de historiske samfund (og som han selv har deltaget i, bl. a. gennem et par afhandlinger i »Fra Ribe Amt« 1946 og 1947) kan han ikke tilbageholde den kritik, at »der i de årbøger, som er foreningernes vigtigste forbindelse med medlemmerne, er for meget ubearbejdet materiale og for lidt fortalt stof til, at det kan afvinde større kredse interesse — at man ofrer fremdragningen af nye ting og undersøgelser mere kraft end fremstillingen«. Det er fortælleren Hans Lund, der endnu en gang kommer til orde. — I øvrigt er det en kendt sag, at hans egen historiefortælling, hvor fængslende den end er, altid er underbygget med solidt forskerarbejde!

Ved mindefesten i Rødding efter Hans Lunds begravelse blev der smukt og træffende sagt af hans efterfølger som højskoleforstander i Rødding, kirkeminister Fog Pedersen: »Han døde med seletøjet på«.

Et stort arbejde var han i gang med: en fremstilling af partiet Venstres historie fra 1870 til nutiden. Nu blev det desværre ved forarbejderne.

S. M.

H. Øllgaard

Historisk Samfunds tidligere revisor, museumsinspektør, fhv. lærer Holger Øllgaard, Ølgod, afgik 15. januar 1969 ved døden.

Øllgaard er landmandssøn fra Strellev, født 24. juli 1888. Allerede som 15-årig kom han på Staby for at uddanne sig til vinterlærer, og 1910 tog han lærereksamen fra Gedved. Han var gift med Marie Dorthea Jæger, der døde 1957. I fyrretyve år virkede han som en dygtig og afholdt lærer i Hejbøl skole, og her begyndte han at samle museumsgenstande, i første omgang kun tænkt til en skolesamling, men samlingerne voksede og voksede, så de efterhånden udgjorde et helt egnsmuseum.

I sognet var der en levende interesse for museumsagen, ikke mindst takket være Øllgaard. Da han ved afskeden som lærer 1953 flyttede til Ølgod by, gav museumsinteressen sig udslag i, at en museumsforening dannedes, og der købtes et hus i Ølgod, som indrettedes til museum. Pengene skaffedes, dels ved en sogneindsamling og dels ved et kommunalt tilskud. Utrættelig virkede Øllgaard her som leder. Men ikke nok med det. Han var tillige forlængst blevet knyttet til Varde museum som inspektør, og her virkede han ligeledes med stor dygtighed. Han nåede da også at få begge museer statsanerkendt, og det var velfortjent, da han 1962 tildeltes fortjenstmedaljen i sølv.

Historisk Samfund vil ikke blot mindes ham som dets revisor og gode støtte, men også med tak tænke

Et stort arbejde var han i gang med: en fremstilling af partiet Venstres historie fra 1870 til nutiden. Nu blev det desværre ved forarbejderne.

S. M.

H. Øllgaard

Historisk Samfunds tidligere revisor, museumsinspektør, fhv. lærer Holger Øllgaard, Ølgod, afgik 15. januar 1969 ved døden.

Øllgaard er landmandssøn fra Strellev, født 24. juli 1888. Allerede som 15-årig kom han på Staby for at uddanne sig til vinterlærer, og 1910 tog han lærereksamen fra Gedved. Han var gift med Marie Dorthea Jæger, der døde 1957. I fyrretyve år virkede han som en dygtig og afholdt lærer i Hejbøl skole, og her begyndte han at samle museumsgenstande, i første omgang kun tænkt til en skolesamling, men samlingerne voksede og voksede, så de efterhånden udgjorde et helt egnsmuseum.

I sognet var der en levende interesse for museumsagen, ikke mindst takket være Øllgaard. Da han ved afskeden som lærer 1953 flyttede til Ølgod by, gav museumsinteressen sig udslag i, at en museumsforening dannedes, og der købtes et hus i Ølgod, som indrettedes til museum. Pengene skaffedes, dels ved en sogneindsamling og dels ved et kommunalt tilskud. Utrættelig virkede Øllgaard her som leder. Men ikke nok med det. Han var tillige forlængst blevet knyttet til Varde museum som inspektør, og her virkede han ligeledes med stor dygtighed. Han nåede da også at få begge museer statsanerkendt, og det var velfortjent, da han 1962 tildeltes fortjenstmedaljen i sølv.

Historisk Samfund vil ikke blot mindes ham som dets revisor og gode støtte, men også med tak tænke

Mindeord

på de afhandlinger, han har skrevet her til årbogen, nemlig: Oldtidslevninger i Ølgod sogn, 1936, Skafttap-øksen som kile, 1943, Mosefund af spyd og økse, 1950, Årer og både, 1952, Om stampe- og benmøller, 1953. Ligeledes må det nævnes, at han foretog en række arkæologiske undersøgelser både for Varde og Ølgod museum. Han ledede også Ølgod byhistoriske arkiv.

Hans flid og udholdenhed — lige til han kom på sygehuset — var imponerende. Hans beskedenhed ligeledes. Da Ølgod sogneråd ville lade Lyngbo male et portræt af ham, afslog han det, nej, pengene kunne de jo give til hans kære museum. Og den løn i penge, han fik som museumsleder både i Ølgod og Varde, var såre ringe, men den rigdom i sindet, omgangen med gamle ting kan give, fik han i rigt mål. Han var præget af en dyb fortrolighed med den gamle almuekultur, og af det han havde nået gennem selvstudium og gennem sine rejser til andre museer — han havde besøgt alle Danmarks museer på egen regning — og ved omgang med museumsfolk. Når hertil føjes, at hans væsen ligefrem udstrålede hygge og lune, at han var trofast og vennesæl, hvad nedskriveren af disse linjer dybt har følt, vil det forstås, at ikke blot museerne og lokalhistorien, men hele egnen føler hans død som et smerteligt tab.

Han har som grundlægger af Ølgod museum og ved sit øvrige virke i Varde og i sin skole sat sig et skønt og varigt minde.

H. K. K.

Clara Haahr Christiansen

Det var store forventninger om en rig fremtid som amatørarkæolog og historisk-arkæologisk forfatter, der bristede ved fru Clara Haahr Christiansens død.

Hun blev født i Esbjerg 30. september 1919 som dat-

på de afhandlinger, han har skrevet her til årbogen, nemlig: Oldtidslevninger i Ølgod sogn, 1936, Skafttap-øksen som kile, 1943, Mosefund af spyd og økse, 1950, Årer og både, 1952, Om stampe- og benmøller, 1953. Ligeledes må det nævnes, at han foretog en række arkæologiske undersøgelser både for Varde og Ølgod museum. Han ledede også Ølgod byhistoriske arkiv.

Hans flid og udholdenhed — lige til han kom på sygehuset — var imponerende. Hans beskedenhed ligeledes. Da Ølgod sogneråd ville lade Lyngbo male et portræt af ham, afslog han det, nej, pengene kunne de jo give til hans kære museum. Og den løn i penge, han fik som museumsleder både i Ølgod og Varde, var såre ringe, men den rigdom i sindet, omgangen med gamle ting kan give, fik han i rigt mål. Han var præget af en dyb fortrolighed med den gamle almuekultur, og af det han havde nået gennem selvstudium og gennem sine rejser til andre museer — han havde besøgt alle Danmarks museer på egen regning — og ved omgang med museumsfolk. Når hertil føjes, at hans væsen ligefrem udstrålede hygge og lune, at han var trofast og vennesæl, hvad nedskriveren af disse linjer dybt har følt, vil det forstås, at ikke blot museerne og lokalhistorien, men hele egnen føler hans død som et smerteligt tab.

Han har som grundlægger af Ølgod museum og ved sit øvrige virke i Varde og i sin skole sat sig et skønt og varigt minde.

H. K. K.

Clara Haahr Christiansen

Det var store forventninger om en rig fremtid som amatørarkæolog og historisk-arkæologisk forfatter, der bristede ved fru Clara Haahr Christiansens død.

Hun blev født i Esbjerg 30. september 1919 som dat-

Mindeord

ter af fiskeskipper Martin J. Skelmose og hustru Clara Jespersen. Hun tog realeksamen og handelsskoleeksamen og blev 1939 gift med bogtrykker Chr. Haahr Christiansen, Varde.

Fruen var blevet medlem af den arkæologiske studiekreds ved Esbjerg museum og blev valgt ind i dette museums bestyrelse og senere i bestyrelsen for Varde museum, hvor hun tillige blev tilknyttet som arkæologisk medarbejder, godkendt af Nationalmuseet, og herefter overtog hun ledelsen af Varde museums udgravninger. Men kort efter ramtes hun af den strenge og langvarige sygdom, som medførte hendes død den 23. maj 1969.

Sammen med sin broder, malermester Kaj Skelmose, Esbjerg, foretog fru en omfattende undersøgelse af Gudenåkulturens bopladser ved Varde å og dens tiløb, hvorved 80 pladser lokaliseredes. Søkendeparret skrev herom en afhandling i Kuml 1961. Samarbejdet fortsattes ved en undersøgelse af et middelalderligt anlæg i Kvong sogn, og herom skrev de afhandlingen om Knuris vandmølle i vor årbog 1965. Blandt de øvrige udgravninger, fru Haahr Christiansen ledede eller deltog i, må nævnes undersøgelsen af en hustomt fra ældre romersk jernalder i Kjelst og en storstensgrav med tilsluttende yngre grave i Mejls. Sidstnævnte gravning afsluttedes med hjælp fra Nationalmuseet. Anlægget er nu genopstillet ved Varde museum som »Danmarks mindste jættestue«. Arbejdet med opstillingen blev et af de sidste, fru udførte i arkæologiens tjeneste. For øvrigt har hun også været med til at fremstille en filmreportage om Gudenåkulturen.

Ikke blot vestjysk museumsvesen og dansk arkæologi, men alle med interesse for vor egns fortid vil føle savnet ved fru Haahr Christiansens bortgang.

H. K. K.

Lokalhistorisk litteratur

H. K. Kristensen: Hovedgården Estrup i Malt herred. Dette værk på 167 sider har undertitlen: Med bidrag til bøndergodsets historie og er udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt 1968. At bogen er blevet en særdeles lødige beskrivelse af en af vore gamle herregårde skyldes et heldigt samarbejde mellem nuværende godsejer på Estrup, Chr. J. Petersen, der gennem genrejsning af den forsømte gård peitetsfuldt har samlet og værnet om alt fra det gamle gods og været den drivende kraft for at få dets historie skrevet, og Historisk Samfunds redaktør, H. K. Kristensen, Varde, hvis mangfoldige historiske arbejder og indgående kendskab til arkivstudier i højeste grad er kommet denne bog til gode.

En utrolig mængde stof er indsamlet, samarbejdet og skrevet på en tiltalende og livlig måde. Foruden den egentlige opgave at berette om godsets og ejernes historie er der meget vægtige skildringer af bøndergodset, hvilket er af betydning for egns- og slægtsforskere. Bemærkelsesværdigt er det, at Kristensen modbeviser den påstand, at hovarbejdet på Estrup bevirkede, at bønderne forsømte deres egne gårde. Også om 7-8 kirker, der en tid hørte under Estrup, er der meget interessant stof. Der fortælles om ejernes slægtshistorie og om deres jordhandel, om studehandel, smugleri, soldatertjeneste, stavnsbånd, hekseprocesser, spøgeri, sagn og anekdoter. Af gårdens historie skal her kun gøres opmærksom på, at den fra midten af 1500-tallet og ca. 100 år frem udviklede sig fra en almindelig bondegård i den daværende nu længst forsvundne landsby Estrup, til en hovedgård med betydeligt bøndergods, 1693: 223 tdr. htk. Dette skyldes især et par mænd af slægten Juel. Sidst i 1700-tallet sælges det meste af bøndergodset og gårdens jorder. I bygningshistorien må nævnes overførster Hans Bachman, der i årene mellem 1714 og 1724 opførte den nuværende smukke hovedbygning. Blandt ejerne har flere af slægten Lautrup fået et smukt eftermæle blandt godsets bønder. Bogens sidste afsnit er en grundig redegørelse for den 240 tdr. ld. store, smukke og velplejede Estrup skov.

Bogen om Estrup, der er velforsynet med fotografier, tegninger og registre, er et fint historisk arbejde med blivende værdi.

J. K.

Fhv. stadsskoleinspektør *Jens Heltoft* har udgivet *Gaarde og slægter* med uddrag af stamtavler. Det er hans og hustrus *Elisabeth Bruuns* slægtsgårde her skildres. Her behandles gården *Heltoft* i *Ovtrup* og forfatterens dertil knyttede slægt, som nedstammer fra en indvandret tysker, *Johan Jochum Wassermann*, f. 1729, og den mødrene slægt fra *Starbæk mølle* og *Toftegården* i *Rærup*. Fru *Heltoft* hører til den kendte og store slægt *Bruun* fra *Orten* og *Gunderup* i *Arre*, hvortil bl. a. hørte *Leopold Bruun* i *Tjæreborg*, fru *Heltofts* farfar, som *Heltoft* skildrede i forrige årbog. Fruens mødrene slægt stammer fra *Fogedgården* og fra en gård

i Skovbølling, begge Jelling. Hun hører til en af de østjyske Ravnslægter, som ligeledes har stor udbredelse. Her er stamfaderen herredsskriver og selvejer Henrik Rafn, Skærup Østergård, omk. 1540. Hans sønnesøn, ligeledes selvejer og herredsskriver, Peder Jensen Rafn nævner Heltoft ca. 1670. Det kan tilføjes, at han døde 1687, for der holdtes skifte efter ham 8. nov. 1687 (se Jy. Sml. 4. rk. IV, 338). Den smukke og nydeligt udstyrede bog har Heltoft udarbejdet i anledning af sit guldbryllup, men den har interesse for mange andre end guldbryllupsgæsterne.

Løvklitterne, et af Danmarks ejendommeligste og på sin vis smukkeste områder, er blevet videnskabeligt undersøgt af *Lars Feilberg*, både m. h. t. beskaffenhed og oprindelse. I *Bidrag til beskrivelse af Løvklitterne ved Kærgård* (Dansk dendrologisk årsskrift 1968) har Feilberg fremlagt sine resultater af de særdeles omhyggeligt udførte undersøgelser. Langs en nivelleret linie gennem krattet, vort lands vestligste, foretoges en række jordbundsundersøgelser, også prof. N. Kingo Jacobsen udførte en serie boringer. De viste udprægede flyvesandsdannelser, der dog enkelte steder nederst måtte tydes som marine eller måske diluviale lag. Flere steder mod øst konstateredes gytje, stammende fra en højere vandstand i Fiilsø. Søen »nåede sin maksimale vandstand i begyndelsen af vor tidsregning,« skriver Feilberg. Dette stemmer smukt overens med en undersøgelse af bopladslag ved Hjulsager, jeg foretog for over 30 år siden, og som gav til resultat, at »det er sikkert, at søen tidligst kan have fået sin højeste vandstand i ældre jernalder« (Fra Ribe Amt 1939, 180). Først senere kan skoven da være vandret ud på disse områder. Sagnet siger, at krattet er rester af en tilføjet egeskov. Allerede omk. 1900 udgravede C. S. Ropstorff en klit, hvis egepur viste sig at være de yderste grenender af et gammelt forvredent egetræ, men hvis stamme var begravet i sandet. Feilberg har fundet det samme. En eg var spiret fra læsiden af en gammel klit, hvor der tidligere havde vokset ege. En anden udgravet eg kunne anslås til 150-200 år. Desværre kunne selve egeskovens alder ikke fastslås, men af flere grunde finder Feilberg det sandsynligt, at krattet er ældre end den store sandflugt, der satte ind i 1500-tallet. Endelig hævder han, at egen burde anvendes som sanddæmper i stedet for de brandfarlige fyr, netop nu, da egnen erobres af de talrige feriegæster.

Udgivelsen af *Skast herreds tingbøger 1636—1640* er nu afsluttet med omfattende registre, udarbejdet af fruene *Kirsten Prange* og *Aase Rosenberg Rasmussen* samt arkivar *Poul Rasmussen*. De er opdelt i ikke mindre end 5 registre. Det vigtigste er et hovedregister, d. v. s. alfabetisk ordnede navne på enestegårde, møller, landsbyer og administrative distrikter, herunder er ikke alene opført navnene på lokaliteter, men også på personer fra pågældende gård, mølle eller by, så her kan enhver hurtigt og let finde frem til, hvad tingbogsrækken har om hans gård eller by.

Fortid og Nutid har udsendt et dobbelthæfte af stor interesse for vore samfund. Formanden for S sammenslutningen af lokalhistoriske foreninger, landsarkivar *Peter Kr. Iversen* har skrevet

De lokalhistoriske foreningers arbejde i tal 1966-67 på grundlag af udsendte spørgeskemaer, behandlende samfundenes økonomi, årbøgernes omfang og pris m. m. Det drejer sig om 35 lokalhistoriske foreninger med ca. 30.000 medlemmer. Her kan vi se vort samfund i forhold til landets øvrige. Redaktøren, arkivar Knud Prange, har stillet 3 årbogsredaktører spørgsmålet: Hvad vil vi opnå med den amtshistoriske årbog, og hvilke midler benytter vi i det redaktionelle arbejde? De tre redaktører: Rudolph Bertouch-Lehn, H. K. Kristensen og Ole Warthoe-Hansen giver hver besked om, hvad de stiler efter med deres redaktionsarbejde. Det forslag om registrering af tingbogsstof, Vald. Andersen fremkom med i forrige hæfte, uddybes nu af arkivar Poul Rasmussen. Blandt hæftets historiske noter fremdrager arkivar H. Worsøe vor årbog 1967 og professor Kristian Hald Bencards bog Den Gamle og Navn-Kundig Kiøbstæd Ribe. Endvidere er her offentliggjort beretninger fra museerne, også fra vort amt, men af vore byhistoriske arkiver har kun Esbjerg, Grindsted og Varde ladet høre fra sig. I *Geografisk Tidsskrift*, junihæftet 1968, har Henning Mørch skrevet *Fødesteds- og indflytningsfeltet for Grindsted by 1964*. Vandringsoplysningerne omfatter 4.047 personer eller 64 pct. af befolkningen. Selvfølgelig kommer de fleste vandringer fra byens nærmeste omegn, navnlig når det gælder fra land til by. 2/3 af de ufaglærte arbejdere var flyttet mindre end 30 km, kun 1/5 mere end 50, medens det forholdt sig anderledes med akademikere. Blandt de unge var det kvinder, der vandrede mest. Rekrutteringsmønsteret har været det samme i den sidste menneskealder.

Ribe Statsseminarium har bestået i 50 år, og i den anledning har dets tidligere mangeårige rektor Svend Mogensen skrevet dets historie, *Ribe Statsseminarium 1918—1968*, og på forholdsvis få sider formået at give en mængde oplysninger i en klar og letlæselig fremstilling. Først skildres det private seminarium, der startedes 1899 af den unge energiske sognepræst Simon Hansen, der 1915, da han flyttede til Helsingør, solgte til dets inspektør, den stærkt grundtvigsk prægede Søren Noe-Nygaard, som alle dage står i uforglemmelig og ufordunklet glans for alle vi, der betagne sad lyttende under hans kateder. Fra disse åringer må også nævnes den kendte komponist Oluf Ring og den lune, men tankeklare Johs. Kabel, der, som Mogensen skriver, »ved sit næsten halvhundredårige virke ved seminariet var det vigtigste bindeled gennem de forskellige faser af dets historie«. Allerede 1918 i krisetiden for seminarierne så Noe-Nygaard sig nødsaget til at sælge. Elevtilgangen svigtede. Derefter blev han landsbypræst, sidst i Lunde-Ovtrup, hvor han en forårsdag styrtede død om med sin cykel på vej til sygebesøg. Seminariet blev statskvindeseminarium med frk. Johanne Louise Mohr som forstanderinde, hun var »en ægte skolemoder« og afløstes 1930 af Helge Haar, der er velkendt i vort samfund, hvor han i en årrække var bestyrelsesmedlem. 1947 blev Mogensen rektor og 1966 Niels Kyndrup. Der gøres rede for de forskellige omdannelser og udvidelser, som de hurtigt skiftende krav til læreruddannelsen nødvendiggjorde, om kriser, især den alvorlige i 1930, da der tænkedes

på flytning eller nedlæggelse, om besættelsestidens store vanskeligheder, og der nævnes lærere og elever, skolen var atter blevet fællesseminarium. Rektor Kyndrup skriver om seminariet nu og i fremtiden og bringer sin tale ved demissionsfesten. Sluttelig har Mogens udarbejdet en fortegnelse over samtlige dimittender, der dog kun opgiver navne og adresser.

Manuskripter og arkivalier i danske samlinger er udgivet af et udvalg ved *Helle Linde* og *Anker Olsen* og hviler på et stort indsamlingsarbejde. Oplysningerne fra godserne er ret mangelfulde og derfor ikke medtaget, men afleveret til landsarkiverne. De store offentlige landsomfattende institutioner, arkiver, museer, biblioteker og samlinger giver korte oversigter over indholdet, adgangstider og litteratur. De øvrige er mere detaljerede og brogede. Fra vort amt er der oplysninger om Ribe rådhus-samling og bys arkiv, Den antikvariske Samling, Ribe Folkebibliotek, Katedralskolens bibliotek, Varde byhist. arkiv og museum, Esbjerg byhist. arkiv og museum, Centralbiblioteket, Ølgod og Fanøs museer samt Askov højskoles og Vejen biblioteker. En nyttig bog for mangen forsker.

Nr. *Nebel sparekasse* har ved sit jubilæum udsendt et smukt udstyret festskrift med mange billeder: *En sparekasse og dens egen 1869—1969*. Heri behandler dens tidligere direktør Kr. Madsen kassens 100 årige historie, også denne sparekasse skylder brandkassen sin opståen og har uden nævneværdige tab arbejdet støt og solidt og derved nået dens nuværende betydelige position. *H. K. Kristensen* skriver om Klingende mønt, egnens mønt-historie, belyst gennem jordfund, og i afsnittet *Gennem hundrede år* fortælles om de store forandringer, egnen gennemgik, og som ganske forandrede dens fysiognomi og befolkningens tilværelse. — *Janderup Andelskasse gennem 50 år* er ligeledes et festskrift. Det er skrevet af lærer *N. Chr. Nielsen*, der i korte rids giver kassens historie og bringer fine billeder af dens betydelige mænd.

I *Kuml 1967* har *Robert Thomsen* fortsat offentliggørelsen af sine undersøgelser over oldtidsjern, nemlig af nogle brudstykker af gamle jernredskaber, fundet i Hagestad i Skåne. Ingeniøren viser, at nogle af disse er eller kan være fremstillet af oldtidsjern af myremalm. Sammensteds har *Niels Thomsen* gjort opmærksom på to mærkeligt formede ildbukke fra *Sønderhøe i Bramminge* og på en nedgravet stensætning tæt ved Præstegårdsbækken i *Esbjerg*, der vistnok må tolkes som en brønd fra ca. 400—600 e. Kr. — I *Nationalmuseets Arbejdsmark 1968* har museumsinspektør *Bjarne Stoklund* skrevet om den snart berømte gård fra *Lønnestak*, som er genrejst i Frilandsmuseet. Med en imponerende indleven i emnet og vestjyske forhold i det hele taget behandler *Stoklund* gårdens historie, dens bygninger, inventar og ganske kort dens mennesker. Mange dejlige billeder gør afhandlingen endnu mere tiltrækkende. I forbindelse med *Lønnestakgården* har museet forøvrigt overtaget et komplet inventar fra en gård i *Lønborg*. — Endvidere har bogen en omtale af et ravsmykke fra maglemosetid, som er skyllet op på *Fanøs strand*. Der er tidligere fundet tilsvarende smykker, skyllet op på vore strande. Disse er beskrevet af *Niels Thomsen* i vor årbog 1954.

I *Kuml* 1968 behandler Jørgen Jensen et gammelt fund fra en bronzealders gravhøj ved Sønderskov i Folding under titlen *Et jysk ravfund*, men ser det i en større sammenhæng, omfattende den europæiske ravhandel i yngre bronzealder, og kommer til den slutning, at Sønderskovfundet viser, at rav dengang blev forhandlet fra syd til nord, så eksport af rav fra Danmark næppe var økonomisk grundlag for vor rige bronzealderkultur. I samme bind har Lennart Edelberg skevet om *Ard og åg i Nuri-stan*, hvor 2 mand pløjer med én okse. Og Karen Frifelt, en datter af forfatteren Sal. Frifelt, fremlægger en foreløbig rapport om *Arkæologiske undersøgelser på Oman halvøen*. Den angår især den førislamiske tid.

1. bind af D. H. F.s pragtværk »*Danmark historisk Billedbog*« er lige udkommet. Det behandler tiden indtil 1523. Direktøren ved Frederiksborgmuseet Jørgen Paulsen er redaktør af de udsøgte billeder, der viser sig i den fineste og fornemste gengivelse, medens Erik Kjersgaard fra Nationalmuseet har redigeret teksterne og selv skrevet om middelalderen, rigsantikvar, professor P. V. Glob behandler oldtiden. Billederne er udvalgt således, at de sammen med de tekster, der ledsager dem, på en ny måde giver en jævnt fremadskridende, kortfattet, men såre velskrevet, ja, digterisk beåndet skildring af vor historie — et værk, der overalt vil være en velkommen gavebog.

Evald Kappelskov: Om Henne sogn gennem tiderne (380 sider). Bogen giver en fyldig beskrivelse med udmærkede oplysninger af kirken, skolerne og deres folk. Som naturligt lægges der vægt på at skildre sognets gamle bispegård, Hennegård, der efter reformationen solgtes til adelige og ejedes af disse, indtil Kristoffer Hvas ofrede al sin velfærd i forsvaret af sit land og selv døde som en slagen mand under Karl Gustavkrigene. Der gøres rede for gårdens senere historie. Selv om »de stuer fræ Hennegård« er kendt viden om, er det dog at gøre for megen stads af gården og dens folk, når der uden kildekritik medtages en oplysning om, at Chr. Rygaard »blev greve af Hennegård«. Det udskårne bladværk på kirkens stolegavle opgives at stamme fra det staverskovske våben. I virkeligheden er det akantus som i flere andre af egnens kirker. Det hedder, at kirkens kor blev forlænget ca. 1350, det skete ca. 100 år tidligere. Et udskåret IHS i en stoledør forklares som gældende herremanden Johan Hartvig Staverskov, men Johan fandtes ikke i hans navn. Enten betegner bogstaverne Jesus, eller som Kappelskov selv forklarer det ved en anden indskrift, Jesus hominum salvator. Efter reformationen blev kirken ikke fast forbundet med Hennegård. Den hørte andre steder hen. 1720 gør baron Fr. Krag, Stensballegård, opmærksom på, at i snart 200 år havde han og hans forfædre haft kirken. Kronen indløste den da og sælger den så til Hennegård, dog uden jus voc. Skødet udstedtes 1722. For at undgå sagdannelse må der gøres opmærksom på, at der ikke har ligget nogen herregård Brinche i Ål sogn. Talen er om bispegården Brinche i Sønderjylland. Det er uretfærdigt at bebrejde Enrico Dalgas for i 1830 at undervurdere sandflugten, da han dengang kun var et par år. Det var forfatteren og bondevennen Carl Dalgas fra Højen, der da var i Henne.

Der gøres levende rede for arbejdet med Blåbjerg plantage, og hvad det betød, ligesom man glæder sig over afsnittet om strandfogder, redningsvæsen og fattigforsørgelse i ældre tid. Opkomsten af Henneby, Stavsø, Stationsbyen, badebyen Henne Strand m. m. er skildret. Trods bogens gode sider er den ikke uden fejl, og der er ikke taget meget hensyn til nyere undersøgelser og litteratur om sognet. En kildefortegnelse mangler. Dette hænger formodentlig i nogen grad sammen med, at Kappelskovs syn svækkedes. Da sognefolk opfordrede ham til at udgive bogen nu, indledte han et samarbejde med kasserer *Karl Krummes*, der skrev den omfattende gårdhistorie, som dog kun undtagelsesvis går længere tilbage end til 1800. Kappelskov havde udarbejdet ejerlister efter skøde-panteregistrene. De blev revideret af Krummes, der gennemtravlede sognet og indsamlede både mundtlige og skrevne beretninger og reddede derved interessante træk fra forglemmelse. Sluttelig fortæller Krummes en række pragtfulde og velskrevne jagthistorier fra Fiilsø. Det drejer sig om nogle helt ud fantastiske jægere, særprægede og fulde af lune.

Hyrdedreng på heden. Fra Vorbasse sogn i 1860'erne er kommet som nr. 7 i vor række af småskrifter. Det er professor *P. S. Vigs* barndomsindringer. De er udgivet ved *Chr. Winther*, Rødding, der indleder den lille bog med en kort levnedstegning af professoren. Da alle vore medlemmer har fået bogen, omtales den ikke nærmere her.

Hans Brinch, der i 1964 udgav slægtsromanen, *De kom til verden, levede og døde*, har skrevet en fortsættelse . . . *men kun de glemte er borte*. Den er ligesom 1. del en roman bygget op på beretninger, breve og andre dokumenter. Kildestoffet er sat kursiv, medens forfatterens slutninger herudfra og det helt digteriske står med almindelig sats. Alligevel kan det til tider knibe at skelne mellem »Dichtung und Wahrheit«.

Leif Bondesen: Fortiden omkring os er nok skrevet som et hjælpemiddel i historieundervisningen, først og fremmest for læreren, men det er tillige en ny og ganske fortrinlig håndbog for lokalhistorikeren, hvor han kan finde hjælp og vejledning ved siden af *Johan Hvidtfeldts* store bog. *Poul Nørlunds* klassiske storværk *Gyldne aldre*, behandlende Danmarks ældste kirkelige billedkunst som hørende til blandt vor nations kosteligste skatte fra Valdemarernes storhedstid, er kommet i ny udgave. Museumsinspektør *Tage E. Christiansen* fremlægger i et tillæg de nyeste fund og resultater. *Kirsten Bendixens* yndige bog: *Danmarks Mønt* giver en klar og let tilgængelig fremstilling af vor mønt-historie. Det kan måske synes at være unødvendigt på dette sted at gøre opmærksom på den flittige jurist og historiker, dr. jur. *Axel H. Pedersens* sidste bog: *Birketing i Gl. Københavns Amt 1521—1965*. Men der er god grund til det, for her behandles en retspraksis og en række retsforhold, som er analog med vore, og ofte fremmedartede for nutiden. I bogen kan man få bedre forståelse af vore egne, og tingbøger og retsprotokoller må lokal- og personalhistorikere jo hyppigt ty til.

Den modige præst fra Felsted og Vonsild, lærebogsforfatteren, den nationalliberale, efterhånden noget konservative politiker og

utrættelige talsmand for den sønderjyske sag *M. Mørk Hansen* efterlod sig ved sin død omfattende »*Livserindringer*«. De er nu udgivet af den myreflittige seminarielektor *H. V. Gregersen*, der har forsynet dem med supplerende noter, slægtstavler og et stærkt udvidet navneregister. Her fortæller præsten om sit rige, bevægede liv og giver korte usminkede træk om en vrimmel af de folk, han mødte, hvoraf dog kun et fåtal, flest i Ribe, fik tilknytning til vort amt. Mørk Hansen stiller ikke sit eget lys under en skæppe, men fortæller frisk og djærvt, først og fremmest for sine børn. Jo, denne stolte nationale stridsmand »havde noget af en oberst i sin holdning«, som Drachmann udtrykte det.

Dommer *Hakon Gjessing*, der er født i Tønder 1867 og bl. a. en tid var herredsfoged i Gørding-Malt herreder, men fra 1920, til han blev 70, var dommer i Tønder, har i *Drengear og manddomsvirke i Tønder* fortalt livligt om forholdene i marskbyen dengang og giver en vrimmel af småhistorier og anekdoter om gamle tøndringer. I det sidste kapitel E knæjt kom hjem igjen, som en af de særprægede danske forkæmpere, en kvinde, udtrykte det, fortæller han om den forunderlige oplevelse så mange år efter at bo i barndomsbyen og om de noget underlige retssager, der afvikledes i overgangstiden. Gjessing døde 1951 efter i 1938-39 at have nedskrevet erindringerne. Landsarkivar *P. Kr. Iversen* har forsynet bogen med kyndige noter og giver en række personalhistoriske oplysninger. — I *Haderslev Amts Museum* (årbog 1968) læser man en endog særdeles velkrevet artikel af *Kirsten Agerbæk om Hertug Hans den ældre og Hansborg*; det er om landets første renessanceslot, som hertugen byggede. *Hans Neumann* udreder, hvor stedet ligger i den moderne byplan.

I *G. Japsens doktordisputats »Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814«* gives en omfattende redegørelse for sønderjyske skoleforhold og deres problemer i ældre tid, og talrige sønderjyske skoler behandles, degneskoler og bondeskoler. Det sidste navn har Japsen givet de skoler, bønderne havde oprettet i de enkelte landsbyer, men hvori småfolks børn, som prof. Troels Fink fremhæver det i en anmeldelse, kun blev optaget i meget ringe tal. Man ser, hvor langt skolevæsenet dernede var forud for vort i kongeriget (sml. f. eks. M. H. Nielsen: Vestjydske Skoleforhold i det attende Arh. i vor årbog 1909). Før skoleloven af 1739 kom, fandtes der i Viborg stifts 217 sogne kun 23 skoler, og bortset fra få rytterskoler var forholdet noget lignende i vort stift. Dog var her en ikke ubetydelig hjemmeundervisning, »eller naboerne ligger sammen og haver en lille knægt, dreng eller pige eller nogen anden, som de kan have i husene for bare føden« for at undervise i »de første elementer«. Der er eksempler på, at folk har sendt børn til skole både i Ribe, Varde, ja endog i Hamborg. De mange selvejere og den større velstand i store dele af Sønderjylland tillod oprettelsen af de mange bondeskoler dernede. Disses historie er forevrigt ikke let at følge, kilderne svigter. Da vore sydlige sogne: *Farup, Hjortlund, Kalvslund, Seem og V. Vedsted* hørte med til Sønderjylland, finder vi i Japsens bog såre kærkomne oplysninger om disse sognes skoler. Vi ser således, at Farup allerede 1693 fik sit skolehus, der dog senere helt for-

Lokalhistorisk litteratur

svandt. 1754 bevilges 300 mark af kirkekassen til huset, men det blev dog først bygget 1765, og der oprettedes en fundats. Ligeledes i Hjortlund, som det tidligere var sket de fleste steder i amtet. Både i Seem og Farup undervistes endog i tysk. Også Varming og Høm fik skolehuse i henhold til en fundats. Det var ikke samme love, der gjaldt i sønderjysk og kongerigsk skolevæsen. I den anledning kom der i 1803 til at stå strid i Seem. Japsens bog er ikke blot en særdeles værdifuld skolehistorie, men den giver samtidig et vægtigt bidrag til de nationale problemers historie.

H. K. K.

Virksomheden

Arsmødet afholdtes i Esbjerg 21. sept. 1968. Det vedtoges at ændre § 4 i lovene, så kun personer, men ikke institutioner, fremtidig kan optages som livsvarige medlemmer. Af bestyrelsen afgik pastor Høgsbro Østergaard, der på grund af sygdom ikke ønskede genvalg. I hans sted valgtes seminarieadjunkt Verner Bruun, Esbjerg. Rektor Mogensen og H. K. Kristensen genvalgtes, ligeledes genvalgtes revisorerne pastor Kelstrup og Svend Troelsen. Ved det derpå følgende offentlige møde talte professor C. J. Becker om den danske jernalderlandsbys udvikling, belyst af de senere års udgravninger. Det fortrinlige foredrag var ledsaget af meget oplysende lysbilleder.

Sommerudflugten på Valdemarsdagen havde vundet god tilslutning. Kalvslund kirke var stuvende fuld, da H. K. Kristensen bød velkommen og mindedes flaget, hvorefter pastor Høgsbro Østergaard talte om kirken og sine meget interessante udgravninger der. Ved kaffen på Kalvslund kro talte Kristensen om herredets i sin tid ejendommelige retsforhold, ved Munkesø talte rektor Mogensen om Seem kloster og cistercienserne, medens antikvar Ben-card gav oplysninger om den formodede plads, hvor klosteret havde stået. Derefter kørtes til Seemgård, hvor man efter en spadseretur gennem skoven hørte Kristensen fortælle om gårdens historie ude i haven, hvortil fru Wind elskværdigt havde indbudt selskabet. Desværre var man efterhånden blevet så meget forsinket, at sidste punkt på programmet, et besøg på Dankirk, måtte udgå. Det påtænkes gennemført næste år.

Samfundet har i det forløbne år udgivet H. K. Kristensen: *Hovedgården Estrup i Malt herred. Med bidrag til bøndergodsets historie*, som vore medlemmer stadig kan erhverve til favørpris, samt professor P. S. Vigs *erindringer fra Vorbasse sogn i 1860erne: Hyrdedreng på heden, ved Chr. Winther* (nr. 7 i rækken af vore småskrifter), som medlemmerne fik tilsendt gratis.

Vi takker de institutioner og kommuner, der støtter vort arbejde. Og vi beder atter vore medlemmer om hver især at skaffe nye medlemmer. Man får efter eget valg en gammel årbog gratis for hvert nyt medlem, der indmeldes, og det nye medlem får, så længe oplag haves, gratis et eksemplar af Kr. Bruun: *Fra de grønne marker til de grå mure*.

Nye medlemmer

Sognerådsformand J. Kusk, Tjæreborg. Malt bibliotek, Vejen. Frk. Ruth Kalsbøll, Nordby, Fanø. Fru Maren Nielsen, Vejrup. Fru Melchior Hansen, Esbjerg. Gdr. Peter Eg Pedersen, Visselbjerg mark. Amanuensis Olfert Voss, Universitetet, Århus. Løgumkloster Refugium, Løgumkloster. Lærer Frank Jørgensen, Årre. Lærer Evan Eiskjær, Esbjerg. Ejendomshandler Leif Poulsen, Vejen. Gdr. E. Nielsen, Aike, Gørding. Dyrlæge Niels Lundgård, Gredstedbro. Sognepræst J. Krogholt, Jernved. Viceinspektør Gunner Knudsen, Ølgod. Ølgod Skolebibliotek, Ølgod. Lærer Thue Pedersen, Ølgod. Major J. Laurvig Pedersen, Oksbøl. J. P. Jespersen, Odense. Fiskeskipper Chr. T. Christensen, Esbjerg. Ungdomskonsulent Harald Iversen, Holsted. Skolepsykolog Gorm Hadrup, Esbjerg. Læderhandler Hans Åge Strat-Jensen, Esbjerg. H. A. Hansen, Gredstedbro. Gdr. Tage Olesen, Grønfelt. Niels Peder Allesø, Brørup. Boghandler Hamann, Brørup. Kapitajn S. E. Andersen, Århus. Sølvsmed Hans Bunde, Kongsted, Fredericia. Lærer Jens Ole Nielsen, Askov. Lærer Per Hemmingsen, Askov. Lærerinde Trudi Hansen, Askov. Gdr. Holger Engvang Hansen, Stensmark, Vejen. Lærerinde fru Bodil Hjarnø Martinussen, Maltbæk. Grethe Høstgård Møller, Vorbasse. Læge M. O. Vetner, Vejle. Lærer Ejvind Sørensen, Tjæreborg. Arbejdsmand Ejvind Haahr Jørgensen, Jedsted. Gdr. P. Rosendal, Sejstrup. Sognepræst Ingvard Nielsen, Vilslev. Amsarkitekt Jesper Termansen, Ribe. Pensionist Johs. Damkjær, Bavnborg, Maltbæk. Direktør Jørgen Kruckow, Gentofte. Fru Anna Graugård, Vestkær. Lærer Erik Rasmussen, Hover. Assurandør P. Albrechtsen, Esbjerg. Sundhedsplejerske frk. Dorthe Stervbo, Vamdrup. Lærer L. Buhl Madsen, Vorbasse. Niels Storgård Pedersen, Nr. Nebel. Lærer Jørgen Bak, Agerbæk. Gdr. Hans Laugesen Hansen, Bække. Ribe Amts Skolecentral, Esbjerg. Fhv. stationsleder C. J. Gertsen, Varde. Bager Søren Pedersen, Nordenskov, Pens. førstelærer J. H. Hyldtoft, Sejstrup. Malermester Børge Pedersen, Askov. Prokurist Arne Pedersen, Grindsted. Bent Larsen, Mulvad, Bramminge. Læge Richard Thisted, Varde. Sognefoged Hans Pedersen, Hunderup. Vorbasse Bibliotek, Vorbasse. Chr. Aschou, Astofte, Føvling.

Nye medlemmer under uddannelse: Gymnasiast Anna Marie Riis, Esbjerg. Lærerstuderende: Eva Nissen, Ribe. Benny Kristensen, Nordby, Fanø. K. P. Kristensen, sst. Aksel S. Jeppesen. Irene Nielsen. Anker Jensen. Bent Nygård Pedersen. Kirsten Hagde. Anette Martinsen. René Hamberg. Erling Jensen. Torben Engqvist. Gunnar Thygesen. Tove Hansen. Hans Tangel. Bent Ebsen. Else Regli. Inge Kock. H. J. Karlsen. Thune Jacobsen. Kirsten Pedersen. Ulla Rasmussen. Kirsten Rahr Jensen. Birgit Nielsen. Jette K. Nielsen. Arne Juhler. Tove Lybeck Jensen. Inge Sørensen. Lauring. Bent Schmidt, alle Esbjerg. Asbjørn Ågerskov, Varde. Bente Jensen, Fourfelt. Kirsten Simonsen, Varde. Lizzi Hansen, Vejrup. Bent E. Kjær, Varde.

H. K. Kristensen 75 år

den 17. september 1970

Medlemmerne af Historisk Samfund for Ribe Amt har al mulig grund til med den runde fødselsdag som anledning at standse op et øjeblik og sende en taknemmelig tanke til fhv. førstelærer H. K. Kristensen for den vældige indsats, han gennem årtier har øvet for Historisk Samfund, først og fremmest som redaktør af samfundets årbog.

H. K. Kristensens historiske forfatterskab tog sin begyndelse tidligt i 1920-erne, og i 1931 kom han ind i samfundets bestyrelse, hvor han siden har virket både som kasserer og sekretær og i sidste halvdel af 1960-erne som formand. Samtidig har han siden 1938 varetaget hvervet som redaktør af årbogen »Fra Ribe amt«.

Da han i fjor besluttede sig til at bede sig fritaget for formandshvervet, var det da lykkeligvis heller ikke ud fra et ønske om at afslutte sin gerning for Historisk Samfund. Snarere var det i håb om at få noget mere tid til rådighed til at arbejde med det særdeles omfattende lokalhistoriske stof, han igennem sit lange liv har samlet og orienteret sig i, og han lovede beredvilligt endnu en tid at fortsætte som redaktør af årbogen.

Samfundets medlemmer gennem årene har fået et stærkt indtryk af H. K. Kristensens indsats for Historisk Samfund og den lokalhistoriske sag, både fra samfundets møder og fra hans mange, såre samvittighedsfulde og vederhæftige, men samtidig personligt præ-

gede bidrag til årbogen og hans øvrige lokalhistoriske forfatterskab. Mange kender ham også som en foredragsholder, som det vel er værd at lytte til. Alle har måttet undres over den kolossale rigdom af stof, H. K. Kristensen så sikkert behersker, og hans sans for at fremdrage og anskueliggøre nyt stof.

Hvem der søger en fuldstændig oversigt over hans omfattende forfatterskab henvises til den 13 siders bibliografi i årbogen for 1968. Her skal kun mindes om hans hovedværk inden for sogne- og egnehistorien, »Øster Horne Herred« fra 1944, og om sognehistorierne »Lunde sogn« fra 1923, »Outrup sogn« fra 1935 og »Nr. Nebel og Lydum sogne« fra 1959 samt om værket »Fra Kolding fjord til Blåvandshuk« fra 1947-50. Hans arbejder er, store som små, præget af en levende fremstillingsevne, parret med et ubønhørligt krav til nøjagtighed, til grundighed og omhyggelig gennemarbejdelse af stoffet. Disse træk kendetegner også de 32 årgange af årbogen, han har redigeret, og har været af afgørende betydning for dens omdømme blandt fagfolk og dens gode placering blandt danske amtsårbøger.

H. K. Kristensens usædvanlig dygtige indsats som lokalhistorisk forsker og skribent og den betydning, han har haft ved at vække eller stimulere den historiske interesse i vide kredse, at åbne blikket for de værdier, der ligger i kendskabet til vore forfædres kultur, til deres liv og færden, afgav i forening begrundelsen for, at han i 1964 udnævntes til Ridder af Dannebrog.

Fra Historisk Samfund for Ribe amt skal der lyde en meget hjertelig lykønskning til H. K. Kristensen og en varm tak for utrætteligt arbejde for vort samfund gennem mere end en menneskealder.

Ribe, i september 1970.

P. s. v.
Edelberg.

Studenter fra Ribe i Leipzig og Wittenberg i det 16. århundrede

Af Bue Kaae.

Gennemblader man de danske og udenlandske universitetsmatrikler, der foreligger trykt, og de lister over immatrikulerede danske studenter, der er tilgængelige i tidsskrifter og andetsteds, finder man her allerede fra gammel tid talrige studerende, der er udgået fra Ribe Kathedralskole. De er i almindelighed lette at finde; for de har meget ofte ordene Ripensis Danus knyttet til deres navn.

Vi træffer på sådanne navne i immatrikulationslisterne fra de tyske universiteter som f. eks. Giessen,¹⁾ Heidelberg,²⁾ Helmstedt,³⁾ Königsberg,⁴⁾ Leipzig,⁵⁾ Marburg,⁶⁾ Rostock,⁷⁾ Tübingen⁸⁾ og Wittenberg,⁹⁾ vi finder studenter fra Ribe i Franeker¹⁰⁾ i Frisland i Nederlandene og så langt borte som i Padua.¹¹⁾

Et af de første navne, som vi finder optegnet i Oxford, er Peder Madsen Pors (ca. 1574–1646), senere rektor i Ringkøbing og sognepræst i Vilslev, Gørding h.¹²⁾

Til mange af disse navne, som findes i universitetsmatriklerne, kan der knyttes interessante personalhistoriske oplysninger, der mere eller mindre berører den almindelige kulturhistorie. Men det bliver dog i almindelighed blot ved navnene; vi kunne nok lide at vide, under hvilke forhold f. eks. studenterne fra Ribe levede fjernt i det fremmede.

Det er imidlertid sjældent, at vi kommer dem nærmere ind på livet.

Med så megen større interesse må vi derfor læse de oplysninger, som ripenseren Peder Jensen Hegelund (1542–1613) kommer med fra studietiden i Leipzig og Wittenberg i årene 1565–69. De skrøbelige almanakker, som rummer disse oplysninger, og som man kun med forsigtighed tør blade i, findes på Det Kongelige Bibliotek, som i 1732 erhvervede dem for en sum af to mark.¹³⁾

De er ikke ret store; de måler ca. 10 × 7 cm, men de rummer et væld af værdifulde oplysninger, der kaster lys over så at sige alle sider af samfundslivet fra lidt over midten af det 16. århundrede til lidt ind i begyndelsen af det 17. – eller nærmere bestemt fra 1565–1613.

Den første historiker, der vides at have benyttet denne vigtige kilde, er Ludvig Holberg i Danmarks Riges Historie II (1733).¹⁴⁾ Han omtaler Peder Hegelunds »Calendarium«, hvoraf han, som han skriver, har indført et og andet i sin historie. Og han tilføjer om dette »Calendarium«: Den samme, endskønt det er kort og mavert, så er det dog tilforladeligt, efterdi alt, hvad han i samme Calendario har antegnet, er skeed i hans egen tid.

Som det fremgår af denne lidt forbeholdne udtalelse, har Holberg kun i begrænset omfang kunnet benytte Peder Hegelunds almanakker til sit formål, men siden er de i stort omfang blevet benyttet af forskere som C. F. Wegener, H. F. Rørdam, J. F. Kinch, Sophus Birket-Smith, Hans Lund og Bjørn Kornerup – for at nævne de betydeligste.

Den 23. april 1564 blev den 22-årige Peder Jensen Hegelund immatrikuleret ved universitetet i Leipzig,¹⁵⁾ et af Tysklands ældste, nr. 4 i rækken efter Heidelberg.¹⁶⁾

Fra dets grundlæggelse 1409 og til 1564, da Peder Hegelund blev immatrikuleret dér, kan man tælle i hvert fald otte studenter fra Ribe – muligvis flere – af de ca.

Studenter fra Ribe i Leipzig og Wittenberg i det 16. århundrede

150 danske, hvis navn man kan finde indført i immatrikulationsprotokollen her.

Det kan noteres, at den første ripenser, Mads Pedersen, så tidligt som i 1415 blev indskrevet ved dette ærverdige lærdomssæde.¹⁷⁾

De studerende ved universitetet her var delt i fire nationer: meissenere, frankere, polakker og sachsere. Til sidstnævnte nation regnede man alle nordboer.¹⁸⁾

Af de 346 studerende, som i foråret 1564 blev immatrikuleret ved universitetet, tilhørte de 77 den sachsiske nation,¹⁹⁾ og af dem var fem danske, foruden Peder Hegelund broderen Jørgen Jensen Hegelund,²⁰⁾ der, som det synes, var tjener hos den danske adelsmand, admiral Peder Skrams søn Knud Skram,²¹⁾ der sammen med sin præceptor Johs. Andersen Buskedal,²²⁾ blev immatrikuleret ved samme lejlighed. Det samme var tilfældet med Niels Klausen Vilslev (ca. 1542-94)²³⁾, søn af Peder Hegelunds grandonkel mag. Klaus Nielsen Gørding, sognepræst i Vilslev, Gørding h. (1542-71) og dennes hustru Maren;²⁴⁾ selv blev han senere magister og sin faders efterfølger som sognepræst i Vilslev (1571-94).

Ved det 16. århundredes begyndelse befandt Leipzig universitet sig i en bølgedal, og det i 1502 oprettede universitet i Wittenberg blev en så alvorlig konkurrent, at dets studentertal hurtigt kom til at overgå Leipzig-universitetets, selv da hertug Moritz 1543 havde gennemført en nyordning af universitetet på den augsburgske konfessions grundlag, og det var først i århundredets sidste decennier, at tallene blev jævnbyrdige.²⁵⁾

Ved nyordningen blev universitetet i Leipzig Tysklands rigeste; det fik en donation på 2000 guldgylden årlig, fem landsbyer og til byens fortrydelse det gamle dominikanerkloster St. Pauli, hvor der bl. a. blev indrettet et konvikt, dvs. et billigt spisehus, til studenterne,

et bibliotek, bolig for 100 studenter og 7 fængselsceller for opsætsige studerende. Der blev oprettet ikke mindre end 100 stipendier.²⁶⁾

Men trods dette søgte mange studenter stadig til Wittenberg, vel ikke mindst fordi prislaget i den store, driftige handelsby var højere end i den lille by Wittenberg.

Udvindingen af Schneeberger sølvminen havde kort efter 1500 bragt højkonjunktur til den i forvejen rige by; de mange rige borgerhuse med de høje spidsgavle var et synligt vidnesbyrd om byens velstand, og det samme var fra 1556 det rigt udsmykkede gotiske rådhus; dertil kom de skønne kirker.²⁷⁾

Man forstår, at Leipzig havde ord for at være en dyr by at leve i.²⁸⁾

Henrik Mogensen Gyldenstjerne, søn af statholderen på Københavns slot, skrev således i november 1554 hjem til sine forældre:

Jeg er nu her i Leipzig, og har Melchior (Schelhammer) og hans broder flyet mig en god vært, der som mange herremænd går til kost, desligeste også en mester (dvs. en magister), som læser fire lektier for mig om dagen, og har Melchiors broder købt mig bøger og seng og alt, hvad jeg skal holde på, desligeste har Melchior regnet, at jeg ikke kan have mindre det første år end 160 thaler . . . fordi så der vil meget med det første år, før jeg har pyntet mit tingest til, som en studenter plejer og bør at have.²⁹⁾

Det er en ret betydelig sum, der her er tale om, især når man tager i betragtning, at en student omkring 1545 i Wittenberg – omend med lidt vanskelighed – kunne klare sig med 32 daler om året, hvad der omtrentlig svarede til, hvad en student måtte bekoste på sin uddannelse i København.³⁰⁾ Til sammenligning kan tjene, at ca. 1560 var en malkeko i Danmark takseret til 5 dl. og en læst byg til 36 dl.³¹⁾

Men det har nok været således, at Henrik Mogensen Gyldenstjerne i den rige by har ønsket at leve stands-mæssigt, at spille herre og gå fint klædt.

Der indløb mange klager over de overdrevne dragter, som studenterne gik med i Leipzig, og netop i 1550-erne blev der klaget over, at man næppe kunne kende forskel på en magister og en barbersvend, hvad klædedragten angik, og undertiden greb universitetet – uden større virkning – ind med forordninger mod de ødsle klædedragter og gav nærmere anvisninger på, hvorledes studenterne burde gå klædt, og man forordnede da, at almindelige studenter kun måtte anvende almindeligt landtøj, adelige studenter måtte gå i silke, men ikke i fløjlsklæder.

Det kan ikke forbavse, at der var mange retssager mod studenter, der ikke kunne eller ville betale deres skrædderregninger, og netop da Peder Hegelund opholdt sig i Leipzig, så universitetet sig sammen med byrådet nødsaget til at komme med nærmere angivne regler for gældsstiftelse.³²⁾

I de interessante breve, som den unge Leipzigerstudent, patriciersønnen Behaim fra Nürnberg, 1572–1574 har sendt sin moder og sine søskende, og som på mange måder kaster lys over de studerendes økonomiske forhold, får vi at vide, at skrædderne i Leipzig ikke ville reparere tøj, hvis man ikke samtidig købte nyt, og at skrædderen, der fæstnede hans strømper til bukserne, der var for lange, ikke undså sig for at tage 12 pf. derfor.³³⁾

Fra 1572 har vi et meget malerisk billede af en Leipzigerstudent, en stud. jur., som viser sig for os i al sin pragt. Han har på hovedet en sort fløjlsbaret med rød fjer, desuden er han klædt i rød vams med snævre ærmer, der er prydet med puffer, yderligere et par kolossale pludderbukser. Han ser meget martialske og kæk

ud med kårde, overskæg og bakkenbart.³⁴⁾ Men på disse højder skal man ikke vente at finde Peder Hege-
lund og de andre ripensere i Leipzig.

Man kan næsten høre Peder Hegelunds beskedne
suk, når han i almanakken for 1565 indfører, at han
måtte give 15 groschen for lys og 32 for brænde.

Disse prisangivelser er kun et spagfærdigt supple-
ment til Leipziger-studenten Behaims mere omfattende
opgivelser af priserne i Leipzig i 1572, hvoraf det frem-
går, at han ugentlig, da taksterne var blevet forhøjet,
måtte betale 18 gr. for middagsmad, alene for drikke-
varer til maden ugentlig 4 gr. 8 pf. Den famulus, der
skulle rede hans seng, varme op og gå ærinder, kostede
årlig en thl., værtinden skulle til nytår og på sin navne-
dag have et lignende beløb. Endvidere oplyser han, at
en vinterfrakke kostede 3 thl., en hue 32 gr., et par sko
60 pf., strå til sengen 32 pf. Til sin magister måtte han
erlægge 10 thl. til brænde, lys, »disciplina« og stue-
penge. Og til al overflod kan nævnes, at en halv seidel
godnatøl efter Behaims opgivelse kostede 2 pf.³⁵⁾

Men det var ikke alene de højere priser i den rige
handelsby, der fik de studerende til at søge til Witten-
berg. De følte sig utrygge som følge af stridigheder mel-
lem universitetet og byen, og man syntes i den forbin-
delse ikke, at bystyret ydede studenterne tilstrækkelig
retsbeskyttelse, især over for de noget aggressive hånd-
værkere, der så med alt andet end venlige øjne på
Minervasønnerne.

Bystyret og borgerskabet i Leipzig var stærkt imod,
at de studerende var underlagt universitetets jurisdik-
tion, og det var i den henseende en torn i øjet, at uni-
versitetet selv i tilfælde af mord kunne forlange den an-
klagede udleveret, hvis vedkommende var student, og
afgøre sagen ved den akademiske ret, et forhold, der

Leipzig 1572 sådan som kölnerkunstneren Franz Hoogenberg så byen. Dette det ældste billede af Leipzig findes i kölnerkanniken Georg Brauns pragtfulde topografiske værk: *Civitates orbis terrarum* – jordkredsens byer – der første gang udkom i Köln 1572. Den latinske forklaring over billedet oplyser, at Leipzig er en by i Meissen, berømt for sit universitet – litterarum studiis – og sin handel – mercatura. Yderst til venstre på billedet ses slottet Pleissenburg, bygget 1549–69, derefter følger Thomas-kirken, så Kornhuset, Pauliner-klosteret, Nikolaj-kirken og længst til højre universitetet.

naturligvis ikke opfordrede myndighederne i Leipzig til ligefrem at beskytte studenterne.³⁶⁾

Et såre vigtigt spørgsmål for de unge, der trods alt ønskede at studere ved universitetet i Leipzig, var boligen; der var i høj grad et boligproblem for dem, noget, som bl. a. nyordningen af universitetet havde været medvirkende til at fremkalde.

Tidligere, altså før nyordningen 1543, boede studenterne på kollegier under tilsyn af en magister. Men da mange magistre ved reformationens indførelse ved universitetet giftede sig og flyttede ud i byen, så mange studenter sig nødsaget til at flytte med, da det var foreskrevet, at ingen student kunne studere uden en præceptor, en vejleder ved studierne; det stigende studentertal, der bl. a. var en følge af de forbedrede universitetsforhold, gjorde ikke sagen bedre, og de fem kollegier, der stod til de studerendes rådighed, blev hurtigt overfyldte, hvorfor man måtte affinde sig med, at mange studenter måtte leje sig ind hos private, noget, der nok ikke har været særlig befordrende for studiet.³⁷⁾

Vi ved desværre ikke, hvor Peder Hegelund boede i Leipzig; almanakkerne begynder, således som de foreligger, 1. januar 1565; men det er i høj grad muligt, at der også har eksisteret en nu tabt almanak for 1564; de fremadskridende romertal, som findes anført i almanakken for 1565 ved hver uges begyndelse, angiver utvivlsomt det antal uger, som Peder Hegelund har opholdt sig i Leipzig. Den 7. januar står der således XXXIX, og ud for den 8. april står der LII; tallene indtil XXXIX har da muligvis stået i en nu forsvundet almanak, og heri kunne vi måske have fået nærmere oplysninger om, hvor Peder Hegelund og vel også andre studerende fra Ribe har boet. Visse oplysninger i almanakken fra 1565 kunne imidlertid tyde på, at han har været så heldig at komme til at bo på kollegium.

I almanakken omtaler han to kollegier, collegium novum, det ny kollegium eller det røde kollegium, som det også kaldtes, og collegium Paulini, Paulinerkollegiet, som han omtaler atter og atter. Det var tilknyttet det teologiske fakultet, som collegium novum var tilknyttet det filosofiske.³⁸⁾

Som støtte for den antagelse, at Peder Hegelund under studierne i Leipzig boede på kollegium, tjener, at han under den 8. april 1565 noterer, at (kollegie)statutterne blev oplæst af dr. Franz Kram v. Sagan, og at han flere gange omtaler tvangsauktioner, noget, der er nøje sammenhængende med kollegiestatutternes bestemmelse om, at hvis en student ikke betalte for sit ophold til rette tid – forårs- eller efterårsmarkedet – blev hans ejendele beslaglagt som pant.³⁹⁾ Og under hensyntagen til denne formodentlig rimelige antagelse af, at Peder Hegelund har været kollegiestudent i Leipzig, kan det vist være begrundet lidt nærmere at omtale, under hvilke vilkår man boede på et kollegium her.

Man skulle i så henseende være omgængelig, ædruelig og i det hele taget være et ordentligt menneske, der naturligvis skulle rette sig efter sin magister.

Det var ikke tilladt at herberge fremmede, og især var det forbundet med streng straf at huse mordere (1), ligesom det naturligvis var forbudt de studerende at lukke misliebige kvinder inden for kollegiets mure.⁴⁰⁾

Det må efter alt at dømme ikke have faldet Peder Hegelund og andre ripensere svært at overholde disse bestemmelser, og det uanset om de har været kollegianere eller ikke.

Det har i hvert fald for Peder Hegelunds vedkommende ikke været vanskeligt at overholde bestemmelsen om, at studenterne kun måtte tale latin.⁴¹⁾ Almanakkernes sproglige formulering er et tydeligt vidnes-

byrd om, at dette problem ikke kan have voldt ham synderlige kvaler.

Fra Ribe var Peder Hegelund og hans ripensiske fæller fortrolige med statutternes formaning om forsigtighed med omgang med ild, ligesom de ikke kunne være overraskede over de udførlige bestemmelser om, hvordan man skulle bære sig ad med kunstigt lys og opvarmning.⁴²⁾

I statutbøgerne for det nye kollegium og for Paulinerkollegiet står anført, at studenterne ikke nødvendigvis burde betragte kollegiebygningerne som svinestier. »En ren bolig fører til velbefindende og ærer og pryder sin indehaver«, føjer en af statutbøgerne til for egen regning. Leipzig var nemlig som andre tyske byer, og vi kan tilføje som datidens byer i al almindelighed, intet mønster på renlighed. Gaderne flød med alskens urenlighed, ethvert hjørne var en nødtørftsanstalt, og man generede sig ikke for at kaste alle former for affald på gaderne.⁴³⁾

Det har øjensynligt været universitetsmyndighederne magtpåliggende at retlede de studerende i en meget enkel form for hygiejne, men, som det synes, uden større resultat.

Men urenligheden i Leipzig har nok ikke i synderlig grad generet studenterne fra Ribe – de var ikke for godt vant hjemmefra.

Peder Hegelund bruger i sin almanak flere gange formen »vi« på en måde, der må formodes at forudsætte en daglig omgang med mennesker, der har stået ham nær, og som vel har været hans husfæller. Det er tilfældet, når han f. eks. skriver: 2.2 købte vi to skok træ, kostede i alt 32 groschen – en oplysning, der i øvrigt kommer på tysk – eller når han i midten af marts noterer: Drikkelag hos os, eller når han under den 26.8. skriver: Vi antog en dreng. Og vi får gennem almanakkerne en for-

modning om, hvem denne daglige omgang omfattede. Det drejede sig i så henseende først og fremmest om Johannes Andersen Buskedal, Knud Skram og da især om Niels Klausen Vilslev, Peder Hegelunds jævnaldrende; de to har utvivlsomt haft en fælles fortid på Ribe Kathedralskole.

Vi kommer således nært ind på dagliglivet, når vi f. eks. får at vide, at Niels Klausen Vilslev fik brev fra forældrene og 200 daler – og når vi i almanakken læser, at Peder Hegelund sender en vindunk og nogle bøger til denne sin ven og slægtning, da denne gjorde en afstikker til Wittenberg. Nært forbundet var Peder Hegelund også med vennen, den jævnaldrende Anders Sørensen Vedel (1542–1616); de var ganske vist ikke husfæller, men havde jævnlig forbindelse med hinanden.

I sommeren 1561 var de begge fulgt med deres lærer, salmedigteren magister Hans Thomesen⁴⁴⁾ (1532–73) fra Ribe til København, og den 16.10. samme år finder vi i universitetsmatriklen i Leipzig den 19-årige Anders Sørensen Vedel immatrikuleret sammen med den 15-årige Tyge Brahe,⁴⁵⁾ for hvem han af Jørgen Brahe til Tostrup, Tyge Brahes fosterfader og farbroder, var udset til præceptor. De to studerende blev den 28.3.1562 optaget i huset hos en professor i matematik, hos hvem vides ikke.⁴⁶⁾

Anders Sørensen Vedel og hans elev befandt sig således i Leipzig, da Peder Hegelund kom til byen, men hvor meget Tyge Brahe og Peder Hegelund havde med hinanden at gøre, da de studerede i Leipzig, må stå hen; vi ved ikke ret meget derom.

I foråret 1565 skriver Peder Hegelund i sin almanak, at Anders Sørensen Vedel og Tyge Brahe begav sig til København, og at han gennem dem skrev til sin ven og vejleder, den store teolog, kryptokalvinisten dr. Niels Hemmingsen (1513–1600), til humanisten, professor,

dr. Rasmus Glad (1526–82) og til salmedigteren Hans Thomesen.

Anders Sørensen Vedel følte sig i Leipzig især knyttet til den berømte Joachim Camerarius⁴⁷⁾ (1500–74), en statelig skikkelse med et ædelt ansigt, en af de betydeligste, hvis ikke den betydeligste af de tyske filologer i det 16. århundrede – totius Germaniæ lumen – hele Tysklands lys – der i særlig grad kastede glans over universitetet, hvis største navn han var.

Han havde i 1541 overtaget professoratet i klassiske sprog og havde været meget virksom ved nyordningen af universitetet, hvis undervisning han i øvrigt i høj grad prægede. Anders Sørensen Vedel omtaler ham senere som »min meget kære præceptor«, og det var under den store filologs vejledning, at Anders Sørensen Vedel blev ledet ind i den klassiske litteraturs verden, og da især den græske, på hvilket område Vedel ved sin ankomst til Leipzig vist nærmest må betegnes som novice. Med iver deltog den unge dansker i universitetslivet og vandt sig hurtigt anerkendelse og anseelse.

Også Peder Hegelund var efter optegnelserne at dømme meget optaget af studierne og universitetslivet i Leipzig, og en af de første notitser i almanakkerne lyder betegnende nok: De, der skulle underkastes prøve, og som skulle erhverve magistergraden, blev ved en enestående ceremoni indført i det ny kollegium. Lidt senere lyder det: 13 unge har opnået værdighed og titel som magistre i filosofi, da hr. Victorin Strigel⁴⁸⁾ var dekan og promotor, dr. Kram⁴⁹⁾ rektor, magister Anton Glinning⁵⁰⁾ prokansler. Man kan af disse notitser nok fornemme Peder Hegelunds betagelse over den festlige afslutning af universitetseksaminerne og ikke mindst den højtidelige renunciation i den gamle Paulinerkirke af magistrene ved det filosofiske fakultet, den store tilbagevendende begivenhed ved universitetet.⁵¹⁾

Og med dyb ærbødighed omtaler han professor Alexander Alesius,⁵²⁾ da denne døde den 18.3.1565, 65 år gammel: Den ærværdige olding, den fremragende teolog, dr. Alexander Alesius har lukket sine øjne for sidste gang i denne verden, han, som har levet og undervist ved universitetet i Leipzig i 22 år, og han har fuldendt sit livs løb med det 65. år.

Joachim Camerarius har også været lærer for Peder Hegelund i studieårene i Leipzig, men denne synes dog ikke at have sluttet sig til den store humanist i samme grad som vennen Anders Sørensen Vedel; men betegnende er det dog, at der øverst på første side i almanakkerne står følgende notits: Jeg begyndte på Joachim Camerarius' katekismus.

Men sandt at sige fortæller Peder Hegelunds optegnelser fra Leipzig ikke meget direkte om den store universitetslærers indflydelse på studenterne fra Ribe.

Dog, når Peder Hegelund under den 7.1. skriver: Magister Georg Hala Francus,⁵³⁾ en olding af stor fromhed og dannelse, har ombyttet livet med døden, han, som efter at den himmelske lære er blevet rensset, har udbredt og forplantet den samme ikke blot til et sted, og han har blandt sin ånds og sin dannelses øvrige værker efterladt sig et sådant arbejde på grundlag af det homeriske digt som Nizolius⁵⁴⁾ af Marcus Tullius Ciceros skrifter, udført med omsigt og flid – mon da denne vist nok for en latiner så smukt formede hyldest ikke skyldes Joachim Camerarius' indflydelse – den er i hvert fald i hans ånd. Direkte nævner han den store universitetslærer i den lille skolebog om den klassiske ortografi, som han lod gå i trykken 1579. I fortalen til denne fordringsløse lille bog, der var tilegnet den kgl. livlæge Peder Sørensen, gengiver Peder Hegelund nogle synspunkter om dette emne, som Joachim Camerarius havde fremsat.^{54a)}

Det var kun naturligt, at Peder Hegelund i sin almanak ud for hans dødsdag den 16.4.1574 beskrev ham som en ærværdig og højst fortrinlig mand.

For den, der ville tage magistergraden ved universitetet i Leipzig, fordelte timerne sig sådan på universitetet:⁵⁵⁾

Kl. 6 om morgenen havde man fysik, dvs. naturkundskab. Under den 13.8. meddeler Peder Hegelund, at magister Leon Lycius⁵⁶⁾ begyndte på Philip Melanchtons Fysik, en lærebog i naturkundskab på grundlag af Aristoteles. Kl. 8 var der dialektik efter Melanchtons lærebog. Kl. 9 matematik – vi har i Uppsala bevaret det eksemplar af Euklid, som Peder Hegelund erhvervede, da han studerede i Leipzig.⁵⁷⁾ Kl. 12 forelæstes der i poetik. Kl. 13 blev retorikken gennemgået på grundlag af Quintillians og Ciceros skrifter. Kl. 14 arbejdede man med matematikkens begyndelsesgrunde. Kl. 15 var der fortolkning af klassiske forfattere og kl. 16 fortolkning af Aristoteles og latinsk og græsk grammatik efter Melanchtons lærebøger.

Det forudsattes, at man for at blive magister skulle have bestået baccalareksamen, der krævede 1½ års studium. Hvis man i forvejen havde studeret ved et andet universitet, kunne man efter forholdene få afkortning i studietiden. Det lader sig ikke gøre efter almanakkerne at fastslå, hvor og hvornår Peder Hegelund har bestået sin baccalareksamen.

Den, der ville studere til magistergraden, måtte i de to år, han var baccalar, have overværet et bestemt antal forelæsninger, ligeledes måtte han selv have holdt et vist antal forelæsninger og deltaget i et vist antal disputationer og øvelser. Man skulle have fulgt forelæsningerne i filosofi og i begge de klassiske sprog og retorik, men desuden i det første og andet semester forelæsninger over Aristoteles' fysik og etik og i matematik; i det

tredje og fjerde semester skulle den studerende først og fremmest arbejde med matematiske discipliner.⁶⁸⁾ Det blev pålagt de studerende at overvære de teologiske disputationer, og al anden undervisning blev da suspenderet.

De studerende havde pligt til at gå i kirke, og deres magister havde pligt til at påse, at det virkelig skete.⁶⁹⁾

Ud for enkelte søndage har Peder Hegelund tegnet et bæger, hvilket kun kan betyde, at han den pågældende dag har været til alters. Altergang var også en pligt for de studerende.

Ud fra dagbogsoptegnelserne får vi et ret omfattende, omend langt fra udtømmende indtryk af studenten Peder Hegelund. Det lyder meget energisk og inciterende, når han den 23.8. skriver, at han som en sulten ravn er begyndt at høre om Aristoteles' fysik, og vi får i det hele taget det indtryk, at vi står over for en studerende, der ønsker at suge så megen viden til sig som overhovedet muligt.

Pligtopfyldende og sikkert med megen interesse overværede han flere disputationer; vi ser, at han arbejder med Eksamen Philippi, en kortfattet lærebog i dogmatik, forfattet af Philip Melanchton, den af reformatorerne, der hele livet igennem fik en så betydningsfuld plads i Peder Hegelunds hjerte, at han for ham kom til at betyde mere end selve Martin Luther.

Vi bemærker, at den flittige student begyndte at arbejde med Bibelen på græsk – hans kendskab til dette sprog har til at begynde med her i Leipzig sikkert ikke været synderlig bedre end det, vennen Anders Sørensen Vedel lagde for dagen, da han begyndte ved universitetet her.

Vi iagttager, at han overværede forelæsninger over Davids salmer hos dr. Peder Helborn,⁶⁰⁾ med hvem han i øvrigt havde en kortvarig uoverensstemmelse.

Den mest indflydelsesrige universitetslærer inden for det teologiske fakultet var i øvrigt dr. Johann Peffinger (1493–1573), der 1544–73 var knyttet til universitetet; fra 1540 var han superintendent i Leipzig; han var tilhænger af Melanchton.⁶¹⁾ Når man ved, hvor stærkt Peder Hegelund følte sig knyttet til »Tysklands lærer« – præceptor Germaniæ – som Melanchton hædrende blev benævnt af sine samtidige, kan man måske med rette undre sig lidt over, at han i sine almanakker overhovedet ikke omtaler den store Leipziger-teolog.

Yderligere kan nævnes, at han gik til en gennemgang af Ciceros tale for Milos hos Melanchtons ven og tilhænger dr. Victorin Strigel,⁶²⁾ den universitetslærer, der sammen med professor i hebraisk, magister Nicolaj Schrening⁶³⁾ kom til at stå Peder Hegelund nærmest i de tre semestre, han studerede i Leipzig; den sidste forstrakte ham et par gange med penge.

Peder Hegelunds økonomi har øjensynlig under studiet i Leipzig ikke været allerbedst og ikke nær så god som vennen Anders Sørensen Vedels – faderen, borgmester Jens Kristensen Hegelunds midler har i hans sidste leveår været ret begrænsede⁶⁴⁾ – og Peder Hegelunds vilkår i Leipzig bliver egentlig ret tydeligt belyst af den notits, der er indført i almanakken for 1566 under den 4.8., og som lyder: Jeg indløste mit gældsbevis hos Jacob Berger, curator i Leipzig, i min broders navn – lidt senere, den 7. samme måned, skriver han, at han fra Wittenberg tog til Leipzig, hvor han, som han skriver, »forrettede mit ærinde hos dr. Peter Helborn og curatoren« på egne og slægtingen Kristen Mortensen Hegelunds vegne. Dette ærinde har nok været af økonomisk karakter. Også andre notitser kunne fremdrages, der peger i retning af en lidt anstrengt økonomi.

Men trods flid og økonomiske bekymringer fik Peder Hegelund dog tid til kammeratligt samvær med sine

studiefæller, ikke mindst med de landsmænd og bysbørn, der samtidig med ham opholdt sig i byen.

Vi hører således om, at han har været til sammen-skudsgilde med forskellige kammerater fastelavnssøndag, og at han og hans fæller kort tid derefter foranstaltede yderligere et drikkelag, hvortil øjensynlig Anders Sørensen Vedel har været indbudt, hvorfor han da også har gjort gengæld ved at invitere til et lignende gilde dagen efter.

Også Leipzigermessens i maj kunne nok tiltrække sig hans og de andre ripenseres opmærksomhed; han noterer omhyggeligt, at han og hans fæller da så et hulepindsvin, en skildpadde og tre dansende bjørne. Jo, der var på messen nok at se på for opladte og nysgerrige øjne, og tankerne kunne om efteråret lidt vemodigt gå tilbage til markedsdagene i Ribe.

Trofast mod det hjemlige noterer han ud for den 8.9.: Holler man Riber marck. Leipzig var nok Leipzig, men Ribe havde også sine fordele.

I øvrigt fortæller han, at han i marts måned på rådhuset, byens stolthed, har set studenter opføre Publicus Terentius' Adolphoe, der et par dage efter blev gentaget i Paulinerkollegiets gård, hvor i øvrigt Titus Maccius Plautus' Pseudolus et par dage før var blevet opført. I maj måned skriver han, at Terents' Phormio i Paulinerkollegiets gård blev opført af de allerkæreste skuespillere.

Det kan tilføjes, at det siden det 16. århundredes begyndelse var almindeligt, at magistre og studenter i Leipzig, først på rådhuset, men senere også i kollegiebygningerne, opførte skuespil af de nævnte klassiske forfattere,⁶⁵⁾ og det er muligt, at det var sådanne forestillinger som de i almanakken anførte i forbindelse med de humanistiske universitetsstudier, der hos Peder Hegelund lagde det solide grundlag til den store kær-

lighed til Terents, som han bevarede hele livet igennem, og som hans senere elev Villads Nielsen Brøns har bevidnet ved at fortælle, at Peder Hegelund som lærer ved Ribe Kathedralskole mindst fire gange om ugen plejede at læse Terents med sine elever. – O, min Terents – udbryder den taknemmelige elev – jeg og mine kammerater var glødende begejstret for dig fra vi var drenge, og endnu elsker jeg dig af hele mit hjerte.⁶⁶⁾

Mon det ikke først og fremmest er frugterne af den store Camerarius' virke, som så længe efter og så kraftigt spores i Ribe, så fjernt fra det store lærdomssæde?

Og vi må da lige med henblik på Peder Hegelunds kommende virksomhed som forfatter af skolekomedier nævne, at den 9.5. opførtes på rådhuset i Leipzig Augsburg-rektoren Sixtus Bircks komedie *Susanna*, og at den samme to dage senere blev opført i Paulinerkollegiets gård – som Peder Hegelund skriver – »på den mest strålende måde af unge adelige« – sandsynligvis de samme skuespillere, der havde fremført stykket på rådhuset.

Den flittige student kunne i lighed med sine studiefæller nok afse tid til en afstikker i ny og næ til det nærliggende Wittenberg for at besøge landsmænd og bysbørn dér. Man var ivrig efter at høre nyt hjemmefra; med bekymring erfarede man om den voldsomme pest, der rasede i Ribe, og gennem breve erfarede man om pestens ofre i byen, og ivrig var man også efter at høre nyt om Syvårskrigens udvikling. Rygterne herom, løse og falske, blandedes med pålidelige og delvis pålidelige oplysninger om krigens forløb.

Men farene og ulykkerne var ikke blot fjerne, de var i høj grad nærværende.

Pesten hærgede rundt omkring i Tyskland, og Peder Hegelund meddeler under den 24.7., at byrådet i Leipzig havde besluttet, at man i byen ikke måtte give husly

Studenter fra Ribe i Leipzig og Wittenberg i det 16. århundrede
til mennesker, der kom fra byer, hvor pesten rasede, som Frankfurt, Mülhausen og Hamburg.

Men heller ikke Leipzig gik ram forbi; i slutningen af september noterer Peder Hegelund, at adskillige mennesker i byen var blevet pestens ofre.

Men selv om døden så at sige lurede om hjørnet, måtte studierne passes, og vi kan trygt forlade os på, at studenterne fra Ribe ikke har gjort Morten Brørups ord til skamme, når han om Ribe skriver: *ingeniis viges et moribus*⁶⁷⁾ – du er munter og livlig ved ånd og gode sæder.

Og dette må især bemærkes på baggrund af det almindelige syn på Leipziger-studenternes moralske vanddel, der øjensynlig lod en hel del tilbage at ønske; der var mange alimentations-sager, hvori studenter var indblandet; bordelværtinder og prostituerede klagede over, at studenterne ikke betalte deres øl og ikke tilbagebetalte de lån, som de havde stiftet.

I 1567 skal fire studenter have bortført en apoteker fra Wittenberg og under trusler om at slå ham ihjel have søgt at presse penge af ham.⁶⁸⁾ Peder Hegelund fortæller, at en af dem blev henrettet.

Men mon det alligevel ikke er at håbe, at studenterne fra Ribe trods de gode sæder nu og da har fundet ned til Auerbachs Keller i Grimmische Strasse, dette fristed for ånden, hvortil sagnet om Faust er knyttet: hans deltagelse i studenternes drikkegilde og hans ridt på tønden, disse fortællinger, der virkede så inspirerende på Leipzigerstudenten Johann Wolfgang Goethe.

Efter et ophold i Leipzig på tre semestre forlod Peder Hegelund den 20.10.1565 Leipzig med kurs mod Danmark, vel i samråd med Niels Hemmingsen, hvem han havde lovet at være præceptor for den 15-årige søn Hans Hemmingsen⁶⁹⁾ (1550–ca. 1602), der nu skulle studere i udlandet.

I Wittenberg, hvortil han ankom dagen efter, har han vel haft et kort samvær med de bysbørn, som allerede da befandt sig i byen.

Den 23. drog han gennem Magdeburg og slog ind på den gamle hærvej, der over Gardelegen og Salzwedel førte til Lüneburg; dagen efter kom han til Wolmirstedt i nærheden af Magdeburg, den 26. var han i Gardelegen, den 29. i Suhlendorf mellem Salzwedel og Uelzen.⁷⁰⁾ Her – i Suhlendorf – tog han ind hos kusken og brevbæreren fra Wittenberg – formodentlig har han rejst med en af de talrige fragtkuske, der med deres vogne gennemkrydsede Tyskland.⁷¹⁾ Fra Uelzen fulgte vejen på det nærmeste Ilmenau indtil Lüneburg, hvortil Peder Hegelund ankom den 30., samme dag drog han videre over Lüneburger Heide gennem Bardowiek og Winsen a. d. Lütthe⁷²⁾ og ankom samme aften til Hamburg, som han forlod den 1.11.

Den 4.11. mødte han i Rendsburg sin ven Anders Sørensen Vedel, der nu var befriet for den besværlige opgave at være hovmester for Tyge Brahe og nu fri og frank stævnedes sydpå mod Wittenberg, hvor han blev immatrikuleret 12.12.1565.⁷³⁾

Den 7.11. mødte han magister Peder Sørensen (1540 el. 42–1602), søn af rådmand i Ribe Søren Jensen; han var på vej ud i Europa for at erhverve større indsigt i filosofi og medicin; han stævnedes da mod Italien, hvor vi i 1566 finder ham immatrikuleret i Padua.⁷⁴⁾

Peder Hegelund hastede videre nordpå ad den jyske hærvej, bøjede i Toldsted af og fulgte vejen til Ribe over Hjordkær og Toftlund⁷⁵⁾ og kom den 9.11. til Spandet; her lånte han en hest af præsten, Asser Pedersen,⁷⁶⁾ og kom således standsmæssigt til Ribe samme dag efter 19 dages rejse; så lang tid tog det at rejse fra Leipzig til Ribe dengang.

Den 21.11. forlod han atter sin hjemby for sammen

med sin gode ven, den studerede Ribe-borger Peder Mortensen Hegelund, at tage til København for dér nærmere at træffe aftale med Niels Hemmingsen om sønnens forestående studierejse.

Da Peder Hegelund 1561 som student kom til København, blev han venligt optaget i Niels Hemmingsens hus, og han følte sig stærkt knyttet til familien, ikke mindst til Niels Hemmingsen selv, hvis religiøse synspunkter han hurtigt kom til at dele.

Det var derfor kun naturligt, at han påtog sig at være præceptor for sønnen under deres fælles studier i det fremmede.⁷⁷⁾

Den 21.12. var Peder Hegelund atter tilbage i Ribe og kunne således fejre jul i sin fødeby, forhåbentlig i bevidstheden om at have gjort god fyldest i årets løb.

Som præceptor for Niels Hemmingsens unge søn drog han atter udenlands, og denne gang finder vi ham i Wittenberg, eller som byen også kaldtes i de lærdes mund: cathedra beati Lutheri – den hellige Luthers lærestol.⁷⁸⁾ Den 1.5.1566 blev han sammen med sin ledsager immatrikuleret ved universitetet her,⁷⁹⁾ og hermed var Peder Hegelunds direkte tilknytning til universitetet i Leipzig forbi, men af andre ripensere, der efter ham søgte til Leipzig i det 16. århundrede, kan i flæng nævnes digteren Hans Lauridsen Amerinus⁸⁰⁾ (ca. 1550–1605, han var dr. med. og medikus i Ribe), magister Poul Thomsen, søn af sognepræst i Hygum Thomas Knudsen; han døde ganske ung i 1575 som kapellan ved Vor Frue kirke i København;⁸¹⁾ endvidere Steffen Laugesen, der 28 år gammel samme år døde som rektor i Ringkøbing,⁸²⁾ og Hans Poulsen Resen (1561–1638), Peder Hegelunds mest fremragende elev i Ribe, senere Sjællands myndige biskop.⁸³⁾

Desværre er de syv første måneder af almanakken for 1566 forsvundet, og der er således et hul i vor viden

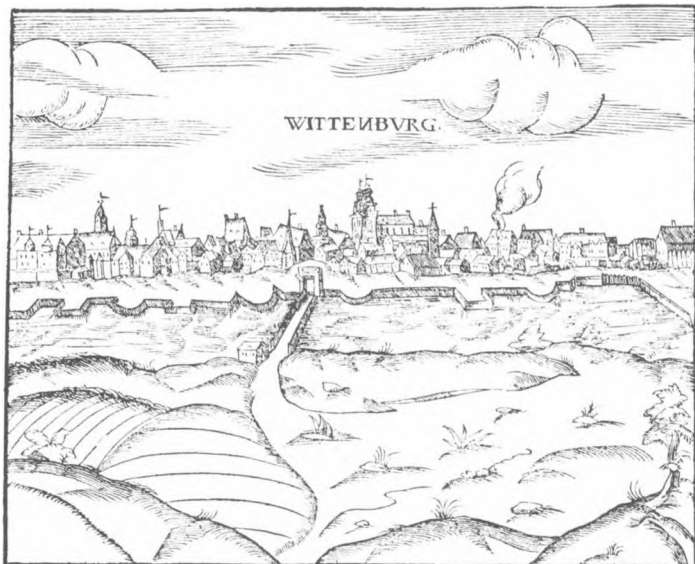
om Peder Hegelunds, og vi kan dermed tilføje andre ripensiske studerendes færden for dette tidsrums vedkommende.

Det er muligt og vel sandsynligt, at Peder Hegelund engang i disse måneder har bestået baccalareksamen, der var en forudsætning for, at han kunne nå sit mål i Wittenberg: den filosofiske magistergrad. Dog må det tilføjes, at det er yderst sjældent, at danske studerende før og vel også efter 1560 tog baccalargrad i Wittenberg; fra Ribe vides før dette år kun Jens Pedersen Viborg, senere ærkedegn i samme by (ca. 1500–1580), at være blevet promoveret til baccalar i Wittenberg; dette skete 4.7.1536, og januar 1537 blev han af Philip Melanchton promoveret til magister.⁸⁴⁾

Foruden Anders Sørensen Vedel, der den 15.3.1566 havde erhvervet magistergraden ved Wittenberg-universitetet,⁸⁵⁾ befandt sig i byen hans og Peder Hegelunds formodede skolekammerater fra drengsårene i Ribe, borgmester Oluf Pedersens søn Peder Olufsen, der 10.3.1569 blev promoveret til magister i Wittenberg, Torben Olufsen, der vel må formodes at være hans broder, samt Niels Jacobsen Kraft, alle ripensere, der i foråret 1565 var ankommet til byen og her var blevet immatrikuleret ved universitetet.⁸⁶⁾

Også Laurids Gødesen (1531–1597), der i 1561 havde efterfulgt magister Hans Thomesen som rektor i Ribe, var i sommeren 1565 kommet til Wittenberg, hvor han 5.3.1566 samtidig med Anders Sørensen Vedel erhvervede magistergraden.⁸⁷⁾

Ribe-rektoren, magister Gøde Lauridsen, fortæller om sin fader, magister Laurids Gødesen, at han havde den triumf ved den lejlighed at være nr. 1 blandt de »38 fine, lærde mænd«, som da blev promoveret til magistre, og han oplyser, »at magister Anders Vedel, hans kones broder, havde den tredje locum a suprèmo«.⁸⁸⁾

Wittenberg i Seb. Münsters Cosmographia, 1550. Til venstre på billedet ses slottet med slotskirken, i midten bykirken, og til højre ligger det tidligere augustinerkloster.

Jo, Morten Brørup havde så sandelig ret, når han skrev: Ribe Haver altid haft Berømmelse for, at der ere komne mange Hyrtige Hoveder og Smukke Lærde Mænd.⁸⁹⁾

For mange danske dengang måtte Wittenberg stå i et ganske særligt lys – det var her, at Luther og Melancthon havde virket og øvet deres store manddomsgerning, her gjorde deres indflydelse sig endnu stærkt gældende – byen var én gang for alle indskrevet i Danmarks åndelige og politiske historie.

Wittenberg var ikke nogen stor by, den havde i det 16. århundrede gennemgående 3500 indbyggere⁹⁰⁾ – til sammenligning kan tjene, at Ribe – efter Kinchs beregning – i samme tidsrum havde 4500–5000;⁹¹⁾ men så

havde Wittenberg til gengæld et antal studerende, der i Melanchtons tid beløb sig til ca. 2000 årligt, og af disse var ca. 15 pct. udlændinge, alene studenterne fra Ungarn talte indtil ca. 1600 i alt omkring 1000; i tidsrummet 1502–ca. 1550 var der i Wittenberg immatrikuleret mellem 20 og 30.000 studerende, og i tidsrummet ca. 1550–1590 var der ikke færre end 23.000, det største studentertal, som noget tysk universitet i det århundrede kunne opvise.⁹²⁾ H. F. Rørdam har for tidsrummet 1502–1560 optalt ca. 300 danske, som er søgt til Wittenberg,⁹³⁾ fra 1560–1600 kan man tælle godt 400, deraf ca. 30 fra Ribe.

Af de godt 20 ripensere, der mellem 1502 og 1566, altså før Peder Hegelund, lod sig immatrikulere ved det berømte universitet, kan i flæng nævnes: Peder Esbersen Plade⁹⁴⁾ (1503–1560), den formodede skomagerson fra Ribe, der af Melanchton på grund af sin store viden og begavelse fik hædersnavnet Palladius – efter Pallas Athene – og som blev dr. theol. ved det store lærdomsæde og kort efter i 1537 Sjællands biskop, endvidere Jens Knudsen Holm (død 1568), kannik og første faste lektor i Ribe,⁹⁵⁾ hans ven, digteren og lægen dr. med. Hans Frandsen⁹⁶⁾ (1532–1584), af hvem han var blevet hyldet for sine evner til at udtrykke sig på vers og i prosa og i den anledning blev sammenlignet med både Ovid og Cicero, dertil salmedigteren, den lærde og begavede Mads Karlsen⁹⁷⁾ og Ribe-bispen, magister Hans Laugesen⁹⁸⁾ (1530–1594) samt salmedigteren Hans Thomesen, som vi allerede flere gange har stiftet bekendtskab med.

Det store antal studerende, der strømmede til Wittenberg, måtte naturligvis skabe visse problemer for den i hvert fald til at begynde med ret kedsommelige, for ikke at sige trøstesløse lille by;⁹⁹⁾ mange kom jo vidt omkring fra og med forskellige forudsætninger og for-

skellig indstilling, og det er vist ikke forkert at sige, at Wittenberg i betragtning af byens lidenhed og det store studentertal til stadighed var som en by, der var besat af en hær af unge mennesker.

Ikke alle kom til Wittenberg i bevidstheden om de store navne, der var knyttet til det fornemme lærdoms-sæde med de store traditioner, og ikke alle viste universitetet og dets lærere den ærbødighed, som mange lærde rundt omkring i Europa gav udtryk for, når talen faldt på Wittenberg. Der var ikke få studenter, der i ungdommeligt letsind skejede ud på forskellig vis og lod studierne fare; de vakte forargelse ved ikke at overholde bestemmelserne om regelmæssig kirkegang, og de forstyrrede borgernes nattero ved natlige spektakler. Der var studerende, der oven i købet tillod sig at storme ind i borgerhusene, de tumlede omkring i haverne og ødelagde blomsterne, de forulempede borgerne på det groveste og veg ikke tilbage for tyveri. De havde med løse kvinder at gøre, de tillod sig på uanstændig vis at danse ved højtiderne, og som studenterne i Leipzig, som de med andre ord lignede, var de udfordrende klædt. Da Peder Hegelund studerede ved universitetet – nærmere bestemt i oktober 1568 – formanede professorene byens skræddermestre til at modvirke den overhåndtagende luksus i klæder, som studenterne lagde for dagen, skrædderne skulle forpligte sig til at reparere og omsy gammelt tøj og betjene de fattige studenter lige så godt som de rige.

Luther følte sig med sit nervøse temperament i høj grad frastødt af de urolige studenter og var i virkeligheden ulykkelig over deres fremfærd; kort før sin død 1546 var han så foruroliget herover, at han henvendte sig til kurfyrsten for at få gennemført en ny universitetsreform, der kunne gøre ende på de opløste tilstande.

Selv en så elsket universitetslærer som Melanchton

kunne ikke vide sig sikker for trusler fra studenternes side, og det er forståeligt, at han flere gange måtte tale hårdt til de unge, hvad mange af hans taler bærer vidnesbyrd om. I 1537 sagde han således:

Når jeg ser, hvorledes i denne tid al tugt ligger under, og frækheden hersker, så griber en dyb smerte mig. Jeg ser allerede i ånden svære straffe komme over de forstokkede. – Aldrig har ungdommen været så opsætsig mod lovene, den vil kun leve efter sin egen vilje, ikke føje sig efter nogen fremmed. For Guds ord og lovene er de døve. Hvor få stræber efter grundig og fuldstændig viden. Nogle lærer hist og her et og andet, som senere skal bringe dem vinding, andre lærer overhovedet ingenting.

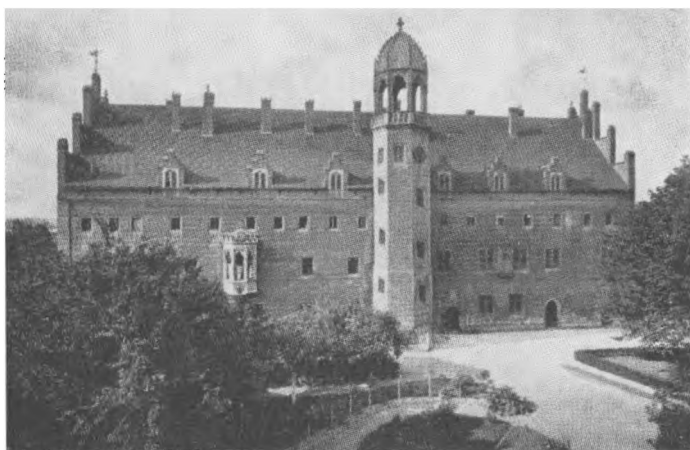
En anden gang udtrykte den store humanist sig således over for de unge:

Tro dog ikke, at universiteterne er bestemt til at samle ørkesløse ynglinge, for at de kan forlyste sig og lege; nej, vogtere af den himmelske lære og andre gode videnskaber skal I være, universiteterne skal ved klogskab og dyd være et lys for andre mennesker.¹⁰⁰⁾

Og det er ikke just smigrende udtryk, som universitetets rektor Johan Poso i 1568 i en tale anvendte om studenterne, når han udtalte sig således:

Had, misundelse, stank, dyrisk vildskab i sæder, en lysternes hæslighed, omstrejfen om natten, råben og skrigen, optøjer, vold, murkamp, røveri, tyveri, plyndring vokser i den grad, at hæderlige mennesker, som kommer hertil, plejer at spørge, om dette universitet nærer studenter, eller om kykloper og kentaurer eller endog skytere virkelig er mere umenneskelige end dem.¹⁰⁰⁾

Det kunne have været morsomt, om Peder Hegelund i sine almanakker havde kommenteret denne tale, der øjensynlig i nogen grad skyder over målet.

Det tidligere augustinerkloster i Wittenberg i en noget hårdhændet restaurering, foretaget 1873. Her havde Luther sin embedsbolig. (Ældre foto).

Der var adskillige urolige hoveder, som disse så indtrængende ord var rettet imod, og det kunne da gå dem, som det efter Frands Mogensens Gyldenstjernes udsagn marts 1559 gik studiefællen Jep Jørgensen Skovgård, om hvem han skriver følgende:

Men her er endnu Hans Skovgårds broder, en smuk karl, han har intet godt rygte ude og har været i kollegiefængsel for hans skalkhed, og var (det) nær, at han havde måtte forsvoret byen og aldrig komme her siden mere.¹⁰¹⁾

Men det gik ham trods alt bedre, end det gik Laurids Pedersen Hvering fra Århus, om hvem Peder Hegelund under den 28.8.1567 skriver, at han som bortvist – sub specie relegationis – måtte forlade byen.

Det gik hurtigt – han var blot tre måneder tidligere – den 8.5. – blevet immatrikuleret ved universitetet.¹⁰²⁾

Den store tilstrømning af studenter og professorer

havde naturligvis ikke kunnet undlade at gribe dybt ind i Wittenbergs daglige liv, meget blev ændret og ikke mindst byens udseende, de gamle bindingsværkshuse var for en stor del blevet erstattet af teglstensbygninger, sædvanligvis toetages med værksteder i stueetagen.

I den vestlige del af byen lå det prægtige slot med slotskirken, der var bygget af Frederik den Vise; det var ham, der i 1502 havde gjort sin residensby og fæstningsby Wittenberg til universitetsby, og året efter havde han overladt slotskirken til universitetet som stiftskirke. Her fandt alle det berømte lærdomssædes store festligheder sted, det var her, at Luther og Melancthon fik deres sidste hvilested. Det var på slotskirkens dør, at Luther efter Melancthons udsagn den 31.10.1517 havde opslået sine berømte teser, en oplysning, som det 20. århundredes tvivlere i høj grad har sat et spørgsmålstegn ved.

Universitetet, Augusteum, som det kaldtes, lå i den østlige del af byen, det var en del af det augustinerkloster, hvor Luther i nogle år havde været munk, og her i en tårnbygning, der senere er blevet nedrevet, havde han sit arbejdsrum. Luthers hus var også en del af det gamle kloster; og her i den østlige del af byen – i Collegienstrasse – lå Melancthons fornemme professorbolig; det var her, han virkede, og det var her, han døde, den store humanist, der fik hædersnavnet præceptor Germaniæ.

Midt imellem universitetet og slottet lå bykirken, Marienkirche, hvor Luther havde holdt sin første evangeliske gudstjeneste.

Studenterne fra Ribe kunne i øvrigt i kirkens portaler se de tomme konsoller fra den billedstorm, som i sin tid – i 1522 – Andreas Karlstadt og Thomas Münzer havde foranstaltet, og inde i kirken kunne de beundre Lucas

*Philip Melanchtons hus i Collegienstrasse i Wittenberg.
(Ældre foto).*

Cranach d. ældres store fløjalter med billeder bl. a af Martin Luther, Philip Melanchton og Johannes Bugenhagen, Wittenberg-professoren, der var hovedmanden for den danske kirkeforfatning af 1537.

Selv om man af hensyn til de mange studerende, der strømmede til Wittenberg, havde gjort borgerhusene rummeligere, havde nedrevet og ombygget byen, var dog mange studenter henvist til at søge logi i de omliggende landsbyer, noget, der umuligt har kunnet fremme studierne og virke til gunst for den moralske vandel, som man fra så mange sider lagde så stærk vægt på.¹⁰³⁾

Vel ikke mindst på grund af Niels Hemmingsens anseelse og indflydelse i Wittenberg fik Peder Hegelund og hans elev fast ophold hos professor Sebastian Dietrich v. Windsheim (død 1574), der boede i et, som det synes, stateligt hus i byen.¹⁰⁴⁾

Peder Hegelund oplyser flere gange i almanakkerne, at han havde regnskabsopgørelser med sin vært på Hans Hemmingsens og egne vegne. I november 1567 meddelte professoren ham, at der for fremtiden skulle betales 14 groschen i kost om ugen, en meddelelse, som Peder Hegelund øjensynlig er blevet noget bestyrtet over, da han nemlig omtaler denne forhøjelse ikke mindre end tre gange på samme side, og når man tager i betragtning, at prisen på mad på kollegiet, som det synes, var betydeligt lavere, kan man måske nok forstå hans reaktion.

Vi har grund til at regne med, at kosten pr. uge på kollegiet i 1552 beløb sig til 4 groschen, hvad der blev til 8 daler og 10 groschen om året, hvorfor man da også i Danmark i disse år mente det tilstrækkeligt at give danske stipendiat-studenter, der søgte til Wittenberg, et stipendium på 20–30 dl. årligt.

Et ophold hos en professor omfattende kost, logi og undervisning – disciplina – kostede gennemgående 30 gylden om året, men så måtte man selv holde sig med tøj og bøger.¹⁰⁵⁾

Peder Hegelund og hans elev måtte altså affinde sig med det nævnte beløb, og så må vi håbe, at de to

Augusteum i Wittenberg, bagved ses den bygning, hvor Luther havde sin embedsbolig. (Ældre foto).

logerende har været mere tilfredse med Wittenberg-kosten end den tidligere omtalte Frands Mogensen Gyldenstjerne, der i forsommeren 1560 så mindeligt bad sin moder om at sende ham nogle skinker »fordi, kære moder, vi har her så mange kallehoveder og kalletarme, at en måtte skøt dø derover, var det ikke, at jeg havde nogle gode venner iblandt disse sachserne, de giver mig undervejen knapwurst og ferskt smør«. ¹⁰⁶)

Men om kosten var lidt ensformig, kunne man trøste sig med Wittenberg-øllet – der Guckuck – der var vidt og bredt berømt. På et givet tidspunkt havde ikke mindre end 172 huse ud af 365 lov til at brygge det. ¹⁰⁷)

Der opstod et meget nært forhold mellem matematik-professoren Sebastian Dietrich v. Windsheim og Peder Hegelund, der senere i livet med taknemmelighed mindedes de år, han tilbragte i hans hus. Professor Windsheim underviste sin flittige elev i Euklid, i astronomi, bl. a. i de prutensiske tavler, der 1551 var udarbejdet af

Wittenberg-professoren Erasmus Reinhold (1511–53), og efter hvilke man på et givet tidspunkt kunne beregne en planets position,¹⁰⁸) og i Ptholemæus' Tetrabiblos – en samling astrologiske sentenser, udgivet bl. a. af Philip Melanchton.

I maj kvitterede Peder Hegelund for den formodentlig udmærkede undervisning, der var blevet ham til del, ved for egen regning at udbetale sin lærer en engeloth.

Universitetet i Wittenberg var som det i Leipzig i høj grad præget af Melanchtons virke for reformering af universitetsundervisningen. Det var netop som følge af hans indsats blevet mønsteruniversitet for alle lutherske universiteter, og derfor kan det ikke undre, at der ved begge universiteter stilledes de samme krav til baccalareksamen og til magistergraden; som i Leipzig var kirkegang og altergang obligatorisk, og som dér var en bekendelse til den augsburgske konfession en forudsætning for, at man i det hele taget kunne tage eksamen.¹⁰⁹) Ud for søndagene har Peder Hegelund her i Wittenberg som i Leipzig i flere tilfælde tegnet det karakteristiske bæger, der tydeligt angiver, at han også på disse områder har været en eksemplarisk student.

Det store navn ved universitetet var så afgjort Caspar Peucer¹¹⁰) (1525–1602), og han var vel i det hele taget efter Philip Melanchton, hvis svigersøn han i øvrigt var, den, der ved universitetet havde den mest omfattende viden, så ubestridt den lærdeste af professorerne; han var matematiker, læge og historiker og tilhænger af Philip Melanchtons milde lære; han var Joachim Cameraarius' ven.

Det fremgår ikke af almanakkerne, at Peder Hegelund har haft meget med ham at gøre, dog nævner han ham flere gange og fortæller f. eks. under den 5.9.1566, at Peucers datter Magdalene var død af pest, endnu

ikke 12 år gammel, og denne notits kunne dog tyde på en vis føling med Peucer, selv ind i privatlivet.

Vi følger naturligvis i de mange notitser stadigvæk Peder Hegelund ved forelæsningerne og i studereværelset; vi får i den henseende som i Leipzig mange, omend fragmentariske oplysninger om, hvad han studerede.

Vi ser, at han fulgte de forelæsninger, der af professor Johannes Ferinarius ¹¹¹) (1534–1602) blev holdt over Ciceros *De officiis*, og de forelæsninger, som Caspar Cruciger d. y. ¹¹²) (1525–1597), Melanchtons svigersøn, holdt over Romerbrevet, dette brev, der var af så stor betydning for reformatorerne, desuden de forelæsninger, som professor Christoph Pezel ¹¹³) (1539–1604) holdt over etikken på grundlag af Melanchtons lærebog; en hel uge igennem overværede han lægen Abraham Werners dissektion, og den flittige student følte sig fristet til i det mindste at snuse lidt til romerretten.

Men hvor optaget han end kunne være af alt dette, forsømte han naturligvis ikke de klassiske studier og blev, hvad de angik, vejledet af professor Vitus Oertel v. Windsheim d. æ. ¹¹⁴) (1501–1578), Sebastian Dietrich v. Windsheims svigerfader. Han gennemgik Sofokles' *Ajax* og Kong *Ødipus* samt Homers *Odysseen*.

Den lærde filolog var tillige dr. med. og søgte at helbrede på den øjensygdom, der forfulgte Peder Hegelund hele livet igennem, og på sin lærers råd lod Peder Hegelund sig årelade.

Peder Hegelund lyttede grebet til de prædikener, som teologiprofessoren Georg Maior ¹¹⁵) (1502–1574) holdt ved forskellige lejligheder, ligesom han var levende optaget af de teologiske stridigheder, der var fremme i tiden, og han drøftede f. eks. sin ven og vejleder Niels Hemmingsens teologiske synspunkter med professor Paul Crell ¹¹⁶) (1531–1579).

Sommeren i Wittenberg 1566 var varm og fugtig og

samtidig ufrisk; det oplyses, at roser og træer, tilmed æbletræer, atter satte blomst henimod efteråret. Der var pest i Wittenberg; den var kommet med en del soldater, der var garnisonerede i de nærliggende byer. Mange studenter udeblev som følge af pesten fra forelæsningerne,¹¹⁷⁾ og Tyge Brahe, der siden foråret havde opholdt sig i byen, forlod den af samme grund.¹¹⁸⁾

Peder Hegelund fortæller, at en pige i Sebastian Dietrich v. Windsheims hus, altså i det hus, hvor han og Hans Hemmingsen logerede, var smittet af pest. »Det smerteligste, jeg har set«, tilføjer han fuld af ynke.

Det var vel også af pest, at hans ven, den unge Knud Pedersen Skram, døde den 30.6.1566.

Men trods faren ved at forblive i byen blev flere professorer dog ved med at passe deres universitetsarbejde og undervise de studenter, der mødte frem ved forelæsningerne,¹¹⁹⁾ blandt dem altså den ihærdige Peder Hegelund.

Havde sommeren i Wittenberg været fugtig, var til gengæld efteråret så tørt, at selv dybe brønde mange steder blev udtørrede; sygdommen tog af, således at begravelserne dag for dag blev færre.¹²⁰⁾

Det følgende efterår gik der til almindelig bestyrtelse i Wittenberg rygter om, at universitetet som følge af ny begyndende smitsom syge skulle overflyttes til Meissen eller Torgau, men dette var dog kun falsk alarm. Peder Hegelund kan i øvrigt ved den lejlighed meddele, at der i Wittenberg daglig blev begravet 12 ofre for pesten.

Af ripensere, der i disse år opholdt sig i Wittenberg, kan nævnes hans gode ven magister Anders Sørensen Vedel, der efter erhvervelsen af magistergraden endnu 1½ år opholdt sig i Wittenberg, optaget af selvstændige studier.

Han udgav ifølge almanakkerne 4.7.1567 i Wittenberg sin elskede Ribe-lærer Jens Pedersen Grundets

Lignelser,¹²¹) en samling religiøse lignelser, som denne havde efterladt sig, og som nu blev udgivet af den taknemmelige elev, der i nogle år havde været optaget i hans hus. I et smukt forord i den lille bog hylder han sin lærer, der i 1565 var bukket under for pesten. Peder Hegelund hylder i et epicedium – en sørgesang – i samme skrift Grundet som skolemand og præst.

Efter denne skyldighed mod sin afdøde ven og støtte forlod magister Anders Sørensen Vedel 4.8.1567 Wittenberg for at drage til Danmark, hvor han 1568 blev hofpræst på Københavns slot. Ved sin afrejse fra byen blev han af Peder Hegelund hyldet i en elegi på ikke mindre end 40 vers på latin, afvekslende heksametre og pentametre; også andre fandt anledning til i ophøjede versemål på latin, græsk og hebræisk at sige farvel til den bortdragende.¹²²)

Af andre ripensere i Wittenberg kan nævnes den tidligere omtalte Poul Thomsen, der den 25.8.1567¹²³) var blevet immatrikuleret ved universitetet her, hvor han den 10.3.1569 blev promoveret til magister som nr. 26 af 45, med andre ord knap så »hyrtigt et hoved« som andre, der var udgået fra Kathedralskolen i Ribe.

Også den tidligere omtalte Peder Olufsen møder vi i Wittenberg; han var den 29.4.1565 blevet immatrikuleret her,¹²⁴) og herfra sendte han den 20.9.1567 nogle bøger til magister Jacob Madsen Vejle¹²⁵) (1538–1606), sognepræst ved domkirken i Ribe 1567–87, derefter biskop i Odense. Vi får i øvrigt at vide, at Peder Olufsen i lighed med andre studerende benyttede sig af lejligheden til at foretage små afstikkere, og vi bliver således underrettet om, at han i efteråret rejste til bjergbyerne og de varme bade; han aflagde ved den lejlighed besøg i Erfurt og Jena, inden han sammen med magister Niels Klausen Vilslev 29.8.1568 vendte tilbage til Ribe

for året efter at blive udnævnt til sognepræst i Bredsten sogn, Tørrild herred.¹²⁶⁾

Niels Klausen Vilslev var i øvrigt 21.4.1568 blevet immatrikuleret ved universitetet i Wittenberg og må altså i den mellemliggende tid have opnået magistergraden, og i så tilfælde må han være promoveret den 24.8.1568, samme dag som Peder Hegelund; blot er det mærkeligt, at Peder Hegelund ikke omtaler ham ved den lejlighed. Overalt i de følgende almanakker omtales han som magister.

Yderligere nævner Peder Hegelund Johannes Stage, om hvem vi ved, at han den 22.5.1567¹²⁷⁾ blev immatrikuleret ved universitetet.

Det kunne være nærliggende at antage, at han har været søn af borgmester Søren Jacobsen Stage, men Kinch omtaler ham ikke blandt borgmesterens fem børn.

Peder Hegelund meddeler, at Johannes Stage havde en kontrovers med den tidligere omtalte Poul Thomsen, men at denne endte med et forlig, og han bliver yderligere to gange i året 1568 omtalt som brevbærer mellem Wittenberg og Ribe og omvendt.

Johannes Stage blev ikke magister i Wittenberg eller noget andet sted, men han blev dog – som det synes – uddannet til præst i København.

Han døde ifølge almanakkerne i slutningen af 1572.

Magister Peder Sørensen, som vi traf på vej til Italien sent på året 1565, træffer vi atter i slutningen af april 1569 i Wittenberg, han var på vej til Köln, men fik dog tid til at doktorere på Peder Hegelund ved den 2.5. at årelade ham – to dage efter var de sammen med andre danske en lille tur i Leipzig.

Også ripenseren Frands Skomager nævnes i almanakkerne for disse år; han bragte breve fra Wittenberg til Ribe og fra Ribe til Wittenberg, de mange velkomne

breve, der satte studenterne fra Ribe i forbindelse med slægtninge og venner i hjemlandet og hjembyen; man var ivrig efter at høre nyt fra Ribe som fra fædrelandet i al almindelighed. Der kunne næppe være nogen, der forlod Wittenberg med kurs mod Danmark, uden at han skulle medbringe breve fra danske studenter her til slægtninge og venner derhjemme.

Almanakkerne giver et tydeligt indtryk af den omfattende korrespondance, som Peder Hegelund førte ikke alene med sine slægtninge, men også med fremtrædende personer i Ribe og i København.¹²⁸⁾

Og naturligvis var der en levende forbindelse mellem de unge, der opholdt sig i Wittenberg; her drejede det sig ikke blot om den selvfølgelige forbindelse landsmænd imellem, men sympatierne gik også på tværs af landegrænserne – der var jo ved universitetet en art »latinsk« fællesskab.

Og vi ser således, at Peder Hegelund ikke blot dyrkede samkvem med landsmænd, og det hvad enten de var borgerlige eller adelige, men også med tyskere og andre, som han havde fælles interesser og sympatier med.

Han omtaler bl. a., at ungarernes nationalfest den 25.5.1567 fandt sted i Sebastian Dietrich v. Windsheims hus, og vi må vel formode, at Peder Hegelund og hans elev har deltaget heri; i slutningen af maj det følgende år noterer han atter, at medlemmer af denne omfattende gruppe udlændinge holdt fest.

Der blev altså nok tid til selskabeligt samvær med flere forskellige mennesker for den flittige Peder Hegelund, og heldigvis var det selv i den lidt urolige by en absolut undtagelse, at et sådant selskabeligt samvær blev forstyrret på en så brutal måde, som Peder Hegelund fortæller det i sin almanak under den 28.12.1568: »Gud beskærmede mig nådigt i hr. Jacob Willum-

sens¹²⁹⁾ hus mellem fem banditters sværd, fem banditter, som tragtede efter mit og andre danskeres hoved, og det ikke af anden grund, end de var drevet af ond skamløshed, og mellem talrige slag blev der tilføjet mig et sår under venstre skulder, og Johannes Lauridsen fik et på selve issen«.

Ved denne julefest kunne Ribe med andre ord være blevet berøvet en nidkær biskop og dansk historie en række værdifulde almanakoptegnelser.

Man var levende optaget af alt, hvad der rørte sig i tiden, man interesserede sig for de politiske og religiøse forhold i Tyskland, i Frankrig, i Spanien, i Østrig og andetsteds, hvor der var konflikter løbende, og naturligvis var man ikke mindst interesseret i krigens gang i Norden.

Man sugede indtrykkene til sig i det fremmede, og intet af det mærkelige, man så og oplevede, var for ringe til at blive indført i Peder Hegelunds almanakker, der i høj grad er udtryk for, hvorledes en vågen og levende ripenser modtog indtrykkene af livets mangfoldighed i broget forvirring; han var til stede med opladt sind, da professor Georg Maior søndag den 31.10.1568 i stedet for at prædike opfordrede menigheden til at give udtryk for den taknemmelighed, man følte ved »den genindførelse af evangeliets lys«, der var foretaget af Martin Luther, og han mindede om, »at det denne dag var 51 år siden, at den første renselse af den sande lære var begyndt«.

Men vi har, når vi kender Peder Hegelunds store kærlighed til Philip Melanchton, grund til at formode, at han har været lige så bevæget ved mindefesten for den store humanist 7.6. samme år, og året i forvejen under den 17.4. noterer han udtrykkeligt, at den dag var Melanchtons dødsdag.

Senere i livet gav Peder Hegelund markante udtryk

for sin begejstring for den mand, der mere end nogen anden prægede universitetslivet i Wittenberg, ved at skrive, at han var uforlignelig og større end enhver ros, Melanchtons skrifter var det pure guld.¹³⁰⁾

Men i øvrigt kan han ikke blive træt af at notere, hvad der sker ved universitetet; kun med få undtagelser noterer han ud for den 1.5. og den 18.10. de to årlige rektorvalg i Wittenberg; foran alteret i slotskirken afløste ved en højtidelighed den ny rektor den gamle; den afgående rektor afsluttede sit rektorat med en tale og overdrog sin efterfølger de akademiske værdighedstegn: sølvsceptret, statutbogen, det akademiske segl, akademiets nøgler og slutteligt purpurkappen.¹³¹⁾ Også professorernes og magistrernes personlige forhold har han et vågent øje for.

Fyrstebryllupper og fyrstedødsfald og andet, der vedrørte kronede hoveder og andre fornemme, fandt vej til almanakkerne, side om side med så interessante oplysninger som denne fra 1568: »Vi så et menneskeuhyre, på hvem der fra højre øre og kæben var vokset en stor kødklump ud, der hang ned lige til navlen, og på ryggen var der ligesom tredobbelt munkelæderposer«.

Eller som denne fra det foregående års almanak: »Den samme dag så vi på markedet en udtørret krokodille på 18 alens længde«.

Eller som denne: »Vi så en uroksetyr eller bøffel, som var blot tre måneder, og den var fanget som tyrekalv i Litauen; for resten lignede den en tyr – undtagen at den fra doglæppen havde et langt skæg, og den var meget bred på hals og bov, af mørkegrå farve, med meget korte hår undtagen på halsen«.

Egentlig en meget levende og præcis beskrivelse.

Og således er der et væld af oplysninger, blandt hvilke vi erfarer om solformørkelse og andre himmel-

tegn, Elbens oversvømmelse og om, at han har fået en ny vams og nye støvler.

Da Peder Hegelund havde tilbragt godt to år i Wittenberg, gik han til eksamen og havde til eksaminator bl. a. sin elskede lærer og vært Sebastian Dietrich v. Windsheim, og ved den højtidelige magisterpromotion den 24.8.1568 havde en ripenser atter placeret sig fint, magister Peder Jensen Hegelund var nr. 3.

Han fortsatte imidlertid sin præceptorvirksomhed med Hans Hemmingsen som elev og samtidig hermed sine studier på egen hånd, indtil Hans Hemmingsen sammen med fire andre danskere den 10.3.1569 erhvervede magistergraden, blandt dem den tidligere omtalte Poul Thomsen; Peder Hegelunds elev opnåede at blive nr. 15 af 45.

Den 10.5. kunne de to magistre, Peder Hegelund og Hans Hemmingsen, atter stævne nordpå, Gud ske ære, føjer Peder Hegelund fromt til i sin kalender.

Atter gik vejen over Zerbst til Magdeburg og videre til Lüneburg. Derfra gik rejsen videre over Mölln til Lübeck,¹³²⁾ hvor de opholdt sig en uges tid for så den 2.6. at indskibe sig i Travemünde, den 4.6. ankom de om aftenen til København på Niels Hemmingsens 61 års fødselsdag og sønnens 19.

Den 7.6. aflagde Peder Hegelund på en for alle parter tilfredsstillende måde regnskab over for Niels Hemmingsen, den 21. samme måned tog han fra København og ankom den 30. til Ribe, hvor han, som han skriver, fandt sine forældre ved godt helbred – Gud være lovet!

Hans bøger fra studieårene i det fremmede ankom via Hamburg få dage efter hans ankomst. Den 15.11. 1569 overtog han 27 år gammel som rektor ledelsen af Ribe Kathedralskole; han gik ind i sin manddomsgerning.

Endnu medens Peder Hegelund studerede i Witten-

berg, var den åndelige atmosfære ved universitetet i høj grad præget af den frigørende kraft, der var udgået fra Luther og vel især fra Philip Melanchton, men allerede i Melanchtons sidste leveår var de stridigheder mellem teologerne begyndt, som han med stor sorg betegnede som rabies theologorum – teologernes galskaber – fordi de vidnede om, at troens friskhed blev afløst af lærens snæverhed, og efter hans død i 1560 tog de dogmatiske stridigheder ved universitetet til, og det blev i tidsrummet 1570–90 skuepladsen for dogmatiske stridigheder mellem vekslende magtgrupper af henholdsvis kalvinistisk og lutheransk observans, indtil universitetet 1591 blev den lutherske ortodoksis højborg.¹³³⁾

Men ligefuldt øvede det stor tiltrækning på studenter vidt omkring fra, ikke mindst fra Danmark, vi kan efter Peder Hegelunds immatrikulation her indtil 1600 tælle ca. 30 studenter fra Ribe, der søgte viden og dannelse ved den berømte lærdomsskole.¹³⁴⁾

Blandt dem kan vi nævne professoren, diplomaten og historiografen Niels Krag¹³⁵⁾ (1550–1602), hans broder professor Anders Krag¹³⁶⁾ (1553–1600), den allerede omtalte Hans Lauridsen Amerinus, lægen, professor i medicin Anders Kristensen¹³⁷⁾ (1551–1606), muligvis professor i hebræisk Iver Pedersen Stub¹³⁸⁾ (død 1611), magister Niels Willumsen,¹³⁹⁾ rektor i Ribe 1580–85, død ca. 1637 som sognepræst i Bredsten, Tørrild herred, den tidligere omtalte Hans Poulsen Resen, der blev Sjællands biskop, Ribe-bispen Iver Iversen Hemmet¹⁴⁰⁾ (1564–1629), ærkedegn i Ribe Gøde Lauridsen¹⁴¹⁾ (1568–1627) og Ålborg-bispen Kristen Hansen Ribber¹⁴²⁾ (1567–1642).

Alle »hyrtige hoveder og smukke lærde mænd«.

Henvisninger og noter.

1) Th. Hauch-Fausbøll: Personalhist. saml. I, 1906, s. 252f. 2) Kirkehistoriske samlinger 5. rk. V, s. 138f. (C. E. A. Schøller).

- 3) Pers.hist. tidsskr. 10. rk. III, s. 213f. (Henny Glarbo). 4) Pers.-hist. tidsskr. 7. rk. II, s. 512f. (T. A. Becker). 5) Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559–1809, herausg. v. Georg Erler, Leipzig 1909. 6) Kh. saml. 5. rk. I, s. 281f. (H. F. Rørdam). 7) Die Matrikel der Universität Rostock, herausg. v. Adolf Hofmeister, 1889–1922. 8) Kh. saml. 5. rk. V, s. 246f. (N. M. Plum). 9) Kh. saml. 2. rk. I, s. 455f. (H. F. Rørdam); Album Academiæ Vitebergensis, Halis 1894. 10) Pers.hist. tidsskr. 9. rk. V, s. 53f. (Henny Glarbo). 11) Pers.hist. tidsskr. 6. rk. IV, s. 201f. (K. Carøe); smst. 9. rk. I, s. 32f. (Henny Glarbo). 12) Pers.hist. tidsskr. 10. rk. II, s. 148 (Henny Glarbo). 13) Bjørn Kornerup: Biskop Hans Poulsen Resen I, 1928, s. 29. 14) L. Holberg: Danmarks Riges Historie II, 1733, s. 651. 15) Kh. saml. 2. rk. II, s. 518. (T. A. Becker). 16) Richard Graf du Moulin-Eckart: Geschichte der deutschen Universitäten, Stuttgart, 1929, s. 85 o. a. 17) Kh. saml. 2. rk. II, s. 512f. (T. A. Becker). 18) Richard Graf du Moulin-Eckart anf. skr. s. 86f. 19) Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig I, s. LXXXVII. 20) Kh. saml. 2. rk. II, s. 518 (T. A. Becker); Die jüngere Matrikel I, s. 169; Kinch: Ribe bys historei II, s. 151. 21) Danmarks Adels Arbog XXXIII, 1916, s. 468; Die jüngere Matrikel I, s. 413; Kh. saml. 2. rk. II, s. 518. 22) Die jüngere Matrikel I, s. 7; Kh. saml. 2. rk. II, s. 518. 23) Die jüngere Matrikel I, s. 316, 700; Kinch anf. skr. II, s. 638; Wiberg: Præstehistorie III, s. 575. 24) Wiberg anf. st.; Saml. til jysk hist. 3. rk. IV, s. 40f. (J. B. Hoyer). 25) W. Bruchmüller: Der Leipziger Student, Leipzig 1909, s. 38f.; Religion in Geschichte und Gegenwart (3. Aufl.) IV, sp. 306f. 26) E. Friedberg: Die Universität Leipzig in Vergangenheit und Gegenwart, Leipzig 1898, s. 28f. 27) Bruchmüller anf. skr. s. 38f.; Encyclopedia Britannica XIII (1946), s. 894. 28) Paul Zinck: Studentisches Leben in Leipzig zur Zeit des Kurfürsten August, i Zeitschrift für Kulturgeschichte VI, Weimar 1899, s. 196f. 29) Kh. saml. 2. rk. IV, s. 99 (H. F. Rørdam). 30) H. F. Rørdam: Kjøbenhavns universitets historie I (1868–69), s. 340f. 31) Nordisk Kultur XXX (Mål og vægt, Sv. Aakjær), s. 270, 268. 32) Paul Zinck anf. skr. s. 213f. 33) Paul Zinck anf. skr. s. 211; Briefe eines Leipziger Studenten aus den Jahren 1572–74, herausg. v. Dr. W. Loose, Direktor. Beigabe zum Jahresbericht der Realschule zu Meissen. Program Nr. 480. 34) Paul Zinck anf. skr. s. 313. 35) Paul Zinck anf. skr. s. 211; Bruchmüller anf. skr. s. 38f. 36) Richard Graf du Moulin-Eckart, anf. skr. s. 87f. 37) Paul Zinck anf. skr. s. 196f. 38) Paul Zinck anf. skr., s. 198; Gustav Wustmann: Geschichte der Stadt Leipzig. Leipzig 1905, s. 116f. 39) Friedrich Zancke: Die Statutenbücher der Universität Leipzig. Leipzig 1861, s. 540. 40) Paul Zinck anf. skr., s. 200. 41) Paul Zinck anf. skr., s. 202. 42) Paul Zinck anf. skr., s. 201. 43) Paul Zinck anf. skr., s. 202. 44) C. F. Wegener: Om Anders Sørensen Vedel, 1851, s. 24 f; Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles hist. I, 1947, s. 306. 45) Die jüngere Matrikel I, s. 43, 433; Wegener anf. skr., s. 28; Danske Mag. II, s. 174 (Joh. Stephanus). 46) Danske Mag. anf. st. 47) Ernst Kroker Aufsätze zur Leipziger Stadtgeschichte. Leipzig 1920, s. 113f.; Die Religion in Gesch. u. Gegenw. I, sp. 1602; Friedrich Stählin: Humanismus und Reformation im bürgerlichen Raum. Eine Untersuchung der biogra-

Studenter fra Ribe i Leipzig og Wittenberg i det 16. århundrede

fischen Schriften des Joachim Camerarius. Leipzig 1936, s. 1f.; Wegener anf. skr., s. 28–48. Victorin Strigel (1524–69), universitetslærer i Leipzig, var sommersemesteret 1564 rektor ved universitetet og i vintersemesteret 1564/65 dekan. (Otto Kirn: Die Leipziger theologische Fakultät in fünf Jahrhunderten, Leipzig 1909, s. 57; Die jüngere Matrikel I, s. LXXXVII, CIII; Die Religion in Gesch. u. Gegenw. VI, sp. 418. 49) Franz Kram von Sagan, prof. i jura, var i vintersemesteret 1564/65 rektor ved universitetet (Die yngre Matrikel I, s. LXXXVII). 50) Mag. Anton Glining von Karnov b. Berlin (Die yngre Matrikel I, s. LXXXVII). 51) Die yngre Matrikel I, s. CIII, LXXV; E. Friedberg anf. skr., s. 30. 52) Religion in Gesch. u. Gegenw. I, sp. 225; Kirn anf. skr., s. 55f. 53) Georg Hala (1495–1565), luthersk teolog og mag. i filosofi. (Jöcher: Allgemeines Gelehrten Lexicon, Leipzig 1750, III, sp. 1326. 54) Marius Nizolius (1498–1576), ital. humanist. På Det kgl. Bibliotek findes udgaven fra 1536 og 1572 af Marius Nizolius: Observationes in M. T. Ciceronem. Nizolius' arbejde fandtes på Ribe katedralskole, hvor Peder Hegelund havde været elev. (Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles hist. I, s. 272, 482a; Jöcher III, sp. 962). 54a) Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles hist. I, s. 314. 55) F. Zancke anf. skr., s. 55. 56) Leonhard Wolf o. Lycius von Hipoltstein, død 1570, var prof. i fysik (naturkundskab) ved universitetet i Leipzig. (Jöcher II, sp. 2618; Die yngre Matrikel I, s. LXXXVI). 57) Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles hist. I, s. 485a. 58) F. Zancke anf. skr., s. 534; Die yngre Matrikel I, s. LXXVI. 59) F. Zancke anf. skr., s. 524. 60) Peter Helborn, død 4.12.1573, prof. i Leipzig, siden 1563 til sin død knyttet til det teologiske fakultet i Leipzig. (Kirn anf. skr., s. 52). 61) Kirn anf. skr., s. 51f. 62) Wegener anf. skr., s. 32. 63) Mag. Nicolai Schrening, prof. i hebraisk ved universitetet i Leipzig, Heg. kal. 29.6.1565. 64) Kinch anf. skr. II, s. 150. 65) Georg Witkowski: Geschichte des literarischen Lebens in Leipzig, Leipzig u. Berlin 1909, s. 60f.; Karl Grosse: Geschichte der Stadt Leipzig II, 1842, s. 307. 66) Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles hist. I, s. 313. 67) Den gamle og navn-kundig købsted Ribe korteligen beskrevet af Mads Pedersen Rostoch, ved Mogens Bencard. Småskrifter nr. 5, udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt, 1967, s. 55. 68) W. Bruchmüller anf. skr., s. 38f.; Paul Zinck anf. skr., s. 288f. 69) H. F. Rørdam: Kjbh.s universitets hist. II, s. 592f. 70) Hansische Geschichtsblätter VIII, Jahrgang 1896, s. 78 (F. Bruns). 71) Wegener anf. skr., s. 33 anm. 2. 72) Hansische Geschichtsblätter smst., s. 78. 73) Wegener anf. skr., s. 34f.; Album II, s. 95. 74) Dansk biogr. leks. XXIII, s. 306f.; H. F. Rørdam anf. skr. II, s. 572f. 75) Hugo Matthiessen: Hærvejen, 3. udg., 1944, s. 13, 112. 76) Wiberg I, s. 741, IV, suppl. 75; O. F. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten II, s. 146; Kinch anf. skr. II, s. 132. 77) Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles hist. I, s. 306; Kinch anf. skr. II, s. 203. 78) også kaldet alma cathedra Lutheri (Kirke-leks. f. Norden IV, s. 891. 79) Album II, s. 102; H. F. Rørdam anf. skr. II, s. 592f.; Pers.hist. tidsskr. 14. rk. III, s. 139 (H. Friis). 80) Dansk biogr. leks. I, s. 275f. 81) Die yngre Matrikel I, s. 466; Kinch anf. skr. II, s. 149, 179; Kh. saml. 2. rk. II, s. 518 (T. A. Becker). 82) Die yngre Matrikel I, s. 251; Kinch anf. skr. II, s. 115; Kh.

saml. 2. rk. II, s. 519 (T. A. Becker). 83) Bjørn Kornerup: Biskop Hans Poulsen Resen I, s. 101f. 84) Julius Köstlin: Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger philosophischen Fakultät 1503–60, II, Halle 1877–90, s. 15, 23; Kinch anf. skr. II, s. 180f. 85) Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles historie I, s. 303. 86) Kh. saml. 2. rk. I, s. 476 (H. F. Rørdam); Kinch anf. skr. II, s. 149. 87) Kinch anf. skr. II, s. 163f.; Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles hist. I, s. 299f. 88) Kh. saml. 3. rk. IV, s. 33 (H. F. Rørdam). 89) Mads Pedersen Rostoch anf. skr., s. 55. 90) Oskar Thulin: Die Lutherstadt Wittenberg und Torgau. Berlin 1932. 91) Kinch anf. skr., s. 608f. 92) Religion in Gesch. u. Gegenw. VI, sp. 1792f.; Kh. saml. 2. rk. I, s. 458 (H. F. Rørdam); Richard Erfurth: Geschichte der Stadt Wittenberg. Wittenberg 1910, I, s. 21. 93) Kh. saml. 2. rk. I, s. 459. 94) Dansk biogr. leks. XVII, s. 583f.; Kh. saml. 2. rk. I, s. 464 (H. F. Rørdam). 95) Kinch anf. skr. II, s. 34f. 96) Dansk biogr. leks. VII, s. 217f. 97) Kh. saml. 2. rk. II, s. 233f. (C. S. Wendt). 98) Kinch anf. skr., II, s. 115f. 99) J. Oskar Andersen: Holger Rosenkrantz den lærde, 1896, s. 41. 100) Richard Graf du Moulin-Eckart anf. skr., s. 161; Karl v. Raumer: Die deutschen Universitäten. Gütersloh 1874, s. 31f. 100a) Friedensburg anf. skr., s. 337. 101) Danm. Adels Arbog XXXIV, s. 482f.; Kh. saml. 2. rk. IV, s. 86 (H. F. Rørdam). 102) Album II, s. 125; Kanc. brevb. (1584–88), s. 501. 103) O. Thulin anf. skr.; W. Becker: Lutherstadt Wittenberg, die Wiege der Reformation. Deutsche-Verlag 1927; Richard Erfurth anf. skr. 104) Friedensburg anf. skr., s. 280, 304; Jöcher IV, sp. 1101. 105) H. F. Rørdam anf. skr. I, s. 62, 341, 702–704. 106) Kh. saml. 2. rk. IV, s. 96 (H. F. Rørdam). 107) Richard Erfurth anf. skr., s. 19. 108) Friedensburg anf. skr., s. 232; Allg. deutsche Biogr. XXVIII, s. 77f. 109) W. Rein: Encyclopædisches Handbuch der Pädagogik (2. Aufl., 1906) V, s. 833. 110) Allg. deutsche Biogr. XXV, s. 252; Friedensburg anf. skr., s. 274f. 111) Friedensburg anf. skr., s. 285; Allg. deutsche Biogr. VI, s. 711f. 112) Allg. deutsche Biogr. IV, s. 622f.; Friedensburg anf. skr., s. 262f.; Religion in Gesch. u. Gegenw. I, sp. 887. 113) Religion in Gesch. u. Gegenw. V, sp. 264; Allg. deutsche Biogr. XXV, s. 575f. 114) Allg. deutsche Biogr. XLIII, s. 462; Jöcher IV, sp. 1657. 115) Religion in Gesch. u. Gegenw. IV, sp. 617; Friedensburg anf. skr., s. 197f. 116) Friedensburg anf. skr., s. 299f.; Allg. deutsche Biogr. IV, s. 288f.; Religion in Gesch. u. Gegenw. I, sp. 1880. 117) Album II, s. 98. 118) Wegener anf. skr., s. 43; Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles hist. I, s. 252f. 122) Wegener anf. skr., s. 43f. 123) Album II, s. 179. 124) Album II, s. 81. 125) Dansk biogr. leks. XXV, s. 299f. 126) Kinch anf. skr. II, s. 149; Wiberg I, s. 206, IV, suppl. s. 20. 127) Album II, s. 126. 128) Se f. eks. Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles hist. I, s. 310. 129) Hr. Jacob Villumsen, f. i Næstved, blev 1558 immat. i Wittenberg og opholdt sig dér 1567–68, var da – iflg. Ehrencron-Müller: Forfatterleks. IX, s. 95 – mag. og præst. Peder Hegelund omtaler ham intet steds som mag.; han meddelte under den 28.11.1566, at Jacob Villumsen sammen med sin familie er kommet til Wittenberg fra Kbh.; han må øjensynligt have indlogeret sig sammen med sin familie i et hus i byen. 130) Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles hist. I, s. 311. 131) Richard Erfurth

Studenter fra Ribe i Leipzig og Wittenberg i det 16. århundrede

anf. skr., s. 18. 132) Hansische Geschichtsblätter VIII, s. 55f. (F. Bruns). 133) Richard Graf du Moulin-Eckart anf. skr., s. 162f.; W. Rein anf. skr. V, s. 824. 134) Pers.hist. tidsskr. 14. rk. III, s. 137f. (H. Friis). 135) Dansk biogr. leks. XIII, s. 224f. 136) Smst. s. 216f. 137) Smst. V, s. 7f. 138) Smst. XXIII, s. 73f. 139) Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles hist. I, s. 341f.; Wiberg I, s. 206. 140) Bjørn Kornerup: Ribe katedralskoles hist. I, s. 379f. 141) Kinch anf. skr. II, s. 249. 142) Kinch anf. skr. II, s. 217; H. F. Rørdam anf. skr. III, s. 600f.; Dansk biogr. leks. XIX, s. 478f.

Stiftamtmand Henrik Christian Nielsen, Ribe

Ved *Carsten Teilman Hald.*

Den 19. nov. 1885 døde stiftamtmand Henrik Christian Nielsen, Ribe, efter et langt og begivenhedsrigt liv. Nogle af minderne om dette er af stiftamtmanden selv blevet fæstnet på papiret, således som hans personlige erindringer fra de slesvigske krige, der er blevet publiceret i »Fra Ribe Amt« 1910 og 1911. Men ud over disse findes der tre forskellige memoireudkast til en samlet livsbiografi, det første fra 1850, det næste fra 1861 og endelig det sidste fra 1881, hvori man kan mærke, at den efterhånden aldrende mand vil gøre en sidste indsats for gennem stablen af aktstykker at lade et langt liv dukke op. Men hver gang blev det kun til fire næsten enslydende sider, men mellem linierne fornemmer man, at det er som om de kongelige udnævnelser og diplomer, de private breve og dokumenter, af hvilke mindetemplet skulle rejses, hver gang er blevet ham for levende, for nærværende og for smertelige, således at når den fjerde side var nedskrevet, var lysten og viljen til at fortsætte opbrugt, måske også i en vis erkendelse af, at man ikke selv magter kunsten at skille klinten fra hveden. Aktstykkerne blev atter lagt tilbage i den sorte mappe, omhyggeligt nummereret, for derpå at finde deres vante plads i skrivepulten.

Med udgangspunkt i biografien af 1861, der nedenfor er suppleret med enkelte genealogiske oplysninger, vil

der på de efterfølgende sider blive gjort et forsøg på at videreskrive levnedsløbet, der slutter i 1855 med overtagelsen af amtmandsposten, for derved at tegne et personligt livsbillede af den noble stiftamtmand Henrik Nielsen, i hvis embedsperiode bl. a. grundlæggelsen af Esbjerg havn og by, samt anlæggelsen af det sydvestjyske jernbanenet fandt sted.

Biografien lyder således:

Mit Levnedsløb:

Henrik Christian Nielsen – Søn af Justitsraad, Amtsforvalter Rasmus Nielsen¹⁾ og Abellone Christine, f. With.²⁾ Min Fader var Søn af Hjulmand Niels i Hornum, Bjerger Herred, Vejle Amt, og Anne Mortensdatter af Overbye

Stiftamtmand Henrik Nielsen (1805–85).

Fotografi fra ca. 1873.

Mark i Katstrup Sogn; tilbragte sin Ungdom først i tarvelige Kaar, blev Kontordreng, og kom derefter i Tjeneste hos Major Hans Christian Moltrup i Vestervig i Thy, blev Fuldmægtig ved Amtsstuen i Thisted, og levede derpaa en Tid som Privatmand, indtil han i Aaret 1807 blev udnævnt til Amtsforvalter for Ribe Amt, hvilket Embede han beklædte i 32 Aar indtil sin Død i 1839. I Thisted indgik han Ægteskab med min

Moder Abelone Christine With, datter af Provst Peder With³⁾ og Hustru Christine Johanne Riber.⁴⁾

Den 14. December 1805 kom jeg til Verden i Thisted, og efter min Faders Ansættelse i Ribe i 1807 tilbragte jeg dér min Ungdom, og dimitteredes fra Ribe Cathedralskole i 1825, tog samme Aar Examen Artium, næste Aar Examen Philol. et Philosoph. og i 1830 juri-

Amtsforvalter Rasmus Nielsen
(1765-1839).

Maleri udført 1835-39.

disk Embedsexamen, theoretisk og praktisk, med første Charakter til alle Examina. I de paafølgende Aar opholdt jeg mig i Kjøbenhavn, men søgte forgæves Ansættelse i Collegierne og tilbragte Tiden med Volontørarbejde ved Kjøbenhavns Nordre Birk hos Birkedommer, Justitsraad Knudsen, hos Højesteretsadvokat Guldberg og paa Generalauditor Aagesens Kontor, indtil jeg 8.

Marts 1835 blev constitueret som Auditeur ved det Slesvigske Infanterie Regiment i Byen Slesvig; samme Aar indtraadte jeg i Ægteskab med Jacobine Laurentze Eilschou,⁵⁾ Datter af Apotheker Christian Cornelius Eilschou i Ribe og Hustru Anania Hansen, og af hvilket Ægteskab er os fødte tre Levende Børn, to Sønner og en Datter.

Den 25. Februar 1837 blev jeg forsat som Regimentsquarttermester og Auditeur til Slesvigske Jægercorps i

Eckernförde, og den 10. Juni 1841 udnævnt til Overauditeur, og gik i 1842 med dette Corps som 4de Jægercorps tilbage til Slesvig. Her blev jeg indtil Oprørets Udbrud den 24de Marts 1848, da Corpset opløste sig, idet nogle gik mod Syd og andre mod Nord.

Jeg forlod da Byen Slesvig til Fods over Flensborg og kom til København, hvor jeg meldte mig til Disposition, og opholdt mig en kort Tid, indtil jeg opfordredes til at overtage Intendanturen for det saakaldte Nørrejydske Reservecorps, og først Modstræbende overtog jeg det mig aldeles ukendte Hverv.⁶⁾ Forinden jeg forlod København, modtog jeg Opfordring fra den for Hertugdømmet Slesvig oprettede Regeringskommission om at overtage Amtsforvalterembedet i Haderslev, men troede paa Grund af det ovennævnte mig overdragne Hverv ikke at kunne modtage samme, og afgik med et højst tarveligt – næsten komisk – Intendanturpersonale – en forhenv. Sergeant, exam. juris Rosenkilde, som Regnskabsfører, en Officiant ved Det kgl. Bibliotek, amanuensis Philipsen, som Kasserer, en forhenv. Skolelærer, Jacobsen, som Skriver og en Underofficer som Depotforvalter – til Kolding. Besætningen var udgaet af Tidens højst vanskelige Forhold, men de vare hver for sig flinke og dygtige Mennesker. Jeg meldte mig i Kolding hos Generalcommandoen – Oberst Baggesen.⁷⁾ Men faa Dage efter modtog jeg fornyet Opfordring fra Commissionen i Haderslev og tilskrev nu Krigsministeriet (Tscherning), som derefter dispenserede mig fra Intendanturposten og beskikkede en anden, Forvalter ved Den kgl. Grønlandske Handel L. N. Langeland, som ogsaa indfandt sig. Da jeg havde afleveret eller skulde aflevere til min Eftermand, stod Slaget ved Slesvig, Paaskedag. Fjenden besatte Hertugdømmet Slesvig; min Eftermand gik med Skib til Fyen, hvornæst jeg atter meldte mig til Tjeneste hos

Generalcommandoen, og med den trak Nordpaa lige til Aalborg, og saa ned ad Jylland. – Fra den Tid indtil Fredsslutningen 1851 forestod jeg den Nørrejydske Intendantur, der efterhaanden udviklede sig til et stort Maskinerie med Fuldmægtig, Skrivere, Depot- og Magasinforvaltere o. desl. Nørrejyllands Intendantur angik egentlig kun alle de lokale militære Institutioner i Jylland, men i 1849 fik jeg et meget væsentlig Tillæg, idet der overdrages mig Intendanturforsørgelsen for det Ryeske Corps, som jeg da fulgte paa det berømte Tilbagetog ved Kalløe og Helgenæs. Dette Afsnit af min Intendanturvirkosomhed hørte vistnok til de besværligste, men blev ubestridig tillige det interessanteste; og i det hele taget kan jeg ikke nægte, at hvorvel Intendanturvæsenet for mig begyndte under højst tarvelige og lidet lovende Udsigter, saa medførte de tre Krigsaar dog megen Tilfredsstillelse for mig; og efter at være sluppet helskindet gennem et Hverv, som i flere Henseender egnede sig til at sætte gode Navn og Rygte paa Spil med, kunde jeg ikke andet end med Tak og Paaskjønnelse til de Mange, som stod mig bi, see tilbage paa disse Aar med saa mange Minderige Afsnit.

Da Krigsbegivenhederne syntes at nærme sig en Afslutning, skulde jeg dog ogsaa til at tænke paa min Re-traite, og da i 1850 det Embede, som min Fader i over 30 Aar havde beklædt, Amtsforvalterembedet i Ribe, blev ledigt, ansøgte jeg om dette, og blev udnævnt dertil, men paa Opfordring fra Krigsministeriet forblev jeg paa min Plads ved Intendanturen indtil Krigens Afslutning i 1851, hvorefter jeg overtog Amtsforvalterembedet i Ribe 1. April s. aa. Fra Krigsminister Hansen modtog jeg kort efter gjentagne Opfordringer til at overtage Tjenesten som Generalintendant for Armeen, men frabad mig samme. Den 11. Maj 1855 udnævntes

jeg til Stiftamtmand over Ribe Stift og Amtmand over Ribe Amt. – Samme Aar bortkaldtes min Hustru fra mig.

Således lyder levnedsløbet med stiftamtmandens egne ord, men til disse er det dog muligt at føje et par enkelte for derved at supplere og fuldføre biografien.

Selv om Henrik Nielsen blev født i Thisted og i dåben blev opkaldt efter den rige Thisted-købmand Henrik Christian Knakkegaard,⁸⁾ blev Ribe dog hans barndomsby, hvor barndomshjemmet var Porsborg, hvis smukke stuer blev rammen omkring ham i de første tyve år. Ikke blot boligen røbede forældrenes velstand, thi

Augusta Tuxen, f. Nielsen.
Maleri udført af
svogeren, krigsassessor Julius Tuxen.

vel var faderen en fattig karetmagerson, men ved dygtighed, flid og påpasselighed havde han formået at skabe sig en formue, der yderligere blev forøget ved hans ægteskab med en velhavende provstedatter, således at forældrene evnede at give deres søn den bedst tænkelige uddannelse og opdragelse. Derfor var det vel nok fra barnsben en selvfølge, at Henrik Nielsen skulle sættes i Ribe Cathedralskole, og da forældrenes bedste ven var skolens bekendte rektor, P. N. Thorup, tør man formode, at der er blevet draget omsorg for, at

hans undervisning i Puggaardsgade har været den bedst mulige. Fra skolens vinduer har han haft udsigt over til stiftamtmand Werner v. Moltkes nyopførte bolig, der gennem næsten tredive år skulle blive hans eget hjem.

Udover sønnen Henrik havde justitsråd Rasmus Nielsen og hustru Abelone With endnu en søn, den senere apoteker Niels Nielsen, f. 9. januar 1811 og d. 11. aug. 1899, og to døtre, den ene ved navn Augusta, gift med kommandeurkaptajn Tuxen, og den anden Elise, gift med etatsråd Blom.⁹⁾

Ved forældrenes død i henholdsvis 1835 og 1839 istemte P. N. Thorup først justitsrådinden og siden justitsrådens pris i to smukke digte, der er gengivet i den lille digtsamling »Gravblomster«.

På sin faders kiste satte Henrik Nielsen følgende ord:

Elsket og savnet
af Paarørende og Venner
agtet og yndet
af Medborgere og Foresatte,
slumrer her
den trætte Olding,
Justitsraad og Amtsforvalter R. Nielsen,
født den 10de November 1765
død den 27de November 1839.

Efter de grundige læreår i Ribe fulgte studieårene ved Universitetet i København, hvor han bl. a. hørte konferensråd J. F. W. Schlegels forelæsning i statsforfatningsret, samt Mathias Bornemanns gennemgang af kriminalretten og den bekendte J. L. Kolderup Rosenvinges foredrag om dansk retshistorie og formueret. Efter sin særdeles veloverståede juridiske embedseksamen søgte han forgæves ind i centraladministrationen, og først efter fem års forgæves søgen blev han i 1835 udnævnt til auditor ved det slesvigske infanteriregi-

ment. Den 30. oktober samme år indgik han ægteskab med barndomsveninden Jacobine Laurentze Eilschou, men over bryllupsfesten lå der mørke skygger, forårsaget ved at hans moder var død knap tre uger før, den 11. oktober, fuldstændig uventet midt under alle forberedelserne. Ved dette ægteskab med afdøde apoteker Christian Cornelius Eilschous ældste datter blev han besvoret med samtlige af de gamle ripensiske slægter, idet svigermoderen, daværende fru apoteker Anania v. Stöcken, var datter af rektor Lorenz Hansen og svigerfaderens moder, Ingeborg Kristine Heldvad, tilhørte på spindesiden de gamle rådmandsslægter Frisch og Frausing, der blandt andre atter er beslægtet med den gamle storkøbmandsslægt Baggesen.

Efter brylluppet slog det nygifte auditorpar sig ned i Slesvig, hvorfra de i 1837 flyttede til Eckernförde, hvor deres ældste søn, Rasmus Christian Cornelius, blev født den 4. marts 1839. I 1841 flytter de tilbage til Slesvig, hvor deres anden søn, Frederik, blev født den 20. marts 1847.

Som det fremgår af ovennævnte biografi, måtte den daværende overauditor Henrik Nielsen flygte fra Slesvig ved oprørets udbrud. Det er værd at bemærke, at han var den eneste af hertugdømmernes seks auditører, der forblev sin ed til den danske konge tro.¹⁰⁾ Under den slesvigske krig kom han til at forestå intendanturen for Nørrejylland, der fra en vanskelig start udviklede sig til et perfekt system, således som det omtales i hans personlige erindringer fra 1848–50. Inden for intendanturtjenesten har man karakteriseret ham som »en fremragende Dygtighed og en hjælpsom, ligevægtig, overordentlig tiltalende Personlighed«. ¹¹⁾ Den 29. dec. 1848 modtog han Dannebrogordenens Ridderkors som tak for sin troskab mod kongen. I 1849 blev forsyningerne til Det Ryeske Korps lagt ind under den nørrejske in-

tendantur, og disse, der var de eneste, der i 1849 gav forsyningsvæsenet problemer, blev løst med stor dygtighed, betydelig omsigt og aldrig svigtende nidkærlighed.¹²⁾ Selv omtaler Henrik Nielsen disse episoder i et brev til sin foresatte, chefen for armeens intendantur, U. F. von Schmidten, således: »Det er et uroligt Liv, dette Ryeske Korps har forskaffet mig; og jeg vil haabe, at det ikke skal vare forlænge; jeg staaer for Tiden med eet Ben i Ebeltoft og et andet i Skjering og til afveksling paa Helgenæs – Roelsøgaard – Vosnæsgaard p. p. Hovedet skulde være alle Vegne, og dertil Rækker det ikke. Maven er paa Kalø, og den har det bedst, thi jeg har et fortræffeligt Kvarter«. I Skjering havde Olav Rye sit hovedkvarter og i Ebeltoft det nørrejske intendantur. Her forblev H. C. Nielsen indtil 25. juli 1849, men da havde Olav Rye allerede fundet sin heldedød på Trælleskansen ved Fredericia.¹³⁾

I året 1849 fødtes den 2. marts i Fredericia Henrik Nielsen og Jacobine Eilschou's yngste barn, datteren Anania Christine Augusta Nielsen. Thi umiddelbart efter at Henrik Nielsen havde forladt Slesvig, efterladende hustruen med de to sønner, blev hun forjaget fra byen og tog til Nibstrup ved Limfjorden, der ejedes af hendes stedfaders broder, justitsråd C. C. v. Stöcken; herfra drog hun til Fredericia, som hun atter forlod kort før stormen den 6. juli for at tage til Odense for i april 1850 at tage til Ribe.

I 1850 blev amtsforvalterembedet i Ribe ledigt, og dette sin faders gamle embede søgte Henrik Nielsen, hvilket blev ham benådiget, for den 18. december s. å. at blive udnævnt til virkelig justitsråd. Men selve amtsforvalterembedet tiltrådte han først 1. april 1851, idet han under hele krigen forblev i embedet som intendant for Nørrejylland.

Men kun få år fik Henrik Nielsen lov til at beklæde

amtsforvalterembedet, thi i 1855 blev han udnævnt til kammerherre Hans Helmuth von Lüttichaus efterfølger som stiftamtmand over Ribe stift og amtmand over Ribe amt, efter at han gentagne gange havde været konstitueret som dennes stedfortræder. Udnævnelsen fandt sted den 11. maj, og den 1. juni flyttede stiftamtmand Nielsen ind i amtmandsgården i Puggaardsgade. I denne anledning lod han holde en stor fest for barn-
domsbyens honoratiores, slægt og venner, thi fejres måtte det, at han som den første ripenser havde opnået sin bys fornemste embede; men festdagene blev kun alt for korte, thi under middagen måtte den nysudnævnte stiftamtmandinde Jacobine Laurentze forlade bordet som følge af et ildebefindende, og den 8. juni lukkede stiftamtmand Nielsen sin barndoms og ungdoms veninde og elskede hustrus øjne, der knapt en måned havde oplevet at være fødebyens første dame. Hun døde af tyfus, og samtidig lå sønnen Christian ligeledes syg af samme sygdom – han overlevede, men ikke uden mén.

Hvor hårdt end tabet af hustruen havde været for Henrik Nielsen, begyndte han nu sin manddoms gerning, og ligesom han som hærens intendant havde erhvervet almindelig anerkendelse, blev hans indsats som embedsmand ikke mindre rosværdig, idet han i høj grad erhvervede amtets tillid og agtelse.

Fra barnsben var han ikke blot bekendt med amtets problemer, men han kendte, først og fremmest fra sine talrige rejser rundt i dette og fra sin daglige spadseretur gennem Ribes gader med sine børn, samtlige indbyggere – høj som lav. En lille anekdote illustrerer glimrende den agtelse, som han besad. Engang var nemlig to bønder kommet i strid om deres markskel, og for at gøre en lang diskussion kort enedes de om at forelægge sagen for stiftamtmanden, thi han måtte dog

vide, hvad der var lov og ret. Sammen fulgtes de derfor ad til Ribe, hvor de med det samme fik foretræde for stiftamtmanden. Med megen iver forklarede de sagen og dens stridsspørgsmål, og næsten inden den sidste var blevet færdig med sit defensorat, havde amtmanden allerede beordret sin kusk til at spænde for, og sammen med de stridende parter kørte han til åstedet, hvor han uden yderligere kommentarer svang sin sølvknappede stok og blot sagde: »Mine herrer! her går skellet, og efter dette have man sig at rette«. Hermed var sagen ordnet, idet bønderne bøjede sig fuldstændig for afgørelsen, og således var en dyr og kostbar proces mellem parterne undgået, og de forskellige stridsspørgsmål hurtigt og effektivt bragt ud af verden.¹⁴⁾

I 1857 i dagene omkring 1. oktober modtoges Frederik VII i amtmandsgården som Henrik Nielsens gæst, hvorimod grevinde Louise Danner indlogeredes hos biskoppen, der endnu på daværende tidspunkt beboede Tårnborghuset i Ribe. Mangfoldige forberedelser gik forud for besøget, blandt andet måtte man sørge for en låge mellem bispehaven og amtmandshaven, således at kongen og grevinden uset kunne besøge hinanden. Ligeledes blev der købt nyt sengetøj og -linned af bedste kvalitet, men disse indkøb kunne have været sparet, da kongen medbragte sit eget. Ligeledes et nyt servantestel blev anskaffet til lejligheden – hvidt porcelæn med gyldne kanter – men da kongen efter flere dages ophold forlod byen, konstaterede husjomfruen, at kongen overhovedet ikke havde vasket sig, således at Frederik VII's bekendte rædsel for vand og sæbe heller ikke ved denne lejlighed lod sig fornægte! At kongen og grevinden har befundet sig vel i Ribe er vist hævet over enhver tvivl, thi ved afrejsen overrakte kongen stiftamtmanden en gulddåse med det kongelige monogram skrevet med et halvt hundrede brillianter på en blå

emaljebund på låget. Hvor mange af denne slags pretiosa kongen har bortgivet vides ikke, men man véd, at kong Oscar af Sverige bl. a. har modtaget en sådan. Dåsen antages at være fransk guldsmedearbejde af stor lødighed. Også grevinden må for en gangs skyld have befundet sig vel, thi hun forærede husets da otte-årige, smukke rødhårede datter et par ørenringe, der havde været hendes egne. Også fremover stod Henrik Nielsen i sin konges gunst, for den 21. december 1859 blev han udnævnt til Dannebrogsmænd og den 6. juli 1861 til Kommandør af Dannebrog.

Men nye personlige sorger skulle ramme stiftamtmanden, idet hans datter døde den 3. december 1863 – kun fjorten år gammel – og dødsårsagen antages at være noget så tragisk som en arsenikforgiftning, der var forårsaget af nogle nyopsatte silketapeter i amtmandsgården.¹⁵⁾

Med året 1864 kom den anden slesvigske krig, hvor stiftamtmanden sammen med bl. a. borgmester Ad. Meiner fra Ribe og andre højere jyske embedsmænd blev deporteret til Rendsborg, idet de nægtede at acceptere de krav om leverancer, som de tyske besættelsesmagter forlangte. Både før og under fangenskabet var Henrik Nielsen de fangnes ordfører og talte sin egen og sine medfangers sag med stor dygtighed.¹⁶⁾

En enkelt episode fra krigen skal her omtales, da den udspillede i amtmandsgården. Under stiftamtmandens fravær huserede en del ubudne gæster, der blandt andet af husjomfru Lone Petersen forlangte »Brantwein und Butterbrot«. Men herpå reagerede hun med egne ord således: »A støj ve æ Komfur og gne o en Kiel, saa kom æ Soldater o roft: Mehr Brantwein und Butterbrot. A svar slet et, A bar gne o e Kiel, de roft højer og højer, A lo som A slet et hør et. Tesidst ven' de sig rasen om

o roft die domme Dänen, sie können nicht verstehen«.17)

Ved stiftamtmandens tilbagekomst fra fangenskabets var hans første handling at kræve de af okkupationsmagten beslaglagte varelagre udleveret, og ved hurtig og snarrådig optræden forhindrede han, at byen blev plyndret, idet han erklærede over for den stedlige øverstbefalende, at våbenhvilen var en realitet og dokumenterede dette ved at henvise til, at han kom lige fra Rendsborg. Under krigen indlagde stiftamtmanden sig i det hele taget særlig fortjeneste ved den varme interesse, store omsorg og utrættelige flid, hvorved han arbejdede på at forbedre de vanskelige kår, hvorunder amtet levede, således formåede han f. eks. at få sognefoged A. K. Hansen fra Gjesten frigivet fra fangenskab ved at henvende sig til general Wrangel, idet sognefogden var blevet taget til fange efter vores sejrige rytterfægtning ved Vorbasse og blev under grusom tortur slæbt til Flensborg; stiftamtmanden fik her udvirket, at den hårdt medtagne mand blev frigivet efter tyve dages forløb.18)

Da tabet af hertugdømmerne var en kendsgerning, og Ribe ved den nye grænsedragning var blevet kongerigets yderste bolværk mod sydvest, modtog stiftamtmanden i dagene umiddelbart efter greve Knud Brockenhuis-Schack († 1892) på besøg. Greven medbragte et stort Dannebrogssflag, der før krigen havde vajet over Gram Slot, da han ikke ønskede, at dette vanhelligedes ved at blive opbevaret på tysk territorium; han bad stiftamtmanden om at gøre ham den personlige tjeneste at opbevare flaget, indtil Sønderjylland atter måtte blive dansk. Ønsket blev opfyldt, og ved genforeningen i 1920 vajede flaget atter over Gram.19)

»Hvad udad tabes, skal indad vindes« var de ord, der prægede tiden efter 1864, og naturligvis mærkedes

også Hedeselskabets ånd i Ribe amt, hvor man påbegyndte beplantningen af de store hedearealer. Den 24. november 1866 indregistreredes Houborg Plantage som nr. 1 i Hedeselskabets register. Stiftamtmanden havde ingen andel i de før stiftelsen foregåede forhandlinger, men han skaffede det unge selskab tilskud fra Det kgl. Landhuusholdningsselskab, og personlig støttede han foretagendet ved at opkøbe dets aktier.²⁰⁾ Fra 1867 var han medlem af Repræsentantskabet for Det danske Hedeselskab.

Skal der i dag være grund til at huske stiftamtmand Henrik Nielsen og fremhæve hans navn i rækken blandt de mange dygtige embedsmænd, der gennem tiderne har været i Ribe, bør man nok fremhæve hans indsats som initiativtager og stifter af Ribe og Omegns Landboforening. Foreningen blev stiftet i den historiske rådhusal i Ribe den 28. maj 1863. Ved denne lejlighed holdt stiftamtmanden et langt foredrag, hvor han redegjorde for det formålstjenlige i at stifte en landboforening og om en sådans opgaver og sigte. Umiddelbart efter foredraget fandt den første indmeldelse sted, ikke færre end 128, således at der kun manglede 22 i de 150, der var nødvendige for, at foreningen kunne få andel i de 17.600 rdl., som staten årligt stillede til rådighed for dyrskuernes præmiering af godt tillægskvæg. Efter formålsparagraffen var opgaven at virke for landbrugets fremme, for heste og kvægavlens forbedring samt for træbeplantning. Som foreningens første formand valgtes naturligvis stiftamtmanden, der beklædte posten indtil 1872.

I 1865 arrangerede landboforeningen sit første dyrskue, der samtidig blev en stor national folkefest. Byens ringriderkorps red til grænseovergangene ved Egebæk (Hviding) og Skallebæk for at tage mod de sønderjyske gæster, hvorpå begge hold samledes foran Søn-

derport, idet over 1.000 mennesker var stævnet til Ribe fra grænselandet i dagens anledning. Med musik i spidsen drog optoget gennem den gamle stiftsbys gader, for foran rådhuset at blive modtaget af stiftamtmanden i fuld galla. Klokkeren uddelte han præmier for de udstillede dyr, og festen endte med dans på hovedengen og med festfyrværkeri. Ejendommeligt nok er der bevaret et brev af den 26. juli 1865, hvor stiftamtmanden bl. a. skriver til sin broder Niels Nielsen i anledning af dennes sølvbryllup: »Her vil blive en urolig Dag idag, da vi skulde have Dyreskue, og stor Mængde Mennesker ventes til Byen«. ²¹⁾

På landboforeningens generalforsamling i 1866 viste medlemmerne deres store taknemlighed mod stiftamtmanden ved at overrække ham en pompøs opsats, der var lavet af ikke mindre end 7 kg lødigt sølv.

Gennem sit arbejde for fremme af landbruget kom stiftamtmand Nielsen i kontakt med to mennesker, med hvem han knyttede nært venskab, først og fremmest kammerherre Theodor Rosenørn-Teilmann til Nørholm (1817–79) og dernæst landvæsenskommissær Henrik Hans Christian Lautrup til Estrup (1814–1890), hvis datter, Maren Marie Christine, f. 17. februar 1842, † 22. april 1910, den 30. oktober 1869 skulle blive gift med sønnen Christian.

Inden for skyttesagen gjorde han ligeledes sin store indflydelse gældende, og ved amtsskytteforeningens stiftende sammenkomst hos gæstgiver Greisen i Ribe lørdag den 2. marts 1867 talte han »med megen varme for Skyttesagen i almindelighed og for Amtsskytteforeningen i særdeleshed« og påpegede, at »man hvad Skydeøvelserne angik ingenlunde maatte tilsidesætte de militære Øvelser, men at ogsaa disse burde omhyggelig indøves«. Dette møde havde til følge, at amtsskytteforeningen blev stiftet, og den 5. august samme år

blev den første amtsskyttefest afholdt i Ribe. Ved denne lejlighed drog 125 gæve skytter gennem byens gader efter først på Torvet af kommunalbestyrelsen at have modtaget en fane som gave. I Puggaardsgade gjorde optøget med musik i spidsen holdt for at hilse på stiftamtmanden. Da skydeøvelserne var tilendebragt på banerne uden for Nørreport kl. 18,30, trådte skytterne under gevær og dannede en firkant, i hvis midte stiftamtmanden gav meddelelse om resultaterne.²²⁾

Også foreningen »Klubben« nød godt af stiftamtmandens årvågenhed, thi denne forening støttede han bl. a. ved aktieopkøb. Endvidere var han heller aldrig bleg for at støtte private med hjælp eller lån, således vides han i 1880 at have forstrakt M. C. Pontoppidan²³⁾ med et lån, således at denne kunne bestride sine forestående eksamensomkostninger. Fra 1869 sad han i bestyrelsen for Kronprins Frederiks Fond.

For at yde sit bidrag til løsning af landets fortvivlede situation efter 1864 lod stiftamtmanden sig i 1866 indvælge i Landstinget, men udtrådte allerede i 1870 og ønskede ikke genvalg, da en tiltagende tunghørighed begyndte at genere ham. I samme tidsrum var han medlem af rigsretten. Men den 27. december 1876 modtog han følgende skrivelse fra kongen:

Christian den Niende af Guds Naade Konge til
Danmark etc.:
Vor Gunst!

Vi give herved Dig, Os Elskelig Herr Henrik Christian Nielsen, Storkors af Danebrog og Danebrogsmænd, Stiftamtmand over Ribe Stift og Amtmand over Ribe Amt, tilkjende, at Vi, i Henhold til Grundlovens §§ 34 og 39, allernaadigst vilde have Dig udnævnt til livsvarigt Medlem af Landstinget.

Thi har Du at rette Din Lejlighed efter at møde i den

nu forsamlede Rigsdag samt uopholdelig til Vor Konseilspræsident at indberette Modtagelsen af dette vor Allerhøjeste Reskript.

Dermed sker vor Vilje!!

Befalende Dig Gud!

Skrevet paa Vort Slot Amalienborg

den 27. December 1876.

Under vor Kongelige Haand og Segl.

Christian R.

Således gik det til, at han endnu en gang blev medlem af landstinget, og lydige som han var mod sin konge, modtog han kaldet, selv om det faktisk var ham ret besværligt. Til brug for sine ophold i København havde han en lejlighed på Marmorpladsen, og på disse rejser til hovedstaden medbragte han altid sin husjomfru Lone Petersen, der i Ribe altid lavede hans mad, medens husbestyrerinden, frk. Susanne Petersen, forblev i Ribe for at styre huset i hans fravær. Fra landstinget lod han sig afskedige i 1881 efter at have indgivet ansøgning.

At Christian den Niende satte pris på Henrik Nielsen er givet, hvilket bl. a. resulterede i, at kongen i 1875 dekorerede ham med Dannebrogsoordenens storkors. Egentlig skulle han have haft kammerherretitlen, men da man forsigtigt forespurgte, om stiftamtmanden ikke kunne tænke sig at tage navneforandring f. eks. til »With-Nielsen«, blev der svaret tilbage, at »værdigheden af stiftamtmand er mig nok« – thi dengang var navnet Nielsen og kammerherretitlen så vidt vides uforenelige. I respekt af det svar man havde fået, benådede kongen ham til gengæld med storkorset. Fra Ordenskapitlet kom der den 29. juli 1875 en forespørgsel om, hvilket våben man måtte ophænge i De kgl. Ridderordeners Kapel på Frederiksborg Slot. Dette spørgs-

mål forblev ubesvaret, men til sin søn Christian skulle stiftamtmanden blot have sagt: »Det ville dog være naragtigt, hvis jeg, en Hjulers Barnebarn, anlagde mig Hjelm og Skjold, thi i saa Tilfælde burde mit Vaabenmærke være en Hjulbør«. ¹⁴⁾

I 1865 faldt det i stiftamtmand Niensens lod at ordne

Apotheker Christian Nielsen, Varde.

Ca. 1870.

apoteker v. Stöckens testamente; dette ordnede han således, at hovedparten af v. Stöckens formue tilfaldt Eilschou-slægten, medens det resterende blev anvendt til oprettelse af et legat til opdragelse af uformuende drenge og piger fra Ribe og opland; legatet blev funderet med 30 tdr. land af Ribe Ladegårdsmark, og fundatsen hidrører ligeledes fra stiftamtmanden.

I 1865 havde Henrik Nielsen den store glæde at se sønnen Christian blive farmaceut, og i 1869 skaffede han ham bevillingen på Varde Apotek samt de nødvendige midler til finansiering af købet, og i 1879 lod han en ny apoteksbygning opføre, idet det i realiteten var stiftamtmanden og hans dygtige svigerdatter Marie Lautrup, der var ledende arkitekter, således at sønnen i videst muligt omfang ikke blev bebyrdet med de pro-

blemer, et så omfattende byggeri medførte, idet han aldrig var blevet rask efter sygdommen i 1855. De nye bygninger kom derfor også til at bære præg af, at byggherrerne var en stiftamtmand og en godsejerdatter, således at privatlejligheden blev på over 20 værelser, men hertil skal dog føjes, at der til apoteket dengang hørte et stort personale, der delvis boede og spiste dér, og endelig indrettede stiftamtmanden også et værelse til sig selv, hvor han boede, når embedsforretningerne ikke lagde beslag på ham i Ribe, således at han i sine seks sidste leveår hyppigt opholdt sig i Varde.²⁴⁾

Sønnen Frederik besluttede at træde i sin faders fodspor, og efter at være blevet student fra Ribe Kathedralskole er-

hvervede han i 1873 den juridiske embedseksamen, men døde af tyfus allerede 2. september 1874. Umiddelbart før sin død modtog han fra Wien et erkendtlighedsdiplom, idet han på verdensudstillingen dér i 1873 havde udstillet en ravkæde, som han med stor kunsthærdighed selv havde forarbejdet. Tabet af denne søn, der ligesom den anden besad en fremragende forstand og store menneskelige egenskaber, blev vel nok et af de

Marie Nielsen, f. Lautrup.

Ca. 1870.

tungeste kors, skæbnen lagde på den efterhånden aldrende stiftamtmand.

Under indtrykket af dette dødsfald forstår man så udmærket, at et menneske, der havde fulgt sin alt for tidligt døde hustru, sin fjorten års datter og nu sin

Frederik Nielsen,
senere cand. jur.

voksne søn til graven, og kun sad tilbage med en søn, der var mærket af sygdom, måtte reagere som han gjorde, da man begyndte at foreslå ham at tage navneforandring for en kammerherretitels skyld og at anlægge sig våben og skjold grundet på modtagelsen af en ordensdekoration.

Næsten knust under vægten af disse begivenheder nedskrev stiftamtmanden i dagene umiddelbart efter Frederiks

død sine testamentariske bestemmelser, der her gengives i den fulde ordlyd, da dette dokument giver et levende billede af testators person. Det lyder således:

Jeg er blevet saa stærkt mindet om Livets Forgjængelighed, at det ligger nært at tænke paa sin egen Bortgang, og hvad tieneligt dermed staaer i Forbindelse, og da Du min kjære Christian i saa Fald nu vilde staae ene om at tage eventuelle Bestemmelser, har jeg, kun som

en mulig Veiledning og til Lettelse, og ikke som nogen nødvendig Rettesnor for Dig eller Andre, her villet gjøre nogle Bemærkninger og Udtalelser, idet jeg har ladet ligge hermed nogle lignende i et for Aar tilbage nedskrevet Concept, hvis Forudsætninger nu ikke mere ere tilstede.

Da der jo i hvert Fald vil udfordres nogen juridisk Hjælp eller Forretnings Førelse til Ordning af mine Efterladenskaber, saa vil en saadan med god Føie kunde findes hos Procurator Ferslev²⁶⁾ – og ellers ogsaa hos Rosenvinge,²⁷⁾ som imidlertid har fuldt op at rende med.

Mine Formuegjenstande ere anførte paa en i min Pult liggende Fortegnelse (med dette), og bestaaer egentlig kun i Deigberg Kierketiende, 2 Nationalbankaktier, 2 stk. Brandassurance ditto, samt i alt mit indboe. – Deigberg Kierketiende bør vistnok helst søges solgt, og derom veed Rosenvinge saa temmelig Besked;²⁸⁾ jeg anslaaer den for at være af omtrent 4000 Rdl. eller 3500 Værdie, som maaskee dog kan være menneskeligt nok at fordre; 1000 Rdl. ere laante derpaa i Sparekassen; – Bestyrelsen er forøvrigt i gode Hænder hos Lybeckers.²⁹⁾ – De nævnte 4 Stk. Actier (Nationalbank og Brandass.) bør opbevares som gode Papirer, med mindre du engang skulde trænge til Pengene, men saa kan der jo ogsaa *laanes paa dem*.

Demæst er det væsentlige af mine Efterladenskaber jo mit Indboe, som vist langt vil overstige, hvad Du kunde have Brug eller Plads for; og Du skulde derfor ikke af Veneration belemre Dig med mere, end hvad Du kunde have rimelig Brug af, og nogenlunde kunde raade med eller opbevare; – men naar Du engang faar Raadighed over hele din Bygning, vil Du jo nok have Brug for noget mere end nu;³⁰⁾ – men det Øvrige bør vel realiseres; – med Kong Frederiks Gulddaase kan

Du fremdeles jo gjøre og lade aldeles som Du synes – sælg den, og alt det Sølvtoj, som findes, bliver vist ogsaa for meget for Dig; jeg siger dette kun for at der kan forholdes dermed aldeles ubunden af alle hensyn, som ellers ofte lader Vedkommende belemre sig med Alle haande. – Alle de juridiske Bøger sælges selvfølgelig, men dersom Rosenvinge kunde ønske et eller andet Værk deraf, saa var det vel anbragt; jeg har altid paa-skjønnet hans gode Forstand, og lad ham faae mine Bøsser med Tilbehør og den lange Riffel samt min Jagt-kniv (i Pultskuffen).

Jørgen Kjær³¹) skulde gjerne have en Erindring, saasom min Baglade Doublet, hvis han til den Tid ingen har selv og ellers en anden Gjenstand; i saa Fald kan Rudolf faae Bagladeren, dersom han til den Tid ikke selv har een, ellers sælg den. – Den lille Diamantbryst-naal, maa Du opbevare til en af Marierne³²) eller en anden af dine, den har været min Moders. Som Du af hoslagte iøvrigt vil see, skal Jomfruen (Lone Petersen) have sit Værelses Bohave og dette *suppleret med det behøvende*. Til Nvbr. 1875 har hun været hos os i 25 Aar, og det er mit Ønske, at hun for den lange og tro Tjeneste skulde have 500 Rdl. som en Erkjendelse og derhos en Erindringsgjenstand. – Frk. Susanne Petersens Interesse for os Alle vilde jeg gjerne see paa-skjønnet; hvad Indboe hun selv kunde Ønske, hvad enten med et Mindestykke eller paa anden Maade, men jeg veed ikke ret at nævne det. – Frøken P. bør have sine Sengerequisiter suppleret, da hun har slidt paa sit eget i mit Hus. – Hvad der har hørt til mit personlige Pilleri og nogle gamle Sølvbægere pp. kan Du jo tage til Dig, det kjende I jo nok.

Jeg har her kun foreløbig skrevet løst hen, hvad der er faldet mig ind, og kan maaske efterhaanden föie et eller andet til. – Overlever gl. Kjær mig, saa lad ham,

den gode kjærlige Ven, faae et eller andet til Erindring af Solvtøj eller deslige.

Vor kjære Frederiks Ravhalsbaand bør blive i Familien som et Minde om ham og hans smukke Færdighed. – Det gamle tykke Gulduhr³³) er som Du veed et gl. Familiestykke, om ikke af stor praktisk Betydning. –

Maaske forunder Vor Herre mig endnu nogle Aar med Eder – maaske ikke; – i Første Fald kommer der maaske Supplering til disse Linier, som jo ikke have stor Betydning, men hvormed jeg som sagt kun vilde lette Dig et eller andet; vor kjære Frederiks uventede Bortgang fremkaldte dem. – Skulde jeg bortkaldes andetsteds end her, vilde jeg dog om skee kan, gjerne hvile hos mine kjære derude.

Eders kjærlige Fader

H. Nielsen.

Lad Rudolph³⁴) faae den lille Riffel med Nysølvbeslaget og den gamle forgyldte Tobaksdaase, den hidrører fra tante Hou.³⁵) – Theodor ogsaa en lille Gjenstand. – Men som sagt disse Udtalelser ere kun Antydninger; gjør hvilkensomhelst Forandring deri, som I maatte skjønne.

Sjældent har et testamente givet en arving større dispositionsmuligheder end dette, idet stiftamtmanden faktisk kun beder sin søn drage omsorg for, at der bliver sørget for husbestyrerinden og for husjomfruen; desuden ønsker han, at sønnen skal opbevare Frederiks ravsmykke og moderens diamantnål.

Og sønnen fulgte faderens anvisning – dog med en enkelt undtagelse. Han sørgede for, at erindringsgaverne kom til de rette, sørgede både for husjomfruen Lone Petersen, der endte sine dage i klosteret i Ribe, og for, at husbestyrerinde frk. Susanne Petersen udtog bo-

have og udstyr nok til at starte et pensionat. Kun på et enkelt område var sønnen ulydig mod faderens ønske, idet hans veneration mod forældrenes minde var stor. Derfor blev kong Frederiks gulddåse ikke realiseret, mængderne af sølvtøj forblev usolgt – der var bordsølv til over 36 personer, hvoraf en del var københavnersølv fra det 18. århundrede, og empiremøblerne fra amtsforvalter Rasmus Niensens hjem på Porsborg samt de sortbetrukne, gedigne Christian den Ottende mahognimøbler, gyldne konsolspejle og engelske chippendalemøbler fra embedsboligen i Puggaardsgade endte derfor hos sønnen på Varde Apotek.

Den 11. maj 1880 kunne Henrik Nielsen fejre sit 25 års jubilæum som stiftamtmand, og i den anledning blev der foranstaltet en indsamling blandt amtets beboere, der indbragte en kapital på 3684 kr. 23 øre, hvilket beløb stiftamtmanden selv rundede op til 4000,- kr., for hvilket han stiftede »Stiftamtmand Henrik Christian Niensens Jubilæums Legat« til fordel for »Tjenestetyende af begge Kjøen paa Landet og i Kjøbstæderne i Ribe Amt for lang og tro Tjeneste i samme Familie«. Legatet skulle uddeles af amtsrådet i 7 portioner, hvoraf de to blev livsvarige, medens de øvrige skulle uddeles som årlige præmier.

Efter eget ønske indgav Henrik Nielsen i 1884 sin afskedsbegæring, der blev ham bevilget med tilkendegivelse af kongens påskønnelse af og tilfredshed med hans lange og udmærkede virke i statens tjeneste.

Med afskeden fulgte fraflytningen af embedsboligen og indretningen af et nyt hjem, der blev førstesalen af det nuværende Hotel Munken på v. Stöckens Plads, og her lukkede sønnen, hans kære Christian, hans øjne den 19. november 1885. Under stor deltagelse blev han stedt til hvile på kirkegården bag Sct. Katharina, hvor hans grav endnu findes.

Kilder og noter:

1) Født den 10. nov. 1765, † 27. nov. 1839 i Ribe. 2) Født den 28. juli 1772, † 11. okt. 1835. 3) Peder With var sognepræst til Dragstrup og Skallerup, født 25. jan. 1730, † 16. febr. 1794, søn af skrædder Christian With og Inger Sørensdatter Schandorph, gift anden gang den 6. nov. 1767 med 4) Johanne Christine Riber af Vester- og Østervandet, født i Agerholm Præstegård 13. marts 1738, † 24. jan. 1816. Provsteparret skal ifølge Wibergs Præstehistorie have besiddet en betydelig formue. 5) Jacobine Laurentze Eilschou, f. 9. okt. 1809, † 8. juni 1855, datter af apoteker Chr. Corn. Eilschou, f. 28. aug. 1777, † 8. juli 1830, og hustru Anania Hansen, f. 30. maj 1788, † 4. okt. 1864, og gift anden gang i 1831 med apoteker, senere kammerråd Frederik Hansen v. Stöcken (1796–69), hvorved Ribe Løve Apothek efter tre generationer gled ud af Eilschou-slægtens hænder. 6) Denne afdeling af intendanturen hørte under »Generalcommandoen i Nørrejylland«, hvorunder henhørte samtlige i provinsen værende militære etablisser, der ikke hørte til hærens mobile del, såsom pladskommandantskaber, depoter, eksercerskoler etc. 7) Frederik Ludvig August Haller Baggesen (1795–1865), søn af digteren Jens Baggesen, cfr. FRA 1911, s. 230, note 1. 8) Henrik Christian Knakkegaard (1750–1808), købmand i Thisted, gift med Christine Margrethe With, datter af sognepræst Peder With og Johanne Christine Riber. 9) Endvidere var der endnu en datter hos justitsråd Rasmus Nielsen, men vedkommende antages at være død spæd. 10) Gerhard Brammer: Den danske Hærs Intendanturtjeneste 1848–1918, p. 33. 11) I. c. p. 33. 12) I. c. p. 108. 13) I. c. p. 101 og Charles Beck: »Generalmajor Olaf Ryes Tilbagetog gennem Nørrejylland 1849«, Kjøbenhavn 1863, p. 16. 14) Anekdoten hidrører fra stiftamtmand Nielsens sønneatter, fru apoteker Jac. Friis af Varde (1872–1962). 15) Kilden til det her anførte er den i note 14 omtalte fru apoteker Friis. 16) Dette fremgår af de af kammerherre Gustav v. Stemann udgivne breve fra stiftamtmand Nielsen til sønnen Christian i 1864, der er publiceret i Fra Ribe Amt 1910. 17) K. H. Rosenstand: Da Ribe skulde plyndres i 1864. Vestkystens Kronik den 22. febr. 1946. 18) H. K. Kristensen: Fra Blåvandshuk til Kolding Fjord, s. 272 og 277. 19) Cfr. note 14 og 15. Efter stiftamtmandens død i 1885 blev flaget opbevaret hos sønnen, apoteker R. C. C. Nielsen af Varde. 20) Harald Skodshøj: Houborg Plantage. 21) Aage Buchreitz: Ribe og Omegns Landbofor. Vestkysten 27. maj 1963. N. Nielsen var gift med en berlinerkniplingshandlerdatter Ulrikke Charlotte Marie Thormann († 28. sept. 1903), som han havde lært at kende under en studierejse til Tyskland. I forlovelsestiden døde svigerforældrene således at Ulrikke Thormann og hendes to yngre søstre kom til Ribe, hvor de kom til at bo hos amtsforvalter Rasmus Nielsen. Den ene af disse søstre, Pauline Thormann († 1887?), blev gift med senere distriktslæge Jon Sigurd Øgmundsen, og den anden, Emilie Thormann († 1899), var gift tre gange i Ribe, første gang med købmand Søren Lundager († 1859), anden gang med købmand Niels Jacobsen († 1859) og tredje gang med adjunkt Jean Fischer († 1895). Apotheker Niels Nielsen havde selv 12 børn, hvoraf 6 dør spæde, 1 datter Olivia dør 12 år gammel, således

Stiftamtmand Henrik Christian Nielsen, Ribe

at de fem overlevende bliver sønnerne Rudolph og Theodor, der døde i 1878 af gul feber ud for Brasiliens kyst, og døtrene Jacobine, der blev gift med distriktslæge Søren Jensen på Fanø, Nanna, der blev gift med civilingeniør Hugo Glahn, og endelig Emilie Ulricha Nielsen, der blev gift med kgl. Hofmedicus Edward Ipsen. 22) P. Friis: Ribe Amts skytteforening. Vestkysten 27. febr. 1967. 23) Marius Clod Pontoppidan (1861–1950), exam. jur. i 1882, senere landsretssagfører i Ribe og byrådsmedlem. 24) Apotheker R. C. C. Nielsen havde i sit ægteskab med Marie Laurup fem børn: Marie Jacobine, f. 28. aug. 1870, exam. pharm., † 12. aug. 1913; Jacobine Christine, f. 2. febr. 1872, gift med apoteker H. C. A. Friis af Varde, † 30. okt. 1962; Henrik Nielsen, f. 8. juni 1874, exam. pharm., løjtnant og proprietær, † 1950; Frederik Nielsen, f. 13. febr. 1875, exam. pharm., boede hos søsteren på Varde Apothek, † 1923; Christine Nielsen, f. 23. marts 1878, massøse, boede ligeledes hos søsteren på Varde Apothek, † 1954. Apotheker Nielsen døde d. 7. jan. 1920. 26) Chr. Ferslev (1854–1941), overretssagf. i Ribe, senere byfoged sammesteds, og siden dommer i Køge. Gift m. Eline Quedens af Ribe. 27) Frederik Wilhelm Rosenvinge (1882–1910), exam. jur., fuldmægtig ved Ribe Stiftamt fra 1850–94; blev i 1869 kammerassessor. 28) Kirketienden for Dejbjerg var afhændet inden stiftamtmandens død i 1885. 29) Formentlig Johan Georg Lübecker (1843–1877), exam. jur., ansat i postetaten; døde i Californien. 30) Varde Apothek blev først ombygget fem år senere, og indtil 1884 boede fru apoteker Mathilde Helms i det gamle apoteks enkesæde. 31) Jørgen Johan Kiær, f. den 5. febr. 1829 i Varde, † 2. sept. 1911 i Ribe, stiftfysikus, konferensråd og æresborger i Ribe, søn af stiftfysikus Hektor Frederik Kiær og hustru Rebekka Krohn, gift den 25. april 1861 i Ringkøbing med Vilhelmine Albertine Rosenvinge, f. 13. dec. 1834, datter af sparekassesserer Jens Brostrup Rosenvinge og Jacobine Marie Schubert. 32) Apotheker Christian Niensens hustru eller ældste datter. 33) Der er tale om et såkaldt »studeøje«, der har tilhørt i al fald stiftamtmandens morfader pastor Peder With. 34) Rudolph Nielsen, f. 2. marts 1842 i Kappels Mølle ved Bogense, blev gift med Amalie Schindel, datter af generalmajor Conrad Ferd. Schindel og Sophie Amalie Moltke, og havde i sin lægebolig på Vemmetofte et stort orkidégartneri; de havde tre døtre, af hvilke kun den ældste blev voksen, nemlig Marie Nielsen, der blev rektor for Rysensteen Gymnasium; hun var cand. mag. og døde ugift i 1923. Dr. Nielsen døde 8. okt. 1897. 35) Tante Hou er vist nok apoteker Eilschous ugifte datter, Elisabeth Jochumine, f. 27. juni 1816, † 1878; hun styrede en vis årgang hus for apoteker v. Stöcken.

De her benyttede arkivalier er stillet mig til rådighed for denne artikel af stiftamtmandens oldebarn, frk. Edith Friis, Varde, for hvis hjælp jeg takker.

Fra arbejdet i modstandsbevægelsen i midtjyske distrikt

Modstanden mod den tyske besættelse fik et ret forskelligt forløb i landets forskellige egne, alt efter vilkår og muligheder. Det var også tilfældet i det område, der her skal meddeles noget om, nemlig den nordlige del af Ribe amt samt Holmslands klit. Det var givet, at arbejdet ikke var det samme, om det skulle udføres inden for Rommels Vestvold, i fiskerbyen Hvide Sande eller langs de for besættelsesmagten så vigtige jernbanelinier.

Også ofre af menneskeliv og lidelser blev forskellige, men alle, der optoges i grupperne eller ydede dem hjælp, vidste, hvad det kunne komme til at koste.

Bortset fra beretningen om den første modstandsbevægelse i Grindsted under skolebestyrer Høirup er det bylederne, der kort efter besættelsens ophør nedskrev de følgende afsnit. Dog er listerne over frihedskæmperne af pladshensyn udeladt, selv om de egentlig burde have været med. Kun navne på ledere, folk taget af Gestapo og folk, der måtte gå under jorden, er nævnt.

OMRADE Z

Den første spire til modstandsbevægelsen i Nr. Nebel blev sået i sommeren 1943, da læge Leif Petersen, Nr. Nebel, fik kontakt med en sabotageleder fra studenterfraktionen, som pålagde læge Petersen at starte et undergrundsarbejde i Nr. Nebel. Den første modstand bestod i spionage, og der var fra Nr. Nebel rig lejlighed

hertil, idet de store tyske befæstningsanlæg – nogle af de største i landet – kun lå få kilometer borte i Nymindegab. Anlæggene her blev efterhånden fotograferet og opmålt, tankspæringer, bunkers og minefeller blev indtegnet på kort, som via Sverige sendtes til den engelske efterretningstjeneste. Og samtidig foretoges mindre opkøb af pistoler hos tyske soldater, som var i pengeforlegenhed.

I efteråret 1943 fik læge Leif Petersen og landsrets-sagfører Ohsten, Nr. Nebel, forbindelse med den danske efterretningstjeneste, først i Varde og senere i Esbjerg. Denne forbindelse opretholdtes til kapitulationen den 5. maj 1945, idet alle militære meddelelser blev givet til de danske officerer, der arbejdede i efterretningssvæsenet.

Imod slutningen af 1943 blev sabotagegruppen i Nr. Nebel startet, og efter at den havde modtaget en sending sprængstof fra Esbjerg, holdt den for en sikkerheds skyld en øvelsessprængning på Tipperne i Ringkøbing Fjord. Man ville være overbevist om, at sprængstofferne nu også virkede, således som anført i brugsanvisningen. På hjemturen fra prøvesprængningen var læge Leif Petersen og en efterlyst sabotør for øvrigt nær blevet taget af en tysk patrulje, men de slap dog med skrækken.

Hen på sommeren anskaffede sabotørerne de første engelske maskinpistoler og amerikanske Winchester-rifler, og om søndagen holdtes der skydeøvelser på en af tyskeres skydebaner i Hemmet – dog kun når vindretningen var gunstig for modstandsfolkene.

Langt hen i året 1944 kom politibetjentene Kjeld Hansen og Christen Thygesen, Tarm, til Nr. Nebel og fik forbindelse med gårdejer Carl Peter Jensen, Vadgården, der nu foranledigede, at modstandsbevægelsen i Nr. Nebel fik kontakt med Midtjyske Distrikts syd-

vestlige Sektion X. Politibetjent Christen Thygesen var på dette tidspunkt næstkommanderende for sektionen og stedfortræder for lederen, løjtnant Børge Hansen, Skive, der gik under dæksnavnet »ingeniør Buhl«.

Kort efter politibetjentenes besøg kom Børge Hansen til Nr. Nebel, hvor han redegjorde for modstandsbevægelsens planer og organisationen. Lederen af det nye byområde, der kom til at hedde Z, blev gårdejer Carl Peter Jensen, der antog dæksnavnet »Jens Olsen«. Til næstkommanderende udnævntes dyrlæge Tage Sørensen, »Jens Andersen«, og de to herrer gik derefter i gang med at organisere modstandsbevægelsen i Nr. Nebel efter de nye planer, der var udarbejdet af Danmarks Frihedsråd.

Dette job var jo et stykke arbejde af en så sjælden art, at man ikke bliver præsenteret for det i hvert slægtled i Danmarks historie, men arbejdet var interessant. Folks syn på undergrundsbevægelsen var på dette tidspunkt ret velvillig og indstillingen ret positiv, men alligevel brød alle sig ikke om at tage skridtet over i frihedskæmpernes rækker. Det var måske forståeligt, thi henrettelser og tortur hørte næsten til dagens orden.

Hos langt de fleste af dem, som blev spurgt, var svaret et øjeblikkeligt: »Ja, jeg skal gøre det som en dansk mand. Jeg kan ikke undslå mig for at gøre denne indsats for mit nødstedte fædreland«, og flere gav tillige udtryk for taknemlighed over, at de var blevet spurgt, fordi de længe havde ønsket at komme i forbindelse med den illegale undergrundsbevægelse, således at de kunne være med til at bekæmpe Danmarks undertrykkere.

Fra ledelsens side var det på det bestemteste blevet pointeret, at helst ikke for mange måtte kende hinanden inden for modstandshæren, og derfor rettedes der kun henvendelse til nogle enkelte i hvert sogn, folk,

Fra arbejdet i modstandsbevægelsen i midtjyske distrikt

som man i forvejen kendte, og som man mente havde mulighed for og evne til at kunne udbygge modstandsbevægelsen på stedet.

Resultatet blev, at der i løbet af vinteren 1944 og foråret 1945 groede massive og sikre modstandsgrupper frem ude omkring i sognene på Nr. Nebel-egnen.

Inden kapitulationen den 5. maj var styrken oppe på 220 mand, og der blev ikke – som så mange andre steder – optaget nye medlemmer i grupperne efter kapitulationen. Alle frihedskæmperne havde været med i modstandsbevægelsen, mens tyskerne og dermed Gestapo endnu var i landet.

Nr. Nebel-området strakte sig fra Søndervig i nord til Kærgård Strand i syd, og derfra omtrent ret øst ind til hovedvej 11. Denne udgjorde grænsen mod øst, til man mod nord kommer på højde med Hemmet, hvor grænsen bøjer af og går nord om Hemmet og ud til Ringkøbing Fjord.

Den første sabotage foregik tidligt på foråret 1945 og blev rettet mod de tyske forsvarsanlæg i Sædding ved Nr. Nebel, og den anden mod Lundager-anlægene. Omsider fik sabotørerne opsnuset, at tyskerne forberedte et stort pansergravanlæg, som truede med at ødelægge mange kvadratkilometer jord. Ved den efterfølgende aktion blev i alt en halv snes pumpeanlæg med ledninger totalt ødelagt, og 100–200 skovle og trillebøre blev fjernet. Arbejdet på disse anlæg standse så efterhånden, dels fordi arbejderne nægtede at fortsætte, dels fordi grundvandet på grund af de sprængte pumpeanlæg nu stod så højt, at der ikke kunne arbejdes i pansergravene.

Mod en del af værnemagtens biler blev der rettet »sukker-sabotage«, hvilket vil sige, at sabotørerne kom sukker i benzinen og olien, hvorefter vognene efter nogle få kilometers kørsel brændte sammen. Også på

Nr. Nebel jernbanestation havde sabotørerne travlt, dog ikke med at sprænge linien, men de kontrollerede al ammunition og sprængstof, inden tyskerne fik det, og endvidere åbnede man en del kasser med landminer, fjernede denatorene og lukkede kasserne pænt til igen.

Den 26. april 1945 fik sabotagelederen, læge Leif Petersen, meddelelse om, at et troppetog skulle afgang fra Nr. Nebel jernbanestation sydpå den 28. april. Det medførte tropper, som skulle forsvare en stærk linie ved Kielerkanalen og derfra trække sig kæmpende op gennem Jylland. Det blev derfor besluttet at angribe toget på et nærmere udvalgt sted mellem Lunde og Outrup. Her foretog gruppen en underminering af jernbanelinien på ca. 100 meter med fire med hinanden dobbelt forbundne og kraftige bomber. Arbejdet varede i 4½ time. Det var planen, at en vagt, når toget forlod Lunde station, skulle signalere til sabotørerne, hvorefter to tågesignaler med lang ledning til den første bombe skulle anbringes. Denne foranstaltning skulle give lokomotivfører og fyrbøder, der eventuelt var danskere, en chance for at slippe fra sprængningen.

Det var læge Leif Petersens gruppe, der ville foretage sprængningen. Man var netop færdig med anbringelsen af sprængladningen og på vej hjemad, da man blev indhentet af en tysk banepatrolje, der tog mekaniker Børge Lorentzen, konstruktør Leif Jøcumsen og smedemester Arne Sørensen. Det lykkedes sidstnævntes søster at advare lægen, der atter advarede Asker Jensen, så de to undgik fangenskab. Under rå behandling førtes de tre arresterede til Esbjerg, hvor deres værste bøddel var en dansk mand, der var blevet tyskernes håndlanger. Skønt general Lindemann havde befalet, at sabotører grebet på fersk gerning, omgående skulle skydes, slap de med livet på grund af kapitulationens nærhed, og da denne indtrådte, blev de frigivet. Dyrslæge Sørensen og

sagfører Ohsten blev også arresteret. De kendte intet til sabotagen og blev efter to dages forløb givet fri. Under afhøringerne viste det sig, at tyskerne vidste så meget om Nr. Nebel, at de må have haft en lokal spion eller meddeler.

Læge Leif Petersen, der kendte alle sabotagegruppens og de øvrige modstandsfolks navne, søgte med det samme »under jorden« for ikke at blive taget af Gestapo og eventuelt gennem tortur komme til at røbe navne. Da han var borte, var der ingen risiko for de øvrige medlemmer, som ikke kendte hinanden.

Efter at byledelsen i Nr. Nebel havde modtaget de første våben, begyndte man på instruktionen, der blev givet på Sdr. Vium skole hos lærer Bech og hustru, der begge modigt og beredvilligt stillede såvel hjemmet som skolestuen til rådighed for modstandsbevægelsens instruktør, politibetjent Christen Thygesen, der også flere gange boede hos dem.

Instruktionen foregik på den måde, at frihedskæmperne instrueredes gruppevis, og når den ene gruppe var færdig, forlod den skolen ad bagdøren, mens den nye gruppe kom ind ad fordøren og sådan fremdeles i nattens løb.

Politibetjent Thygesen var en meget sympatisk mand, som alle i grupperne satte stor pris på.

Også modtagelse af våbenedkastninger blev planlagt, og man udså sig en velegnet plads på Østerhede i nærheden af Sdr. Vium. Lærer Bech var med sine grupper i Sdr. Vium og Hemmet udset som leder ved nedkastningerne, men pladsen nåede ikke at komme i brug før kapitulationen.

Såfremt det var kommet til kamphandlinger på jysk grund, ville modstandsbevægelsens folk i Nr. Nebelområdet have fået en vanskelig opgave. Skovene og klitterne derude på vestkysten var gennemkrydset af

minefelter, pigtrådsspærringer og pansergrave for at imødegå en eventuel allieret landgang fra søsiden.

Ved Nymindegab var der særligt store befæstningsanlæg med et utal af betonbunkers og kanonstillinger for svært skyts samt jernbaneflak. Desuden var der pejlestationer både ved Nymindegab og Årgab. Det var dele af Rommels Vestvold.

Selve den store tyske militærlejr ved Nymindegab var projekteret til at kunne tage 11.000 mand, men så mange kom der nu aldrig. Dog var der til stadighed 3.000 mand til vagttjeneste og betjening af de mange kanoner og antiluftskyts. Lejren, der var noget af det første, tyskerne byggede efter besættelsen, stod under ledelse af en oberst Hechmann, som modstandsbevægelsen havde ikke så få genvordigheder med efter kapituleringen den 5. maj 1945.

Den 29. august blev Carl Peter Jensen arresteret, mens han færdedes ude ved forsvarsanlæggene. Han blev sat i arrest og blev her til dagen efter, sigtet for spionage. Da han imidlertid hverken var i besiddelse af papir eller blyant, blev han frigivet.

For hver dag der gik, blev terrænet mere og mere spækket med minefelter og telefonledninger. Og ude i klitranden gik det direkte kabel mellem Tyskland og Norge, og disse vigtige strategiske mål var det meget nødvendigt at få indtegnet på kortene.

Egnen omkring Nr. Nebel var til stadighed oversvømmet af tyske tropper, og omkring den 5. maj var der ca. 7.000 mand i området, ledet af en general med stab i Henne stationsby. Dette viser, hvor vigtig denne strækning af Jyllands vestkyst var for tyskerne.

Selv om det således så ud til at blive en varm omgang at være sabotør og partisan i en sådan hvepserede, voksende modstandsstyrkerne støt uge for uge.

Ved organiseringen af modstandsbevægelsen stødte

Modstandsfolk i Nr. Nebelområdet, distrikt Z. Midt i billedet oberst C. C. Larsen, Aarhus, chef for region II (i uniform), ved hans højre side byleder C. P. Jensen, dernæst dyrlæge T. Sørensen og kaptajn A. Holm Laurssen.

Fra arbejdet i modstandsbevægelsen i midtjyske distrikt

man på isolerede grupper i Nr. Nebel, Lunde, Nr. Bork og Hvide Sande, men de gik senere alle ind under hovedledelsen, der bestod af gårdejer Carl Peter Jensen, byleder, dyrlæge Tage Sørensen, Nr. Nebel, næstkommanderende, læge Leif Petersen, styrkeleder for Nr. Nebel og førstelærer C. M. Clausen som leder af F-grupperne.

Under Nr. Nebel sorterede Lunde, som tidligt havde en gruppe, hvor husmand Jacob Holbæk var delingsfører med husmand Martin Legaard, købmand Alfred Nielsen, smed Svend Aage Djernes og landmand Niels Pedersen som gruppeførere. Førstelærer H. K. Kristensen varetog posten som leder af F-grupperne.

I Outrup var lærer Ejnar Bøgh Hansen delingsfører med købmand Jens Steenberg, landmand Søren P. Leuridsen og førstelærer S. Ravn Jensen som gruppeførere.

Delingsfører i Sdr. Vium-Hemmet var førstelærer Laurids Bech, Sdr. Vium, og gruppeførere kommis Johs. Frahm, Hemmet, gårdejer Anton Pedersen, Sdr. Vium, og gårdejer Oluf Kristensen, Hemmet.

Manufakturhandler Magnus Werenberg Petersen var delingsfører for grupperne i Sdr. Bork og Nr. Bork, og her var gruppeførerne smedemester Møller Christensen, maskinmester Damgaard Hansen, gårdejer Jakob Høy Kjeldsen, pastor Gammeltoft Hansen og gårdejer Peder Holm Hansen.

I Henne var der tre gruppeførere, nemlig pastor Kold Jensen, bestyrer Ove S. Christensen og gårdejer Gustav Jensen. I Kvong var førstelærer Schmidt fører for gruppen dér, mens manufakturhandler Chr. Høy var gruppefører i Nymindégab. I Hvide Sande var ledelsen overdraget kaptajn *Alfred Holm Laursen*, og her på den smalle Holmslands Klit får man for alvor et billede af den danske fiskers indsats i modstandskampen. Om denne har Holm Laursen givet følgende skildring:

»OMRADE Z 2

Den danske fiskers kamp mod besættelsesmagten.

Modstandsbevægelsen i Hvide Sande begyndte allerede tidligt. Efter besættelsens første lammende chok vågnede befolkningen her, som jo hovedsagelig består af fiskere, op til erkendelse af, at der ved tildragelserne omkring den 9. april 1940 var sat en plet på Danmarks ære, og at denne plet kun kunne vaskes af ved en organiseret modstand mod tyskerne.

Men befolkningen stod rådvild over for spørgsmålet om, hvorledes en sådan modstand skulle etableres, og selv om mulighederne allerede i efteråret 1940 og foråret 1941 blev drøftet og overvejet blandt de mænd, der følte sig kaldet til at gå i spidsen, var det dog først i sommeren og efteråret 1941, at planerne begyndte at tage fast form. Da kom kaptajn Alfred Holm Laursen, Hvide Sande, i forbindelse med flere højtstående officerer i den danske hær, hvem han fortalte om befolkningens sindelag og ønsker og de drøftelser, der havde fundet sted, og det blev derefter pålagt ham at etablere en permanent lokal efterretningstjeneste samt at oprette en gruppe på 20 udvalgte mænd, så vidt muligt tidligere værnepligtige, som i tilfælde af væbnet modstand mod tyskerne kunne optræde som gruppeførere og organisatorer ved mobiliseringen af de danske styrker og fremskaffelsen af våben og udrustning til dem.

Efterretningstjenesten blev straks etableret, og den arbejdede støt til kapitulationen den 5. maj 1945.

Blandt de gode danske mænd, både yngre og ældre, hvis sindelag og evner gjorde dem egnet til en sådan tjeneste, blev der på hver plads på Holmsland Klit udvalgt en eller to, som skulle indberette alt, hvad der skete i deres område af interesse for det danske militærs efterretningsvæsen.

Om hver eneste befæstningsanlæg, tyskerne lavede, blev der indgivet rapport, så vidt muligt med kort, hvoraf fremgik anlæggets nøjagtige beliggenhed og udstrækning, dets sikringsforanstaltninger, pigtrådsspæringer, minefelter, tankgrave og lignende, besætningens styrke, fortets bestykning, telefonforbindelser, til rådighed stående transportmidler o. m. a. Troppernes identitet blev ligeledes så vidt muligt fastslået, så det var danskerne bekendt til hvilken våbenart, division, regiment, bataljon eller kompagni, hvert enkelt detachement hørte. Yderligere blev enhver forandring i stillingernes armering og deres mandskabsstyrker indberettet, og ved mandskabsstilgang og afgang tillige, hvor de gamle drog hen, og hvor de nye kom fra, samt om det var krigsvante tropper eller rekrutter til uddannelse.

Også tyskernes hemmelige dæknavne for de forskellige afdelinger blev opsnappet. De benyttede nemlig hverken numre eller de officielle betegnelser for afdelingerne, når de telefonerede indbyrdes, men i stedet et tilfældigt valgt ord. Således betød en tid »Vielliebchen« kystkommandoen i Hvide Sande, »Hühnerhandler« infanterikompaniet samme sted, »Mamsell« bataljonen i Sønderby skole og »Hauswirt« regimentet i Ulfborg. At kende disse dæknavne var nødvendigt for de modstandsfolk, som aflyttede tyskernes telefonsamtaler, da de ellers ikke kunne vide, hvem der talte med hvem.

Denne aflytning havde i øvrigt engang nær givet anledning til, at hele efterretningstjenesten var blevet afsløret. Der var blevet aflyttet en samtale fra bataljonen til kompagniet i Hvide Sande, hvori det meddeltes, at der næste dag skulle holdes skarpskydning med svært artilleri fra Stauning tværs over fjorden og ud over Vesterhavet, og de huse på Holmsland Klit, der lå i skudlinien, skulle evakueres så længe skydningen stod på.

Bataljonen betegnede evakueringsområdet som sektorerne B. 24-26, og ved hjælp af et tysk militærkort, som frihedskæmperne på et tidligere tidspunkt havde sat sig i besiddelse af, konstateredes det, at det var den nordligste del af Årgab og den sydligste del af Hvide Sande, det drejede sig om. En times tid efter at samtalen havde fundet sted, kom den tyske næstkommanderende op til kaptajn Laursen og bad ham underrette befolkningen om evakueringen. Han medbragte en løs kortskitse, hvor evakueringsområdet var indtegnet, men Laursen så straks, at området var gjort større både mod nord og mod syd, end bataljonen havde forlangt, velsagtens som en ekstra sikkerhedsforanstaltning fra kompagniets side.

Uden at tænke over det, sagde kaptajn Laursen derfor: »Jamen, de huse dér kommer da ikke i betragtning. De ligger jo uden for B. 24-26, og det er de eneste sektorer, der skal evakueres«.

»Såh«, svarede løjtnanten og så skarpt på Laursen, »hvor ved De det fra?«

Laursen var klar over, at han var ude på tynd is, og svarede straks: »Det er allerede meddelt os for nogen tid siden, at denne skydning skulle finde sted, og så skulle vi være klar til at evakuere B. 24-26«.

»Mærkværdigt«, sagde løjtnanten, »vi har først fået meddelelsen for en time siden. Det må jeg vist have undersøgt«.

Så gik han, og kaptajn Laursen begyndte straks at træffe forberedelser imod en eventuel undersøgelse, men få dage efter blev løjtnanten forflyttet, og der kom ikke mere ud af historien.

Indsamlingen af alle de ønskede oplysninger til efterretningstjenesten bragte selvfølgelig mange gange frihedskæmperne i vanskelige situationer, og de kom ofte til at stå i et uheldigt lys over for befolkningen.

Sådan begyndte fisker Harry Toft Christensen, der foruden spionagen også var medlem af sabotagegruppen i Hvide Sande, pludseligt at interessere sig for et par danske piger, der arbejdede i det tyske køkken og som boede i et lille sommerhus i klitterne. Adskillige tyske underofficerer havde deres gang her, og om aftenen gik snakken livligt omkring en flaske snaps eller andet drikkeligt, som de kunne få fat på.

I dette celebre selskab søgte Harry Toft Christensen gennem pigebørnene indpas, hvad der naturligvis omgående vakte den dybeste forargelse blandt hans kammerater, men af gode grunde kunne han jo ikke på dette tidspunkt fortælle dem, at den danske snaps ofte løsnede tyskernes tungebånd, så de fortalte ting, der var af den største betydning og interesse for spionagen. Han fik mange værdifulde oplysninger, hvoraf flere havde skæbnesvangre følger for tyskerne.

En aften drøftede underofficererne de berygtede V 1 og V 2 bomber, som på dette tidspunkt hver dag fløj ind over Sydengland og London. En feltwebel fortalte, at han samme dag havde fået en mand hjem fra orlov, og denne havde med sine egne øjne set en affyringsstand for V 2-bomber i udkanten af Bonn på Rhinens vestlige bred mellem Köln og Koblenz. Flere af de tilstedeværende tyskere var kendt i Bonn, og de ville vide nøjagtigt, hvor standen lå, og efterhånden fik Harry Toft Christensen, der lyttede andægtigt til samtalen, et så godt billede af V 2-startbanen, at han hen på natten kunne aflægge en detaljeret rapport. *Ugen efter blev Bonn bombarderet af Royal Air Force, og V 2-startbanen totalt ødelagt.*

Disse små hyggelige sammenkomster fik imidlertid en brat ende. Der var koldt i pigernes lille sommerhus, og de lånte derfor nogle tæpper af en tysk underofficer, men da han en dag skulle have munderingseftersyn,

kom han og ville have tæpperne igen, så længe eftersynet varede. Der var imidlertid ingen tæpper – sandsynligvis har pigerne solgt dem, og for at klare sig, fortalte de, at tæpperne var blevet stjålet. Mistanken faldt straks på Harry Toft Christensen. Underofficeren tilkaldte kystvagten, og i procession drog de til fiskerens lille hus i »Mamrelund«, hvor han boede sammen med en anden fisker ved navn Aksel Nielsen.

Toft Christensen var ikke hjemme, men trods Aksel Nielsens energiske protester gennemrodede tyskerne hele huset. De lukkede skabe og kister op og undersøgte alt, hvad der var i dem, de rev sengetøjet af køjerne og endevendte det hele, både dyner, puder og madrasse, og Aksel Nielsens øjne stod stive i hovedet, for under madrassen i Harry Tofts køje og gemt mellem gamle aviser lå al hans riffelammunition. De fandt den imidlertid ikke, men derimod opdagede de, at der blandt tæpperne var et, der bar tysk mærke og lignede de tæpper, der blev udleveret de tyske soldater. Så forlangte de, at Harry Toft, så snart han kom hjem – og inden en time – skulle indfinde sig i kystvagten og gøre rede for, hvor han havde tæppet fra.

Harry Toft Christensen kom imidlertid ikke, inden timen var gået, og så var tyskerne på ny i hans hus, hvor de foreholdt Aksel Nielsen, at hvis hans kammerat ikke snart indfandt sig, ville han blive eftersøgt og arresteret. Kort efter kom Harry Toft Christensen hjem, og han blev naturligvis noget bleg om næbbet, da han hørte, hvad der var sket, men han ihukom sin instruktion om, at han altid skulle optræde uanfægtet og helst lidt storsnudet over for tyskerne, og han slentrede derfor op til kystvagten. Han kom i forhør med det samme, men vagtchefen var meget utilfreds med hans måde at være på.

»De skal stå ret, når jeg taler til Dem«, sagde han bøs.

»Hvem siger det«, svarede Toft, »jeg er ikke tysk soldat«.

»Så få i hvert fald de grabber op af lommen«.

»Hvorfor det? De gør da ingen skade, hvor de er«.

Og på denne elskværdige måde fortsattes diskussionen, men tyskerne fik intet ud af Harry Toft. Han beviste, at han havde købt tæppet, mens han arbejdede i Tyskland, og han var meget indigneret over, at man beskyldte ham for tyveri. Til sidst blev tyskerne træt af tovtrækkeriet og lod ham gå, men han fik ordre til at melde sig i vagten hver dag, indtil tyveriet var blevet opklaret, og det gjorde han pligtskyldigst i lang tid, for der var altid noget at snuse op og få at vide, og hans små sammenkomster med køkkenpigerne var jo udelukket for fremtiden.

Også kaptajn Laursen var ofte i vinden, når han var ude som snushane, og der måtte anvendes de utroligste tricks for at skaffe de oplysninger, som efterretnings-tjenesten forlangte. Da tyskerne byggede de store fæstningsanlæg ved Houvig, fik kaptajnen ordre til at undersøge, hvad der gik for sig, men den øverstkommanderende i Houvig var en meget forsigtig mand, og ingen kunne komme ind på fæstningsterrænet uden at være i besiddelse af en passerseddel, udstedt af den øverstkommanderende selv, så kaptajn Laursen blev omgående smidt ud, da han forsøgte at skaffe sig adgang, enten med en af lastbilerne, der kørte cement til anlæggene eller med en af de håndværkere, der arbejdede på pladsen. Også som kolportør forsøgte han sig, men det nyttede ikke.

Nu rejste kaptajn Holm Laursen på den tid en hel del rundt og holdt oplæsninger i foreninger på egnen, hvilket gav ham en plausibel grund til at være på farten dag og nat, og da han ikke på anden måde kunne få adgang til det stærkt bevogtede område, søgte han at

komme i med de danske arbejdere fra befæstningsanlæggene, når de besøgte restauranterne i Ringkøbing. Han foreslog dem at lave en fest med en lokal revy, som kaptajn Laursen skulle skrive, og de gik ind for ideen med fuld musik.

Men for at skrive revyen skulle Laursen have en del dessiner, og dem måtte han have på arbejdspladsen, og dér kunne man jo ikke komme uden passerseddel fra den øverstkommanderende. Det skulle arbejderne nok ordne, sagde de, og de gik til den øverstbefalende og satte ham ind i sagen med det resultat, at han efter nogle få indvendinger udstedte det eftertragede pas. Det blev sendt til kaptajn Laursen, og der blev aftalt en dag, hvor han skulle komme til Houvig og snakke med arbejderne om sagerne og få dessinerne. Laursen kom, og takket være passersedlen slap han også godt igennem vagten, men det var ham naturligtvis umuligt at finde den lige, slagne vej op til barakkerne, hvor danskerne arbejdede. I stedet forvildede han sig helt over til Flaklejnren og travede omkring derovre som en fortabt sjæl.

I virkeligheden skridtede han hele fortet af og indprentede sig nøje de enkelte anlægs beliggenhed, både batterierne, transformatorstationen, kommandocentralen og maskingeværrederne, og han var ved at se lidt nærmere på minefelterne, da han mødte den øverstkommanderende i egen høje person. Han var bøs og skældte ud, og det formildede ham ikke synderligt, da Laursen viste ham sin passerseddel og forklarede om sit ærinde.

Den tyske major slæbte kaptajn Laursen med ned til vagten og foretog her en regulær afhøring, hvorunder Laursen måtte opgive navnene på de arbejdere, han havde forhandlet med. Der blev sendt bud efter et par stykker af dem, og de forklarede sagen og fremviste en masse optegnelser, de havde lavet til revyen, som Laur-

sen efter aftale skulle skrive. Til sidst gav den øverstkommanderende sig, men hans mistanke var ikke bortvejret, og da Laursen fik lov til at gå sammen med arbejderne, sagde han i en bister tone: »Nu kan De gå over i barakkerne med deres venner og få de forbandede dessiner, men De får en vagtmand med, og han slipper Dem ikke af syne, før De er ude af fortet igen. Og så vil jeg give Dem en ekstra god dessin, og det er ikke at sætte Deres ben inden for spærreområdet igen, for så er det højst sandsynligt, at De bliver skudt på stedet«.

Laursen var lidt åndsfraværende ved sammenkomsten med arbejderne bagefter, og da den var forbi, tog han straks til Ringkøbing, hvorfra en udførlig rapport om alt, hvad han havde set og hørt afgik samme aften. Revyen måtte han for et syns skyld lave, og den blev da også en stor succes, men Laursen sagde alligevel nej tak, da arbejderne kort efter opførelsen inviterede ham til frokost i kantinen i Houvig.

Efterhånden som tiden gik, blev tyskerne åbenbart mere og mere klar over, at der var noget galt et eller andet sted, for i foråret 1944 erklærede de pludselig hele Holmslands Klit for afspærret militærområde med den begrundelse, at der havde været spioner, og en del oplysninger af vigtig militær værdi var sivet ud til de allierede.

De etablerede pigtrådsafspærringer med faste vagtposter ved Søndervig, nord og syd for Hvide Sande, ved Skodsbjerge og ved Nymindegab, og alle beboerne på hele klitten skulle have tysk ausweiss, som sammen med det danske legitimationskort skulle forevises, hver gang en spærring skulle passeres. De udsendte også strejfpatruljer, som standsede alle, de traf på deres vej, og havde deres foranstaltninger været effektive, kunne de når som helst have kæmnet hele klitten. Men som

de landkrabber, de var, skænkede de det ikke en tanke, at man også kunne sejle til og fra klitten, og medens det var umuligt uden ausweiss og passerseddel at komme til Hvide Sande ad landevejen, kunne alle og enhver blot tage med en fiskerbåd frem og tilbage. Den trafik blev da også brugt i stor udstrækning, indtil en forening fra Ringkøbing kom i tanker om at ville lave en udflugt til Hvide Sande og kom sejlene med omkring 100 medlemmer.

De fyldte godt i landskabet i den lille fiskerby og blev da også standset af patruljerne. Da de hverken var i besiddelse af ausweiss eller passerseddel, blev der stor opstandelse i den tyske kommandantur, og turisterne måtte udførligt gøre rede for, hvordan de var kommet til støttepunktet. Så blev denne bagdør lukket, og der blev posteret vagter på havnen, som kontrollerede alle til- og bortrejsende.

Det var meget generende for hele befolkningen, særlig for de fiskere, som til og fra deres arbejdspladse måtte standse og fremvise ausweiss ustandselig, men værre var det for modstandsbevægelsen, idet tyskerne, hvis de ville, kunne følge hver enkelt mand, hvor han gik og stod, dag og nat, blot ved at notere sig, om og hvornår han passerede en strækning.

Deres mistænksomhed blev større og større. En dag stillede kommandanten med to løjtnanter hos kaptajn Laursen og fortalte ham, at de mente at have konstateret, at der var ved at blive dannet en modstandsbevægelse på klitten, og der var tegn på, at denne bevægelse udførte spionage. De ville nu bede Laursen gøre befolkningen opmærksom på, at den slags ville blive slået ned brutalt, og at de nu havde øjne og øren åbne, så ved det mindste tegn på opsætsighed ville det komme til at gå ud over hele befolkningen på Holmslands Klit.

Kaptajn Laursen lod naturligvis uhyre overrasket og

erklærede, at det næppe ville være muligt at danne en modstandsbevægelse herude på klitten. »Hvordan skulle folk bære sig ad med at organisere en undergrundshær på en plads, hvor der er lige så mange tyskere som danskere«, spurgte han. »De kan jo ingen steder mødes, endsig holde øvelser eller sådan noget, uden at vagtposterne øjeblikkelig vil opdage det. Og er der sket spionage så er det sikkert udført af fremmede«.

Tyskerne lod ikke helt overbeviste, og forinden de gik, gentog de deres advarsel til befolkningen. Samme aften var der instruktionskursus i betjening af maskinpistoler ved fire af modstandsgrupperne i Hvide Sande!

Alligevel voldte ausweiss-systemer og spærringerne modstandsbevægelsen mange besværligheder. En dag var der kommet nye kompagnier til Ringkøbing, Holmsland og Søndervig, og kaptajn Laursen skulle indgive oplysninger om deres styrke, sammensætning og meget andet til en af stabsofficererne fra Århus, der ville komme til stede ved et byledermøde i Nr. Nebel samme nat. Laursen kørte til Ringkøbing, men det tog så lang tid at få alle oplysningerne samlet sammen, at han først ved 8-tiden om aftenen var færdig, og da han skulle hjem, var det ham umuligt at få en bil. Han ventede et par timer og brugte tiden til at skrive rapporten, som han puttede ind i sin astrakanhue. Da der stadig ingen bil kom, og rapporten skulle afleveres i Nr. Nebel samme nat, sprang han på cyklen og kørte de 25 km hjem til Hvide Sande.

Da han passerede Vonåbroen, hørte han sirenerne tude inde i Ringkøbing, og han priste sig lykkelig over at være sluppet ud af byen, inden luftalarmen standsede al trafik.

Da han var kommet ud til Holmslands præstegård, blev han indhentet af en lastbil fuld af tyskere. Pludselig skreg en stemme fra vognen: »Halt!« Laursen steg

af cyklen, og en underofficer og en gefreiter sprang af og kom hen imod ham. De bad ham i skæret af lastvognens lygter fremvise sit ausweiss og legitimationskort, mens underofficeren spurgte »Waffen?« »Nej«, svarede Laursen. Officeren gav soldaten ordre til at visitere kaptajn Laursen, der var ved at blive lidt urolig for sin rapport i astrakanhuen.

Men mens dette stod på, hørtes en stærk buldren i luften, og da den blev kraftigere og kraftigere, var der ingen tvivl om, at det var engelske flyvemaskiner, som var på vej ind over Jyllands vestkyst. Officeren fik i en fart lygterne på bilen slukket, mens han kommanderede sit mandskab i dækning, og i forvirringen så Laursen sit snit til at stikke af. Da han var kommet et godt stykke ud ad vejen, løftede han højtideligt på astrakanhuen, der havde fået slagside og sad kækt på snur, hvad den i øvrigt altid havde en tilbøjelighed til, men når man hører, at der sad en 5,35 millimeter Baby-Browning under foret i den ene side, er denne tilbøjelighed jo meget forklarlig.

På resten af cykelturen til Hvide Sande oplevede kaptajn Laursen intet af betydning. Han blev standset og foreviste ausweiss i Klegod, Hvide Sande nord og Hvide Sande syd og slap godt igennem, men klokken var 2 om natten, inden han nåede hjem til sit hus i klitterne.

Her sad hans højre hånd og håndgangne mand, fisker Kai Bloch, og ventede på ham, for det var Bloch, der skulle bringe rapporten videre til stabsofficeren fra Århus ved byledermødet i Nr. Nebel, og det betød en cykeltur på 40 km om natten i modvind på en elendig vej.

Bloch fik rapporten og en dejlig pakke smørrebrød, som fru Laursen havde smurt til ham. På turen gik alt godt, indtil han kom til Nymindegab og havde tilbage-

lagt de to tredjedele af vejen, men så meldte vanskelighederne sig. Den tyske kommandant havde nemlig netop indført fuldstændig trafikspærring af landevejen om natten, og der var ikke tale om, at Kai Bloch kunne få vagterne ved spærringen til at lade sig slippe igenem. Han prøvede med bønner, og han prøvede med trusler, men da det ikke hjalp, opdigtede han en historie om, at han skulle besøge en pige på den anden side spærringen inden det blev lyst, men heller ikke denne forklaring kunne blødgøre de tyske vagtposters hjerter. Da kom Kai Bloch i tanker om den dejlige madpakke, han havde fået af fru Laursen. Han diskede op med herlighederne og holdt dem hen for næsen af den ene vagtpost, og det var mere, end tyskerens disciplin kunne stå for. Han greb hele pakken med den ene hånd og pegede hen ad vejen med den anden. »Aber Schnell«, sagde han, og det lod Kai Bloch sig ikke sige to gange. Han sprang på cyklen, men idet han forsvandt ned ad vejen, hørte han den anden vagtpost protestere voldsomt. »Mensch«, sagde han til sin kammerat, »Du bist ein Dummkopf – eller har du måske nogen sinde set en ung mand, der skal besøge en pige, stille med en pakke mad som den dér. Her stikker noget under«. Men Kai Bloch var allerede forsvundet i mørket, og han nåede heldigvis frem i rette tid og fik sine ærinder tilbørligt forrettet.

Mange lignende træk kunne fortælles om drejen om hjørner med tyskerne, men de her skildrede eksempler er tilstrækkelige til at klargøre, at heller ikke på Holmlands Klit kunne tyskerne altid få folk til at makke ret.

Som nævnt var styrkelederen kaptajn Alfred Holm Laursen, Hvide Sande. Næstkommanderende var overtoldbetjent V. V. V. Frederiksen, Hvide Sande. Grupperlederne var fiskerne Kai Bloch, Hvide Sande, Jens Jørgen Hansen, Nr. Lyngvig, P. Edv. Iversen, Nr.

Lyngvig, formand Legaard Madsen, Hvide Sande, tømrer Emil Juul Mikkelsen, Hvide Sande, fisker Chr. Mose Enevoldsen, Hvide Sande, og gårdejer Jens Iversen, Bjerregård.«

Straks efter at meddelelsen om tyskernes kapitulation var blevet givet i den engelske radio om aftenen den 4. maj 1945, fik byledelsen i Nr. Nebel af sektionschefen, løjtnant Børge Hansen, der havde opslået sit hovedkvarter i Ølgod, besked om at modstandsstyrkerne skulle være klar til aktion om morgenen den 5. maj, da tyskernes kapitulation trådte i kraft kl. 8.

Byledelsen gav gennem delingsførere og gruppeførere mandskabet ordre til at møde på Vadgården kl. 7, hvor de ville få nærmere meddelelse om de opgaver, der skulle løses.

Frihedskæmperne mødte næsten alle, og det første, man foretog sig, var at få de sidst tildelte våben gjort i stand.

Straks efter kl. 8 trådte byledelsen i forhandling med de tyske kommandanter i Nr. Nebel. Man foreholdt dem, at Tyskland jo nu havde kapituleret betingelsesløst, og at det fra denne stund var modstandsbevægelsen, som havde ansvaret for roen og ordenens opretholdelse i Danmark, og at Værnemagten derfor havde at rette sig efter frihedshærens anvisninger.

Men Værnemagten havde åbenbart også fået sine ordrer. Kommandanterne hævdede, at de ikke skulle rette sig efter den danske modstandsbevægelses direktiver. De havde fået besked om, at der kun var indtrådt »Waffenruhe«, som de udtrykte sig, men forhandlingerne endte dog med, at frihedskæmperne skulle sørge for patruljeringen på gaderne, mens tyskerne skulle indskrænke sig til at have bevæbnet mandskab ved deres kaserner og ellers ikke færdes på gaderne med våben af nogen art.

Efter at byledelsen var vendt tilbage til hovedkvarteret på Vadgården, blev mandskabet udkommanderet og overtog straks kontrollen på gader og veje.

Folk, der mistænktes for landsforræderi eller stærk unational optræden, blev arresterede. Men efter en afhøring blev de fleste løsladt, og de øvrige sendt til Sdr. Omme. Sent på aftenen, da man var færdig, dukkede pludselig den eftersøgte nazistiske sysselleder i Nr. Nebel op. Han kom for at melde sig selv. Han følte sig jaget, sagde han. Og dermed var en af de mærkeligste dage i vort århundrede til ende for Nr. Nebels vedkommende.

Kommandocentralen flyttede nu fra Vadgården ned i sparekassens ejendom, idet det var mere praktisk at lede arbejdet derfra.

Til episoderne omkring arrestationerne den 5. maj skal også nævnes en, som gruppen i Outrup var ude for.

Gruppen havde fået ordre til at arrestere en nazist. Hans hus blev omringet, men dette var jo et noget uvant syn for herrefolket. De var ikke helt klar over situationen og satte sig i forbindelse med den derværende kommandant, som gav sine soldater ordre til at tage frihedskæmperne til fange. Da tyskerne var i stort overtal, var modstandsfolkene så fornuftige ikke at løse skud, hvilket sikkert også ville have været ensbetydende med hele gruppens udslettelse.

Da byledelsen havde fået melding om tilfangetagelsen af frihedskæmperne, satte den sig straks i forbindelse med generalstaben i Henne og beordrede denne til omgående at sætte kommandanten i Outrup ind i den nye situation, hvorefter frihedskæmperne straks blev løsladt.

Søndag den 6. maj kom det til et sammenstød med tyskerne i Nr. Nebel. En nazigal officer ved navn Matzek forsøgte at få sine soldater til at bryde den af-

tale, der var indgået mellem kommandanterne og byledelsen om, at de tyske soldater ikke måtte bære våben på gaden.

Sektionschef, løjtnant Børge Hansen, blev tilkaldt, og sammen med byledelsen foreholdt han majoren, at såfremt der blev set tyske soldater på gaden med våben, ville de øjeblikkelig blive skudt af de danske frihedskæmpere. Majoren greb derefter ind, og det kom heldigvis ikke til skyderi.

I løbet af de følgende dage marcherede tyskerne ud af byen og efterlod kun nogle ganske få menige og officerer, der havde til opgave at registrere og overgive beholdningerne af våben og andet materiel. I Nr. Nebel bydistrikt afleverede tyskerne 10 stk. kanoner af svær kaliber, 8 stk. 37 millimeter panserkanoner, 90 maskingeværer, 2510 geværer og ca. 1500 tons ammunition. I Orten plantage overtog modstandsbevægelsen 825 tons ammunition.

Da tyskernes depoter var overtaget, begyndte man på sammendragningen af materiellet. Alle private huse, skoler og offentlige lokaler blev først tømt, synet og frigivet, og dernæst kom turen til de tyske barakker, bunkers og ammunitionsdepoter. Alle militære effekter blev bragt til Flaklejren ved Nymindegab, mens det civile materiel blev opmagasineret i Nr. Nebel og andre steder i området.

Der var mere end nok at se til for frihedskæmperne, idet man havde bevogtningsopgaver ved kommandocentralen i Nr. Nebel, Anlægget, Blåbjerg, Hvide Sande, Henne Strand, Kærgård, Dyreby, Lunde, Outrup, Årgab, Nymindegab og Orten plantage. Til sidst blev det da også for meget for Nr. Nebel-styrkerne, og man måtte tilkalde forstærkning fra Grindsted, Tistrup, Tarm, Skjern og Ølgod.

Efterhånden som materiellet blev samlet sammen i

få depoter, kunne mandskabet sendes hjem, og den 15. august ophørte frihedshæren i Nr. Nebel at eksistere. Soldater og C. B.-mandskab overtog deres job som vagtposter.

C. P. Jensen.

REGION 2 - SEKTION X - DISTRIKT Æ

Ovennævnte distrikt dækker over et område bestående af Horne, Tistrup, Hodde, Ansager og Øse sogne.

Igennem dette område går den vestjyske længdebane samt hovedvej 11 og Varde-Vejle landevej. Områdets naturlige centrum var *Tistrup stationsby*.

Modstandsbevægelsen i dette område blev båret frem af de samme følelser, som bar den frem i det øvrige land. Valget i marts 1943 viste, at det kun var en ganske lille del af det danske folk, der sluttede op om nazismen. Udsendelserne i BBC fra London, der blev ivrigt aflyttet, nærede hadet til tyskerne, og modstandsbevægelser opstod rundt i landet. Tyskernes krav om dødsstraf for sabotører førte til bruddet 29. august 1943, hvorefter tyskerne opløste den danske hær, og den danske flåde sænkede sig selv for ikke at falde i tyskernes hænder. Tyskernes overgreb mod jøderne og det danske politi skærpede sabotagen, der igen fremmede tyskernes terror; men jo flere fængslinger, henrettelser og clearingmord, tyskerne foretog, jo flere modstandsmænd blev der. Det harmede også danskerne at se, at de tyske soldater fik udleveret så mange penge, at de bogstaveligt plyndrede butikkerne og slæbte varerne med til Tyskland, når de drog på orlov, varer, som vi selv havde så hårdt brug for. Et andet irritament var, at tyskerne etablerede sig midt iblandt befolkningen, beslaglagde hotelsale, skoler, butikker og beboelseslejligheder, og opførte sig, som

om de var hjemme. Ofte oversteg deres tal langt tallet på den lokale befolkning.

Mange ønskede at være med i opgøret med tyskerne, og denne lyst blev stærkere, efterhånden som det begyndte at gå tilbage for tyskerne på fronterne rundt om. Det store problem for mange var at få kontakt med andre ligesindede. Man skulle jo også gerne have våben og sprængstof, for man kom ikke langt med de bare næver.

Den passive modstand viste sig mange steder. De handlende kunne ikke så godt undgå at handle med de tyske soldater, man kunne højst gemme en del varer under disken og så ryste på hovedet. Uddeler E. Hammelsvang, Tistrup, gik mere håndgribeligt til værks, idet han betydede dem, at han kun måtte handle med medlemmer, og så måtte de ud, der var ikke noget at købe.

Så dukkede de illegale blade op og blev slugt med begærlighed. Det var læge O. Damgaard, Tistrup, der var grosserer i dem. Han havde nemlig fået kontakt med den gruppe i Varde, hvortil politimester Simoni og læge Nordentoft hørte, men da denne gruppe blev revet op, og en del af medlemmerne endte deres dage i tysk koncentrationslejr, mistede han kontakten. Senere optog han kontakten med de såkaldte »karls-gårdefolk«. Det var funktionærer ved det entreprenørselskab, der gravede den kanal, der skulle lede vandet fra Varde å ind i Karlsgårde sø. Disse folk boede i Tistrup, men stammede fra mange forskellige egne af landet. Der var bogholder Pedersen, kontorass. Harry Jensen, Oluf Baun, Karna Pedersen, ingeniør V. Albrechtsen, smed Tage Kristensen og tømrer Børge Langsig Rasmussen.

Disse var allerede i 1942 kommet i forbindelse med folk fra »Frit Danmark«, der hver uge sendte 10-50

blade til kontoret i konvolutter fremstillet til formålet, idet man havde ladet påtrykke »Vandbygningsvæsenet, København«. De blev aldrig åbnet af kontrollen. Man lånte så uddeler Hammelsvangs duplikator, og nu mangfoldiggjorde man de tilsendte blade, og undertiden offentliggjorde man navnene på personer, som man syntes var for tyskvenlige, i den såkaldte »gabestok«. Det medførte den pudsighed, at man i et følgende blad på forsiden læste en advarsel mod en tysk efterligning af bladet, hvori man trak gode danske mænds navn i smudset.

I marts 1944 fik læge Damgaard og ingeniør Albrechtsen kontakt med modstandsbevægelsen i Esbjerg ved journalist Gertsen, der gik under dæknavnet John Iversen. Man oprettede en militærgruppe og fik en karabin, en maskinpistol samt noget sprængstof.

Tyskerne havde efterhånden anbragt store styrker i byerne på egnen. Horne skole var omdannet til lazaret, desuden havde de hotellet og mange værelser ude i byen. I Tistrup havde de besat hotellets sal og mange værelser. Derudover havde de besat afholdshotellet, missionshuset, stationsskolen (først gymnastiksalen, senere det hele) samt mange lejligheder og butikker. I Gl. Tistrup havde de taget krosalen og en del af skolen, og på skolens legeplads byggede de en mægtig garage. I Gårde var der til tider 70 mand, som skulle bevogte banen. I Skovlund var der 5. maj indkvarteret et par hundrede mand, og i Ansager havde de store lagre af forskellige ting. Alle steder gik der vagtposter, der til tider forlangte at se folks legitimationskort.

Det vakte stor opstandelse, da Per Perch, søn af afd. læge Perch, Tistrup, startede fra en mark i Gl. Tistrup og fløj til England. Tyskerne rasede, og alle, der kunne tænkes at have hjulpet ham, kom i forhør. De indfandt sig på karlsgårdeselskabets kontor og tog Tage Kri-

Modstandsfolk i Tistrupområdet. Siddende fra venstre: Sig. Nielsen, Grønborg, Norup, Kristensen, Villemoes, A. C. Buch, A. Hammelsvang, V. Albrechtsen, H. Damgaard, dr. Damgaard m. fl. Øverst i træet »Hundehvalpen«, derefter til højre: B. Rasmussen og A. Haahr. Foran disse Gunnar Pallesen.

stensen i forhør. Denne havde nemlig hjulpet Perch med at efterse maskinen. Han kom i et fire timer langt forhør, men klarede sig ved sin rolige og koldblodige måde at optræde på. Kontoret var i lang tid derefter kemisk ren for blade, og man havde lært, at man skulle være mere agtpågivende.

Da politiet blev taget den 19. september 1944, udløstes der stor harme over hele landet. Karlsgårdefolkene nedlagde arbejdet og drog hjem til Tistrup, hvor man lavede folkestrejke. Hammelsvang var straks med, lukkede Brugsen samt henvendte sig til andre handlende, som sluttede sig til strejken. Da tyskerne opdagede det, lukkede de for lys og vand. Men de blev snart nødt til at lukke op igen, for der kom bud fra jernbanestationen, at man var nødt til at standse trafikken, da man ikke havde lys i signalerne.

Personalet på jernbanestationen og landposterne, der daglig havde deres gang dér, havde let ved at tale sammen, og man havde daglig større eller mindre sammenstød med tyskerne. Således nægtede trafikekspedient H. Damgaard, en fætter til lægen, nogle tyske officerer at benytte stationens telefon ved at rive telefonen fra dem og bede dem gå et andet sted hen, hvis de skulle telefonere.

En dag da landpost Aksel Hammelsvang, der også var i sognerådet, var til møde på Tistrup Gl. Kro, præ-senterede vejassistent Christensen, Grindsted, ham for en ingeniør Buhl (Børge Hansen, Skive). Hammelsvang sagde, at det havde man ventet på længe. – Dermed var forbindelsen til modstandsbevægelsen etableret.

Nu kom der fart i arbejdet. »Ingeniør Buhl«, også kaldet Bulder, boede først i Skjern, men flyttede senere til Ølgod. Hammelsvang, der også var kommunekasserer, indrettede kommunekontoret i alderdomshjem-

met til mødested for bevægelsen. Det var så praktisk, at den nærmeste nabo på hjemmet var en gammel døv kone, så hun kunne ikke følge med i, hvad der foregik på kontoret.

Ingeniør Buhl begyndte nu at instruere.

Man havde konstitueret sig med Albrechtsen som byleder og Hammelsvang som næstkommanderende. Han ville nemlig være med, når det gik løs. Flere gange havde man besøg af medlemmer af jyllandsledelsen, bl. a. en hr. Poulsen (dr. Milters fra Danmarks geologiske Undersøgelse) og stabschef, løjtnant R. G. Petersen fra II region, der afholdt instruktioner i sprængning m. m.

Hovedkontoret var således i De gamles Hjem, og som adressat havde man V. Christensen. Hammelsvang, der altid var den første på postkontoret om morgenen, kunne så passende pille posten til V. Christensen fra.

Bulder skaffede et par unge mænd, Svend Dahl Kristensen og Holger Boll, hertil. De havde været med til at modtage våben, men deres gruppe blev sprængt, og de måtte gå under jorden. De kom hertil og gik under navnet »hundehvalpene«.

Efterhånden organiseredes arbejdet på den måde, at der i Tistrup oprettedes 3 militærgrupper med følgende ledere:

1. gruppe, der bestod af »Karlsgårdefolk«, havde Tage Kristensen som leder.

2. gruppe, der bestod af lokalkendte landmænd, kunne skaffe forbindelse til andre byer. Flere af disse var knyttet til Dansk Samling. Gruppelederen var Aksel Haahr.

3. gruppe, der var knyttet til stationen, havde som leder J. E. Andersen. Dens opgave var ved hjælp af en batterimodtager at holde forbindelsen ved lige til Eng-

land og sektionens hovedkvarter i tilfælde af kamp. Endvidere skulle den medvirke ved våbenmodtagelse.

I Horne var der to grupper ledet af 1) Svend Villemoes og af 2) N. P. Norup.

I Gårde dannedes en gruppe med A. Grønborg som leder.

Gunnar Pallesen fra gruppe 2 kontaktede sin fætter i Skovlund, Sigurd Nielsen. Denne havde tidligere vist snarrådighed og mod ved at hjælpe en engelsk flyver, der var skudt ned og var søgt ind på en gård i Skovlund. Gårdmanden havde anmeldt englænderen til politiet, men Sigurd fik nys derom, hentede flyveren på sin cykel, gemte ham et par dage og ledsagede ham derpå en nat til Bredsten. Da flyveren ikke kunne holde til mere, fik han ham ind på en gård og håbede, at det var hos gode danske mænd. Det var det, for senere fik Sigurd meddelelse om, at flyveren var kommet til England. – Sigurd dannede nu en gruppe.

Fra Skovlund søgte man kontakt til *Ansager*. Det var også ved at lykkes, men uvis af hvilken grund løb det ud i sandet.

Derimod var der dannet en gruppe i Øse, men den kunne ikke finde kontakt, og først den 5. maj fik den kontakt med frihedsbevægelsen i Tistrup, men på dette tidspunkt måtte man ikke optage nye medlemmer, hvilket var en stor skuffelse for øsefolkene.

I februar 1945 fik byledelsen besked om at danne F-grupper, der skulle foretage afspærringer o. l. – Bogholder Pedersen og politibetjent Erhard Lorentsen fik dannet en sådan gruppe og blev ledere.

Byledelsen var blevet omdannet, idet Albrechtsen havde fået en anden stilling på Sjælland. I stedet indtrådte lærer Arne Chr. Buch. Senere vendte Albrechtsen tilbage og indtrådte igen i ledelsen, og samtidig optoges trafikekspedient H. Damgaard, så den nu be-

stod af fire mand. – Læge Damgaard var gruppens læge.

Arbejdet:

Gruppe 1 fra Tistrup kom særlig til at virke som sabotører og instruktører. Det var i lang tid den eneste gruppe, der havde våben og sprængstof.

De udførte den første sprængning af banen nord for Tistrup st., hvorved toggangen standsedes i mange timer. Gestapo var uheldigvis i byen den nat i andet ærinde, og da ekspedient Andersen ville hente baneformanden, blev han beskydt af tyskerne, der dog ikke ramte, men sabotørerne slap væk. Senere foretoges sprængninger ved Gårde, og da alle ladninger sprang, blev afbrydelsen af lang varighed.

Efterhånden fik man besked om, at der var kommet våben. De lå i en plantage øst for Ølgod. Hornefolkene skulle have hentet dem, men da de lå øst for banen, der på det tidspunkt blev stærkt bevogtet af tyskerne, bestemtes det, at Aksel Haahr skulle hente dem med hest og vogn. Han startede, fik våbnene læsset på vognen og dækket dem med kartofler, og så gik hjemturen. I Gl. Tistrup gik der vagtposter ved kroen, men Aksel Haahr kørte roligt forbi dem, uden at de anede uråd. Han kørte derefter hjem til sin gård, hvor medlemmer af modstandsbevægelsen kom og gjorde våbnene klar til brug, hvorefter de foreløbig blev gemt i en halmstak. Aksel Haahrs familie anede intet, og en dag kom hans far, pens. lærer Haahr, ud og så et par mænd rode i halmstakken. Han troede, det var et par vagabonder, og spurgte, om de ledte efter natlogi. Vagabonderne var Svend og Holger, som kun gav nogle grynt til svar. Våbnene blev fordelt herfra. Bl. a. hentede Hans Østergaard fra Horne et læs kartofler her. Han blev slemt beklemt, da han så, at der ved

viadukten i Tistrup i stedet for to vagtposter var fire. Der var nemlig lige vagtafløsning. Han lod som ingenting, og soldaterne tænkte kun på afløsningen, så han slap forbi med sine kartofler. – En del af de resterende våben blev gemt i kommunens oplagshus. Der lå de, da en nævenyttig mand så nogle fordækte personer luske om i skuret. Han tilkaldte vagtværnet fra Varde, der kom og fandt de dejlige våben, som de begyndte at læsse op i en lastbil. Da dukkede nogle frihedskæmpere op med maskinpistoler, og nu var Vardefolkene mere end villige til at læsse af igen. Våbnene blev nu flyttet og senere udleveret til grupperne fra Skovlund og Gårde.

Dagene indtil den 5. maj var spændende. Man havde fra hovedkvarteret modtaget instrukser om, hvordan man skulle forholde sig i forskellige tænkte situationer, og der var en febrilsk travlhed med at få alt i orden. Da kom budskabet om kapitulationen om aftenen den 4. maj. Den kulkastede alle disse spekulationer, og der var opstået en helt ny situation. Opgaven blev nu at sørge for, at tyskerne drog den lige vej til grænsen, hindre dem i at forulempe befolkningen og eventuelt få dem til at nedlægge våbnene. Derfor gik tiden efter 5. maj hen med vagttjeneste samt med at tage forskellige uheldige elementer i forvaring. Endvidere skulle man undersøge rigtigheden af anonyme anmeldelser.

Ude ved vestkysten på tyskernes arbejdspladser i Oksbøl og Nymindegab havde der været tilholdssted for sortbørsfolk og andre tyskervenner. De strømmede nu østover og kom ind gennem vort område. Horne lå meget udsat, da strømmen først nåede dertil, og da hovedvej 11 gik igennem sognet. Endelig havde man et stort lazaret i skolen, hvortil der hørte en stor belægning af soldater. Lederen af modstandsbevægelsen i Horne, elektricitetsværksbestyrer Villemoes, var en

frygtløs og modig mand. Han ønskede forholdet til tyskerne klaret, og allerede 5. maj gik han sammen med lærer Kristensen og læge Damgaard fra Tistrup ind til tyskerne med et forslag om, at Værnemagten inddrog alle vagtposter, hjemkaldte de i byen privat indkvarterede værnemagtsmedlemmer, samt lovede, at værnemagtsmedlemmerne ikke måtte vise sig bevæbnede uden for de af Værnemagten beslaglagte bygninger, og at modstandsbevægelsen overtog bevogtnings-tjenesten. De imponerede en tysk befalingsmand ved at forlange, at de kun ville forhandle med chefen. Chefen var en mand, der havde forstået situationen, og selv om han ikke måtte indgå separatforhandlinger uden sine overordnedes samtykke, gik han dog for egen regning ind på en del af overenskomsten. Der kom nu dansk vagt på gaden, men man undgik ikke provokationer. Da der kom en ny chef, blev der truffet en fast ordning, som blev underskrevet af tyskerne.

Læge Damgaard fik opsnuset, at der på lazarettet lå en såret engelsk flyver. Han fik aftalt, at englænderen skulle flyttes til Varde sygehus, men det viste sig, at han ikke kunne flyttes. Han døde et par dage efter, og modstandsbevægelsen begravede ham under militær honnør på Horne kirkegård og satte senere en sten på graven.

En »frivillig« polak meldte sig til modstandsbevægelsen for at blive interneret, og han fortalte, at der på lazarettet befandt sig en SS-officer, det kunne han se på mærkerne på hans undertøj. Man hentede så forstærkning fra Tistrup, og pinsedag gik man ind for at få ham udleveret. Det viste sig, at der ikke var én, men to, der var færdig til at udskrives. Man tog dem med sig, og de blev overført til Varde og senere overgivet til englænderne. Samtidig fandt man i den enes bagage

5062,55 danske kroner og en bankbog på 385 RM samt 60 ark byttemærker til smør.

Gårdegruppen var lille, men årvågen. Dens opgave bestod mest i vagttjeneste. Derunder fandt der en episode sted. En tysk bil ville ikke standse, man skød og sårede derved en dansk pige, der sad i bilen, dog kun overfladisk. Senere lagde man mærke til en stor, flot københavnerbil, der holdt til hos en af byens borgere. Man sendte bud til Tistrup efter forstærkning, og man anholdt to mænd. Den ene var chauffør for Fritz Clausens efterfølger som chef for DNSAP, godsejer C. O. Jørgensen, der følte jorden brænde under sine fødder, og nu var han flygtet på cykel som kartoffelhandler Pedersen. Ham fik man ikke, selv om man indledte en forfølgelse. Chaufføren havde på sig et fotografi af sig selv i fuld krigsmaling som stormtroopsfører i SA samt forskellige legitimationskort m. m. Den anden mand, man havde fået fat i, havde forestået trykningen af »Fædrelandet« og var medlem af det tyske handelskammer.

Af andre anholdelser, som blev foretaget, var anholdelsen af en hippomand, der mente, at han kunne gemme sig hos familien i Vestjylland, samt et medlem af Sommerkorpset.

Man havde fået instruks om at afvæbne enlige tyske soldater, der færdedes på landeveje og gader. Således afvæbnede man en 17-årig soldat, der var bevæbnet med en pansernæve med tilhørende ammunition, 6 håndgranater og en skarpladt pistol, som han søgte at skjule. Han havde forladt sin afdeling for at besøge noget familie i en flygtningelejr. Nu turde han ikke komme tilbage uden våben. Det hjalp ikke. Han fik en kvittering og blev sendt syd på. Fra Skovlund indbragte man et par desertører, en tysk soldat og en hol­lænder. De fik noget at spise og blev så sendt syd på,

men næste dag stillede de igen. De mente, det var for godt et madsted, at man sådan lige kunne forlade det. De blev nu læsset op bag i en lastbil og kørt 10 km syd på med trussel om det værste, hvis de viste sig igen.

I området fandtes der også damer, der holdt til hos tyskerne, en del for at tjene sig en skilling, andre for at gøre livet behageligt for tyskerne. Ofte efterlod disse da souvenirs hos deres veninder. Således fandt man hos en af de »finere« en officersuniform samt en pistol med 8 skud. Hun havde udtalt sig om, at hun ikke ville klippes. Hun fik stuearrest.

Det var sjældent, det kom til skudveksling med tyskerne. En dag da en patrulje kom til Nørholm, så de, at en tysk officer med pistol i hånd var ved at anholde et par desertører. Man råbte ham an, men officeren stak af på cykel, hvorefter han blev beskudt. Man optog forfølgelsen, men nåede ham ikke, inden han var kommet til sit kvarter, og nu myldrede soldater ud med maskinpistoler o. l., så vore trak sig tilbage.

Efterhånden vendte livet tilbage til den vante gang. Landmændene, der gerne ville hjem til deres bedrift, blev hjemsendt. Det samme skete med jernbanefolkene. De øvrige havde nok at gøre med flygtningeadministrationen, idet der i dagene inden 5. maj var kommet store skarer af tyske flygtninge til byen. De blev efterhånden flyttet til Oksbøl. Der var også et stort arbejde med at rydde op i tyskernes efterladenskaber, der bestod af våben og andre udrustningsgenstande. Disse ting blev optalt og flyttet til en stor samleplads ved Strellev. Der blev også afgivet mandskab til oprydning i Nymindegab.

Til slut afholdtes der i Letbæk en parade, hvor mandskabet fik lejlighed til at hilse på deres ledere: region II's chef oberstløjtnant C. C. Larsen, stabschef,

løjtnant Petersen samt sektion Xs chef ingeniør Buhl (løjtnant Børge Hansen).

Der bør måske i forbindelse med det, der lige er fortalt, nævnes mænd, der uden at være tilknyttet modstandsbevægelsen gjorde den store tjenester. Uddeler Hammelsvang er nævnt. En anden var chauffør Ebbe Jensen, der arbejdede for fiskemester Meyer, Sig. Havde man brug for et køretøj til at transportere større mængder varer, var han straks parat, blot man kunne skaffe ham en »tur«, der kunne camouflere turen for hans chef. Det kunne uddeler Hammelsvang altid. Engang havde man fået ordre til ved højlys dag at afhente 2 tons sprængstof i Holstebro, men da man nærmede sig byen, blev man standset af en mand, der fortalte, at tyskerne havde taget depotmanden, men ikke depotet. Turen blev opgivet denne gang. Senere hentede man varerne i Ringkøbing, og fordelte dem mellem Skjern, Tarm og Tistrup.

Arne Chr. Buch.

Barndoms minder fra Varde i halvfemserne

Af *Helga Elisabeth Høier, f. Stau Andresen.*

I Varde bys søndre del, mod Sønderport, stod min vugge, i den øvre del, ved Nørreport, nærmere betegnet nu Storegade 70, dengang kaldet Skovbogade, henlevede jeg resten af barneårene i en tid såre forskellig fra nutiden.

Krigen 1864 kastede sine skygger, jeg hørte den ofte omtale, men ind i halvfemserne syntes alt idel lys – »der bliver aldrig krig mere«, og – hvor man hyggede sig!

Som nabo til Lohses boghandel ligger en lille to-etages ejendom, nu Storegade 27, i sin tid købt af min morfar, skræddermester *Jens Christian Stau* (det regnedes for fint af få syet hos Stau, har gamle folk i min ungdom fortalt mig). Hans ældste søn, grosserer *Cornelius Stau*, skænkede byen museet på Lundvej med tilhørende malerier og kunstskatte, som han og hans hustru, fru *Elisabeth Stau*, havde samlet og værnet om gennem årene,¹⁾ men det er jo en anden historiel!

Storegade 27 blev 1874 overtaget af min mormor efter hendes mands bortgang og førstesalen lejet ud til hendes svigersøn, fuldmægtig på byfogedkontoret *Hans Andresen*,²⁾ der efter 8 års forlovelse holdt bryllup i Varde kirke med husets eneste datter *Cathrine*.

¹⁾ Fra Ribe Amt 1952, s. 41–59.

²⁾ Fra Ribe Amt 1962, s. 321–41.

De blev forældrepar til to sønner og to døtre, hvoraf jeg som den yngste blev født 1888 og nu er den sidste af slægten. – »Et fremmeligt barn« må jeg dengang have været, siden jeg $\frac{1}{2}$ år gammel kunne tage den ret besværlige rejse til udstillingen 1888 i København og, efter overlevering fra min ældste broder, fhv. civilingeniør under staten, Chr. Stau-Andresen, endda i min spæde barndom kunne fortælle ting og oplevelser derfra!

Senere har jeg gjort rejsen tur-retur Varde-København til dato hvert eneste år – og i mit 6. år endda alene.

Da jeg var $1\frac{1}{2}$ år gammel, døde min mor under et badeophold på Fanø – en sorg så stor, at den ganske by tog del deri.

Min mormor styrede så hus for min far og passede hans tre børn, min søster var død af kighoste nogle år før. Mormor boede i stueetagen og havde mig alene under sin stadige opsig, dog så jeg en dag mit snit til at beundre en vidunderlig smuk flacon og – at tømme dens indhold (Eau de Cologne) i én slurk! Senere har jeg dog ikke været forfalden til stærke drikke – det jeg ved af – men mine 10 år ældre brødre havde deres store morskab af duften, som ombølgede mig. Derimod har jeg altid holdt meget af hatte og er blevet drillet af fætrene for det. Sagen er den, at i en høj stue stødende ud til vor lille gård boede en veritabel hatte-dame, hvis store trefags vindue nåede til jorden, altså for mig nem at træde ind til hende, når der til overmål fristedes med »brystsukker«. Og så lugtede der så dejlig indeklemmt, modsat hos os, hvor der altid skuredes og skrubbedes og luftedes ud efter alle kunstens regler.

Indehaveren, *enkemadam Dam* var vist meget gammel, men hendes hatte kan jeg se for mig: sorte capot-hatte til gadebrug, de var pyntet med blonder og bånd;

men der var også tænkt på bønderpigerne, når de kom til bys – store, svære bomuldshatte til at tage på i marken, rynkede i kysefacon og ved hjælp af en bøjle stående frem over panden – dengang var der jo sol! Et andet hovedtøj var kapperne til indendørs brug. En af mine bedstemødre har senere fortalt mig, at hun dagen efter sit bryllup måtte dække sit hår, hvor skønt det end var, med en sort blondedekappe, og at hun ved bryllupsfesten måtte stå bag ved sin mands stol og varte ham op! – Da hun på sine gamle dage var blevet ene, skrev hun en »opsang« til regeringen om kvindens ligeberettigelse, på vers endda, hun læste den for mig, da jeg var blevet voksen! Hun var en fin herregårdsfrøken og blev mor til min senere stedmor *Margrethe Haunstrup*.

Ved kvindernes klædedragt var der det kuriøse, at benene, som i vore dage fremhæves over al måde, dengang overhovedet ikke måtte ses. Kjolerne eller nederdelene nåede helt til jorden, var forneden forsynet med et plyskantebånd, som nemt kunne børstes for støv om aftenen, og i tilfælde af pløre havde man et kiltebånd om livet, hvorved kjolen løftedes en lille smule, heldigvis havde man da lange knapstøvler under! Ja, en støvleknapper og en handskeknapper hørte til en dames toilette. Af undertøj en chemise og benklæder med broderede flæser, af dem syede jeg i min barndom alenvis, og ellers skørter, mindst ét af bommesi, oven på det et finere broderet og inderst en uldklokke af svært flonel eller strikket af tykt uldgarn. Og så var der i mine bedstemødres tid de omtalte kapper. Bedstemor Staus finere kappe med tilhørende kappekurv har jeg skænket Varde museum. Til gildes brug var kappen hvid og bestod af Tønderkniplinger kunstfærdigt opsat, nærmest som en krone og pyntet med blomster og perler, broderede hagebånd, som dog ikke blev

bundet. Bedstemor Stau havde et rigt udvalg af gamle, kostbare smykker, nu i mit ældste barnebarns eje, men tillige kæder og ringe, forarbejdet af hår, velsagtens hendes eget. Ørenringe var i høj kurs, alle kvinder havde øreflippen gennemstukket, og jeg husker min stedmor med tournure, skinkeærmer og granater i ørene. Kvinderne skulle dengang være buttede og dekolletterede, men aldrig »make up« – det brugtes kun af demimonder.

Men tilbage til det første hjem. Skal vi ud på en »lille promenade«, tager mormor sin fineste sorte capot-hat på, den med Tønderkniplinger, og over sig et slag, en pelerine af sort silke, foret med chantilly, hed det vist. Således husker jeg hende op i årene: lille, fin, nydelig og sirlig som hjemmet, hun stod for, og min mor har nok lignet hende. Begge syede de skønne, ja, nærmest kunstfærdige håndarbejder til glæde for slægt og venner. Min mor var lærerinde for byens »elite-børn«, min mormor var kyndig i mange ting, bl.a. brugen af lægeurter, og hun forstod blandt meget andet at brygge mjød.

∴

Da jeg var 4 år, fik jeg et nyt hjem og en ny mor, idet min far, kancelliråd Andresen, købte ejendommen nu Storegade 70, og i Varde kirke blev viet til Margrethe Haunstrup, ældste datter af konsul Haunstrup, Vesterport. Konsulen var ejer af en stor købmandsgård, der strakte sig fra avlsbruger Lund i Vestergade til læge Kietz's have, stødende ud til Vestervoldgade, og hvor har min barnefod trådt den spadseregang fra Vesterport til Nørreport utallige gange!

Det var svært for mig at skilles fra det gamle hjem, fra mormor og de to store brødre, men de skulle jo til København for at studere, og mormor ville rejse med dem og ved hjælp af en husholderske styre hus for

dem. Hun var 74 år og længtes efter mig resten af sine dage, jeg måtte derfor hver eneste sommer tilbringe en tid hos hende – første gang som 6-årig rejste jeg alene derover og har egentlig siden hvert eneste år gjort rejsen tur-retur.

Ikke alene jeg, men også mine børn og børnebørn

*Mormor, fru Elisabeth Stau, og
Helga, 4 år.*

føler os forankrede i den jyske muld, endda de alle er københavnerne, og da min mand levede, var det fin musik for mit øre at høre ham som øbo prise min fødeby og -egn på skønneste måde. Min far var også vestjyde, født i Nordby på Fanø. Hans far var skibskaptajn, og hans farfar havde en gård i Hjerting og var blandt meget andet også strandfoged. Min farfar

havde som fører af en af hans reders skibe mange gange sejlet Jorden rundt, og slægten ejer mange trofæer fra den tid, og skønne ting i træ forarbejdet af ham på de lange ture. Han omkom ved et skibsforlis i skærene ved Norges kyst. Min far var kun 10 år gammel, og min farmor stod alene med 3 mindreårige børn og dengang ingen hjælp. Men da min far blev konfirmeret, tilbød ovennævnte reder, som var *kancelliråd Schmidt*, Gellerupholm, at tage sig af ham. Med en lille skude sejlede

far til Hjerting, og en faster fulgte ham til fods til Varde, hvor kancellirådens modtog ham med fuld honnør, således blev der skænket chokolade, en drik aldeles ukendt for en Fanø-dreng!! Fannikerne har deres helt specielle nationale retter nu som dengang: Fanø-smørrebrød, bakskuld, og hvad det alt sammen hedder.

Far blev antaget som skriverdreng på byfogedkontoret vis-à-vis Storegade 27, steg i graderne, og efterhånden blev *borgmester Bagger* interesseret i at få ham videre og tilbød at formidle hans studieophold i København, når far havde aftjent sin værnepligt. Hjemkommen som jurist blev far 2. fuldmægtig, senere 1. fuldmægtig og forflyttedes til Øster og Vester herreder som *Herredsfuldmægtig H. Andresen*. Således stod der på navnepladen ved det nye hjem. Sin titel af kancelliråd fik far tildelt som en påskønnelse, idet han i ca. 2 år havde fungeret som dommer under sin foresattes sygdom.

Desuden har far fået et guldur og et par guldmanchetknapper overrakt af kong *Christian den Niende* personlig, og kongetro som han var, har dette betydet meget for ham. Om majestæten har besøgt byen, og far som politifuldmægtig (det var han også en overgang og havde et politiskilt hængende i sit kontor) har sørget for ordenens opretholdelse, husker jeg desværre ikke. Far var ganske usædvanlig flittig og skaffede os derved et dejligt hjem med mor som *perpetuum mobile* (fars egne ord), men hun var også en husfrue, der var god at ha' stående for styret, og fra sin slægt havde hun arvet megen klogskab og megen myndighed – alt gik som det skulle, og flere af vore unge piger havde vi i årevis. Ofte var de fra selve byen, men til tider fra landet, og det rigtig jyske, jeg kan, har jeg lært af deres samtaler ved arbejdet i køkkenet. Det er jeg så stolt af, for Varde-jysk, det er nu alligevel noget, som

Mit første hjem, Storegade 27.

kun vi vardensere kan, og en fryd at høre, når man gæster byen! Far havde den glæde helt at kunne tilbagebetale sin studiegæld; men arbejde skulle der til, hele aftenen gik med, kun enkelte gange afbrudt ved

en l'hombre eller anden selskabelighed. Ja, vi levede ret indgetogen, hjemmet var det centrale og så bøgernes verden, alt som man voksede til. Far må have læst meget i sine unge dage, for det var utroligt, hvad han kunne citere af digt og prosa.

Af børnebøger havde vi Pandekagebogen (norsk) i lærredsindbinding, Børnebogen, Stankelben, Heidi, Legebogen, H. C. Andersens eventyr, Grimms dito, en kæmpe-billedbibel (meget uhyggelig), Børnenes Jule-roser, Hvad skal vi bestille og En Soldaterbog.

Mormors stue mod Storegade: To vinduer med gadespejl, det var obligatorisk, der findes et billede på Varde museum af huset, hvor min mormor og jeg ser ud ad vinduerne, og mine to brødre hjemkommen fra skole står på den høje stentrappe med vor hund Hektor. Inde i stuen var Christian VIIIs møbler, chiffoniere, sybord (også obligatorisk ved en vinduesplads), et lille spinet, mahognibord og stole, chatol etc. og for vinduerne, når petroleumslampen tændtes, rullegardiner med billeder af vore slotte, og for lamperne skærme med billeder i farve og transparent fra vore eventyr – rigeligt med stof til barnefantasien. Og ude var der køreture med kapervogne helt ud til Lunden eller Skovlyst, gåture til Kalkovnen og til Arnbjerg med »Livets plads« og en rislende kilde – med drikkevand.

Jeg har hørt, at Østergade har heddet Ormegade, fordi hugormene kom krybende ind fra heden, der dengang uden for voldene helt skal have omsluttet vor by. Ja, jeg må sige med Hostrup:

»Gold er den Jord, som Lyngen bær,
Guldhøst ikke der vanker;
Ingensteds trives man dog som her
mellem de brune Banker«.

Hjemmets interne lykke blev nu min lillebror, *Aage*, født 1893. Han var sang- og musikbegavet som kun få, vel en arv fra hans morbror Chr. Haunstrup, der en tid havde været Det kgl. Theaters førstetenor, senere professor ved officersskolen i sprog.

Aage og jeg havde en dejlig barndom sammen, men det år, inden han kom, og hvor jeg gik alene omkring i gård og have, var til tider ikke uden dramatik: således en eftermiddag, hvor døren i gårdporten pludselig blev åbnet – en kvinde, tater eller sigøjner, stiler lige hen imod mig og søger at slæbe mig med sig ud. Tilfældigt ser min moder op fra sit sytøj, og hendes rædsel er ubeskrivelig. Hun slår alarm, og jeg bliver fri af den uhyggelige kvindes greb. I nogle byer havde sigøjnerne stjålet børn for at sælge dem til cirkus i udlandet, og – dengang var der jo ingen efterlysning i radio eller fjernsyn! Far beordrede herefter portdørene aflåset, når der var sigøjnervogne på markedspladsen, som vi jo boede tæt op ad.

En anden gang havde jeg stukket mine arme i en stor vandspand, fyldt med fede, levende ål, der snoede sig helt omkring mig, som var det slanger, dog var ålene vist mere bange end jeg, men pigerne – hvor de dog skreg! Midt i gården stod pumpen eller vandposten, om vinteren var den helt påklædt med halm og så festlig ud. Der var et dæksel, hvor det var forbudt mig at sidde og lege skole. Nu forstår jeg bedre hvorfor, og jeg kunne da også lige så godt gå ind i den dejlige have, hvor jeg havde min egen lille løvhytte og havebænk og kunne sidde i fred og ro med mine dukker. Men det blev anderledes og meget bedre, da min lillebror kom, da var det værd at level Vi gyngede i trapez og havde cirkusmusik fra markedspladsen at optræde efter, undertiden var der både løve- og tigerbrøl fra de

omrejsende selskaber, og da selve haven var for os som en jungleskov, var det let at efterleve Kipling!

Ja, haven må næsten have et kapitel for sig, skøn som den var med en indgang gennem en havelåge, omkranset af røde roser, crimson rambler. Og inden for gærddet med guldregn og syren, omgivet af foruden en ægte kastanie af store, gamle træer, navnlig op mod volden, der var historisk og rest af den gamle byvold. Et levende hegn af i høj grad spiselige stikkelsbær skilte haverne ad, men de skiftende ejere på den anden side har vi alligevel altid klaret os godt med! Og så mors blomster, »mere frodige end andres«, har jeg hørt sige, og plantet i små rabatter med diminutive havegange imellem – og lindelysthuset med duft af skønne lindeblomster og med faststående bord og bænke inde i rundingen.

Udhusene var nu også interessante, et grundmuret vaskehus med to fag vinduer og en grue samt træbaljer på høje ben; alt vand, også til vask, blev pumpet op, og baljerne skulle have nyt vand til skylning 10 gange. Vaskekonen kom da også mellem kl. 3 og 4 om morgenen, og der blev sat en petroleumslampe og tændstikker ud til hende den ene nat. Vi fik altid særlig god mad den dag, hun var der, og hun fik snaps til morgenmaden og blødkogte æg. Mor var altid god og omsorgsfuld med de udendørs hjælpere, vi havde. I længen med udhusene var der et rum til kul og koks og et til tørv eller klyne, med dem fyredes der under komfuret. Som voksen har jeg i mine ferier selv prøvet at lave mad, stege og bage i det gamle Varde-køkken, og jeg synes, det var det ideelle brændsel til formålet.

Inde i havestuen, som stødte op til køkkenet, stod der en slags indmuret kæmpestor kakkelovn, den gav varme til 4 værelser, og til den brugtes udelukkende koks, kullene var vist kun til gruekedlen. En fløjdør

førte ud til gård og have, så det var nemt at få luften fornyet i stuerne. Spisestuen vendte også mod gården, men dagligstuen og fars kontor til gade- og solsiden. Kontoret domineredes af et meget stort skrivebord, fars arbejdsplads, når han var hjemme, og ellers bøger, mest juridiske, fra loft til gulv, desuden en lille hyggeplads, hvor vi ofte sad omkring lampen med bog eller sytøj eller lavede juleting. Far holdt af at have os derinde, selv om han arbejdede.

På den anden side entreen lå soveværelserne, men i min barndom havde vi den del af huset lejet ud, og soveværelse, hvor der efter min beskrivelse var spisestue, havestuen var da spisestue. Det var først omkring min konfirmation, omkalfatringen fandt sted, og jeg fik mit rosenrøde jomfrubur. Dagligstuen med de røde plyssesmøbler og klunker var der en egen kolorit over, men blev jo nærmest kun brugt, når der var selskab. Den store petroleumslampe var anbragt i en krog i loftet og over det runde midterbord. På væggene gav lampetterne med levende lys en festlig ramme, og ved siden af klaveret, også med lys i stager, stod den meget ejendommelige petroleumstandlampe, der på midten havde en bordplade, betrukket med rødt plys og klunker. Når mine store brødre kom hjem i ferierne, blev der for alvor musiceret, den ældste spillede klaver, den næstældste violin. Jeg har et billede af denne hyggestemning: Mor med Aage på skødet, blæsende trompet, og jeg, ca. 6 år, seende beundrende på min dengang unge, smukke far med sin lange pibe helt til gulvet. Aage holdt, alt som han voksede til, meget af at komponere, og så skulle jeg tegne billeder til, og glæden var stor, når jeg havde opfattet kompositionen!

Ja, vi havde megen glæde af at vokse op sammen og beundrede gensidig hinandens egenskaber. Aage havde altid travlt med opfindelser, både hjemme og senere,

da han gik på Ribe latinskole, og en af hans kammerater udtalte efter Aages alt for tidlige bortgang som 17-årig: Det var ikke alene en sorg for hans nærmeste, for hans by og hans skole, men også i højeste grad for vort land, der gennem hans opfindersnille ville have bragt det ære ud over verden. Når jeg tænker på vore dages mekanik, der ikke altid står sin rette prøve, var der måske noget, han skulle skånes for.

I hjemmet i Storegade var der tryghed, særlig når far var hjemme. Så meget værre følte det, når far skulle på strand- eller skovauktion og endda overnatte. Sådant en tidlig morgen, når vognmand *Hans Friis* med en lille kalechevogn holdt for døren, i al slags vejr, stod vi sammen med mor og alle vore unge piger i entreen for at tage afsked og hjælpe far overtøjet på. Det bestod af en mægtig foret kavaj, et par store vandstøvler, en skindkabuds ned over ørene og en kolossal paraply (familieparaplyen kaldet), vel fordi vognen var åben fortil. Sidst, men ikke mindst, rigtig en lomme-lærke (gavnlig, når der ved stranden skulle råbes over bølgernes brusen) og så auktionshammeren, den er i mit eje og ligner det pure guld. Far elskede frisk luft, derfor den åbne vogn, og der var anbragt ventiler i alle værelser, og lukkes måtte de ikke. Far var udstyret med megen sans for naturskønhed, en søndags-gåtur til Lunden og altid ad Bøgegangen, når dens tid var, det var altid en nydelse. Far holdt meget af dyr og blomster, navnlig de mest upåagtede, en mælkebøtte i knaphullet, en reseda på skrivebordet og i de to vindueskarne gyldenlak og pelargonier. H. C. Andersen og Dickens var hans yndlingslæsning, navnlig Pickwick Klubben skulle jeg som mindreårig vise interesse (den kom i stort mål adskillige år senere). Vi har tegninger fra hans hånd, og små poetiske vers til hans

ungdomselskede, min mor; det vidner om et følsomt sind bag et til tider barsk ydre.

En overgang ville man have udnævnt far til justitsråd, men han holdt mere af den titel, han havde, hvad mor meget bebrejdede ham, har hun senere fortalt mig, fordi jeg i så fald kunne komme på de adelige frøken-

klostre. Jeg har nu far mistænkt for, at han hellere ville have mig gift!

Og mor, stedmor ganske vist, men hvor fandt vi hinanden, alt som jeg voksede til og dermed forstod hendes store indsats for hjemmets og alles vel. Og hvor jeg nød godt af hendes klogskab og fine kultur, en arv fra forfædrene, og det morsomme var, at vi bogstavelig gensidig beundrede hinanden og lod

Helga Høier, ca. 18 år, med gamle familiesmykker og kniplinger, håndvævet silkekjole fra Ribe og ægte krøller, 70 bukler.

det komme til orde, da jeg blev voksen. Mor var dygtig til så at sige alt; hun havde også madkultur, selv om det mest var madam Mangor, hun fik råd af, når det gjaldt en »honoratiores-middag« til eksempel. Vi broderede, og vi kniplede, men syning og strikning var nu ikke just på mode, og på realskolen fik vi få piger, der gik dér, ikke undervisning i håndarbejde og deslige, men min gode præliminæreksamen erhvervede jeg dog dér. I

min tidligste barndom var det en særlig oplevelse, når kniplingskræmmeren vel fra Sønderjylland kom til byen med randsel på ryggen og staven i hånd. Han spillede på fløjte, når han meldte sig, og i begge mine hjem var der god handel for ham. Jeg fik altid lov at se med og har lige op til de seneste år dyrket kniplekunsten i min fritid, inspireret sikkert af ham. En anden oplevelse var det, når mor spillede dilettantkomedie, og hvor jeg syntes, hun var smuk i de forskellige roller. – Ligeså nød jeg at se mine gamle forældre gå tur sammen ned ad Storegade, trofast støttende hinanden, strålende af lykke og forlenet med en værdighedens aura.

Men – jeg lader Ludv. Bødtcher udtrykke det:

»Hvad her vi elske, ejes kun på borg,
på uvis frist . . .«

Småstykker

KØLLEHUSE OG NOGLE SMÅFORENINGER

Man må ikke tro, at det først var med andelsbevægelsen, landsbyfolk optrådte i »fællesfølge« og dannede foreninger. Nej, helt fra 1700-tallet havde man Brandkassen. Og i tiden mellem landsbyfællesskabets ophævelse og andelsbevægelsens fremtrængen slog man sig sammen for i flok at løse visse opgaver, som man fandt kunne gavne de enkelte deltagere.

Eller det kunne være en rest af det gamle fællesskab, man traf fornyet aftale om på grandestævne. Dette fortsatte nemlig mange steder, ja, findes sine steder endnu, f. eks. i Hjerting. Fra Jernved grandestævne stammer den første af de her opførte vedtægter: Dernæst følger regler for, hvordan man i fællesskab hjalp brandlidte med at skaffe nyt stråtag.

I. Fælles lergrave.

Plougstrup d. 7

Mai 1854

Vi undertegnede Gaard- og Husmænd i Plougstrup vedtager een for alle og alle for een at kaste Leer i den Hedelod eller Knude, som ligger i Tyrestoft, saa længe ingen overkaster 3 Tønder Land; ifald der skulde opstaa Tvistigheder, da efter Søgmaal at være Ligedeele i de deraf flydende Byrder og Omkostninger. Det Anmærkes, at for Fremtiden hvem hvilkensomhelst der finder for godt at udparcellere noget af sin Ejendom, at

disse Parcellister ingen Deel tager i denne oprettede Overenskomst.

Oprettet af Dags Dato i Plougstrup Byes Grandestævne.

Jens Sørensen. Peter N. Petersen. Jens Jensen. Hans Jessen Hansen. Anders Pedersen. Søren Frederichsen Smed. Peder Nicolai Aschou. Stephan Jensen. Niels Hansen. Jes Hansens Enke. Iver Clemmensen. Thevetz Pedersens Enke. Anders Chlausen. Niels Nielsen.

II. Udkast til en Tagforening for Plougstrup Bye, Jernved Sogn.

Da det under ulykkelige Brandtilfælde er en ligesaa vanskelig som kostbar Sag at forskaffe sig det nødvendige Tag til Huusbygningerne, saa have vi undertegnede Mænd i Jernved Sogn – ihukommende Ordspøget, »at mange kunde hjælpe Een« – besluttet at række hinanden en hjælpende Haand i slig paakommende Tilfælde og derfor besluttet at oprette og indtræde med hverandre i en Tagforening. Idet vi gaar ud fra den samme Regel, hvorefter alle private Brandforeninger ere stiftede, at Enhver faaer Erstatning og yder Erstatning efter den Sum, han staaer anskreven for, have vi lagt følgende Regler til grund for vor Forening.

§ 1.

Enhver, der indtræder som Medlem, beregner omtrentlig hvormeget Tag, han behøver til sin Gaards Tækning; derfra drager han $\frac{1}{3}$ deel, Resten skriver han sig for, og samme faaer han i Brandtilfælde leveret, ligesom han ogsaa svarer deraf, naar Skade skeer hos en anden i Forhold til hele Assurancesummen. F. Ex.: Een beregner, at han til sin Gaards Tækning behøver 105 Skpd. [skippund] Tag. Trediedelen af denne Sum er 35 Skpd., som drages fra 105 Skpd. Resten bliver da 70 Skpd., som han tegner sig for paa Listen, og som

leveres ham i Brandtilfælde, og hvorefter hans Bidrag ligeledes vil blive beregnet.

§ 2.

Ethvert Medlem leverer sin Andel til den Skadelidte i løbet af 4te til 8te Uger fra Brandskaden er skeet. Taget maa være godt frisk Rugtag. Ligeledes leveres 10 Tagreb, a 5 Favne af hvert Skpd. Tag.

§ 3.

I denne Tagforening kan enhver Huuseier i Jernved Sogn indtræde uden Hensyn til, om han er Gaardmand eller Husmand. Den, der er Medlem af denne Forening, maa ikke til samme Tid være Medlem af nogen Tagforening andetsteds.

§ 4.

Til Bestyrelse udvælges 1 Forstander og 4te Bestyrere, een for hver af Sognets Byer, der fungerer 1 Aar. Forstanderen har at opbevare Foreningens Love og Navneliste, og i paakommende Tilfælde at gjøre Repareringen paa det Bidrag, som hvert Medlem har at levere. – Bestyrerne have hver for sin Bye at paasee, at intet Medlem sætter sig for høiere Sum end rimeligt er, ligesom ogsaa at tilsige Medlemmerne til Leverance og være tilstede paa Leveringsstedet, naar Leveringen skeer for at paasee, at Tag og Vægt er forsvarlig. De to nærmeste Bestyrere kunde ogsaa forene sig, ifald de finde for godt, og udføre deres Forretning i Fællesskab. Forstanderen og Bestyrerne erholde ingen Godtgjørelse for deres Uleilighed.

§ 5.

Nye Medlemmer kunde tiltræde til enhver Tid af Aaret. De underskriver da Foreningens Love hos Forstanderen og opgive den Sum af Skpd. Tag, som de ønske at ansættes for. Forstanderen anmelder de nye

Medlemmer for Bestyrerne i den Bye, hvor disse boe. Udtrædelse skeer kun til hvert Nytaar. Skulde imidlertid en Brandskade være skeet imod Slutningen af det gamle Aar, finder Udtrædelse først Sted, naar det fra-trædende Medlem har leveret dets Anpart. Skulde et Medlem efter gjentagen Anmodning ikke ville levere dets Andeel, naar Brandskade er skeet, da er det underkastet den sædvanlige Rettergang og udelukkes derpaa af Foreningen.

Denne Forening træder i Kraft fra 1. Januar 1856.

Efterskrivt.

Da mange ønske, at denne Forening kunde træde i Kraft fra næste Nytaar, saa har Gaardmand Anders Clausen i Plougstrup lovet at fremme Sagen snarest mueligt, enten ved at samle Byens Grander eller ogsaa ved at gaa til alle Gaard- og Huusmænd i Plougstrup. Ifald det viser sig, at Foreningen kan komme i Stand, kan der paa det første Grande i Plougstrup vælges 1 Bestyrer for denne Bye.

	Skpd. Tag		Skpd. Tag
Anders Clausen	150	Iver Chlemmensen	90
Søren Frederich Smed ...	20	Hans Jørgen Hansen ...	70
Anders Pedersen	90	Peder Asskov	40
Stefen Jensen	16	Peder Nicolai Pedersen ..	66
Jes Hansens Enke	80	Anders Jensen Chlausen	20
Jens Jensen	30	L. Hagen Jensen	200
Niels Hansen	20	Niels Nielsen	20
Niels Nielsen	20	Laurs Jørgensen	16
Laurids Jørgensen	6		

Foranstående Liste tilført Hovedlisten.

L. H. Møller. *)

Plougstrup	888 Skpd.	Jernved	955 Skpd.
Jernvedlund	1245 »	Gredsted	1364 »

*) Sogndegn i Jernved 1844-57, født i Jægerup 1814, † i Skern 1889.

III. Maltkøller.

Det virker noget underligt at læse forordet i Evald Tang Kristensens eventyrsamling »Fra Bindestue og Kølle« (1896), hvor han skriver: »I store Strækninger af Vestjylland har Bindestuerne floreret til ned imod vor Tid, men Østeregnene har ikke kjendt saa meget til disse Sammenkomster, de har haft andre, og særlig maa man da tænke paa dem, der holdtes i Byernes Køller, hvor hver Mand efter Tur fik sit Malt lavet til næste Aars Brug. Disse Mødesteder havde man derimod ikke i Vesteregnene, hvor der ingen samlede Byer er, og hvor man nok tørrer Malt, men paa Kakkelovnen; thi man har ikke det til Køllens Behov nødvendige Træ«.

Denne omtale passer ikke på Ribe amt. Her havde der været køller ved langt de fleste landsbyer, og flere af dem stod endnu, da Tang Kristensen skrev sin bog. Vi skal i det følgende nævne nogle eksempler, og vi begynder med en kølle, hvortil man kender både oprindelse og indretning, nemlig en kølle i Plovstrup, Jernved sogn. For øvrigt ser det ud til, at en af bymændene, Laust Hagen Jensen, havde sin private kølle i forvejen.

Statuter for Interessenterne i Opførelsen af en Maltkølle og sammes fremtidige Vedligeholdelse.

§ 1.

Undertegnede Beboere, som i næste Foraar have besluttet at lade en Maltkølle opføre, haver desangaaende vedtaget følgende Bestemmelser.

§ 2.

Interessenterne yder Alle et lige stort Bidrag – undtagen Anders Clausen som yder dobbelt mod en af de

Andre – til Sammes Opførelse og Vedligeholdelse baade i Penge og i Arbeide, fra hvilket sidste dog Hans H. Hansen er fritaget, hvorimod han har givet Tilladelse til, at den maa opføres paa hans Grund i den sydlige Hjørne af den saakaldte Sortehøi.

§ 3.

Størrelsen bliver omtrent som L. H. Jensens her i Byen.

§ 4.

Til at føre Tilsyn med Køllen vælges en Opsynsmand, hos hvem Nøglen til samme forbliver, ligesom og Enhver har at melde sig hos ham Dagen før, han ønsker at tørre sit Malt, og den som melder sig først, har ogsaa Ret til at tørre først.

§ 5.

Naar ingen af Interessenterne for Opsynsmanden har anmeldt at ville tørre Malt, tillades det ham at give Enhversomhelst, som maatte finde for godt, Tilladelse dertil, imod at være ansvarlig for Køllen, og erlægge 1 Mark Rigsmynt for hver Kølfuld Malt, som opbevares af Opsynsmanden, til forefaldende Reparationer eller og uddeles blandt Interessenterne.

§ 6.

Enhver, enten han er Interessent eller ikke, naar han blot har Tilladelse, maa have 2 Dage til hver Kølfuld Malt deri indbefattet den Tid, som behøves til at faa det paa og af Køllen.

§ 7.

Betalingen for Materialer og Arbeide til Køllens Opførelse vil være at betale til Opsynsmanden inden 8te Dage efter hans Tilsigelse; da den resterende ellers vor-

der udelukket af Foreningen med mindre han selv af-
finder sig med den til hvem Pengene skyldes. Den saa-
ledes udtraadtes Bidrag bliver da at reparere paa de
øvrige Interessenter.

§ 8.

Til at føre Tilsynet er valgt Hans Henrich Hansen,
hvilket Valg han ogsaa har modtaget.

Plougstrup d. 1. Februar 1860.

*Hans Henrich Hansen. Lauriths Jørgensen Hansen.
Anders Clausen. Jens Jensen. Anders J. Christensen.
Niels Nielsen. Søren Frederichsen. Anders Pedersen.*

For at kunne brygge øl måtte man først skaffe malt.
Ifølge Feilberg¹⁾ gik det således til: »Byg sattes i støb
i et stort kar ét eller flere døgn, dvs. det står overhældt
med vand. Dernæst bæres »støbet«, det gennemblødte
korn, op på et varmt loft, hvor det bredes ud i et
kvartertykt lag, og man dækker det til med klæder eller
tørv, indtil det begynder at spire. Når det er groet sam-
men i en fast kage, »brækkes« støbet, det bearbejdes,
gnides mellem hænderne, til de enkelte kerner er løs-
nede. Derefter skal malten tørres. Det kan ske på en
ramme over bilæggeren, i en skuffe under den eller i
skorstenen på nogle fjæl med småhuller i, eller på en
flage flettet af vidjer eller jernbånd, »flæger«, for at røg-
gen fra arnen kunne trække derop igennem«.

Mange havde en særlig ovn til at tørre malten på, en
kølle. Den nævnes hos os i slutningen af middelalderen
(1514 og 1530), men har antagelig været i brug længe
før. Øl har man i alt fald lavet siden Saxo Grammaticus'
dage. Ovnens kaldes en »gris« eller »køllebjørn«. 1690
tales i et syn over herregården Hagsholm om, at kølle-
grisen var nedfalden. »Grisen« var en slags vandret

skorsten, hvorigennem ilden slår fra arnestedet. Dens øverste væg er gennembrudt med huller. Over den er der et fletværk af vidjer og pil og kløvede grene, hvorpå malten udbredes og tørres. Derefter tages den hjem og gemmes i en maltbing (om man da har en), i en tønde eller hældes i sække. Når der skal brygges, bliver malten groft malet, hvorefter brygningen kan foregå.

Om den sagde man i Plovstrup: »Nær a håd æn hal skip målt te æn hal skip hommel, så 'el a brøg æn øl så stærk, te ål æ gutter di sku dommel«.²)

Oprindelig var køllen såvel som bageovnen ikke særskilte småbygninger, beliggende for sig selv, men var opført inde i huset. Det var således tilfældet i en gård i Grærup, Al sogn. 1651 var den meget forfalden, og lensmanden tog syn over tilstanden. I salshuset fandtes en skorsten »og en kølle, som var nederfalden«. I en hekseproces 1613 vidnes der om en kølle i en gård i Bandsbjerg. En gammel kone sad oppe på køllen og rørte noget malt, da »ondtgøreren« kom på besøg.³⁾ 1640 var der syn over en gård i Skast. Det fandt, at »en hammer [tværstang] af en væg ved køllen« var borte. Også i byerne kunne det se ud, som var køllen en del af huset. Således i Ålborg, hvor magistratsvedtægterne ca. 1550 bestemmer, at årlig »i det mindste« skal det besees, hvor brændsel og foder indlægges i husene, »thisliigiste huor vnde, skrøblige oc gamble forstandene owne och kiølle ere, huor aff stuor skade kandh komme, ther osz gudh for beuare«. Som eksempel på, hvor farligt det var med køllen inde i selve gårdens bygninger, kan nævnes en gårdbrand i Janderup den 15. december 1786, da man nok forberedte sig til at lave juleøllet. Kølle og bryggers fandtes i nørhuset, som også var stald. Ikke blot brændte nørhuset, men også østerhuset, der var lade, mens salshuset blev reddet.⁴⁾

Arbejdet i køllen var nemlig såre brandfarligt. Dette

bevirkede, at man gav sig til at bygge ovne og køller i små huse for sig selv. 1766 beretter Ansager præst, at »Bagerovnene, mestendels satte uden Huset tildækket med Jord, og er ellers straks ved Salshusene anlagte i en Jordhytte for sig selv. Bryggeriet, det lidet der er, drives ved den daglig i Brug værende Skorsten, Maltgjøren i en anden Skorsten med dertil nødvendig Indretning, dog begynde nu Byerne med i Fællesskab og til fælles Brug at opføre Kølhuse eller Malthuse til Maltgjøren afsides ude fra Byerne for sig selv for Farlighed ved Ildebrand«. ⁵⁾

Her gives altså en datering for køllehusenes fremståen på egnen. Muligvis har dette byggeri dog begyndt tidligere andre steder i amtet. På Falster ser det dog ud til, at der først langt senere bygges køllehuse og kun ved nogle større gårde, der anbragte dem i haven, mens folk ellers havde deres kølle inde i huset ved skorstenen. ⁶⁾ I købstaden Varde finder man borgere, der enten havde køllen inde i en udlænge eller i et fritliggende køllehus. Det kan konstateres ved hjælp af brandtaksationen 1818. I den med ild og gnister tilvante Smedegade har »avlsmand« Peder Jensen i sin 4-længede stråtækte gård i en 12 fags sidelænge indrettet 4 fag til brændevinsbrænderi og malkøller »med jernflæger«. Og selv i byens smukkeste og kostbareste gård, den »Kampmannske«, var der i et enetages grundmuret hus på 6 fag både bryggers og malkølle. I et andet af gårdens huse var der for øvrigt brændevinsbrænderi. Prokurator Sørensen i Skovbogade (Storegade) havde derimod et fritliggende køllehus »østen gården«. Det bestod af 3 fag bindingsværk med tavlmur og tegltag. Til en gård i Hugormegade (Østergade) hørte også et køllehus. Det var af samme beskaffenhed som sagførens og var anbragt nede i gårdens toft. Det var vist samtlige køller og køllehuse i Varde dengang. I alt fald

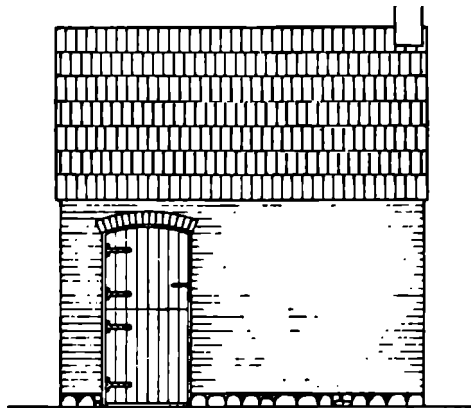
nævner brandtaksationen ikke flere. 1791 havde Jørgen Tranberg, Kræmmergade, et køllehus »østen i gården«, og 1796 havde købmand Peder Sørensen i Skovbogade ligeledes et østen i gården. Det var 3 fag, 5½ alen vid og bygget af bindingsværk med tavlmur og havde tegltag.

Her hos os har landsbyerne eller grandelagene derimod lige fra første færd bygget og brugt disse småhuse i fællesskab. I Darum, Danmarks største landsby, havde hvert grandelag sit, og det var det almindelige på Ribeegnen og videre omkring.

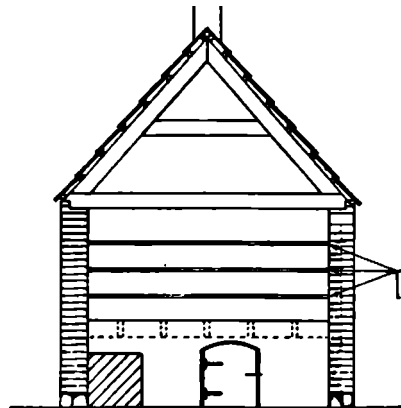
I Plovstrup var det altså anderledes, som det fremgår af foranstående »statuter«. Men ikke-parthavere kunne mod en ringe betaling også tørre malt dér.

Det var navnlig om efteråret, når kornet var bjærget i hus og byggen torsken, man »gjorde malt«. Malten skulle have passende varme, hvis øllet skulle være vel-smagende. Det almindelige brændsel, hedetørv og klyne, var ikke velegnet, man skulle fyre med brændved eller kviste og mosetræ, hvad der ikke var så meget af i Vesteregnet. Bedst var elletræ. Det gav øllet en sødlig smag.

Det var ofte manden, der passede køllen, selv om man sagde om en pige, der »varmede bænke«, når der var dans, at »hun sad og tørrede malt«, dvs. hun kedede sig. Malttørringen tog ret lang tid, et par døgn. Og selv om der kom gæster, navnlig om aftenen, og fortalte historier og emter, kunne der ikke være underholdning hele tiden. Under tørringen skulle malten jævnligen røres, så den kunne blive helt ensartet. Hertil brugte man en rage som ovnrage hjemme ved bageovnen. Desuden skulle man passe på, at der ikke blev ildebrand. Det er sket mange gange, at enten malten eller både malt og kølle brændte. Det var jo netop derfor, de flyttedes ud af gårdenes let antændelige huse.

Façade mod syd

Tag af træspån

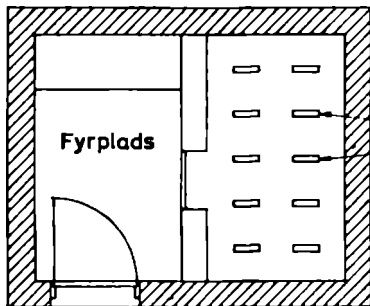
Perforeret jernplader
til henlægning af byg

Køllehuse og nogle småforeninger

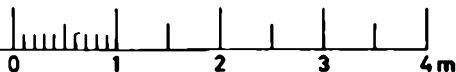
Køllehus (æ køl'hus) i Plougstrup
tegnet efter hukommelse af
murer S.K.Jørgensen, 12. jan. 1969.

Bygningen nedbrudt ca. 1909-10

Huller til røg og varme

Mål 1:50

Plovstrup interessentskabs kølle brændte to gange. Det var ikke rart for den, det skete for. Huset var ikke brandforsikret, og manden måtte bygge det op på egen bekostning ifølge vedtægtens § 5. Den sidste gang brændte huset for Niels Nielsen. Han fik endda spot til skaden. Han passede selv fyringen, og da han en aften havde givet »grisen« et godt foder, gik han en vending hen til smedens for at forslå tiden, til der skulle fyres igen. Da han havde siddet lidt, sagde han dog, at det nok var bedst, han så hen til køllen, »for de knæppet ett så lidt, ilaw a gek«. At det »knæppet« i malten var et tegn på, at heden var ved at blive vel stærk. Da han kom omtrent halvvejs til køllen, slog flammerne ud af taget. Nu var der ingen tvivl om, at det havde »knæppet« rigeligt!

Det nye køllehus, der nu byggedes, var flottere end det gamle. Det havde tag af træspån og en todelt dør. »Skorstenen« var en trækkanal af træ. Grisen havde ti trækhuller. Fletværket til at lægge malten på var erstattet af 3 perforerede jernplader. Den nederste havde temmelig store huller, og på den blev der ikke lagt malt. Den skulle kun tjene til at fordele røg og varme jævnt over det hele til de to derover liggende plader. På disse blev den spirede byg udbredt. I fyrrummet var der en muret bænk eller balk, som man stod op på, når malten skulle hældes op på pladerne eller røres. Der kunne for øvrigt også bruges en stige. Der var ingen bræddevæg mellem rummet over grisen og fyrrummet.

Nord for købmand Thomsen i Jernvedlund ligger Kølfennen. Her har engang stået et køllehus. Da det forfaldt, flyttedes køllen til Aagaards gamle gård, der lå længere mod nord end den nuværende. Den sidste ejer på denne gård hængte sig og blev begravet i haven. Siden ville der ingen bo der. Ca. 1819 blev jorden delt, og der udflyttedes to nye gårde. De gamle udlænger

blev nedbrudt, mens det gamle stuehus blev stående. I det blev der indrettet en maltekølle. Der var endnu et køllehus i Jernvedlund. Det lå ved engvejen syd for byen og var i brug til 1910.

I en kontrakt om udskiftningen i Nr. Vejrup 1778 nævnes køllehuset liggende ved en vej uden for byen. 1786 havde Opsneum sin kølle liggende lidt uden for byen mod nordøst, hvor vejen mod Ålbæk mølle dannede et knæk. Solbjerg havde samtidig sin anbragt lige syd for byen ved et vejkryds.⁷⁾ På Krogsgårds mark (Hovmarken) lå køllen i et markhjørne, men brændte i 1880-erne. Ved den tid købte Niels Hansen en ejendom i byen og byggede en fritstående længe til sin gård, og i den indrettede han en maltekølle og drev i mange år en god forretning med at tørre malt for bønderne. Han opkøbte byg og lavede i malt og solgte den til møllerne rundt omkring, hvorved han fik navnet »æ måltmand«. I Hodde sogn var der 2 køllehuse. Det ene mindes endnu i stednavnet »æ Kølvej«, d. e. vejen, der fører fra landevejen mod Tistrup. Ved den lå den ene kølle. Jernved havde sin kølle stående i Dybmose. Den brændte. Derefter tørrede man malten hos Jørgen Aagaard i Jernved.

På Lindinggårds mark i Torstrup sogn stod et møllehus til ca. 1909. Den sidst forsvundne kølle i Bække sogn lå ved landevejen lige syd for Fejeshave.

I Oksby ved man besked om tre køllehuse, ét for hvert grandelag, nemlig et i Øster Oksby, et i Vester Oksby og et i Blåvand, hvor det lå tæt ved kroen. Regnskabet for hvert indførtes i en lille protokol. En gang om året samledes man til køl'gild', nok et af grandestævnerne. Til dette betalte hver 4 skilling efter en bestemmelse i protokollen. Herfor fik man bl. a. to kaffepunche. Gildet gik på omgang hos granderne.

Køllehuset i Øster Oksby var 6-7 alen langt og knap

så bredt. Fyråbningen dækkedes med en gammel kakkelovnsplade. Grisen fyldte ikke huset i dets hele bredde. Der var en gang langs dens ene side, og her stod strandingstræ til tørring. Dette brugte man at fyre med, men man måtte omhyggeligt undgå stykker med tjære på, ellers fik øllet afsmag. Rummet over grisen var aflukket med bræddevægge ud mod den frie langside og ud mod fyrpladsen. I bræddevæggen var der en låge, så man kunne få malten ind på en ca. 4 × 4 alen stor perforeret træplade over grisen. En lille stige sattes foran lugen, når den skulle benyttes. Det var en ældre mand, der passede køllen år efter år. Omkring 1909 opførte tørringen. Huset stod dog i mange år derefter og gjorde tjeneste som fåresti.⁸⁾

Plovstrup køllehus blev nedbrudt 1909–10. Ved denne tid nedlagdes de fleste af Vesteregns køllehuse. Adskillige var forsvundet tidligere, i Kokspang således ca. 1900. Denne kølle lå syd for byen, hvor et markdige dannede et knæk. I Ansager stod byens kølle særlig længe.

Malkøllen som en beskeden forpost til vore gamle landsbyer var for stedse udslettet.

Ivar Aalling. H. K. Kristensen.

Kilder: Vedtægterne findes hos gårdejer Ivar Aalling, Plovstrup. 1) H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv (1889) 76 f. 2) Feilbergs Jyske Ordbog. 3) Kærgård birks tb. 1651 31/1. Da. Sml. II 33. 4) Jy. Sml. II 131. Rk. Indkom. breve vedr. skattefrihed for afbrændte bøndergårde. 5) H. K. Kristensen: Øster Horne Herred 52. 6) Helene Strange: I Mødrenes Spor 89 f. 7) Forarb. t. Videnskabernes Selskabs kort. 8) Meddelt af gårdejer H. Christensen, Orten.

Hvor der er vilje, er der vej –

Sine og Jens Steffensen, ca. 1915.

HVOR DER ER VILJE, ER DER VEJ –

Et lille rids af hedeopdyrkningens historie i Ølgod.

For godt og vel fyrretyve år siden tjente jeg som hjorddreng ved den gamle gårdmand Mads Knudsen i Vestkær i Ølgod sogn.

En dag var der en del gårdmænd af nabolaget forsamlet dér i gården. Blandt emnerne, der drøftedes, var der blandt andet dette, hvor langt mon Jens Steffensen derude i Forsomho nu var nået med sin hedeopdyrkning. Da er det, at Mads Knudsen på sin stille og stærke måde siger: »Ja, den lille Jens Steffensen derude han gør os til skamme allesammen«.

Den agtelse og beundring, der ved den lejlighed blev givet udtryk for, kunne stort set nok dække for den respekt, som han og hans kone nød ud over sognet for deres sjældne virke.

Jens Steffensen var født i Egknud i Ølgod sogn i 1867, men forældrene overtog knap efter et lille hus-

mandssted til et par køer i Havlund – Otto Andersens ejendom – så det blev hans barndomshjem.

Faderen hed også Jens Steffensen, han var fra Morsbøl i Strelluf sogn, medens moderen, der hed Inger, var fra Malle i Horne sogn.

Foruden at passe den lille ejendom var faderen engmester, det vil sige, han havde lært at anlægge vandingsseng, men de havde det småt i hjemmet, så da Jens var otte år, måtte han ud at tjene. Den første plads han havde, var ved Kristian Thomsen i Tarp. Her var han i fire somre og fik otte kroner for hver sommer. Kristian boede dér, hvor nu Søren Østergård bor, men dengang var det kun en ejendom til tre køer, desuden var Kristian ringer og graver ved Ølgod kirke.

Jens tjente nu i en årrække som dreng og karl, blandt andet tog han plads som sletkarl ud i æ Søndén, det var strengt arbejde, men der var en god dagløn at tjene, og Jens var ikke bange for at tage fat. Han havde nemlig fået et godt helbred og en stærk vilje i vuggегave, det var jo enestående at se så rank han førte sig, selv op i sin høje alderdom.

Som ung karl blev han kendt med en pige, Mette Nielsine Kristensen hed hun, hun var fra Stundsigt i Horne, og de blev enige om at slå følge livet igennem. De købte en lille meget forsømt ejendom ude på Forsomho hede nordligst i Ølgod sogn. (Matr. nr. 1 i Forsomho).

Ejendommens tidligere beboere var kørt træt. De havde overladt ejendommen til kommunen og havde taget ophold på fattiggården. Det blev så sognerådsformanden, den bekendte Niels Uhd, som Jens måtte handle med, og hele herligheden købtes for 1200 kroner. Der var 40 tønder land hede med nogle lyngsprængte agre og en stump hus. Store ting har det nok ikke været værd, idet Niels Uhd under handelen ud-

talte, at 75 kroner vel nok var for meget for huset. Niels Uhd snakkede ellers med Jens om, at han i stedet for at købe ejendom skulle slå sig ned som daglejerovre i Egknud, men herom ville Jens ikke høre tale, han foretrak at være sin egen mand derude på heden.

Det var i 1890, de begyndte derude.

De fik købt en ko, men den første vinter måtte de have den syet ind i sække, for at den kunne holde varmen. Men da der ikke var hverken redskaber eller trækraft at arbejde med, måtte han ud i dagleje med det samme, både sommer og vinter.

Han havde en overgang en halv plads i Strelluf, og den øvrige tid gik han i dagleje på Forsomhogård, den ejedes af en enke, Ann i Forsomho, kaldtes hun, og hun var en søster til Kr. Knudsen Tranbjerg på Agersnapgård. Hun var datter af den gamle ejer af Agersnapgård, Knud Jørgensen Tranbjerg. – De var flyttet dertil fra Tranbjerg i Årre sogn, deraf navnet.

Det var ikke ualmindelig i slettiden, når Jens kom hjem fra Strelluf ved midnatstid, at han så skulle møde på Forsomhogård ved fire-tiden om morgenen, når udengene, hvortil der var en god milsvej, skulle slås, så der blev ikke megen tid til søvn.

Om vinteren tarsk han for folk, men da der kun var små ejendomme dér på egnen til to og tre køer, udover Forsomhogård, Stejlund og Birkkjær, måtte han tit langt hen for at tjene en dagløn, som om vinteren var 50 øre og om sommeren 2 kroner.

En dag han havde tærsket for en nabo, syntes han, at der var blevet meget bestilt, han vovede at forlange to mark (65 øre) i dagløn mod de gængse 50 øre, men naboen blev stønsk og lod Jens vide, at hvis han, naboen, oftere skulle udsættes for sådan noget optrækkeri, skulle han ikke bryde sig om at komme mere.

Jens gik nu skuffet hjem og snakkede med Sine om,

at dette her dagleje ikke kunne blive ved at gå, på den måde kom de ikke videre.

De havde jo fået en ko det første år, senere havde de fået en hest og en plov til fem kroner, de havde fået lidt sammenspænd med naboen Kristian Vejs, han boede på Tage Mejlvangs ejendom, det vil sige: nabo og nabo var så meget sagt, for Jens boede nordligst, og Kristian boede sydligst i Forsomho, men da der kun var sort hede imellem, var de jo næsten for naboer at regne. Men sammenspændet gik ikke af uden knirkeri, for Jenses tid var jo knap derhjemme, han måtte have noget fra hånden, så han igen kunne komme ud at tjene en dagløn. Kristian opsagde sammenspændet, men Jens fik så fat i en stud, og med den og hesten gjorde de arbejdet en tid, indtil han gik træt i daglejerarbejdet.

Ovre i Vallund havde en ung mejerist startet et lille privatmejeri. Han hed Thomas Jensen og var fra Stau-ning. Dette mejeri var i drift til omkring 1908, da det blev nedlagt, og mejerikredsen blev sammensluttet med andelsmejeriet »Hjedding«, efter at dette mejeri var blevet flyttet fra Hjedding til Ølgod by.

Derefter overtog Thomas Jensen Lindbjerg mejeri, der på daværende tidspunkt var fællesmejeri, men det blev senere andelsmejeri, her havde Thomas Jensen sin livsgerning, indtil han blev afløst af sin svigersøn Ejner Jensen, der igen blev afløst af sin søn, Thomas Jensen, altså tre generationer i samme mejeris tjeneste.

Da Thomas Jensen havde Vallund mejeri, gik det jo nok heller ikke af uden vanskeligheder, alt skulle arbejdes op fra bar bund, men Thomas var »lun«. Da han en dag bliver spurgt af en bekendt: »Hvordan går det med mejeriet?« »Jo«, siger han, Thomas. »Det går godt, nu har jeg fået mælken samlet fra fire sogne og to amter«. Nemlig Lyne, Egvad, Ådum og Ølgod sogne og Ribe og Ringkøbing amter.

Jens Steffensen fik nu et par russerheste og kom til at køre mælk til Vallund mejeri, hvilket han blev ved med i fjorten år, det gav en lille kontant skilling, og han havde hestene til ejendommens drift og til hedeopdyrkningen, så nu gik det støt og stille fremad. Med de primitive redskaber, man dengang havde, var hedeopdyrkningen et slidsomt arbejde, det var jo svingploven, der pløjedes med, og så danskarven hvormed furerne tit måtte slides i stykker. Men hedeopdyrkningen kunne jo ikke give noget resultat, uden at heden blev tilført mergel, men her var man ret heldig stillet, idet der fandtes en hel del mager mergel i marken. Ja, de Forsomho ejendomme havde endog kastningsret på ejendommen, der var bare den ulempe ved det, at der var op til 3-4 alen overjord, men så var der oftest et tilsvarende lag mergel, så det var et stort arbejde at få mergelen op, det måtte lades op, og Jenses plads var i bunden af graven, så han skulle nok sætte gangen på arbejdet. Når børnene blev så store, at de kunne hjælpe til, måtte et par af drengene hjælpes ad med at holde et sådant lad fri, og det var i tusindvis af læs, der blev arbejdet op på denne måde, idet man opdyrkede ca. 90 tønder land hede, og det blev alt sammen merglet to gange.

I hjemmet opvoksede efterhånden otte børn, tre piger og fem drenge, så der blev meget for Sine at se til. Hun sparede ikke sig selv, det blev hendes opgave at sørge for børnene. For de små midler, der var til rådighed, måtte der skaffes føde og klæder, og sammen med dem måtte hun tage en god part af arbejdet, alle måtte hjælpe til. Det kneb jo tit, men hun havde en forunderlig rolig måde at tage vanskelighederne på. Var Jens ved at tabe modet og give op, da var det hende, der var den opmuntrende. – Fra dette hjem havde den lille skole herude i Forsomho en stærk støtte. Sine var jo den, der

sørgede for, at lektien blev lært. Trods de mange gøremål og arbejdskrav, der stilledes til store og små, var det en stående ret, at lektien skulle læres. Man havde her billedet på de resultater, der kunne opnås, når det rette forhold var til stede mellem hjem og skole.

Deres gamle lærerinde udtalte engang, at børnene fra dette hjem var som lys i skolen. – Sjældent har man mødt en søskendeflok, der i den grad stod sammen om hjemmet og gik op i forældrenes livsgerning – en indstilling, der på den smukkeste måde præger dem den dag i dag.

Indtil lidt efter århundredskiftet lå de fleste af sognets veje hen som sandede hjulspor, uden at der blev gjort noget ved dem.

Engang Jens Steffensen og en nabo, lille Frands i mosen, kom kørende hjemad fra Ølgod på den nuværende Odderupvej med et læs korn og foderstoffer, væltede de midt på vejen. Det var en værre redelighed. Lille Frands kommer først på benene. Han smider frakken:

»Dette her ser ikke godt ud! Men vi skal ha' det samlet op igen, og det skal være med det samme!«

De to mænd klagede så til sognerådet over vejens slette tilstand. Sognerådet var godt nok indforstået med, at vejen skulle gøres i stand, men der skulle jo også spares på pengene, så enden blev, at man lejede Jens til at fylde de største huller med lyng og jævne det hele af med sand.

Som så mange andre af sognets veje lå Ølgod-Hoven vejen hen som et par sandede hjulspor, endskønt det var en meget befærdet vej. Ad den vej kørtes mange fragtlæs ind ad Hoven og Sønderomme fra Ølgod station, det var jo endnu før det midtjyske banenet var anlagt.

Omkring 1908–10 lejede Ølgod sogneråd Jens Stef-

fensen sammen med Jørgen Dahl fra Grimlund i Hoven til at grundforbedre denne vej fra Hoven sogneskel og til Ølgod by. Det var et stort arbejde, idet der blev lagt bund af sten foruden sand og grus, hvorpå vejen blev tromlet med en stor cementtromle, hvortil der krævedes to spand heste til trækraft. Denne store tromle hentede de helt nede i Ribe og kørte med firspand den lange vej til Ølgod.

Så snart drengene var konfirmeret, måtte de af sted med heste og vogn på vejarbejde. – Senere fik Jens, sammen med Jens Peder Kristensen fra Agersnap, vejen fra Ølgod til Strelluf at grundforbedre. Af materialer medgik der hertil for Jenses part, 90 kubikfavn sten, 30 kubikfavn sand og 30 kubikfavn ler. En kubikfavn er seks læs – så det blev alene her 900 læs.

I øvrigt blev Jens og hans sønner ved at køre vejmaterialer for kommunen, indtil gården var dreven op på fjorten køer, da sagde han, at nu skulle den bære sig selv, og det kunne den også.

Der var jo 40 tønder land til ejendommen, men lidt efter århundredskiftet blev der tilkøbt 50 tdr. land hede fra Forsomhogård, som også blev opdyrket og desuden tilkøbtes nogen eng, så gården kom op på 100 tønder land med en besætning på 22 køer foruden opdræt og svin og en god hestebesætning af jyske heste. Dem var Jens glad for.

Hvis det så blev for meget, kunne det nok tage Sine, at hun kunne sige: »Glem eet Jens, at det var de små heste, der hjalp os over æ knøk«.

I 1936 udskiltes en ejendom (Matr. nr. 1 A. N.) til sønnen Magnus. Den blev dog efter nogle års forløb solgt, og han kom hjem for at overtage det gamle hjem, medens de gamle sammen med den yngste datter flyttede til Ølgod, hvor hun gav dem en god pleje i deres sidste år. Inden de flyttede ind til byen, havde de dog

nået at fejre guldbryllup i det gamle hjem. Men Jens kunne ikke være i ro, han måtte tit ud på gården og give en hånd med, eller også ordnede han haver for folk i byen.

For deres enestående virke blev de i 1917 tildelt Landhusholdningsselskabets store Sølvbæger, og nogle år senere Landboforeningens Sølvmedalje.

Men for befolkningen herude kom de til at stå som pionererne for den rige udvikling, der her har fundet sted fra første verdenskrig og indtil 1960, da den sidste hede er forsvundet på disse egne. For os blev de en bekræftelse af det gamle ord, der siger, at hvor der er vilje, der er vej. De var 20–30 år foran de andre hedeopdyrkere, der ventede, til man kunne komme til mergelen på en nemmere måde.

Sine døde pludselig en aften i juni 1946, da de sad i deres lille stue, Jens sad og læste, så siger han noget til hende, hun svarer ikke, og da han ser hen på hende, ser han, at hun er død.

Stille og smertefrit var hun gået ind i døden. – Et sjældent smukt livsløb var afsluttet, stilfærdig og beskeden havde hun været i al sin færd. Hjemmets gode ånd havde hun været. Trods et svagt helbred havde hun fyldt en stor plads, og når hun og Jens nævnes som de hedeopdyrkere, der nåede de største og smukkeste resultater i Ølgod sogn, for hvilket de er hædret i Kongenshus Mindepark, da har hun sin store part af æren herfor.

I 1950 var de taget til kirke juleaften derude fra den gamle gård, Jens var også i kirke og tog med dem hjem for at fejre julen sammen med dem. Det havde ikke været godt med hjertet i den sidste tid, og juleaften havde han haft et anfald i kirken, men juledag var han rask igen. – Der havde været fremmede om eftermid-

dagen, og da de var gået, ville han gå et lille vend ud om husene, men her faldt han sammen og var død.

Så skulle det da gå således, at her, hvor han havde slidt og stridt i to menneskealdre, herud fra det gamle hjem, skulle han nu ud på den sidste rejse.

Hvor var det et gribende øjeblik, et øjeblik, der aldrig glemmes af den, som var vidne dertil, da slægten slog kreds om hans bære for at føre den gamle slider fra hjemmet for at stede ham til hvile i læ af den gamle sognekirkes mure. – Den kirke han så flittigt søgte søndag efter søndag, endskønt han gik den lange vej ind, for at høre ordet, det ord, som for ham, ja for hele hans slægt, havde været en styrkelse i hverdagens travle færd.

Tage Olesen.

»Æ LIHM-SKOMAGER KUEN«

Kjesten hed hun og var et godt og saare almindeligt Menneske, og dog levede hun ikke just paa Livets Sol-side. For at begynde med Begyndelsen maa jeg fortælle, hvad Kjesten selv har fortalt min Svigermoder. Da Kjesten blev gift med Skomager Niels Larsen, boede de i et lille Hus i Pjedsted ved Fredericia, og hvad Skomageren kunne tjene, omsatte han hurtigst muligt sammen med ligesindede Kammerater i en nærliggende Kro.

Saa længe de ingen Børn havde, kunne Kjesten sagtens skaffe Føden til baade sig selv og Manden ved at arbejde for Folk paa Gaardene, og hvad de ellers kunne bruge hende til. – Kjesten var lille, bred og stærk og med en ukuelig Energi og gaa-paa Mod. Men saa kom Barnet, og det blev vanskeligere for Kjesten at klare sig. Manden sad paa Kroen, og hun fik intet til Mad eller noget.

dagen, og da de var gået, ville han gå et lille vend ud om husene, men her faldt han sammen og var død.

Så skulle det da gå således, at her, hvor han havde slidt og stridt i to menneskealdre, herud fra det gamle hjem, skulle han nu ud på den sidste rejse.

Hvor var det et gribende øjeblik, et øjeblik, der aldrig glemmes af den, som var vidne dertil, da slægten slog kreds om hans bære for at føre den gamle slider fra hjemmet for at stede ham til hvile i læ af den gamle sognekirkes mure. – Den kirke han så flittigt søgte søndag efter søndag, endskønt han gik den lange vej ind, for at høre ordet, det ord, som for ham, ja for hele hans slægt, havde været en styrkelse i hverdagens travle færd.

Tage Olesen.

»Æ LIHM-SKOMAGER KUEN«

Kjesten hed hun og var et godt og saare almindeligt Menneske, og dog levede hun ikke just paa Livets Sol-side. For at begynde med Begyndelsen maa jeg fortælle, hvad Kjesten selv har fortalt min Svigermoder. Da Kjesten blev gift med Skomager Niels Larsen, boede de i et lille Hus i Pjedsted ved Fredericia, og hvad Skomageren kunne tjene, omsatte han hurtigst muligt sammen med ligesindede Kammerater i en nærliggende Kro.

Saa længe de ingen Børn havde, kunne Kjesten sagtens skaffe Føden til baade sig selv og Manden ved at arbejde for Folk paa Gaardene, og hvad de ellers kunne bruge hende til. – Kjesten var lille, bred og stærk og med en ukuelig Energi og gaa-paa Mod. Men saa kom Barnet, og det blev vanskeligere for Kjesten at klare sig. Manden sad paa Kroen, og hun fik intet til Mad eller noget.

En Dag blev det Kjesten for meget, og hun tænkte: »Noget maa der gøres, og saa skovet A en rigde gued Hejselkjæp og satte lige indenfor Døren, og saa tov A æ Baan i mi Forkle aa gik hen o æ Kroe«. »Hva vel do«, sagde Skomageren. »Væe, hvor du er«, sod A, og sat mæ o æ Bænk. Det var jo ikke saa godt. De andre grinede og gjorde Nar. »Go hjem«, sagde Skomageren. »Hvor do er, ka A vel osse vær«, sagde Kjesten. Det gik jo et Stykke Tid, men saa blev det alligevel Skomageren for meget. De kom jo til stavren hjemad, han var saa fuld, at han knap kunde gaa; men hjem kom vi. »Saa snart vi kom ind, smed A æ Baan o æ Seng og fattet æ Kjæp, og saa gjemmelølet A ham«.

Saa var de da kommen til Bække Mark, hvor de boede i et lille lerklinet Hus ude paa Heden, hvor der kunde staa en Ko og en Gris og over denne ligge nogle Pinde til Høns. I streng Kulde kom Hønsene ind i Stuen, hvor de gik til Ro paa Dragkisten. Undertiden maatte Grisen ogsaa derind. Ved Naboers Hjælp fik de et Stykke Hede pløjet, saa de selv kunde avle Foder til Koen og Rug til Brød.

Det var et daarligt Sted at bo for en Skomager. Folk herude paa Heden brugte kun sjælden Læderfodtøj. Skomageren forsøgte sig da paa anden Vis. Han fartede rundt med Kræmmerkassen med Traad, Synaale, Haarnaale og lignende. Men saa kom han i Tanker om, at det var lettere at køre end selv gaa og slæbe paa Sagerne, og saa kunde han ogsaa have flere og andre Ting med at handle med. Og saa lavede han en lille Vogn, men saa var det jo ogsaa lettere at spænde Koen for Vognen. Saa blev Koens Klove slidt og ømme, men saa lavede han en Hesteko i to halve og skoede Koen med. Men naar Manden tog Koen med, havde Kjesten jo ikke Mælk til Børnene og sig selv, og hun vilde saa beholde Koen hjemme. Saa fik han en stor Hund stillet

an til at trække Køretøjet, men den skulde jo have noget at æde, og Kjesten havde nok at gøre med at skaffe det tørre Brød til Børnene. En Dag var Hunden sporløst forsvunden, og ingen havde set den.

Hen paa Sommeren kom Skomageren tilfældig langt ud paa Heden, og der i et Vandhul var Hunden kommen op paa Overfladen. Saa vidste han Besked. Kjesten plukkede meget Lyng for Folk til at takke Huse med, eller hvad det nu skulde bruges til, og saa havde hun en Humpel tørt Brød og en Flaske Vand med, og det maatte hun nøjes med en hel Dag. Og desuden kom de største Børn ud til hende med den mindste, naar den skulde have Bryst. Der var to Piger, den ene hed Marie, og en Dreng, der hed Jens Straabjerg, den yngste hed Karen, og hun maa være født omkring 1880. – Sønnen blev Sømand og kom ud at sejle og druknede som ganske ung.

Naar Folk skulde have en til Hjælp i Tørvemosen eller paa Kartoffelageren eller i Høsten, saa var Kjesten en god Hjælper, og hun kunde hjælpe ved alt, og hun var godt lidt. Og naar Kjesten saa skulde hjem, skete det jo, at Konen havde en lille Pakke med lidt Sul fra Saltkarret og gav Kjesten med, men hun tiggede ikke, som ellers mange gjorde dengang.

Engang var Svigerfar ved at lave et Tørvehus, en saakaldt »Karonkel«, det er Græstørv, der er sat op til et Dige, hvor der saa er sat Spær og Lægter paa; og saa skulde den takkes med Lyng. Svigerfar gik ud til Kjesten, om hun ville hjælpe ham at plukke Lyng. – Kjesten var syg og daarlig, men hun kunne jo da gaa med. Hun plukkede dobbelt saa mange Knipper som Svigerfar, og han var ellers skrap nok til Arbejdet.

Engang det saa sort ud for Kjesten med at skaffe Føden til Børnene – og Kjesten satte en Ære i selv at klare sig – plukkede hun nogle Revlingris, som hun saa

fik Barken af og dannede fint til og bandt heraf en »Lihm«, som hun sendte Børnene ned til Kroen med, hvor der ogsaa var Høkerhandel, de skulde spørge, om de vilde købe saadan nogle. »Saa mange, I kan lave«, sagde Kromanden. Da Børnene kom hjem med den Besked, blev Kjesten saa glad og sagde: »Nu skal I ikke tiere græde, fordi I er sultne, naar I skal i Seng«.

Engang kom Skomageren i Tanker om, at andre Folk da havde to Stuer, en Opholdsstue og Sovekammer, og det skulde de ogsaa have, og saa murede han en Skillevæg tværs over Stuen, som ikke var ret stor i Forvejen. Det var Kjesten ikke tilfreds med og sagde: »Pas o, lille Bror, te A et for en Skoller for-en«. Og det gjorde Kjesten virkelig. Muren væltede.

Dengang var der mange, der var overtroiske, og især en Nabokone, Marie Kloster, troede, at Kjesten kunde hekse og passede nøje paa, at Kjesten ikke kom ind i hendes Stald, saa hun forheksede hendes Køer, saa hun ikke kunde faa Smør, naar hun kærnede. Saa var der da en Kone, der spurgte Kjesten, om hun kunde hekse. »Nej, hva ka A heks, nej, det er der ingen, der kan«. Men en Dag saa Kjesten, at der kom to Mænd, Naboer fra Marked, henne paa Vejen. Saa tog Kjesten en Pind og tegnede nogle Streger og Cirkler og Figurer i Sandet uden for Huset paa Vejen, og saa holdt hun Øje med Mændene, de gik langt udenom, og Kjesten gøttede sig.

En anden Gang kom en af Mændene, som i sine unge Dage havde været »en svaar Kaal« ind til Kjesten. Han var blevet »omvendt« og skulde jo saa ud og virke. Han prædikede for Kjesten og sagde: »Der staar skrevet, Kirsten«, og saa kunde han jo Stykker af Bibelen. Og han blev ved: »Der staar skrevet, Kirsten«. Kjesten sad og hørte efter, men omsider blev det Kjesten for meget, hun rejste sig og sagde: »Der staar ogsaa skre-

vet: »Der skal opstaa mange falske Profeter, og A trover misæl, do er jen a dem«.

Naar Kjesten var paa Arbejde, havde hun gerne Koen med, den blev jo saa tøjret et Sted paa Marken eller et Sted i Nærheden, saa Kjesten kunde flytte den, saa den ogsaa fik sin Pasning. Om Vinteren fik Kjesten et Knippe Hø eller Halm paa Ryggen med hjem om Aftenen. Naar Kjesten var paa Heden, var Koen jo ogsaa med, og Kjesten plukkede nok Lyng, men Lyngen plukkede ogsaa Kjesten. Det nederste Stykke af Kjestens Skørt var altid i Frynser.

Endnu ved vi her paa Bække Mark, hvor »Kjestens Agre« eller »æ Skomager Lod« er. Ca. fire km fra Bække ad Vorbasse Vej paa højre Haand paa det Hjørne, hvor Bække Gaards Plantage nu begynder og ca. fem og tyve Favne ind i Aaleflaskegaards Mark, kan man endnu se en Syrenbusk og nogle gammeldags Roser blomstre om Sommeren. Her er Stedet.

Omkring Aaret 1902 boede Kjesten her endnu, men alene. Skomageren var forlængst død, og Børnene var kommet ud blandt fremmede, saa snart de kunde gøre lidt Nytte, saa fik de da Føden. Men Kjesten var blevet gammel – jeg vil tro henved de 60. En Dag kom hun hen til Svigermor, og Kjesten græd. Det var der vist ingen, der havde set før. Min Svigermor fik Kaffe-kanden over og Kjesten til sæde i en god Stol. Og saa kom Kjestens Bekymring frem. Kjesten havde snakket med en Nabomand, og han havde sagt, da Kjesten klagede over, at hun var syg og træt og ikke selv kunde tjene til Opholdet, »ja, do ka jo ingen Alderdoms-understøttels fo, for do haar jo faat Fattehjælp, og de haar do jo et betaal tebaag. Do fæk jo 35 Kr. te aa fo di Mand begravet for«. Og Kjesten græd. »Hva ska A no lev aa«. Imidlertid var Svigerfar, Lauge Hansen, kommet ind og hørte Kjestens Vaande. »Do ska nok

faa di Alderdomsunderstøttelse, Kjesten, det skal A nok sørre for«, sagde Lauge Hansen, som dengang var i Sogneraadet. Og det fik hun, men kort efter flyttede Kjesten ned til en af Døtrene, der var blevet gift, og hvor Kjesten fik det godt paa sin gamle Dage.

Margrethe Hansen, f. Nedenskov.

GALTHO I TISTRUP SOGN SOM HERREGÅRD

I tidligere tid var der langt flere herregårde eller hovedgårde i Danmark, end der er i dag. Det var skik inden for adelen at skrive sig til en gård, der da betragtedes som en hovedgård med de rettigheder, adelen dengang havde.

Af lensregnskaberne for Lundenæs len ses det, at Galtho i Tistrup sogn i adelsvældets sidste dage var ved at blive en herregård, idet det af et tingsvidne ved Øster Horne herredsting, mandagen den 29. november 1653 fremgår, at jomfru Anna Thott skriver sig til Galtho, og at hun ikke er ejer af nogen anden sædegård. Det tilhørende hoveripligtige bøndergods er ifølge tingsvidnet: 3 gårde i Krarup by, en gård kaldet Uhre, en gård Bredho, en gård i Gjødsvang by, en gård kaldet Gårde og en gård Hesselho, desuden fandtes af inderster 2 i Krarup by, en inderste i Gjødsvang, en inderste i Gårde og 2 inderster i Hesselho.

I et nyt tingsvidne, mandagen den 20. december 1653, bevidnes det, at jomfru Anna Thott ved hjælp af sine bønder har sørget for tilsåningen af Galtho dette efterår.

Ifølge »Kancelliets Brevbøger« fra 1635 har Anna Thott arvet en del strøgods efter sin fader, og dette strøgods får hun kongelig bevilling til at mageskifte.

faa di Alderdomsunderstøttelse, Kjesten, det skal A nok sørre for«, sagde Lauge Hansen, som dengang var i Sogneraadet. Og det fik hun, men kort efter flyttede Kjesten ned til en af Døtrene, der var blevet gift, og hvor Kjesten fik det godt paa sin gamle Dage.

Margrethe Hansen, f. Nedenskov.

GALTHO I TISTRUP SOGN SOM HERREGÅRD

I tidligere tid var der langt flere herregårde eller hovedgårde i Danmark, end der er i dag. Det var skik inden for adelen at skrive sig til en gård, der da betragtedes som en hovedgård med de rettigheder, adelen dengang havde.

Af lensregnskaberne for Lundenæs len ses det, at Galtho i Tistrup sogn i adelsvældets sidste dage var ved at blive en herregård, idet det af et tingsvidne ved Øster Horne herredsting, mandagen den 29. november 1653 fremgår, at jomfru Anna Thott skriver sig til Galtho, og at hun ikke er ejer af nogen anden sædegård. Det tilhørende hoveripligtige bøndergods er ifølge tingsvidnet: 3 gårde i Krarup by, en gård kaldet Uhre, en gård Bredho, en gård i Gjødsvang by, en gård kaldet Gårde og en gård Hesselho, desuden fandtes af inderster 2 i Krarup by, en inderste i Gjødsvang, en inderste i Gårde og 2 inderster i Hesselho.

I et nyt tingsvidne, mandagen den 20. december 1653, bevidnes det, at jomfru Anna Thott ved hjælp af sine bønder har sørget for tilsåningen af Galtho dette efterår.

Ifølge »Kancelliets Brevbøger« fra 1635 har Anna Thott arvet en del strøgods efter sin fader, og dette strøgods får hun kongelig bevilling til at mageskifte.

Hensigten med denne bevilling var måske en samling af det gods, der skulle medføre oprettelsen af Galtho som herregård.

Allerede i 1639 nævnes Anna Thott i forbindelse med en trætte mellem hende og Ida Gjøe til Lindbjerg om ejendom beliggende mellem Hungerbjerg, Hesselho og Galtho.

Anna Thott var datter af Christen Pedersen Thott til Boltinggaard af den ansete skånske adelslægt Thott, der har spillet en stor rolle i Danmarks historie. Han var gift med Sophie Below af mechlenburgsk adel. Efter Christen Pedersen Thotts død i 1617 sad hun som enke i 33 år og ledede selv opdragelsen og undervisningen af sine tre børn, Henrik, Anna og Birgitte. Hun var selv en meget lærd kvinde, og af børnene er Birgitte Thott omtalt som en af datidens lærdeste kvinder i Danmark. Sophie Below er kendt for sin slægtsbog, der efter hendes død blev fortsat af datteren Anna Thott og efter hendes død af den anden datter Birgitte Thott.

Galthos beståen som herregård ophører imidlertid formentlig allerede i 1655, da Anna Thott køber herregården Fårupgaard i Jelling sogn af sin broder Henrik Thott, hvorefter hun ikke mere havde behov for at opretholde Galtho som herregård.

Anna Thott døde under Svenskekrigen i 1658, hvorefter Henrik Thott igen overtog Faarupgaard tillige med hendes bøndergods i Øster Horne herred, hvilket bøndergods foruden de under Galtho nævnte gårde bestod af en gård i Asp, en gård i Lervad, en gård ved Ølgod kirke, en gård i Harkis og to gårde i Hjedding.

Galtho ser ud til at have lidt meget under Svenskekrigen, der var særlig hård ved denne del af landet. Matriklen af 1664 siger, at Galtho nu var »øde og helt afbrudt«, og at den sidst havde været beboet af Th. Bertelsen. Det er muligvis den samme Th. Bertelsen,

der i 1653 er forpagter på Jullingsholm og optræder som Anna Thotts fuldmægtig i tingsvidnet af 29. november, og den Th. Bertelsen i Forsomho, som Henrik Thotts fuldmægtig på egnen, Laurids Pedersen i Gårde, i 1665 stævner for en sum penge, som han skylder til jomfru Anna Thott.

Henrik Thott var fra 1648 til 1657 lensmand på Bergenhus i Norge og senere stiftslensmand først over Århus amt og senere over Holbæk amt.

Han blev som så mange andre adelsmænd fuldstændig ruineret af Svenskekrigen og måtte på grund af gæld efterhånden gå fra alt sit gods, der foruden ovennævnte havde bestået af Boltinggård i Gudme herred, Skårupgård i Ø. Lisbjerg herred, Keldkær i Tørrild herred, Hastrup i Nørvang herred og det halve af Bjørnsholm i Slet herred.

Til sidst måtte han søge kongen om en nådegave til livets ophold. Han havde 5 børn, der alle døde ugifte. De fire døde tidligt, og han overlevedes kun af en sindsyg datter.

J. Møller Kristensen.

Kilder: Lundenæs lensregnskab 1653 med bilag. Kanc. Brevb. 1635, s. 136; 1637, s. 89 f, 170, 810; 1642, s. 17 ff, 124.

IVER WIND OG VARDE JACOBI KIRKES STORE LYSEKRONE

Varde Sct. Jacobi kirke har flere smukke malmlysekroner. Den største og smukkeste hænger i skæringspunktet mellem skibet og korsarmene. Kronen har tyve arme, hvis indre dele ved fastgørelsen er udformede som skæggede mandsfigurer.

På kronens nederste kugleformede del ser man indgraveret bogstaverne I. W. og H. S. samt årstallet 1642.

der i 1653 er forpagter på Jullingsholm og optræder som Anna Thotts fuldmægtig i tingsvidnet af 29. november, og den Th. Bertelsen i Forsomho, som Henrik Thotts fuldmægtig på egnen, Laurids Pedersen i Gårde, i 1665 stævner for en sum penge, som han skylder til jomfru Anna Thott.

Henrik Thott var fra 1648 til 1657 lensmand på Bergenhus i Norge og senere stiftslensmand først over Århus amt og senere over Holbæk amt.

Han blev som så mange andre adelsmænd fuldstændig ruineret af Svenskekrigen og måtte på grund af gæld efterhånden gå fra alt sit gods, der foruden ovennævnte havde bestået af Boltinggård i Gudme herred, Skårupgård i Ø. Lisbjerg herred, Keldkær i Tørrild herred, Hastrup i Nørvang herred og det halve af Bjørnsholm i Slet herred.

Til sidst måtte han søge kongen om en nådegave til livets ophold. Han havde 5 børn, der alle døde ugifte. De fire døde tidligt, og han overlevedes kun af en sindsyg datter.

J. Møller Kristensen.

Kilder: Lundenæs lensregnskab 1653 med bilag. Kanc. Brevb. 1635, s. 136; 1637, s. 89 f, 170, 810; 1642, s. 17 ff, 124.

IVER WIND OG VARDE JACOBI KIRKES STORE LYSEKRONE

Varde Sct. Jacobi kirke har flere smukke malmlysekroner. Den største og smukkeste hænger i skæringspunktet mellem skibet og korsarmene. Kronen har tyve arme, hvis indre dele ved fastgørelsen er udformede som skæggede mandsfigurer.

På kronens nederste kugleformede del ser man indgraveret bogstaverne I. W. og H. S. samt årstallet 1642.

Inskriptionen på den underste kugle i lysekronen.

Desuden ses et alliancevåbenskjold med et ægtepars våben, mandens til heraldisk højre, dvs. til venstre for beskueren, og fruens til den anden side. Mandens våben viser et hestehoved og fruens en lilje.

I »Vardensersamfundet«s majnummer 1969 har jeg tydet inskriptionen som gældende det adelige ægtepar Iver Wind og fru Helvig Skinkel.

Windernes våbenmærke er et sort hestehoved med sølvbidsel og tømme i gult felt, Skinkelernes en blå lilje i hvidt felt, begge i overensstemmelse med våbnerne i lysekronen. Når hertil føjes, at ægteparret 1642 ejede Nørholm med dertil hørende bøndergods på Vardeegnen og havde fået halvdelen af Varde vandmølle, kan

der ikke være tvivl om, at denne tydning er rigtig. Imidlertid vil jeg gerne uddybe oplysningerne lidt og fremsætte en hypotese om grunden til, at Wind skændede lysekronen.

Iver Wind er søn af Jakob Wind til Grundet og hustru Else Høg. I sin ungdom uddannede han sig på langvarige udenlandsrejser og var netop på en sådan, da Kalmarkrigen udbrød. »Og der jeg fornåm, at der begyndtes krig mellem Danmark og Sverrig, forment jeg billig mig pligtig at være at tjene næst Gud min herre og konning og mit fæderneland og lod derfor al peregrination falde og drog hjem«, skrev han. Han blev ansat i kancelliet, men blev jævnlig sendt på udenlandsrejser. Den længste og farligste gjaldt storfyrsten af Moskva, og »efter mange periculer og farer, navnlig blandt nogle tusinde oprørske hoveder, som hos denem kaldes casacher«, og hvor han var under beskyttelse af 500 ryttere og 1000 fodfolk, kom han efter 16 måneders forløb hjem igen. Ked af »daglig hoftjeneste og opvartning«, giftede han sig 1620 efter sin »kære moders og andre gode venners råd og samtykke« med Helvig Skinkel og søgte ro på Grundet. Men det varede ikke længe. 1624-45 virkede han som rigets øverste sekretær, blev 1644 rigsråd, 1648 ridder og deltog i Kristian IVs sidste krig om bord på »Trefoldighed«. I det hele taget sluttede han sig nær til kongen, som han også var med i Skåne.

Han var blevet lensmand i Norge, hvor han havde et par godser, men byttede 1637 lenet med Lundenæs. Herfra kunne han lettere føre tilsyn med Nørholm, som han havde købt allerede 1631, og som sammen med Øster Horne herred dengang hørte under Lundenæs len.

Vardeegnen fik snart se udslagene af hans virke-trang: 1636 købte han Haltrup i Øse, 1647 Agerkrog,

og han oprettede ladegården Østerholm i Øse. På Nørholm opførte han en ny hovedbygning, bl. a. med materialer fra Agerkrog, som han nedbrød, og han fik oprettet Nørholm birk.

Til Varde by synes han i begyndelsen at have stået i venskabsforhold, i alt fald til den bekendte og dygtige borgmester Hans Nielsen Ahrensberg. Wind henvender sig til byens gamle hospital for at få en af sit lens fattige anbragt dér, og borgmesteren lover det i overmåde venlige vendinger, her »skal Eders Welbyrdigheds Villie derudi ske, og kender os ikke alene i de, men i alle maader Eders Welbyrdighed pligtskyldige«.

I 1642 var Iver Wind 52 år gammel. Antagelig har han allerede da tænkt på sit »lejersted«, indretningen af sit gravsted eller gravkammer i kirken, som storfolk gjorde meget ud af i hine tider. Ja, fra midten af 1500-tallet var det blevet temmelig almindeligt, at man i levende live sikrede sig et fornemt lejersted, nogle lod det endog belægge med mindsten eller opsatte skønne tavler. Jeg kan ikke bevise det, men det forekommer mig nærliggende at antage, at ægteparret har ønsket sig et gravsted i Jacobi kirke, og at det var i den anledning, at de to lod lysekronen ophænge. Når man som adelsmand sikrede sig et sådant gravsted, måtte man, som det hed i bestemmelserne for Ribe domkirke, »betænke kirken med nogen synderlig foræring«.¹⁾

Det venskabelige forhold til Varde by varede desværre ikke ved. Det var den nævnte vandmølle, der

1) Tidens interesser for gode gravsteder blev ligefrem et økonomisk aktiv for mange kirker. I Ribe domkirkes takst fra 1592 hedder det, at et hæderligt lejersted i kirken skulle fremtidig betales med 10 dl., ville man »perpetuere sig sit lejersted med ligsten«, skulle det koste 30 dl. Og ville man som adelsmand nyde lejersted for sig og arvinger, skulle man betænke kirken med nogen synderlig foræring.

vakte striden. Den lå i nærheden af den nuværende Arnbjergpavillon. Den var alt for kostbar at vedligeholde og forfaldt. Byen ville have den helt nedlagt, men Wind ville have forpagtningsafgiften. Det blev til en langvarig proces.

Imidlertid havde Wind forlængst fået et andet len. 1645 blev han lensmand på Dalum kloster ved Odense, hvor han herefter opholdt sig den meste tid. Og så kom hans tanker til at dreje sig om at få et lejersted i Dalum kirke. Det lå ham nu nærmest og var langt fornemmere end i Varde – nemlig et helt gravkapel.

Vi kan følge det af hans egen redegørelse, som han satte op over kapeldøren:

»Anno 1646 haver Konning Christian den Fierde Selv været her i Dalum Kirke og naadigst bevilget mig Iver Wind dette Capell til min, min Kiere Hustrøes og Arvingers Begravelse, hvorimod jeg lovede at give til Dalum Kirkes Reparation, som da var meget forfalden, 400 Sp. Daler. Haver jeg saa dette Capell med Epitaphio og Ornamenter ladet opbygge Gud og Kirken til Ære, Hvilket jeg og mine Arvinger selv skal holde ved lige, og til des Conservation, da er af mig dertil lagt nogen Landgilde af en gaard efter den Foundation derpaa gjort er«.

En påtænkt plan med et gravsted i Varde kirke var altså definitivt opgivet. Lysekronen havde Wind skænket – vel nok »Gud og kirken til ære« – men dog sikkert med en bagtanke om at opnå en eller anden fordel, utvivlsomt gravstedet. Hans strid med byen må have bevirket, at selv om borgerne nok kunne glæde sig over den smukke krone, har de næppe kunnet tænke med megen venlighed på giveren. Dalum lejerstedet var også af den grund mere attråværdig, men også dyrere, prisen var jo 400 speciedalere. Men så kunne han også rejse et pragtfuldt monument over sig og sin frue.

Under den ulykkelige Carl Gustavkrig dukkede fjenden pludselig op i Odense og tog Wind og flere gode mænd til fange. Denne ydmygelse sammen med ulykken, der ramte fædrelandet, har antagelig været medvirkende til, at han døde ganske kort efter, 17. feb. 1658.

Så blev da det kapel, hans tanker så længe havde drejet sig om, endelig taget i brug efter hensigten. Helvig Skinkel døde 28. juni 1667 og blev også begravet dér.

H. K. Kristensen.

SCT. BIRGITTES KIRKE OG SCT. GERTRUDS KILDEKAPEL I SIG

I 1935 udgravede pastor K. Høgsbro Østergaard en del fundamenter af en bygning på Kapelbanken i Sig. Han fandt bl. a. rester af skælkalkmørtel og små stumper tufsten. Tomten viste i det hele taget så stor overensstemmelse med dimensionerne af mindre tufstenskirker, at Høgsbro Østergaard med god grund kunne slutte, at »der har uden tvivl ligget et romansk Kapel eller Kirke paa Kapelbanken«. Det viste sig nemlig, at der også var begravelser på stedet, altså en kirkegård. Tæt syd herfor konstaterede pastor Østergaard rester af en anden bygning, hvis tomt dog var så ødelagt af ploven, at der kun var rester in situ tilbage af et øst-vest orienteret lergulv, men derhos talrige teglstensbrokker, såvel af munkesten som af tagsten. Her må da have stået en bygning i gotisk tid.

I engen neden for skrænten fandt man en tilstoppet hellig kilde, som også undersøgtes. Se om disse undersøgelser K. Høgsbro Østergaard: Kapelbanken i Thorstrup Sogn. Fra Ribe Amt 1938, 17-23, og H. K. Kristensen: Sankt Gertruds Kilde, sst. 24-34.

Under den ulykkelige Carl Gustavkrig dukkede fjenden pludselig op i Odense og tog Wind og flere gode mænd til fange. Denne ydmygelse sammen med ulykken, der ramte fædrelandet, har antagelig været medvirkende til, at han døde ganske kort efter, 17. feb. 1658.

Så blev da det kapel, hans tanker så længe havde drejet sig om, endelig taget i brug efter hensigten. Helvig Skinkel døde 28. juni 1667 og blev også begravet dér.

H. K. Kristensen.

SCT. BIRGITTES KIRKE OG SCT. GERTRUDS KILDEKAPEL I SIG

I 1935 udgravede pastor K. Høgsbro Østergaard en del fundamenter af en bygning på Kapelbanken i Sig. Han fandt bl. a. rester af skælkalkmørtel og små stumper tufsten. Tomten viste i det hele taget så stor overensstemmelse med dimensionerne af mindre tufstenskirker, at Høgsbro Østergaard med god grund kunne slutte, at »der har uden tvivl ligget et romansk Kapel eller Kirke paa Kapelbanken«. Det viste sig nemlig, at der også var begravelser på stedet, altså en kirkegård. Tæt syd herfor konstaterede pastor Østergaard rester af en anden bygning, hvis tomt dog var så ødelagt af ploven, at der kun var rester in situ tilbage af et øst-vest orienteret lergulv, men derhos talrige teglstensbrokker, såvel af munkesten som af tagsten. Her må da have stået en bygning i gotisk tid.

I engen neden for skrænten fandt man en tilstoppet hellig kilde, som også undersøgtes. Se om disse undersøgelser K. Høgsbro Østergaard: Kapelbanken i Thorstrup Sogn. Fra Ribe Amt 1938, 17-23, og H. K. Kristensen: Sankt Gertruds Kilde, sst. 24-34.

I præsteindberetningen 1638 kaldes kilden »S. Biritis Kilde«, og der nævnes »Cappelbierre, paa hvilket S. Birritis cappel i fordums Tid haffver veret bygt«, mens en indberetning nogle år senere (1687) betegner stederne som »St. Gertruds Kilde« og »Thorstrup Kapel«.

Pastor Østergaard kunne imidlertid fastslå, at den romanske bygning ikke kan have fået navn efter den kendte St. Birgitte fra Vadstena, datter af den svenske lagmand Birger Persson, og stifter af Birgittinerordenen, da hun først fødtes 1303 (eller 1302), altså længe efter at den romanske periode var ophørt. Østergaard var derfor tilbøjelig til at mene, at den romanske kirke eller kapel var viet til St. Gertrud.

Imidlertid er der en langt ældre og nu mindre kendt Birgitte, som blev helgeninde, nemlig den irske nationalhelgeninde *Brigida*, der døde 70 år gammel i året 523 (efter en anden beretning skulle hun være født 436 og hendes moder være slave). Hendes helgendag er 1. februar. Hun anlagde flere klostre og førte et strengt levned. Det er hendes navn, der under formerne Brigit, Bergitte, Berete og Birte tidlig kom til Norden. Ifølge legenden gjorde hun mange undere og blev ledsaget af engle, af hvilke hun endog modtog vievand til at rense en spedalsk med. Faderen havde opdraget hende i kristendommen, og ganske ung gik den uskyldige jomfru i kloster. Lige fra ungdommen var hun særlig udvalgt, hvilket gav sig tilkende ved, at der brændte en klar lue over det hus, hvori hun opholdt sig, eller den var over hendes hoved.

Francis Beckett har gjort opmærksom på, at St. Brigidas lig i 1185 under det engelske erobringstogt blev genfundet i Downpatrick i Ulster side om side med Irlands to andre hovedhelgener, og at byens engelske kommandant kort efter foranledigede deres højtidelige

translokation.¹⁾ Denne begivenhed har selvfølgelig givet hendes dyrkelse en opblussen. Imidlertid viste Poul Nørlund i sin bog »Gyldne Altre«, at hun som helgeninde endnu tidligere optrådte i Danmark.²⁾ Hun og den orientalske helgeninde Tekla findes nemlig fremstillet på Lisbjergaltret, som Nørlund daterer til 1150.

Da det endvidere ser ud til, at kirkegårde ikke anlagdes uden ved kirker, ikke ved kapeller, må man vel slutte, at den romanske kirke på kapellet er en St. Brigidas (St. Birgittes) kirke. Da den åbenbart kun er benyttet en kortere tid – indtil Thorstrup romanske kirke byggedes, eller St. Birgittes menighed blev henlagt dertil, har kapelbanken vel henligget øde, til der i gotisk tid byggedes et kapel, forårsaget af kildedyrkelsen, der i alt fald dengang må have fundet sted.³⁾ Dette kapel kan godt være indviet til St. Gertrud, og derefter har kilden også fået dette navn.

H. K. Kristensen.

1) Francis Beckett: Danmarks Kunst I 219. 2) Poul Nørlund: Gyldne Altre 49, 75, 82, 97 f. 3) Jævnfør Olaf Olsen: Hørg, hov og kirke 244.

LYDUM KAPEL OG LYDUMGÅRDS FORSTROG

I sin tid har der stået et kapel i Lydum, en kirkelig bygning, foruden selve sognekirken. Denne oplysning findes i Rigens forfølgningssag for 26. nov. 1541.¹⁾ Ejeren af Lydumgård, Henning Quitsow, fremlagde da et domsbrev af Vester Horne herred, som herredsfogden Jens Barfod (Sædding Storgård) havde udstedt. Sagen drejede sig om et »register«, (vist et laughævd) over Lydumgård og Lydumgårds ejendomme, hvilket register Jens Barfod havde dømt skulle stå ved magt.

translokation.¹⁾ Denne begivenhed har selvfølgelig givet hendes dyrkelse en opblussen. Imidlertid viste Poul Nørlund i sin bog »Gyldne Altre«, at hun som helgeninde endnu tidligere optrådte i Danmark.²⁾ Hun og den orientalske helgeninde Tekla findes nemlig fremstillet på Lisbjergaltret, som Nørlund daterer til 1150.

Da det endvidere ser ud til, at kirkegårde ikke anlagdes uden ved kirker, ikke ved kapeller, må man vel slutte, at den romanske kirke på kapellet er en St. Brigidas (St. Birgittes) kirke. Da den åbenbart kun er benyttet en kortere tid – indtil Thorstrup romanske kirke byggedes, eller St. Birgittes menighed blev henlagt dertil, har kapelbanken vel henligget øde, til der i gotisk tid byggedes et kapel, forårsaget af kildedyrkelsen, der i alt fald dengang må have fundet sted.³⁾ Dette kapel kan godt være indviet til St. Gertrud, og derefter har kilden også fået dette navn.

H. K. Kristensen.

1) Francis Beckett: Danmarks Kunst I 219. 2) Poul Nørlund: Gyldne Altre 49, 75, 82, 97 f. 3) Jævnfør Olaf Olsen: Hørg, hov og kirke 244.

LYDUM KAPEL OG LYDUMGÅRDS FORSTROG

I sin tid har der stået et kapel i Lydum, en kirkelig bygning, foruden selve sognekirken. Denne oplysning findes i Rigens forfølgingsbog for 26. nov. 1541.¹⁾ Ejeren af Lydumgård, Henning Quitsow, fremlagde da et domsbrev af Vester Horne herred, som herredsfogden Jens Barfod (Sædding Storgård) havde udstedt. Sagen drejede sig om et »register«, (vist et laughævd) over Lydumgård og Lydumgårds ejendomme, hvilket register Jens Barfod havde dømt skulle stå ved magt.

Efter de store forandringer, der er sket på stedet siden middelalderen som hedens forsvinden, kirkebyens fremståen m. m., er det vanskeligt med sikkerhed at kunne fastslå, hvor kapellet har stået efter den beskrivelse, som domsbrevet giver. Ret sikkert kan det dog lykkes. Først tales der om gårdens rette tilliggelse fra det dige, »som løber fra Tarp (Lunde sogn) oc wender paa Møldam oc siden tiill then gamble mølle demyng« (dæmning). Videre fra den gamle dæmning gik skellet »mellem grøn jord« op til den »haarde hede« indtil den vej, der løber til møllen (antagelig vejen fra Tarp, da det er jord syd for åen, her er tale om). Fra vejen gik skellet videre til Yllebeck (nu: Ilebæk) og langs bækken til det sted, hvor den udmundede i åen mellem gårdens enghave og naboenghaven, som hørte under en af Lydumgårds fæstebønder i Rærup. Yllebæk er det lille vandløb, der kommer inde fra Sønder tarp, løber nord for den nuværende såkaldte Brænderigård og videre mod vest, og som Lydum-Nr. Nebel vejen svinger hen over på det sted, hvor vejen passerer bygrænsen til Rærup. Hermed var Lydumgårds jord syd for åen påvist.

Domsbrevet fortsætter: »Item alle the agger, som ligger fra Capellen oc til kirken, som wender neder til gaarden med den synder ende oc met then nør ende neder til heden, i deres lengde oc brede, som de af arrildz tiidt wereth haffuer«. Videre nævnes gårdens jord længere mod øst, nemlig »alle the agger, som løber fra Lydom kircke og wender po hedhe«. Videre gik skellet ved et stykke ubrugt jord, der lå indtil 4 agre, »som ligger til smeden«. Dernæst alle agre mellem kirken og Koberberig (Kobbelbjerg, en ejendom tæt derved hedder nu Hekkenfeld) og alle agre fra Kobberbjerg til »Verymandz høffue« og fri græsgang helt til Lyne.

Lydum kapel og Lydumgårds forstrog

Udsnit af kort, tegnet efter matrikelskortene 1842. Åen løber forbi møllen og Lydumgård. Ilebæk ses længst til venstre, skellet mellem mat. nr. 1a og 6a findes tæt ved øverste venstre hjørne.

Kapellet har altså ligget nord for åen og længst til vest i marken, men åbenbart ikke hvor skellet nu går mellem Lydumgårds tidligere jord og Lydum landsbys jord (dvs. skellet mellem mat. nr. 1a og 6a); thi der siges udtrykkeligt, at agrene øst for kapellet (der løber syd-nord) »wender neder tiill gaarden met then synder ende«. Havde kapellet stået ude ved det nuværende markskel, havde agrene mod syd løbet ned til åen. Der kan dengang have været hede mellem herregårdens og landsbyens marker, eller en eller anden proprietær kan senere have rykket skellet længere mod vest.

Kapellet har altså stået ganske tæt ved Lydumgård – og kun godt $\frac{1}{2}$ km fra Lydum kirke.

Et kapel er en kirkelig bygning med en begrænset ret til dér at foretage dåb og begravelse. Mange blev bygget til bestående storkirker, f. eks. var der bygget så mange til Ribe domkirke, at de dannede en tæt række

ved kirkens sydside og ligeledes ved nordsiden. Senere sammenføjedes kapellerne i hver række således, at de kom til at danne de nuværende sydlige og nordlige ydre sideskibe. Af fritstående kapeller var der adskillige, de kunne være knyttet til undergørende kilder som Sct. Gertruds i Torstrup.

Her i Lydum var det utvivlsomt en af stormændene på Lydumgård, der engang i den katolske middelalder opførte kapellet. Med ret stor sandsynlighed kan man gisne om, når det er sket, og hvem der har bygget det. Lydumgård er en af de ældste herregårde i Varde syssel. Den var i sin tid omgivet af dobbelte grave, og betydelige stormænd af slægten Munk-Lange ejede den. I 1400-tallet var det rigsråd, ridder Gunde Nielsen, der også havde store len, bl. a. Vardehus og Vester herred. I hans tid, eller måske i hans faders Niels Thomesens tid, stiftede den udbredte familie et frændegilde for dens medlemmer i Varde syssel. Der afholdtes en årlig sammenkomst, hvor der på andendagen blev holdt messe. Gildet stiftedes i den hellige Birgittes navn (den svenske helgeninde). 1460 stiftede et andet medlem af slægten, kantor Jep Iversen Lange, et nyt kapel i Ribe domkirke med en daglig messe for alle levende og døde »af then frænder gildhæ och samfwundh, som nu holdæs indhen Wardsysæl«, og kapellanen, som forrettede messetjenesten ved kapellet i Ribe, skulle tillige hvert år »søgæ thet frendher modæ i Wardsysæl, som förræ ær neffndh, och syæ [sige] mæssæ paa then annæn dagh for thønwm«. Det var altså ikke Lydum sognepræst, der skulle fungere. Dr. O. Nielsen skriver i Danske Samlinger I, side 131 (1865): »Desværre vides intet andet om gildet, end at det var stiftet. Hvor den årlige sammenkomst holdtes, vides ikke heller; men man fejler næppe med at antage, at det var på Lydum-

gård som familiens stamsæde og bolig for den da mest fremtrædende mand deri«.

Det må siges, at O. Nielsens hypotese i høj grad er styrket ved konstateringen af et kapel lige uden for hovedgården. Og hypotesen forklarer ligefrem, hvorfor kapellet er oprettet. Det er for, at familien heri kunne holde den foreskrevne årlige messe. Samtidig må det være givet, at kapellet var indviet til Sct. Birgitte.

1541 er vi kommet ind i den lutherske tid, da man ikke længere læste messer for afdøde, og kapeller, ja kirker udslettedes. Da sognepræsten et hundrede år senere skrev om sognet til Ole Worm, nævner han ikke ét ord om kapellet. Nej, da var det forlængst forsvundet, antagelig nedrevet af Henning Quitzow.

Domsbrevet nævner en ejerrettighed, som nok vil forundre adskillige nutildags, nemlig *Lydumgårds forstrog*. Den nævnes i forbindelse med Lydum mølle, som gården ejede, »med dam og damsbund, flodmål og støvning [opstemning af vandet] oven og neden så højt, som hun [åen] højst støves kan, som hun af arilds tid været haver, eftersom den gamle mølledæmning udviser, og ingen støvning at støve oven for mig [Quit-zow] til skade i nogen måde... item fri fiskeri i mølledam og i åen langs op, og ingen mand at fiske derudi enten med garn eller andet fiskeri, hvad som helst nævnes kan, uden de som Lydumgård haver i hævd og værge; item fri fiskeri i Lydum å fra baghølet og langs neder ad åen til Arnager å²) og siden til fjorden [Ringkøbing fjord], og ingen mand at have der gårde [lakse- eller ålegårde] eller støvning imellem fra møllen og ind til fjorden, og kendes han [Quit-zow] for en fri forstrog og fiskeri her til Lydumgård lige så fri, som det af arilds tid været haver«.

Denne omfattende forstrogsret er en ældgammel middelalderlig foreteelse. Også Vardehus havde en så-

dan over Varde å, begyndende så langt mod øst, som dens jorder strakte sig, men så videre med åen mod vest lige til dens udløb i Ho bugt, ja, til Sortbjergodde (» æ swot broj«), det er fremspringet mellem Myrtue og Marbæk. Den gav Vardehus ret til voddræt på begge sider af åen. Der synes at være nogen slægtskab mellem forstogsret og forstrandsret. Den middelalderlige forstrandsret var anderledes omfattende end den, der efter enevældens indførelse hjemledes i grevernes og friherrenes privilegier, se herom min »Gamle sydvestjyske fiskerlejer«, s. 9.

Både Lydum kapel og forstrandsretten vidner om Lydumgårds betydning og indflydelse i middelalderen.

H. K. Kristensen.

1) Trykt i Det kgl. Rettertings domme og Rigens forfølgninger fra Christian III's tid. Ved Troels Dahlerup (1969), s. 703ff.

2) Arnager å er Aner å, som Lydum (Skrumsager) å udmunder i. Aner å var oprindelig en vig af Ringkøbing fjord.

Lokalhistorisk litteratur

Vald. Andersen: Register til Malt Herreds Tingbøger 1657–1719. Ingensteds kommer man forrige tiders jævne mand så nær som i tingbøgerne. Derfor er de i høj grad betydningsfulde både for kulturhistorien og personalhistorien. Men det kræver næsten en lystfiskers tålmodighed at finde frem til det, man søger. Nogle år-gange af Skast herreds tingbøger er trykt og forsynet med om-fattende registre. Men hovedmassen er ikke trykt og bliver det vel aldrig. Dertil er de danske tingbøger for omfattende. Det må derfor hilses med glæde, at Vald. Andersen har udarbejdet oven-nævnte register. Ved hjælp af et særegent nummereringssystem kan man finde frem til hver lokalitet eller hvert emne eller sag, der er omhandlet i tingbøgerne. Søger vi f. eks. oplysninger om Gerndrup, ser vi, stedet har nr. 023. Dette tal må vi så eftersøge fra side 6 og bogen ud, hvor der er henvisninger til hver eneste tingdag i 1657–1719 og de på disse dage behandlede sager. 023 finder vi da første gang behandlet tingdagen 20. oktober 1660 osv. Eller vi tager emnet Svenskekrigene 1657–60 og finder dem på tilsvarende måde, emnet har nr. 115, hvorefter vi leder os frem til, at de er behandlet 11/9 og 6/10 1660. Hvor der er særlig gode oplysninger om personer, står der et p ud for tallet. Andersen har altså givet en nøgle til tingbøgerne. Selve tingbøgerne findes i Landsarkivet. Det var at ønske, at andre herreders tingbøger måtte blive registrerede efter samme kode. Hæftet er nr. 8 blandt vore småskrifter og koster 10 kr.

Af *Danmark, historisk Billedbog* er 2. bind nu udkommet, og de følgende to bind, der afslutter værket, ventes at udkomme i indeværende år. Det er direktøren for Frederiksborgmuseet, *Jørgen Paulsen*, der har udvalgt billederne, mens rigsantikvar *P. V. Glob* og *Erik Kjersgaard* har forfattet teksten i 1. bind, i det nu foreliggende 2. bind er det professor *Svend Ellehøj* og museums-inspektør *Finn Askgård*, i 3. bind bliver det rigsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, mens 4. bind skrives af bibliotekar *Kristian Hvidt* og professor *Ole Karup Pedersen*. I det glimrende udstyr med en fremragende billedteknik kommer de smukke billeder rigtig til deres ret. Her i 2. bind, der behandler tiden 1523–1750, kan man ikke undgå at beundre den vidunderligt fine gengivelse af den sidste katolske biskop *Iver Munks* ligsten i Ribe domkirke, ud-ført af Odense-mesteren *Claus Berg* endnu i den katolske prælats velmagtsdage. Med tilsvarende beundring nyder man de øvrige billeder sammen med den korte, men præcise og letlæselige tekst.

Værket giver den voksne en bekvem oversigt over vort lands historie, og i skolerne vil den være et levende og anskueligt hjælpemiddel i undervisningen, ja, den burde stå der i classesæt. Da det er D. H. F. der udgiver værket, kan vore medlemmer få det til favørpris ved henvendelse til Dansk Historisk Fællesforening, Ribisvej 7, 2820 Gentofte. (Se i øvrigt vedlagte liste over bøger fra D. H. F.).

Dansk Provins Bogtrykkerforening har i anledning af foreningens 75 års beståen udsendt et overmåde smukt udstyret festskrift: *Til Dig som lever lækker. En Antikvarisk Kogebog*, trykt hos Rosendahl, Esbjerg, og skrevet af Gurli Andersen og Mogens Bencard og med illustrationer – heraf flere farvelagte – af Thormod Kidde. Alle opskrifter, de ældste går tilbage til 1690, er indsamlet i Syd- og Sønderjylland, de fleste er fra Ribe Antikvarisk Samlings egen håndskriftafdeling. I indledningen vises, at bogen er »et kulturhistorisk spejl for en lilleverden: at mætte menneskene«. Der gøres rede både for køkkenredskaber og for varmekilder. Det hedder, at komfuret gav mulighed for at være en erstatning for bageovnen, da det indeholdt en lille ovn. På landet i alt fald varede det nu længe, inden den mulighed blev realiseret. På vel alle gårde bagte man den lange række rugbrød i »æ stuer ovn« langt op i dette århundrede, og der bagtes også »hvedkåge« og »sejtebrød«, ja, undertiden småbrød. Opskrifterne samler sig om: de våde varer, suppe, fisk, steg, kage, kaffebord, nationale retter og recepter (gode råd). Mellem afsnittene er der indflettet poetiske stykker om mad af bl. a. M. P. Rostoch, Falster, Stub, Ussing o. fl. – Fanø-retten Sakku(k) brugtes i ældre tid også på fastlandet i Sydvestjylland, Holsten og vist Nordtyskland, hvor dejen dog tillige blandedes med rosiner og blommer, den kaldtes også schiffsbudding. Der er en kærkommen liste med ordforklaringer. Den kunne godt have drejet sig om mere end blot madens ingredienser. Mange vil f. eks. nok studse ved »Hidtzige« øjne (s. 167), dvs. betændte øjne, eller ved Oxel, d. e. knude, byld; det står næppe heller klar for ret mange, hvad der menes med fiskernes »fiæle-hualte baade« (s. 27). Udtrykket stammer fra, at fiskerne for at beskytte deres last af tørfisk mod regn og søvand rejste en beklædning over lasten, med et fint navn kaldtes den en »combarte« (en slags kasse). Man kan fuldtud slutte sig til forfatterens ønske om, at læsningen må blive en fornøjelse og »god kulinarisk inspiration«. I sig selv er bogen nemlig både på den ene og den anden måde en stor lækkerbissen, selv for kræsne bibliotiler.

Mark og montre 1969. Knud Jensen har i museerne undersøgt jernalderkar med kors under bunden og finder, »at det ikke var udsmykning, jernaldermanden tænkte på, da han lavede stregerne«, for de kunne jo ikke ses, når karret var i brug. Derfor gætter Jensen på, at korset skulle beskytte både kar og indhold mod onde magter. Karrerne er næsten alle fra førromersk tid, altså tæt ind mod bronzealderens soldyrkelse. Han henviser da også til helleristningernes solbilleder med kors og finder for øvrigt lerkar og lerkarfremstilling langt ned i tiden i forbindelse med korset,

ligesom han behandler de korsmærkede surdej fra vor egen tid og den overtro, der knyttedes dertil. En række artikler samler sig om grubehuse, små kælderagtige bygninger, fortrinsvis fra vikingetid og ældre middelalder. *H. J. Madsen* giver en almindelig indføring i emnet, *Aino Kann Rasmussen* skriver om Vilslevhusene, *Mogens Bencard* om Okholmhusene og *Niels Thomsen* om grubehuse i Esbjerg. De findes tit side om side med store stolpebyggede huse, rummer ofte væveredskaber og tydes jævnlig som vævehytter. Nogle har dog været virkelige boliger for mennesker. De er altså, som *H. J. Madsen* skriver, ikke »noget entydigt fænomen«. Hvem har da boet i disse fattige lave småhytter? – Det forekommer mig, at undersøgerne har overset en nogenlunde samtidig skildring af samfundstilstandene i Norge, som vel ikke har været væsentlig forskellige fra vore, nemlig digtet *Rigsthula*. Selvfølgelig er det et digt. Men det er ikke opdigtet, at der dengang var tre stænder: trælle i eget bo, bønder i større huse og jarler med en sal. *Rig* (*Hejmdal*) er på vandring og kommer efterhånden ind til tre ægtepar og bliver ved husmoderen stamfader til de tre stænder. Om trællestanden hedder det:

»Han kom til en hytte,
halvt gæbed døren,
ind tog han vejen,
ild var på gulvet;
der sad et par,
pjaltet klædte,
oldefar, oldemor,
udslidte begge.

— — —
der gik nu fra da
ni måneder.
Søn fik konen,
sort i huden,
han blev vandøst,
hed så Træl.

Han havde rynket hud, knoklede hænder, lange hæle og luddende ryg, men blev stor og stærk og dygtig til at arbejde. Han blev gift med *Tir*, og fra de to nedstammer trællene. I sammenligning med trællens lille hytte er bondens hjem en hal, altså en større bygning. Vævning var just ikke trællearbejde, selv om trællkvinderne vel også kunne blive sat til det. *Rigsthula* lader bondenkonen svinge »sin rok, de vævre arme til vadmæl spandt«. – *Kornelius Tacitus* behandler i *Germanien* også boliger og trælle. Hver træl har sit eget bo, trællene er nærmest en slags forpagtere. Hans oplysning om, at germanerne graver »sig huler under jorden, som de dækker foroven med et tykt lag skarn« mod kulde, kan ikke gælde grubehusene, der jo for størstedelen ragede op over jorden. Han skriver da også, at fjenderne ikke kan finde, hvad der er skjult dér. Grubehusene kunne ikke skjules. Ved *Tacitus'* skildring kommer man snarest til at tænke på kælderen ved *Grønhedehuset* (se *Palle Friis* og *Per Lysdahl Jensen* i *Kuml* 1966). *Jernalderbonden* har ikke boet i grubehusene. Det har trællene.

Hvor har de ellers boet? – Videre skriver *Bencard* om de små stavbægere, drikkekar i middelalderen og senere, om hvilke der er fundet mange vidnesbyrd i Ribes givtige jord. *Jørgen Ahlefeldt-Laurvig* skriver om et stort fyrbækken af fajance i Varde museum, som han daterer til tiden omkring 1740 og anser det for sandsynligt, at det stammer fra Italien. *S.-L. Manøe Hansen* viser, at Niels Hansen Uhd ved udarbejdelsen af sine mindeblade har benyttet et litografi fra Det Hoffenbergske Etablissement som forlæg. *H. K. Kristensen* har skrevet om vævespænd og hosebånd samt mindeord om Christen Lyngbo, mens *Manøe Hansen* har skrevet om *Holger Øllgaard*.

I *Mark og monte 1970* skriver *Mogens Bencard* om *En gårdtomt fra førromersk Jernalder*, udgravet ved foden af Breum banke i Darum sogn, med tre over hinanden liggende pløjelag med ardspor. Det var en brandtomt; disse giver erfaringsmæssigt størst udbytte, dog var tomtens lag her noget forvirrende. Huset var 15 m langt og 5 m bredt og som sædvanlig med beboelse i vest og stald i øst. Under dette fandtes svage rester af et ældre hus. Herved er der føjet endnu en hustomt til strøgets ret mange minder om førromersk bebyggelse. *Aino Kann Rasmussen* skriver kort om *Guldskatten fra Vester Vedsted*, Danmarks største guld-fund, og bringer et dejligt billede af en del af skatten og sætter fundet ind i en sammenhæng med vikingetidsfundene omkring Ribe. *Hans Chr. Vorting* skriver om *Flere grubehuse og andet nyt fra vikingetiden i Esbjerg*. Husene undersøgtes samtidig med en forlængelse af Spangsbjerg Kirkevej, så der måtte arbejdes om kap med vejmaskinerne. Skårene gav en datering til vikingetiden, men intet om husenes anvendelse. Et af dem tilhørte en mere sjældent type, helt rektangulært, næsten kvadratisk med spor af både runde stolper og brede planker i væggen. Ved Præstegårdsskolen fandtes 5 vikingetids grave, i den ene var der endda spor af en bådformet plankekiste. Ikke langt derfra udgravedes yderligere 5 grave. Her var anvendt dele af både. Egnen har ikke været folketomt i vikingetiden. På grundlag af et par tyske forskeres arbejder skriver *H. K. Kristensen* om bøffelhorn som *Gammelt importmateriale fra Indien* i Varde museum. *Bencard* behandler *En renæssance-tinkande fra Riberhus*. Ved *Chr. Axel Jensens* undersøgelse (se vor årbog XI, 243) blev kanden draget op af voldgraven. *Bencard* viser nu ud fra et indgraveret skjoldmærke, at kanden har været borgerlig, og ved hjælp af hollandske maleres billeder viser han såre interessant og fornøjeligt, hvordan og hvor hyppigt den har været brugt blandt 1600-tallets velbærgede borgerskab. *Knud Prange* har minutøst og samvittighedsfuldt behandlet *En adelig kiste – og et heraldisk problem*. Kisten findes på *Esbjerg museum*, har 4 udskårne adelige våbenskjolde, men desuden årstal og bomærker, der viser, at den er blevet om-dannet. Med ligefrem spænding læser man udredningen, der klart viser heraldikken som hjælpevidenskab, der tilmed giver flere korrektioner til adelshistorien. *Jørgen Ahlefeldt-Laurvig* har skrevet om *En smørskål fra fajancefabriken i Kastrup*. Skålen er formet som en blågrøn artiskok og er fra *Jacob Fortlings* periode. Denne mands virksomhed skildres. *Ahlefeldt-Laurvig* resumerer, at smør-

skålen, som nu findes i Varde museum, står i dag som et eksempel på Kastrupfajencen i sin bedste periode. — *S.-L. Manø Hansen* skriver om *Hodde skole*, som er overtaget af Ølgod museum. Her vises planerne for skolens opførelse 1831–32. Som almindeligt dengang byggedes den på kirkens fortov, hvor et stykke kirkegårdsdige fjernedes. Her var tillige bolig for en »skolekone«, der skulle renholde lokalet, tørre småbørnenes våde strømper og varme deres frosne fingre. Sådant var det almindeligt på hele egnen. Fortrinlige billeder viser skolen både ud- og indvendig. Hodde sogn har med stor pietet værnet om sin gamle skole, der nu ved sit gammeldags inventar er blevet en seværdighed.

I *Fynske Arbøger 1969* har *Sven Arnvig* skrevet om billedsnideren *Anders Mortensen*, »*Anders Billedhugger*«. Ikke alene tilslutter han sig den opfattelse, at det er ham, der er mesteren for altertavlen i Tjæreborg kirke, men tillige viser Arnvig, at *Anders Mortensen* har brugt kobberstik af *Henrik Goltzius'* nadverbillede fra 1585 som forlæg.

En travl borgmester, *Egon W. Jensen*, har taget sig tid til at skrive jubilæumsskriftet »*Oxbøl Sparekasse 1870–1910*«. Han er da også formand for sparekassens tilsynsråd. Også denne sparekasse er barn af en brandkasse, idet den er startet af »Brandforeningen for rørlige Ejendele i de sydlige Sogne i Vester Herred«. Og i den første tid havde den til huse i Billum, hvor der ikke alene var en velhavende, men også en særdeles vågen og interesseret befolkning. Dens første formand var brandforsikringens formand *Chr. Rich*, der havde giftet sig til Billum kro og tidligere havde været lærer og kirkesanger i Al. 1881 flyttedes kassen til Oksbøl. Indflettet i skildringen findes en del egshistorisk stof. Også det nutidige, der berører denne egn så stærkt, ekspropriationerne og den voksende turiststrøm, er omtalt. Det må dog bemærkes, at digteren *Th. Lange* ikke er en søstersøn af pastor *J. Andreassen*, *Ho*, men af pastor *A. D. Andresen*, præst i *Ho* 1830–39. Kassen har i sin 100-årige virksomhed ikke lidt tab af nogen betydning, men har af sit overskud hjulpet forskellige foreninger og gør det i nogen grad endnu. Den har haft et godt samarbejde med Varde Sparekasse, og det førte til, at de to kasser blev sammenlagt 1969, vel navnlig på grund af forventninger om en kommende storekspansion i Oksbøl-området.

Vor gode medarbejder, politiassistent *Knud Jensen*, har i bogen om Bøvs sogn skrevet om »*Trolddom og blod, kors i brød og smør, gamle arbejdsformer og skikke, rim og remser*« på en levende og nærværende måde. Ribe amts regionaludvalg for et kommende universitet har udsendt et smukt billedhæfte med tekst af *M. Edelberg* og fotografier af *Palle Sønderstrup: Universitetets placering i det vestjyske landskab*. Det viser eksempler på opvoksende skov- og træpartier i Sydvestjylland.

I *Kuml 1969* har *Torben Witt* givet en særdeles klar og for en ikke-hjuler let forståelig oversigt over *Egerhjul og vogne*. Her behandles også fundet fra *Axel Jensens moselod i Vallund, Ølgod sogn*. Fundet er tidligere omtalt i vor årbog (1936, s. 4 f.) af lærer *H. Øllgaard*. *Torben Witt* opdeler Nationalmuseets jordfundne

hjul i 3 grupper efter navets form, der hos Ølgod-hjulet er balusterformet og i hver ende afsluttes med en vulst. Ølgod-hjulet er det bedst bevarede i denne gruppe. Noget helt sikkert om dateringen kan ikke siges, konservator Rosenberg mente dog, det var fra den senere oldtid, hvilket sikkert er rigtigt, da Witt antyder, at hjulet synes at være i overensstemmelse med en detalje hos den berømte Osebergvogn. Men det kan ikke fastslås, uden at hjulet skilles ad.

Danmarks Riges Breve 1361-63 er udkommet og har som de tidligere bind enkelte spredte oplysninger fra vort amt. Rigeligere er amtets stof at finde i *Det Kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid*, hvoraf 2. bind udkom 1969 (1. kom 1959).

Landsarkivet i Viborg har udsendt *Arkivregistraturer 2: Håndskriftsamlingen*. Denne er blevet omordnet, og det er registret herover, der nu foreligger. For arkivsøgende vil det være klogt at løbe registret igennem for at se, om Landsarkivet muligvis har manuskripter om det emne, man arbejder med. En del af håndskrifterne er trykt og kan altså studeres hjemme.

Foranlediget af dets 75 års beståen har Landsarkivet i Odense udsendt en nydelig udstyret bog *Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse*. Bogen indledes med et forord, hvor landsarkivar C. Lindberg Nielsen på sin kyndige vis skildrer arkivets historie, mens det er arkivar Anne Riising, der har udarbejdet selve registranten eller føreren over arkivets indhold, og det på en såre overskuelig og praktisk måde. Slægtshistorikeren vil bl. a. mærke sig, at der for hvert pastorat angives for hvilken tid, der findes kirkebøger, så man behøver ikke at have Nygårds fortegnelse hos sig, desuden er der opgivet, hvad der findes af folketællingslister og vaccinationsprotokoller og endelig også fæste- og skifteprotokoller for fæstere af embedets jordegods, mens skifterne efter præsterne selv og andre gejstlige som sædvanligt må søges i provstearkiverne. Som noget særligt kan nævnes, at i Fyns guvernements arkiv ligger i sammentrængt og let tilgængelig form alle sager vedrørende Fyns administration 1816-48. Den såre nyttige bog anbefales på det bedste til alle, der påtænker at gæste det fynske Landsarkiv.

Nordslesvig 1920-70. Historisk Billedbog ved Ole Bech og Eskild Bram. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. Dette flotte værk bringer billeder og sikre, velskrevne tekster fra selve genforeningen og til i dag, afspejlende hverdagene i alle facetter. Et særpræg sætter krigsudbruddet 1939 med det hektiske nazistiske stormløb mod grænsen. Her er afslørende billeder fra de såkaldte »bevægelser«, grænsedragningen, omstillingen fra tysk til dansk administration, billede af oberst Paludan-Müllers brændende embedsbolig i Gråsten, hvor han helt modigt fandt døden i kamp mod overmagten og indskrev sit navn ved siden af denne slægts stolte navne, meget talende er også billedet fra Padborg, hvor en flok befriede kvinder fra Theresienstadt kaster sig over en sæk rå kartofler. Her er markedsbilleder, storvirksomheder

som Danfoss, landvinding, skoler, dronning Ingrid i virksomhed både som kronprinsesse og dronning, »Grønnegården« i Åbenrå og mændene bag dannelsen af det sønderjyske storamt samt mange, mange andre illustrationer. Her fortælles Sønderjyllands historie og dermed også Danmarks historie i de 50 år. Mange af billederne offentliggøres første gang. Med vore fremragende bogmænd bag den tekniske side er bogen blevet et pragtverk, der opfrisker minderne for vi ældre og vil være en oplevelse for de yngre. Den bør have sin plads i hjemmene side om side med Danmark, historisk Billedbog.

En prægtig bog og ligefrem praktisk nytte er *Helle Askgaard: Den sønderjyske industris udvikling fra 1920 til 1970*, udgivet af Geografisk Selskab i rækken af dets kulturgeografiske skrifter. Her gives en samlet skildring af den sønderjyske industri i det nævnte tidsrum, og meget mere end titlen lader ane. I de tre første kapitler skildres befolkningens fordeling, vækst og vandringer, transport- og kraftmidler og økonomiske forhold som grundlag for industrien. I øvrigt er et mægtigt statistisk materiale benyttet. 1925-68 er der sket en stadig koncentration af den sønderjyske industri i retning af, at et mindre antal virksomheder beskæftiger en stadig større del af de ansatte. 1925 var der en langt større procent virksomheder med få arbejdere end i det øvrige Danmark, men i løbet af 40 år skete en udvikling, så det blev mere ens. 1920 havde landsdelen i det hele taget kun ringe industri, kapitalapparatet nedkørt, og udviklingen var ganske svag indtil 1938, derefter gik det langsomt fremad, og efter 1958 skete der endda en stærk industriel udvikling. Alle forekommende grene er behandlet, lige fra de gamle bryggerier og tobaksfabrikker, teglværker osv. til jern- og stålindustrien. Billeder, kort, kurver og tabeller letter overblikket og tilegnelsen.

Den flittige historiker dr. G. Japsen har atter udsendt et stort og krævende arbejde: *De nordslesvigske sparekassers historie*. Åbenrå, Haderslev, Sønderborg og Tønder sparekasser, stiftet 1818, 1819 og 1820 er Danmarks ældste købstadsparekasser. Der gøres rede for baggrunden for deres opståen og erhvervenes udvikling. Initiativtageren var den ivrige provst Peter Paulsen i Åbenrå, der troede, at fattigskatten kunne reduceres ved oprettelsen af sparekasser, og at disse kunne forbedre de fattiges kår. 1817 åbnedes en sparekasse i Slesvig, og så tog Paulsen fat. 1818 åbnede han Åbenrå Sparekasse, man håbede især, at tjenestefolk og håndværkssvende her ville frugtbar gøre deres sparepenge og sikre sig deres alderdom, og at flittige uberygtede indbyggere her ville gøre lån til at begynde et erhverv. 1819 oprettedes Haderslev Sparekasse ved hjælp af byens fattigkollegium, og 1820 kom Tønder og Sønderborg til. Allerede efter få års forløb viste det sig, at de ikke kunne afhjælpe fattigdommen. Man gik da over til at drive dem som almindelige pengeinstitutter, men gav dog gaver eller billige lån til humanitære formål, således indrettede Løgumkloster et fattighus, og senere opførte det et hospital for 8 gamle, og Åbenrå indrettede landets første børnehave for fattige. I landsognene oprettedes stadig flere sparekasser. Lederne tilhørte i 1830-erne næsten alle slesvigholsteinismen, som da vågnede. Det

indvirkede på dispositionerne, ja, 1848 bevilgede Tønder endog 1500 mark til køb af våben til den oprørske borgervæbning. Efter krigen måtte der derfor ryddes op. Efter 1864 søgte prøjsiske myndigheder at få sparekasserne til at rette sig efter tyske regler, men de mødte hårdnakket og næsten enstemmig modstand. I 1880-erne dominerede de danske i ledelserne, men myndighederne førte stadig stærkere kontrol, og da begyndte landsråd Schreiber, Haderslev, for alvor at gøre brug af økonomiske våben i kamp mod danskerne, der oprettedes kredskasser for at støtte tysk-heden. Med dygtighed værnede danskerne de private sparekassers uafhængighed; også H. P. Hanssens kæmpemæssige indsats i den anledning, affærerne om kasserne i Abenrå, Lysabild og Nordborg såvel som C. P. Wolffs og P. A. Calløes arbejde for kassernes modernisering m. m. behandles. Der er illustrationer, og omhyggelige registre slutter den værdifulde bog.

I. J. I. Bergholt: »Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig«. Det er beretningen om en dansksindet sønderjydes tunge pligt. Bergholt er gårdmandssøn fra Halk, havde været på dansk efterskole, da han 1915 som 18-årig blev indkaldt og udviklede sig til at blive en tapper soldat. Hans af krigen skærpede sanser, klare forstand, skarpe opfattelsesevne og lynhurtige reaktioner reddede ham både på østfront og vestfront, ja, endog gennem helvedet ved Verdun, hvor han var i yderste linie. Desuden mærker man hans gode humør, også i den måde, bogen er skrevet på. En barsk og bestemt ikke blødsøden tone herskede i skyttegravene. Ikke blot bliver skyttegravskrigen atter nærværende for læseren, men her er en vrimmel af snart spændende, snart komiske træk, et rørende kammeratskab mellem landsknægte, om man vil, men venner, der vover livet for hinanden, omtale af gode, ja, ædle officerer, men også af ondsindede og forhadte. En folkebog.

H. K. K.

Virksomheden

Generalforsamlingen afholdtes 24. sept. 1969 i Ansager. Samfundets trofaste ven, købmand *H. Th. Nissen*, valgtes til dirigent. Formand og kasserer aflagde beretning og regnskab, der begge godkendtes. Af bestyrelsen afgik *Mogens Bencard*, som genvalgtes, og *H. K. Kristensen*. Sidstnævnte ønskede ikke genvalg. I hans sted valgtes stiftamtmand *M. Edelberg*, Ribe, som bestyrelsen senere valgte til formand. *Kristensen* fortsætter en kort tid som redaktør af årbogen. Som revisorer genvalgtes gårdejer *Svend Troelsen* og pastor *Kelstrup*. Ved det offentlige møde, der havde samlet stor tilslutning, talte dr. phil. *Olaf Olsen*, Nationalmuseet, om vikingeskibene i Roskilde fjord og viste en film fra arbejdet med optagelsen af disse. Det kyndige og levende foredrag hilstes med stort bifald. Ved kaffebordet drøftedes årbogens format og udstyr. Rektor *Mogensen* rettede en særlig tak til dr. *Olaf Olsen*. »Det er længe siden«, sagde rektoren, »et foredrag har grebet mig som det i aften. Det er navnlig, fordi De formåede at knytte arkæologien sammen med danmarkshistorien«. Endvidere takkede han, ligesom også købmand *Joh. Hansen*, Brørup, *Kristensen* for hans arbejde for samfundet.

Den ekstra udgivervirksomhed er også fortsat i det forløbne år, idet vi i januar udsendte *Vald. Andersens* nyttige »Register til Malt Herreds Tingbøger 1657–1719« (se omtalen s. 503).

Vi takker alle kommuner og pengeinstitutter, der støtter vort arbejde, og vi beder medlemmerne virke for, at flere nye medlemmer indmelder sig. Man får efter eget valg en ældre årbog gratis for hvert nyt medlem, man indmelder. Det nye medlem får, så længe oplag haves, gratis et eksemplar af Kr. Bruun: »Fra de grønne marker til de grå mure«.

Nye medlemmer 1969-70

Overassistent *Tage Henneberg*, Ansager. *Jens J. Jensen*, Oksbøl. Lærer *Karl Weber Nielsen*, Ølgod. De gamles Hjem, Lunde. Lærer *Hans Lund Hansen*, Brædstrup. Fru *Inga Jakobsen*, Esbjerg.

Virksomheden

Civilingeniør, stud. mag. Kai Simonsen, Helsingør. Rentier Kristian Gotfredsen, Vilslev. Adjunkt, cand. mag. Stig Rosenstand, Nr. Nisum. Lærer Sv. B. Anthonisen, Nordby, Fanø. Fru Anna Hansen, Hedelund, Esbjerg. Pastor Niels Bruun, Andrup. Landmand Jens Thøgersen, Orten. Regnskabsfører Frede Jessen, Rejsby. Fru Ase Buhl, Vejen. Nr. Nisum Seminarium. Skovrider Bech, Vorbasse. Ølgod Egnsmuseum. Fodplejerske, frk. Viola Knudsen, Esbjerg. Lærer Knud Primdal, Jernved. Peter Lehmann, Sdr. Hygum. Niels Nielsen, Ribe. Frk. Uhre, Ribe. Fuldmægtig Holger Sørensen, Ølgod. Gdr. Johannes Jørgensen, Ansager. Bogtrykker Hugo Olsen, sst. Slagter Kjeld Madsen, sst. Gdr. Th. Skov, sst. Gdr. Ejner Kruse, Lærkeholt. Maler Andreas Weis, Skovlund. Redaktør Balslev Jørgensen, Gredstedbro. Førstelærer Jens Jørgensen, Nørå. Sygeplejerske, frk. Rigmor Pedersen, Starup. Stadsskoleinspektør Valdemar Smed, Odder. Farmer Johs. Lauridsen, Oksbøl. Handelsmand Johs. Madsen, Nr. Starup. Lærer Ebbe Arentoft, Esbjerg. Muremester Ejner Mathiesen, Fitting. Gdr. Vald. Thomsen, sst. Tømrermester Niels Holmgård, Vorbasse. Fru Ane Petersen, Kastbjerg, Lintrup. Museumsforvalter Søren Berthelsen, Ribe. Bestyrer Emil Nielsen, Ansager. Købmand S. K. Uhre, sst. Fru Metha Jepsen, Hjerting. Maskinmester Jørgen Larsen, Solrød Strand. Andst Sognehist. Arkiv. Jeppe L. Hansen, Hodde. Lærer Chr. Jessen, Vilslev. Fuldmægtig Richard Andersen, Vrå. Pensionist, fru Christiansen, Varde. Pensionist Mette Jensen, Billund. Overlærer Evald Larsen, Varde. Frisørimester Børge Kaster, Oksbøl. Bygningskonstruktør Bent Nielsen, Oksbøl. Fru Mary Pedersen, Grindsted. Laboratorieleder Verner Jensen, Esbjerg. Uddeler M. C. Madsen, Sig. Gdr. Svend Tange, Sig. Bibliotekar Rand Jørgensen, Varde. Fru Else Griin, Ribe. Bent Nedenskov, Brørup. Skotøjshandler Anton Fink, Vejen. Gdr. Asger Bundgård, Vejen. Landinspektør P. Bent Jensen, Vejen. Fru Elin Lemming, Sædding. Gdr. Tage Fjord Thomsen, Nyby. Bibliotekar Rich. Jensen, Esbjerg. Pensionist Peter Holmgård, Tjæreborg. Baron C. Rosenørn-Lehn, Rössjöholm, Sverige. Fru Else Gårdhøje, Esbjerg. Hauge Nielsen, Sædding. Gdr. Hans Kalf, Kalvslund. Forretningsfører Kr. Høgsberg Kristensen, Brørup. Lærer Harry Ehmsen, Tjæreborg. Amtsrevisor P. Lohman Jensen, Ribe. Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg. Erich Sørensen, Egebæk. Nis Hansen, Forum, Guldager.

Under uddannelse: Lærerstuderende Arne Brandt Reimers, Ribe. Stud. med. Marcus Flinholm Fink, Kbh. Stud. mag. Ole Schørring, Ribe.

Gyldent alter, glasmalerier og andre fund fra Malt kirkes kor

Af Knud J. Krogh.

Lysende hvidt og umådelig følsomt for dagslysets variationer. Sådan kender vi vore landsbykirkers rum.

Men oprindelig var det anderledes. Først et stykke ind i middelalderen begynder hvidtekalken virkelig at brede sig på kirkevæggene. Der, hvor vi har fundet de oprindelige indvielseskors, er de malet direkte på den blanke stenvæg eller på et af det iblandede sand stærkt tonet kalkpudslag. Og dagslyset, som nu gennem nyere tiders store vinduer behersker kirkerummet, slap næppe med indenfor dengang.

Inde i kirken var man i en anden verden også rumlig set. Selv når sommersonen stod højest på himlen, har de levende lys i kirken kunnet gøre sig gældende, for om de få og små sprækker i de vældige mure, de rundbuede, stærkt smigede vinduer, kan man næsten tillade sig at sige, at de ikke er lavet først og fremmest for at bringe dagslyset ind, men nok så meget for at give plads for de glasmalerier, der sad som farvestrålende smykker i det store, lukkede skrin, som kirkebygningen var.

Ikke blot den totale ændring i rummets belysning og overfladebehandling, men også den umådelig store forskel, der er mellem den gudstjenestelige teologi, og dermed i rummets funktion, nu og den gang kirken blev bygget, har medført så radikale ændringer i kirke-

rummets miljø, dets møblering og udstyr af brugsgenstande fra de største til de allermindste, at det normalt ikke er muligt at gøre sig præcise forestillinger om, hvordan et givet kirkerum så ud i den tidlige middelalder.

Af og til bliver der dog ved arkæologiske undersøgelser i kirker gjort fund og iagttagelser, som giver håndgribelige holdepunkter for at danne sig noget af et billede. Det var tilfældet i Malt kirke, Malt herred, Ribe amt, i 1958, hvor der i fyldjordslagene under gulvet i kirkens kor blandt en iøvrigt righoldig samling løsfund viste sig en række genstande, som bringer os et godt stykke ind på livet af *denne* kirkes kor, som det var en gang i middelalderen.

•

Spredt rundt om i fyldjorden under det lille kors gulv lå ikke mindre end 398 skår af middelalderlige *glasmalerier*, af hvilke en meget stor del bærer spor af ornamenter eller figurfremstilling malet på glasset med en i hvert fald nu rød eller rødbrun farve. Så godt som alle glasstykkerne er efter det lange ophold i jorden bogstavelig talt uigennemsigtige, så deres oprindelige farver ikke umiddelbart kan erkendes. En teknisk analyse af et udvalg af skårene er i gang og skulle blandt andet kunne give oplysninger om farver og glassets opbygning. Alle glasmalerifragmenterne er af hvad man undertiden kalder den ældre middelaldertype, hvor farven normalt optræder i selve det relativt tykke glasstykke (3-4 mm), mens den motivdannende bemaling er lagt på med ensfarvet emaillefarve og brændt fast; undertiden har man belagt hele glasstykket med farvestoffet og udkradset motivet heri. I løbet af 1400-tallet forlader man denne teknik og går over til at lave glasmalerierne af noget tyndere, klart eller svagt farvet

Fig. 1. Malt kirke set fra nord. Den skifertækte kirke, der efter møntfund at dømme er bygget i 1100-tallet (10), består af kor, skib og tårn i vest. Alt af granitkvadre på karnisprofileret sokkel. Udvendig i korets og skibets mure ses de præcist huggede stilladsbomhuller fra kirkens opførelse. I nord er alle oprindelige åbninger bevaret; skibet har foruden den vandret afdækkede dør (som er muret til) to vinduer, koret et. Skibets søjleportal i syd har tympanon med majuskelskriften: »Pulsate et apperitur vobis« (Banker på, så skal der lukkes op for jer). Korets østvindue er tilmuret i lysningen, men ses som blænding både ude og inde. I øvrigt har såvel kor som skib i nyere tid fået store vinduer i syd. 1686 styrtede en stor del af tårnet, og det blev skåret ned til dets nuværende højde. Det har spor af vestportal. Underrummet, der er forbundet med skibet ved en rundbuet arkade, har nu et pudset hvælv af træ, men rester af et middelalderligt, muret hvælv ses ovenover i tårnets hjørner. Våbenhuset er føjet til sent i middelalderen (ommuret 1896). Klokkespiret vestligst på kirkens tag er rejst i 1880 som afløser for en klokkestabel ved korets østgavl. Skib og kor har bjælkeloft; den flere gange ommurede korbue har profilerede kragbånd (buekvadre fra den oprindelige korbue er benyttet ved tilmuringen af skibets norddør).

glas, hvorpå der så udføres en regulær bemaling med flere farver.

Der er grund til at tro, at de mange glasskår stammer fra glasmalerier, som har siddet i de tre små vinduer, koret havde oprindeligt. Selv om middelalderlige glasmalerier er yderst sjældne nu – kun to er bevaret på plads i Danmark ¹⁾ – så har erfaringerne fra de sidste to årtiers efterhånden talrige undersøgelser af gulvfyld fra kirker bragt så mange fragmenter for dagen, at det forekommer rimeligt at formode, at glasmalerier simpelt hen har været standardudstyr ikke blot i de større kirker, men også i vore landsbykirker.

I området lige under korets østvindue lå op til alterbordets nordside en vældig koncentration af glasskår. 130 stykker var der ialt og en mængde af dem med rester af bemaling. Det er fristende at forestille sig, det er resterne af det glasmaleri, som en gang i middelalderen sad i kirkens fornemste vindue, det højtsiddende korvindue over alterbordet. Desværre er hver af de oprindelige enkeltdele i mosaikken så godt som alle knust i en mængde småstykker, der ikke lader sig samle til en helhed; men at vinduet har haft en figurfremstilling røbes af et lille fragment (Nationalmuseets inv. nr. D 164/1958, fig. 2), på hvilket der er malet et ansigt med rød farve på det desværre nu helt uigennemsigtige glas. Glassets brudflader viser, at det i hvert fald nu er lagdelt. Det består af fem lag. I midten et grønt omgivet af gulhvide lag og yderst et blått lag til begge sider. Forhåbentlig vil den tekniske analyse kunne vise, om denne lagdeling er et resultat af en nedbrydningsproces eller om den stammer fra glassets tilblivelse.

Et andet bemærkelsesværdigt glasstykke fra samme dyng og sandsynligvis fra samme mosaik er langagtigt, trapezformet ($11,3 \times 4,1$ cm og 4 mm tykt) og

Fig. 2. Fragment af middelalderligt glasmaleri fundet i umiddelbar nærhed af korets østvindue. D 164/1958. Mål 1:1. Ansigtet, som er forsøgt udtegnat forneden, er malet med rød farve på det nu uigennemsigtige glas.

Fig. 3. Del af middelalderligt glasmaleri fundet i umiddelbar nærhed af korets østvindue. D 160/1958. Mål 1:1. Rankeslynget har stået gennemlyst, idet motivet er skrabet og ridset ud i den rødbrune farve, som hele stykket har været overtrukket med.

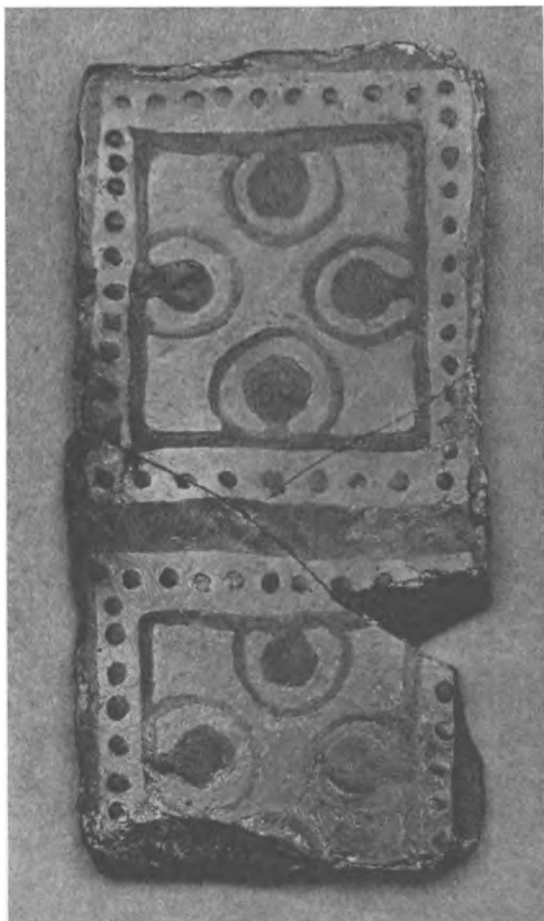

Fig. 4. *Del af middelalderligt glasmaleri fundet i nærheden af korets sydvindue. D 153/1958. Mål 1:1. Ornamentikken er malet på med rødbrun farve.*

smykket med et meget smukt rankeslyng, der har stået gennemlyst, idet motivet er skrabet og ridset ud i den rødbrune farve, som hele stykket har været overtrukket med (D 160/1958, fig. 3). Også dette skår er uigennem-sigtigt. Det er bevaret i sin fulde udstrækning, for alle kanter bærer spor efter tildannelse med krøseljern – »musebidte«, siger man om sådanne kanter.²⁾

Glasstykket med rankeslyng antyder muligheden for, at den glasmosaik, hvortil den har hørt, har haft en omløbende frise med rankeslyng, for det er ret almindeligt, at middelalderlige glasmalerier yderst afsluttes af en frise sammensat netop af sådanne lange, smalle glasstykker. En stilhistorisk vurdering af rankeslyngget gør det sandsynligt, at det er blevet til en gang i tidsrummet 1150–1250.

Ved korets sydvæg, i nærheden af det sted, hvor korets oprindelige sydvindue må have haft plads, lå et næsten intakt glasstykke fra en mosaik. (D 153/1958, fig. 4). Det er rektangulært, $10,5 \times 5,2$ cm, og usædvanlig tykt, 4–7 mm. Ornamentikken er malet med rødbrun farve, og glasstykkets ene rand har selve støbekanten bevaret, mens de andre kanter er tildannet med krøsel.

Sammen med glasskårene lå stykker af vinduesbly.³⁾ Det er fremstillet med et tværsnitsprofil som et H (D 152/1958, a–g, fig. 5), det vil sige med en 3–4 mm bred og 2–3 mm dyb notrille til hver side, i hvilken de enkelte glasstykker blev holdt på plads i helheden, samtidig med at selve vinduesblyet ved sit forløb dannede et markant grafisk mønster. Et af vinduesblyfragmenterne (D 152/1958, g, fig. 6) giver yderligere en værdifuld oplysning om den håndværksmæssige teknik bag de middelalderlige glasmalerier, idet det ikke blot viser, hvorledes en omtrent vinkelret skæring mellem to stykker vinduesbly er udført, men også røber

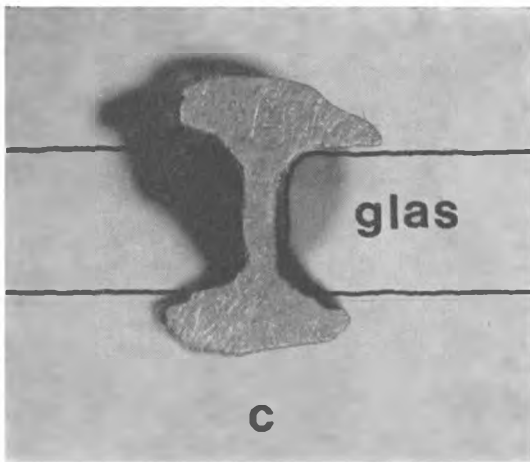

Fig. 5. Middelalderligt vinduesbly fundet i umiddelbar nærhed af korets østvindue. D 152/1958, a-g. Billedet viser et snit gennem blyet i mål 4:1 og med de tilstødende glasstykker indtegnet.

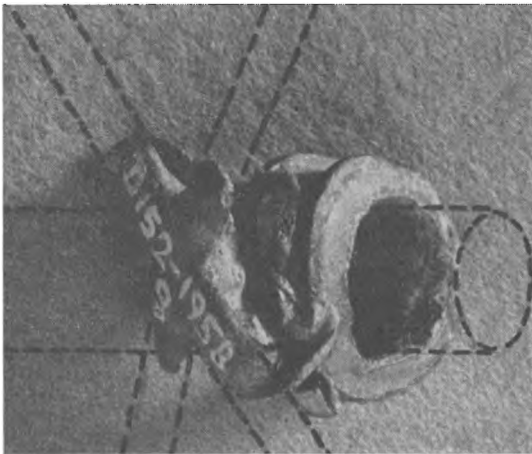

Fig. 6. Fragment af middelalderligt vinduesbly fundet i umiddelbar nærhed af korets østvindue. D 152/1958, g. Stykket viser udførelsen af en næsten vinkelret skæring mellem to stykker vinduesbly. Endvidere giver det en antydning af, hvorledes glasmosaikkens vindafstivning har været udført, idet den i krydset påloddede ring af vinduesbly må formodes at have holdt det pågældende punkt af vinduet fast til et vandret liggende »vindjær«.

hvordan vindafstivningen af hele glasmosaikken har været etableret. Netop på det bevarede kryds er loddet en ring dannet af en stump vinduesblyprofil og med en hul-diameter på ca. 1 cm, og efter alt at dømme har denne ring holdt dette punkt af ruden fast til et vandret liggende stykke rundjern, indmuret i vinduesåbningens lodrette karmsider en anelse foran selve glasmaleriets yderflade. Vindtrykket kan være meget kraftigt, og derfor er vindjernen en absolut nødvendig afstivning af glasmaleriets i sig selv ikke særlig stive flade, der jo var sammensat af så mange små elementer, som indbyrdes kun blev holdt i position af vinduesblyets notriller, der hverken har haft store anlægsflader eller stor stivhed.

•

Kirkens oprindelige alterbord, der er muret af hele og kløvede marksten som én stor blok op mod korets østvæg, er bevaret i en temmelig miserabel tilstand, idet bordets forreste trediedel er brudt ned (fig. 20).

I nordsiden af koret fandtes i gulvfylden en slebet sten, der utvivlsomt er et fragment af dækstenen til alterbordets helgengrav.

Helgenraven udgjorde en erstatning for den martyr- eller helgengrav, som oprindeligt ansås for et nødvendigt grundlag for enhver kirkebygning. Den symbolske grav er almindeligvis placeret midt i bordets overside, og det lille rum, i hvilket relikviet blev anbragt indsvøbt for eksempel i et stykke silketøj og yderligere beskyttet i en lille blyæske, dækkedes med en lille stenflise af porfyr eller en anden stenart. Fragmentet af dækstenen til Maltalterets helgengrav er netop en porfyrsten. Det er dækstenens ene hjørne, der er bevaret (D 150/1958, fig. 7). Stykket måler $3,3 \times 3,3$ cm og er 1,3 cm tykt. Alle flader er omhyggeligt planslebne.

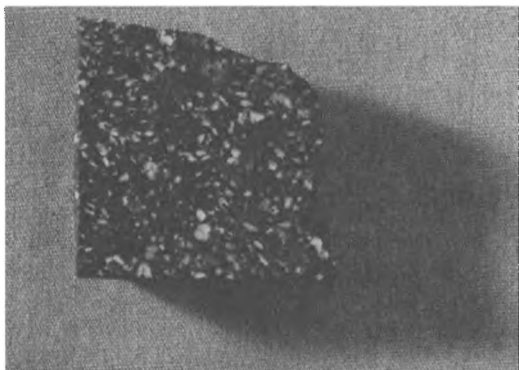

Fig. 7. *Fragment af porfyr-dæksten til alterbordets helgengrav.
D 150/1958. Mål 1:1.*

Mellem alterbordet og korets østvæg er der en temmelig bred revne. Ved et tilfælde blev vi opmærksomme på, at der i revnen sad et par stykker kobberblik og lyste os i møde grønne af ir, og efterhånden som undersøgelsen af fyldjordslagene lige omkring alterbordet skred frem, dukkede her yderligere en række kobberblikstykker af tilsvarende karakter op. Men det var dog først efter, at en undersøgelse på Nationalmuseets konserveringsanstalt havde afsløret, at kobberblikket bar rester af forgyldning, det kunne fastslås, at det, vi havde fundet, måtte være intet mindre end resterne af et såkaldt *gyldent alter*, der en gang i middelalderen har prydet Malt kirkes alterbord (jfr.fig.8).

Ialt blev fundet tretten stykker forgyldt kobberblik, som må formodes at høre til det gyldne alter. Der ud over fandtes yderligere tolv stumper af det samme materiale, men så små og ukarakteristiske, at det sandsynlige tilhørsforhold ikke kan fastslås med sikkerhed. Nedenfor følger en kortfattet oversigt over alterfragmenterne.

(D 141/1958, fig. 10). Tynd forgyldt kobberplade formet som et rundagtigt tårn med stærkt udkraget kegletag. Tårnet, der er 8,8 cm højt, har sandsynligvis haft en kærne af træ, hvortil pladen har været holdt fast med søm. I tårnets nedre del ses nu tre huller, af

→

Fig. 8. Sahl kirkes gyldne alter. Alterprydelsen er fotograferet i Nationalmuseet, hvor den midlertidigt opholdt sig i 1934 i forbindelse med en restaurering. Alteret ses her i den oprindelige opstilling, mens det i kirken er monteret på væggen, hævet helt op over alterbordet.

De gyldne altere er middelalderens prægtigste form for alterudsmykning. I alt er bevaret sytten eksemplarer og heraf ikke mindre end syv i Danmark. To står endnu i kirkerne (Sahl og Stadil kirker i Ringkøbing amt), mens de resterende er i Nationalmuseet.

Hovedværket om de gyldne altere er Poul Nørlund: *Gyldne Altere. Jysk metalkunst fra Valdemarstiden*, 1926. 2. udgave 1968 med et tillæg, i hvilket Tage E. Christiansen giver en oversigt over forskningen vedrørende de gyldne altere i tiden, der er gået, siden Poul Nørlund skrev sin fremstilling. Det er Nørlunds opfattelse, at de bevarede gyldne altere er blevet til indenfor det relativ korte tidsrum fra omkring 1150 til omkring 1235.

Et gyldent alter består af et frontale og et retabel. Frontalet står som en beklædning af det murede alterbords forside. På en bagklædning af træ er monteret tynde, forgyldte kobberplader med billeder af bibelske scener udhamret i relief. Frontalet er opdelt i firkantede felter. Retablet er et lavt, billedprydet sætstykke placeret på alterbordet tæt ved dets bagkant. Det bærer et krucifiks, der kan være omgivet af sidefigurerne Johannes og Maria. Herover hvælver sig en bue, retabelbuen, der af Nørlund er blevet tolket som »en himmelbue, hvis top nåede helt op i den øverste af alle himle. Her øverst oppe i hierarkiet er sædet for treenigheden (jfr. fig. 9) ...« (11). Også retablet er opbygget af forgyldte kobberplader på en træskabelon.

De gyldne altere er alle prydet med bjergkrystaller placeret på fremtrædende steder som f. eks. i revlekrydsene mellem frontalets billedfelter. Bjergkrystallerne er enten runde eller ovale og har en hvælvet forside.

Gyldent alter, glasmalerier og andre fund fra Malt kirkes kor

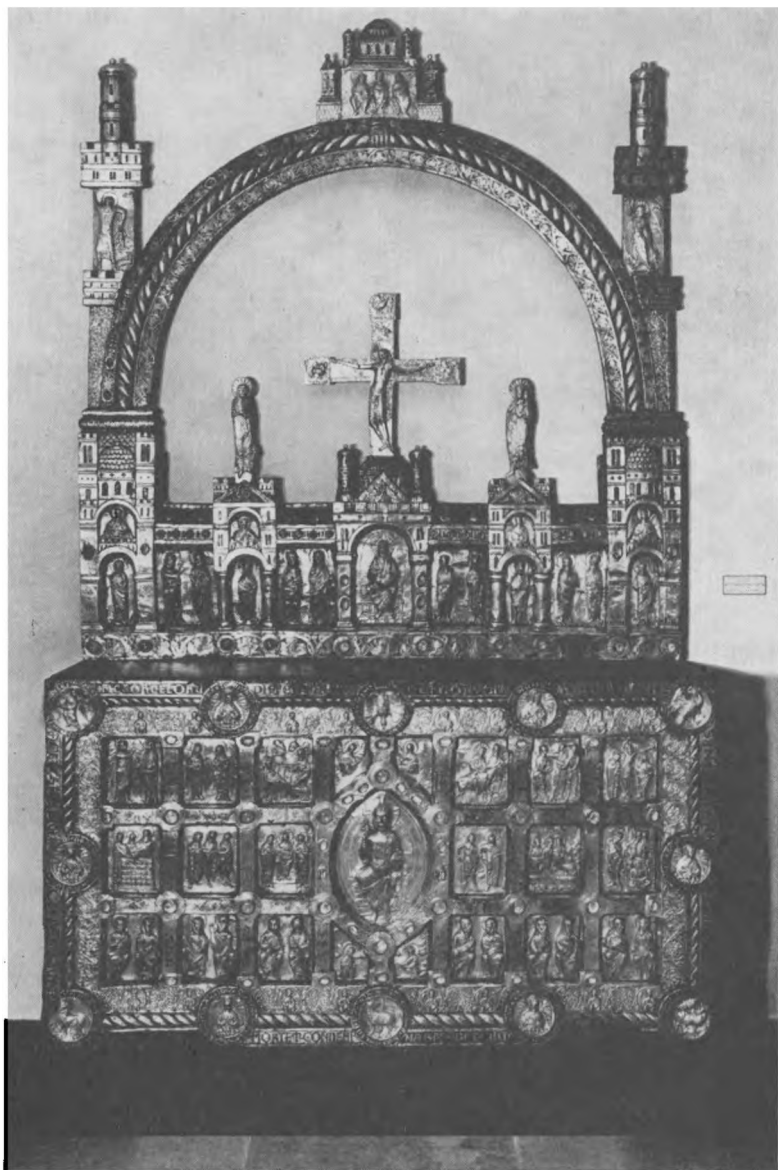

Fig. 8.

Fig. 9. Sahl kirkes gyldne alter. Bygningen, der udgør retablets topstykke (jfr. fig. 8).

hvilke i hvert fald det venstre af de to huller i nederste højre hjørne er et sømhul, idet der heri endnu sidder et lille søm med forgyldt hoved.

(D 142/1958, fig. 11). Tynd forgyldt kobberplade ombøjet i lighed med et kræmmerhus, 12,6 cm langt og 1,3–2,1 cm bredt. I den smalle ende er det presset fladt og lukket sammen med en nittenagle. På midten to sømhuller, hvor sømmene sidder på plads, fordi der endnu omkring de to søm inde i »kræmmerhuset« er bevaret rester af den trækærne, som oprindeligt må have fyldt »kræmmerhuset« ud. Stykket, der iøvrigt blev fundet i revnen bag alterbordet, er afbrudt i den smalle ende.

(D 143/1958, a-f, fig. 12 og 13). Seks, dels cirkulære, dels ovale, indfatninger af kobber til bjergkrystaller, bestående af en flad bund med en opretstående kant,

Fig. 10. *Del af Malt kirkes gyldne alter. Tynd forgyldt kobberplade formet som et rundagtigt tårn med kegletag. D 141/1958. Mål 1:1. Sammenlign tårnet med de yderste sidetårne på bygningen fig 9.*

der er loddet fast til bunden. Sammenlodningen er skjult af en kobbertråd, der løber rundt om hele indfatningen. Ydersiden af indfatningens kant er forgyldt. a: cirkulær, diameter 4,7. I bunden fire sømhuller. b: oval, største længde 4,1 cm, største bredde 2,8 cm. I bunden tre sømhuller. c: oval, 4,5 × 2,8 cm. I bunden

Fig. 11. Fragment af Malt kirkes gyldne alter. »Kræmmerhuset« er formet i tynd kobberblik over en kærne af træ og forgyldt. D 142/1958. Mål 1:1. Forside og bagside.

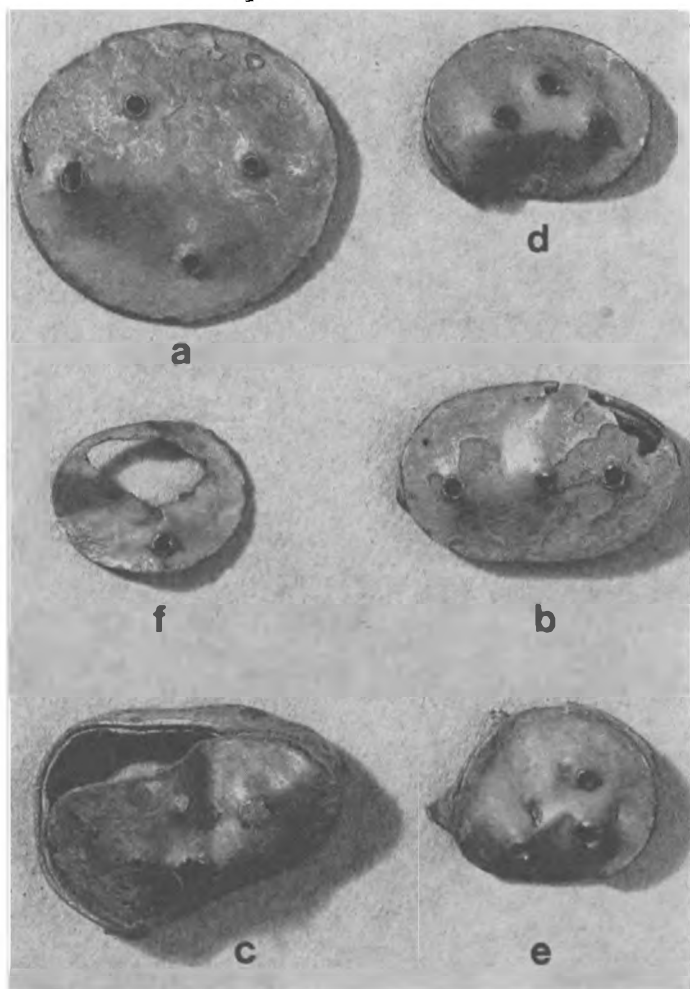

Fig. 12. Indfatninger til bjergkrystaller. Fremstillet af tyndt kobberblik og forgyldt på de flader, som stod synlige. D 143/1958, a-f. Set bagfra. Lidt under naturlig størrelse, jfr. fig. 13.

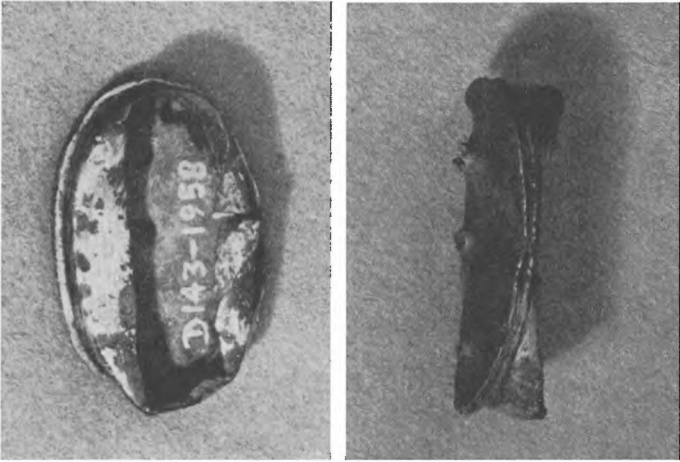

Fig. 13. Indfatning til bjergkrystal. D 143/1958, b. Set forfra og fra siden. Mål 1:1.

fire sømhuller. d: oval, $3,9 \times 2,5$ cm. I bunden tre sømhuller. e: cirkulær, diameter 3 cm. I bunden tre sømhuller. f: oval, $2,8 \times 2,2$ cm. I den bevarede del af bunden ses et sømhul.

Alle indfatningerne bærer spor af vold. De forrevne sømhuller synes at fortælle, at indfatningerne er revet af den træflade, de må have været sømmed på. Endvidere er indfatningernes kanter brækket ud eller af, så bjergkrystallerne har kunnet tages ud.

(D 144/1958, a-e). Fem brudstykker af mindst 2 indfatninger til bjergkrystaller, af samme type som de ovennævnte. a: omtrent halvdelen af kanten og en lille del af bunden fra en ret stor oval indfatning. b: del af bund og kant, 2,9 cm langt. c: del af bund, stykket er sammenbøjet. Der er spor efter ét, eventuelt to sømhuller. d: del af kant, 3,9 cm langt. e: del af kant, 2,5 cm langt. Det kan ikke afgøres, om b-e har hørt til cirkulære eller ovale indfatninger.

(D 145/1958, a-1). 12 stumper kobberblik, hvoraf de tre er forgyldte. Stykkerne er af så ubetydelig størrelse og så ukarakteristiske, at deres oprindelige anvendelse ikke kan forklares. Dog kan i hvert fald de tre med forgyldning formodes at have tilhørt det gyldne alter, hvis tilstedeværelse i kirken synes dokumenteret af de ovennævnte fundgenstande.

Indfatningerne til bjergkrystaller er alle så store, at de formentlig kun kan have siddet i et gyldent alter eller i et usædvanlig stort helgenskrin. Det, der gør det overvejende sandsynligt, at fragmenterne virkelig stammer fra et gyldent alter, er det lille tårn (D 141/1958, fig. 10), idet det formentlig kan opfattes som et tårn svarende til dem, som findes i »himmelborgen« på retabelbuen på Sahl kirkes gyldne alter (fig. 8 og fig. 9). Der må i så fald have hørt et *retabel* til Maltalteret.

Ud over den værdifulde oplysning om, at der har stået et gyldent alter i Malt kirke, er fundet betydningsfuldt ved, at det er med til at rejse spørgsmålet, om ikke de gyldne altre har været mere almindelige, end hidtil antaget. Det forekommer i hvert fald vanskeligt at opretholde den opfattelse, som har været fremherskende, at de bevarede gyldne altre med enkelte undtagelser oprindeligt stod i mere betydningsfulde kirker og først på et relativt sent tidspunkt er kommet til de små landsbykirker, hvor de er fundet. For som det fremgår nedenfor, ser det ud til, at Malt kirke har haft sit gyldne alter i hvert fald forholdsvis tidligt i middelalderen.

•

I enhver middelalderkirkes kor var der en lang række af liturgiske brugsgenstande. Blandt andet kalcken, patenen, monstransen og røgelseskarret. Eftersom olien spillede en stor rolle til såvel sakramental brug

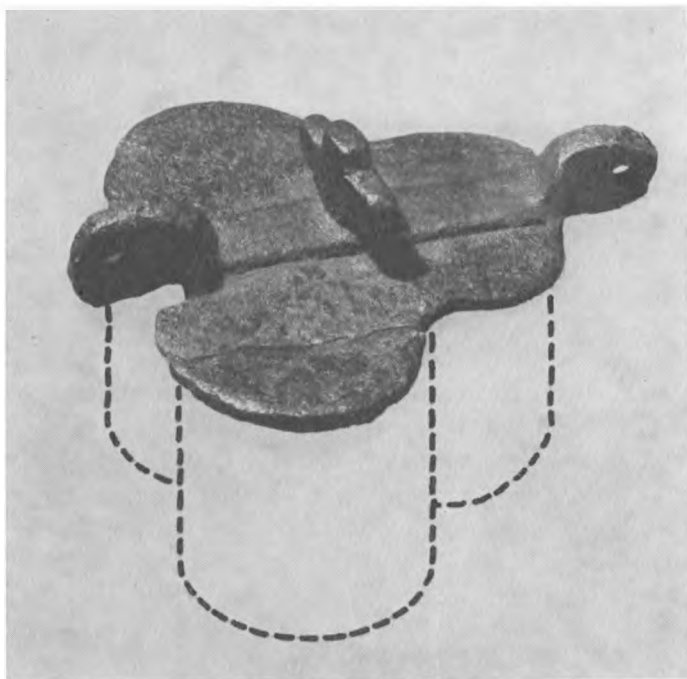

Fig. 14. Låg til chrismatorium. D 112/1958. Med punkteret linie er chrismekarrets beholdere søgt rekonstrueret.

som til vielses- og indvielseshandlinger, var også beholderen til de hellige olier et vigtigt liturgisk kar. Karret kaldes et *chrismatorium*, og et låg til et sådant kar lå i fylden lige neden for alterbordet ved dettes nordside. Bronzelåget er trekløverformet (D 112/1958, fig. 14), største mål $7,9 \times 6,6$ cm, og på baggrund af kendskabet til lignende kar kan Maltkarret rekonstrueres som vist på billedet, hvor det består af tre sammenstillede cylindre. Låget er forsynet med to modsat siddende øskener til henholdsvis hængsel og lukketøj. Midt på låget et opretstående kors. På lågets underside er på hver af kløverbladene indridset et bogstav for let-

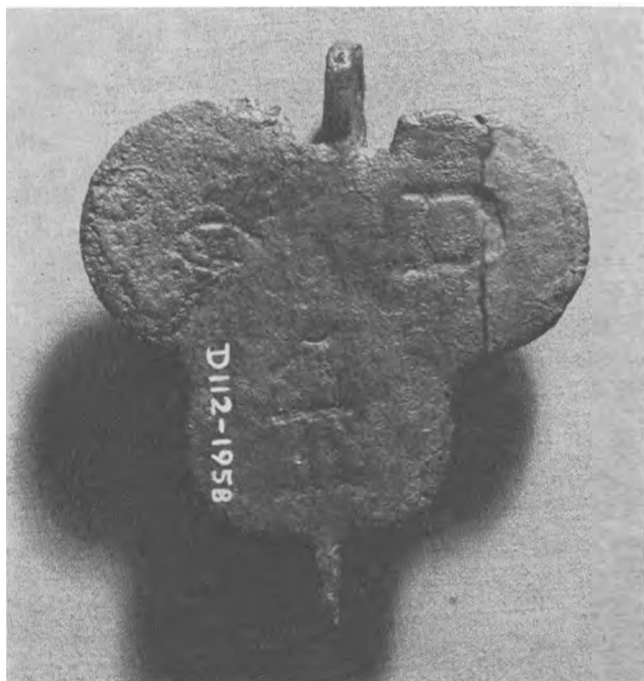

Fig. 15. Underside af låg til chrismatorium. D 112/1958. Bemærk bogstaverne I, C og D på hver sit kløverblad.

tere at kunne skelne mellem de tre slags olier, som var i brug (fig. 15). Bogstavet I står for: oleum infirmorum, salve til syge eller døende. Bogstavet C for: oleum catechumenorum, salve til dåb og konfirmation. Og endelig bogstavet S for: oleum sanctum, salve til indvielse af personer eller genstande. Denne olie anvendtes f. eks. til indvielse af præster og til indvielse af kirker, altre, kirkeklokker, alterkalke m. v. Også ved påskens indvielse af dåbsvandet anvendtes olien.

Det var biskoppen, der sørgede for indvielsen af olien, som måtte afhentes af sognepræsten og opbevares omhyggeligt i sognekirken. Chrismekarrene skulle

vogtes, siges det i en opfordring til præsteskabet, så »hverken mus eller hund eller andet urent kan komme nær til disse hellige kar«.4)

*

Endnu en af Malt præsternes liturgiske brugsgenstande var havnet i jorden. Lige neden for alterbordets sydside lå en lille bronzeklokke, som må være trillet ned fra alterbordet. Klokken (D 110/1958, fig. 16) er kun 5 cm høj, og dens diameter er ved munden 4,5 cm. Foroven har den en øsken, som er støbt i et med klokken. Kneblen er ophængt i en halvcirkelformet bøjle, der er nittet fast på klokkens yderside på hver side af øskenet. Bøjlen og kneblen er af jern.

Det må være en *messe-klokke* (sanctusklokke). Formentlig fra begyndelsen af 1200-tallet kommer messe-klokken i brug i alle kirker, idet man ved ringning med denne overfor menigheden markerede messens højdepunkt, konsekrationen.

*

Samtlige omtalte fund er, hvor ikke nyere gravninger har grebet forstyrrende ind i jordlagene, gjort i eller på et mørkt, humøst sandlag, som synes at knytte sig til et middelalderligt gulv, muligvis kirkens oprindelige, bestående af mindre marksten. Kun lige omkring alterbordet var der bevaret en smule af dette gulv, men det mørke sandlag kan følges over store dele af koret, hvor det overalt hviler direkte på det byggeaffaldslag af små granitkvadrafslag og kalkmørtel, som hidrører fra kirkens opførelse.

En indkredsning af tidspunktet for fundgenstandenes optagelse i jordlaget kan muligvis fås gennem en vurdering af en lille række usædvanlig heldige møntfund gjort henholdsvis lige over og lige under den ovennævnte messe-klokke. Det skal bemærkes, at de pågældende mønter alle er fundet in situ.

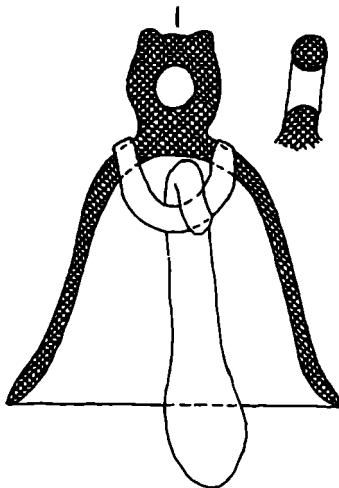
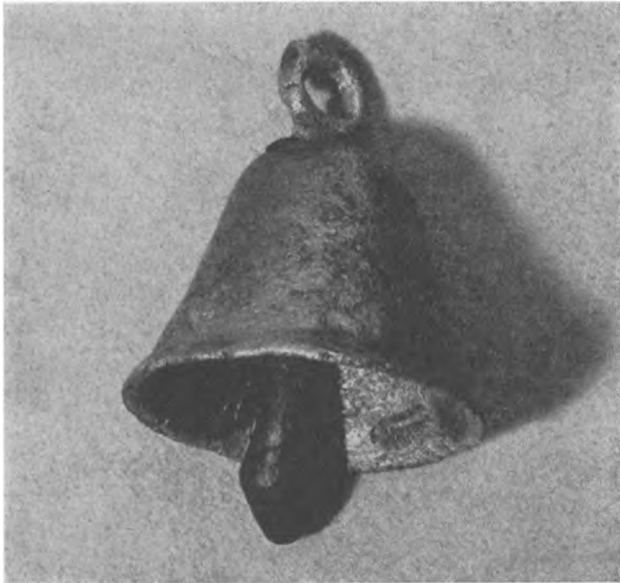

Fig. 16. Middelalderlig messe klokke fundet ved foden af kirkens alterbord. D 110/1958. Tværnittet i mål 1:1. Selve klokken er støbt af bronze, knebelen er af jern.

Allernederst i det mørke sandlag lå lige under klokken to mønter slået under Valdemar I (1157-82) (F. P. 2608/1 og 2), og en anelse højere, men stadig omtrent lige under klokken, lå i det samme mørke sandlag en mønt fremstillet under Christoffer 2. (1320-26 og 1330-32) (F. P. 2608/19). Herover fulgte messeklodden, liggende klemmt ned mellem et par af gulvets marksten. Og endelig fandtes i et svært, leret sandlag (formentlig afretningslag for et senere gulv), som løb hen over messeklodden, omtrent lodret over denne, en Meklenborg hulpenning fra omkring år 1400 (F. P. 2608/58) (jfr. fig. 17, hvor der er givet en skematisk fremstilling af fundforholdene).

Fundforholdene kan måske tolkes derhen, at klokken er faldet ned en gang i det tidsrum, der groft kan indkredses af de to sidstnævnte mønter.

Hvorfor er mon alle disse fornemme ting havnet i gulvet - tilsyneladende allerede i middelalderen. Hvorfor har man voldeligt fjernet bjergkrystallerne fra det gyldne alter? Derom kan man kun gætte. Det er til at forstå, at en lille messeklodde kan trille ned fra alterbordet, men at præsten ikke har samlet den op igen, det er ikke let at fatte.

Har kirken stået øde en tid? Netop i det tidsrum, mønterne omkring messeklodden ser ud til at indkredse, lægges mange jyske kirker øde, men Malt kirke er dog ikke blandt de kirker, der i »Ribe Oldemoders« fortegnelse over stiftets kirker i 1300-tallet har fået betegnelsen »øde«. ⁵⁾

•

Det var en hovedstandsættelse, blandt andet omfattende en udskiftning af korets gulvbelægning, der gav anledning til undersøgelsen i Malt. Forfatteren gennemførte undersøgelsen i samarbejde med Elisabeth

Gyldent alter, glasmalerier og andre fund fra Malt kirkes kor

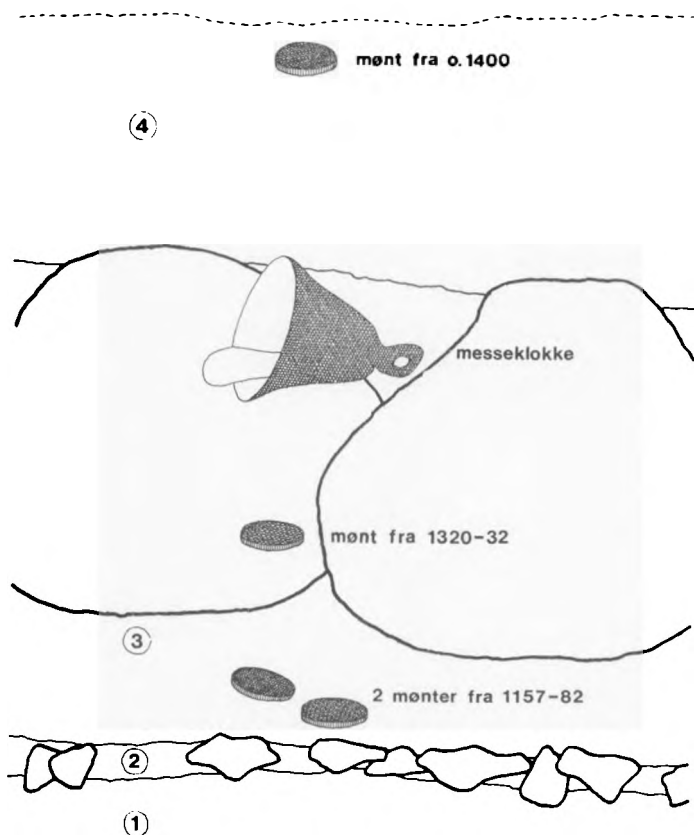

Fig. 17. Skematisk fremstilling af fundforholdene omkring messekløkken. 1. Afretningslag udlagt før det egentlige byggeri sættes i gang. 2. Byggeaffaldslag hidrørende fra kirkens opførelse. Består af granitkvaderafslag og kalkmørtel. 3. Mørk humøst sand med rester af markstensgulv. 4. Lag af leret sand; muligvis afretning for gulv.

Beyerholm og Frank Nielsen. Birgitte Wählin Andersen har på Nationalmuseet bearbejdet det store fundmateriale og udarbejdet en forbilledlig fundfortegnelse, som de foranstående beskrivelser bygger på.⁶⁾ Kun

jordlag hørende til den nuværende kirke er undersøgt. I forbindelse med kirkens opførelse er lagt et afretningslag på det skrånende terræn, og det gav en klar grænse nedentil. Kun enkelte steder er dette afretningslag gennembrudt ved denne undersøgelse. Blandt andet fandtes heri en frisisk mønt slået under Bruno III, greve af Frisland (1038–57) (F. P. 2608/77). Undersøgelsen gav desuden anledning til en række bygningsarkæologiske iagttagelser, blandt andet med hensyn til processen ved kirkens opførelse. I »Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie«, 1959, s. 201–213, er dette materiale fremlagt under titlen »Stilladser til et kirkebyggeri i 1100-tallet«.

Efterskrift.⁷⁾

Som fortalt blev et par af fragmenterne af det gyldne alter fundet yderst i revnen mellem alterbordet og korets østvæg. Disse irrede og iøvrigt medtagne kobberblikstumper forekom unægtelig ikke i første omgang særlig bemærkelsesværdige. Først da de sammen med de øvrige fund blev rensat på konserveringsanstalten, blev det klart, at også disse fragmenter var fra et gyldent alter, og da meldte sig tanken om at undersøge hele det vanskeligt tilgængelige mellemrum mellem alterbord og østvæg for at se, om der eventuelt skulle gemme sig flere dele af det gyldne alter derinde.

I februar 1971, da kirken skulle kalkes indvendig, var der lejlighed til at foretage undersøgelsen. Da en usædvanlig kraftig mørtelfugning var fjernet fra revnen mellem alterbordet og korets østvæg, viste den sig at være mere end en tilfældig revne. Fra første færd har alterbordet været placeret en anelse fri af østvæggen med et mellemrum på 6–10 cm bredde (jfr. fig. 20).

Ved hjælp af blandt andet et tyndt metalrør lykke-

des det at tømme det næsten fuldstændig udfyldte mellemrum. Brokker af kalkmørtel og teglsten, småsten og jord udgjorde hovedparten af fyldemassen, men arbejdet var ulejligheden værd, for ud over tre mønter fra nyere tid og en del skår af middelalderligt glasmaleri fandtes yderligere fem dele af kirkens gyldne alter. På fig. 18 er de foreløbig betegnet A, B, C, D og E.

Endelig lå der et lille forgyldt bronzekors bag alterbordet (fig. 18, F).

De nye fund er endnu ikke behandlet på museets konserveringsanstalt, og de kan derfor kun beskrives foreløbigt.⁸⁾

Fragmenterne A og B er meget lig det ovenfor beskrevne fragment D 142/1958. Ligesom det, består de af en tynd, forgyldt kobberplade formet som et »kræmmerhus« over en trækærne. På den side, som må formodes at være bagsiden, når »kræmmerhusenes« krumme flader ikke helt sammen, men har en større, spidsvinklet åbning (jfr. fig. 11).

A synes næsten intakt og derfor mest fortællende (fig. 19). I den smalle ende er monteret et bjergkrystal i en indfatning af forgyldt kobberblik. »Kræmmerhusets« smalle ende er klemt helt flad – ligesom den smalle ende på D 142/1958 – og ført op bag indfatningen, der er fastholdt til det udfladede parti af to nagler ført gennem indfatningens bund. Bjergkrystalindfatningen svarer i opbygning nøje til de ovenfor beskrevne indfatninger. Den er rund med en diameter på 2,8–2,9 cm. Det runde krystal har hvælvet forside og en største tykkelse på 1,1 cm. Indfatningen adskiller sig fra de ovenfor beskrevne ved, at der i bunden er et rundagtigt, omtrent centralt placeret hul – diameter ca. 1,1 cm – som tillader lyset at gennemskinne krystallet. A's totalhøjde er 14,6 cm, og selve »kræmmerhuset«, der måler 12,9

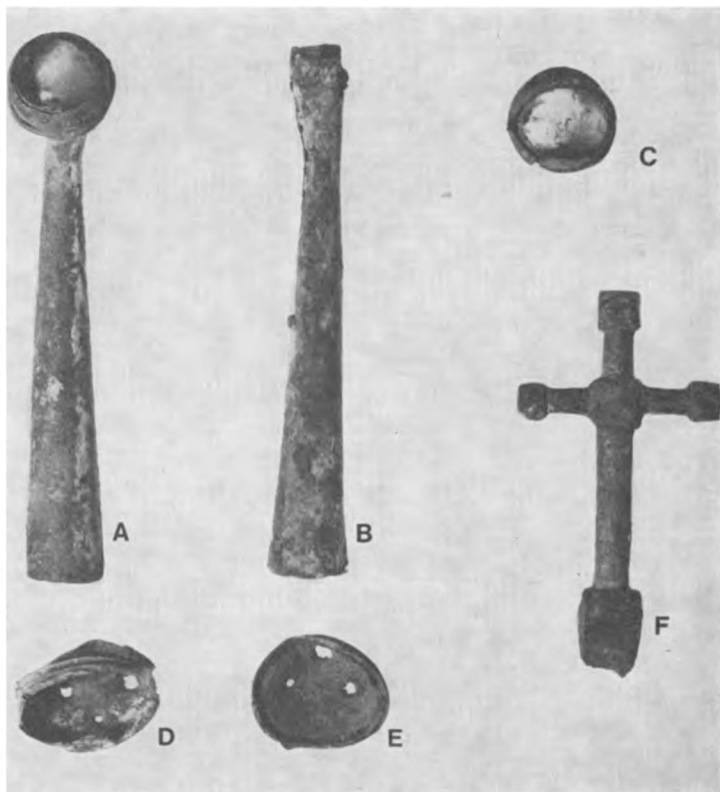

Fig. 18. Fragmenter af gyldent alter og et forgyldt, støbt bronzekors fundet i det smalle mellemrum mellem alterbordet og korets østvæg ved en supplerende undersøgelse 1971. Bogstavbetegnelserne er foreløbige. Mål 1:2.

Fig. 19. Fragment af kirkens gyldne alter, foreløbig betegnet A. Mål 1:1. »Kræmmerhuset«, der har bevaret rester af sin trækærne, og bjergkrystallets indfatning er lavet af tyndt kobberblik, som er forgyldt.

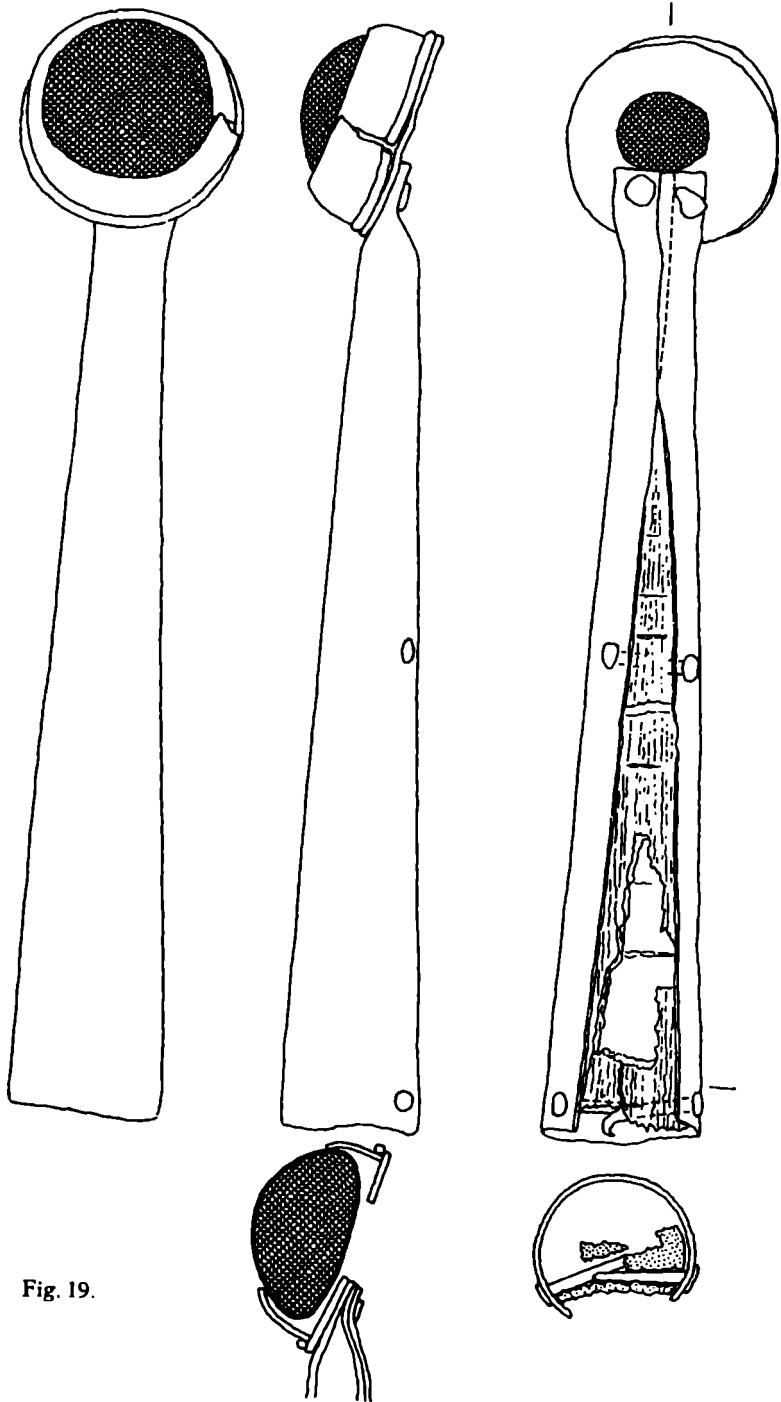

Fig. 19.

cm, er set frontalt 1,0 til 2,0 cm bredt. Bag på »kræmmerhuset« ses ved kanten af den spidsvinklede åbning fire søm, som fastholder kobberpladen til den velbevarede trækærne. Sømmene er anbragt parvis; et på hver side af åbningen, dels på midten og dels ved den brede ende.

Fragmentet C er et bjergkrystal i indfatning. Det runde krystal har hvælvet forside og en maksimal tykkelse på 1,2 cm. Indfatningen har en diameter på 2,7–2,9 cm og er iøvrigt opbygget som de tidligere beskrevne indfatninger. Ligesom indfatningen på fragmentet A har den en rundagtig åbning i bundfladen, som er 1,2–1,4 cm i diameter og forskudt lidt fra bundfladens midte. På indfatningens bagside fastholder to nagler et firesidet kobberblikfragment, formet, sammenbøjet og udfladet akkurat som den øvre, smalle del af A's »kræmmerhus«, til indfatningens bund, og det er nærliggende at antage, at indfatningen oprindeligt har været monteret på et »kræmmerhus« og indgået i en helhed svarende til A. På det firesidede kobberblikfragment på indfatningens bagside synes de tre sider at være intakte, mens den fjerde, som er placeret diametralt modsat åbningen i bunden, har en brudkontur der, selv om afrensning af et tykt lag af ir m. m. endnu ikke er foretaget, synes at svare til brudkonturen i den smalle ende af fragmentet D 142/1958. Det kunne således se ud til, at disse to dele er sammenhørende, men den endelige afgørelse må dog afvente rensningen af C.

Indfatningens kant er i et punkt voldeligt brækket udad med et eller andet spidst redskab, formentlig i et forsøg på at frigøre bjergkrystallet. Imidlertid har man derved beskadiget krystallets kontur samt forårsaget en revnedannelse gennem størstedelen af krystallet udgående fra samme punkt og som en følge heraf formentlig opgivet at tage krystallet ud.

Kræmmerhuset B, der har en totalhøjde på 14,0 cm og som således er lidt større end de to andre, er målt frontalt fra 1,0 til 2,1 cm bredt. Det adskiller sig i den smalle ende i udformningen fra A – og i givet fald fra den tilsvarende formodede helhed bestående af D 142/1958 og C – idet den ikke ser ud til at have været fladet ud sådan som A's smalle ende. Ved B er kobberfladen spaltet op, så »kræmmerhuset« danner en gaffel, i hvilken et eller andet har været holdt fast. I hver af gaffelens to flige, der i hvert fald nu har en indbyrdes afstand på 1,0 cm, ses tre sømhuller korresponderende indbyrdes. Svarende til A har også B været fæstnet til sin trækærne med fire søm på bagsiden. Sømmene har været placeret som på A. I de tre af hullerne er kobbersømmene endnu på plads.

De tre »kræmmerhuse«, der, som det er fremgået, alle er fundet bag alterbordet, har ikke egentlige paralleller i nogle af de bevarede gyldne altre. Det er en mulighed blandt mange andre, at de har stået som »spir« på retabelbuen. I givet fald er gennemhulningen af bunden i »kræmmerhusenes« bjergkrystalindfatninger forståelig, idet det farvede lys fra det bagved liggende vindues glasmosaik da har kunnet gennemskinne krystallerne (fig. 20). De hidtil kendte bjergkrystaller på gyldne altre sidder på en bagklædning (jfr. fig. 8) og er udelukkende baseret på at skulle reflektere lyset – undertiden farvet ved hjælp af kulørte pergamentstykker indlagt bag krystallerne – men her i Malt-alteret møder vi altså en variant, hvor man tillige udnytter effekten fra det gennemstrømmende lys.

Fragmenterne D og E er af indfatninger til bjergkrystaller, som i opbygning nøje svarer til de tidligere beskrevne, D 143/1958, a-f. Og ligesom det formodentlig gælder for disse, synes også D's og E's maltrakterede, delvis sammenbøjede tilstand og sømhullernes for-

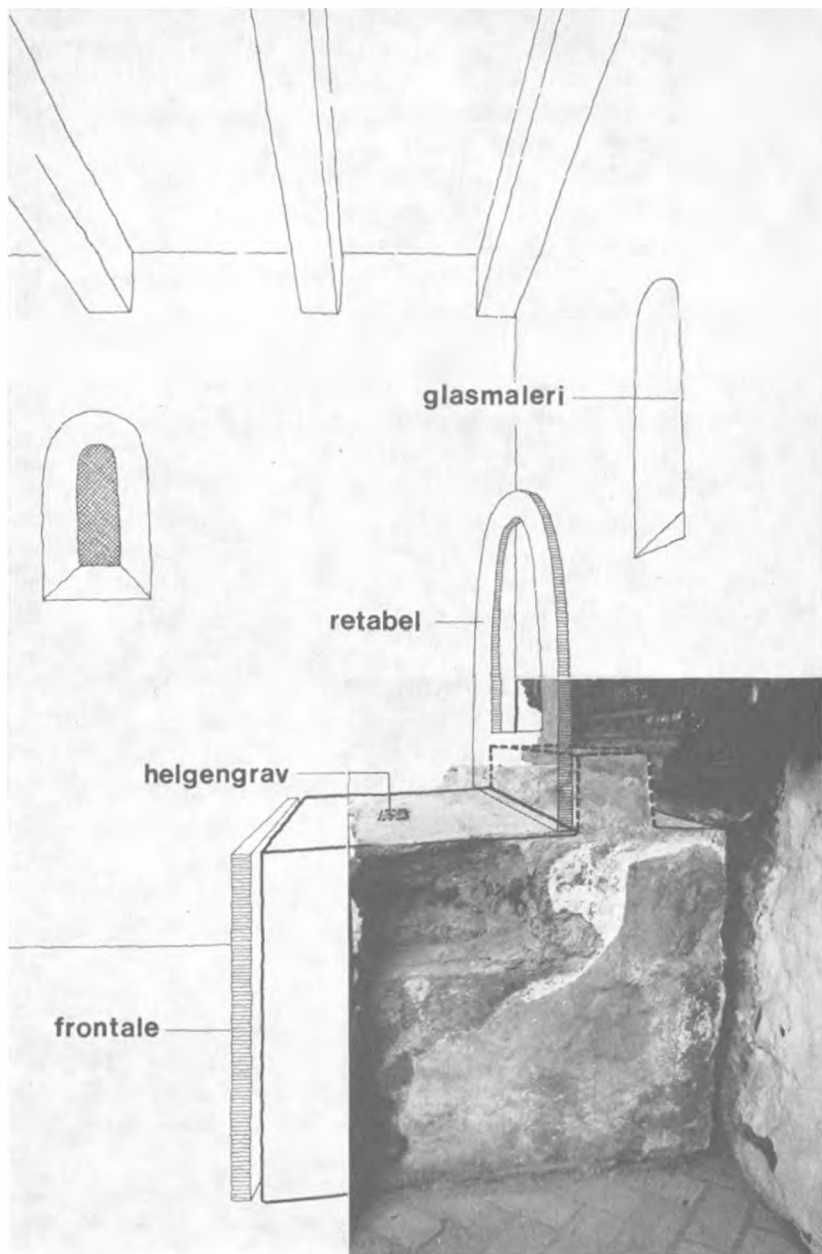

Fig. 20.

revne kanter at fortælle, at de med vold er brækket af den træflade, de har været sømmet på.

Det lille massive og forgyldte bronzekors E stammer formodentlig ikke fra kirkens gyldne alter. Forneden er det forsynet med en fod formet som en mejselspids, tilsyneladende uden forgyldning, og velegnet til indføjelse og fastgørelse i en spalte i enden af f. eks. en træstav. Muligvis er det kirkens middelalderlige processionskors. Totalhøjden er 10,5 cm. Selve korset er 8,0 cm højt og 5,5 cm bredt. Diameteren på det runde tværsnit er fra 1,0 cm (forneden på den lodrette del) og til 0,7 cm (den vandrette arm).

I forbindelse med undersøgelsen af mellemrummet mellem alterbordet og korets østgavl var der anledning til at se lidt nærmere på selve alterbordet. Ved delvis at fjerne en nyere, forhøjende påmuring af tegl- og marksten afdækkedes dele af bordets oprindelige, glatpudsede kalkmørteloverflade, i hvilken den østre kontur af *helgengravens* lille fordybning netop giver sig til kende midt for den brudlinje, som nu danner forkant på alterbordsresten (fig. 20). På bordets søndre halvdel var det muligt at fjerne påmuringen i et 30–40 cm bredt bælte helt til bordets bagkant uden at underminere altertavlen urimeligt, og det viste sig da, at pudslaget hører op efter en nord-syd gående ret linie og med en svag, men klart opadbøjende tendens ca. 35 cm fra alterbordets bagkant. Ca. 20 cm fra bagkanten kommer det glatte mørtellag igen. Det samme forhold kan iagttages ved alterbordets gavle. Den mest sandsynlige forkla-

←

Fig. 20. *Malt kirkes alterbord set fra syd. Med stregkontur er alterbordets oprindelige udformning søgt rekonstrueret, ligesom det formodede gyldne alters frontale og retabel er indtegnet skematisk. Alterbordet er ca. 1 m højt, 1,4 m bredt og har været ca. 1,2 m dybt (12).*

ring på dette forhold er formentlig, at alterbordet fra første færd har haft en ca. 15 cm bred nord-syd gående opmuring på det sted, hvor mørtellaget ikke findes. (Den formodede mur er søgt rekonstrueret på fig. 20).

På baggrund af vor viden om at kirken har haft et gyldent alter, ligger det nær at formode, at denne opmuring har haft til formål at yde støtte til et foranstående retabel.

Holder det stik, giver det os tillige den væsentlige oplysning, at det gyldne alter har været i Malt kirke fra allerførste færd.⁹⁾

Noter: 1) De to glasmalerier fra middelalderen, som er bevaret på plads i kirkerne, er i h. h. v. Roager kirke, Tønder amt og Viring kirke, Randers amt. 2) Krøsel, et jernredskab med et hak (som i en nøglekam) til at afbrække småfliser af glasset ved til-dannelse af et glasstykkets kanter. 3) Vinduesbly benævnes undertiden indfatningsbly. 4) Kulturhistorisk leksikon for nordisk Mid-delalder, bind 10, sp. 625-626. 5) Ribe Oldmoder er en samling af adkomster, indtægtsangivelser og kirkelige vedtægter for Ribe domkapitel og bispestol nedskrevet 1290-1518. Udg. O. Nielsen, 1869; CCDVIII, 1967, facs. udg. med indledning af E. Buus. 6) Kun et mindretal af fundene, nemlig de, der kan fortælle noget om Malt kirkes kor i middelalderen, er omtalt her. Fundmaterialet har Nationalmuseets inv. nr. D 110-199/1958. 7) Den supplerende undersøgelse, som omtales i efterskriften, blev foretaget efter at ovenstående artikel var indleveret til årbogens redaktion. 8) Frag-menterne af Malt kirkes gyldne alter vil blive publiceret i en større sammenhæng af Tage E. Christiansen i *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*. Undersøgelsen i februar 1971 blev foretaget i samarbejde med Tage E. Christiansen. 9) De stratigrafiske forhold ved alterbordets fod fortæller, at det virkelig er kirkens oprindelige alterbord. Således løber det ovenfor om-talte byggeaffaldslag fra kirkens opførelse ubrudt ind under alter-bordet, som er rejst direkte på dette. 10) Ved undersøgelsen af korets gulvfyld blev fundet ialt 73 mønter, Nationalmuseet F. P. 2608, hvoraf de 55 er middelalderlige. Bortset fra den side 538 omtalte frisiske mønt, må det formodes, at de fundne mønter i tidens løb er tabt af de mennesker, der færdedes i kirkens kor. Ældst er to mønter slået under Valdemar I (1157-82). Derefter følger fem mønter fra Valdemar II's regeringstid. De to ældste mønter er fundet i et lag, som må formodes at være en rest af kirkens ældste gulv. Under dette lag ligger et afretningslag, som er kommet til i forbindelse med opførelsen af kirken og som der-for i stor udstrækning er dækket af affald fra selve byggeproces-sen. Dette afretningslag ligger som et klart grænselag, der udeluk-

Gyldent alter, glasmalerier og andre fund fra Malt kirkes kor

ker, at mønterne kan hidrøre fra en aktivitet på stedet ældre end den nuværende kirke. Alt tyder derfor på, at kirken har været i brug — og mønter har kunnet tabes i den — i hvert fald allerede i Valdemar I's regeringstid. 11) Poul Nørlund: *Ældre Middelalder*, i *Danmarks Billedhuggerkunst*, 1950, s. 50. 12) Alterbordets omtrentlige udstrækning i øst-vest blev angivet af de ældste fyldlags forløb ved alterbordets fod.

Fig. 21. Mønt slået i Ribe under Valdemar I (1157-82) (F. P. 2608/1, G. Hauberg 55, variant) og fundet lige ved alterbordets sydside i kirkens formodentlig ældste gulvlag, jfr. note 10. Mål 2:1.

Mag. Rasmus Heidtmann, ærkedegn i Ribe og Slesvig

Af Bue Kaae.

Blandt de i flere henseender betydelige og markante personligheder, der i slutningen af det 16. årh. var knyttet til domkirken i Ribe, indtager ærkedegnen, mag. *Rasmus Heidtmann* en særlig plads i kraft af den nidkærhed, for ikke at anvende ordet stridbarhed, som han lagde for dagen, en egenskab, der øjensynligt var et udslag af en selvbevidst standsfølelse, der var nøje forbundet med et luthersk fromhedsliv, af en ægte følelse af loyalitet, der udelukkede bestikkelijkheid og lunkenhed, og af en retfærdighedsfølelse, der dog utvivlsomt kunne slå over i rethaveri; dertil kom en udpræget og pinligt nøjeregnende sans for økonomi, der vel var tæt forbundet med erfaringer i en tilværelse, der var utryg og stillede krav om stridig udholdenhed.

En modsætningsrig personlighed, der vel ikke har været så meget forskellig fra de andre prælater og kænnerne i Ribe, men som dog har et udtalt særpræg, som vi glimtvis stifter bekendtskab med i de kilder, der belyser hans urolige liv.

Og hvem var nu den mand, der var ærkedegn i Ribe 1581–1602 og ved sit virke på ofte dramatisk måde kom til at gribe ind i kapitlets forhold?

Først lidt om hans herkomst.

Rasmus Heidtmann¹⁾ var født i Haderslev søndag den 2. oktober 1530 som den førstefødte søn af den velhavende borger Ludvig Heidtmann og dennes hustru Katharina.

Fødslen havde tegnet til at blive meget farlig for moderen, og da der var stor fare for hendes liv, bad præsten i kirken ved messe og prædiken den særlige bøn for nødlidende kvinder i fødselsveer, og han kunne love, at dersom Katharina Heidtmann ved Guds hjælp blev forløst med en søn, ville denne da som den førstefødte blive givet tilbage til Gud og opdraget til at gå ind i den gejstlige stand.

Ved dåben fik den nyfødte navnet Asmus eller Rasmus, således som det da i Haderslev var skik og brug med drenge, der blev født om søndagen.

Naturligt nok blev han, da han var gammel nok, sendt i skole i sin fødeby; her lagde den opvakte dreng gode evner for dagen, og på hofpræst dr. Nic. Krages²⁾ foranledning kom han – vel i 13–14 års alderen – til København for at blive videreuddannet ved det nyordnede universitet dér.

Det ser imidlertid ud til, at hans forældre har ment, at han i hvert fald skulle klare en del af studierne selv, og da han havde en god sangstemme, blev han hurtigt, vel allerede siden 1544, ansat som sanger ved Kristian III's kapel, og i denne egenskab modtog han den 5. juli 1554 af rentemesteren fem daler efter kgl. befaling.³⁾

Han har utvivlsomt haft udmærkede anlæg for musik, og af den grund fik han vel den stilling som sangmester ved kantoriet, som han havde i hvert fald siden 1556, hvilket år han den 20. november af kongen fik 30 dl. at studere for.⁴⁾

Rasmus Heidtmann var nemlig ikke blot en dygtig sangmester, han studerede også med flid ved universitetet, hvor han gjorde sig så fordelagtigt bemærket, at han blev personligt bekendt med flere af universitetets professorer.

Det var derfor kun naturligt, at han nød kongens bevågenhed og som stipendiat kom til Wittenberg, oven

i købet med anbefalingsskrivelse til Wittenberg-universitetets lysende stjerne på lærdomsfirmamentet, Philip Melanchton, der havde snævre forbindelser med Danmark.⁵⁾

Rasmus Heidtmann blev den 23. maj 1557 immatrikuleret ved universitetet i Wittenberg,⁶⁾ den danske lutheraniskes Mekka.

Rasmus Heidtmann har utvivlsomt følt sig utryg ved at studere i det fremmede, og knap var han ankommet til den lutherske højborg, før han greb pennen og skrev et fromt, bekymret brev⁷⁾ til sin kongelige beskytter.

Han tager heri sit udgangspunkt i psalmisten, takker Gud og kongen – mest den sidste, som han da også daglig tager med i sin forbøn; han beder Gud om rigeligt og herligt at gengælde alt det, som kongen har gjort mod den fattige student, som kongen har hjulpet hidtil. Og han takker kongen for at have fået lejlighed til at studere i Wittenberg, og især at han har fået lejlighed til at studere teologi.

Han skriver endvidere, at kongens tyske kansler Andreas v. Barby (1508–59)⁸⁾ og hofpræsten Henrik v. Bruchofen (død 1576)⁹⁾ i kongens navn havde stillet ham i udsigt at få et kirkeligt embede, som kunne være ham til hjælp under studierne, og han håber netop på støtte i den henseende, så han ikke med skamme måtte forlade Wittenberg. Og for at kongen i øvrigt kunne se, at han ikke havde glemt det kgl. kantori, sendte han ham nogle nysudkomne bøger, der kunne være af interesse for kantoret.

Men hvis den unge fattige student har næret forhåbninger om at kunne se fremtiden i møde som indehaver af et præsteembede, blev han skuffet, dog tilstillede kongen ham den 5. november s. å. gennem Nyborgpræsten, den tidl. københavnske slotspræst mag. Oluf

Bjørnsen¹⁰⁾ 20 dl. og 5 dl. for bøger¹¹⁾ – om der her er tale om ovennævnte bøger eller en ny sending, får stå hen.

Man havde i København tillid til Rasmus Heidtmann, og derfor kunne man anvende ham i forbindelse med de forhandlinger, som man førte med den berømte teolog professor Victorin Strigel (1524–69)¹²⁾ i Jena for at få denne til at overtage et professorat i teologi ved Københavns universitet efter professor Jon Mac Alpins død 5. december 1557.¹³⁾

Hvor meget eller hvor lidt Rasmus Heidtmann har deltaget i disse forhandlinger, er det nu umuligt at afgøre; vi ved blot, at kongen den 28. december 1558 bevilgede den unge student 20 dl. til tæring til en rejse til Jena »efter doctor Victorin Strigel, som er kaldet udi doctoris Machabei sted«. ¹⁴⁾

Det er vel rimeligt at formode, at Rasmus Heidtmann på det tidspunkt er rejst til Danmark for at få sin kgl. velynder til at yde forøget hjælp til studierne, og i så fald har rejsen ikke været forgæves; for samme dag tilstod kongen ham 40 dl. om året i de to år, han studerede i Wittenberg, og han fik med det samme de 40 dl. for året 1559,¹⁵⁾ og når man tager i betragtning, at de danske stipendiat-studenter i disse år i almindelighed fik 20–30 dl. i årlig understøttelse,¹⁶⁾ må man se denne ikke helt ringe forhøjelse som en tilkendegivelse af, at man i Danmark var tilfreds med de fremskridt, som han havde gjort i det fremmede.

Og denne velvilje blev ikke formindsket, da Frederik II kom på tronen, tværtimod tilsendte kongen ham den 11. februar 1560 med det wittenbergske bud Ambrosius Scherff 50 dl. til at studere for i Wittenberg, og et beløb af samme størrelse blev til samme formål den 23. december s. å. af den kgl. velynder tilstået den flittige unge mand, der i sensommeren på fornem vis

kunne høste frugterne af sine studier ved opnåelsen af magistergraden ved det vidtberømte universitet.¹⁷⁾

Vi ved ikke ret meget om den senere Ribe-ærkedegns ophold i Wittenberg, men så meget er sikkert, at han i sin første studietid sluttede sig nær til den jævnaldrende berømte universitetslærer Nicolaj Selnecker (1530-92),¹⁸⁾ hvis bordfælle han blev; han er således blevet optaget i hans husstand og har haft ham til præceptor.

Nicolaj Selnecker var en musikalsk begavelse, der ligesom Rasmus Heidtmann tidligt havde vist sine evner som musiker; allerede som 12-årig var han blevet ansat som organist ved borgkapellet i Nürnberg, kom derfra til Wittenberg og udviklede sig senere til at blive en fremragende salmedigter; kendt er fra den danske salmebog hans salme: Det lakker nu ad aften brat (oversat af Grundtvig).

I Wittenberg var han begyndt at studere jura, men gik derfra over til teologien; han blev stærkt påvirket af Philip Melanchton, på hvis foranledning han 1558 fik ansættelse som 3. hofpræst i Dresden, hvor han i øvrigt blev lærer for prins Alexander og leder af hofkirkens drengekor.

Det lader til, at Rasmus Heidtmann i sit omend ret korte samvær med den musikalske begavelse fik lejlighed til at give udtryk for sin sangglæde, idet Nicolaj Selnecker på hans foranledning fik nogle af sine søstersønner optaget i det kurfyrstelige kantori, hvis man da tør tro, hvad mag. Martin Pletz sagde, da han prædikede over ærkedegnens lig i Slesvig domkirke den 22. april 1602.

Selneccers eftermæle har ikke været det bedste, hvad hans karakter angår; han udviklede sig i hvert fald til at blive et utålsumt, herskesygt menneske, der overalt skabte uro gennem sin stridbarhed, og det er nærlig-

gende på dette sidste punkt at sammenligne præceptor og elev med hinanden.

I øvrigt ved vi ikke, hvilke andre universitetslærere Rasmus Heidtmann sluttede sig til under sine studier i Wittenberg, og vi ved ikke, hvilke kammerater han plejede omgang med, selv ikke blandt de landsmænd, der i de år som studenter opholdt sig i Wittenberg; en enkelt gang – 1559 – finder vi »Erasmus Heinsius Holsaticus« optegnet i Balth. Schorers album i Wittenberg,¹⁹⁾ og dette siger os unægtelig ikke meget.

Men efter det foreliggende har vi grund til at mene, at den evnerige student har opført sig eksemplarisk i sine Wittenberg-år og ikke har givet anledning til klager som dem, der var rettet mod hans løsslupne og yderst ungdommelige studiefæller,²⁰⁾ og derfor kan det næppe undre os, at Rasmus Heidtmann den 8. aug. 1560 som nr. 2 blandt »lærde og hæderlige unge mænd« af dekanen, mag. Caspar Cruciger d. y. (1525–94)²¹⁾ blev promoveret til magister i Wittenberg efter at være blevet eksamineret af bl. a. rektor magnificus dr. med. Caspar Peucer (1525–1602),²²⁾ der siden 1554 havde været professor i højere matematik ved universitetet, dekanen selv, der siden 1556 i artistfakultetet havde læst over Ovids *Metamorphoser* og Ciceros *De officiis* (1557 var han blevet professor i digtekunst), yderligere af professor i *doctrinæ spæricæ*, mag. Matthias Blochinger (død 1581)²³⁾ og professor i naturkundskab Erasmus eller Esrom Rudinger (1523–90).²⁴⁾

Og alle disse universitetslærere, der i hvert fald for de to førstes og den sidstes vedkommende var dybt påvirkede af den store Philip Melancton, har altså i Wittenberg-årene været de lærere, til hvilke Rasmus Heidtmann søgte og modtog påvirkning fra.

Samtidig med Rasmus Heidtmann erhvervede den senere lektor i Viborg Niels Sørensen Juel den samme

grad – som nr. 12; han var 1553 blevet immatrikuleret ved universitetet som »Bacalarius Haffniensis«. ²⁶⁾

I sin ligtale over Rasmus Heidtmann nævnede præsten, at afdøde var blevet promoveret til mag. på Philip Melanchtons dødsdag den 19. april 1560, men denne oplysning er, som det fremgår af ovenstående, ikke rigtig; derimod kan det nok have sin rigtighed, når præsten oplyste, at mag. Rasmus Heidtmann endnu et par år fortsatte sine studier i Wittenberg; i ligtalen meddeles, at han i alt i fem år opholdt sig i Wittenberg, altså til begyndelsen af tresserne, og vi ser da også, at den danske konge endnu i slutningen af 1560 sendte ham en understøttelse til fortsatte studier i Wittenberg.

Men i slutningen af 1561 finder vi ham i hvert tilfælde i Bordesholm mellem Kiel og Neumünster, hvortil han var kommet på foranledning af hertug Hans d. æ. (1521–80) med den opgave som evangelisk lektor at forberede en omdannelse af klostret her til en skole; hertugen havde erhvervet Bordesholm-klostret ved delingen 1544.

Den 7. november 1561 sendte hertugen mag. Rasmus Heidtmann af sted til klostret med et brev til provsten, der heri kunne læse, at brevviseren hver søndag skulle prædike i klosterkirken og to eller tre dage om ugen skulle undervise de gamle og unge herrer i katekismus og andet fornødent, og at han som modydelse herfor skulle have sit underhold på klostret og dertil 20 dl. ved årets udgang.

Klosterprovsten, møllemester Nicolaus Olde syntes så ganske afgjort ikke om denne ordning, og allerede dagen efter den nysudnævnte lektors ankomst skrev han til hertugen i Haderslev og anførte forskellige grunde for, at mag. Rasmus Heidtmanns ansættelse ved klostret måtte betragtes som ganske ufornöden, bl. a. meddelte han, at man her allerede den foregående

sommer havde ansat en lærd magister, som man ikke sådan kunne jage på porten.

Men provstens henvendelse til hertugen var forgæves; den 18. januar 1562 fik han på det bestemteste at vide, at der skulle skaffes plads til mag. Rasmus Heidtmann på klostret, at han skulle underholdes dér, og at klostret yderligere skulle forudbetale ham de 20 dl., så han kunne få sine bøger og andre ejendele tilsendt fra Wittenberg.

Der var på denne måde kommet et udtalt modsætningsforhold mellem provsten og lektoren, og det kan sikkert ikke undre, når man tager i betragtning, at den ene var møllemester, og den anden kom fra Wittenberg med alt, hvad det berømte lærdomssæde kunne give ham – en højst mærkværdig konstellation, der under de givne forudsætninger næppe kunne undgå at vække strid, så meget mere som Rasmus Heidtmanns forhold til munkene heller ikke var det allerbedste, og lektoren måtte i sit virke her kæmpe med stærk modstand fra mere konservative elementer i klostret.

I maj 1565 blev møllemesteren afskediget som provst, og hertugen havde kort forinden skaffet lektoren et kannikedømme i Slesvig domkapitel,²⁶⁾ støttet af kong Frederik II, der allerede 24. januar 1564 havde anbefalet ham til et ledigt kannonikat dér.²⁷⁾

Det var kun naturligt, at man fra forskellig side søgte at drage nytte af hans dygtighed, og nu, da han var kommet til Slesvig, blev han foruden at være yngste medlem af kapitlet som konrektor knyttet til domskolen i Slesvig, og bemærkelsesværdigt var det unægteligt, at hertug Adolf (1526–86) af Slesvig-Holsten-Gottorp havde planer om at ansætte ham som docent i teologi ved det pædagogium illustre, som han den 17. nov. 1567 grundlagde i Slesvig og højtideligt indviede i domkirkens kor, ganske vist til et kortvarigt liv.

Den egentlige ophavsmand til planen²⁸) om denne overbygning på domskolen i Slesvig eller snarere et lille universitet for grundlæggende studier i teologi, jura og medicin har vel været den berømte og indflydelsesrige teolog Paul v. Eitzen (1521–98), senere biskop i Slesvig.

Han ivrede meget stærkt for sagen, og vel engang i 1563 sendte han en udførlig redegørelse for planerne til de tre landsherrer kong Frederik II og hertugerne Hans d. æ. og Adolf. Udgifterne til dette lærdoms-sæde, der kun kunne blive en pryde for landet, kunne man efter Paul v. Eitzens mening let komme om ved, da man ganske simpelt kunne anvende dompræbenderne og kirkelige midler til aflønning af lærerne.

Han foreslog en hel reform: han fordelte lovlig flot undervisningsfagene til de forhåndenværende kanniker og til enkelte af vikarierne og tilbød selv at tage sin tøm med besværet ved at holde forelæsninger. Paul v. Eitzen mente, at der ikke var mere at gøre for kannikerne i de forretninger, der var knyttet til deres stilling ved kirken, end at en enkelt mand nok kunne påtage sig dem.

Hertug Adolf kunne nok bifalde planen, vel ikke mindst, fordi det påtænkte pædagogium illustre skulle ligge i Slesvig, og han skrev den 4. november 1563 udførligt om den fortræffelige plan til hertug Hans d. æ. i Haderslev og foreslog en fælles henvendelse om sagen til Frederik II.

De to andre landsherrer kunne i og for sig nok tænke sig at gå ind for planen, vel at mærke, hvis det kommende universitet kom til at ligge inden for deres område: Frederik II kunne nok tænke sig Flensborg og hertug Hans d. æ. Haderslev som universitetsby.

Hertug Adolf gik så i gang med på egen hånd at oprette sit pædagogium illustre, men nu stødte han på

modstand fra kannikerne i Slesvig, der med meget blandede følelser så på den rolle, som hertugen og Paul v. Eitzen havde tiltænkt dem som forelæsere ved det nye lærdomssæde, noget, som de langtfra følte sig forpligtede til.

Men hertugen gennemtvang, sandsynligvis stærkt tilskyndet af sin kansler, den almindelig forhadte Adam Tratziger (ca. 1523–84), voldeligt sagen ved ganske simpelt i begyndelsen af juni 1565 at fængsle de tre ældste kanniker i kapitlet; under sådanne betingelser måtte man give køb, og ved påsketid 1566 bestemte hertug Adolf bl. a., at mag. Rasmus Heidtmann fire timer om ugen skulle forelæse over Melanctons Examen theologicum og endvidere undervise i latinsk grammatik, når det nye pædagogium begyndte til efteråret; men på grund af »en afskyelig og forskrækkelig pestilens«, der i sommeren 1566 udbrød i Slesvig, blev åbningen af det nye universitet udsat et år, hvorfor det kun er naturligt, at vi 1567 stadig finder mag. Rasmus Heidtmann som konrektor ved skolen;²⁹⁾ det må vel formodes, at han i slutningen af året har begyndt sin virksomhed på pædagogium illustre i Slesvig, men det får stå hen, hvorledes Rasmus Heidtmann har løst sin opgave som universitetslærer, sikkert på fortræffelig måde, men atmosfæren omkring det nye universitet har – hertug Adolfs noget bastante fremgangsmåde taget i betragtning – afgjort ikke været den bedste.

Det lader i øvrigt også til, at hertug Hans d. æ. på et givet tidspunkt i disse år havde udset ham til hofpræst i Haderslev, hvis man da tør tro, hvad der står i den tidligere omtalte ligprædiken, der også ved at meddele, at amtmanden på Rendsborg, hertug Hans d. æ.s og de danske kongers råd Kristoffer Ottosen Rantzau (1508–71)³⁰⁾ til Knoop m. m. så mindeligt bad om, at

mag. Rasmus Heidtmann som præceptor for sønnen, den senere hertugelige gottorpske råd Henrik Rantzau til Bülk,³¹⁾ måtte ledsage denne til Wittenberg for at lede hans studier dér.

Men alt dette blev ikke til noget.

Imidlertid var mag. Rasmus Heidtmann nu så vel ved magt, at han kunne tænke sig at stifte familie, og som brud udså han sig da Husum-borgeren Bernt Frötzens datter Ingeborg, med hvem han blev gift den 4. oktober 1568; han kunne til denne forhåbentlig glædelige begivenhed indbyde sin gamle ven Johannes Pistorius (Hans Becker) fra Husum (1528–1605), siden 1558 præst i Tetensbüll;³²⁾ en af brudgommens andre venner, Gregorius Bersmann, fejrede brudfolkene ved brylluppet i Husum i et latinsk digt.³³⁾

Problematikken vedrørende den gejstlige og verdslige administration i hertugdømmerne var efter reformationens gennemførelse og delingen 1544 meget uklar og vanskelig at løse på grund af de tre landsherrers modstående interesser; i den henseende kom især den magtglade og hensynsløse hertug Adolf til at stå som den danske kronens modstander; da således hertug Adolfs yngre broder Frederik 1556 døde som biskop af Slesvig, lod han sig af domkapitlet vælge til sin broders efterfølger som biskop og fik derved rådighed over Slesvig bispedømmes udstrakte gods, og trods såvel Kristian IIIs som Frederik IIIs uvilje mod denne fremgangsmåde fastholdt han besiddelsen af bispegodset lige til sin død i 1586.³⁴⁾

Mag. Rasmus Heidtmann var i Slesvig stift en ivrig forkæmper for Frederik IIIs sag i direkte modstand mod hertug Adolf i dennes bestræbelser for at formindske den danske konges indflydelse i Slesvig.

Dette kom f. eks tydeligt frem, da hertug Adolf i sommeren 1569 gennemtvang, at domkapitlet ikke

alene optog hans søn, den spæde Frederik (f. 4. april 1568, død 15. juni 1587) som domherre (kannik) i kapitlet, men også anerkendte ham som faderens koadjutor i Slesvig bispedømme.

Hertugen havde ganske simpelt tvunget sin vilje igennem ved at fængsle flere af de modvillige domherrer, blandt dem mag. Rasmus Heidtmann, og fik den 18. juli 1569 de fleste af domherreerne til at underskrive en erklæring om, at de på lovlig vis, frit og frivilligt, utvungent og uden nogen som helst simonistisk pravitats (forseelse) havde valgt den spæde Frederik til koadjutor i Slesvig stift.

Men som Rasmus Heidtmann senere forklarede: Men Herren ved, hvor frivilligt det er gået til.

Han føjer endvidere til, at domherreerne, der satte deres navne under erklæringen, måtte forpligte sig til i 20 år at tie om sagen.

Selv havde han af samvittighedsgrunde og andre grunde nægtet at underskrive, og som han gjorde gældende, ikke af letfærdighed, uforstand, halsstarrighed og modvilje.

I seks år opretholdt han vægringen mod at skrive under, og da han i 1575 i en skrivelse til de hertugelige råder Hans Didriksen Blome (1538–99)³⁵) og Caspar Hoier (1540–94)³⁶) gjorde rede for årsagerne til denne vægring, opregnede han en række overgreb mod kapitlet fra hertugens side og skrev:

Dette er bl. a. mine motiver til, at jeg indtil nu ikke har turdet underskrive; thi det er et uordentligt og usædvanligt valg, der strider mod min ed, mod kapitlets statutter og ordinans, mod den kongelige og fyrstelige præminens og højhed og mod den forseglede revers, som var givet kongelig majestæt. –

Men da hertug Hans d. æ. efter seks års tøven bestemte sig for den 8. maj 1575 at anerkende det om-

stridte valg, gav Rasmus Heidtmann efter og skrev under, ikke uden store sjælekvaler, som det synes.

Han mente, at han som den fattige mand, han var, ikke kunne værge sig alene, og han måtte erkende, at sagerne ville gå deres gang, også uden hans underskrift, og hvad ville han nu få ud af sin vægring andet end sit eget fordærv og sin egen undergang?

Dog har han ude i randen af sin erklæring til de hertugelige råder tilføjet: Duo me mouent, qualificatio iuxta ordinationem et regiæ Ma. consensus: To ting bevæger mig, kvalifikation som følge af ordination og kongelig majestæts samtykke.³⁷⁾

Det kunne altså se ud, som om Frederik II har givet sit samtykke til, at hans trofaste våbendrager i Slesvig gav efter over for hertugen, selv gjorde han det ikke.

Det var imidlertid ikke blot hertug Adolf, der mente at kunne have grund til uvilje mod den nidkære domherre i Slesvig, også lektor Bartholomæus Embs sammesteds³⁸⁾ var mindre godt tilfreds med ham og beskyldte ham under en strid for at handle ud fra ærgerlighed og for at skabe uro omkring sig alle steder; Rasmus Heidtmann bad da hertug Hans d. æ. om et skudsmål eller anbefaling, og en sådan fik han den 22. juni 1578.³⁹⁾

Men Frederik II havde kun god grund til at være tilfreds med Rasmus Heidtmanns virke i Slesvig; den kongetro domherre i Slesvig beviste i gerning, trods som det synes personlig overlast, at den danske konge i ham havde en virksom støtte, hvorfor Frederik II da også vidste at yde ham erkendtlighed til gengæld for de tjenester, han havde ydet kronen.

Det var således tilfældet, da kongen den 5. nov. 1573 i Kolding tilstod ham et ekspektancebrev på det første ledige kannikedømme i Ribe, naturligvis tidligere eks-

pektancebreve, der måtte findes på samme embede, uforkrænkede.⁴⁰⁾

Men i Ribe kunne den 12 år yngre rektor Peder Jensen Hegelund (1542–1614)⁴¹⁾ også tænke sig at komme i betragtning ved et ekspektancebrev, hvorfor han allerede i marts s. å. var stævnet dels mod Skanderborg, dels mod Århus, hvor kongen opholdt sig – det gjaldt om at holde sig til, hvor nådens lys skinnede, hvis man som gejstlig uddannet ønskede at få fremgang i livet.

Peder Hegelund noterer i sin almanak for det år under den 15. marts, at han i Århus fik »et løfte«, men allerede under den 23. marts s. å. må han trist notere: En anden har efter mig fået et løfte, naturligvis mag. Rasmus Heidtmann. –

For hvilke chancer havde den i øvrigt særdeles dygtige mag. Peder Hegelund, der nidkært siden november 1569 havde ledet katedralskolen i Ribe, mod den kgl. stridsmand fra Slesvig, der havde adskilligt flere fortjenester at tære på; og ikke nok med, at mag. Rasmus Heidtmann den 5. november 1573 fik løfte på et af de 10 kannonikater i Ribe, han fik den 13. i samme måned løfte på et af de fem præbender sammesteds,⁴²⁾ en ganske bemærkelsesværdig begunstigelse.

Den 7. maj 1581 døde i Ribe den 80-årige mag. Jens Viborg, der siden 1544 havde været ærkedegn ved domkirken sammesteds,⁴³⁾ og samme år indtog mag. Rasmus Heidtmann ganske naturligt i kraft af det ekspektancebrev, som han fem et halvt år tidligere havde modtaget af kgl. nåde, det prælatur, der var blevet ledigt ved Jens Viborgs død;⁴⁴⁾ derimod blev Rasmus Heidtmann aldrig som kannik medlem af kapitlet i Ribe, trods ekspektancebrevet af 5. nov. 1573, som han af en eller anden grund ikke benyttede sig af, men lod det blive i beredskab, således at han i 1591⁴⁵⁾ med regeringsrådets samtykke kunne overlade det til den

tyske kanceliforvandt Ludvig Weiner (død 1605),⁴⁶⁾ vel ikke uden en godtgørelse af en eller anden art.

Yderligere tilstod Frederik II ham den 4. juni 1585 ekspektancebrev på det kannikedømme i Århus, som rentemester Otto Brockenhuus (1529–94) til Vollerslev indehavde; men da rentemesteren døde, gjorde Rasmus Heidtmann heller ikke i dette tilfælde brug af sit ekspektancebrev, og en anden kom til at indehave kannikedømmet i Århus.⁴⁷⁾

Da Frederik II efter hertug Adolfs død 1586 tog Slesvig stift i besiddelse, blev mag. Rasmus Heidtmann også ærkedegn her,⁴⁸⁾ og han må da alt i alt betragtes som ganske godt aflagt; den danske konge havde ikke vist sig karrig i sine gunstbevisninger over for sin trofaste tilhænger i Slesvig.

Samme år som mag. Rasmus Heidtmann fik sit prælatur ved Ribe domkirke, besatte mag. Peder Hegelund, der 1580 havde ombyttet rektorværdigheden med stillingen som teologisk lektor i Ribe og sognepræst i V. Vedsted, som det yngste medlem det 10. kanonikat i domkapitlet her, der i øvrigt talte mænd som bl. a. Oslo-bispen mag. Frans Berg (ca. 1540–91), Ribebispen mag. Hans Laugesen (1530–94), sognepræst ved domkirken, senere biskop i Odense mag. Jacob Madsen Vejle (1538–1606), de kgl. historiografer mag. Hans Svanning (1503–84) og mag. Anders Sørensen Vedel (1542–1616).⁴⁹⁾

Både som lektor og senere som sognepræst og biskop i Ribe og vel ikke mindst i sin egenskab af kannik havde Peder Hegelund et vist samarbejde med ærkedegnen i Ribe og Slesvig, hvad Peder Hegelunds almanakoptegnelser flere steder giver vidnesbyrd om.

Ærkedegnen i Ribe var regnskabsprovst i Hviding, N. Rangstrup, Gram, Lø, Tønder og Højer herreder, og af hver af de 36 kirker, som efter Kinchs opgivelse

fandtes her, betaltes en mark årlig og en nats tæring ansat til en mark lybsk i gæsteri, hvor ærkedegnen ikke overnattede.

Desuden havde han ret til at annektere sognekaldene i Brøns og Emmerlev, forstået således, at kirkerne her på hans vegne blev betjent af kapellaner, og her fik ærkedegnen årligt henholdsvis 24 og 22 ørter korn og 10 skp. byg af et bol i Emmerlev sogn.

Dertil kom, at ærkedegnen havde indfæstningen af kirketiender, kirkejorder m. m. i Lø herred og Møgeltønder birk, dog her undtaget Ballum sogn.

Endelig havde ærkedegnen også indfæstningen af den kirkejord, der lå under St. Katharine kirke i Ribe.⁵⁰⁾

De almindelige embedsforretninger, der påhvilede provsteembedet, blev inden for ærkedegnens provsti udøvet af herredsprovsterne inden for området.

Ifølge Kolding reces 1576 og kurfyrst August af Sachsens voldgiftskendelse af 1578 skulle regnskabsaflæggelserne i de nævnte sønderjyske sogne ikke finde sted over for ærkedegnen alene, men de hertugelige amtsforvaltere skulle være til stede og være medunderskrivere af regnskaberne, en afgørelse, der blot på et enkelt punkt er udtryk for de stridigheder kongen og hertugerne imellem, som det 16. og 17. århundredes historie har så mange vidnesbyrd om.⁵¹⁾

Og der var i forbindelse med fyrstedelingerne mange stridsspørgsmål vedrørende den gejstlige og verdslige administration i hertugdømmet, og ikke mindst gav de kongerigske enklaver i Vestslesvig med deres særlige forhold anledning til stridigheder. Disse enklaver omfattede Manø, Sønderland Rømø, List Vesterland, Før og Amrum samt Møgeltønder med Daler og Ballum sogne, Trøjborg med Lø herred og Ribe by med

omegn. Dertil kom strøgods andetsteds, væsentligst dog i Tørring len.

Disse områder hørte så ganske overvejende under Riberhus len og en stor del deraf under Ribe bispedømme, men grænserne for den gejstlige og verdslige jurisdiktion her faldt langt fra sammen og gav anledning til strid mellem landsherrerne, og det var nogle af disse stridsemner, som man havde søgt at løse ved den omtalte Koldingreces, men en del stod tilbage at løse, og der var således arbejdsopgaver nok for den nysudnævnte energiske ærkedegn i Ribe.⁵²⁾

I Peder Hegelunds almanakker ser vi ham således i travl aktivitet, vi ser f. eks., at Ribe-lektoren under den 29. marts 1582 noterer, at mag. Rasmus Heidtmann holdt regnskab i V. Vedsted kirke, hvor Peder Hegelund i sin egenskab af lektor tillige var sognepræst. Det har øjensynligt drejet sig om regnskabsaflægning for året 1581, da ærkedegnen tiltrådte sin stilling i Ribe.

Vi følger ham netop i kalenderne flere gange, når han har været virksom for at varetage sine økonomiske interesser; således finder vi ham f. eks. den 16. okt. 1584 på vej til Ribe for »at høre regnskab« i Sortebrødre kirke; den 24. s. m. måtte Peder Hegelund stille i Roager, vel i et lignende ærinde, og den 12. nov. s. å. »skete« kirkeregnskab for årene 1582 og 83 i V. Vedsted kirke; ved den lejlighed fik ærkedegnen 4 mk. lb., sognepræsten 2 mk. og forstanderen for hospitalet i Ribe 1 mk.

Skønt en del af ærkedegnens provsti lå i den gottorpske hertugs område og man, forholdet mellem Rasmus Heidtmann og hertug Adolf taget i betragtning, kunne have ventet stridigheder mellem ærkedegnen og hertugen her, var det imidlertid ikke hertugen, der kom til at volde mag. Rasmus Heidtmann bryderier i provstiets sydlige herreder, men derimod den kgl. embeds-

mand på Flensborghus Peder Godskesen Rantzau (1535–1602)⁵³⁾ til Trøjborg og Bendix Kristoffersen Rantzau til Møgeltønder.⁵⁴⁾

Peder Rantzau havde den 17. okt. 1579 mageskiftet Vamdrupgård til kronen mod til gengæld at få Trøjborg med det udstrakte bøndergods, der hørte dertil, ikke mindre end 88 fæstegårde i Lø herred og dertil sammesteds kronens rettighed over 14 selvejergårde, 11 fæstegårde i Højer herred samt 24 gårde og gårdparter, der hørte under Riberhus.

Desuden skulle han have samme højhedsret som kronen med hensyn til herredsting og herredstingsret, altså beføjelse til at udnævne herredsfogden, samt jus patronatus, altså kaldsret, til Visby, Mjolden, Døstrup og Randerup kirker i Lø herred, »dog bispens visitats og Ribe kapitels frihed med regnskab at høre og udi andre måder aldeles uforkrænket«. ⁵⁵⁾ Men ligefuldt var det en kendsgerning, at en enkelt mand på væsentlige punkter havde fået rådighedsret over et helt herred.

Bendix Kristoffersen Rantzau, der siden 1573 havde været kgl. lensmand på Møgeltønder, købte den 5. aug. 1583 lenet af kronen;⁵⁶⁾ under dette len var kirkerne i Møgeltønder og Daler; og netop disse seks kirker – de fire ovenfor omtalte i Lø herred og Møgeltønder og Daler kirker i Møgeltønder birk – lå under ærkedegnens provsti, og Rasmus Heidtmann måtte naturligvis protestere, da de to adelsmænd uden videre tilholdt sig herligheden med indfæstning, sagefald og anden rettighed til de kirker, der tilkom ærkedegnen i Ribe.

Og naturligvis fik han støtte af kapitlet, der klagede til kongen over denne fremfærd fra adelsmændenes side, hvorfor denne den 18. juni 1584 pålagde Henrik Below (1540–1606) til Spøttrup, lensmand på Skive-

hus, tidligere Koldinghus og Skodborg, og lensmanden på Riberhus Albret Friis (1542–1601) til Haraldskær at stævne begge parter i rette for sig og undersøge sagen, hvorefter de skulle sende kongen skriftlig besked.⁵⁷⁾

Og hermed begyndte den langvarige og ofte dramatiske proces, der gav Rasmus Heidtmanns virke i Ribe sin særlige karakter og i høj grad kom til at beslaglægge kapitlets kræfter og tid.

Men Rasmus Heidtmann har, som det synes, i den grad følt sig personligt engageret i denne strid, at det i hvert fald for Peder Hegelund undertiden kunne se ud, som om det drejede sig om et opgør mellem ærkedegnen og Rantzauerne; således må man vel udlægge den notits, som vi allerede på et tidligt tidspunkt i striden – 9. dec. 1585 – kan læse i Peder Hegelunds almanakoptegnelser: Peder og Bendix Rantzaus strid med mag. Erasmus (Heidtmann).

Vel engang i foråret 1586 fornyede kapitlet i Ribe klagen til kongen over, at der blev gjort ærkedegnen her hinder på hans og kapitlets frihed og rettighed over kirkerne i Lø herred og Møgeltønder birk. Man klagede yderligere over, at kapitlet ikke havde fri adgang til hørelse af kirkeregnskaberne her, til bortfæstning af kirkegårde, kirkejorder og kirketiender. Rantzauerne påstod nemlig, at de havde erhvervet kgl. breve på kronens rettighed og herlighed på kirkegårdene i Lø herred og Møgeltønder birk og samtidig til jus patronatus sammesteds.

Som svar herpå udsendte kongen den 16. juni 1586 et åbent brev til kapitlet og gjorde heri gældende, at han ikke havde i sinde at være medvirkende til, at kapitlets rettighed og herlighed blev formindsket i de nævnte områder.

Rantzauerne kunne ikke påberåbe sig kgl. breve til

støtte for deres aktion mod kapitlet, da disse breve skulle forstås således, at Rantzauerne nok skulle nyde den rettighed og herlighed til kirker, kirkegårde, kirkeejendomme og tiender i Lø herred og Møgeltønder birk, som hidtil havde fulgt kronen til Riberhus, Trøjborg og Møgeltønder, men dette medførte ikke, at Ribe kapitel ikke skulle beholde den herlighed her, som det havde, før Trøjborg og Møgeltønder kom fra kronen.⁵⁸⁾

Det lader til, at der har været en endog særdeles god forståelse mellem de to adelsmænd i den foreliggende sag, men det var imidlertid i særlig grad Bendix Kristoffersen Rantzau til Møgeltønder, som såvel kapitlet i almindelighed som ærkedegnen i særdeleshed følte sig besværede af under hele sagens forløb. Den mægtige adelsmands karakter kan vi næppe være i tvivl om, og det var sikkert helt forgæves, at hans unge datter Dorothea på sit dødsleje den 24. april 1592 – sine unge år til trods – »på sømmelig og prydelig vis« formandede sin strenge og hårde fader til gudsfrygt, retfærdighed, billighed og nåde mod sine undergivne. Betegnende nok bad hun ham især om ikke at straffe de af hans undergivne, der kun havde gjort sig skyldige i ringe forseelser, med den spanske kappe, med mindre de var dømt til døden. Alt efter Hostrup-præsten Peder Rigelsens optegnelser.^{58a)}

Denne proces om kapitlets rettigheder, der i så høj grad blev præget af Bendix Rantzaus overmåde hensynsløshed og Rasmus Heidtmanns seje og nidkære udholdenhed, ligger på mange måder klar for dagen.

Vi ser f. eks., at der mandag den 2. maj 1586 på Tønder herredsting blev udgivet et tingsvidne, af hvilket det fremgik, at Bendix Rantzau på tinget for det hele herred havde sagt til mag. Rasmus Heidtmann, at denne som en uærlig, »forgetten« skælm havde løjet

om ham for kongen; endvidere havde Bendix Rantzau til al overflod ladet sit eget brev udgå og læse på herredstinget og åbenbart heri skriftligt gentaget, hvad han mundtligt havde udtalt.

Rasmus Heidtmann var ikke i tvivl om, at Bendix Rantzaus fremfærd nøje hang sammen med, at ærkedegnen så ivrigt havde forsvaret kronens og Ribe kapitels ejendom.

Han gjorde over for kongen gældende, at han, hvis han fortsat skulle forsvare sit forleningsgods, nødvendigvis måttet renses for de fremsatte beskyldninger, da han ellers ikke »kunne vandre til tinge eller andetsteds« i denne sag.

Rasmus Heidtmann kunne i øvrigt oplyse, at Bendix Rantzau til yderligere støtte for sin påstand ved en lejlighed senere havde henholdt sig til nogle vidnesbyrd, ifølge hvilke Poul Hansen i Bredsted i 1579 på Flensborg rådhus havde fremsat ærerørige beskyldninger mod Rasmus Heidtmann. Ærkedegnen afviste disse vidnesbyrd som »ulovlige og unøjagtige« efter dansk ret, da »de var vondet fast 9 år efter, at sådant skulle være sket«, at de omtalte vidnesbyrd havde været vilde og afhængige af modparten, og at Rasmus Heidtmann ikke selv havde hørt Poul Hansens skældsord mod ham, hvad han i øvrigt kunne bevise »med andre godtfolk«. Ærkedegnen bad om kongens beskærmelse, og det beskærmelsesbrev,⁵⁹⁾ som kongen den 6. juni 1586 udstedte til ham, må sikkert ses i forbindelse med den foreliggende sag; det fastsloges udtrykkeligt heri, at hvis nogen havde noget at beskylde ærkedegnen for, da skulle det ske med lov og ret og for hans tilbørlige dommere og ikke på anden måde.⁶⁰⁾

Men dette beskærmelsesbrev kan også tage sigte på en anden sag, som ærkedegnen samtidig havde løbende, hvorom senere; og muligvis omfatter beskærmelses-

brevet samtlige de sager, som Rasmus Heidtmann var indblandet i.

Ærkedegnen havde i øvrigt i sinde gennem vidnesbyrd at rense sig for de ærerørige beskyldninger og bad kongen om at beskikke nogle gode mænd til at høre disse vidnesbyrd.⁶¹⁾

Det var kun naturligt, at kongen på det punkt efterkom ærkedegnens ønske, og han beskikkede da også den 16. juni 1586 Hans Didriksen Blome (1538–99), lensmand på Haderslevhus, Hans Gundesen Lange (1542–1609), lensmand på Lundenæs, og Kaspar Markdanner (1533–1618), lensmand på Koldinghus, til at meddele mag. Rasmus Heidtmann stævning over de vidner, som han ville stævne for dem, og med det første mødes og forhøre vidnerne under ed, foreholde dem at bekende, hvad de vidste, hvorefter lensmændene skulle give vidnesbyrdenes beskrevne under deres signeter; samtidig blev det dem pålagt at give Bendix Rantzau varsel om de omtalte vidnesbyrd.⁶²⁾

Men i øvrigt har kongen øjensynligt ønsket at få klarhed over det noget rodede forhold vedrørende gejstlig og verdslig administration i områderne omkring Møgeltønder og Trøjborg; for den 20. juli 1589 lod han udgå et åbent brev til alle, der havde kirkejorder, der lå under Brøns, V. Vedsted, Emmerlev, Daler og Møgeltønder kirker samt de nævnte fire kirker i Lø herred.

Det blev dem heri meddelt, at kongen havde bragt i erfaring, at en del af den jord, der tidligere havde ligget til de nævnte kirker, og hvoraf disse efter gamle regnskabsbøgers og adkomstbrevs vidnesbyrd havde haft stedsmål, landgilde og anden årlig rente, til dels var frataget kirkerne, og kongen havde da af denne og anden årsag befalet lensmanden på Riberhus, Albret Friis, at påse, at kirkejorderne ikke blev frataget kir-

kerne, og de, der måtte have kirkejorder inde, skulle, når de blev tilsagt af lensmanden, fremlægge deres adkomst til kirkejorden for ham; hvis de ikke gjorde det, skulle lensmanden inddrage jorden og give den tilbage til kirkerne, på hvis vegne han da kunne bortfæste den.⁶³⁾

Men også ærkedegnen kunne ønske at have nærmere rede på, hvilke rettigheder han havde i disse egne, og lod 1588 opsætte en jordebog og en koleje-bog over kirker i Lø herred, Højer herred og birk samt Møgel-tønder birk, »som af arilds tid har hørt og ligget til Riber stift og ærkedegnens provsti«.

Heri findes en del oplysninger om kirkeinventar, kirkejorder, fæstebønder og afgifter; blandt de sidste de såkaldte vaccæ, eller som de også kaldtes »jernkøer«, en afgift, som de, der havde køer i leje af kirken, skulle udrede.

Jorde- og kolejebogen er, således som den foreligger for os, ikke helt fyldestgørende. Således mangler f. eks. oplysninger om ærkedegnens rettigheder i Visby og Randerup sogne i Lø herred.⁶⁴⁾

Naturligvis findes der i Peder Hegelunds almanakker fra disse år flere notitser om ærkedegnen og hans strid med de to adelsmænd.

Vi finder f. eks., at Rasmus Heidtmann den 8. marts 1588 var i kapitlet i Ribe, og vi tager næppe fejl, hvis vi antager, at stridighederne med Rantzauerne ved den lejlighed er blevet drøftet.

Og i almanakoptegnelserne ser vi også, hvorledes lensmanden på Riberhus, Albret Friis, er virksom i sagen. Peder Hegelund kan således under den 9. jan. 1590 meddele, at Peder Rantzau og Albret Friis mødtes i Skærbæk, og hvad de to adelsmænd har drøftet, kan der ikke være tvivl om; for dagen efter kunne

Peder Hegelund notere: Albret (Friis) var i kapitlet med mag. Rasmus (Heidtmanns) sag.

Yderligere kan vi under den 20. marts s. å. læse: Da var bestemt dag, at herremændene skulle møde med mag. Rasmus Heidtmann.

I slutningen af måneden tog lensmanden til København, hvor han vel bl. a. har redegjort for sit syn på sagen mellem kapitlet – og vel først og fremmest ærkedegnen – og Rantzauerne.

Samme dag som Albret Friis tog af sted, lod Peder Hegelund og Rasmus Heidtmann sig i fællesskab kopsætte med fire kopper, vel hos en af de mange bartskærere, som da holdt til i Ribe.

Disse to gejstlige, der i de kommende år skulle samarbejde i processerne mod Rantzauerne, havde deres forskellighed i temperament til trods visse lighedspunkter: de var begge begavede mænd, der med hæder havde studeret i Wittenberg, og det har vel næppe kunnet undgås, at Wittenberg-årene har givet anledning til tankeudvekslinger de to imellem; begge var de fromme mænd i det 16. århundredes betydning af ordet, gudfrygtige med dyb forankring i et luthersk kristendomssyn, for Peder Hegelunds vedkommende i hvert fald af philippistisk observans.

De var i deres adfærd retskafne og, som det synes, beskedne mænd, der trods deres personlige fordringsløshed dog var i besiddelse af en udpræget økonomisk sans, der måske dog snarere må betegnes som en vis bjærgsomhed; denne verdens goder lod dem ikke upåvirkede, hvad der kun måtte være naturligt i en utryg verden, hvor mænd som de var afhængige af fyrste- og stormandsgunst, og begge var de som gode lutherske præstemænd havnet i den hellige ægtestand, som Peder Hegelund med sine tre ægteskaber og sine mange ægteskabsforhandlinger i høj grad var hengiven; Ras-

mus Heidtmann holdt sig til sin ene hustru. Begge var de flittige og arbejdsomme mænd, der med dygtighed forvaltede deres embedsgerning.

Begge havde de en musisk åre: Rasmus Heidtmann havde i hvert fald i de unge år megen sans for musik og sang, Peder Hegelund var en pennens mand, ikke en gudbenådet digter ganske vist, men dog en habil dramatiker.

De kommende år for de to gejstlige kom så ganske afgjort til at stå i stridens tegn; for kapitlet i Ribe havde foruden den løbende sag mod Rantzauerne i tilknytning hertil en sag om et mageskifte, som Frederik II havde lovet Peder Rantzau, vedrørende nogle af Ribe hospitals gårde, og som bønderne i Højbjerg i Mjolden sogn ikke kunne tilfreds med, lige så lidt i øvrigt som kapitlet i Ribe.⁶⁵⁾

Denne sag blev behandlet på herredagen i Kolding, indkaldt til den 26. juli 1590;⁶⁶⁾ under den 24. juli s. å. skriver Peder Hegelund i sin almanak: På fredagen (24. juli) drog jeg af til Kolding på grund af det mageskifte med Peder Rantzau.

Og under den 29. juli skriver han: Stod vi i rette for prinsen og Danmarks råd.

Men på samme herredag blev ærkedegnens sag mod Bendix Rantzau angående de ærerørige ord, som var faldet på Tønder herredsting m. m., taget op til behandling, og den 5. august blev der på Koldinghus i prinsens nærværelse afsagt dom i denne sag, der jo kun var en detalje i den store sag mellem ærkedegnen og Ribe kapitel på den ene side og Rantzauerne på den anden:

Rasmus Heidtmann fremkom med sin anklage mod Bendix Rantzau på baggrund af tingsvidnet fra Tønder herredsting 1586 m. m., og han henstillede til retten at blive rensset for Bendix Rantzaus beskyldninger.

Bendix Rantzau gjorde for retten gældende, at det, som han havde beskyldt mag. Rasmus Heidtmann for efter tingsvidnes lydelse, ville han godtgøre, når hovedsagen kom til forhør, »og dertil må forordnes dommere«; Bendix Rantzau benægtede, at han nærrede uvilje mod ærkedegnen, selv om denne forsvarede kronens og Ribe kapitels ejendom, ja, hvis han med urette havde taget en daler fra Ribe kapitel, ville han til gengæld på stedet erlægge 1000.

Dommen kom til at lyde, at Bendix Rantzaus beskyldninger ikke skulle komme Rasmus Heidtmann »til nogen ulempe udi nogen måde«, indtil hovedsagen kom for retten, og han i så tilfælde lovligt kunne overbevises derom.⁶⁷⁾

I øvrigt følte ærkedegnen sig ikke længer sikker for de mægtige adelsmænd, som han så ihærdigt bekæmpede, og han udvirkede, at der i Kolding den 15. aug. 1590 atter blev udstedt et kgl. beskærmelsesbrev til ham; ærkedegnen var bange for, at hans modparter skulle forhindre ham i at forfølge trætten til rettens og lovens ende.

Men det blev nu slået fast, at de, der havde tiltale mod ham, skulle gøre det med lov og ret for hans tilbørlige dommere og ikke på anden måde.⁶⁸⁾

I forlængelse af dommen den 5. august udgik der 25. august s. å. missive til Kristen Nielsen Lange (død 1604) til Bramming, kantor i Ribe, og Lauge Klausen Huitfeldt til Krumstrup om at søge den strid, der var opstået mellem lensmanden på Riberhus og Ribe kapitel på den ene side og Bendix Rantzau på den anden angående nogle kirkejorder og kirkeenge – nemlig Møgeltønder og Daler kirker vedrørende – bragt til ende uden vidtløftighed.

De to adelsmænd skulle begive sig til Bendix Rantzau og i overensstemmelse med den fortegnelse, som

Albret Friis og kapitlet ville tilstille dem, spørge ham, om han ville være med til at udtage kgl. befaling til gode mænd om endelig at pådømme sagen. Hans erklæring skulle de enten tage beskrevet af ham selv eller give den beskrevet under deres signeter.⁶⁹⁾

Det voldte øjensynligt ingen vanskelighed at blive enig med herren til Møgeltønder om udtagelsen af de kgl. kommissærer, men Bendix Rantzau var ikke tilfreds med den stævning, som Albret Friis havde tilstillet ham, han savnede specificering vedrørende visse kirkejorders bortfæstning og andre »anliggende« sager og rettighed til Møgeltønder og Daler kirker.

Da det var ham besværligt ex tempore at give gensvar på alle de artikler, der kunne foreholdes ham, havde han begæret kgl. forskrift til Albret Friis om, at de punkter, hvori denne havde tiltale til ham, måtte blive meddelt ham artikelvis.

Og i overensstemmelse med Bendix Rantzaus ønske fik lensmanden på Riberhus befaling til at meddele ham stævningen artikelvis.⁷⁰⁾

Det er ganske klart, at Bendix Rantzau ønskede at forhale og besværliggøre sagen, og at regeringsrådet ikke ønskede at vanskeliggøre sagen ved en for afvisende holdning. I øvrigt kan det oplyses, at den ene af de to kgl. kommissærer Lauge Klausen Huitfeldt døde under sagens behandling, allerede den 3. nov. 1590.⁷¹⁾

Under den 21. april 1591 noterer Peder Hegelund, at sagen mellem Rasmus Heidtmann og Bendix Rantzau skulle forhandles af Mourids Hansen Stygge (død 1604) til Holbækgård, landsdommer i Nørre Jylland og lensmand på Gudum kloster, Hans Kristoffersen Lindenov (død 1610) til Drenderup, landsdommer i Nørre Jylland, Hans Gundesen Lange (1542–1609) til Brejninggård, lensmand på Lundenæs, og Erik Eriksen

Lange d. y. (død 1613) til Engelsholm, lensmand på Bygholm.

De fire kgl. kommissærer havde til opgave i selve Møgeltønder birk at holde forhør vedrørende Bendix Rantzaus forhold i den foreliggende sag. Det var ikke videre betryggende, at den brutale adelsmand havde sin egen birkedommer, og at hans egne fæstebønder, fogder og kirkeværger optrådte som vidner i sagen.

Og det kan sikkert ikke undre, at kommissærerne som resultat af undersøgelserne s. å. kunne fastslå, at herren til Møgeltønder igennem årene på uretmæssig vis havde sat sig i besiddelse af ikke mindre end 52 demat kirkejord og var faret frem med vold mod tidligere fæstere heraf.⁷²⁾

Denne redegørelse kom bl. a. til at danne grundlag for den dom, der den 12. april 1593 blev fældet i Horsens i denne langtrukne sag.

Men når den trak i langdrag, skyldtes det ikke alene Bendix Rantzaus åbenbare forhalingsteknik; det lod også til at være besværligt for Albret Friis at efterkomme Bendix Rantzaus ønske om en specificeret stævning; for den 10. april 1593 udgik der atter missive til lensmanden på Riberhus om straks at sørge for at give Bendix Rantzau den tiltale, som Ribe kapitel havde rettet mod ham, beskrevet og det »artikelvis og specialiter«, så Bendix Rantzau kunne vide at rette sig derefter og tilbørligt resolve derpå.⁷³⁾

Men lensmanden har naturligvis umuligt kunnet efterkomme denne befaling så betids, at den kunne finde anvendelse i den foreliggende retssag i Horsens, der da også kom til at omfatte mere begrænsede forhold i den store sag.

Bendix Rantzau blev i Horsens kendt uberettiget til at befatte sig med de seks af Møgeltønder kirkes jorder, som han sad inde med, hvorfor han ved en kon-

trakt med Rasmus Heidtmann – indgået senere i København den 13. juni s. å. – forpligtede sig til ikke at befatte sig med de nævnte jorder, og endvidere skulle de to parter i sagen være forligte om »hvis hastmodighedsord dennem imellem kan være falden«.74)

Den godsgridske og hensynsløse herremand havde hidtil ikke gjort tilværelsen let for den nidkære ærkedegn i Ribe.

Han havde således påført Rasmus Heidtmann adskillige trætter, havde – som ærkedegnen udtrykte det – »pladset og stævnet hannem til Møgeltønder birketing, som ikke er hans værneting«, og ladet sin birke-dommer afsige syv forskellige domme over ham angående »kirkejorder, huse og andet, dennem imellem havde været, førend kontrakten udgik«.75)

Og det var aldeles ikke Bendix Rantzaus mening for fremtiden at gøre livet lettere for ærkedegnen; herren til Møgeltønder havde ganske simpelt ikke i sinde at overholde det indgæede forlig.

Det har således næppe været i fredelig hensigt, at Bendix Rantzau den 20. juli 1593 mødte op i kapitlet med mag. Rasmus Heidtmanns »ny forbydelse«, som Peder Hegelund noterer i sine almanakoptegnelser.

Tidligere i almanakken for 1593 – under den 8. maj – læses: Mag. Laurids Gødesen (sognepræst ved St. Katharine kirke i Ribe 1580–97, siden 1587 kannik ved Ribe domkirke) og jeg drog til Tønder. – Og under den følgende dato læses: På onsdag (9. maj) på Møgeltønder birketing med Bendix Rantzau.

Striden var fortsat gående!

Rasmus Heidtmann så sig nødsaget til at stævne dommeren i Møgeltønder birk for Viborg landsting på grund af de urigtige domme, der var udgået fra birketetinget, og han opnåede i Viborg i første halvdel af 1595

ikke mindre end otte domsafsigelser, der alle gik birke-dommeren imod.⁷⁶⁾

Yderligere foranledigede ærkedegnen i begyndelsen af samme år, at der udgik kgl. skrivelse til lensmanden på Riberhus Valdemar Vernerse Parsberg (1557–1607) til Jernet, der havde lenet inde 1594–97, og kapitlet i Ribe, at de for sig skulle indstævne kirkeværgerne ved Møgeltønder og Daler kirker, sognemændene og så mange, som havde kirkejord i brug, og som var kirker-nes skyldnere, og lade dem aflægge regnskab på kirker-nes vegne. De pågældende blev i første omgang stævnet til at møde i Ribe palme-mandag – den 14. april. – Men den pågældende dag mødte Bendix Rantzau op i Ribe og indlagde en skriftlig beretning, i hvilken han kom med forskellige undskyldninger for, at hans bønder ikke kunne møde frem i rette tid.

Lensmanden og kapitlet indstævnedes da kirkeværgerne, sognemændene og kirkernes skyldnere til at møde i Ribe den 25. juni.

Men atter udeblev bønderne; dog havde Bendix Rantzau fremsendt to mænd, der havde fuldmagt til at undskylde deres og deres herres fravær; på herre-mandens foranledning var de alle blevet stævnet til Viborg landsting at møde den 21. juni.

De af bønderne, som ikke personlig »forrejste« til landstinget, »havde med diger, damme, ziler, sluser, såvel som tørv, ager og andet at bestille, husene var fast ledige og skøt ingen pendinge at bekomme, så kirkerne kunne få betaling«.

Bendix Rantzau skulle »for sin person være til Kiel den 27. juni, som hans ære, gods og pendinge var an-rørendes«.⁷⁷⁾

Allerede efter den første fiasko i Ribe palme-mandag har Rasmus Heidtmann øjensynligt klaget til formyn-derregeringen, der så i et missive af 24. maj 1595 på-

lagde lensmanden over Riberhus len at lade en stævning, som ærkedegnen havde erhvervet over Bendix Rantzau, med det første oplæse for denne, så at begge parter i København på den førstkommende herredag, der var bestemt til at tage sin begyndelse den 13. juli s. å., kunne »gøre regeringsrådet videre undervisning«; de skulle medtage sådanne breve og beviser, som de kunne have med hinanden, og siden lide, hvad lov og ret foreskrev.⁷⁸⁾

På herredagen anklagede Rasmus Heidtmann sin modpart for på uredelig vis at have forhalet sagen ved at have undladt sammen med sine bønder at møde frem i Ribe med de fornødne regnskaber, som »med surfittighed« var blevet »opholdt« i 11 år.

Dommen, der blev afsagt den 19. juli 1595, kom til at lyde, at retten på Bendix Rantzaus begæring eftergav ham hans forseelse under forudsætning af, at kirkeværgerne til Møgeltønder og Daler kirker herefter uhindret af ham gjorde regnskab for ærkedegnen i kapitlet i Ribe.⁷⁹⁾

Og hvad angik sagen om de seks af Møgeltønder kirkes jorder, mødte Bendix Rantzau ganske vist frem med forskellige indsigelser, men af et tingsvidne af Møgeltønder birketing af 4. juni 1595 fremgik det til fulde, at Bendix Rantzau stadig var i besiddelse af de seks kirkejorder; Bendix Rantzau har øjensynligt selv været i tvivl om holdbarheden i det, han fremførte i den foreliggende sag; for han lod efter sagens optagelse gode mænd opsøge kongen – eller rettere prinsen – for på deres henstilling at få eftergivelse for sine forseelser.

Og dommen kom da også til at lyde på, at retten eftergav ham disse forseelser under forudsætning af, at han rettede sig efter dommen og ikke befattede sig med Møgeltønder kirkes jorder.⁸⁰⁾

På samme herredag havde Bendix Rantzau på sin side stævnet ærkedegnen for ikke at have overholdt den indgåede kontrakt, men da Bendix Rantzau så, hvorledes sagerne kom til at udvikle sig, gjorde han ikke brug af stævningen, men forlod uden videre herredagen, hvorfor Rasmus Heidtmann mente at være kvit for samme stævning og fik den 26. juli medhold heri af retten.⁸¹⁾

På herredagen i København 1596 gentog det samme sig: Bendix Rantzau havde stævnet Rasmus Heidtmann, men udeblev, hvorfor rettertinget den 21. juli dømte, at mag. Rasmus Heidtmann burde for samme stævninger være kvit og angerløs, og de burde ikke komme ham og kirkerne til hinder eller skade.⁸²⁾

De, som det synes, noget lemfældige domme fra 1595 over Bendix Rantzau virkede naturligvis ikke særlig afskrækkende på den hensynsløse adelsmand, der så nogenlunde uantastet havde drevet sit spil i så mange år.

Men fra ansvarligt hold indså man dog, at denne sag måtte have en ende, og den 31. juli 1598 udsendtes et kgl. missive til Jørgen Iversen Friis (død 1616) til Krastrup og Halkær og Kaspar Markdanner, lensmand på Koldinghus, om den 2. oktober s. å. at begive sig til Møgeltønder kirke og derefter til Daler kirke, da der i adskillige år som følge af trætten mellem Bendix Rantzau og Rasmus Heidtmann ikke havde været holdt kirkeregnskab i de nævnte kirker.

Herved var Bendix Rantzau og »andre af sognemændene« blevet kirkerne meget skyldige både med hensyn til tiendekorn og afgiften af de kirkejorder, som de havde benyttet.

Jørgen Friis og Kaspar Markdanner skulle indstævne Bendix Rantzau og bønderne i den hensigt at sørge for, at kirkernes regnskab tilbørligt blev forhørt,

således at ærkedegnen og kirkerne ikke for fremtiden skulle komme til kort på deres rettighed, og hvis de fandt, at herremanden »ville være kirkerne og provsten (dvs. ærkedegnen) for nær og ville krænke dem på deres rettighed, skulle de råde og formane ham til at betænke sig deri og uhindret lade kirkerne og ærkedegnen få den rettighed, der tilkom dem.⁸³⁾

Den 1. august s. å. udgik der en lignende skrivelse til Albret Friis, siden 1597 atter lensmand på Ribarhus, om sammen med Jørgen Friis og Kaspar Markdanner at deltage i høringen af Møgeltønder og Daler kirkers regnskaber.⁸⁴⁾

Under den 17. november s. å. noterer Peder Hegelund, siden 1595 biskop i Ribe: Albret Friis og Jørgen Friis drog af til Møgeltønder og Daler kirker at høre det kirkeregnskab imellem mag. Rasmus (Heidtmann) og Bendix Rantzau.

Men Bendix Rantzau var stadigvæk misfornøjet med sagernes forløb og stævnedes den 23. september 1599 kapitlet for herredagen i København, som tog sin begyndelse den 8. oktober.⁸⁵⁾

Og han havde nok at besvære sig over; han anklagede Rasmus Heidtmann, Peder Hegelund og det menige kapitel i Ribe på »ære, navn og rygte«; ærkedegnen beskyldte han for at have skrevet tre tingsvidner med sin egen hånd, og da disse vidnesbyrd således var falske, burde ærkedegnen straffes for falskneri; biskoppen og det menige kapitel i Ribe beskyldte han for at have frataget ham breve, der tilkom ham, og gjort dem mistænkte, »som de skulle være slige, som ikke ærligen og oprigtigen ville handle med godtfolks breve«. Bendix Rantzau forlangte, at disse breve, uraderet, umatrikuleret og uforfalskede med kønsed skulle »leveres fra dem«. ⁸⁶⁾

Den 2. oktober begav Peder Hegelund og Rasmus

Heidtmann sig på vej til København og ankom til byen samme dag, som herredagen begyndte.

Men fra den 8. til den 16. oktober lagde Bendix Rantzau sig syg og holdt sig stille inde, som Peder Hegelund noterer i sine almanakoptegnelser.

Mandag den 15. fik de to gejstlige lejlighed til at fremføre deres synspunkter for kansler Kristen Henriksen Friis (1556–1616) til Borreby.

Den 16. »bød de sig udi rette« og den 17. stod de i rette sammen med Bendix Rantzau.

Peder Hegelund noterer, at kongen overværede retshandlingen og nådigt hørte på, hvad repræsentanterne for kapitlet havde at fremføre.

Kongens holdning har utvivlsomt gjort Bendix Rantzau betænkelig, og som tidligere sendte han standsfæller til kongen, for at de kunne gå i forbøn for ham – »ængstelig og bedrøvet«, som Peder Hegelund skriver.

Og den 19. oktober tilbød kongen, førend han drog af sted til Frederiksborg, at han, hvis nogle af anklagerne var til stede, ville være dommer i sagen; kongen ønskede så afgjort, at Bendix Rantzau virkeligt handlede i overensstemmelse med sin stævning og ikke blot – som ved tidligere herredage – undlod at møde for retten.

Kongen erklærede, at han nok kunne gå med til, at der blev forlig i sagen.

Og således blev det.

Den 22. oktober blev der på kongens og andres opfordring indgået forlig mellem de stridende parter; Bendix Rantzau erkendte, at han ikke havde haft skellig grund til at angribe sin modpart på ære, gode navn og rygte, og han forpligtede sig til at opfylde den kontrakt, der var indgået i 1593.

Da han på ulovlig vis i 18 år havde forhindret ærkedegnen i at høre regnskab i kirkerne i Møgeltønder og

Daler, forpligtede han sig til at betale 1500 dl. til de to kirker, fordelt således, at Møgeltønder kirke fik 1000 dl. og kirken i Daler 500.

Desuden forpligtede han sig til at udbetale mag. Rasmus Heidtmann 600 dl. for kost og tæring for de sidste seks år som erstatning for de udgifter, som ærke-
degnen havde haft som følge af stridighederne med ham, siden kontrakten blev indgået i København 1593. Yderligere skulle Bendix Rantzau udbetale Peder Hegelund og kapitlet 200 dl. til kost og tæring.

Det blev bestemt, at Bendix Rantzau straks skulle antvorde fra sig alle kirkejorder med diger og damme såvel som kirkernes huse og andet, som han havde tilholdt sig.⁸⁷⁾

Den 24. oktober fik de to gejstlige deres afsked på kancelliet; det modtog her det omtalte forligelsesmålsbrev og et gælds-brev på i alt 2.300 dl – udstedt af Bendix Rantzau – et efter datidens forhold betydeligt beløb.

Den 5. november var Peder Hegelund tilbage i Ribe igen, og som det så ofte skete, når han havde været borte fra sin fødeby i længere tid, skrev han i almanakken: Gud ske lov. Han havde måske en særlig grund til det denne gang.

Under den 9. november noterer han: På kapitlet lod vi læse Bendix Rantzaus forligelsesbrev. Man har sikkert betragtet dette udfald af striden som en stor triumf for kapitlet.

Bendix Rantzau fandt det imidlertid formålstjenligt at opgive sin stilling som jorddrot i Møgeltønder, og den 31. oktober s. å. tilskødede han kronen Møgeltønderhus med tilliggende gods, som han 1583 havde erhvervet af kronen.⁸⁸⁾

Købesummen beløb sig til i alt 70.000 dl., der af kronen skulle udredes i tre terminer med 6 pct. rente.

Dog fik Bendix Rantzau lov til at beholde Møgeltønderhus og gods med den visse rente deraf til 1. maj 1600, hvorefter kronen skulle betale første termin af salgssummen på Kieler omslag Helligtrekongers dag 1601.⁸⁹⁾

1. maj 1600 blev Møgeltønderhus med tilhørende gods atter lagt under Riberhus len.⁹⁰⁾

Men ingen i Ribe har vel trygt regnet med, at stridighederne med Bendix Rantzau var løst med den kontrakt, der var indgået på herredagen i København 1599; dertil kendte man sandsynligvis hans og ærkedegnens stridbarhed for godt.

De har øjensynligt nøje overvåget hinanden.

Kirkeregnskaberne for kirkerne i Møgeltønder og Daler blev sædvanligvis aflagt i begyndelsen af oktober måned.

Men i 1600 nægtede ærkedegnen at forhøre de nævnte kirkeregnskaber, hvorfor Bendix Rantzau omgående klagede til kongen.

Ifølge kontrakten af 1599 skulle herremanden til gengæld for de 1500 dl., som han skulle betale til de to kirker i Møgeltønder birk, have ret til at oppebære hvad der resterede af kirkernes rente og indkomst indtil 1. maj 1599, altså beholde kirkernes tilgodehavende indtil nævnte dato.

Og det var på dette punkt, der nu var strid om.

Bendix Rantzau klagede til kongen over, at han ikke kunne erholde, hvad han kontraktligt havde krav på, og bad derfor kongen om, at der måtte blive tilforordnet nogle gode mænd, der sammen med ærkedegnen kunne forhøre kirkeregnskaberne.

Den 14. oktober 1600 befalede kongen derfor Albret Friis og Kaspar Markdanner om ved første lejlighed at begive sig til Møgeltønder og Daler og kalde Rasmus Heidtmann, kirkeværgerne og Bendix Rantzau for sig,

forhøre kirkeregnskaberne sammen med ærkedegnen og undersøge, hvor meget kirkeværgerne skyldte kirkerne, og hvor meget der efter kontrakten tilkom Bendix Rantzau, og de skulle sørge for, at han fik sit tilgodehavende udbetalt af kirkeværgerne.⁹¹⁾

Og hermed var denne del af den langvarige strid ude af verden, og samtidig med tilskødningen af Møgeltønder len til kronen blev også spørgsmålet vedrørende de seks jorder under Møgeltønder kirke endelig løst. Afgørelsen i Horsens den 12. april 1593 havde Bendix Rantzau naturligvis med den indstilling, der var ham egen, ikke taget hensyn til; endnu de første år efter 1600 stod de omstridte kirkejorder opført i Møgeltønder lens jordebøger, dog tog kronen hverken landgilde eller indfæstning deraf.⁹²⁾

Striden med Bendix Rantzau var således, som det synes, ført til en for kapitlet tilfredsstillende løsning, men samtidig med, at denne strid var løbende, var der også en klar uoverensstemmelse mellem ærkedegnen og kapitlet på den ene side og på den anden småkongen i Lø herred, herren til Trøjborg, Peder Godskesen Rantzau, der havde tilegnet sig afgifterne af Visby, Døstrup, Mjolden og Randerup kirker og således var gået ærkedegnens og kapitlets rettigheder for nær.

Med stor bekostning havde den mægtige adelsmand gjort sin sognekirke, som han kaldte »Trøjborg kirke i Visby« til et værdigt sidestykke til det prægtige Trøjborg, som han lod opføre, og det var hans agt, at denne kirke og de tre andre kirker i Lø herred skulle være fast i hans hånd.⁹³⁾

Det var mod denne mægtige og hensynsløse adelsmand, at ærkedegnen i Ribe skulle føre sin kamp, og

det blev en sej kamp, da Peder Rantzau ganske så bort fra den fortolkning af skødet, som Frederik II tilkendegav med sit brev af 16. juni 1586 (jfr. s. 566); også de breve, der vedrørende denne sag efter kongens død blev tilstillet herren på Trøjborg, sad denne overhørig; men omsider mistede formynderregeringen tålmodigheden med den genstridige adelsmand, og i et brev af 6. juni 1596 blev det klart og tydeligt tilkendegivet Peder Rantzau, at han skulle rette sig efter Frederik IIs befaling og straks afstå fra de kirkegårde, jorder og enge med indfæstning m. m., som han havde sat sig i besiddelse af, og som retmæssigt tilkom ærkedegnen i Ribe og fra gammel tid havde fulgt kapitlet i Ribe. Hvis han for fremtiden forhindrede ærkedegnen i at udøve sine rettigheder i de fire kirker og gav sig af med at høre kirkeregnskaber og bortfæste gårde, jorder og tiender, der tilhørte kirkerne, ville kronen se sig nødsaget til ved andre midler »med retten og lovsens tale« på herredsting, landsting og andetsteds at forsvare kronens og kapitlets rettighed, og kronen ville nu ikke længere tåle, at der på den mindste måde blev handlet mod den afdøde konges brev.

Hvis Peder Rantzau havde noget at indvende mod dette, kunne han ved bud henvende sig til formynderregeringen, så denne kunne rette sig derefter og forordne, hvad billigt og ret kunne være.⁹⁴)

Men også denne advarsel sad Peter Rantzau overhørig; man gav ham god tid til at besinde sig; for først den 5. januar 1597 gjorde den nyvalgte konge Christian IV alvor af truslerne og sendte et missive til lensmanden på Riberhus, Valdemar Parsberg, med befaling om med det første at stævne herren til Trøjborg, tiltale og forfølge ham på det yderste for kapitlets herlighed og rettighed.

Det blev pålagt Valdemar Parsberg med flid at tage sig af sagen og sørge for, at den kom for herredsting og landsting og tage dommen beskrevet, da han selv ville komme til at stå til rette, hvis det viste sig, at han i den henseende var forsømmelig i sin embedsgerning.⁹⁵⁾

Og det samme blev gentaget for Albret Friis, der den 1. maj s. å. efterfulgte Valdemar Parsberg og atter som lensmand holdt sit indtog på Riberhus.⁹⁶⁾

Albret Friis stævnedes da Peder Rantzau for Lø herredsting, men da herredsfogden her, Tyge Pedersen i Randerup, på forhånd måtte stå på Peder Rantzaus parti, eftersom han var indsat af den mægtige adelsmand på Trøjborg, var det kun venteligt, at den behandling, herredsfogden gav sagen, ikke kunne være tilfredsstillende for lensmanden på Riberhus, og det kan tilføjes kapitlet i Ribe; herredsfogden ville nemlig gardere sig ved ikke at fælde endelig dom i sagen og blandede i øvrigt forhold ind i sagsbehandlingen, som ikke var indeholdt i stævningen, hvad Albret Friis betragtede som et udslag af, at »Peder Rantzau selv havde herredsretten og frihed, at han således en tid efter anden opholdes, og retten misbruges«. ⁹⁷⁾

Albret Friis klagede til kongen, der så den 22. juni 1597 befalede landsdommerne i Nørrejylland Mourids Hansen Stygge til Holbækgård og Mogens Pallesen Juel (1548–1605) til Pallesbjerg at tage dom over herredsfogden i Lø herred og uden forhaling give dommen beskrevet.⁹⁸⁾

Peder Hegelund noterer i sin almanak for 1597 ud for den 8. oktober: Landsting. Skulle dømmes imellem Albret Friis og Peder Rantzau – hvad der ligesom notitsen ud for den 7. januar 1598: Albret Friis til Lø herredsting – kun kan hentyde til den foreliggende sag. Det samme er tilfældet med notitsen under den 19.

februar s. å.: Den sag til Lø herredsting med Peder Rantzau.

De nørrejske landsdommere, der forgæves havde forlangt, at herredsfogden i Lø herred skulle afsige en endelig dom i overensstemmelse med stævningen, afsagde den 8. april 1598 følgende dom: at da fogden havde frafaldet og ikke kendt og dømt det, som var stævnet og sat for ham i rette af Albret Friis, »da vide vi ham derudi ikke ret at have gjort eller denne hans dom at kunne følge«; herredsfogdens dom skulle være magtesløs, og da han således havde forhalet sagen og ikke afsagt endelig dom, var han forpligtet til at stå Albret Friis til rette »for hvis skellig kost og tæring, han for denne hans dom lidt og gjort har«.

Ved samme lejlighed fik Albret Friis en endelig landstingsdom for, at Peder Rantzau havde handlet imod kapitlets privilegier og kgl. åbne breve og med urette havde tilholdt sig, hvad der tilkom kapitlet og ærkedegnen i Ribe, hvorfor han burde stå dem til rette.⁹⁹⁾

Og under den 15. april 1598 kunne Peder Hegelund i sine almanakoptegnelser notere: Albret Friis og mag. Rasmus kom hjem fra Viborg landsting med dom mod Peder Rantzau, Tyge Pedersen etc.

Nu stævnedes Peder Rantzau de to landsdommere for kongens retterting for den dom, som de havde afsagt »angående Riber kapitels og mester Erasmi Heydemandts friheder på de fire kirker i Lø herred«, men rettertinget kunne den 21. juni s. å. kun stadfæste landstingsdommen, således at rettighederne ved de fire kirker »angerløs« skulle følge kapitlet.¹⁰⁰⁾

Men sagens udfald var egentlig på forhånd givet, og det var kun naturligt, at kongen allerede den 3. april krævede, at Albret Friis æskede Peder Rantzau for, hvad denne ulovligt havde oppebåret af kirkernes ind-

komst fra den første tid, da han befattede sig dermed, og indtil nu, da han skulle lægge den fra sig, således at de kunne få erstatning for den skade, som de havde lidt; og på samme måde skulle Peder Rantzau stå kapitlet og ærkedegnen til rette for det, som de med billighed kunne forlange som erstatning for den skade, de havde lidt ved adelsmandens fremfærd.

Den 17. april s. å. noterer Peder Hegelund: Mag. Rasmus Heidtmanns register af kapitlet, om hvis der skal æskes af Peder Rantzau.

Men da det beløb, der således ville tilkomme kapitlet, ville blive stort, satte kongen sig for at forlige parterne, så en proces kunne undgås, og det blev da den 6. juli 1598 på herredagen i København bestemt, at Peder Rantzau til kirkerne i Lø herred på Kieler omslag 1599 skulle betale 3.300 dl.

Disse penge skulle overdrages lensmanden på Ribarhus, og denne skulle efter nærmere regler uddele dem til de pågældende kirker.

Peder Rantzau skulle opgive at få godtgørelse for de forbedringer, som han havde foretaget på kirkebygningerne, og måtte for fremtiden ikke befatte sig med kirkerens tiendejord »med undtagelse af den kirkegård i Visby«.

Til gengæld skulle Peder Rantzau være fri for al tiltale, som kapitlet i Ribe skulle have til ham.¹⁰¹⁾

Dagen efter forligets indgåelse – altså den 7. juli – meddelte kongen Albret Friis, at han, når han af Peder Rantzau fik udbetalt de 3.300 dl., skulle tilstille mag. Rasmus Heidtmann de 1.100 som erstatning for den skade, han havde lidt, og de resterende 2.200 skulle lensmanden til bedste for de fire kirker i Lø herred sætte på rente hos vederhæftige folk.¹⁰²⁾

Det er vel tvivlsomt, om kapitlet og da især ærkedegnen trods denne sejr har været helt tilfreds med

denne ordning, der jo i virkeligheden betød en afkortning af det fulde tilgodehavende i Lø herred, men som sagerne stod, har der vel ikke været andet at gøre end at gå ind på kongens betingelser, og mon det ikke har været med en vis lettelse, at Peder Hegelund den 6. oktober 1598 kunne holde kalente hos præsten til den omstridte kirke i Døstrup.

Det lader i øvrigt ikke til, at den hele sag har bidraget til at fremkalde synderlig uvilje fra kongens side mod Peder Rantzau, så lidt som nådens sol holdt op med at skinne for den mægtige adelsmand.

Det er dog muligt, at forløbet af processen har gjort herren til Trøjborg ked af rollen som småkonge i Lø herred; for i 1599 lod han gennem Brejde Henriksen Rantzau (1556–1618), lensmand på Stegehus, forespørge kongen, om han var villig at overtage Trøjborg med tilliggende gods til en rimelig pris.

Kongen skrev den 24. december s. å. til Peder Rantzau, at han takkede ham for tilbuddet og ville »bekende« det med gunst og nåde.¹⁰³⁾

•

Men også andetsteds i Sønderjylland var kapitlet og ærkedegnen i Ribe indviklet i stridigheder.

Det var således tilfældet i Tørning len, der omfattede Gram, Frøs, Kalvslund og Hviding herreder, og også her drejede striden sig om kirkerne.

Ved hertugdømmernes deling i 1544 tilfaldt lenet nemlig hertug Hans d. æ., der overtog det verdslige styre af lenet, medens det i kirkelig henseende kom til at høre under Ribe stift; men omgående opstod der strid mellem verdslig og gejstlig myndighed i stiftet, og hertugen og hans embedsmænd forsøgte ingen lejlighed til at lægge de kirkelige myndigheder hindringer i vejen.

Således kunne bl. a. ærkedegnen, mag. Jens Viborg i Ribe, Rasmus Heidtmanns forgænger i embedet, klage til kongen over, at de hertugelige befalingsmænd forhindrede ham i at varetage sine rettigheder over kirkerne her; han og kantoren i Ribe kunne ikke frit drage til deres kirker og høre regnskaber her, men måtte vente, til det behagede hertugen at sende en skriver, der efter hertugelig befaling sammen med dem skulle foretage regnskabshøringen. Skriveren tog 1 dl. af hver kirke »zu Notthurft der Studenten« og 10 skilling lybsk til sig selv for sin ulejlighed.

Ærkedegnen blev nægtet tilladelse til at bortfæste kirkegårde i Højer herred, og hertugen havde her tiltaget sig denne rettighed.

Yderligere havde ærkedegnen i to år ikke modtaget den pension eller tribut, der tilkom ham af Brøns kirke i Hviding herred.

En afgørelse af disse og andre stridigheder vedrørende de kirkelige forhold var påkrævet, og i november 1575 mødtes 8 kongelige og 8 hertugelige råder i Kolding til forhandling om sagerne; da hver part stejlt holdt på sit, indskød man afgørelsen til voldgift hos kurfyrst August af Sachsen, der den 4. marts 1577 erklærede sig til gunst for det hertugelige standpunkt.

Hertug Hans d. æ. skulle for fremtiden have såvel verdslig som gejstlig myndighed over de pågældende kirker, dog undtagen Brøns, Emmerlev, V. Vedsted, Daler og Rømø kirker; dog skulle kapitlet i Ribe fortsat have ret til at visitere kirkerne og høre kirkeregnskab, men kun i nærværelse af den hertugelige skriver.

Den 2. oktober 1580 døde hertug Hans d. æ., og ved arvedelingen 1581 tilfaldt Tørning len Frederik II, der den 20. november s. å. bestemte, at bispens skulle visitere alle kirker og sogne i Tørning len, som det havde været tilfældet før 1577.

Man kunne måske således vente, at stridsspørgsmålene bortfaldt, nu da den danske konge rådede over Tørring len, men det blev slet ikke tilfældet; ganske vist havde biskoppen i Ribe visitationsretten over kirkerne, men den kgl. lensmand i Haderslev havde patronatsretten, og de slesvig-holstenske adelsmænd, der ofte besad denne stilling, ønskede at få så stor indflydelse i lenet som overhovedet muligt.

Det var således tilfældet med den rige, betydende, voldsomme og selvhævdende Hans Didriksen Blome, der 1585-93 sad inde med lenet.¹⁰⁴⁾

Og det kan ikke undre, at han hurtigt kom i strid med mag. Rasmus Heidtmann.

Lensmanden ønskede at fastsætte tid og sted for afhøringen af kirkeregnskaberne, og på dette punkt mente ærkedegnen sig gået for nær i sine rettigheder.

På kongens vegne befalede lensmanden, at ærkedegnen den 27. november 1587 skulle møde i Haderslev, hvortil også alle fogder og kirkeværger var befalet at komme.

Det blev senere bestemt, at der skulle fastsættes en nærmere angivet dag til regnskabshøringen.¹⁰⁵⁾

Senere vidste Hans Blome at meddele, at Frederik II havde befalet ham om fornødent med vold at bringe ærkedegnen til Haderslev, hvor han skulle aflægge regnskab i kongens nærværelse. Rasmus Heidtmann var dog frivilligt mødt frem, men kunne ifølge lensmandens udsagn ikke gøre rede for 7.000 mk. lybsk, som han påstod udgivet til kirkernes behov. Han var da tre gange ved 12 mænds ed svoret til »mindremand«, og siden af 8 nævninger svoret til kirke-tyv.¹⁰⁶⁾

I forbindelse hermed må Rasmus Heidtmanns sag mod herredsfogden og herredsskriveren i Hviding herred ses, en sag, som han øjensynligt havde overtaget

fra sin forgænger i ærkedegneembedet mag. Jens Viborg; sagen drejede sig om Brøns kirkebog og naturligvis atter om kapitlet og ærkedegnens rettigheder.

Vi ser, at Rasmus Heidtmann den 6. juni 1586 fik det tidligere omtalte kgl. beskyttelsesbrev, som der flere gange blev henvist til i sagens videre udvikling.

Det fremgår heraf, at ærkedegnen ikke følte sig sikker, da han blev undsagt af nogle af sine modstandere. Kongen fastslog, at enhver, der ønskede at rette beskyldninger mod ærkedegnen, skulle gøre det med lov og ret og ikke på anden måde.

Det var ærkedegnens opfattelse, at den gejstlige jurisdiktion over kirken lå under ærkedegnedømmet i Ribe, og formynderregeringens tidligere omtalte åbne brev af 20. juli 1589 bl. a. til besidderne af kirkejord i Brøns sogn må utvivlsomt ses i forbindelse med sagen om ærkedegnens og kapitlets rettigheder her.

Rasmus Heidtmann klagede til lensmanden på Ribberhus, Albret Friis, over, at herredsfogden og herredsskriveren i Hviding herred havde gjort en ed mod ham og Brøns kirkebog, og lensmanden lod klagen gå videre til formynderregeringen med ønsket om, at der blev udtaget stævning over herredsfogden og herredsskriveren til herredagen i København i juni 1589,¹⁰⁷) da Brøns kirke tidligere af det holstenske råd var dømt under riget, skønt den lå i hertugdømmet, og de således havde handlet mod rigets højhed og rettighed.

Lensmanden har så afgjort henvist til de forhandlinger, der blev ført i Kolding 1575 og den afgørelse, der blev truffet af kurfyrst August af Sachsen 1577.

Men formynderregeringen var betænkelig ved at opfylde Albret Friis's ønske, da man var bange for, at kongen derved på en eller anden måde ville »forgribe sig«; man havde dog i kongens navn skrevet til »Cim-

briens vicekonge«, den rige og mægtige kgl. statholder i hertugdømmerne Henrik Johansen Rantzau (1526–98) om at meddele Rasmus Heidtmanns stævning over herredsfogden og herredsskriveren til første landdag i hertugdømmet.

Regeringsrådet befalede lensmanden at meddele Rasmus Heidtmann dette og pålægge ham med det første at appellere sagen og søge stævning hos statholderen, således at der ikke skete nogen forsømmelse.¹⁰⁸⁾

Omkring den 1. september s. å. udsendte regeringsrådet et åbent brev, hvoraf det fremgik, at da herredsfogden og herredsskriveren ved deres lov på herredstinget mod Rasmus Heidtmann og Brøns kirkebog, skønt den gejstlige jurisdiktion til kirken hørte under riget og lå til ærkedegnedømmet i Ribe, havde angrebet ham på hans embeds vegne på hans gode navn og rygte, hvad der stred mod det kgl. beskærmelsesbrev af 6. juni 1586, der foreskrev, at han kun kunne tiltales for tilbørlige dommere, og da der med det første skulle udtages stævning i sagen til den første landdag i hertugdømmerne, havde kongen bestemt, at den omtalte lov ikke skulle komme mag. Rasmus Heidtmann til skade på hans gode navn og rygte, så længe der endnu ikke var gået dom i sagen.¹⁰⁹⁾

Yderligere fandt formynderregeringen lejlighed til den 7. december s. å. at udstede endnu et åbent brev til fordel for ærkedegnen i den foreliggende sag.

For nu havde formynderregeringen bragt i erfaring, at herredsfogdens og herredsskriverens brodersøn, Hans Pedersen i Brøns, havde givet en lov mod mag. Rasmus Heidtmann og hans skudsmål ind for hans tilbørlige dommere, og at endvidere fem ransnævninger i Hviding herred og tre nævninger i Gram herred havde svoret ærkedegnen ran over på grund af nogle forseg-

lede kirkepenge i Højrup kirke i Hviding herred imod Højrup kirkebog og ærkedegnens skudsmål.

Dette var ganske i modstrid med formynderregeringens åbne brev tre måneder tidligere og det tidligere omtalte beskærmelsesbrev af 6. juni 1586, hvorfor kongen havde besluttet, at de nævnte ransnævningers og nævningers ed ikke på nogen måde skulle ramme ærkedegnen på ære, gode navn og rygte, så længe der endnu ikke var gået dom i sagen.¹¹⁰⁾

I begyndelsen af 1590-erne anklagede Hans Didriksen Blome ærkedegnen for at fare egenmægtigt frem i sin embedsgerning, når han foretog regnskabsafhøringer.

Han påstod, at ærkedegnen ønskede at være ene herom uden at ville lade præsterne, kirkeværgerne eller sognemænd være til stede ved sådanne lejligheder, og alene foretog det fornødne i løndom i sit herberge, og ingen kunne få at vide, hvad der skete med pengene. Da en mand i Rangstrup havde bebrejdet ham denne hemmelighedsfulde regnskabsaflæggelse, skulle ærkedegnen da i nærværelse af mange sognefolk fra Agerkov have overfuset ham, men alt dette benægtede Rasmus Heidtmann og hævdede, at han havde foretaget regnskabsafhøringer på den tilbørlige måde i præsternes, kirkeværgernes og sognemændenes nærværelse.¹¹¹⁾

I et brev af 3. december 1591 til enkedronning Sofie for Hans Blome frem mod ærkedegnen med de tidligere omtalte grove beskyldninger, der bl. a. gik ud på, at Rasmus Heidtmann ikke kunne gøre rede for 7.000 mk. lybsk, som han påstod, at han havde givet ud til kirkernes behov. Det var ikke Hans Blome, der havde hindret ærkedegnen i regnskaberne, men denne, der i 4-5 år havde undladt at aflægge regnskab, »for at han des bedre kunne øve sin utroskab og se sin egen

fordel«. Enkedronningen lod brevet gå videre til regeringsråderne, der afæskede ærkedegnen en forklaring, der på en helt overbevisende måde imødegik Hans Blomes voldsomme beskyldninger.¹¹²⁾

Det får indtil videre stå hen, hvorledes sagen om retighederne til kirkerne i Tørning len er forløbet for retten; stridighederne havde unægtelig mere karakter af personlige chikanerier end af modstående opfattelser af konkrete forhold, der jo dog endelig også allerede tidligere havde fundet deres juridiske løsning, men det kan ikke nægtes, at de administrative forhold i den del af Sønderjylland, der lå under Ribe stift, var vanskelige at overskue, og det var derfor kun naturligt, at kansleren Kristian Friis til Borreby den 17. juli 1599 sendte et brev til Ribe-bispen Peder Hegelund med krav om, at man i Ribe udarbejdede oversigter over de herreder, birker og sogne, der lå under Ribe stift, med angivelse af, hvor mange tiendeydere der var i hvert sogn, og hvorledes tiendeyderne var fordelt mellem kronen og adelen. Og det må straks tilføjes, at dette register ikke blot skulle omfatte de sønderjyske herreder, ligesom det er muligt, at et lignende brev er sendt til andre af landets bisper.

Peder Hegelund gav sig straks i lag med udarbejdelsen af dette register, der som det synes, foreligger i kladdeform og utvivlsomt er udarbejdet på grundlag af indberetninger fra stiftets præster. Det er dateret 1599.

Disse indberetninger findes kun bevaret for en del af de sønderjyske herreder og er naturligvis ligesom registret en vigtig kilde til belysning af forskellige forhold her.¹¹³⁾

Vi ser f. eks., at jus patronatus til Brøns sogn i Hviding herred og Emmerlev sogn i Højer herred lå til archediakonatet i Ribe, men præsterne her var ikke

sognepræster, men kun kapellaner, der måtte yde en årlig afgift til ærkedegnen. Den beløb sig for Brøns' vedkommende til 24 Riber ørtug korn, vel tidligere to læster korn som i Emmerlev. Indtil 1571 ydede kapellanen i Emmerlev nemlig årligt dette beløb til ærkedegnen, men samme år fik Frederik II den daværende ærkedegn, mag. Jens Viborg, til at gå med til, at kapellanen for fremtiden kun skulle betale 1 læst eller 24 Emmerlev ørtug, der senere blev omsat til 22 Riber ørtug.¹¹⁴⁾

Dette var naturligvis Rasmus Heidtmann en torn i øjet, da han mente, at de to kapellaner kun svarede ham halvdelen af det tiendekorn, som de skiftende kapellaner fra arilds tid havde ydet til archediakonatet i Ribe.

Han klagede til kongen, der den 25. juni 1593 skrev til lensmanden på Riberhus, Albret Friis, biskop Hans Laugesen og kapitlet i Ribe og pålagde dem i fællesskab at undersøge sagen; de skulle stævne ærkedegnen og de to kapellaner for sig og sørge for, at kapellanerne lod sig nøje med deres tilbørlige underhold.¹¹⁵⁾

Peder Hegelund noterer under den 18. oktober s. å., at der gik dom mellem mag. Rasmus Heidtmann og hr. Gregers Kristensen i Brøns¹¹⁶⁾ og hr. Peder Andersen i Emmerlev,¹¹⁷⁾ men melder intet om sagens udfald.

Men i 1598 ser vi, at Rasmus Heidtmann gik med til at forny kontrakten af 1571 for Emmerlev sogns vedkommende.

Efter 1599 omtaler Peder Hegelund blot Rasmus Heidtmann to gange: den ene gang under den 5. november 1600, hvor vi læser en notits, hvor vi ser ærkedegnen i en ikke helt ukendt situation: Har mag. Rasmus Heidtmann stævnet hr. Laurids – og der kan her kun være tale om Laurids Thomsen, der var præst i Møgeltønder 1586–1614, og vi kan vist trygt forlade os

på, at denne sag er en udløber af den store proces mod Bendix Rantzau.

Den sidste notits om ærkedegnen er meget kortfattet; under den 15. april 1602 står der blot: Mag. Rasmus Heidtmann døde.

Han havde været syg af vattersot siden Mikaëlisfest (den 29. september) 1601 og havde lidt af åndedrætsbesværligheder og var ikke i tvivl om, hvilken vending sygdommen ville tage, men søgte trøst i troen.

Den 14. april 1602 lod han sognepræsten ved Slesvig domkirke, mag. Martin Pletz, kalde til sig kl. 4 om morgenen. Præsten talte trøstende ord til ham, og ærkedegnens kone sagde til sin mand: Magister Erasmus, forstår I også, hvad pastoren siger?

Rasmus Heidtmann smilede: Skulle jeg ikke forstå ham?

Præsten fortalte nu om, hvorledes dr. Luther engang havde besøgt en syg student i Wittenberg; Luther spurgte den syge, om han gerne ville dø, hvortil den unge mand svarede: Ja, hvis det behager min kære Gud, da er jeg helt beredt dertil.

Hvad gør dig så glad til døden? spurgte Luther. Hvad vil du bringe med til Gud?

Alt godt, sagde den syge.

Vi er dog alle syndere, sagde den herre doktoren, og der er intet godt ved os. Hvad godt vil du bringe med til ham?

Den syge svarede: Jeg vil bringe Gud et ituslået og ydmygt hjerte vædet med Guds søns dyre blod.

Tro, min søn, sagde dr. Luther, vil du bringe det med dig, så vil du være Gud et helt kært og behageligt barn.

Da ærkedegnen hørte dette, sagde han: »Ej, det vil jeg også gøre med glæde«.

Præsten foreholdt Rasmus Heidtmann, hvor stærk i

troen hans datter Anna Friesendorff havde været, da hun lå for døden, og han måtte ikke vise sig ringere end datteren.

Han erklærede sig da beredt til døden, men savnede dog sin søn Ludvig Heidtmann, der var rejst bort til den danske konges hof, og ønskede, at man ville sende bud efter ham.

Derefter faldt han i søvn og sov over et kvarter; da han atter vågnede, var han døende. Flere gange blev der råbt til ham: Herre Jesus, i dine hænder befaler jeg min ånd.

Han døde kl. 6 om morgenen efter at have været domherre i Slesvig i 35 år, ærkedegn her i 15, ærkedegn i Ribe i 21 år og levet i ægteskab i 34 år. Han blev begravet i Slesvig domkirke.

Henvisninger og noter.

1) Eine Ehrenpredigt über die Leiche des Ehrwürdigen und Wolgelarten Herrn M. Erasmi Heidtmans Archidiaconi zu Schleszwig und Ripen. Gehalten in der Thumbstiftkirchen zu Schleszwig den 22 Aprilis, Anno 1602. Durch M. Martinum Plecium Wilsenacensem, Thumbpredigern daselbst. Gedrückt zu Schleszwig, bey Nicolaus Wegener. — Aftrykt i uddrag i H. F. Rørdam: Historiske samlinger og studier II, s. 170f.; Dansk biogr. leks. v. C. F. Bricka VII, s. 277 (under Heinsen). 2) Dansk biogr. leks. v. C. F. Bricka IV, s. 97, Kh. saml. 2. rk. IV s. 45f. (H. F. Rørdam). 3) H. F. Rørdam: Hist. kildeskrifter 2. rk. II, s. 612; samme: Hist. saml. og stud. II, s. 171. 4) H. F. Rørdam: Kjøbenhavns universitets hist. I, s. 702. 5) H. F. Rørdam: Kjøbenhavns universitets hist. I-IV, se reg.; Kirkehist. saml. 6. rk. IV, s. 181f. (O. Clemens og Bjørn Kornerup). 6) Kh. saml. 4. rk. III, s. 818 (H. F. Rørdam). 7) A. Schumacher: Gelehrten Männer Briefe an die Könige in Dänemark III, s. 220f. 8) Dansk Biogr. leks. II, s. 138f. 9) Smst. IV, s. 193f. 10) Wibergs præstehist. II, s. 465. 11) H. F. Rørdam: Kbh.s univ.s hist. I, s. 702. 12) Die Religion in Geschichte und Gegenwart VI, sp. 418; Allg. Deutsche Biogr. XXXVI, s. 590. 13) Dansk biogr. leks. XV, s. 130f. 14) Rørdam: Kbh.s univ.s hist. I, s. 275f, 287f, 704. 15) Smst. s. 704. 16) Smst. s. 341. 17) Kh. saml. 2. rk. V, s. 415f. 18) Die Religion in Geschichte u. Gegenwart V, sp. 1688; Kirkeleks. f. Norden IV, s. 140; Bjørn Kornerup: Hans Poulsen Resen I, s. 102f. 19) Rørdam: Hist. saml. og stud. II, s. 173. 20) FRA RIBE AMT 1970, s. 263. 21) Die Baccalaurer und Magistri der Wittenberger philosophischen Facultät 1548-1560 v. D. Julius Köstlin. Halle 1891, s. 23;

Die Religion in Geschichte u. Gegenwart I, sp. 1887. 22) Smst. V, sp. 264. 23) Jöcher: Gelehrten Lexikon I, sp. 1133. 24) Die Religion in Geschichte u. Gegenwart V. sp. 1208. 25) Die Baccalaurei etc., s. 23; Kh. saml. 3. rk. IV, s. 527f (H. F. Rørdam). 26) Kh. saml. 2. rk. IV, s. 660f. (H. F. Rørdam); De Hansborgske registranter I. Forordninger 1544-80, v. Caroline Emilie Andersen, s. 125f., 133f. 27) Kh. saml. 2. rk. V, s. 415, Rørdam: Hist. saml. og studier II, s. 174. 28) Paul v. Eitzens forestilling til de tre landsherrer findes aftrykt i Kh. saml. 2. rk. IV, s. 701f. (H. F. Rørdam). 29) Rørdam: Hist. saml. og stud. II, s. 173. 30) Danmarks adels årbog 1930, XLVII, s. 164. 31) Smst. s. 165. 32) Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten I, s. 38, Rørdam: Hist. saml. og stud. II, s. 174. 33) Rørdam anf. skr. smst. 34) Sønderjyllands hist. fremstillet for det danske folk af Jørgen Olrik m. fl. II, s. 344f. 35) Dansk biogr. leks. III, s. 303f. 36) L. Andresen u. Walter Stephan: Beiträge zur Geschichte der Gottorfer Hof- u. Staatsverwaltung II, s. 358. 37) Kh. saml. 2. rk. IV, s. 670f., Rasmus Heidtmanns erklæring findes aftrykt smst., s. 713 (H. F. Rørdam). 38) Smst. s. 681. 39) De Hansborgske registranter. Forordninger 1544-80, ss. 133. 40) Kanc. brev. 1571-73, s. 348. 41) Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles hist. I, s. 304f. 42) Kanc. brev. 1571-73, s. 354f. 43) Kinch: Ribe bys hist. II, s. 180f. 44) Smst. s. 511. 45) Kanc. brev. 1588-92, s. 661. 46) Hegelunds kal. 1605. 47) Kanc. brev. 1584-88, s. 319, 1593-96, s. 280, Dansk biogr. leks. Danmarks adels årbog 1897, XIV, s. 79f. 48) Rørdam: Hist. saml. og stud. II, s. 175. 49) C. F. Wegener: Hist. efterretn. om Anders Sørensen Vedel, 1851, s. 121. 50) Kinch: Ribe bys hist. II, s. 150f., Sønderjyske årbøger 1941, s. 54f. (Johan Hvidtfeldt). 51) Sdrj. årb. 1941, s. 54 (Johan Hvidtfeldt). 51) Sdrj. årb. 1941, s. 54 (Johan Hvidtfeldt). 52) Sønderjyllands hist. II, s. 354f. 53) Danmarks adels årbog 1930, XLVII, II, s. 26. 54) Smst. s. 111. 55) Kronens skøder I, s. 216, Trap X2 s. 452, 675. 56) Kronens skøder I, s. 334. 57) Kanc. brev. 1584-88, s. 103. 58) Smst. s. 543f. 58a) Sdrj. årb. 1905, s. 101f. (Louis Bobé). 59) Kolderup-Rosenvinge: Udvalg af gamle danske domme II, s. 230f. 60) Kanc. brev. 1584-88, s. 530. 61) Kolderup-Rosenvinge anf. skr. s. 231f. 62) Kanc. brev. 1584-88, s. 544f. 63) Smst. 1588-92, s. 218f. 64) Sdrj. årb. 1929-30, s. 234f (Thade Pedersen); her er jorde- og kolejebogen aftrykt. 65) Jfr. Kanc. brev. 1588-92, s. 200; Heg. kal. 16.5.1589, 12.6.1589, 27.3.1590, 29.3.1590, 18. ell. 19.5.1590. 66) Kanc. brev. 1588-92, s. 374; Erslev: aktstykker og oplysninger til rigsrådets og stændermødernes hist. I, s. 39. 67) Kolderup-Rosenvinge anf. skr. s. 230f. 68) Kanc. brev. 1588-92, s. 449. 69) Smst. s. 462f. 70) Kanc. brev. 1588-92, s. 517f. 71) Heg. kal. 72) Sdrj. årb. 1941, s. 50 (Carsten Petersen). 73) Kanc. brev. 1593-96, s. 47. 74) Secher: Kongens rettertingsdomme I, s. 24. Sdrj. årb. 1941, s. 50. 75) Secher anf. skr. I, s. 24. 76) Smst. s. 24. 77) Smst.; Herredagsdombog 1595, s. 47-50, Rigsarkivet. 78) Kanc. brev. 1593-96, s. 477. 79) Secher anf. skr. I, s. 24. Herredagsdombog 1595, s. 447-50. 80) Secher anf. skr. I, s. 24. 81) Smst. 82) Smst. s. 41. 82) Smst. s. 116. 83) Kanc. brev. 1596-1602, s. 308. 84) Smst. s. 309. 85) Heg. kal. anf. datoer; Kanc. brev. 1596-1602, s. 407. 86) Ribe bisp. domkapitel »Tegnebog« 1538-1675 C4-892, s. 98.

Landsarkivet i Viborg. 87) Smst. 88) Kronens skøder I, s. 334. 89) Kanc. brev. 1596-1602, s. 440, 444f. 90) Smst. s. 473f. 91) Smst. s. 543. 92) Sdrj. årb. 1943, s. 90f. (Peter Kr. Iversen). 93) Sdrj. årb. 1941, s. 8 (Carsten Petersen). 94) Kanc. brev. 1593-96, s. 654f. 95) Kanc. brev. 1596-1602, s. 77f. 96) Smst. s. 161f. 97) Secher: Kongens rettertingsdomme I, s. 178; dom af Viborg landsting i herredagsdombog 1598, s. 264-70, Rigsarkivet. 98) Kanc. brev. 1596-1602, s. 172. 99) Secher: Kongens rettertingsdomme I, s. 178; dom af Viborg landsting i herredagsdombog 1598, s. 164-70, Rigsarkivet. 100) Secher anf. skr. I, s. 176f. 101) Smst. s. 242f. 102) Kanc. brev. 1596-1602, s. 299f. 103) Smst. s. 458. 104) Kh. saml. 2. rk. VI, s. 518f. (H. F. Rørdam); Sdrj. årb. 1941, s. 63 (Johan Hvidtfeldt). 105) Sdrj. årb. 1941, s. 57f. (Johan Hvidtfeldt). 106) Troels-Lund: Hist. fortællinger III, s. 150f. 107) Erslev: Rigsrådets og stændermødernes hist. I, s. 46. 108) Kanc. brev. 1588-92, s. 590. 109) Kanc. brev. 1588-92, s. 663. 110) Smst. s. 698f. 111) Sdrj. årb. 1941, s. 58 (Johan Hvidtfeldt). 112) Troels-Lund: Hist. fort. III, s. 156. 113) Sdrj. årb. 1937, s. 48f. (Johan Hvidtfeldt). 114) Sdrj. årb. 1941, s. 102 (Johan Hvidtfeldt). 115) Kanc. brev. 1593-96, s. 95f. 116) Gregers Kristensen, præst i Brøns (Wiberg I, s. 236; Arends I, s. 130. 117) Peder Andersen, præst i Emmerlev (Arends I, s. 14).

Fra arbejdet i modstandsbevægelsen i midtjyske distrikt

2. afsnit

GRINDSTED

Grindsted er det sted inden for området, hvor man led de største tab. Modstandsbevægelsen her er da også tidligere omtalt i litteraturen, nemlig i »Derfor måtte vi sejre«, under redaktion af Th. Jessen, og i Mogens Høirups afsnit i »Danske i tyske Koncentrationslejre«, under redaktion af Joh. Fosmark. Vi anbefaler de to bøger, idet vi med dem som de væsentligste kilder giver følgende oversigt over den første modstand.

Den begyndte med, at skolebestyrer Mogens Høirup inviterede dr. Mynster og dr. Næsted til at starte en art modstand, man havde ingen forbindelse med illegale kredse. Imidlertid fandt »Søndergaard senior« (general Vagn Bennike) frem til Høirup, så kom der system i arbejdet, og det tog fart. Man lærte dækadresser og koden til engelske udsendelser, og der kom våben. Bent Anker Olsen og Høirup hentede dem på stationen, hvor stationsforstander Bjerregaard og trafikassistent Bang var underrettet. Der blev startet grupper til at tage sig af hver af de 6 banelinjer, og der blev givet instruktion i brugen af våben og sprængstof. Flere enkeltpersoner hjalp, således postmester Olesen, kørelærer Lundsgaard, elværksbestyrer Christensen, montør Andreassen og bankbestyrer Thrane o. fl.

Også oplandet organiseredes. Og desuden organiserede politibetjent Willer 5-6 R-grupper, der for øv-

rigt senere fik våben. Ved et uheld fik Gestapo opmærksomheden rettet mod Grindsted. En dreng fandt et våben- og sprængstofdepot under en viadukt, og værnemagten fik det meddelt.

Senere foretoges en flere dages razzia. 6.-9. oktober 1944 anholdt Gestapo i alt 12 deltagere med Høirup som den første. (Her nævnes ledere og folk, der blev taget af Gestapo eller gik under jorden; de øvrige må af pladshensyn udelades, selv om deres navne burde have været nævnt): Byleder Mogens Høirup, taget 6. okt. på sit kontor. Næstkommanderende og gruppeleder, læge Frits Mynster, gik under jorden 7. okt. 44, skovfoged Kristian Therkildsen gik under jorden 8. okt. 44. Gruppeleder, lærer Erling Romme gik under jorden 8. okt. 44. Gruppeleder, læge Børge Næsted taget af Gestapo 8. okt. 44. Bogholder Halfdan Ingstrup gik under jorden 8. okt. 44. Murer Anton Kristensen gik under jorden 8. okt. 44. Bogholder Arne Pedersen gik under jorden 9. okt. 44. Gruppeleder, portør Erhardt Clausen taget 16. feb. 1945 i Gelsted efter at have været under jorden fra 8. okt. 44. Pastor Høirup Knudsen taget af Gestapo 4. marts 45. Laborant Bøgh Nielsen taget 19. feb. 45. Overportør Asmus Jensen taget 19. feb. 45. Lærer Harald Thomsen taget 19. feb. 45. Gruppeleder, cand. pharm. Palle Hansen taget 8. okt. 44, omkom i Soest 25. feb. 45 under et luftangreb mod det »Bauzug«, hvor han og andre fanger var anbragt. Kontorist Erling Nordentoft Nielsen taget 9. okt. 44. Civilingeniør Carl Johan Villadsen gik under jorden 9. okt. 44. Maskinmester Arne Hansen taget 8. okt. 44, død af dobbeltsidig lungebetændelse i Neuengamme efter at være ført dertil med en syge-transport fra Hamborg. Landmand Peder Albæk taget 9. okt. 44. Gruppeleder Bent Anker Olesen var rejst fra byen før razziaen. Gårdejer Mogens Sørensen taget

Fra modtagelsen af hjemvendte koncentrationslejr-fanger.

7. okt. 44. Landmand Søren Boysen Madsen taget 7. okt. 44, var med i samme »Bauzug« som Palle Hansen, men blev med de tiloversblevne ført mod Tjekkiet og døde af tyfus. Gårdejer Poul Gammelvind taget 7. okt. 44. Brødrene, snedkermestrene Johs. og Chr. Eskildsen taget 7. okt. 44, blev som snedkere i Frøslevlejren. Leder af R-grupperne, landbetjent Herluf Wilner gik under jorden 19. sept. 44. Gruppeleder, politibetjent Johs. Villadsen gik under jorden 19. sept. 44. Mejerist Chr. Jensen gik under jorden 9. okt. 44. Slagter Elwart Jørgensen gik under jorden 9. okt. 44. Ekspedient Karlo Jørgensen gik under jorden 9. okt. 44. Fabriksmester Nicolaj Pedersen gik under jorden 9. okt. 44. Gruppeleder, ølbrygger Henning Sjølund gik under jorden 8. okt. 44. Gruppeledere var endvidere Aksel Juhl og tømrermester Kjær Olesen. Efter oprivning af alle de gamle grupper fortsatte Kjær Olesen modstanden på egen hånd (jernbanesabotage) med det bevarede sprængstof og med hjælp af 1 à 2 grupper nye folk. De fik ordrerne fra den engelske radio. En

tid lød ordren til at afbryde jernbanetrafikken: »Hilsen til Trine på en ubestemt dag«. – Da Willer gik under jorden, afleverede han politiets stempler til Kjær Olesen, der så udstedte falske legitimationskort.

De fanger, Gestapo tog, førtes over Kolding arrest til Frøslevlejren og derfra for fleres vedkommende til Neuengamme og til Hamborg. Om de frygtelige tilstande i de tyske fangelejre har Høirup givet en rystende skildring »Paa Udekommando i Hamborg«. Hjemrejsen for de overlevende foregik ved grev Folke Bernadottes storartede aktion med de hvide busser og med endeløs jubel gennem Danmark til Sverige. Også civilingeniør Arne Andreasen fortæller tilsvarende i »Derfor maate vi sejre«, s. 282–88, og ingeniøren slutter med at berette, at Grindsted gav de hjemvendte fra Sverige »en uforglemmelig Modtagelse«. Red.

Optegnelser om modstandsbevægelsens arbejde i Grindsted.

Den første del var organiseret og ledet af skolebestyrer Høirup, Grindsted Realskole; men da alle hans grupper i oktober-november 44 blev revet op, og samtlige medlemmer enten blev taget af Gestapo eller gik under jorden (der var forsvundet ca. 40 af byens borgere) var der i Grindsted slet intet organiseret illegalt arbejde bortset fra Kjær Olesens virksomhed.

Den anden del af arbejdet, som jeg kom til at lede, begyndte omkring ved jul 1944. På det tidspunkt blev der fra bankbestyrer Trane ringet til mig, om jeg ville komme hen i banken. Det var en aften efter banktid, og dér kom jeg i forbindelse med Bull gennem træhandler Olesen, Sdr. Omme, som havde fulgt med Bull hertil som kendt mand.

Jeg modtog opfordringen til at forsøge at få en ny

modstandsbevægelse oprettet i Grindsted, men der skulle også i nabobyerne oprettes modstandsgrupper, og dette arbejde påtog jeg mig også. Distriktet kom til at hedde V, og byerne betegnedes ved V 1, V 2, således: Grindsted V, Billund V 1, Hejnsvig V 2, Vorbasse V 3, Bække V 4, Krogager-Stenderup V 5, Starup V 6, Agerbæk V 7, Hovborg V 8, Donslund V 9 og Åstrup V 10.

Der blev efterhånden i disse byer organiseret grupper til at varetage de forskellige grene af bevægelsens arbejde, og ledere i de forskellige byer blev:

- Billund: Fabrikant O. Kirk Christiansen.
Hejnsvig: Dyrlæge G. Rikhoff.
Vorbasse: Skytte Jensen, Fromsejer Plantage.
Bække: Uddeler Andersen, Bække Brugsforening.
Krogager: Gartner Jørgen Sørensen.
Starup: Lærer N. Nielsen, Starup skole.
Agerbæk: Uddeler Arne Brandt, Agerbæk.
Hovborg: Gdr. Jeppe Nikolajsen, Hovborg.
Donslund: Gdr. Kr. Hansen, Donslund.
Åstrup: Portør Østergaard.

For Åstrups vedkommende blev det ordnet sådan, at denne by lige før kapitulationen kom under Holsted by – og derved under region III. Dels fordi byen lå nærmere ved Holsted, og dels fordi der havde været samarbejde med Holsted før.

Kun under arbejdet kendte jeg disse mænd, og det var dem strengt forbudt at meddele, hvorledes deres forbindelse var med regionen, men efterhånden blev jeg alligevel kendt med mange flere, og arbejdet blev af den grund mere farligt, for en eneste lille uforsigtighed kunne være nok til at ødelægge det hele. Der blev udført et godt arbejde, og jeg har kun gode minder om fælles spænding og fælles oplevelser; det var

gode kammerater – altid rede til at hjælpe, når jeg kom ud med våben og sprængstof, da vi efter lang ventetid begyndte at få det. Der blev kørt lige forbi de tyske vagtposter i Ribe Amts Vejvæsens lastbil med chauffør Niels Larsen, Grindsted, som chauffør. Jeg var altid selv med for at få sagerne til de rigtige steder. I tilfælde af, at vi skulle komme ud for, at tyskerne opdagede os, var aftalen, at jeg havde med våben tvunget chaufføren til at køre, så han antagelig kunne klare frisag, men der skete aldrig noget, men jeg må indrømme, at disse transporter var jeg ikke glad for.

I Hovslund blev der foretaget nedkastninger af våben, der alle blev kørt til Sønderjylland, da englænderne ikke ville foretage nedkastninger længere sydpå end til Holsted, så alle våben dertil måtte køres sydpå. Det var særlig Jeppe Nikolajsen i Hovborg, som med sin gruppe var behjælpelig ved modtagningen. Inden foråret var der mange modtagegrupper blevet godkendt, men så kom kapitulationen, og så blev der ikke brug for dem.

Våben og sprængstof blev anbragt i depoter i plantagerne i Fromsejer, Hovborg og i Krogager i gartner Sørensens planteskole og I. P. Jensens plantage ved Grindsted. Det største lager var i Fromsejer plantage, og Skytte Jensen var depotbestyrer, for han afhentede så gruppernes forbrug, eller jeg hentede det på min motorcykel og kørte det hen, hvor der var brug derfor.

I Grindsted blev der med megen besvær efterhånden oprettet flere grupper, som politileder fik jeg den bedste hjælp, som jeg kunne få, i kriminalbetjent Hansen, Grindsted. Han var ganske vist gået under jorden, men jeg havde forbindelse med ham. Det var i Holsted, han var, men han var først betænkelig ved at vende tilbage til Grindsted. Dels fordi han nu var gået under jorden, og dels fordi han tilhørte en politigruppe

i Kolding og var beordret til at komme til Kolding, dersom der skete noget. Jeg fik gennem politiledelsen i region II i Århus Hansen frigjort for sine forpligtelser i Kolding ved, at han selv blev sendt til Århus sammen med politibetjent Samuelsen fra Bække, der også var bundet til Kolding. Det første forsøg med at komme til at tale med politiledelsen i Århus lykkedes ikke, idet de aftalte tider ikke stemte sammen, men i anden omgang gik sagen i orden, og jeg fik de to politifolk til hjælp, og Hansen blev politileder.

Ved et rent tilfælde kom jeg i forbindelse med portør Knudsen i Grindsted, der også var med i Høirup-gruppen. Det gik således til: Jeg skulle have en mand til tolk, som kunne tale engelsk, og jeg gik da til portør Knudsen, og han var også villig, men samtidig fortalte han, at han var med i Høirup-gruppen, men han var ikke gået under jorden, da hans arbejde væsentligt var bladvirksomhed, men det viste sig, at det skulle han alligevel have gjort. Han fortalte mig, at han vidste, hvor der var noget sprængstof gemt, og jeg fik stedet forevist.

En søndag formiddag, da der blev afholdt møde her i byen, Bull og hans næstkommanderende var her, og mødet var hos købmand Pedersen, fik vi meddelelse om, at Gestapo var i byen, og at portør Knudsen var anholdt og ført til Kolding, og der blev stadig foretaget ransagning i byen. Vi blev enige om at slutte mødet og enkeltvis gennem bagdøren at forlade bygningen. Jeg tog min motorcykel og hentede det sprængstof, som portør Knudsen havde vist mig, for det skulle tyskerne nu ikke have, dersom de tvang ham til at sige noget om det; men nu var spørgsmålet, om han ville kunne lade være med at sige noget om sit kendskab til mig.

Der blev oprettet en forsyningsgruppe med pante-

foged Jakobsen som leder – og en transportafdeling med automobilforhandler Sønderby som leder. 1100 liter benzin af luftværnets blev beslaglagt til brug her- til. Ved kapitulationen blev der af det tyske depot taget 16.000 l, på det tidspunkt var der rigeligt med benzin. Alle nabobyerne blev da også forsynet herfra. Der blev også taget en bilfuld generatortræ fra tyskerne. En bil var gået i stå ude på Sdr. Ommevejen, og vi kørte ganske roligt ud og læssede træet over i vejvæsenets bil og kørte det hjem i vejvæsenets skur. Jeg har aldrig hørt, hvad tyskerne sagde, da de opdagede, at træet var væk. Jeg selv tog en karabin og nogle patroner samt en kappe fra nogle tyskere, der var beskæftiget med at grave skydehuller langs med vejen efter Krogager. Under arbejdet var tyskerne kommet så langt fra de pågældendes ting, at de ikke kunne se dem, så det var let at tage dem og gemme sagerne til senere – jeg har dem endnu. Jeg var flere gange ude for nervepirrende oplevelser ved udbringning af våben, sprængstof og instrukser m. m. En dag på vejen mellem Donslund og Hejnsvig blev jeg standset af 5 tyskere, som forlangte at se mine papirer, og jeg blev kropsviseret, og én af dem begyndte at kigge på sidevognen. Den var lukket med en presenning, og i den lå min taske, fyldt med instrukser til grupperne. Jeg var bange, men så sagde jeg: »Ja den må De da også hellere undersøge«, og så tog jeg dækket til sidevognen af og tog som helt tilfældigt tasken op og stak den under armen. Tyskerne undersøgte sidevognen uden at finde noget. Tasken var der ingen, som forlangte at se. Ja, tyskerne var dumme.

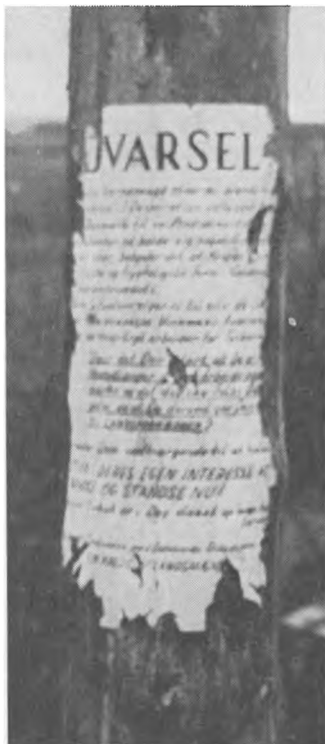
Før jeg fik med det illegale arbejde at gøre, havde jeg ofte drillet tyskerne, det jeg kunne, men det lod jeg være med nu, og der var det bedste forhold mellem os og kommandanturen. Jeg havde altid køretilladelse, og

når der var udgangsforbud, fik jeg Ausweiss, og jeg kan ikke tro, tyskerne havde nogen som helst anelse om mit arbejde.

Det var et held for mig, at jeg havde min motorcykel med sidevogn og rigeligt med benzin, idet jeg foruden den almindelige tildeling købte det, jeg kunne få fat på, og jeg må sige, at folk var vældig flinke til at hjælpe mig; da krigen sluttede, havde jeg så 600 liter, men meget af den havde været dyr.

Under arbejdet med transport af våben og sprængstof var det almindeligt at lade den fyldte Fordbil stå natten over i vejræsenets garage her i Grindsted, da jeg aldrig har kunnet lide at køre om natten. Sagerne var gemt under skovle, trillebøre og

andet entreprenørværktøj, så det kunne se ud, som om bilen var på vej til arbejde. Amtsvejinspektøren var ikke vidende om, at bilen blev brugt til sådant arbejde, ikke fordi han ville misbillige det, men af sikkerhedsgrunde. Derimod var stiftamtmand Friis i Ribe vidende derom, og det fik han at vide samtidig med, at der blev meddelt ham, at modstandsbevægelsen ønskede at beslaglægge halvparten af Amtssygehusets forbindssager

Plakat fra Frihedsrådet, for-gæves søgt ødelagt af tyske bajonetter, opklæbet på telefon-pæl af Kjær Olesen.

og føre det hen på et sikkert sted, så tyskerne ikke kunne få det. Han havde ikke noget derimod, men jeg skulle tale med sygehusbestyrelsen derom, og sagen gik også i orden.

Nå, tilbage til transporterne. Vi havde en fuldt lastet bil stående én nat, og der var aftalt, at vi skulle køre ud tidligt om morgenen næste dag. Den pågældende nat blev der sprængt en del spor på Grindsted bane-gård, og det var jo ikke efter tyskernes hoved, og i løbet af natten var alle veje til byen blevet spærret. Det fik jeg først at vide om morgenen, men jeg tog alligevel ud til garagen for at se til sagerne, og min for-færdelse blev stor, da jeg så, at garagen var bevogtet af 5 tyskere. Jeg kurvede forsigtigt udenom, og så fandt jeg chaufføren. Han fortalte, at tyskerne ikke stod vagt ved garagen, men kun var gået i læ her, men havde vagten på landevejen, og jeg så da også, at der stod to af dem hele tiden ude på landevejen, og at alle køretøjer blev undersøgt, men inde i garagen havde de ikke noget at gøre; det hjalp lidt på humøret, og lidt efter trak de længere ud ad vejen. Det var umuligt at fortsætte transporten, der var hele ca. 2000 kg blevet læsset af i garagen, og med den tomme bil kørte vi en tur omkring byen med det resultat, at vi blev standset 5 gange. Først dagen efter kunne den afbrudte transport fortsættes, og da blev den gennemført uden uheld.

Ja, der er endnu mange flere oplevelser, som burde noteres.

Efter kapitulationen fik vi helt andre opgaver at varetage, end der oprindeligt var regnet med, og de blev udført her antagelig som andre steder.

Så snart det i radioen var blevet bekendt, at krigen var forbi, strømmede folk hen til byens torv, det var som om, vi skulle dele glæden med hinanden. Der blev holdt flere taler, sognerådsformanden og flere. Jeg

holdt også en lille tale og fortalte, at jeg kunne hilse fra Frihedsbevægelsen, og at jeg var byleder og bad alle om at være behjælpelig med opretholdelse af ro og orden. Efter aftale samledes gruppen i luftværnets kommandocentral, som blev gjort til vagtstue for frihedskæmperne. Her var flere telefoner, som straks blev overtaget af frihedskæmperne. Her samledes nu efterhånden alle de fra de gamle grupper fra Høirups tid og de fra min tid. Der blev dannet patruljer til landeveje, vagthold og udrykningshold. Kontorbestyrer Arne Pedersen, som var leder af kontoret, var fuldt ud sin plads voksen. Der var mange prægtige kammerater, som her gennem måneder arbejdede sammen, og tonen var god. Vi sagde hverandre vor mening uden omsvøb, og alle ordrer blev udført med glæde, idet enhver var sig bevidst, at arbejdet blev udført til gavn for vort gamle land.

Jeg selv havde en masse møder med den tyske kommandantur, som endnu 5. maj vedblev at føre krig på egen hånd, og der var mange små sammenstød, uden at det dog kom til egentlige kamphandlinger. Den mest kritiske situation indtraf, da en tysk dame kom til at skyde på en ung dansker, Børge Larsen, søn af redaktør Larsen, Grindsted. Han blev såret i underlivet og havde nær sat livet til. Jeg stod på torvet, da der pludselig lød et råb: Tyskerne har skudt en dansker, og der blev kaldt på mig. I løbet af et øjeblik var torvet og gaderne i nærheden af Grand Hotel et sydende menneskehav. Der lød de værste forbandelser mod tyskerne, og jeg tænkte: nu sker der en katastrofe, nu er det om at være koldblodig. Der blev ringet efter ambulancen, så hurtigt det kunne gøres, kom den sårede på sygehuset. Jeg forlangte af den tyske oberst, at sagen straks skulle undersøges, hvilket blev gjort – og det viste sig, at ulykken blot var et hændeligt uheld.

Tyske flygtninge kommer til Grindsted.

Om aftenen den 6. maj ankom et tog med 1200 flygtninge, der havde været 6 dage undervejs – fra København, disse var meget forkomne og sultne, og jeg fik byens befolkning til hver især at fremsende en god madpakke. Jeg syntes også, at vi på det tidspunkt havde råd til at være godgørende. Fra det tidspunkt kunne vi få det med den tyske kommandantur, som jeg ville have det, og alt gik nu let og uden gnidning. Derimod var der noget besvær med at holde tyskerne borte fra gårdene på deres vandring ud af landet, og vi måtte i et enkelt tilfælde have hjælp af englænderne. Jeg skal aldrig glemme den dag, der var nogle tyske soldater, som var trængt ind på en gård hos en enke; der var stjålet æg, og bagefter havde de lagt sig til at sove på høloftet med tændte cigarer, så konen var bange, og hun bad om hjælp. Jeg ringede til englænderne i Vejle om hjælp, og på en halv time (der er 42 km hertil) var der to biler derude med 6 mand, en major som leder. Her havde vi 30 mand bevæbnet med maskingeværer.

Tyske soldater drager hjem ad Grindsted-Holsted landevej.

Holdet tog så til Hejnsvig, vi fandt 6 tyskere på gården, og derfra tog vi ud til den tyske lejr på 300–400 mand. Englænderne beordrede dem til at stille op i to rækker på landevejen, så forlangte majoren at komme til at tale med den tyske kommandant, denne kom slentrende uden at gøre honnør. Englænderen så lidt på ham, tog ham så i kraven og smed ham ned i grøften med de ord: Nå, du vil ikke hilse på en engelsk officer; må jeg så se den næstkommanderende. Og han kunne gøre honnør og slå hælene sammen! Det blev så meddelt dem, at skete det oftere, at befalingen om kun at slå lejr på marken blev overtrådt, ville hver 10. officer blive skudt, og de øvrige officerer blive straffet. Han sagde det to gange til mig om at give forbindelsesofficeren i Grindsted denne ordre, denne lod den gå videre til alle de tyske tropper, som passerede Grindsted, og der var ikke mere vrøvl med dem.

Det var et stort oprydningsarbejde, der blev udført af modstandsbevægelsens folk ved opsamling af våben og andet krigsmateriel samt ved borttransport af am-

Fra arbejdet i modstandsbevægelsen i midtjyske distrikt

Kjær Olesen med nogle af sine folk på vej for at bringe orden i en gruppe tyske soldater og danske piger, der var klaget over.

muniton. I Starup plantage lå ca. 400 tons af alle kalibre fra de mindste granater til geværammunition og sprængstof, det lå i 42 underjordiske bunkers. Det tog ca. 1 måned at få det fjernet. Arbejdet lededes af Ib Anker Olesen, og det skete uden uheld af nogen art. Vi har meget at være taknemmelige for, der er ikke én blevet såret eller har fået så meget som en skramme, hverken ved sabotagesprængninger eller ved oprydningensarbejdet. Jeg mener, at bortset fra den første tunge tid er Grindsted samt byerne her omkring kommet gennem krigens svære tid på en lempelig måde – trods den store belægning af tyskere, idet næsten alle skoler, hoteller, forsamlings- og missionshuse var belagt, mange af disse bygninger blev også meget ødelagt og griset til, men er alle blevet repareret, så de kan bruges igen. I løbet af sommeren er alle flygtninge sendt bort, for størstedelens vedkommende sendt til Oksbøllejren, så alt hen på efteråret atter var ved at komme i sine gamle folder igen. *H. P. Christensen.*)*

**) H. P. Christensen afgik ved døden 11. april 1971.*

MODSTANDSBEVÆGELSEN I ØLGOD
OG OMEGN

I de sidste år af besættelsen blev der af forskellige beboere i Ølgod drevet effektiv modstand mod tyskerne, men nogen organiseret bevægelse blev der først tale om i februar 1945, efter at sektionsleder Børge Hansen havde aflagt byen et besøg.

Sektionslederen rettede henvendelse til kærner H. J. Rohde, som også erklærede sig villig til at påtage sig opgaven, men på grund af manglende tid betingede han sig, at der med det samme blev udnævnt en næstkommanderende, hvis opgave det skulle være at danne grupperne og lede våbeninstruktionen.

Det voldte ikke større vanskeligheder at finde en glimrende mand til dette stykke arbejde, som blev overdraget politibetjent V. Andersen, og som tredje mand i byledelsen indtrådte læge B. Øllgaard, der allerede et års tid i forvejen havde stiftet bekendtskab med Gestapo. Han blev arresteret i forbindelse med anholdelser af nogle modstandsfolk i Varde, hvor bl. a. politimester Simony blev arresteret. Det var dog ikke Gestapo muligt at fremskaffe fældende beviser mod læge Øllgaard, og efter tre måneders forløb var han atter hjemme i Ølgod.

Når kærner Rohde blev udpeget som byleder, skyldes det ikke mindst hans store arbejde for at hjælpe modstandsfolk, der var jaget af Gestapo. Rohde havde i sin egenskab af kærner adgang til folkeregistret, og det er ikke så få falske legitimationskort, der i årene under besættelsen er blevet udstedt herfra. Også rationeringskort hjalp kærner Rohde de jagede modstandsfolk med.

Efter sektionslederens besøg i februar 1945 kom der snart god fart i organiseringen. Modstandsviljen i Øl-

god og omegn var som nævnt stærk, og det var ikke vanskeligt at finde egnede folk til de forskellige opgaver.

Som leder af sabotagegruppen fungerede læge Bendt Øllgaard, og i gruppen var tillige politibetjentene V. Andersen og A. Larsen, bankassistent Kaj Vesterby og den 68-årige gartner F. C. Kørvel, der i parentes bemærket var en af de mest ivrige under aktionerne mod de tyske anlæg.

Der blev dannet 5 grupper i Ølgod by, hvis ledere var overbetjent Anders Larsen (nu Nørresundby), postbud Harry Grummesgaard, terrazzomester Jens Damsgaard Axelsen (død), automekaniker Jens Nielsen Ellegaard, landoverbetjent Herman Gammelgaard (nu Sdr. Omme), desuden var der en gruppe i Lindbjerg med uddeler Nicolaj Riis som leder. I nabosognene blev der dannet en gruppe i Strellev med gårdejer Christian Henriksen som leder, i Lyne med skræddermester Carl Frede Rasmussen som leder og i Hoven med sognefoged Mikkell Barslund (død) som leder. Disse grupper var alle militærgrupper. Desuden dannedes der en F-gruppe i Ølgod med karetmager Kristian Bakkensen som leder. Der var i alt 69 aktive medlemmer, men desuden var der adskillige udenforstående både mænd og kvinder, som hjalp.*)

En aften blev der over den engelske radio i særmelding givet ordre til sprængning af banen i nærheden af Ølgod, men da tyskerne umiddelbart forinden havde forstærket vagten så meget, at der var højst 50 meter mellem hver vagtpost, blev det af bylederen nægtet sabotørerne at gå på banen. Med en så stærk bevogtning ville det faktisk være det rene selvmord at sabo-

*) Oplysningerne om grupperne og lederne er venligst givet af pens. overbetjent V. Andersen, Ølgod.

tere banen. Han gav i stedet ordre til at sprænge nogle vigtige telefon- og telegraflinier, der løb 300 meter nordvest for banelinien parallelt med denne. Telefonlinierne gik bl. a. op til tyskernes vigtige pejlestation i Strellev, og kunne man få den udelukket fra forbindelse med omverdenen, ville de engelske flyvere kunne gå ind over Jylland på dette sted uden nævneværdig risiko for at blive beskudt.

Efter mørkets frembrud begav de tre sabotører sig ud på markerne og anbragte tidsindstillede bomber på 15 master, men de var ikke tilfredsstillet hermed. De havde endnu et par bomber tilbage, og trods bylederens forbud mod at sprænge banen blev de enige om at gøre forsøget. De mavede sig frem mod de tyske vagtposter, som intetanende spadserede frem og tilbage. I et givet øjeblik gik gartner Kørvel frem med de to bomber, fik dem fint anbragt, hvorefter gruppen begav sig hjemad. Nogen tid senere sprang først bomberne på telefonmasterne, hvilket vel ikke overraskede vagtposterne, men så meget større blev bestyrtelsen, da de to bomber på banen sprang mellem fødderne på tyskerne.

Bylederen havde i sin egenskab af kæmner alle forhandlingerne byen og tyskerne imellem, og da han næste morgen i anden anledning kom hen på kommandanturen, var der stor panik. Den tyske kommandant havde ustandselig nattens vagtposter til afhøring, men det var kun jernbanesabotagen, der interesserede. Ja, det var faktisk sådan, at tyskerne fuldstændig glemte sprængningen af telefonledningerne, og Strellev-pejlestationen kom ikke i forbindelse med omverdenen før efter kapitulationen!

Denne afbrydelse medførte for øvrigt, at chefen for pejlestationen ikke havde tilsinds at overgive sig den 5. maj, fordi han ikke af sine overordnede havde fået

meddelelse om, at tyskerne havde kapituleret. Han havde forgæves søgt at få skaden udbedret ved egen hjælp, men det var ikke lykkedes. Først flere dage efter kapitulationen overgav han sig.

Ølgod-frihedskæmperne havde ingen nedkastningspladser for våben fra engelske maskiner, og det skyldtes pejlestationen i Strellev. Det ville være alt for risikabelt at nedkaste våben her, men til gengæld fik Ølgod overdraget et stort våbendepot, hvorfra der leveredes skyts rundt om til jyske byer.

Bylederen fandt en dag på at undersøge, hvor effektiv den tyske kontrol var. Frihedskæmperne skulle den pågældende dag have en våbentransport ført over banen, men der stod fire tyske vagtposter ved overskæringen, og alle, som passerede stedet, skulle forevise legitimationskort. Kæmner Rohde havde som et kuriosum gemt et almindeligt svinekort, og hver gang han passerede vagterne, foreviste han svinekortet og fik som svar: »Gut, gut«, hvorefter der blev gjort stram honnør! Vagterne kendte åbenbart Rohde fra hans forhandlinger med deres kommandant, og de troede måske, at svinekortet med de fine ornamenten var noget, som højerestående kommunalmænd bar. Teksten kunne de til alt held ikke tyde.

Foruden et stort antal tyskere var der også indkvarteret ungarere i Ølgod, og man kan just ikke påstå, at de elskede tyskerne. En af de ungarske officerer gav i de sidste 14 dage før kapitulationen modstandsbevægelsen mange vigtige oplysninger om de tyske troppebevægelser i området, og disse oplysninger blev naturligvis straks bragt videre til sektionschefen. Også deres våben ville de gerne stille til modstandsbevægelsens disposition, og en dag sagde en af officererne rent ud til kæmner Rohde, at alle hans soldater ville aflevere deres karabiner, revolvere osv. til modstandsbevægelsen.

sen, hvis Rohde ville sætte dem i forbindelse med lederen. Det var kærner Rohde dog ikke meget tilbøjelig til, og han holdt dem hen med snak til den 3. maj om aftenen, da han præsenterede sig som byleder og fik våbnene overrakt.

Det kom den tyske kommandant for øre, og den 4. maj om aftenen ringede han til kærneren og sagde, at han havde hørt et ganske usandsynligt rygte om, at modstandsbevægelsen havde afvæbnet ungarerne. Dette kunne Rohde jo ikke benægte, og tyskeren blev nu helt ude af sig selv af raseri. Han beordrede bylederen til omgående at indfinde sig i det tyske kommandatur for at få forholdet bragt i orden, men fik til svar, at ville han modstandsbevægelsen noget, måtte han indfinde sig i det danske hovedkvarter, som efter meddelelsen om kapitulationen i den engelske radio var opslået hos læge Bendt Øllgaard. Man så dog ikke noget til tyskeren, selv om kapitulationen officielt først trådte i kraft den påfølgende morgen kl. 8. Han kunne altså have truffet drastiske forholdsregler, men gjorde det ikke, og frihedskæmperne beholdt de ungarske våben.

Kort efter at modstandsbevægelsen var blevet organiseret i Ølgod, styrtede en engelsk flyvemaskine ned i nærheden af den lille landsby Lyhne – det var i marts måned – og frihedskæmperne trådte straks i aktion for at komme flyverne til hjælp, så de ikke faldt i tysk fangenskab. Straks efter nedstyrtningen var 3 overlevende Royal Airforce-mænd søgt ind hos forskellige landmænd i nærheden, men frihedskæmperne fandt dem og fik dem flyttet sammen hos gartner Kørvel, der jo som aktiv sabotør ikke kendte til frygt for Gestapo.

Efter nogle dages forløb blev de forsynet med falske legitimationskort og civilt tøj af dr. Andreasen, Ølgod, i bil kørt til Fredericia, hvor andre frihedskæmpere

ledede den videre fart til København og Sverige. De kom i god behold til England og trådte på ny i R. A. F. Det var ganske pudsigt at se de tre englændere spadserere i Ølgods gader mellem de mange tyskere, men det gik altså godt.

Senere fik Ølgod til opgave at videresende to andre flyvere, hvis maskine var styrtet ned ved Ringkøbing fjord. De var søgt ind hos gårdejer Niels Larsen, Kjærgård i Strellev, hvor de blev forsynet med civilt tøj og falske legitimationskort, men netop som de skulle til at forlade Danmark kom kapitulationen. De ønskede dog ikke at overvære begivenhederne den 5. maj som tilskuere, men ville være aktivt med, og de fik derfor lov til at bemante et maskingevær. Det var sikkert det eneste sted i Danmark, at englænderne tog aktivt del i modstandskampen på selve kapitulationsdagen.

Efter kapitulationsmeddelelsen i den engelske radio om aftenen den 4. maj kl. 20,35 samledes byledelsen hos læge Bendt Øllgaard, hvor hovedkvarteret blev op-

→

Læge Øllgaards venteværelse i Ølgod natten 4. maj 1945 kl. 23. Personerne: Stående fra venstre: Stig Thøgersen, København, svigersøn af grosserer Børge Hansen, Skive, overbetjent Anders Larsen, Ølgod, nu Nørresundby, uddeler Nicolaj Riis, Lindbjerg, landoverbetjent Herman Gammelgaard, Ølgod, nu Sdr. Omme, kæmner H. J. Rohde, byleder i Ølgod (død), kørelærer Kurt Florin, Ølgod, nu Borris, læge Bendt Øllgaard, Ølgod, nu Varde, pens. landoverbetjent V. Andersen, Ølgod, gårdejer Vagn Emil Nielsen, Agersnap, arbejdsmand Peter Ravn Andersen, Ølgod (nu ukendt, fra en gård i Strellev, efter nedstyrtning med bombemaskine i Vostrup-Skavenhus, fru læge Grethe Øllgaard, Ølgod, nu Varde, grosserer Børge Hansen, Skive, leder af sektion X, region 2, kaldet »ingeniør Buhl« eller »Buller«, canadisk flyversergent, navn ukendt, fra en gård i Strellev efter nedstyrtning med bombemaskine i Vostrup-Skavenhus.

Fra arbejdet i modstandsbevægelsen i midtjyske distrikt

slået. Først efter 3 dages forløb flyttedes det til Hotel Ølgod, hvor det var til afviklingen.

Ølgod-området talte 69 mand, som var inddelt i grupper på 7-8 mand, og de var alle vel forberedt gennem instruktion af politibetjentene »Ole« Christensen, Skjern, og V. Andersen, Ølgod, mens karetmager K. Bakkensen tog sig af organiseringen af F-grupperne.

De sidste dage var nervepirrende. En aften kom dr. Øllgaard farende hen til sektionschef Børge Hansen (»Buller«), der var på Afholdshotellet, og fortalte, at der var razzia i byen. Børge Hansen nåede ud på Efterskolen til fru Vedsted Hansen, en halv time før tyskerne kom ind på Afholdshotellet. Også dr. Andreasen søgte de forgæves. Efterhånden samledes der så mange modstandsfolk på Efterskolen, at stedet ikke var sikkert. De holdt da til hos forfatteren Sal. Frifelt.

Om morgenen den 5. maj trådte de alle i funktion, dels med bevogtningsopgaver, patruljetjeneste og arrestationer af personer, mistænkt for landsskadelig virksomhed. De fleste af dem blev givet fri kort efter, mens de sidste blev overgivet til politiet, da det trådte i funktion.

Frihedskæmperne i Ølgod oplevede mange spændende ting i dagene efter den 5. maj, og til en af dem hører overtagelsen af Strellev-pejlestationen. Som omtalt ville chefen her ikke overgive sig, da han var uden forbindelse med sine overordnede, og frihedskæmperne var derfor mest opsat på at tage stationen med storm. Alt blev nøje planlagt, men i sidste øjeblik gav tyskeren sig, og modstandsbevægelsen sparede sit krudt. Lejren blev efterhånden opsamlingssted for tysk ammunition, indsamlet rundt om i Ølgod-distriktet. Det blev frihedskæmpernes opgave at bevogte det, og da tyskerne ikke ville rejse fra lejren, kunne man se det

Fra arbejdet i modstandsbevægelsen i midtjyske distrikt

særsyn, at tyskere og frihedskæmpere stod over for hinanden med skarpladte våben, men det kom ikke til episoder af nogen art.

Oså de russiske soldater, som frivilligt var trådt ind i den tyske hær, voldte Ølgod-frihedskæmperne ikke så få bryderier. Ad hovedvej 11 passerede i dagene efter kapitulationen adskillige tusinde russere og tyskere, og de generede på mange måder landmændene langs vejen. Flere gange måtte udrykningskommandoen fra Ølgod rykke ud for at sætte skik på tingene, og selv om russerne kun forstod ganske lidt tysk, så faldt de dog til føje, når frihedskæmperne kom.

H. J. Rohde.)*

*) Kæmner H. J. Rohde omkom ved en trafikulykke 5. marts 1955.

Kongeåen fra »Frihed« til Gredstedbro.

Egnen omkring Kongeåen

Fra »Frihed« i Malt sogn til Gredstedbro.
Omkring 1900-tallet til efter 1920.

Af N. Jensen Dam.

I årbogen fra 1968 har jeg på grundlag af oplysninger fra min fars tid fortalt om Villebøl i Kalvslund sogn, men da jeg er født i Tobøl, Føvling sogn, i 1895 og har levet alle mine barndoms- og ungdomsår dér, vil jeg hermed gerne forsøge at fortælle noget om denne egn.

Mit hjem var beliggende på det sted, hvor den gamle landegrænse – før 1920 – gik fra Kongeåen og fulgte østlige skel af Kalvslund sogn i syd, igennem Villebøl parallel med landevejen Holsted–Ribe, og ca. 400 m øst for denne, den gik i omtrent lige sydlig retning videre over Kamp Hede til Obbekjær og videre.

Grænsen var bevogtet på begge sider af Kongeåen, nemlig sydfør af tyske grænsegendarmere, og på den nordlige side af danske grænsegendarmere. Disse vagter var dog ikke posteret umiddelbart ved selve åen men fulgte to mindre veje, de tyske fra Villebøl til

Eggen omkring Kongeåen

Grænsen ved Skodborghus.

Mejlby ad Rauning-vejen, og derefter med chausseen – Ribe–Kolding – til Foldingbro. De danske med en sti over min faders med fleres marker til Tobøl Østerby, og derfra med vejen gennem Åbølling, Nielsbygård til Svendstrup, og derfra med chausseen – Ribe–Kolding – til Foldingbro. Denne sidstnævnte vej går gennem Bobøl, Tobøl, Villebøl og møder den »tyske« chaussé ved Kalvslund Toldsted.

Fra Foldingbro og videre østpå fulgte vagterne chausseen efter Kolding til »Frihed«.

De forhold, der rådede i grænseegnen omkring mit hjem, var i de sidste år af tålelige forhold for begge parter; jeg kan nævne, at flere af de tyske gendarmere var medlemmer af Tobøl Brugsforening, og den tyske tolder leverede sine æg til brugsforeningen. Pengene på egnen var blandede, så vi havde omtrent lige så mange tyske som danske penge, navnlig af småmønt indtil 5 mark. Kursen var også i hele perioden stabil indtil 1914, og jeg husker kun 5 mark: 4,40 kr., 1 mark: 88 øre, ½ mark: 44 øre, 10 pfenning: 8 øre, 5 pfenning:

4 øre. At de tyske og danske gendarmer kunne mødes på deres vagter både ved Rauningvejen og toldstederne i Baungård og Kalvslund og passiare sammen var ikke ualmindelig, og beboerne på begge sider af grænsen havde også gode og venskabelige forhold til hinanden. Når de store foredragsmøder afholdtes i Tobøl Forsamlingshus, var tilstrømningen af sønderjyder af betydelig omfang, der blev afholdt forårs-, efterårs- og julemøder, altid med mindst to foredragsholdere, f. eks. en præst og en højskolemand, og forsamlingshuset var som regel fyldt til trængsel.

Om forholdene ved »Frihed« har været tilsvarende, kan man have sine tvivl om. På gården Bejstrupgård i Københoved, Skrave sogn, boede en mand ved navn Hans Diederik Kloppenborg,*) han kunne ikke indordne sig under tyskernes strenge forhold efter 1864, han ville bevare sin danske mentalitet, og i det hele bevare dansk sprog og gøremål som hidtil, men han blev til stadighed generet og holdt under observation af de tyske politigendarmere, og derover blev han så indigneret, at han allerede i 1870, umiddelbart nord for Kongeåen – byggede sig – jeg citerer lærer H. C. Clausen – »et kampestenshus, som han kaldte »Frihed«, og herfra hejste han fra dag til dag et stort dannebrogssflag på en vældig høj stang, så den kunne ses viden omkring«, men i øvrigt blev han boende på Bejstrupgård.

På en tavle over husets indgangsdør er malet to krydsede dannebrogssflag, derefter ordene

FRIHED

H. D. Kloppenborg

18 M. Kirstine Kloppenborg 70

*) Hans Diederik Kloppenborg er født i Gram 1802. Han døde 7. september 1882 i en alder af 80 år.

Eggen omkring Kongeåen

»Frihed« i Malt sogn.

En datter af nævnte H. D. Kloppenborg, Anne Marie Kloppenborg, f. 1. september 1844 i Bejstrupgård, blev gift Skrumsager, og de fik hendes fødegård i forpagtning, og dér fødte hun sønnen Hans Diederik Kloppenborg Skrumsager, der, efter at han var blevet voksen, fik Bejstrupgård tilskødet, og han bevarede samme danske sindelagsholdning som bedstefaderen, og han blev i de sidste år, indtil den tyske omvæltning i 1919, indvalgt til repræsentant for de danske sønderjyder i den prøjsiske landdag i Berlin. Efter genforeningen i 1920 blev han af den samme befolkning valgt til landstingsmand i den danske rigsdag.

Og herefter med Kongeåen vestpå til Foldingbro.

Fra århundredets begyndelse til 1914 afholdtes der hvert for- og efterår et stort heste- og kreaturmarked i Foldingbro; der var tilstrømning fra et stort område

både nordfra og sydfra, og jeg selv har som 12-årig været trækkende til dette marked med et par kvier. Jeg trak hjemmefra kl. 5 morgen og fulgte førnævnte vej gennem Åbølling, Nielsbygård og til Svendstrup. Alle-rede det sidstnævnte sted kom de to første prangere og spurgte til alder, pris m. v. på kvierne, men jeg måtte henvise dem til markedet, da min far med hestevogn skulle komme dertil og selv sælge, og derefter skulle jeg køre med hjem. Det var almindeligt, at prangerne langt uden for markedet opsøgte de, der bragte dyr til markedet, det kunne jo være, der kunne afsluttes en handel her lidt mere fordelagtigt end på selve marke-det. Da min far kom, fik vi solgt kvierne, og jeg fik mig et par nye sko ved »Heidevognen« på den tyske side af Kongeåen.

Om dette marked har pens. landpostbud Aksel Bech, 82 år, Øster Allé, Holsted, fortalt mig:

Han havde kendt egnen omkring Foldingbro fra han var 9 år gammel. Han husker de to store markeder i for- og efterår med kreaturer øst for den danske kro og hestene på landevejen ud for kroen. Samtidig var der, såvel på den danske som på den tyske side af Konge-åen, et stort krammarked. På den tyske side alt i fod-tøj med den store lukkede Heidevogn, der var forsynet med hylder og reoler, den var kørt med heste fra Heide i Tyskland til markedet, og dér kunne man købe både sko, støvler og de typiske »skaftestøvler«, som var meget brugt på egnen dengang både syd og nord for Kongeåen. Der var legetøj »nürnbergkram« og teks-tiler, disse solgtes i metermål, men danskerne brugte jo dengang alenmål, og derfor skulle køberne have va-terne omsat til alenmål, da varerne skulle fortoldes på toldstedet, der lå midt imellem de to kroer, den danske og den tyske.

Toldkontrolløren hed Mailand. Værten i den danske

kro var Ingvart Jensen og hans hustru Maren. I den tyske kro var der tillige købmandshandel, og indehaverne var Petersen og Becher. Det var Becher, der havde købmandsforretningen.

På den danske side var krammarkedet særligt beregnet for landbruget, der var river, kratter, spjarer, leskafter og leblade, skovle og spader osv. Der var reb i mange forskellige dimensioner, der var lervarer, mælkefade, stenkrukker og barselpotter. Der var en buntmager fra Varde med hatte og kasketter af forskellige farver og faconer.

Ved østsiden af forsamlingshuset stod Niels Slot og Trine og solgte røgede sild, en hvedebolle og en sild kostede 10 øre. Bech var, sammen med flere unge, noget durkdreven på den tid, de betalte en sild med én 5 pfenning – den havde samme størrelse som den tids 25 øre – og så fik de 15 øre tilbage. Slot og Trine var gamle, og de så ikke så godt, men der var skam også nogle af bønderne, der brugte det samme trick, og det må da have givet underskud i kassen?

På en gård lidt vest for Foldingbro var der også »kro«, dér spændte bønderne deres heste fra og satte dem ude på marken, og dér kunne de få kaffepuncher. Ejeren hed Hans P. Juhlsen, og han kunne – som Holberg ville have sagt – selv drikke gæsterne til.

Ingvart Jensen lukkede kl. 10, og Maren kunne selv få vanskelige gæster ud. På den tyske side blev der drukket, så længe nogen ville drikke, og nede på engen nord for kroen var opstillet et dansetelt, og her kunne man danse fra kl. 4 til den næste dags morgen.

Der var altid 2 à 3 tyske vagtmestre på markederne, og det var dem, der havde politimyndighed, de bar pikkelhuer og pistol i livremmen, og de var beredne.

På dansk side var landpolitiet fra Holsted og Vejen til stede.

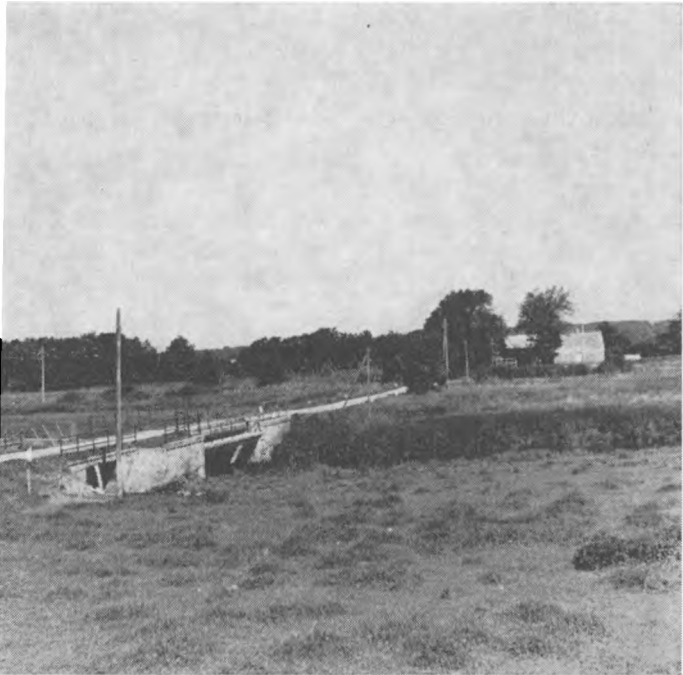

»Pe' far' res waad' stej'«. I baggrunden H. P. Juhlsens gård.

I Kongeåen lige neden for Hans P. Juhlsens gård var der et vadested, engen ejedes af en mand ved navn Peter Vagner, han var farver, og stedet blev kaldt: »Pe' far' res Waad' stej'«. Det blev flittigt benyttet til smugling. Varerne blev henlagt på åbrinken og om natten hentet op i gården, der var kun landevejen imellem.

Den 1. august 1914 fik vi fra gamle smed Andreas Gram, Tobøl, fortalt, at krigen var brudt ud, og grænsen var spærret ved Kalvslund. Broen ved Nielsbygård var brudt op og kastet i åen, og det samme var sket med broen ved »Frihed«. Disse to broer var kun træbroer med træbjælker, der var lette at save over, men

Eggen omkring Kongeåen

Broen over Kongeåen ved »Frihed«, som skimtes i baggrunden.

broen ved Foldingbro, der var permanent og med jernbjælker, var bevaret. Denne blev dog hurtigt spærret og bevogtet af tysk militær. På den danske side blev der også etableret bevogtning af samtlige broer over Kongeåen både i Foldingbro, Villebøl, Plougstrup Møllebro og Gredstedbro.

I Tobøl fik vi indkvarteret dragoner til bevogtning ved Villebøl, og der blev også dragonvagt ved Foldingbro, medens Plougstrup og Gredstedbro blev bevogtet af infanteri. Samtlige styrker sorterede under et detachement i Esbjerg, hvorfra det blev udsendt.

Styrken i Tobøl var på 12 mand, men det blev ordnet på den måde, at beboerne lejede den lille sal i for-

samlingshuset til vagtstue og sovesal for dragonerne og mejeriets stald til hestene, og så skulle mandskabet kun bespises rundt om på de gårde, hvor de ellers rettelig var indkvarteret. Indkvarteringen varede helt til i november 1918.

Under de fire krigsår skete der ikke særlige begivenheder på vor egn, men samkvemmet med dem »søndena« var afbrudt totalt. Dog skete der det, at mange unge mænd – for at undgå krigstjeneste – flygtede til Danmark, og det foregik på den måde, at de om natten passede vagterne op, og når der var blevet en passende afstand mellem dem, kravlede eller sneglede de sig langs med skelgrøfterne ud til åen, som de derefter løb igennem, og så var de i frihed. På et vist tidspunkt mod krigens slutning havde mange gårde i omegnen én eller to sønderjyder i deres brød, og de tog villigt fat i alt forefaldende arbejde, men fik også løn derfor. Lignende trafik er foregået andre steder langs Kongeåen, og en del sønderjyder er bleven på denne side for bestandig. Jeg har på Lemvig-egnen truffet handelsmænd, som har fortalt mig, at de kom hertil under disse omstændigheder.

Hen mod krigens slutning rømte også tyske soldater. En morgen da gårdejer Jens Schmidt, Villebøl, kom op, syntes han, at den tyske vagt stod inde på hans mark ca. 200 m fra ejendommen. Han gik hen til stedet og fandt geværet med påsat bajonet stukket ned i jorden, uniformen og pikkelhuen var hængt over kolben, men personen var borte. Det rygtedes senere, at han var kommet til Villebøl Kro, hvor krokonen, Johanne Hansen, der kunne tale tysk – hun havde gået i tysk skole – havde hjulpet ham med hans videre færden.

Der var gode muligheder for smugleri under krigen, og det var særlig heste og ting som krydderier, der var

penge i, dersom de kom godt over grænsen. Tyskerne manglede heste, men fra dansk side var det risikabelt at indlade sig på uds mugling, og dersom det blev opdaget, blev de pågældende straffet.

Min bror Jens Dam og jeg havde en dag, såvidt jeg husker i foråret 1915, påtaget os at køre en ældre piges møblement til Ribe, hun havde været husbestyrerinde i Tobøl, men havde nu fået plads i Ribe, og der var to læs, og vi havde to vogne efter hinanden fuldt læsset.

Da vi havde passeret Kalvslund, blev vi overhalet af en motorcykel – en gammel Ellehammer – og da vi nåede nærmere ind mod Ribe, lå motorcyklen i vejgrøften og føreren var væk. Vi blev igen passeret af ham, inden vi nåede helt ind til byen, og da vi var kommet til bestemmelsesstedet i Nørregade, satte vi hestene på stald i gæstgivergården »Stenbrohus«. Der kom motorcyklisten hen til os og præsenterede sig som gæstgiver Nicolai Weismann, Rødding Vester Kro. Han spurgte, om vi ikke ville gøre ham den tjeneste at tage to sække med til Villebøl Kro og aflevere dem til staldkarlen Chr. Jacobsen, og for vor ulejlighed ville han give os 10 kr. Vi blev enige om at sige ja, det var jo mange penge dengang til et par knægte på 17 og 20 år, og da vi på tilbagevejen kom til Villebøl, var Chr. Jacobsen klar til at modtage sækkene, og vi kørte hjem. Der gik derefter ca. en månedstid, da jeg tilfældig kom ind i kroen just som Chr. Jacobsen var ved at tømme kloakkerne i ko- og hestestald, og indholdet kørte han ud på marken tæt nord for kroen, hvor han dyrkede staldfoder. Jeg sagde da til ham: »Du lugter noget stærkt i dag«, hvortil han svarede: »Det lugter da ikke af peber!« og så fortalte han om de to sække, at han om aftenen, som vi havde givet ham dem, havde afleveret dem på et aftalt sted til Weismann, og indholdet bestod af alt det peber, han havde kunnet opkøbe

Det tyske toldsted i Baungård.

i Ribe, men desværre var Weismann blevet taget af tyskerne, inden han nåede hjem.

Sådan kunne det foregå og alligevel gå galt.

Under krigen var der øst for det tyske toldsted på Baungård bygget et stort kaserneanlæg, og dér var garnisoneret flere hundrede infanterister. Da krigen sluttede i 1918 den 11. november kl. 11, kunne vi fra mit hjem se, at der var blevet hejst en stor rød fane på kasernens høje flagstang, og det blev straks fortalt, at kasernens officerer og befalingsmænd var blevet beordret ned i kasernegården af repræsentanter for »Arbejder og Soldaterrådet« – den styrke som havde overtaget magten under revolutionen – og tvunget til at aflevere deres våben og gradstegn – de blev degraderet og sat under arrest.

Efter krigen afslutning blev der fra Departementet for Told- og Forbrugsafgifter givet bevilling til ansættelse af en forøgelse af grænsegendarmeriet på 285 mand med henblik på besættelse af den nye grænse ved Skelbækken. I januar 1920 kom oversergent Søren-

sen til min fader med ordre til indkvartering af 1 gendarm fra 1. februar, men det kviede min far sig ved, for vi var alle hjemme på det tidspunkt, vi var 5 søskende, og det var småt med husrum til os, og der var ikke plads til en fremmed gendarm. Min bror og jeg var i færd med at tærse, og jeg fik den pludselige indskydelse at søge stillingen, dersom oversergenten ville indkvartere mig i hjemmet, og det lovede han, dersom jeg selv kunne sørge for at få station i Tobøl.

Jeg gik straks ind og skrev en ansøgning med klausul om at blive stationeret i Tobøl, og tog derefter på cyklen til løjtnant Ørsted Petersen, Brørup, som telefonisk forespurgte oberstløjtnant Moltke, Kolding, om jeg kunne forvente ansættelse. Jeg skulle dagen efter give møde på oberstløjtnantens kontor i Kolding kl. 9, og det skete, og jeg blev antaget og stationeret i Tobøl. Jeg kom derefter til at gå mine vagter mellem mit hjem og Villebøl Kro indtil 5. maj 1920, den dag blev alle vi nyansatte flyttet til den nye grænse, og jeg fik da station i Rens.

Meget ejendommeligt at jeg den dag skulle være med til at besætte den nye grænse, og så igen den 5. maj 1945 som politimand være med til at rydde op efter tyskerne heroppe under Lemvig.

Mine erindringer fra den tid er beskrevet i »Hardsyssels Årbog« for 1967, side 81-93.

Min tjeneste ved grænsegendarmeriet blev afsluttet den 1. november 1920. Fra den dag skulle der fremsættes ny ansøgning, såfremt man ønskede fast ansættelse, men det gjorde jeg altså ikke og var kun midlertidig ansat til 1. november s. å.

Så vil jeg vende tilbage til Kongeåen igen, og jeg skal forsøge at skildre mine oplevelser derfra, selv om de her nævnte episoder også har forbindelse med eggen deromkring. Fra jeg var 12 år og hele min tid siden,

Det danske toldsted i Kalvslund.

har jeg været en ivrig lystfisker, og jeg har mange gange gennemtravet strækningen fra Foldingbro til Gredstedbro, og siden jeg i 1924 fik bil også strækningen helt ud til »Frihed«, og jeg besøger stadig åen 2-3 gange om året med fiskestangen og det på trods af de nu over 75 år.

På sådanne ture var der rig lejlighed til at gøre studier udover andet end fiskeriet, og jeg opdagede hurtigt, at utallige steder i åen har der været anvendt vandhjul til overrisling af højere liggende engdrag. Sådant vandhjul har været konstrueret som hjulet til en vandmølle – underfaldshjul – blot med den afvigelse, at skovlene var erstattet med aflange kasser. Det var strømmen, der trak hjulet, og kasserne fyldtes med vand, når de var nedgående, og under nedgang igen fra toppunkt tømtes vandet ud i en svær trærende, der gik ind på engen, hvor vandet så fordeltes videre gennem små gravede render, som overrislede de høje punkter af engene, og igen førte vandet tilbage til åen.

Sådanne vandhjul var meget gamle, men fra hvilket

tidspunkt de omtrentlig stammer, har jeg ikke kunnet få oplyst. Stederne, hvor de har været anbragt, findes endnu den dag i dag, da deres bundpæle står i åbunden; får man fiskekroge i dem, kan man godt straks kappe snøren. En fristelse i at fiske netop på disse steder består i, at der også den dag i dag, bagved hvor disse pæle står, er gruset bund med gode strømhvirvler, der er yndet studeplads for ørred og stalling.

I 1870-erne er disse vandhjul afløst af kanalsystemer – sådanne har jeg beskrevet i min artikel i årbogen 1968, side 90 – og der var tre sluser i alt med gravede kanaler på begge sider af ådalen. Den første ved Igridsgård i Malt sogn, dens kanaler gik til Tobøl Østerby på nordsiden, og til Kalvslund skel i Villebøl – grænsen – på sydsiden, ved Villebøl til Hjortlund og Jernved, og den sidste i Hjortlund til Gredstedbro, men alle tre systemer er nu forlængst nedlagt. Villebøl var den sidste i slutningen af 1950.

Der var idyl langs Kongeåen omkring 1920, når i Juli måned høslætten begyndte overalt, når slætkarlene strøg deres klingende leer med strygespånnet, og piger eller koner sled med river for at trække skåret fri af græskanten for et nyt skår, og børnene havde fået sig en høstak at tumle i, det var idyl for hele familien, og hele juli måned gik næsten dermed. Nu om dage møder én eller to mand med en traktor med påmonteret slåmaskine, med en siderive og en presser, og i løbet af tre–fire dage ligger hele høslætten presset i baller og venter på hjemkørsel.

Mest idyl for mange har det været en juliaften at stå på broen i Villebøl, når en brændende sol gemte sig bag Plougstrups kæmpehøje, og mosekonen sendte sine første spæde dampe mellem høstakke og skår, og da indånde den søde krydrede duft af vejret hø.

Gamle gadenavne i Varde

Af H. K. Kristensen.

Varde hører til blandt de meget gamle af vore middelalderkøbstæder. Som Ribe fremstod den ved sin Å fjernet et godt stykke fra det farlige hav med fjender og sørøverbander, og, ligesom Ribe, søgte den beskyttelse bag en borg, her Vardehus.

Denne borg er så gammel, at det blev den og næppe byen, der gav navn til hele Varde syssel, landet mellem Kongeå og Skjern Å.

Vardehus' ældste voldsted lå vest for byen og nord for åen i »uføret« for enden af Vestervænget, hvor der nu skal bygges rensningsanlæg. Den vestlige del af voldgraven var kun få m fra skelgrøften til Peder Bispens eng og Hospitals eng. Gennem 20 år omkring 1800 kørte ejeren 4–5000 læs jord bort fra banken og udslettede den fuldstændig. Omtrent midtvejs mellem dette ældste Vardehus og byens gamle havn, *Pramstedet*, oparbejdede man en mængde kampesten, da man 1938 uddybede åen. Det var åbenbart resterne af et gammelt vadested. Her har borgens folk kunnet sætte over åen.

Det blev dog ikke ved dette vadested, byen voksede op. Det var et andet, der lå længere mod øst, vel hvor *Sønderbro* nu er eller et sted i dens nærhed.

Kilderne til Varde bys middelalderhistorie er få og knappe. Inde i den gamle bykerne kan man søge rester af en just ikke meget påagtet kilde, nemlig i gadernes navne og forløb. Gamle kort over byen giver os de

bedste oplysninger – når de da ellers er tegnet nogenlunde rigtig. Vi er så heldige at have Resens kort fra 1661, hvis pålidelighed er konstateret af C. Lindberg Nielsen, dernæst kortet 1768 fra Danske Atlas, tegnet af selve byfoged Frausing. De hører til de vigtigste kilder til nærværende lille arbejde.

Der er to slags gadenavne: de selvgroede og de, der er konstrueret på et kontor eller af et byråd. Begge slags kan man finde i Varde såvel som i andre gamle byer. Man kan også se forskel på selve gaderne. De sidste, der er de yngste, er ligesom slået efter lineal og passer, hvad de da også er for at kunne tilfredsstille en ny tids krav. De første tager det derimod ikke så nøje med regelretheden.

Navnene på de selvgroede havde hæftet sig ved gaden ejendommelighed, d. v. s. dens egen eller beboernes særpræg.

Ældst er naturligvis de gader, der opstod af de gamle hærstræder eller hovedlandeveje, som her i Varde både fra nord, øst og vest stilede mod et vade-sted, senere en bro over åen. At dømme efter gadenet-tets forløb har stedet vel været så nogenlunde, hvor Sønderbro nu er, dog antyder Vardes historiker, C. Lindberg Nielsen, en svag mulighed for, at overfarts-stedet oprindelig kan have ligget lidt længere mod vest, omtrent midt mellem Storegade og Torvegade, hvor der skal være fundet rester af en bro i åen, og lige nord herfor omtrent ud for Brogade nr. 7 skal der være fundet levninger af en lyngstrøet vej eller gade.

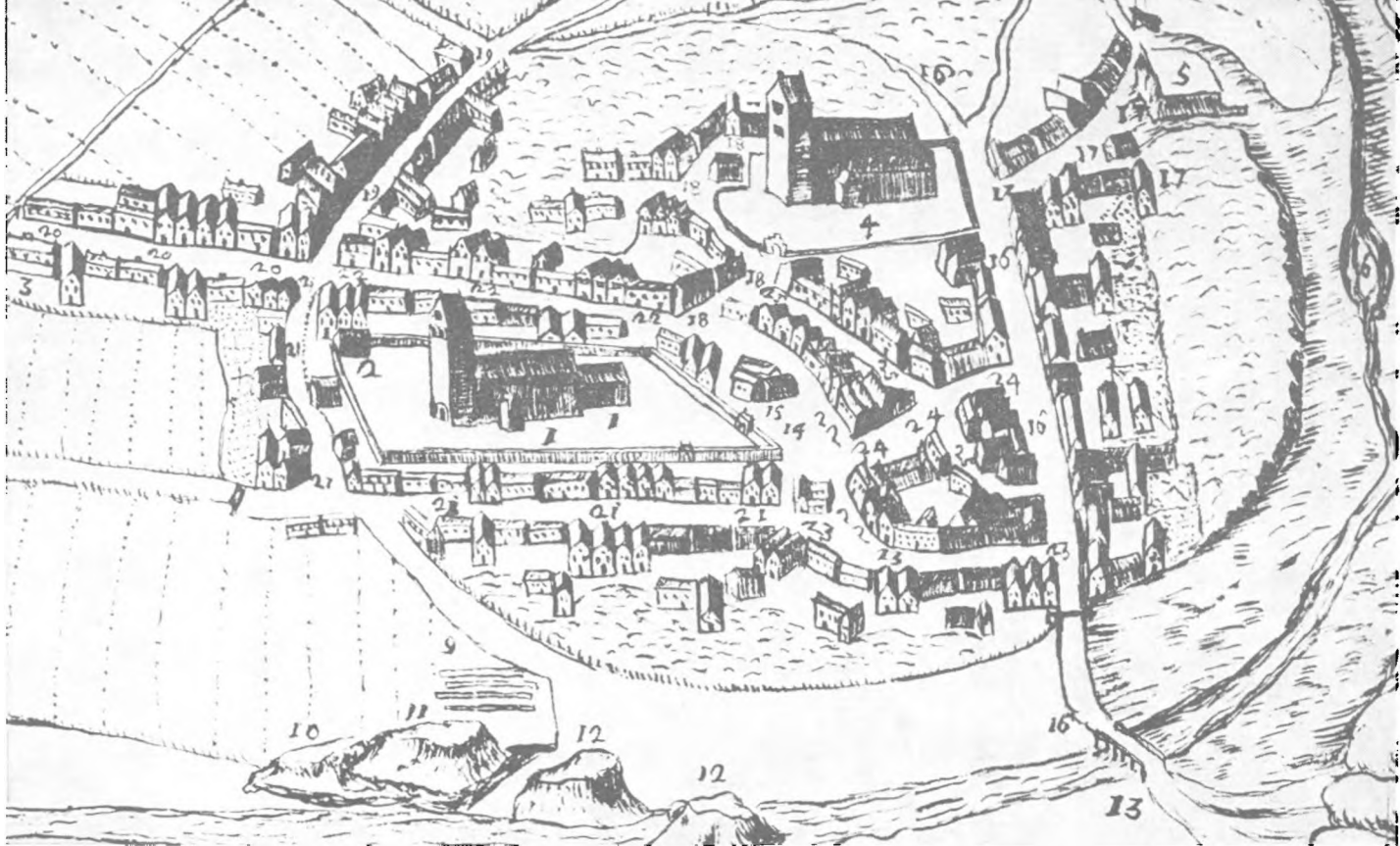
Hvis denne antagelse er rigtig, må *Storegade* enten have haft et knæk i sin sydlige del, eller også har den oprindelig ikke gået længere mod syd end til Kræm-mergade. Det sidste er egentlig det sandsynligste; for gennem Kræmmergade kommer man til Torvet. De fleste hovedfærdselsårer i middelalderbyer søgte mod

Torvet. De »førte næring til Torvet, bar og opretholdt det,« siger de gamle gaders historiker, Hugo Matthiessen. Knækkene Kræmmergade—Torvet—Brogade er ikke skarpere end den, Søndergade i Saksøbing dannede, hvor den mødte sin Brogade. Den værste indvending mod teorien er, at det var meget vanskeligt at flytte gader i en by, hvor byggegrunde næsten umuliggjorde det. *) Måske kan det dog være sket efter en af de store brande, således 1551, hvorefter man vel har flyttet broen, der antagelig var brændt, og forlænget Storegade, så den stiledede lige mod overfartsstedet, samtidig må man så have drejet og forlænget Brogade, så den kunne slippe sin trafik ud i Storegade, hvorefter den så gik videre mod broen. Det er kun hypoteser. Fakta er, at 1661 går Storegade lige til broen.

Langs hærstræderne og deres trafik rejste husene sig, søgende at gøre sig bemærket af de kræmmere og studehandlere, riddere og svende og andet godfolk med mønt ved bæltet, som her færdedes, og hos hvem der kunne være noget at fortjene. Det er de hovedstrøg, der nu hedder Storegade, Østergade og Vestergade, men som tidligere har haft andre navne.

*) Det skete dog i Ringsted efter en stor brand 1806. Da om-lagdes den smalle og krumme St. Hansgades retning, og den ud-videdes; folk afstod deres gamle grund og fik en anden.

→
Resens kort over Varde 1661. 1. St. Jacobi Kirke. 2. Skolen. 3. Hospitalet. 4. St. Nicolaj Kirke. 5. Aren-Bierg, hvor de Käyserlige havde gjort sig en Skantze. 6. Mølle Strømmen og Dammen. 7. Varde-Aae (tallet udeladt). 8. Havnen. 9. Blegdammen. 10. En øde Plads, hvor Slottets Ladegaard har været. 11. Banken, hvor Slotten har Standet. 12. Slottets Skandser. 13. Broen over Aaen. 14. Torvet. 15. Stedet, hvor Raadhuuset fordem har Standet. 16. Skouboe-gade. 17. Hogorm-gade. 18. Kirke-gangen. 19. Nørre-gade. 20. Hospitals-gade. 21. Slotts-gade. 22. Store-gade. 23. Broe-gade. 24. Kremmer-gade. 25. Slippen.

Den nuværende *Vestergade* har på Resens kort navnet *Hospitalsgade* fra Vesterport og indtil Nørregade efter det gamle middelalderlige hospital. I en skattemappe 1650 kaldes den *Almishusgade*. Det gamle hospital var ikke et sygehus i moderne forstand, men et sted for »fattige, syge og såre« mennesker, en slags fattiggård; derfor kaldtes det almissehuset. Det var dog flyttet efter en brand, vist 1590. Fra Nørregade hen til Torvet hed strøget *Storegade*, et vidnesbyrd om gades betydning. I 1700-tallet fik dette stykke navnet *Vestergade*, så byen en periode ikke havde nogen *Storegade*.

Vor nuværende *Storegade* hed *Skovbogade*. Her holdt folk fra skovegnene deres tømmer og trævarer fal. Blandt de færdige trævarer var det især vognhjul og hele ubeslåede vognstel, der kobledes sammen 6-8 stykker på vejen herover. – Så opsat på at sælge var de østjyske tømmer- og træhandlere, at de begyndte deres handel endog flere dage før markedsdagen, ja, på helligdage, hvad byens dygtige borgmester Hans Nielsen Arensberg fandt var ganske utilbørlig og en profanering af helligdagene, så han gentagende henvendte sig til lensmand og biskop og tre gange »til hove«, tilsyneladende helt forgæves, men endelig 6. september 1649 udstedte kong Frederik III brev om, at »eftersom stor uskikkelighed udi vor købsted Varde begås, idet skovboerne om 2. og 3. påske- og pinsedage der vognredskab og anden træfang på de tider, gudstjeneste udi kirkerne forrettes, hvor heden og mange af næst omliggende len og herreder sligt at købe sig mere begiver, og således gudstjeneste såvel af de købende som sælgende forsømmes,« så afskaffes slige markeder om helligdage, men i stedet for må de holdes den følgende fredag. – I sin glæde over brevet tilføjer borgmesteren: »Gud give mine efterkommere ville og nu rette dem

derefter og holde derover med sådan flid, som jeg haver været om den at forhverve.«

Efter Torvets udvidelse og indtil 1883 holdt skovboerne til på Torvet på de to store krammarkeder: mid-sommermarkedet og mikkelsmarkedet. Deres varer var nu mest træsko. I Fra Ribe Amt for 1968 kan man læse en interessant skildring af skovboerne og træhungeren på Vardeegnen.

Til Skovbogade sluttede sig *Savkulen*, nu *Lundgade*, der i en bue strækker sig hen til Østerport. Det var tidligere en åben plads, hvor kævler og større stykker træ blev tilsavet. I en fordybning, en kule, i jorden stod den ene af de to mænd, der trak langsaven. Det var lettere at få et stort træstykke anbragt over kulen end få det op på et savlad.

Østergade bar det mærkelige navn *Hugormegade* eller som i 1650 blot *Ormegade*, så her har nok på et tidligt tidspunkt været rigeligt af dette kryb. Måske har lyngheden fra Arnbjerg strakt sig herind, da gaden fik navnet. Sidst i 1700-tallet kom navnet *Østergade* i brug ved siden af *Hugormegade*, og til sidst blev det nye navn enerådende. Som alle gamle gader var *Østergade* meget snæver, og det blev farligt, da nutidens trafik satte ind. I 1934 blev den udvidet og reguleret, efter at en kone var rullet til døde op ad en husfacade af en lastbil, der var tvunget stærkt til siden for at undgå en anden påkørsel. Også *Storegade* blev udvidet; som i *Østergade* blev en husrække trukket tilbage. Dette kunne lade sig gøre, da der bag husene ofte skjulte sig yndige småhaver.

Trafikken fra *Nørreport* kunne ad *Nørregade* ledes ned til *Vestergade* og videre til *Torvet*.

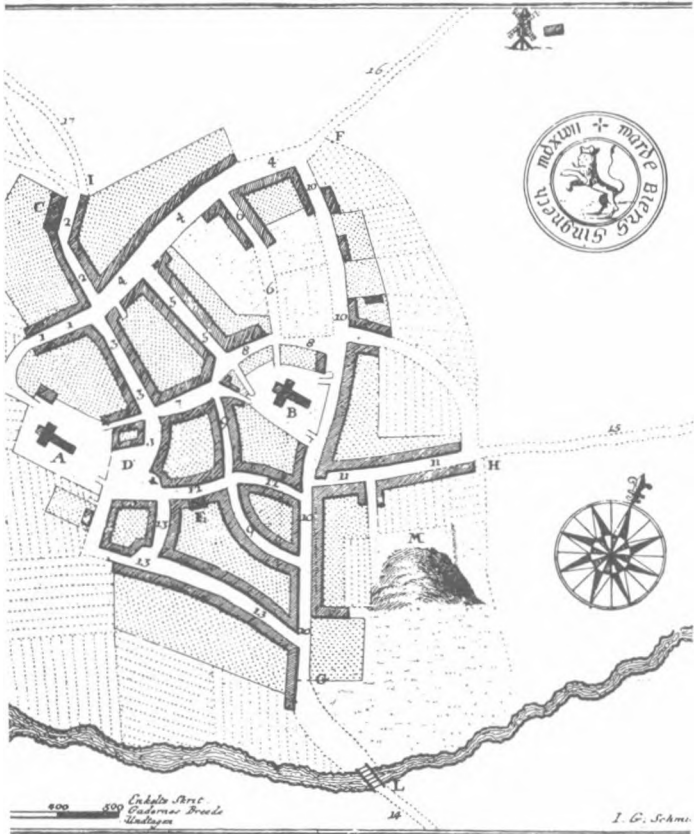
Som *Kallundborg* havde *Varde* sin *Slippe*. Mens disse gyder i *Ribe* havde udspecialiseret sig i *Skomager-*, *Brede-*, *Skiden-* og *Smalslippe*, var vor *Slippe*

hos Resen ikke sammensat med noget andet navn. Dog hed den vistnok *Fiskerslippen*. Senere fik den ialt fald navneforandring til *Fiskergade*. Selvfølgelig har fiskerne også boet her, mens den blot hed Slippen. Varderne nøjedes ikke blot med at fiske i åen. De fiskede også ved de store vestjyske fiskerlejer Sønder- side i Ho sogn og Vesterside, d. v. s. Vejrs. I middelalderen sendte de endog to skibe med 15 mand til Helgoland, hvor de deltog i et storslået sildeeventyr ved øens kyster. I det hele taget hører de gamle byers Fiskergader – plateae piscatorum – til byernes ældste.

Varde har endnu sin *Spigerborgade*, mens Ribe har sat dette gadenavn overstyr. Det har ikke noget med borg at gøre, men er som Vimmelskaftet en på midten bøjet gade, mindende om snedkerens bor med det krumbøjede skaft. Endnu i forrige århundrede havde Spigerborgade ikke brolægning. Den kaldtes *Skidneslippen*, og det ikke uden grund, da den endog ind i århundredets sidste halvdel lå i et værre pløre store dele af året. Dengang var en del af Torvet heller ikke brolagt, men det skyldtes nok, at stykket tidligere havde været kirkegård. Det var hjørnet, hvorpå rådhuset nu ligger. Her optrådte kunstberidere, når de gæstede byen, og her opslog de deres telte.

Med tilsvarende trofasthed som ved Spigerborgade har Varde holdt fast ved navnet *Kræmmergade*, hvor byens matadorer, storkøbmændene, i sin tid boede i rummelige købmandsgårde, men selvfølgelig har de også været at finde i Skovbogade og vel flere steder. Kræmmerne kunne nemlig tillade sig at bo rundt omkring i det middelalderlige bysamfund, eftersom de ønskede det, og der kunne blive plads til dem. Anderledes var det med håndværkerne. Her måtte hvert håndværks udøvere slå sig ned i sin egen gade – vel dog med enkelte undtagelser. Her i Varde finder vi

Gamle gadenavne i Varde

Varde 1768. Efter Danske Atlas. A. St. Jacobi Kirke. B. St. Nicolai Kirke. C. Hospitalet. D. Torvet. E. Rådhuset. F. Nørre Port. G. Syndre Port. H. Østre Port. I. Westre Port. K. 2de Banker i Aaen, kaldet Skanserne med vedliggende Laxegaarde (udeladt). L. Broen over Aaen. M. En stor Banke kaldet Arnberg. Gaderne: 1. Gryder Gade. 2. Hospitals Gaden. 3. Wester Gade. 4. Nørre Gade. 5. Nicolai Kirke Stræde. 6. Spegerboer Gade. 7. Nicolai Kirke Gade. 8. Smede Gade. 9. Fiskergaden med Slippen. 10. Skouboe Gaden. 11. Øster eller Hugorm Gaden. 12. Kræmer Gaden. 13. Broe Gade. 14. Landevejen til Riibe. 15. Vejen til Lunderup. 16. Landevejen forbi Lyhne til Wiborg. 17. Vejen til Grydvadmølle. 18. Vejen til Ianderup (tallet udeladt).

derfor en *Smedegade*, hvortil Hefaistos' lærlinge var henvist på grund af brandfaren fra essens flammende bål og fra glødende jern. Her har gaden da også listet sig omkring Nicolaj kirkegård, fjernt fra de stråtækte bindingsværkshuses farlige naboskab. Det minder om forholdet i Århus, hvor smedene byggede langs kirkegårdens ringmur. Men *Smedegade* nævnes ikke 1661. Den var da en del af *Kirkegangen*, der svarer til den nuværende *Smedegade*. På grundplanen i Danske Atlas har vi *Smedegade* ved kirkegården, mens resten af *Kirkegangen* da hed *Nicolai Kirkegade*. Det var jo Nicolaj kirke, gangen stiledede imod. *Nicolai Kirkestræde* nævnes 1768, men ikke 1661. Dog er der på Resens kort vist en begyndelse til en gade, men kun en blindgade. I de følgende år er den altså ført helt igennem over til Nørregade. Men denne blindgade kan lige så godt være Spigerborggade; mere nøjagtigt er kortet nemlig ikke. I forrige århundrede kaldtes strædet *Halmslippe*. Selv om her måske nok har været rigeligt med strå fra avlsbrugernes kornhæs og halmstakke, stammer navnet antagelig fra en af gadens beboere Peder Halm (Hallum), som gennem mange år fra sidst i 1700-tallet og endnu under den store brand 1821 besad strædets største gård, der dog ikke udgjorde mere end 12 fag hus med siden til gaden og et 6 fags hus med gavlen til gaden. Han var »avlsmænd«, mens gadens øvrige beboere, på en enke nær, var småhåndværkere og arbejdsmænd. Peder Halm har åbenbart ved sin langvarige bofasthed gjort, at man har kaldt strædet hans slippe.

Grydergade lå i byens udkant. Det var »for ildens farlighed og byens nytte«, at grydestøbere måtte holdes i passende afstand. Den er afsat på Resens kort, men han har fejlagtig ladet den være en del af *Slots-gade*. I forrige århundrede blev gaden almindeligvis

kaldt *Alesting*. I en avisartikel for en del år siden blev det hævdet, at navnet stammede fra, at man stangede ål i et lille vandløb i gaden! – Det var en plausibel forklaring, hvis der virkelig havde været et vandløb der! Men et kort fra ca. 1835 viser, at den lille rende fandtes et stykke vest for gaden! Derimod har afdøde fru apoteker Friis fortalt, at hun huskede, at Grydergade endnu i forrige århundrede kun havde een rendesten og det midt i gaden. Har man end ikke kunnet stange ål der, har man vel nok kunnet »stikke gedder«, hvis man i fugtige perioder ikke havde støvler på! Ialt fald er det nok denne stinkende rendesten, der har givet anledning til øgenavnet.

1661 svang Grydergade sig ind forbi latinskolen (senere kordegnebolig, nu parkeringsplads) langs vestsiden af Jacobi kirkegård hen til Slotsgade. Efter sven-skekrigene forsvandt den sydlige del. Da kirkegården 1810 flyttedes, drejede Grydergade sig i en bue hen langs selve kirkens sydside.

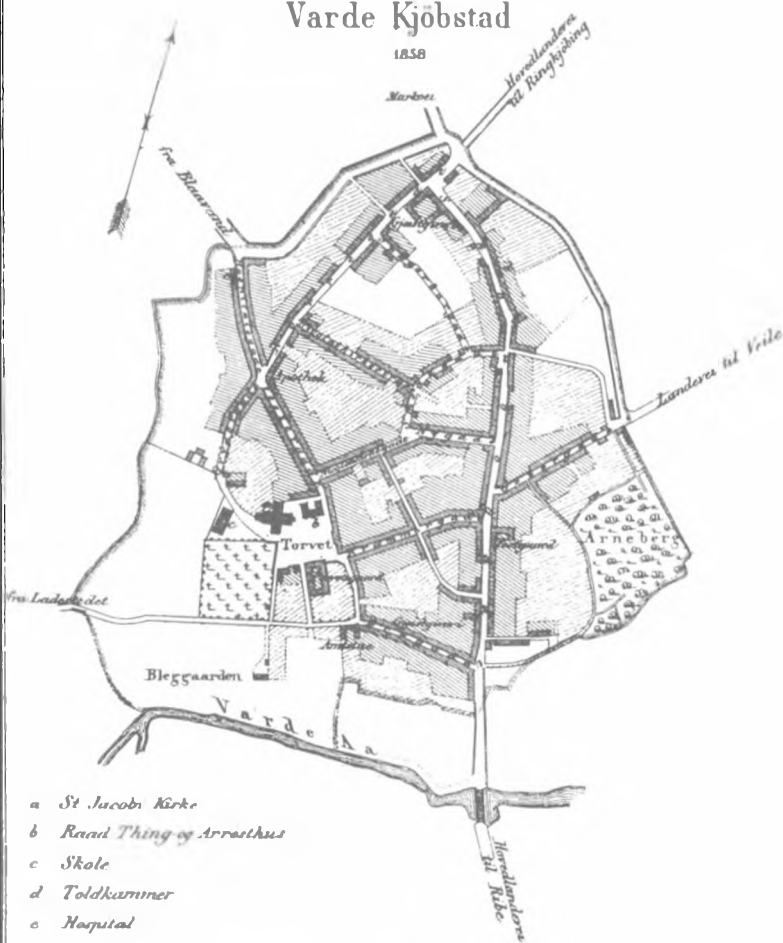
Forøvrigt var der en ålegård og en laksegård tæt ved slotsbanken og endnu en ålegård ind mod *Bleghaven*, hvor *Bleggården* senere byggedes. Resens kort kalder *Bleghaven* for *Blegdammen*. Korttegneren var en genueser Gotthard, der havde sin broder med som hjælper. Fra 22. til 25. marts 1661 arbejdede de to med »at måle og afridse byen«. Vi må lige erindre os, at man dengang benyttede den julianske kalender, som i disse åringer var 10 dage bag efter, så 22. marts svarer til 1. april efter vor tidsregning. Selve tegningen bekræfter, at genueserne var her om foråret. De har nemlig aftegnet lærredet liggende på bleg (ved nr. 9). Om foråret virker solen og luften særlig skarp, så man fortrinsvis benyttede denne tid til blegning. Det hedder da også hos Chr. Winther: »Hvor Blegpladsen skinner i Foraarets Tid«. Når en rulle lærred var vævet, blev

det kogt i askelud og så lagt ud på et græsstykke og spændt ud ved hjælp af småpinde, fastgjort til tråde langs lærredets kanter, så det kunne ligge glat og blive ens bleget overalt. En gang daglig skulle det overhældes med vand, hvorfor blegepladsen lå i nærheden af en vanding eller en dam. Derfor brugtes navnet Blegdammen eller blot Dammen, som vi kender det fra Ingemanns aftensang: » – paa Dammen fjerne Vogter gaar og lover Herrens Navn«. Vogteren skulle passe på lærredet, så tyve ikke stjal det, eller dyr grisede det til.

Bleghaven lå oprindeligt et andet sted. 1627 var det i engen, hvor det nylig nedrevne hotel Phønix i 1913 blev bygget (nu servicestation). Det var byen, der havde udlagt Bleghaven til sine borgeres brug. Men under Carl Gustavkrigene var den kommet i stor gæld til borgmester Stefan Nielsen, og 1677 måtte den for at få gælden betalt udlægge den gamle Bleghave med flere enge til borgmesterens arvinger. Men en Bleghave var uundværlig i hine tider, og vi ser altså, at længe før afståelsen havde de Varde borgerinder fået en anden, nemlig den Gotthard tegnede.

Næsten hver gammel by har sin *Brogade*, og Varde har også sin. Nogle har fået navnet, fordi gaden førte ned til en skibbro eller en almindelig færdselsbro. Det sidste er tilfældet i Saksøbing. Andre steder stammer navnet fra gadens belægning med sten. Ikke så nær alle middelalderlige gader kunne prange med stenbro. Nogle var belagt med planker. For ikke længe siden blev der foretaget udgravninger til fjernvarme i vor Brogade. Jeg kiggede da forgæves efter brosten eller gammelt træværk. Skulle den som foran antydte have fået navn efter, at den førte direkte fra Torvet til Varde bro, før Skovbogade forlængedes? Brogade startede nemlig helt oppe ved Torvet. I så fald har den i sin tid været byens hovedgade. Ved Brogade lå et middel-

Kort
 over
 Varde Kjøbstad
 1858

- a) *St. Jacobs Kirke*
- b) *Raad Thing og Arresthus*
- c) *Skole*
- d) *Toldkammer*
- e) *Hospital*

Kort over Varde Kjøbstad 1858. a) St. Jacobi Kirke. b) Raad Thing og Arresthus. c) Skole. d) Toldkammer. e) Hospital.

alderligt fæstningstårn, et *Barfred*. 1656 nævnes »udi Brogade Knud Skrædders gård«, og derefter nævnes »en stor gårdsted, kaldes Barrefred, nu ganske øde«. Endnu 1706 kaldes toften Barfred, og det oplyses, at den mod syd gik til Varde A. Fæstningen har således passende kunnet bevogte en overgang over åen. Det er atter noget, der taler for, at Brogade havde navn efter en bro over åen.

Torvegade er først sent blevet navn på en del af Brogade. Ganske vist nævnes en *Torffgade* 1650, men om noget ganske andet, nemlig om ejendommene ved Torvet. Man ser det bl. a. deraf, at den rige borgmester Jacob Bjørnsen boede i denne Torvegade, og hans gård lå, hvor hotel Varde nu er (Torvet 3). Også rådmand Jens Nielsen nævnes ved denne gade, og hans enke, og sikkert også ham selv, boede i et stort hus ved Torvets modsatte side, det var det, der langt senere købtes til rådhus. Ganske vist nævnes også borgmester Hans Nielsen Arnsberg i *Torffgade*, han boede på hjørnet af Kræmmergade og Brogade, men gården var dog i forbindelse med Torvet.

I 1600-tallet og sikkert tidligere var Brogade stenlagt, men både Jacob Bjørnsen, hvis grund strakte sig ned langs gaden, og hans forgænger både som borgmester og ejer af gården, Otte Rasmussen, indplankede hver et stykke af gaden, så den på den måde blev ganske smal, og det kom til at gå ud over kirkegængerne fra Brogade. De henvistes da til nuværende *Rådhusstræde*, men 1648 klagede de over, at det var en ful, skiden og besværlig vej. Jacob Bjørnsen havde »et pri- vet« ud til denne Kirkegade, og der lå »en stor hob møg og skarn på samme gade, kirkegængerne til spot og fortrængsel«. I det hele taget var Varde nok lige så urenlig som andre byer på den tid. Alene det, at borgerne, der jo var avlsbrugere og havde deres agre lig-

gende spredt i alle tægter rundt om byen og derfor måtte køre på kryds og tværs efter portene eller åbninger i voldene med gødningen, når den skulle nedpløjes, ville tilsnavse gaderne, også svinene, der gik og snaskede i gaderne, bidrog dertil. De skulle være krøgede, ellers vankede der en mulkt på 4 skilling, og gjorde de skade, skulle den erstattes. Uden for portene måtte løsgående svin slet ikke findes, men de måtte tøjres på vejene. Rendte de løs, skulle markmanden sætte dem i »Byens Gjemme« (fold).

Med hensyn til stenbro skulle hver vedligeholde den ud for sin grund. Men den fandtes slet ikke i alle gader, for 1757 hedder det, at der »bør og, så snart ske kan, ligges stenbro«, også på steder, byen bør lægge den. Stenene var små utilhugne kampesten, i midten af gaden var der sine steder flade radsten. Rudy Sørensen fortæller efter sin fader for tiden omkring 1885: »Det holdtes for vigtighed at passere midtvejs ad gaden, og unge mennesker og folk, som ikke var barmefødte her, som stoltserede langs radstenene, kaldtes for lapsede, petitmaitres og vigtigmagere«. »Borgmesterstene« kaldtes de andetsteds og var nok oprindelig lagt til gavn for den almindelige fodgænger.

I sidste halvdel af 1700-tallet blev Bjørnsens gård præstegård, og den indsnævrede del af Brogade fik navnet *Præstestræde*. Først 1876 skete der en regulering, idet præstegården måtte afgive over 1000 m² af den tidligere ranede jord, og samtidig fik gaden navnet *Torvegade*.

En af Brogades børn: Ludvig Markussen, senere smedemester i Oksbøl, har i sin lille bog »Erindringer fra Brogade« (1934) fortalt om gaden, som den var for ca. 100 år siden. Den var brolagt med almindelige kampesten (piksten) og meget ujævn, der var store rende- sten på hver side, og det kunne »dengang godt gøres

nødig, da alt vandet fra Torvet, Kræmmergade, Smedegade og en del af Vestergade skulle gennem Brogade for at komme ud i åen. Ved et stærkt tordenskyll var gaden da ofte som en å med stærkt fald. Drengene havde her en fornøjelse af at vade igennem gaden med stærkt opsmøgede benklæder, og da de fleste ejendomme lå meget lavt, var det ofte, at vandet flød ind i husene; det tog alle som noget, der ikke kunne være anderledes (kloakker kendtes aldeles ikke). Vandet fortsatte gennem gaden og i to store stenkister, der gik tværs over Storegade (Skovbogade) og derefter forenedes i et stort udløb til en grøft, der fortsatte til åen. Over de to stenkister var der lagt svære planker, der hvilede i nogle stærke jernbøjler.

Ved siden af tandlæge Kochs nuværende ejendom lå en efter Brogadeforhold ret stor gård med en rundbuet dobbelt gadedør. »Uden for døren var på hver side anbragt firkantede tilhuggede sten, en på hver side, ca. 1 alen i firkant. Der tilbragte familien og naboer mange ledige timer om sommeraftenerne med samtaler«. Det må have været en slags mindre bislag.

En *Slotsgade* i Varde må være gammel. Slottet, navnet minder om, er Vardehus. Borgen lå som nævnt oprindelig på voldbanken i uføret vest for Pramstedet, men blev i Vardes tyske periode (1202–1395) flyttet ind til det sted, hvor borgbanken nu ligger. Egnens bønder stormede og ødelagde borgen den 2. april 1439 i begyndelsen af den bondeopstand, der kulminerede under Henrik Tagesen. Dog vedblev Vardehus' ladegård at bestå. »Kongsgården« kaldtes den. Den lå tæt ved borganlægget, lidt nærmere byen og var beboet af adelspersoner, som ca. 1556 fik endelig skøde på den, hvorved den kom i privat eje. Noget tyder på, at også denne gård kaldtes Slottet. Den var nedlagt kort før Resens tid.

Længe var Slotsgade ganske øde. På planen hos Pontoppidan findes den slet ikke. Jacobi kirkegård er der det vestligste af byen. Men det havde den ikke altid været. I middelalderen og endnu på Resens tid strakte Varde sig længere mod vest end i 1768. Byens indbyggerantal var nemlig gået stærkt tilbage. Omkring 1640 var der 200 skatteborgere (ca. 900 indb.), men 1657 kun 165 skatteborgere (ca. 750 indb.), og lige efter Carl Gustav-krigene synker tallet yderligere.

Den gamle Slotsgade synes at have strakt sig langs sydsiden af Jacobi kirkegård og lige krydsende Grydergades forlængelse for så uden for de yderste huse at standse ved et byled, »bommen«, der lukkede for færdselen til Pramstedet, byens gamle havn. Det er forkert, når Resen også kalder Grydergade for Slotsgade. Efterhånden forsvandt de sidste af Slotsgades gamle huse, og gaden blev til en vej: *den gamle Pramstedvej*, som den kaldes 1805. Den var vist anlagt i 1700-tallet af Hans Wulff Øllgaard, idet den gik hen over hans jord, Gårdsmarken, d. v. s. en del af Vardehus' jorder; borgerne havde vejret til deres havn, dog måtte de låne nøglen til leddet hos gårdsmarkens ejer.

1805 befaledes det, at købstæderne skulle anlægge kirkegårde uden for byerne. Den gamle kirkegård omkring Jacobi kirke flyttede man da et lille stykke mod syd, hvorved også Pramstedvejen forskubbedes tilsvarende. Senere fik den indtil Vestervold det gamle navn Slotsgade, mens navnet Pramstedvej knyttedes til det nye kvarter længere mod vest. Blot må man huske, at Slotsgade nu findes betydelig længere mod syd end den oprindelige.

Kirkegårdens flytning medførte flere forandringer. Torvet udvidedes hen over de gamle grave, som dog i lang tid respekteredes, om man ellers tør tro kortet fra 1835. Forøvrigt tog man sig det ikke så nær med freden

på kirkegården; kreaturerne tøjredes derinde, og i 1790 stod der en reberbane. Ved flytningen indrettedes *Kirkepladsen* vest for kirken. Desuden anlagdes en vej langs kirkegårdens østside hen til Pramstedvej. Som nævnt lå præstegården en periode, hvor hotel Varde nu er, mellem denne og Sillesens hus førte det førnævnte uhumske stræde ligeledes ned til Pramstedvej. Det var *Mørkegangen*, 1656 kaldet *Kirkegårdssti*, nu *Rådhusstræde*. Skyggefulde træer, plantet af byfoged Fogtmann, har nok givet den navnet. Kun et enkelt træ er nu tilbage. Flere steder i byen var der træer ud mod gaden, således også ud mod Torvet foran præstegården. De er nu forsvundne. Hvor *Mørkegangen* udmundede på Torvet, skulle præsten kort efter 1800 have nedmanet et spøgelse. Det havde om aftenen stået og gloet mellem præstegården og Sillesens hus.

Nicolaj kirke blev nedlagt 1806 (der stod dog rester af bygningen 1830). Ret hurtigt rejstes huse på kirkegårdens grund, så der dannedes en ny gade. Den kaldtes *På Nikolai Kirkegård*, og endnu ind i vort århundrede hed den almindeligt »æ lille *Kjærregor*«. I 1830'erne skrives den dog officielt *Nye Gade*, nu *Nygade*.

Byen var delt i fjerdinge. Et minde herom var *Fjerdningstræde*, der gik fra Østergade bag om købmand Cohns store købmandsgård og have og hen mod Arnbjerg. Strædet fik i forrige århundrede navneforandring til *Skansestræde* og nu til *Skansen*, mindende om Wallensteins skanse på Arnbjerg.

Varde by var omgivet af volddiger. Det var ikke fæstningsværker, men hegn mod accisesnydere og for kreaturer; næsten alle borgere var landbrugere. Digerne strakte sig fra port til port, dog stod Sønderport inden for grænsen, nemlig tæt udenfor, hvor Brogade udmunder i Skovbogade. På Resens kort synes by-

grænsen at forløbe her, men senere flyttedes den mod syd, så »konsumtionsgrænsen« fulgte åen.

Under Carl Gustavkrigene kom en ny skat (en art moms), konsumtionen, og herunder en udvidet accise. Den pålagdes med særlig mange sukkersøde vendinger og skulle kun vare »så længe denne påbegyndte krig og uro påstår«, men kom til at vare i 200 år! Ved byens 4 porte, der havde navn efter verdenshjørnerne, opførtes små bitte huse, acciseboder, hvor en betjent opkrævede accisen, der skulle svares af alt, som førtes gennem portene for at bruges. På Varde museum gemmes nu den kårdestok, »søger«, betjenten jog i hølæs o. l. for at mærke, om der skulle skjule sig toldpligtige varer.

Det statelige navn byporte gjaldt her kun bomme eller trælåger. Under Kristian IV's sidste krig skete det, at »Borgeriet kom i Gewehr« mod et plyndreparti. »Da ved østre led, uddelte jeg mit store horn fuld krudt til borgerne og 16 skålpund bly i kugler,« skrev borgmesteren. Portene var altså også led den gang.

I reglen var accisen udforpagtet. Det gjorde den fæle skat endnu mere trykkende. Forpagteren ville bjerge sig et godt overskud og blev derfor særlig samvittighedsfuld i sin undersøgelse af folks private gemmer. Borgmester Laurids Tordsen havde konsumtionen i forpagtning 1681-91; han havde også forpagtet det konfiskerede smuglergods, en spændende forpagtning. Han drev forretningen så skrapt, at han ikke var yndet i staden. For at spare en betjent tillod han sig at lukke Østerport. Den var dog vist åbnet på markedsdage, så de østjyske handelsmænd har næppe klaget. Byens borgere og egnens bønder tog den myndige borgmester ingen notits af, heller ikke af landsognet, hvis menighed skulle gennem porten til kirke. Af nærboende herremænd var der kun Peder Nielsen på Lunderup, og

det var Tordsens svigerfader, så han har heller ikke protesteret. I øvrigt henviste Tordsen færdselen til Nørreport.

Da kom der andre forpagtere, og så følte fruén på Lunderup sig stærkt generet. Det var Maren Stefansdatter, datter af den kendte Vardeborgmester Stefan Nielsen. Hun kunne en dag ikke komme gennem porten og lod så kuskén køre til »Nørreleddet«. Men her var ingen betjent tilstede, og de måtte holde og vente i frost og kulde. En anden gang fruén ville til kirke, måtte hun »klyffue« over diget. Peder Nielsen forlangte da af forpagteren, rådmænd Laurids Nielsen, at få leddet lukket op. Men rådmændén svarede: »Vorherre havde lukket den . . . Peder Nielsen vidste endnu vel den vej, han havde kørt tilforn!«

Der var en snært eller to i dette svar. Det var jo svigersønnen, der havde lukket leddet og altså var »en lille Vorherre«, og i hans tid havde Peder Nielsen nok kunnet køre uden om! – Nok engang måtte fru Maren kravle over diget og en gang ved Nørreleddet udstå en nærgående undersøgelse af betjentén, der bød dem lukke vognskrinet op, hvorefter han rystede og tumlede med indholdet og greb ned i vognén, bl. a. ved fruéns fødder og ben. Det var for meget. Nu fulgte en proces, og leddet blev lukket op. En lille menneskealder senere er det atter galt. Det var nu Stefan Ehrenfeld, en søstersøn af Maren Stefansdatter, der var herre til Lunderup. Med løfte om »al behageligheds gentjeneste« lovede han at finde sig i ulemperne, men det varede ikke længe. Allerede året efter, 1720, gik han sammen med andre beboere øst for Varde rettens vej for at få »fri indfart . . . for ganske Øster Herreds beboere med deres varer, korn og andet at sælge og forhandle og igen at købe, såvel som alle andre af Fredericia, Vejle, Horsens og omliggende steder, som til

markeder ankom med deres varer«. Det gik altså ikke at lukke en af byens gamle færdselsårer.

Volddigerne kunne ikke forhindre smugleriet. Omkring 1840 tjente Jens Jægum i Toftnæs i en årrække hos købmænd i Varde. Da blev der modtaget mange varer ved diget i Nærheden af Østerport. Det skete i nattens mulm og mørke. Varerne var vel smuglet i land et sted på kysten og kørt med Tyvevejen over Vagtborg dertil. Dem skulle tolderne sandelig ikke have næsen i.

Byens videbrev fra 1757 viser, at hver borger skulle vedligeholde sit tildelte stykke af volddigerne. I pløje- og høsttid brød man blot hul på diget, »hvor samme af gammel tid har været«, for at komme ud til marken. Man skulle lukke det igen eller have et led »stændigt« for kørselen.

Uden for volddigerne nord for byen stod den berømte *Varde galge*. Byens smertensbarn, vandmøllen, blev nedbrudt 1651 og først 1701 byggedes en vindmølle, den flyttedes først til Arnbjerg og senere til et sted tæt ved Nørreport og Ringkøbing landevej (hvor museumsinspektør Knud J. Krogh nu bor på Møllevej). Det var byens jord. Her fandtes nemlig Vardes *Rendebane*, en langstrakt bane, der fra byen førte et stykke forbi møllen. Dystløb og væddeløb må da tidligere have hørt til vardensernes forlystelser. 1757 tilfaldes det udenbys gæster at lade deres heste »bede og græsse« på Rendebanen, mens deres korn blev malet.

Ved udskiftningen af Varde Kær 1778 anlagdes *Kærvej*, der dog længe var ubebygget.

1851 ophævedes accisen, og 1852 sprængte København sine snærende volde, og med stor hast rejstes voldkvartererne. Det varede længe, inden det tilsvarende skete i Varde.

Aneberggade var dog kommet før 1858, hertil kom

senere *Anebergstræde*, men det var inden for bygrænsen. På *Vejlevej* eller *Østervejen* rejste Friboligen sig, og byfolk slog sig også ned på »markerne«, Vester-, Øster-, Nørre- og Søndermarken. Sidstnævnte sted var der både fattiggård og statsbanegård. Og *Søndervarde* syd for åen voksede frem. Men ellers var der 1890 kun en såre ringe begyndelse til voldkvarterer. Der var *Vejen mellem Nørre- og Østerport* med *Spadseregangen* og *Vejen mellem Vester- og Nørreport*, men ved begge kun få huse.

Efterhånden blev det for besværligt, at ikke alle gader havde rigtige navne, og byrådet nedsatte da et udvalg med sagfører Harck som formand til at foreslå navne til disse »udøbte« gader. 5. juni 1894 behandlede byrådet indstillingen og vedtog, at spadserevejen forbi præstegården fik navnet *Vestervold*, vejen mellem Vester og Nørre Port *Nørrevoldgade*, vejen mellem Nørre og Øster Port *Østervoldgade*, vejen forbi Trappehusene, der var opstået på skråningen ved Østerports accisebod, *Voldsti*, og landevejen gennem Sønder Varde *Søndergade*. *Fjerdingssted* (Fjerdingsstræde) fik navneforandring til *Skansestræde* efter Wallensteins skanse på Arnbjerg, og Brogades forlængelse blev til *Slotsgade*. Til Østervejen forbi ligkapellet foresloges navnet *Kapelvej*, men beboerne ønskede et andet, og så blev det *Lundvej*. Passagen fra Skovbogade til Kræmmergade skulle fortsat hedde *Slippen*, men også her ønskede beboerne et andet, og ved et følgende møde bestemtes det da, at den så skulle hedde *Fiskergade*. Ellers bestemtes det, at de veje, der i daglig tale nævntes *Pramstedvej*, *Kærvej*, *Ortenvej*, *Lerpøtvej*, *Frisvadvej*, *Arneberggade*, *Hjertingvej* og *Gellerupvej*, fortsat skulle beholde disse navne. Det var foreslået, at Skovbogades forlængelse fra Brogade til Hjertingvej skulle hedde *Sønderbro*, men man vedtog,

at kun stykket fra broen til Hjertingvej skulle hedde sådan. Endelig vedtog man at anskaffe »øjnefaldende gadeskilte« på kommunens bekostning.

Det havde været bedst, om denne navngivning var standset med dette, men ved næste byrådsmøde, 2. juli, fortsatte man, og der vedtog man efter langvarig debat det mindre heldige, at det gamle poetiske Skovbogade skulle forsvinde for det almindelige Storegade, skønt Harck ønskede, at Vestergade skulle hedde Storegade, det navn, den tidligere havde båret. Men hans forslag fik ikke flertal. Det gale var, at folk så småt havde begyndt at kalde Skovbogade Storegade. Og »sprogbrugen er sprogløven«, som Rasmus Kristian Rask sagde. I dette tilfælde ville det dog have været smukkest at lade loven sovel. Også Hospitalsgade slettede man, den blev nu en del af Vestergade, og som nævnt måtte Slippen vige for Fiskergade.

Vejen forbi pigeskolen foreslog Harck skulle hedde *Alderslyvej*, men det forkastedes til fordel for *Skolevej*. Endelig vedtog man, at Aneberg skulle vige for det gamle *Arnbjerg*. Savkulen havde forinden fået navneforandring til Lundgade.

I dette århundrede har Varde strakt sit gadenet til alle sider med veje, boulevard, alleer, stier og stræder. Men de gamle gadenavne er stadig noget for sig. De er, som Hugo Matthiessen har sagt det, stadens gamle arvegods, et ofte både poetisk og intimt bindeled til fordums tider.

Kilder: Hovedkilden er C. Lindberg Nielsen: *Varde Bys Historie* (1942). Endvidere: Hugo Matthiessen: *Gamle Gader* (1917), samme: *Torv og Hærstræde* (1922). Ludvig Markussen: *Erindringer fra Brogade* (1934), Rudy Sørensen i *Vardensersamfundet*, April 1968. Kirsten Agerbæk i *Arb. Ribe* 1968, 125 ff. C. Lindberg Nielsen i *Arb. Ribe* 1939, 61-77. J. Hedegaard Christensen i *Jy. Sml.* 5. rk. I 100-31. Spare- og Lånekassen for Varde og Omegn

H. K. Kristensen

1850-1950. Chr. P. Christensen i Vestkysten 23. juni 1970. L. Emil Christensen i Ribe Amts Tidende 23. feb. 1928 med indlæg i flg. nr. af H. K. Kristensen, H. P. H. Novrup og red. Kjelst. Varde Bysbog (LA Viborg). Varde Brandtaksationsprot. 1791-96, do. 1818-27 (LA Viborg). Nørholm Stamhus: Domme og retssager 81, 12. Tv. 1692 og 6/5 1720. Folketællingen 1890 (RA). N. Madsen: Et Rids af Varde By 1860-70 i Ribe Amts Tidende 1932, 3. juni ff., referat af byrådsmøder sst. 6/6 og 4/7 1894.

Småstykker

RIDEFOGDEN PEDER BYRGESEN OG FORTUNA

Da Kristian IV havde besluttet sig til at anlægge en by i den lave fugtige marsk ved Elbens nordbred, drøftede han med en »Marschhauptmann«, hvordan man bedst skulle udføre det vanskelige arbejde. Marschhauptmannen gjorde gentagende opmærksom på forhindringerne, vanskelighederne og risikoen, hvad der åbenbart ikke var efter kongens hovede, og manden sluttede med at sige: »Nu ja, glücklich Se dat, so glücklich Se dat!« Irriteret af de mange indvendinger skulle Kristian IV have svaret: »Dat schall glücken, und dat mutt glücken, und denn schall et ok Glückstadt heten!« – Således beretter overleveringen.¹⁾

Det lykkedes. Og byen fik navnet *Glückstadt*, sådan hedder den allerede i fundatsen 1617. Og i byens våben anbragtes et billede af lykkens gudinde, den romerske Fortuna.

Endnu den dag i dag står en vimpelbærende Fortuna i Glückstadts farvestrålende byvåben, nemlig på en forgyldt kugle med blå baggrund og holdende en hvid vimpel over hovedet.*)

Den kongelige Fortuna vakte opsigt i datiden og virkede inspirerende og forbilledligt, hvad der i det følgende skal fremdrages et eksempel på.

Ridefogden over Riberhus len, *Peder Byrgesen*, brugte et signet, hvis tegn svarer ret nøje til gudinden

*) Jeg skylder arkitekt Sven Fritz, Århus, tak for denne oplysning.

Peder Byrgesens segl 1644, 5/2 stor.

fra Glückstadt. Man ser det på hosstående fotografi, der er taget af hans segl i Skast herreds tingbog. Når nye tingbøger skulle autoriseres, var det lensmandens opgave at gøre dette, i reglen ved at indskrive autorisationen på bogens første side. Var lensmanden forhindret, blev det besørget af ridefogden. Det var således tilfældet med Kærgård birks tingbog, som Byrgesen autoriserede på snapstinget (11. januar) 1655 og »igen-nemdraget og forseglet« overdrog til tingskriveren. Det skete ligeledes med Skast herreds tingbog på snaps-tinget 1644. Den igennemdragne snor forseglede han på en af bogens bageste sider, og der findes seglet endnu.

Byrgesen har benyttet et signet i ret lille format, kun 8 mm højt. I fotografiet er seglet forstørret $2\frac{1}{2}$ gang. Under Byrgesens forbogstaver P. B. fremtræder skjoldet ret tydeligt med den nøgne Fortuna svingende vimpelen over hovedet. Af jordkloden ses ikke ret meget, kun en lille del i skjoldets spids. Pladsen tillod ikke at gengive mere. Også dele af den forseglede snor ses.

Byrgesen og hans signetstikker har givetvis benyttet motivet fra Glückstadt som forbillede, dog næppe det

fra byvåbenet. 1619 oprettede Kristian IV en kgl. mønt i byen, idet han da gav en portugisisk jøde, *Albert Dionis*, tilladelse til at slå mønt mod en afgift. Romerne rejste ikke blot templer, altre og statuer for Fortuna, men satte ofte hendes billede på kejsertidens mønter. Herfra har Kristian IV eller møntmesteren vel fået

Speciedaler, Glückstadt 1623.

ideen til også at lade Fortuna optræde på Glückstadt-mønter. Dionis gik i alt fald over til at slå speciedalere, visende Fortuna. Han slog sin første Fortunamønt 1623. Gudinden ses nøgen med flagrende hår og en bølgende vimpel, hvis øverste ende hun holder i højre hånd højt hævet over hovedet. Vimpelen danner først en bølge til venstre for hende, går så bag om kroppen og danner dernæst en ny bølge ved hendes højre side, hvorefter dens snip svinger til venstre, hvor hun fastholder den med sin nedadførte venstre hånd. Hun står med begge fødder på en kugle, d. e. jordkloden, symbolet for, at hele verden er afhængig af lykken. Derimod bærer hun ikke tegnet på lykkens omskiftelighed – vinger på fødderne.

Mester Albert virkede til 1630, hvorefter mønten stod stille til 1640, da en ny møntmester tog fat, også

han slog specier med Fortuna, således den smukke mønt fra 1641, som bl. a. er gengivet i Kirsten Bendixens Danmarks mønt, s. 70. Gudinden har nu fået et flagrende lændeklæde. Hun svajer mere og mere yndefuldt mod højre og står kun med den ene fod på kuglen, mens den anden er ført løftet bagud. Vimpelens øverste ende holder hun nu i venstre hånd højt over hovedet, og den danner kun een bue til højre for hende ned til hendes højre hånd.

I Peder Byrgesens segl står Fortuna på begge fødder ligesom på mester Alberts mønt fra 1623, ligeledes er det højre hånd hun holder højest, dog når den ikke op over hovedet. Det tillader det lille billedfelt ikke, selv om man ikke kan sige, vimpelen danner to bølger, ombølger den dog kroppen på begge sider, og den når op over hovedet. Det må da være specieren fra 1623, der er forbilledet.

Var Byrgesen da en sådan lykkens pamfilius, at der var grund til at føre et sådant mærke?

Sandsynligvis har han selv følt det sådan. Tre brødre Byrgesen, fødte i Torup præstegård i det fjerne Strø herred, kom her til amtet, en af dem, Jens, blev herredsskriver i Skast herred og boede under fattigdom i *Myrtue, Hostrup sogn*, ja, døde i armod, en anden broder, Niels, der først var på *Sønder Hebo, Janderup sogn*, og senere i *Myrtue* gik det nok bedre, men vist heller ikke særlig godt.

Peder Byrgesen gik det helt anderledes. Han var 1635 blevet slotsskriver og slotsfoged på *Riberhus* og må ialt fald dengang have haft et signet. Han har vel følt det som en lykke at få denne stilling. 1639 blev han ridefoged, og 1641 fæster han $\frac{1}{2}$ krongård i *Sønder Hebo* og blev kort efter gift med den 19-årige *Anna Nielsdatter Hebo*, datter af den betydelige studehandler, rådmand i *Varde* og fæster af *Store Hebo*

Byrgesens bomærke på altertavlen i Janderup kirke.

Niels Andersen og hustru Ane Nielsdatter. 1643 udtog han to huse i Varde til stedse at være »lossementer« for rigsråderne, når de kom til byen. Det ene var hans svigermoders. Hun blev da forskånet for al anden indkvartering, og det var ikke ofte, der kom rigsråder.²⁾

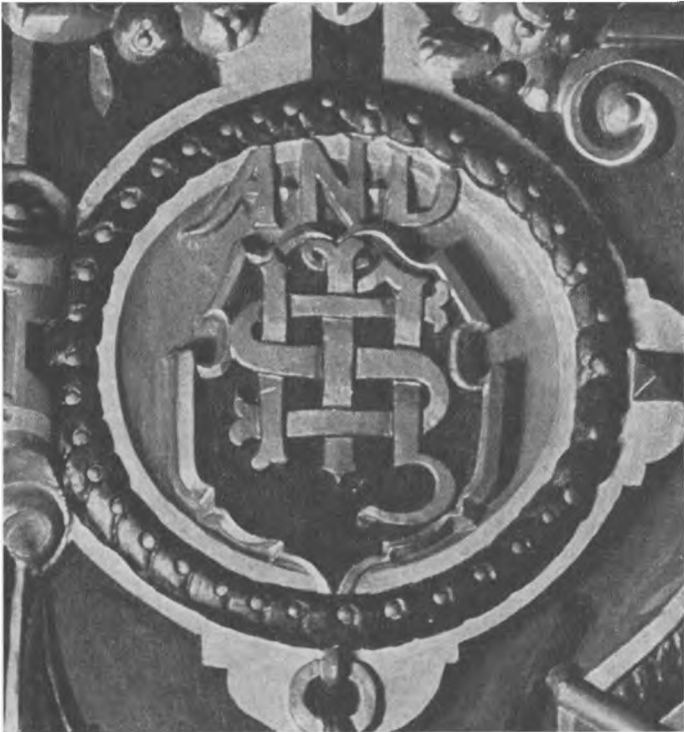
Men »lykken hun vender sig ofte om«. Den unge kone døde i barselseng og blev begravet 5. november 1642 efter at have født et drengbarn, der døde straks efter fødselen.³⁾

Senere blev Byrgesen gift med *Maren Hansdatter Friis*, en datter af den rige ribeborgmester Hans Niel-

sen Friis og hustru Lene Kjeldsdatter. Fortrinlige male-
rier af dem ses i Ribe domkirke. Maren havde været
forlovet med dr. *Joakim Timmermann*, men havde hæ-
vet forlovelsen, hvad der medførte en retssag, der først
synes at være sluttet 1646, hvorfor Byrgesen vel tid-
ligst kan have ægtet hende dette år. Han boede i Ribe
1647, men flyttede i maj 1648 til *Hyllerslev Storgård*.
1650 købte han halvdelen af *Lyne Husted* og *Starbæk*
mølle. 1655 fik han brev på en krongård i Hyllerslev,
han skulle svare sædvanlig skyld af den, men være fri
for ægt, arbejde og soldaterhold. 1654 døde datteren
Lene. 1656 er han provstiskriver, men kun det ene år.
Han ejede en fiskerbåd ved *Sønderside* og fik som
ridefoged sandtolden af en anden og havde desuden
opsigt med strandinger og vrage. I 1643 strandede en
Rostockerskude ud for *Lønne*. Han og svogeren Ste-
fan Nielsen, borgmester i Varde, købte vraget af skip-
peren – naturligvis for en slik. Ved anvendelse af stor
arbejdskraft, indtil 80 mand og 250 heste ad gangen
lykkedes det at få gravet en kanal, og skibet skulle
netop slæbes ud, da en storm rejste sig og jævnedet det
hele. Man tog fat påny, og da var lykken med. Byrgese-
sen fik skibet bragt flot.⁴⁾

Måske er det som en tak herfor, han 1645 skænker
Janderup kirke en ny smuk overdådig udskåret alter-
tavle med et billede, der gennem et mellemlid er en
efterligning af et berømt nadverbillede af Daniele
Crespi i Brera-Galleriet i Milano. Crespis billede er
malet ca. 1625.

Til venstre på altertavlens rammeværk er der udskå-
ret en grøn krans, der omrammer et 21 cm højt cirkel-
felt med Fortuna under bogstaverne PB. Den nøgne
gudinde holder vimpelen med højre hånd, men den
svinges ikke over hovedet. Hun står her på den for-
gyldte jordkugle, vimpelen er hvid med guldkant, og

Anna Nielsdatters bomærke på altertavlen i Janderup kirke.

baggrunden er blå, samme farvevalg som i Glückstadt. Signetets billede er ikke slavisk efterlignet.

På det tilsvarende sted på rammens modsatte side findes hustruens navn og mærke, nemlig AND (Anna Nielsdatter) over Kristi monogram, et sammenslynget IHS (Jesus hominum salvator = Jesus, menneskenes frelser). Annas søster, Maren Nielsdatter, gift med borgmester Stefan Nielsen i Varde, har samme bomærke. Det ses på prædikestolen i Varde Jacobi kirke sammen med initialerne fra hendes og hendes mands navne. Endvidere havde Annas morsøster, Maren

Nielsdatter, gift med borgmester Otte Rasmussen, Varde, ligeledes Kristi monogram som bomærke. Det er anbragt på tilsvarende sted på altertavlen fra 1616 i Jacobi kirke som Anna, Peder Byrgesens, på altertavlen i Janderup kirke. Annas mors mærke er det ikke lykkedes mig at finde, men det har vel været det samme, da både hendes søster og begge døtre har det.

Det ser altså ud til, at mærket har været arveligt på spindesiden i denne slægt, der hørte til Vardes patriciat af borgmestre, rådmænd, rige købmænd og studehandlere. Det er formodentlig Annas mormor, den religiøse Maren Rasmusdatter, gift med borgmester Niels Thomsen, som har indført monogrammet som bomærke. I Tønder og Malmø var borgerlige bomærker arvelige.

Byrgesen var en dygtig og anset mand, der gjorde lenet store tjenester under svenskekrigene. Under Karl Gustavkrigene gav han sognepræsten hr. Søren Pedersen en del gods og deriblandt tre diamantringe til 90 rdl.s værdi, for at præsten skulle passe på dem. Der var lovet præsterne en særlig beskærmelse, men den kom ikke til at gælde Janderup præst og vist heller ikke ret mange andre. Hr. Søren blev nemlig grundig udplyndret af brandenborgerne. Da man havde opdaget, hvem røverne var, henvendte Byrgesen sig til den brandenborgske generaladjutant Osten, og det lykkedes ham at få for 500 rdl. smykker og penge tilbage. Ringene var dog solgt til en guldsmed i Ribe, der havde videresolgt dem med en fortjeneste på 34 rdl., som han senere dømtes til at betale Byrgesens bo.⁵⁾

Krigstiden tog nok hårdt på Byrgesen. Han døde kort efter og blev begravet i en åben begravelse i Janderup kirke.

H. K. Kristensen.

Noter: 1) A. C. Lücht: Glüchstadt, 18. 2) Arb. Ribe 1957, 241-43, 279, 288, Arne Sundbo sst. IV 70. 3) Janderup kirkebog. 4) Kinch: Ribe II 425. Kr. Sk.. Arb. Ribe 1951 620-23. 5) Kinch: Ribe II 405 f, Da Sml II 22, 36.

MIN FØRSTE PLADS SOM NYKONFIRMERET

*Hans Peder Plougstrup er født i Ølgod sogn 29. april 1882 som søn af N. P. Nielsen Plougstrup og hustru. Som 8-årig kom han ud at tjene som hyrdedreng og tjente derefter hver sommer, til han blev konfirmeret, da fik han helårspladser, indtil han 1912 giftede sig med *Kristine Hvistendahl Pedersen fra No* og overtog et husmandssted i *Urup, Grindsted sogn*. Han opdyrkede hede og forsynede ejendommen med nye bygninger, ligesom han også virkede stærkt for husmandsbevægelsen, men i den hårde krisetid 1930, så ægteparret sig nødsaget til at sælge ejendommen. Plougstrup blev nu arbejdsmand og købte et gammelt hus på *Skøde mark* tæt ved *Fitting station*. Alderen og sygdom gjorde sig til sidst gældende hos begge ægtefæller, og 1962 solgte de huset og flyttede ind på *De gamles Hjem i Bække*. Her døde fru Plougstrup 16. maj 1967, 79 år gammel. Hans Peder Plougstrup nedskrev derefter sine minder. Af disse bringer vi nedenstående afsnit:*

Den 18. april 1896 blev jeg konfirmeret i *Grindsted kirke*. Det var en stor dag for mig. Jeg havde fået nyt tøj og nye sko, jeg havde aldrig før haft så pænt tøj. Den brune hoppe blev spændt for kassevognen, og vi kørte til kirken, hvor jeg på kirkegulvet stod som nr. tre. Nu skulle vi så vise, hvad vi havde lært hos præsten. Vi blev afhørt to og to, og det var meget, der blev forlangt af os. Ved konfirmationen kunne jeg udenad Apostlenes gerninger, Jesu lidelseshistorie samt nogle salmer.

Konfirmationsgildet var ikke stort, og det var uden vin og skålen. Gaverne var heller ikke store, de bestod af 75 øre og nogle lommeløklæder. Men jeg var blevet konfirmeret, og det var jeg meget glad for, og jeg tror, jeg var lige så glad for mine små gaver, som konfirmanderne er i dag for de store gaver, der nu gives.

Ja, nu var barndommen forbi, og jeg kunne klare mig selv, og jeg tror også, det var en lettelse for far og mor. Der var nu en mund mindre af den store flok,

der skulle mættes. Jeg skulle nu ud at tjene hele året, og da jeg indtil mit attende år ikke selv kunne bestemme plads eller løn, endsige råde over den løn, jeg tjente, kunne der nok blive en skilling tilovers af min løn til at hjælpe til med derhjemme.

Den 13. april 1896 blev en skæringsdag for mig, jeg skulle nu så småt til at være karl. Mor pakkede mit tøj, og om eftermiddagen vandrede jeg til min nye plads hos Maren og Johannes Elbæk i *Kærbæk*, Ansager sogn, dengang kaldte vi det *Kvie Hede*. Siden den dag har jeg ikke været hjemme mere end to dage ad gangen. Lønnen, jeg skulle have for sommeren, var 70 kr. Ejendommen var et husmandssted, der var ikke andre tjenestefolk end mig. Maren og Johannes havde et barn på 1½ år, desuden boede Marens mor i den vestre ende af huset, hvor der var indrettet soveværelse og stue til hende. Vi gik alle sammen som én stor familie, jeg sov således i samme stue som Maren og Johannes. Langs den ene væg var der to senge, der var adskilt med et højt fodendestykke, ud mod stuen var der stofforhæng, så sengene mindede meget om alkover. Under de to vinduer i stuen var der fast bæk og foran den et langbord.

Besætningen bestod af en hest, en plag, fem køer, to kalve, en griseso samt et par grise. Alt arbejde var vi fælles om, og der var nok af det, både mand og kone var slidere. Jeg kørte meget med hesten, en kraftig rød hest. En dag manden var ude at syne skorstene, han var brandfoged, skulle jeg køre staldgødning ud i heden. Af en eller anden grund blev hesten bange og løb løbsk. Vognen væltede, og jeg lå pludselig oven på sidefjælene. Da jeg kom på benene, var hesten næsten hjemme ved stalddøren. Jeg fik vognen rejst igen, hesten spændt for og fortsatte kørslen. Manden havde stået ovre ved naboen og set det hele. Næste morgen

spurgte han: »Nå, spillede hesten dig et puds i går?« Men samtidig grinede han lidt fedtet, for det var ikke første gang, hesten havde lavet det nummer.

Ved ejendommen var der en mergelgrav. Over mergelen var der muld, sand og ler. Af leret lavede vi den sommer 40.000 mursten, der lige med undtagelse af æltningen blev lavet med håndkraft. Først blev der lidt ned i jorden lavet en æltekule. En stor pæl med store sten udenom blev sat i midten, og i en endnu større kreds blev der også sat sten. Leret fyldtes i rundkredsen, og æltningen foregik med en halv træakselvogn, der for at kunne styres var fastgjort til en træstang, der med den ene ende var fastgjort til midterpælen, og til den anden ende, der ragede ud over yderste stenrække, blev en hest spændt for, og den trak det hele rundt. Leret var meget fedt, klægt, derfor måtte der fyldes 40 børfulde sand i hver kule. Udover at vi havde en stenstryger til at stryge – lave – stenene, gjorde vi selv alt arbejdet. Stenene blev lagt til tørre på jorden i lige rækker, men forinden de var tørre nok til brænding, skulle de vendes, kantes, sættes i revler og til sidst i hus, hvor de stod, til de var tørre nok til brændingen, der foregik i en teglovn. Dermed var arbejdet ikke gjort. Før brændingen skulle der graves tørv, og der skulle lige så mange tørv til brændingen, som der var sten i ovnen. Tørvene gravede vi også selv, og alt ved gravningen foregik med håndkraft. Jeg trillede tørvene fra graven og til tørrepladsen på en kat, det er en lang, lav trillebør, hvorpå der lægges et eller to lag tørv. Tørvene skulle vendes og stuves, før de var tørre nok til at køre hjem og bruges ved murstensbrændingen. Ja, det var et hårdt arbejde begge dele, men det sværeste var den dag, da stenene skulle sættes i ovnen. Jeg satte stenene på en trillebør, manden trillede dem ind i ovnen, hvor en anden mand satte dem. Når ovnen var

fyldt op, blev der tændt ild i den, og der skulle fyres både dag og nat i den uge, fyringen stod på. I den tid, manden skulle sove, var det min tårn at passe fyringen. – Det øvrige arbejde på ejendommen var som andre steder.

Hans Peder Plougstrup.

FÆNGSLET PÅ LUNDERUP

Den rige godsejer *Stephen Nielsen Ehrenfeld* til Endrupholm og Nørholm var siden 1718 og til sin død ejer af *Lunderup* ved Varde. Som fuldmægtig eller ridefoged på gården havde han *Niels Knudsen*, der vist nok er den samme som den *Niels Knudsen*, der 1743–72 var rådmand i Varde, og som i sine sidste år var Vardes eneste magistratsperson. Som fuldmægtig på *Lunderup* havde han tilsyn med fæstegodset. Han fik i 1720-erne at gøre med en ret alvorlig sag.

Lørdag aften den 31. oktober 1722 brændte degnen *Peder Tofts* hus i *Sig* med det meste af hans indbo og midler samt indavlet hø og korn. Det »blev ganske nedlagt i aske, og er stedet desårsag nu øde og bemeldte *Peder Toft* derover geråden i stor armod«.1)

Det viste sig imidlertid, at branden var påsat, og at brandstifteren, »mordbrænderen«, som det hed i den tids sprog, var en karl, *Oluf Hansen*, der tjente hos en gårdmand i Hornelund. Denne gård hørte til *Lunderups* bøndergods. Og da adeligt herskab havde hals- og håndsret over sine bønder, påhvilede det *Ehrenfeld*, der var adlet kort før, at rejse tiltale og få straffen fuldbyrdet, dvs. det blev overladt ridefogden. Mordbrænderen blev da også arresteret og sat i fængsel på *Lunderup*.

16. november fremstillede *Niels Knudsen* ham på Øster-Nør herreds ting »uden tvang eller fængsel, han

fyldt op, blev der tændt ild i den, og der skulle fyres både dag og nat i den uge, fyringen stod på. I den tid, manden skulle sove, var det min tårn at passe fyringen. – Det øvrige arbejde på ejendommen var som andre steder.

Hans Peder Plougstrup.

FÆNGSLET PÅ LUNDERUP

Den rige godsejer *Stephen Nielsen Ehrenfeld* til Endrupholm og Nørholm var siden 1718 og til sin død ejer af *Lunderup* ved Varde. Som fuldmægtig eller ridefoged på gården havde han *Niels Knudsen*, der vist nok er den samme som den *Niels Knudsen*, der 1743–72 var rådmand i Varde, og som i sine sidste år var Vardes eneste magistratsperson. Som fuldmægtig på *Lunderup* havde han tilsyn med fæstegodset. Han fik i 1720-erne at gøre med en ret alvorlig sag.

Lørdag aften den 31. oktober 1722 brændte degnen *Peder Tofts* hus i *Sig* med det meste af hans indbo og midler samt indavlet hø og korn. Det »blev ganske nedlagt i aske, og er stedet desårsag nu øde og bemeldte *Peder Toft* derover geråden i stor armød«.1)

Det viste sig imidlertid, at branden var påsat, og at brandstifteren, »mordbrænderen«, som det hed i den tids sprog, var en karl, *Oluf Hansen*, der tjente hos en gårdmand i Hornelund. Denne gård hørte til *Lunderups* bøndergods. Og da adeligt herskab havde hals- og håndsret over sine bønder, påhvilede det *Ehrenfeld*, der var adlet kort før, at rejse tiltale og få straffen fuldbyrdet, dvs. det blev overladt ridefogden. Mordbrænderen blev da også arresteret og sat i fængsel på *Lunderup*.

16. november fremstillede *Niels Knudsen* ham på Øster-Nør herreds ting »uden tvang eller fængsel, han

forklarede og selv tilstod, at han næstafvigte 31. okt., som var en løverdag aften, klokken ungefehr 7 til 8 tog sin husbonds plag og red på den til Siigs bye, gik hen til Laust Nørgaards brandhus, hvorudi de brander deres sorte gryder²⁾ og tog der to stykker tørv, hvorimellem han lagde nogle gløder, som han af bemeldte brandhus udtog med en ildklemme, som han satte i tagskellingen imellem degnen Peder Tofts iboende hus og et jordhus, som var bygget op i enden til stuehuset og rakte op til tagskellingen, hvor han som meldt ilden satte, og førend han kom derfra og til byleddet i samme by, stod bemeldte degnens hus i brand, og red Oluf Hansen så hjem igen til sin husbond«.

Knudsen spurgte, hvorfor han gjorde sådan en ulykke, og om der havde været tilskyndere eller medvidere. Oluf Hansen svarede, at han var vred på degnen, siden han havde fundet et lam i marken, som degnen sagde var hans. Videre sagde han, at han egentlig blot ville have talt med degnen den aften, men da han kom til Yderik, mødte han Maren Christensdatter af Sig. Hun sagde til ham: »Nu hører jeg, degnen vil i færd med dig ligesom med mig. Han skulle få en ulykke!« Og så rådede hun ham til at tage ild af brandhuset og lægge det i degnens gård.

Nu var der altså én mere at rette søgelyset imod. Maren var da også mødt på tinget. Hun ville aflægge ed på, at det var åbenbar løgn, hvad mordbrænderen havde sagt om hende. Hun ville med troværdige vidner bevise, at hun ikke havde været ude af byen. Hun fik dog ikke lov til edsaflæggelse denne tingdag.³⁾

Sagen blev nu udsat i 14 dage, og da havde Maren fået hjælp af sit herskab, som var Ribe hospital, hvis forstander, *Christian Terkel Hansen*, havde fået herredsfogdens søn, *Knud Jacobsen*, Østergård i Lyne sogn, til at føre sagen. En række folk fra Sig vidnede,

at de ikke havde set Maren tage af by den lørdag aften. Hun havde før aften sammen med sin mand hentet et læs ler til at lave jydepotter af; et vidne havde talt med hende ved hendes kohusdør, netop i mørkningen, og ingen havde hørt hende ønske noget ondt over degnen. Ligeledes vidnede en række Yderik-folk, at de ikke havde set hende i Yderik den pågældende aften.⁴⁾

14 dage efter var det fuldmægtigens dag i retten. Han fremstillede de to mænd, som bevogtede fangen i fængslet. De havde været til stede, da mordbrænderen af præsten blev »eksamineret og i hans kristendom undervist, og da han blev beværdiget alterets sakrament«, da hørte de, han beskyldte Maren for at have tilskyndet til og været medvider til ildspåsættelsen, og at hun havde været på Lunderup og talt med Oluf Hansen. Sluttelig spurgte fuldmægtigen dem, om de ikke »tit og ofte« havde hørt ham foreholde mordbrænderen, at han skulle holde sig til sandheden; hans dom blev lige hård, om han beskyldte Maren eller ej, men dog blev han ved med beskyldningen. Endvidere fremlagde Knudsen en skriftlig erklæring fra degnen, der påstod at have set Maren ved sit hus ulykkesaftenen, klædt i en rød trøje og med en sort hue. En kvinde vidnede også at have set hende dér. Degnen var for øvrigt en ret uheldig person, se min Øster Horne Herred, s. 186 f. Der blev også vidnet, at Maren havde været uenig med degnen om et lam.

Knudsen begærede nu Oluf Hansen straffet efter lovens pag. 991 og Maren Christensdatter dømt som medvider. Den nævnte lovbestemmelse lyder således: »Setter Mand Ild i anden Mands Huus eller Skov med Villie, da er det Mordbrand, og vorder han tagen derved, have forgiort sin Hals, og enten brændes eller steyles, og Skaden gieldes igien af hans Gods, og fyrre-

tyve Lod Sølv til den Skaden fik, og til Kongen lige-saa, og til Husbonden hans Boeslod«.

Marens forsvarer påstod derimod, at det var bevist, at Maren ikke havde været fra Sig by brandaftenen og langt mindre været i Yderik, som Oluf Hansen havde sagt. Og selv aflagde hun ed på, at hun ikke havde talt med Oluf Hansen, siden han kom til Hornelund at tjene, bortset fra samtalen på Lunderup, og hun havde ikke på nogen måde tilskyndet ham til at brænde deg-nens hus.

Derefter udnævnte herredsfogden 8 meddomsmænd, alle fra Nørre herred, da »sagen angår liv«, til at møde om fire uger ved 10 slet for at være med til at afsige dommen. Øster Horne herred, hvori Lunderup og Sig var beliggende, var på den tid forenet med Nørre Horne herred under samme foged og ting. Meddoms-mændene er nok taget fra det andet herred, så man kunne regne med, de var uvildige. Dommen blev af-sagt den fastsatte tingdag, men den er ikke indført på dette sted i tingbogen, og det er ikke lykkedes mig at finde den andetsteds. Det er vel mest sandsynligt, at Oluf Hansen blev dømt til at halshugges og stejles, og at Maren Christensdatter blev frikendt.

Men der er et alvorligt »men« derved! Dommen over mordbrænderen blev næppe effektueret.

Allerede før 30. november var Oluf Hansen forsvun-det fra sit fængsel. Det skulle da ellers være så sikkert, efter hvad den Lunderup foged lod oplyse i retten. Han lod vagtmændene, to lejede husmænd fra Tange, vidne derom. Han fremlagde nemlig på tinget en bøjle, en dobbelt lænke og brudstykker af en lås, som forbry-deren havde været sluttet i. Det oplystes, at til hver af hans ben havde været fastgjort en bøjle med lås og mel-lem bøjlerne en dobbelt lænke, der var slået træ og fjæl for vinduerne, og der var sat lås og lukkelse på døren,

hvor der holdtes vagt, og det var pålagt vogterne at låse hver aften og nat over. – Man får en mistanke om, at vagterne så gik hjem for at sove. Lænkerne, bøjlerne og låsene var nok ikke meget bevendt, for der var anskaffet to nye fangejern med to bøjler og en stang imellem. Men de var ikke taget i brug¹⁵⁾

Det Lunderup fængsel var altså ikke så solidt, som ridefogden gerne ville give det udseende af. Det var jo også det billigste for godsejeren at lade fangen slippe, hvis det kunne ske på en sådan måde, at amtmanden ikke fandt anledning til at gribe ind.

H. K. Kristensen.

Noter: 1) Øster-Nør Horne herreds tingbog 9/11 1722. Den forudgående tingbog er mærkeligt nok kun autoriseret for Nørre herred, men omfatter dog begge herreder. I tingbogen 1722-31 mangler de første blade med autorisationen, også den er registreret som Nørre Horne herreds tingbog, men omfatter begge herreder. — Senere i tingbogen nævnes branddagen som søndag. Søndagen var imidlertid 1. nov., så her må være skrevet forkert. 2) I »æ bråndhus« fik jydepotterne den første svage brænding. Færdigbrændingen skete i »æ ildpøt«. 3) Tb. 16/11 1722. 4) Sst. 30/11 1722. 5) Sst. 30/11 1722, 11/1 1723.

VARDES YNGSTE SOGNEPRÆST

En sognepræst på 18 år, åbenbart en særdeles lovende ung mand! Dog – han var nok sognepræst lønmæssigt set, men arbejdsmæssigt var han kun »degn«, og måske ikke engang det.

Pavestolen, der dengang beklædtes af Innocens VIII, udstedte 17. april 1488 en bulle, hvorefter »sognepræst Jakob Jensen i Varde, som er 18 år gammel, får dispensation til ikke at lade sig præstevi, før han bliver 25 år«.

Året efter hører han atter fra paven: »Klerken Jakob Jensen fra Ribe stift får, skønt han kun er 20 år gam-

hvor der holdtes vagt, og det var pålagt vogterne at låse hver aften og nat over. – Man får en mistanke om, at vagterne så gik hjem for at sove. Lænkerne, bøjlerne og låsene var nok ikke meget bevendt, for der var anskaffet to nye fangejern med to bøjler og en stang imellem. Men de var ikke taget i brug¹⁵⁾

Det Lunderup fængsel var altså ikke så solidt, som ridefogden gerne ville give det udseende af. Det var jo også det billigste for godsejeren at lade fangen slippe, hvis det kunne ske på en sådan måde, at amtmanden ikke fandt anledning til at gribe ind.

H. K. Kristensen.

Noter: 1) Øster-Nør Horne herreds tingbog 9/11 1722. Den forudgående tingbog er mærkeligt nok kun autoriseret for Nørre herred, men omfatter dog begge herreder. I tingbogen 1722-31 mangler de første blade med autorisationen, også den er registreret som Nørre Horne herreds tingbog, men omfatter begge herreder. — Senere i tingbogen nævnes branddagen som søndag. Søndagen var imidlertid 1. nov., så her må være skrevet forkert. 2) I »æ bråndhus« fik jydepotterne den første svage brænding. Færdigbrændingen skete i »æ ildpøt«. 3) Tb. 16/11 1722. 4) Sst. 30/11 1722. 5) Sst. 30/11 1722, 11/1 1723.

VARDES YNGSTE SOGNEPRÆST

En sognepræst på 18 år, åbenbart en særdeles lovende ung mand! Dog – han var nok sognepræst lønmæssigt set, men arbejdsmæssigt var han kun »degn«, og måske ikke engang det.

Pavestolen, der dengang beklædtes af Innocens VIII, udstedte 17. april 1488 en bulle, hvorefter »sognepræst Jakob Jensen i Varde, som er 18 år gammel, får dispensation til ikke at lade sig præstevi, før han bliver 25 år«.

Året efter hører han atter fra paven: »Klerken Jakob Jensen fra Ribe stift får, skønt han kun er 20 år gam-

mel, ny provision på sognekirken i Varde og dispensation til i 7 år ikke at residere ved embedet, dog skal han inden et år lade sig indvi til subdiakon«.*)

At Jakob Jensen fik pavelig provision på sognekirken i Varde, vil sige, at han fik lovformelig besættelse af det ledige embede (om det er ved Sct. Jacobi eller ved Sct. Nikolaj kirke oplyses ikke). Når han blev fri for at lade sig præstevi, blev han også fri for præstegerningen, så længe dispensationen varede, og at han i det andet brev blev fri for at residere ved embedet, vil sige, at han ikke behøvede at bo i Varde, men da han skulle lade sig indvi til subdiakon, en lavere grad af diakon, kunne han blive krævet til at bistå præsten ved gudstjenesten, altså udføre nogenlunde det samme som den senere degn. Ved indvielsen blev subdiakonen da såre symbolsk korrekt overrakt et tomt alterkar og en epistelbog (han skulle gerne læse epistlen ved gudstjenesterne og række præsten elementerne ved nadveren). Konkiliet i Vienne 1311 bestemte, at en subdiakon skulle være 18 år, mens der tidligere var krævet 20–25 års alder. Hvordan hr. Jakob 1488 var 18 år og knap 10 måneder senere 20 år, må vel nok være af den slags regnefejl, der går i den ønskede retning! Subdiakonen skulle leve i cølibat, mens degne måtte gifte sig.

Diakonerne og vel også subdiakonerne var gerne yngre mænd, der på vejen til præsteembedet fortsatte deres studier. Den Varde-præst har da utvivlsomt gået i skole i Ribe. Naturligvis har han måttet af med en god skilling for at få pavebrevene, men han opnåede da også gode resultater ved hjælp af dem.

Selv om den 18-årige ikke i »ungdommelighed« kunne måle sig med f. eks. Bernard Bartholomei, der

*) Citeret efter Acta pontificum daniæ IV.

H. K. Kristensen

11 år gammel fik pavelig provision til kanonikat og præbende i Lund, må hr. Jakob foreløbig betragtes som Varde bys yngste sognepræst. Det var ret almindeligt i den katolske tid, at man hjalp de unge med studierne ved at give dem et kirkeligt embede.

H. K. Kristensen.

Lyngboarv til Historisk Samfund

Vort samfunds trofaste medlem, kunstmaler *Chr. Lyngbo*, der døde 9. dec. 1968, 96½ år gammel, betænkte i sit testamente vort samfund med en penge-gave, der nu er kommet til udbetaling.

Lyngbo var meget taknemlig for heftet »Vestjyske billeder i udvalg«, samfundet udsendte i 1958, og som kom i 2. oplag 1963. Ved flere lejligheder udtalte Lyngbo, at heftet i høj grad havde gavnet salget af hans malerier. Dog var det næppe blot i taknemlighed herfor, han skænkede pengene, men også fordi han meget påskønnede Historisk Samfunds arbejde i det hele taget.

I det nævnte hefte har Lyngbo med sin pensel selv skrevet vestjysk kulturhistorie, og tillige kan heftet tjene som et minde om den gamle kunstner. Redaktør P. Friis har da også som indledning skrevet hans biografi. Både for dette hefte og nu for hans gave vil samfundet stedse have Lyngbo i taknemlig erindring.

H. K. K.

Virksomheden

Det, der især kendetegner det forløbne regnskabsår, er den store tilgang af nye medlemmer, der skyldes formandens initiativ. Det er dobbelt glædeligt, fordi endnu flere derved får mulighed for at fordybe sig i amtets historie og forøge interessen for dets minder, og for det andet kan samfundet påtage sig flere og større opgaver, jo flere vi er. Tilskuddene både fra kommuner og pengeinstitutter er ligeledes forøget, se omslaget s. 2. Samfundet takker alle, der har støttet vort arbejde. Med taknemlighed har det modtaget en arv efter kunstmaler Chr. Lyngbo, Henne.

Årsmødet afholdtes i St. Andst. Formanden, stiftamtmand Edelberg, og kassereren, lærer Manøe Hansen, aflagde beretning og regnskab, der begge godkendtes. Formanden takkede pastor Kelstrup, Malt, som gennem mange år har været revisor, men nu forlader amtet. Vald. Andersen, Bække, Ibsen Sørensen, Esbjerg, og Manøe Hansen genvalgtes til bestyrelsen. I stedet for Verner Bruhn, der på grund af stor arbejdsbyrde bad sig fritaget, valgtes skoleinspektør J. Wilhelm Rasmussen, Andst. Som revisor genvalgtes gårdejer Svend Troelsen og nyvalgtes gårdejer Jens Kusk, Tjæreborg. Ved det offentlige møde holdt Vald. Andersen, Bække, et interessant foredrag om Kongeåens historie.

Forrige år gik sommerudflugten til udgravningerne ved Dankirk, der forklarede af en af Nationalmuseets medarbejdere, og til Brøns kirke, hvor pastor Bjerre fortalte om kirkens historie og dens ejendommelige kalkmalerier, og der sluttedes af ved mindestenen for træfningen mellem bønderne og slesvig-holstenske tropper 1849. I år gik turen til Fyn til Margård, hvor godsejer, oberst C. G. Schøller holdt foredrag om gården, hvorpå han og fruén bød selskabet indenfor og forklarede det værdifulde og interessante inventar, bl. a. de mange portrætmalerier. Derefter mødte man samme elskværdighed på Gyldensteen, hvor ejeren, hofjægermester, greve C. J. Bernstorff-Gyldensteen skildrede gårdens historie, hvorefter han og grevinden foreviste en del af herregården og ledede en tur i parken og gennem det indvundne land

Virksomheden

til Sandagergård. Der sluttedes af i Asperup kirke, hvor sognepræst K. Thaning orienterede. Begge udflugter havde samlet stor tilslutning.

Den ekstra udgivervirksomhed er fortsat med et 3. oplag af Lille vejledning i læsning af gotisk skrift.

Nye medlemmer 1970-71

Esbjerg: Dyrslæge P. Rintza, lærer Mogens Larsen, børnehavelærerinde, fru H. Viltoft, redaktør Thyge Madsen, overlærer M. Andersen, faglærer Jens Brinck, direktør Anders Iversen, pens. overlærer F. Legardt Skov, adjunkt Age Elvig, fru K. M. Mortensen, handelsskolefaglærer K. Eskildsen, overlærer Inger Rosenkilde, civilingeniør A. Hjertholm, Maren Hansen, rektor G. Jensen, ingeniør E. Andersen, ingeniør B. Reinhardt, advokat K. Kristensen, læge Bent Jørgensen, kredslæge H. Alois Widmer, husmoder Grethe Hast, dyrlæge A. Jensen, dyrlæge J. Auken, landinspektør Ove Timmermann, lærer A. Kirkebye Andersen, viceinspektør Kr. Larsen, overlærer S. Randsløv Kristiansen, entreprenør Oskar Nielsen, stadsdyrlæge L. Bjørn Rasmussen, ingeniør S. C. Svenning, ingeniør Jørgen Jessen, lærer L. Søndergård Hansen, børnehaveleder Bodil Skjoldborg, overkirurg, dr. med. E. Lykkegaard Nielsen, tandlæge Mogens Winding, ingeniør Jørgen Pedersen, assistent Grethe Lauridsen, advokat Viggo Revsbech, højskolelærer Willy Schrøder, skoleinspektør Henry Mogensen, ingeniør A. T. Thomsen, pens. skoledirektør N. P. Andersen, fru Ena Kamp, skoledirektør Herluf Rasmussen, børnehavelærerinde Frida Kloft, pastor Sigurd Iversen, læge Richardt Steinmüller, ingeniør Knud Nielsen, civilingeniør Bent Rasmussen, landsretssagfører N. P. Svendsen, arkitekt Hilmar Møller, ingeniør B. Dueholm, lærer J. Dybvad Olesen, skibsmægler Chr. Struckmann, husholdningslærerinde Johanne Rasmussen, direktør Claus Sørensen, overlæge Knud Aagaard, arkitekt H. O. Møller, pastor Carl Lomholt, overlæge E. Funch, landsretssagfører Ignaz Tulinius, konsul Jørgen Hassing, ingeniør J. Skydt Kristensen, seminarieadjunkt Hans Nielsen, sognepræst H. Søndergaard, pastor J. Halatyn, arkitekt Ove Smidt Kristensen, civilingeniør J. Anderskov, lærer Jørgen P. Hansen, tandlæge Allan Rhode, dyrlæge A. K. Anthonius, civilingeniør Aage Henningsen, speciallæge C. Chr. Bager, lærer Bent Iversen, overlærer Gunnar Søvad, revisor Bruhn Madsen, forpagter Nis Chr. Bruhn, overlæge, dr. med. C. E. Tarnowski, seminarielektor Jens Chr. Nielsen, læge Hans Asmussen, apoteker P. Løngreen, journalist Søren Alkjærsg, arkitekt A. C. Ring, fru Bente Uller, advokat Anders Jensen, lærerinde Jette Nielsen, overlærer H. Schnell, C. Gravesen, landsretssagfører A. Thuesen, ingeniør G. K. Stürup, Gudrun Konring, ingeniør S. J. Andersen, lærer O. W. Jørgensen, revisor N. E. Hansen, overlærer Inga Lau, husmoder Kirsten Mathiesen, vand- og gasmester Henning Højlund. *Bryndum:* Dyrslæge Kurt Olsen. *Brørup:* Overdyrlæge A. Skov Larsen, fabrikant S. Dyb-

Virksomheden

dahl Pedersen, laboratorieleder S. H. Nielsen, præsteenke, fru A. Grell, gårdejer Johanne From, fru Ruth Vester, fhv. gårdejer Th. Lund, gårdejer J. Uhre Olsen. *Ribe*: Pens. sygeplejerske D. Dalgas, cand. mag. Poul Hansen, revisor Chr. Almhede, materialist Henning Würtz, cand. mag. B. Sperber, tandlæge M. Krag Møller, overlæge P. W. Nissen, stiftskasserer V. H. Drasbek, landinspektør H. Præstholm, arkitekt Frode Kjems, stadsdyrlæge E. Tribler, direktør Peter Morell Holm, tandlæge K. E. Knudsen, amtsfuldmægtig M. Andersen, landsretssagfører Torben Bisgaard, restauratør Willy Jung, cand. pharm., fru Margrethe Lind, apoteker G. Vad Sørensen, træ- og finerhandler Frits Lerche-Thomsen, arkitekt Bodil Børgesen, fhv. lærerinde E. M. Lerche-Thomsen, tømrermester Georg Peters, lærer Leif Graves Christensen, gårdejer Therkel Hansen, lærerne Chr. C. og I. Beier, rentier Hans J. Kjør, lotterikollektrice G. Karkov-Nielsen, fuldmægtig Edith Sørensen, politimester Jørgen Andreasen, lærer Aksel Sørensen, førstelærer Hans Rudbeck, tømrerhandler G. Husted Christensen, snedkermester Ejner Dau, bankdirektør Ebbe Dahl Jeppesen, sparekassedirektør Kai Meyer, dr. med. D. H. Bøggild, lærer P. E. Simonsen, direktør V. A. Rahbek, Ribe Amts Skolecentral, stadsingeniør A. Elmose, adjunkt Jens Vind, F. Gindeberg, asurandør Sv. Aa. Christensen, manufakturhandler Knud Frederiksen, seminarielektor Richard Jensen, gårdejer Hans Bjerrum, borgmester Carl Johan Pedersen, adjunkt Poul Amdal, lektor H. Larsen, arkitekt Persy Skov, driftsleder A. Husted Christensen, lektor H. Andersen, tandlæge Knud Andersen, fru seminarielektor Esther Abildtrup, radioforhandler Børge Andersen, ingeniør Erik Faurholt, sparekassedirektør Robert Overballe, amtskontorchef Jørgen Nystad, overlæge Poul Andresen, museumsinspektør, fru Aino Kann Rasmussen, dommer Peter Dam, pens. overlærer, fru Mathiesen, fru Grethe Sørensen, domprovst Rich. Fangel, møbelhandler H. Chr. Skovmose, husmoder Mine Friis, arkitekt Claus Riber, cand. agro. Aage Buchreitz, hotelejer, frk. Mine Schultze. *Varde*: Sygeplejerske, frk. Gudrun Pedersen, politimester Gudmund Hansen, laborant Ruth H. Nielsen, skoleinspektør Olav Kjærgaard, skolecentralen, bankdirektør Chr. F. Houborg, lærer L. H. Gotfredsen, toldinspektør A. Nissen, optiker T. Burgaard, overlærer Gordon Larsen, overlæge, dr. med. Jørgen Ostfeld, tandlæge Jørgen Bang, landsretssagfører Sv. Ovesen Nygaard, installatør S. Aa. Tonnesen, fhv. sygehusinsp. Oskar Johansen, Helge Borg, forstander, cand. merc. E. Birkedal Salborg, advokat Niels Rosenlund, overkirurg Kristoffer Hallager, landinspektør Frode Madsen, kunstmaler Hans Z. Andersen, arkitekt Ricard Aas, forstander H. Hartz, lærer Poul Verner Pedersen, tale-hørepedagog Tage Hansen, fru købmand Rita Christensen, overlæge E. Theilgaard, kordegn Vagn Kristiansen, Varde kommunes skolebibliotek. *Vejen*: Arkitekt H. Dahl Nielsen, afdelingsleder Helge Wagner, overlærer K. Hummelgård Christensen, kontorchef Chr. Astrup Nielsen, pensionatsejer Ida Hansen, mekaniker Søren Jensen, Klara Kristensen, viceskoleinsp. Svend Lunde, sundhedsplejerske Karen Jensen, arkivar Jacob Mørk, dyrlæge Viggo J. Dall, tandlæge Sv. Ove Nyvad, installa-

Virksomheden

tør Arne Melvang, borgmester Arne Hansen, gårdejer E. Grue-Sørensen, kørelærer John Bendixen, bibliotekar Anders C. Præstholm, prokurist A. Helby-Petersen, stadsskoleinspektør H. Haugstrup Jensen, direktør J. P. Hansen. *Askov*: Fru G. Lindhard, højskolelærer I. M. la Cour, fotograf Lauge Svold, overlærer Henry Nielsen, videnskab. assistent Ole Nemming, konsulent Vagn Kjær Smed, bestyrer Peder Ruby Hansen, forstander A. Dam Kofoed, musiker A. Jochimsen, konsulent Erling Balle. *Bække*: Gårdejer Frode Rasmussen, skoleinsp. I. R. Hansen Isak, dyrlæge K. Skov Madsen. *Ølgod*: Landoverbetjent A. Burlund, De gamles Hjem, overlærer, fru A. Frederiksen, fhv. gårdejer Søren Christensen, pens. overbetjent Viggo Andersen, advokat I. Grøndahl Petersen, fhv. gårdejer N. Chr. Ditlevsen, murer Otto Holm, postmester J. C. Jørgensen, pastor Holger Andersen, husmoder, fru E. Osmundsen, arkitekt H. Skovbo Hansen, husmoder, fru Asta Madsen, fhv. sognepræst S. Andersen, muremester Harald Højgård, snedkermester Henning Husted, inspektør Harry Larsen, pens. overlærer K. Geil. *Nr. Nebel*: Konsulent Aage Sonne, læge Marius Carl. *Oksbøl*: Anni Skov Christensen, tandlæge Bente Fritzen, lektor J. Krogh Jensen, dyrlæge Verner Jesen, lærer Per Breinholt, gårdejer Frode Sørensen. *Janderup*: Gårdejer Lambert Hansen, fhv. lærerinde M. M. Mogensen. *Hjerting*: Ekspeditionssekr. Sv. Feldberg, overlæge K. Østergaard Petersen, ingeniør Thyge Jensen, købmand Leo Kjærgaard, cand. pharm. Asger Kromann Bak, overlæge, dr. med. Niels Tolstrup, handelsoverlærer Jens Boisen Andersen, direktør J. Helms Larsen, Vibs Oxholm, overlæge Niels Thornval, ingeniør Karsten Jørgensen. *Nordby*: Socialrådgiver K. Boel Madsen, blomsterhandler Ole Gregersen, læge Hans J. Vestergaard, keramikker N. Hübschmann, civilingeniør Johs. Mortensen. *Sønderho*: Kroejer Erik Jensen, sygeplejerske K. Kromann Clausen, lærerinde E. Bech Tøgersen, fhv. sognerådsformand N. A. Nielsen. *Sædding*: Tandlæge Age G. Pedersen, ingeniør Age Johnsen, overlærer Hans Jessen, tandlæge Hans Rosendahl, overlærer Karl Blohm, gårdejer H. Dransfeldt. *Tjæreborg*: Redaktør P. Bendix Knudsen, advokat B. Hejbøl Jensen, gårdejer A. Kjeld Pedersen, bestyrer J. B. Lillelund. *Mandø*: Sognepræst M. Berg. *Alslev*: Sognepræst Kr. Skov Thomsen. *Houstrup*: Gårdejer Jens Chr. Christensen. *Bækhus*: Gårdejer Niels H. Andersen. *Tarp*: Lærer K. Vagner Jensen, overlærer N. R. Hedegaard Holm, dyrlæge J. C. Jensen. *Guldager*: Kontorchef Bonvig Christensen. *Hviding*: Overlæge Niels Hjerrild. *Gjesing*: Overlæge Bent Holst, læge A. Koll Espensen, ingeniør Gunnar Bertelsen, gårdejer Ejnar Riddersholm. *Andrup*: Arkivar J. Velborg. *Arre*: Forretningsfører Tage Kristensen, førstelærer A. Teglgård Hansen, civilingeniør K. Terpager Andersen. *Mejls*: Karl Møller Pallesen. *Kvong*: Sognepræst E. Klemmensen. *Tistrup*: Pensionist Marie Kristensen, installatør B. J. Bom, lærer Johs. Schmidt. *Bovnum*: Lærer N. Kr. Madsen. *Grindsted*: Apoteker Jørgen Foghsgaard, skovrider Bundesen, direktør O. Lennhart, Grindsted skolecentral, Th. Mathiasen, landbrugslærer Chr. Mundbjerg, rektor Fr. Frederiksen, læge T. Lennhart, boghandler B. Elkjær Danielsen, lektor, cand. jur.

Virksomheden

Harald Enevoldsen. *Hejbøl*: Fhv. gårdejer Kr. Johannesen, gård-ejer Poul Larsen. *Hinum*: Skoleleder Aksel Hansen. *Billund*: Direktør G. Kirk Christiansen, major R. M. Lykkegaard, arkitekt Finn Schumann. *Sdr. Omme*: Skovfoged E. Jensen-Klixbüll, pensionist Th. Gejl. *Holsted*: Lærer M. Andersen, rentier Gotfred Jakobsen, tømrermester B. Sørensen, skoleinsp. Peter V. Andersen, lærer Anker Pedersen, førstelærer Sv. Aage Madsen, lærer Johs. Haugstrup, sognefoged M. J. Mikkelsen, fabrikant Jørgen Hansen, konsulent Jens Pingel. *Villebøl*: Fhv. gårdejer Johan Garder. *Ladelund*: Maskinkonsulent M. Bolsgaard, forstander B. Hedemann Pedersen. *Kragelund*: Gårdejer Busk Jensen. *Vester Nebel*: Lærer Leo Lauridsen. *Foldingbro*: Gårdejer Sv. A. Jensen. *Folding*: Gårdejer Arne Hansen. *Anst*: Peder Varming, proprietær Ib Mogensen-Hansen. *Føvling*: Skoleinsp. David Madsen, Emmy Callesen, gårdejer Kristoffer Bruun. *Nørbølling*: Pensionist Peter Nielsen, gårdejer Søren Sørensen, gårdejer Valdemar Christoffersen. *Gamst*: Landmand Jens K. Midtgård, fhv. forstander S. Friberg, gårdejer Peter Kristensen. *Skibelund*: Forstander Aage la Cour Pedersen. *Seest*: Lærer Arne Pedersen. *Gesten*: Robert Andersen, bibliotekar Kr. Andersen. *Lourup*: I. C. Christensen. *Gørding*: Lærer Kr. Holst. *Veerst*: Provst Th. B. Clausen. *Fromsejer*: Skovfoged Thorkild Jensen. *Maltbæk*: Gårdejer K. Brun Hansen. *Ansager*: Overdyrlæge Arne Pedersen, pens. lærer N. Jakobsen. *Gårde*: Snedkermester G. Pedersen, lærerinde Marie Jensen, førstelærer Tage Nielsen, vognmand Harry Jessen. *Øse*: Pedel Viggo Mikkelsen, pastor Jacobsen. *Skovlund*: Lærerinde K. Munch, amtsborgmester Kai Knudsen. *Hovborg*: Svend Dyring. *Ovtrup*: Gårdejer Chr. Heltoft. *Estrupmark*: Overlærer Knud Larsen. *Hungerbjerg*: Gårdejer Chr. Holm. *Spangsberg*: Overlærer Mogens Jensen. *Endrup*: Pensionist N. Malhøj Nielsen. *Lintrup*: Gårdejer Aksel Andersen. *Farup*: Sognepræst Knud Jakobsen. *Ø. Vedsted*: Adjunkt Ole Balslev. *Hviding*: Sognepræst H. Qvist Frandsen, gårdejer Chr. N. Christensen, assurandør Jens Winum. *Saderup*: Husmoder Ingrid Schmidt. *Vrenderup*: Dr. med. E. V. Johansen. *Seem*: Sognepræst Søren Krarup. *Jernved*: Gårdejer Søren Termansen. *Smørpøt*: Direktør B. W. Frikke. *Agersnap*: Fru Ellen Jensen. *Vorbasse*: Dyrlæge Erik Mellemkjær. *Lindbjerg*: Førstelærer Georg Jakobsen. *Bramminge*: Fru Eva Andersen. *Sdr. Omme*: Lærer Ejvind C. Due. *Agård*: Forsøgsleder E. Blankholm. *Dalum*: Forstander Vagn Fog-Petersen. *Rømø*: Fru Johanne Jensen. *Løjt Kirkeby*: Pens. overlærer, fru Katrine Maltbæk. *Jelling*: Bodil Hansen. *Arhus*: Institut for jysk sprog- og kulturforskning. *Vedbæk*: Civilingeniør B. F. Buchgaard, fru Ulla Urne. *Brødeskov*: Forstkandidat Lars Feilberg. *København*: Socialminister, fru Nathalie Lind, redaktør Kirsten Ree. *Kolding*: Filioldirektør J. S. Christiansen. *Roager*: Fhv. sognerådsformand Anders Bennedsen. *Silkeborg*: Th. Søndergaard Pedersen. *Filskov*: Overlærer B. Lerbech Sørensen. *Torsminde*: Lærerinde Else M. Buch. *Frederikshavn*: Fiskeskipper A. Strandby Sørensen. *Bække*: Sparekassefuldmægtig Poulsen.

Under uddannelse: Gymnasieelev Gunnar Bo Clausen, Varde, lærerstuderende, frk. E. M. Nielsen, Varde.

Navneregister

Ved H. K. Kristensen.

Forkortelser: fg. = foged; forf. = forfatter; gmd. = gårdmand; hd. = herred; hgd. = hovedgård; hmd. = husmand; musinsp. = museumsinspektør; pr. = præst; prof. = professor; propr. = proprietær. Endnu flere let gennemskuelige forkortelser er anvendt. En del navne i mindre væsentlige forbindelser er udeladt.

A

Adolf, hertug 555-60, 562, 564.
Agerbæk, Ansager 605; - Kirsten, cand. mag. 320, 333.
Agerkrog, hgd., Tistrup 67, 300, 492f.
Agersbøl, Lejrskov 239.
Agersnap, Ølgod 620.
Agersnappgård 477.
Ahlefeldt, oberst 238.
Ahlefeldt-Laurvig, Jørgen, greve 506.
Albrechtsen, V., ing. 435f, 437, 439f.
Alesius, Alexander 351.
Almind s. 317.
Alsted, Hanne Gerstrøm 296.
Amerinus, H. L., dr. med. 359, 379.
Amrum 563.
Anchersdatter, Karen 317.
Andersen, A., liremand 312f; - sognefg. 263, 528; - Birgitte Wöhlin, musass. 537; - Chr., fæster 299ff; - Frands 239; - Gurli 504; - H. C., digter 147f; J. 134-37, 242; - Jac., hmd. 87; - J. C. 439; - Kr., gmd. 78, 81, 84; - Kr., uddeler 605; - Mikkel 119; - N., rådmd. 665; - Nis 259f; - P., pr. 596; - Poul 80f; - P. Ravn, arbm. 620; - Vald., lærer 156, 329, 503, 511, 640; - politibetjent 615f, 620, 622.

Andreasen, J., læge 619, 622.
Andreassen, montør 601; - Arne, ing., 604.
Andresen, Aage 455, 457f; - H., kancelliråd 447, 450-60.
An Mari 17f.
Ansager 434, 436, 440, 469, 511.
Anst 264, 296, 680; - hd. 115f, 118, 227, 229-32, 248, 261.
Arendrup, Inger 296.
Arensberg, H. N., borgm. 493, 642, 650.
Arnfred, J. Th., forst. 321.
Arnvig, Sv. 507.
Asbo, Bække 263.
Askgaard, Finn, musinsp. 503; - Helle 509.
Askov 181, 205; - højskole 321.
Asp, Horne 489.
Asserbølgård, Lindknud 153.
Axelsen, J. Damgaard, terrazzomester 616.

B

Bachmann, H., overforster 232.
Bagger, J. A. F., byfg. 452.
Baggesen, F. L. A. Haller, oberst 387, 408.
Bakkensen, Kr., karetmager 616, 622.
Ballum 563.
Balslev, H., højskoleforst. 1.
Baltasar, hel. 3 konge 101f.
Bandsbjerg, Janderup 468.

Navneregister

- Bang, trafikass. 601.
 Banke, Jørgen, biblikinsp. 150
 Barby, A. v., kansler 550.
 Barchman, Antoni, skatteforp.
 241f.
 Barfod, J., hdsfg. 497.
 Barslund, Mikkel, sognefg. 616.
 Bartholomæi, B. 677.
 Baun, O. 435.
 Bech, lærer 415; – Aksel, postbud
 628; – An Marie 18; – Anna
 18; – Hans 5, 18, 21, 52, 56; –
 Kr., gmd. 18, 47; – Kristiane 18;
 – L., lærer 415, 418; – Maren
 18; – Margrethe 18; – Matea
 18; – Nis 18, 52f; – Ole 508; –
 Søren 47, 58.
 Becher, købmd. 629.
 Becker, C. J., prof. 335; – Hans,
 pr. 558.
 Beckett, Francis, kunsthist. 496.
 Behaim, student 343.
 Beier, Ingvar 58.
 Bejstrupgård, Skrave 626f.
 Below, Henrik, lensmd. 565; –
 Sophie 489.
 Bencard, M., antikvar 152, 157f,
 329, 504ff, 511.
 Bendixen, Kirsten, musinsp. 158,
 332.
 Bennike, Vagn, general 601.
 Bentsen, rektor 32f.
 Berg, Chr., politiker 143f; –
 Frans, biskop 562.
 Berggreen, A. P., asnginsp. 147.
 Bergholt, I. J. I. 510.
 Bernadotte, Folke, greve 604.
 Bersmann, Gregorius 558.
 Berthelsen, Th., gmd. 489f.
 Bertouch-Lehn, Rud., baron 329.
 Bevtoft 284.
 Beyer, lærer 21ff.
 Beyerholm, Elisabeth, arkæolog
 536f.
 Biener, Elias, pr. 96f.
 Billum 507.
 Billund 605.
 Birk, K., gdr. 195; – Kr., lærer
 207f.
 Birkedal, Vilh. 1f.
 Birkkær, Ølgod 477.
 Bjerre, S., pr. 680.
 Bjerregård, Holmsland 431; –
 stationsforst. 601.
 Bjerrum, Lars 12.
 Bjørnsen, Jac., borgm. 650f.
 Bjørnson, Bj., digter 2.
 Bladt, J. 159.
 Blaksmark, Varde ls. 299.
 Bloch, H., byfg. 125-31; – Kai,
 fisker 429f.
 Blinkenberg, C., prof. 33, 53.
 Blom, statsråd 390.
 Blome, H. D., lensmd. 559, 591,
 594f.
 Blåbjerg 332, 433.
 Blåvand 473.
 Bobøl, Føvling 89, 311.
 Bodholt, J., postm. 197.
 Bolt, H. 439.
 Boltinggård, Gudme hd. 480, 490.
 Bom, Jørg., værtshush. 46.
 Bondesen, Leif, forf., lektor 332.
 Bonn, Tyskland 422.
 Bonnichsen, E. H., montør 152.
 Bordesholm, Holsten 554.
 Bov 507.
 Boysen, P., landmd. 213.
 Brahe, Jørgen 349; – Tyge 349,
 358, 372.
 Bram, Eskild 508.
 Bramdrup 229.
 Brammer, J. P., bankdir. 283, 296.
 Bramminge 84f, 123.
 Brandorff, Mette Marie 298.
 Brandt, Arne, uddeler 605.
 Bredho, Tistrup 488.
 Brinch, H., lektor 332.
 Brockdorff, Gerh., jægermester
 231, 237, 239.
 Brockenhuus-Schack, Knud,
 greve 296.
 Brok, Hans, gmd. 77, 81, 87f, 92.
 Brorson, J. H., pr. 60.
 Bruchofen, H. v., hofpr. 550.
 Brun, huslærer 275f; – H. 18.
 Bruun, Elisabeth 327; – H. P.,
 skoleinsp. 149; – C. Gundorph,
 gdr. 150; – Karl Gundorph, læ-
 rer 150; – Leopold 142-51, 327;
 – N., degn 144, 148; – N., sog-
 nefg. 150; – N. Tranberg, degn
 150; – P., gmd. 149f; – P., degn
 144, 149.

Navneregister

- Brøndum 157.
 Brøns 60, 563, 569, 590-93, 595f, 680; – Vilh. N. 356.
 Brørup 133-37, 307, 310.
 Brørupgård 134, 141.
 Buch, A. C., skoleinsp. 437, 440; – Knud, gmd. 234; – Oluf 245; S. B. Balduin, købmd. 46.
 »Buhl, ingeniør« (gross. Børge Hansen) 412, 438f, 604, 607, 620, 622.
 Buskedal, Johs. A., præceptor 341, 349.
 Byrgesen, J., hdskr. 664; – N., gmd. 664; – P., ridefg. 661-68.
 Bystrup, C., lærer 208.
 Bytzow, Abelone C. 297; – Kath. 297.
 Bækbølling 307.
 Bække 96, 108-14, 120, 473, 605, 669; – Mark 484.
 Bøge, R., gdr. 195f.
 Bølling, Egtved 118f.
 Børup, Morten 357.
- C**
- Camerarius, Joachim, prof. 350f, 356, 370.
 Carl XI, sv. konge 137.
 Carstens, Hans 29.
 Caspar, hel. 3 konge 101f.
 Christensen, elbest. 601; – Anton, gmd. 123; – Harry Toft, fisker 422ff; – H. P., vejass. 438, 601-14; – Laurids 67; – Møller, smedem. 418; – N., kromand 76f, 81ff; – Nis, gmd. 77f, 80; – O. 140; – »Ole«, politibetj. 622; – Ove S., bestyrer 418; – P., pr. 138f; – rebslager 77; – »Skipper« 85; – 245; – V. 439.
 Christensdatter, Maren 673ff; – Margrethe 318f.
 Christiansen, møller 279; – Chr. Haahr, bogtrykker 326; – Clara Haahr 325f; – C. P. O., forst. 321; – O. Kirk, fabr. 605; – Tage E., musinsp. 332, 524, 546.
 Claudi, provst 23, 83.
 Clausen, O., læge 105, 111; – tobaksspinder 80; – A., gdr. 464f; – C. M., lærer 418; – Erhardt, portør 602; – Fritz, nazileder 444; – H. C., lærer 626.
 Coburger, A., skovrider 231.
 Crespi, Daniele, maler 666.
- D**
- Dagmar, dronning 93.
 Dahl, Jørgen, gmd. 481.
 Daler, Højer hd. 563, 569, 573f, 576-80, 582f, 590.
 Dalum Kloster 494.
 Dam, frue 448f; – Jens 633; – Kr., kroejer 76, 81.
 Damgaard, H., trafikass. 437, 439f; – O., læge 435ff, 441, 443.
 Damkjær, J., gmd. 80.
 Dankirk, V. Vedsted 151, 680.
 Darum 60, 71-74, 144, 470, 506.
 Day, R. F., flyver 107.
 Dejbjerg, Bølling hd. 404, 409.
 Dionis, Albert, møntmester 663.
 Dirchs, P., læge 37f, 53f.
 Distelberg, J. Jacobsen, pr. 307.
 Djernæs, Aage, smed 418.
 Dollerup 193, 197, 207, 209ff, 233.
 Donslund, Hejnsvig 605, 608.
 Drabæks mølle, Skanderup 243.
 Drenderup, Ødis 117, 222, 245.
 Due, Jørgen Skeel, amtmænd 140.
 Dyreby, Henne 433.
 Døstrup, Lø hd. 565, 584, 589.
- E**
- Ebbesen, L., gmd. 258f.
 Eckernförde 387, 391.
 Edelberg, Lennart, lektor 331; – M., stiftsamtmænd 507, 511, 680.
 Egebæk, V. Vedsted 397.
 Egholt, Lejrskov 239, 259, 261.
 Egknud, Ølgod 475, 477.
 Egtved 118, 120ff, 124, 251.
 Egvad, N. Horne hd. 478.
 Ehrenfeld, St., prop. 656, 672.
 Eilschou, C. C., apoteker 386, 401, 408; – Elisabeth (tante Hou) 406, 408f; – Jacobine Laurentze 386, 391ff, 408.
 Eitzen, Paul v., biskop 556.
 Elbæk, Joh., gmd. 670-72.
 Elias, profet 101.
 Ellegaard, J. N., mekaniker 616.
 Ellehøj, Sv., prof. 503.

Navneregister

- Ellekilde, H., arkivar 291.
 Embs, Barth., lektor 560.
 Emmerlev, Højer hd. 563, 569, 590, 595f.
 Endrupholm hgd. 27, 116, 275, 288, 672.
 Enevoldsen, C. Mose, fisker 431.
 Engberg, J., dr. 158.
 Esbjerg 24, 153, 155, 157, 325f, 330, 335, 411, 436, 505f.
 Eskelund, Brørup 272.
 Eskesen, Asger B., pr. 182, 223f.
 Eskildsen, Chr., snedkerm. 603; – Johs., snedkerm. 603.
 Estrup hgd. 232, 267, 270ff, 275, 287f, 297, 306, 327, 398; – J. B., statsmin. 282.
- F**
- Fabricius-Møller, cand. phil. 23, 38.
 Fanø 53, 330, 409, 448.
 Farup 72, 75.
 Faust, F. C., borgm. 237; – Jokum 237.
 Feilberg, Lars, amanuensis 328.
 Felding, H. P. 255; – Poul, skovrider 230, 240, 254, 256, 264.
 Ferslev, Chr., overretssagf. 404, 409.
 Fiilsø 328.
 Filskov, lærer 145.
 Finnemann, L. 213.
 Fischer, Jean, adjunkt 408; – Oskar 37.
 Flensborg 556.
 Florin, Kurt, kørelærer 620.
 Fog, møller 91; – Abelone Cath. 297; – Christiane Jensine 271, 296f; – Cl. J., pr. 297; – Joachim, degn 297; – Jørg. L., pr. 297; – L. N., pr. 297.
 Fogtman, L., byfg. 125.
 Foldingbro 80, 625, 627ff.
 Forsomho, Ølgod 476-83.
 Fovslet, Ødis 232.
 Fraas, rektor 32.
 Francus, G. H., mag. 351.
 Franeker, Frisland 339.
 Frahm, Johs., kommis 418.
 Frandsen, forp. 280; – møller 296, 298; – H., læge, digter 362.
 Frausing, J. J., byfg. 391, 639.
 Fredericia 133, 392.
 Frederik II, konge 227f, 305, 555f, 558, 560, 562, 569, 572, 581, 585, 590, 596; – VII, konge 394f, 404f, 407.
 Frederiksen, V. V., overtoldbetj. 430.
 Frederiksnåde, Vorbasse 105.
 Frederiksstad 117.
 Friesendorff, Anna 598.
 Frifelt, Karen, cand. mag. 331; – Sal., forf. 156, 622.
 Frihed, Malt 624, 626f, 630f, 636.
 Friis, stiftamtmd. 609; – Albret, lensm. 566, 569f, 574f, 580, 586, 592, 596; – Edith, lærerinde 409; – H., vognmd. 458; – H. C. A. 409; – H. E., apoteker 273, 277f, 283, 296; – H. N., borgm. 665; – Jac., frue 408, 647; – Jørg. J. 579f; – Kr., kansler 595; – Maren H. 665; – P., red. 679.
 Frisvad, P., bygm. 127-32.
 Fritz, Sven, arkitekt 661.
 Fromsejer plantage 606.
 Frøs hd. 589.
 Frøselevejren 603.
 Frøstrupgård, Lunde 69, 150.
 Frøtzen, H., borger 558; – Ingeborg 558.
 Fuglsang, Egtved 118.
 Fuller, Frank, eng. flyver 110, 113f.
 Før 563.
 Føvling 307, 309.
 Fåborg 111.
 Fårupgård, Jelling 489.
- G**
- Galtho, hgd., Tistrup 488ff.
 Gammelgaard, H., overbetj. 616, 620.
 Gammeltoft Hansen, pr. 418.
 Gammelvind, Poul, gdr. 603.
 Gamst, Anst 118.
 Garder, N., landmd. 88, 92.
 Gejsing, Anst 231, 253, 255, 259f, 264.
 Gelballe, Skanderup 193, 195, 197, 208, 210f.

Navneregister

- Gellerup, Varde ls. 144.
 Gellerupholm, Varde ls. 451.
 Gertsen, journalist 436.
 Giessen, Tyskland 339.
 Gjessing, Hakon, dommer 333.
 Gjesten 263, 396.
 Gjødstrup, G., pr. 307.
 Gjødsvang, Tistrup 488.
 Glahn, H., ingeniør 409.
 Glibstrup, Anst hd. 118.
 Glob, P. V., prof. 331, 503.
 Glückstadt 661ff.
 Godtfredsen, prop. 88.
 Gotthard, korttegner 647f.
 Gram hd. 562f, 589; – slot 396.
 Grandal, Bække 110, 113f.
 Gredsted, Jernved 139, 464.
 Gredstedbro 80, 90-103, 156, 624, 631.
 Gregersen, H. V., lektor 333; – L. 116; – S., gmd. 258.
 Grimlund, Hoven 481.
 Grindsted 161, 329, 410, 433, 601-14, 669.
 Grisbæk, Vejrup 318.
 Groes, H. A. 217.
 Grummesgaard, postbud 616.
 Grundet hgd., Hornstrup 492; – J. P., pr. 372.
 Grærup, Al 468.
 Grøn, Bent O., pr. 309f.
 Grønborg, A., gmd. 437, 440.
 Guldager 75.
 Guldberg, Anton 278; – Elise 273, 296.
 Gunderup, Arre 150, 327.
 Gundorph, C. N., amtsforv. 150.
 Gyldenstjerne, Fr. M. 365, 369; – Henrik 342f.
 Gødesen, L., rektor 360, 576.
 Gørding 123; – hd. 136, 333; – Kl. N., pr. 341.
 Gørdinglund, Gørding 95.
 Gørklint, Holsted 307.
 Gørtz, V., fabrikant 37.
 Gårde 436, 440ff, 444, 490.
- H**
 Haderslev 548f, 556f, 591.
 Haderup, Juliane 298.
 Hald, Kr., prof. 329.
 Hahn, Peder, avlsbruger 646.
 Haltrup, Øse 492.
 Hamborg 333, 378.
 Hammelsvang A., landpost 337ff; – E., uddeler 435f, 446.
 Hans d. æ., hertug 554f, 556f, 559f, 589f.
 Hansen, møller 45; – politibetj. 606f; – A. 118f; – Ane Elisabeth 148; – A. K., sognefg. 396; – Anania 386, 408; – Arne, maskinm. 602; – Asmus, gmd. 89; – Børge, grosserer 412, 431, 433, 438f, 446, 615, 620, 622; – Chr., gmd. 318; – C. T., hospitalsforst. 673; – Damgaard, maskinm. 418; – Ejnar Bogh, lærer 418; – Hans 109, 113, 197, 203, 258; – H. H., gmd. 466f; – H. M., gmd. 114; – J. 122; – J., snedker 195ff, 214; – Jens Jørg., fisker 430; – J. P., lærer 210f; – Johanne 632; – Johannes, købmd. 511; – Karen 110, 112; – Karsten, student 41, 43f, 56, 58; – Kjeld, politibetj. 411; – Kr., gdr. 605; – Laue 108ff, 112, 485, 487f; – Lorentz, rektor 391; – Margrethe Nedenkov 108-14; – N., degn 272, 288; – gmd. 473; – Oluf, brandstifter 672-76; – P., træskomd. 122f; – Palle, cand. pharm. 602f; – P. Holm, gdr. 418; – Poul 568; – P. U., lærer 87; – Simon, seminarieforst. 329; – S. Manøe, lærer 154, 161; – Th., gdr. 195ff; – Tulle, gmd. 116, 257-63; – Uffe, pr. 178f.
 Haraldskjær fabrik, Skibet 317.
 Harboøre 178.
 Harck, sagfører 658.
 Harder, Oscar, maler 153.
 Harkis, Ølgod 489.
 Haunstrup, konsul 450; – Chr., prof. 455; – Margrethe 449-60.
 Haupt, provincialskons. 101.
 Havervad, Brøns 50.
 Havlund, Ølgod 476.
 Haxen, S., regimentsskr. 241.
 Heckmann, oberst 416.
 Hegelund, Elisabeth P. 297; – Jens Kristensen, borgm. 354; –

Navneregister

- Jørgen J. 341; – Kr. M. 354; – Peder J., biskop 340, 561f, 564, 566, 570ff, 574, 576, 580f, 586–89, 595f; – P. Mortensen 359.
 Heide, Tyskland 628.
 Heidelberg, Tyskland 339f.
 Heidtmann, Kath. 548f; – Ludvig 598; – Rasmus, ærkedegn 548–600.
 Heiligensteden, Holsten 101.
 Hejbøl, Ølgod 324.
 Hejnsvig 605, 613.
 Helborn, P., dr. 353f.
 Heldvad, Ingeborg K. 391.
 Helgenæs 388.
 Helgoland 644.
 Helms, Mathilde 409.
 Helmstedt, Tyskland 339.
 Heltoft, Ovtrup 327; – Heltoft J., stadsskoleinsp. 327.
 Helweg, pr. 181, 205.
 Hemmet, N. Horne hd. 411, 413, 418; – Iver I., biskop 379.
 Hemmingsen, Hans, prof. 357, 359, 378; – Niels, dr. 349, 357, 359, 368, 371, 378.
 Henne 331ff, 418; – Kr. H., pr. 307.
 Henneberg, lærer 88.
 Henriksen, C., gdr. 616.
 Hesselho, Tistrup 488.
 Hesselmed hgd., Al 149.
 Hjarup 237.
 Hjedding, Ølgod 478, 489.
 Hjerting 153, 451f, 461.
 Hjort, Th., hmd. 287.
 Hjortlund 333f, 637.
 Hjortvad, Kalvslund 152.
 Hjulsager, Henne 328.
 Ho 117, 155.
 Hodde 434, 473, 507.
 Hoff, P., amtsskr. 243, 246, 251ff, 261f.
 Høier, Caspar 559.
 Holberg, Ludv., digter 340.
 Holbæk, Jak., hmd. 418.
 Holland 111.
 Helm, Hans, kromd. 88; – J. K., lektor 362; – Sv., gdr. 154.
 Holmen, Janderup 153.
 Holmeå 154.
 Holsted 79, 75f, 118, 278, 307, 605ff, 628f.
 Holstebro 446.
 Hop, Johan, kvarterm. 138f.
 Horne 144, 434, 436, 440–43; – A. H., pr. 245.
 Hougaard, Per 157.
 Houvig, Holmsland 424, 426.
 Hovborg, Lindknud 106f, 120, 122, 397, 605f.
 Hoven, N. Horne hd. 480, 616.
 Huitfeldt, Lauge 574.
 Hulkær mølle, Brørup 318.
 Hulvad, Brørup 134–37.
 Hundsholt, Lejrskov 116, 238, 240, 261, 263.
 Hune, Ciriacus, skovrider 229.
 Husted, Verst 116, 261.
 Husum 268, 558.
 Hvas, Ernst, gdr. 152.
 Hvering, L. P. 365.
 Hvide Sande 365, 410, 418–30, 433.
 Hviding 49f, 52; – hd. 562f, 589, 591–94.
 Hvidt, Kr., bibl. 503.
 Hvidtfeldt, Johan, rigsantikvar 503.
 Hygum, Frøs hd. 75, 359.
 Hyllerslev Storgård, Janderup 666.
 Høgsbro, Sofus 322.
 Høier, Helga E. 447–60.
 Høirup, Mogens, skolebest. 601f, 604, 610f.
 Højer hd. 562f, 565, 570, 590.
 Højrup, Hviding hd. 594.
 Høst, C. C., pr. 64, 67.
 Høy, Chr., manufakturhd. 418.
 Haahr, A., gdr. 437, 439, 441; – P. H., lærer 441.
 Haar, Helge, seminarieforst. 329; – Joachim 297.
- I**
- Ibsen, J., skovrider 116, 230, 232; – S. 161.
 Ilebæk 498f.
 Ingerslev, Charlotte 2.
 Ingridsgård, Malt 637.
 Ingstrup, Halfdan, bogh. 602.
 Ipsen, Edv., hofmedicus 409.
 Itzehoe 268.

Navneregister

- Iversen, A. 119; - J., gdr. 431; - L., skovfoged 116, 238, 260, 263; - Peter Kr., landsarkivar 328f, 333; - P. Edv., fisker 430.
- J**
- Jacobsen, lærer 387; - pantefg. 608; - Chr., staldkarl 633; - Knud, sagfører 673; - N., købmand 408; - N. Kingo, prof. 328; - S., kromd. 312f.
- Janderup 70-72, 154, 330, 468, 665-68.
- Janniksen, S., gmd. 18.
- Jansen, H. Arnold, overfører 231, 237, 250.
- Japsen, G., dr. phil. 333, 509.
- Jedsted mølle, Vilslev 91.
- Jegerup, N. Rangstrup hd. 267.
- Jensen, Asker 414; - Asmus, overportør 602; - C. P., gdr. 410-18, 434; - Chr., »klog md.« 95; - mejerist 603; - Ebbe, chauff. 446; - Egon W., borgmester 507; - Frands 69; - Gustav, gdr. 418; - Hanne Marie 23; - Harry, kontorass. 435; - Ingv., kromd. 629; - Isak 242; - J. 239-41; - Jakob, pr. 676ff; - J. P., gmd. 52; Jep, kirkeskr. 248; - Jørg., musinsp. 331; - Knud, politiass. 504; - Kold., pr. 418; - L. Hagen 465; - N., smed 84f; - P., pr. 317; - S., læge 409; - Terkel, fæster 312ff; - Th., fæster 67; - mejerist 478.
- Jepsen, A., hdskr. 234; - Jørgen, fæster 238; - Maren 269; - Marius 52.
- Jerlev hd. 115.
- Jerne 138, 153; - C. Laugesen, pr. 307.
- Jernved 137-39, 461ff, 473.
- Jernvedlund, Jernved 464, 472f.
- Jessen, Mikkel 139.
- Jocumsen, Leif, konstruktør 414.
- Johansen, Hedvig H. 296.
- Jones, Th., eng flyver 110, 113.
- Jordrup 119, 231, 237f, 242, 248f, 252f, 263.
- Juel, N. S., lektor 553f.
- Juhl, Aksel 603.
- Juhlsen, H. F., gdr. 629f.
- Julle, J., handelsm. 241.
- Jæger, Marie D. 324.
- Jægum, Jens, gmd. 657.
- Jørgensen, lærer 17; - And., skovfoged 234; - Carl Martin 208f; - C. O., godsejer 444; - Elwart, slagter 603; - H. P., gmd. 146; - Karlo, ekspedient 603; - Kath. 17; - Knud, lærer 21f; - P., rytter 238.
- K**
- Kabel, Joh., seminarielærer 329.
- Kalvslund 74f, 80, 333, 335, 624, 636; - hd. 589.
- Kapelbanken, Torstrup 495ff.
- Kappelskov, E., lærer 331.
- »Karl«, Peter 12.
- Karlsen, M. 362.
- Karlsgårde, Øse 435.
- Karstensminde, Vorbasse 112.
- Karup Pedersen, O., prof. 503.
- Katbøl, Astrup 98.
- Kelstrup, G., pr. 511, 680.
- Kinch, J., overlærer 32, 34, 562.
- Kiær, J. J., stiftfysikus 37, 56, 405, 409.
- Kjeldsen, Jak. Høy, gdr. 418.
- Kjelst, Billum 326.
- Kjersgaard, Erik, musinsp. 331.
- Kjær, Jørg. 405.
- Kjærungaard, slagter 46.
- Kjær Olesen, tømrem. 603f, 609, 614.
- Kloppenborg, Anne M. 627; - H. D., gmd. 626f; - M. Kirstine 626.
- Knudsen, M., gdr. 475.
- Krarup, Tistrup 488; - C. M., rektor 32, 34-37, 45; - Theodor 33ff, 44, 53.
- Kristensen, korporal 89; - 437; - lærer 443; - Anders, prof. 379; - Anton, murer 602; - E. Tang, folkemindesml. 465; - Gregers, pr. 596; - H. K., lærer 157, 163-76, 327, 329f, 337-38, 418, 506, 511; - J. P. 481; - Mar., dr. phil. 104; - Mette N. 476; -

Navneregister

- Oluf 418; - Sv. Dahl 439; - Tage, smed 435ff, 439.
 Kristian III, konge 549ff, 558; - IV, konge 494, 585, 661, 663; - V, konge 75; - IX, konge 284, 452.
 Krogager, Ansager 605f, 608.
 Krogh, Bertel J., hdsfg. 248; - Knud J., musinsp. 657.
 Krogsgård, hgd., Tjæreborg 275, 312; - Mark 473.
 Krüger, H. A. 284.
 Krummes, Garl, kasserer 332.
 Kruse, bygm. 128.
 Kræmmer, H. 115.
 Kusk, Jens, gdr. 680.
 Kvaglund, Jerne 152.
 Kvie Hede, Ansager 670.
 Kvist, Christa 161.
 Kvang 67, 326, 418.
 Kyed, Jep P., borger 246.
 Kyndrup, N., rektor 329f.
 Kærbæk, Ansager 670.
 Kærgård, hgd., Hunderup 148; - Strellev 620; - Al 413, 433.
 København 400.
 Kølle, Benedikte 280; - Kirstine 296.
 Køningsberg 339.
 Kørvel, F. C., gartner 616f, 619.
 Kaas, Mogens 64.
- L**
- Landsberg, J. H., skovrider 231.
 Lange, Erik E., lensmd. 575; - Gunde N., ridder 499; - Hans, landsdom. 574; - Kr. N. 273.
 Langeland, L. N., forvalter 387.
 Larsen, A., overbetj. 616, 620; - Børge 611; - C. C., oberst 416, 445; - H. C., red. 611; - Karen 485; - Kjesten 483-88; - Lars P. 114; - Marie 485; - N., chauff. 606; - N., gdr. 620; - skomager 483; - Niels P., lærer 207, 211; - Jep, gmd. 259.
 Laugesen, Hans, biskop 362, 562, 596; - J. C., lærer 144; - Steffen, rektor 359.
 Lauridsen, Alf., vandværksbest. 154; - Eske 66; - Holgier 312ff; - Joh. 376; - L. 141f; - L. P. J., forpagter 214f; - N., pr. 69; - S. P., gmd. 418.
 Lauritsen, Terman 267, 296.
 Laursen, Alf. Holm, kapt. 417-30.
 Lautrup, slægt 327; - H. 296; - H. C. H. 272; - H. H. C., prop. 398; - L. F., prop. 270, 297; - Marie 401f, 409.
 Legaard, Martin, hmd. 418.
 Leipzig 339-83.
 Lejrskou, P. N., pr. 308f.
 Lervad, Hornø 489.
 Lesberg, C., skovrider 231.
 Letbæk, Tistrup 274.
 Liden Kirsten 93f.
 Lime, Morten P., pr. 133-37, 310f.
 »Lim-skomager-kuen« 483-88.
 Lind, Cathinca 45; - Julius 37, 45.
 Lindbjerg hgd., Ølgod 478, 616, 620.
 Lindbæk, A. K., forp. 47, 54; - Augusta 7, 27-29; - Henriette 26; - Jannik, højskoleforstander 1-58; - Joh. 26, 29; - Jakob 7f, 23, 25-29; - Kath. 11, 18, 47, 58; - Meta 55, 58; - Peter, gmd. 12, 24.
 Lindbæksminde, S. Farup 3.
 Linde, Helle, arkivar 330.
 Lindemann, general 414.
 Lindenow, Hans, landsdom. 574.
 Linderupgård, Torstrup 473.
 Lindknud 120, 133, 157, 310.
 Lintrup, C., gmd. 95.
 List Vesterland 563.
 London 422.
 Lorentzen, Børge, mek. 414; - E., politibetj. 440.
 Louise Danner, grevinde 394f.
 Lund, Hans, højskoleforst. 321-24.
 Lundager, Lunde 413; - S., købmand 408.
 Lunde 102, 418, 433; - kirke 59-65.
 Lunderup hgd., Varde ls. 655f, 672-76.
 Lunderskov 179, 181f, 192f, 195, 197, 209, 213ff, 217.
 Lundgård, Farup 88.
 Lundsgaard, kørelærer 601.
 Lundsmark, Hviding 49, 52, 57.

Navneregister

- Luther, Martin, ref. 363, 365f, 369, 376, 379, 597.
 Lübecker, Johan G. 409.
 Lydum 497-502; - å 501f.
 Lydumgård, Lydum 497-502.
 Lyne, N. Horne hd. 154, 478, 616, 619; - Husted, Kvong 666.
 Lyngbo, C., maler 679f.
 Lyst, Hans, vejmand 87, 89; - Oluf, arbm. 89, 92.
 Lütken, Niels 29f.
 Lüttichau, H. H., stiftamtmd. 393.
 Lytzen, Chr., løjtnant 117f.
 Læborg 310f.
 Lø hd. 562f, 565ff, 569f, 584, 586-89.
 Lønne 666; - møllegård 158.
 Lønnestak, Lønne 330.
 Lovklitterne, Al 328.
- M**
- Madsen, Chr., hdsfg. 67; - H. J. 505; - Jac., biskop 65; - Jes, møller 242f; - Kr., dir. 330; - Legaard, fmd. 431; - Marie R. 157; - O., red. 207; - S. Boyesen, landmd. 603; - Thv., lærer 208, 210f.
 Mailand, toldkontroll. 628.
 Malmø 668.
 Malt 306, 308, 513-47; - hd. 156, 306, 311, 314, 333, 503.
 Maltbæk, Malt 307.
 Mantzius, J., skolemand 1f; - Aage 2.
 Manø 563.
 Manøe Hansen, S., lærer 506f, 680.
 Marburg, Tyskland 339.
 Markdanner, Casp., lensmd. 229, 579f.
 Markussen, Ludv., smedem. 651.
 Mathiesen, Chr. 245.
 Matthiessen, Hugo, mag. 115, 124, 640.
 Matzek, officer 432.
 Meinert, Ad., borgm. 395.
 Mejls, Varde ls. 326.
 Melanchton, Philip, reform. 352ff, 360, 363, 366f, 370f, 376f, 379, 550-54, 557.
 Melchior, Bodil J. 296.
 Midtgaard, P., gmd. 197f; - S. Knudsen 49f.
 Mikkelsen, E. J., tømrer 31; - H., borger 138.
 Milters, Kjeld, geolog 439.
 Mjolden, Lø hd. 565, 572, 584.
 Moe, C. J., pr. 177-226.
 Mogensen, Sv., rektor 267, 329.
 Mohr, Johanne L., rektor 329.
 Moltesen, Jens, gmd. 47, 49, 51; - Laust, dr. phil. 51f; - P., gmd. 51f.
 Monrad, D. G., minister 146.
 Morsbøl, Strellev 476.
 Mortensen, P., degn 97; - T., lærer 21; - Terman 289, 296f.
 Mortensdatter, Anne 134f.
 Mouridsen, M., provst 211.
 Muhm, Aug., gendarm 89; - Heinrich, forp. 78, 88f; - Kr., gmd. 88.
 Munkesø, Sem 335.
 v. Munthe af Morgenstjerne, B. 157.
 Müller, Ludv. Chr., seminariefors-stander 143.
 Mynster, P. G., pr. 276; - F., læge 601f.
 Myrtue, Hostrup 664.
 Møgeltønder 565, 569f, 573-83, 596; - birk 563, 566-69.
 Møller, toldkontroll. 82; - L. H., degn 464; - Marie Kirstine 269; - P., generalmajor 80, 82f; - S., gmd. 197f.
 Mørch, H. 329; - Hansen, M., pr. 333.
- N**
- Nagbøl, Skanderup 193, 195, 197, 233f, 245.
 Nebel, N. M., skovrider 231.
 Nedergaard, Poul, pr. 177, 179.
 Nedermølle v. Horsens 269.
 Neuengamme, koncentrationslejr 602, 604.
 Neumann, H., musinsp. 333.
 Nicolajsen, Jeppe, major 106.
 Nielsbygård, Føvling 117, 265, 630.
 Nielsen, Aksel, fisker 423; -

Navneregister

- Alfr., købmd. 418; - Anania Christine A. 392, 395; - Augusta 389f; - Avgust C. N., prop. 27, 275; - Bent, gmd. 239; - Bøgh, laborant 602; - C. 116; - Chr., apoteker 393, 401, 403f, 407f; - C. Lindberg, landsarkivar 320, 508, 639; - Elise 390; - Emilie U. 409; - E. Nordentoft, kontorist 602; - Fr., cand. jur. 391, 402f, 406; - Frank, musass. 537; - H., sognefoged 195f; - Henrik, prop. 409; - Henrik C., stiftamtmd. 384-409; - J. 195-98; - rådmd. 650; - Jacobine Christine 409; - Joh. 197; - Johan 198; - Margrethe 150; - Mette Marie 214; - N., prop. 116; - gmd. 472; - lærer 605; - apoteker 390, 408; - N. Chr., lærer 330; - N. O. M., boghdl. 144; - Nanna 409; - O., arkivar 499f; - Peder, prop. 655f; - Rasmus, amtsforv. 385f, 407f; - Ras. C. C., apoteker 391, 409; - Rudolf, læge 406, 408f; - Sig. 437, 440; - Stefan, borgm. 310, 648, 666f; - Vagn E., gmd. 620.
- Nielsdatter, Anna (Hebo) 664, 667f; - Kirsten 248-51.
- Nikolajsen, Jeppe, gdr. 605f.
- Nissen 214; - Andreas, hmd. 49; - H. Th., købmd. 511; - Johan, gmd. 77f, 81, 86ff; - L. 224; - L. P., gmd. 54f; - N., lærer 198, 203, 207f; - Nis P., gmd. 86; - P., lærer 208.
- Noe Nygaard, S., seminarieforst. 329.
- Noes, Anst 229.
- Non mølle v. Viborg 273, 277, 280f.
- Nordby, Fanø 123, 451.
- Nordentoft, læge 435.
- Norup, N. P., installatør 437, 440.
- Nyby, Læborg 121.
- Nymindegab 53, 411, 416, 418, 426, 429, 433, 442, 445.
- Næsted, Børge, læge 601f.
- Nørgaard, A., pr. 181.
- Nørholm, hgd. 299-304, 398, 445, 491ff.
- Nørlund, Poul, musdir. 332, 497, 524.
- Nørre Bork, V. Horne hd. 418; - Horne hd. 675f; - Lyngvig 430f; - Nebel 330, 410-18, 428, 431-34; - Rangstrup hd. 562f; - Vosborg 280.
-
- Oddum, N. Horne hd. 478.
- Ohrst, F., folkemindeforsker 94, 101.
- Ohsten, landsretssagf. 411.
- Okholm, V. Vedsted 18, 49, 57, 151, 505.
- Oksby 473f.
- Oksbøl, Al 442, 445, 507; - lejren 614.
- Olde, Nic., klosterprovst 554f.
- Olesen, postm. 601; - Ib Anker 614; - Johan (Oksfeldt), oberst 83f.
- Olsen, træhdl. 604; - Anker, arkivar 330; - Bent Anker 601; - C., skovløber 239f, 257f; - Jens, overlærer 314; - Olaf, dr. phil. 511; - P., træskomd. 123.
- Olufsen, M., degn 316; - Peder, mag. 360, 373; - Torben, student 360.
- Opsneum, Sneum 473.
- Orre 123.
- Orten, Varde ls. 144, 149-51, 327, 433.
- Ovtrup 432f.
- Oxford 339.
- ¶
- Padua, Italien 339, 358.
- Pallesen, Gunnar 437, 440.
- Parsberg, Vald., lensmd. 577, 585f.
- Paulsen, Jørg., musdir. 331, 503; - N. 197ff.
- Pedersen, købmd. 607; - Anton, gmd. 418; - Arne, bogh. 435, 440, 602; - Asser, pr. 358; - Axel H., dr. jur. 332; - Chr., lærer 208f; - H. 593; - gmd. 118; - sognefg. 238; - Jak., skovrider 245; - J. Fog, forst. 323f; - Karen 435; - Kristine

Navneregister

- Hvistendahl 669; - L., pr. 308f;
 - M. 341; - Math., borger 308;
 - N., landmd. 418; - Nic., fabriksm. 603; - P., hjuler 234ff;
 - R. G., løjtnant 439; - S., lærer 156; - pr. 668; - Tyge, hdsfg. 586f.
- P**
 Pedersdatter, Stineke 133-37.
 Perch, Per, løjtnant 436, 438.
 Petersen, købmd. 629; - Chr. J., godsejer 327; - Leif, læge 410, 414f, 418; - Lone, husjomfru 395, 400, 405f; - M. Werenberg, manufakturhdl. 418; - Susanne, husbest. 405f; - Tage, hotelejer 152.
 Peucer, Caspar, prof. 370f.
 Philipsen, kasserer 387.
 Plade, P. Esbernsen (Palladius) 362.
 Pletz, Martin, pr. 552, 597.
 Plougstrup, Hans P., arbm. 669-72.
 Plovslund, Grene 105-14.
 Plovstrup, Jernved 85, 461-68, 470ff, 474, 631.
 Poder, Dorthea 271f, 274, 288.
 Pompeji 64.
 Pontoppidan, M. C., sagfører 399, 409.
 Pors, P. M., pr. 339.
 »Poulsen« (dr. Milters) 439; - møller 85; - lærer, red. 88; - Asmus, søkaptajn 85f; - Kr., sømand 85f.
 Prange, Kirsten 328; - Knud, arkivar 329, 506.
 Præstkær, Brørup 307, 310.
 Puggård, Jernved 152.
- Q**
 Quitzov, Chr. 65; - Henning 497-502; - Margrethe 65.
- R**
 Raben, G. K., greve 287.
 Rafn, Henrik, hdsskr. 328; - P. J., hdsskr. 328.
 Rambusch, Sig., arkivar 155.
 Ramsing, adjunkt 32.
 Randbøl 105f.
 Randers 279.
 Randerup, Lø hd. 570, 584.
 Randrup, stiftfysikus 99f.
 Rangstrup, N. Rangstrup hd. 594.
 Rantzau, Bendix, lensmd. 565-84, 597; - Dorothea 567; - Henrik 558; - Kristoffer, amtmd. 557; - Peder 565-72, 584-89.
 Rask, A. H., regimentsskr. 243, 255, 262; - Daniel Ph. 243.
 Rasmussen, A. Hjort, musinsp. 155; - Aino Kann, musinsp. 505f; - Aase Rosenberg 328; - B. Langsig, tømrer 435, 437; - C. F., skrædderm. 616; - Chr., gdr. 98; - J., fæster 254ff, 265; - J. W., skoleinsp. 680; - N., ridefg. 134, 140; - Otte, borgm. 650, 668; - Poul, arkivar 328f.
 Rasmusdatter, Inger 297; - Maren 668.
 Ravn, Iver, amtsskr. 139; - Jensen, S., skoleinsp. 418.
 Ravnø pr.gd., Nykirke 276.
 Refsgård, Egtved 123; - Ovtrup 69.
 Reggelsen, L. 29.
 Reisz, prof. 57f.
 Resen, H. P., biskop 359, 379; - P. H., historiker 639, 644, 647, 653.
 Reventlow, C., greve 231, 239f.
 Revsinghoved, Gesten 258f.
 Ribe 23-54, 64, 79, 82, 95, 99, 115, 117f, 125, 138, 151f, 158, 297, 307, 315, 329, 333, 339-409, 504, 547-600, 633, 643f, 666; - domkirke 493, 503; - katedralskole 1, 3, 23-54; - kloster 243, 246.
 Riber, Kr. H., biskop 379.
 Riberhus 117, 506.
 Rich, Chr. 507.
 Richter, J., pr. 208.
 Rigelsen, P., pr. 567.
 Rikhoff, G., dyrlæge 605.
 Ring, Oluf, komp. 329.
 Riis, overlærer 32; - Nic., uddeler 616, 620.
 Riising, Anne, arkivar 508.
 Ringkøbing 315, 359, 426ff, 446.
 Ringsted 640.
 Risbøl, A. H., ridefg. 263.
 Roager kirke, Tønder amt 546.

Navneregister

- Rhode, H. J., kærner 615-23.
 Rolles mølle, Skanderup 260.
 Romme, E., lærer 602.
 Ropstorff, C. S. 328.
 Rosengård, Varde ls. 127, 129.
 Rosenkilde, sergeant 387; - J. P.,
 pr. 96.
 Rosenkjær, Jens, højskolelærer
 321.
 Rosenstand, Bolette 19; - Otto,
 pr. 2, 3, 19, 38, 40-43, 56, 58.
 Rosenvinge, Fr. V., fuldmægtig
 404f, 409; - Vilhelmine A. 409.
 Rosenørn-Teilman, Theodor,
 kammerherre 398.
 Rostoch 339.
 Roved, Anst 148.
 Rovert, Jak., skovrider 231, 262f.
 Rusk, J. H., pr. 94.
 Rydhave hgd. 287.
 Rye, Olav, general 392.
 Rærup, Lydum 327.
 Rødding 323, 633; - højskole 321.
 Røjgård, Gesten 241.
 Rømeli, Jak., skovrider 231.
 Rømø 563, 590.
 Råhede, Hviding 51f.
- S**
- Sager, J. C., kirurg 317; - P., køb-
 berrsmelter 317; - Rasmus C.,
 pr. 316f.
 Sahl kirke, Hjerm hd. 524ff, 531.
 Saksøbing 648.
 Salto, adjunkt 32.
 St. Birgitte 495-97, 499f; - Brigida
 496; - Gertrud 495-97.
 Schleppegrell, general 46.
 Schmidt, Aug. F., forf. 177, 180;
 - H., lærer 418; - Jens, gmd.
 632; - J. P. C., lærer 208; - M.,
 værtshush. 46; - T., kancelliråd
 451.
 Schneider, Marius, gmd. 152; -
 N., gmd. 50; - S. 50.
 Schjørring, J., pr. 43.
 Schrening, Nic., prof. 354.
 Schrøder, J. P., skovrider 280.
 Schwartz, amtmd. 239.
 Schøller, C. G., oberst 680.
 Schøtt, M. J., skovrider 230.
 Seem 26, 152, 333ff.
- Seerup, Jac., pr. 307f.
 Seest 234, 237, 239.
 Sehested, Claus, godsejer 306; -
 Fr., major 312.
 Sejrup, Jak. S., pr. 306.
 Selgesen, P., gmd. 134, 141.
 Selnecker, Nic., digter 552f.
 Sig, Torstrup 672f.
 Simonsen, P., hmd. 12; - Simon
 P., lærer 210f.
 Simony, politim. 435, 615.
 Sjølund, H., ølbrygger 603.
 Skade, H. N. 156; - Marie 27ff,
 54f.
 Skallebæk, Seem 397.
 Skanderup 177-226, 233-37, 241-
 46, 259, 262.
 Skast 468; - hd. 328, 662.
 Skelmose, Kaj, malerm. 326; -
 Martin, skipper 326.
 Skibelund, Malt 54, 58.
 Skinkel, Helvig 491-95.
 Skjern 446.
 Skodborg 267f, 277, 286, 297f.
 Skodborghus, Vejen 79, 298, 312,
 625.
 Skomager, Frands, brevbærer
 374f.
 Skottarp, hgd., Halland 137.
 Skovbølling, Jelling 328.
 Skovgaard, gmd. 197f, 203, 214; -
 Hans 365; - Jep. J. 365.
 Skovlund, Ansager 436, 440, 442,
 444.
 Skram, Knud 341, 349, 372.
 Skrumnsager, H. D. Kloppenborg,
 landstingsmd. 627.
 Skrydstrup 269; - H. H., lærer
 18, 21f, 51.
 Skrædder, P. N. 243ff.
 Skudstrup, Skodborg 306f.
 Skytte Jensen, plantør 605f.
 Skøde, Bække 228, 669.
 Slaugs hd. 229, 261.
 Slesvig 387, 391f, 548, 552, 555-62,
 597f.
 Slot, N. 629.
 Snedker, H. 229, 265.
 Sneumgård, hgd., Sneum 243.
 Solbjerg, Skast 473.
 Spandet, Hviding hd. 41, 49, 55,
 76.

Navneregister

- Spang, J., gmd. 81.
 Sparre, Hieronimus, pr. 96f.
 Stadil, Hind hd. 524.
 Stadsgaard, N. 253f.
 Stage, Joh., pr. 374.
 Starbæk mølle, Kvong 327, 666.
 Starup 605, 614.
 Stau, Cathrine 447; - Cornelius, gross. 447; - Elisabeth 447, 450f; - J. C., skrædderm. 447; - Andresen, Chr., civiling. 448.
 Stauning 420; - Anne 125f, 130.
 Stausø, Henne 86.
 Steenberg, J., kobmd. 418.
 Stefansdatter, Maren 656.
 Stefensen, A., pr. 310.
 Steffensen, Jens, gmd. 475-83; - Magnus, gmd. 481.
 Stejlund, Ølgod 477.
 Stens, Hjortlund 81.
 Stokholm, N. N., pr. 149.
 Stoklund, Bjarne, prof. 330.
 St. Almstok 106; - Anst 239; - Hebo, Janderup 664f.
 Strellev 324, 345, 477, 616ff, 620, 622.
 Strigel, Victorine, prof. 551.
 Straabjerg, J., matros 485.
 Stub, Iver P., prof. 379.
 Stundsig, Horne 476.
 Stygge, Mourids, landsdom. 586.
 v. Stöcken, Anania 391; - Fr. H., apoteker 401, 408f.
 Staal, P., hdsskr. 67.
 Svanning, H., historiograf 562.
 Svejstrup, H., pr. 19.
 Svendsen, mekan. 154; - Nic., seminarieforst. 159.
 Sædding, Guldager 152f; - N. Nebel 413.
 Sdr. Bork 94, 418; - Farup 1-58; - Hebo, Janderup 664; - Omme, Nørvang hd. 432; - Vium, N. Horne hd. 415, 418.
 »Søndergaard senior« (V. Benike) 601.
 Sønderhøe, Bramminge 330.
 Sønderside, Ho 117, 644, 666.
 Sønderskov, hgd., Folding 134, 140, 232, 331.
 Søndertarp, Lunde 67.
 Søndervig, Holmsland 413, 428.
 Sønderøkse, overserg. 86f; - Alb., kommandant 83.
 Sørensen, gmd. 203, 215; - overserg. 634f; - pr. 19; - prokurist 469; - A., gmd. 235; - Arne, smedem. 414; - Folmer, arbm. 154; - G. Ibsen, ing. 680; - Guttorm 19; - Johan, gmd. 298; - Jørg., gartner 605f; - Marie C. 298; - Mogens, gmd. 602; - N., fæster 69; - P., student 358, 374; - P., købmd. 470; - Rudy, bogtrykker 651; - S., gmd. 265; - Tage, dyrlæge 412, 417f; - Vilh. 19, 46.
 Saabye, N. A., hdsfg. 141.
- T**
- Tamssen, Jep, skovrider 299.
 Tanderup, Farup 52f.
 Tang, Jeppe, forst. 143.
 Tarm 411, 446.
 Teilman, A. C., godsejer 299-304; - A. C. (til Kærgård), jægern. 288.
 Terkelsen, C., gmd. 239f.
 Terkildsen, Kr., skovfoged 602.
 Termansen, Amalie 275f, 283, 296; - Anna 279f, 296; - Cecilie 298; - Christian, ass. 280ff; - godsejer 267ff, 296; - møller 269-77, 296; - Christiane 279, 296f; - Gustav A., skovrider 275, 280, 296; - Hans, forp. 267f; - J. Theodor 267, 274-98; - Jesper Oluf, amtsark. 296; - Joachim, møller 272f, 277-80, 296; - Johanne 298; - Julius 279, 296; - Marenza, 273f, 296; - Marie Margr. 269, 272, 296; - Morten, gmd. 296; - N. J., rigsdagsmd. 267, 297; - sognefoged 297f; - Otto 269f, 296; - Terman 297; - Vald., arkitekt 267, 279, 296.
 Tersbøl, Verst 116.
 Thermansen, M., prop. 117f.
 Thisen, Truels 46.
 Thisted 385f, 389.
 Thomsen, Anna 290, 295, 298; - Anna Margr. Sofie 276ff, 296, 298; - Cath. E. 298; - H., lærer

Navneregister

- 602; - H., pr. 349f; - H. C., prop. 298; - Ib, møller 318; - Jesper 286; - Jesper O., sognefoged 277, 286, 298; - Johan, gmd. 268, 298; - Kr., gmd. 476; - L., pr. 596; - Lorentz, gmd. 51; - Marie Cath. 298; - N., borgm. 668; - snedkerm. 157, 161, 330, 505; - Peter 34, 42ff, 53, 298; - Poul, mag. 359, 373f, 378; - Rob., ing. 330; - Th., kroejer 298; - gmd. 298.
- Thormann, Emilie 408; - Poulina 408; - Ulrikke C. M. 408.
- Thorsen, Th., landinsp. 276.
- Thorup, læge 203f; - P. N., rektor 389f.
- Thott, Anna 488ff; - Birgitte 489; - C. P. 489; - Henrik 489f.
- Trane, bankbest. 601.
- Thybo, C. N., gmd. 118f.
- Thygesen, C., politibetjent 411f, 415; - Frants, dommer 160.
- Thøgersen, H., sognefg. 88; - Stig 620.
- Timmerman, Joakim, dr. 666.
- Tipperne 411.
- Tistrup 433-46.
- Tjæreborg 144-51, 161, 327, 505.
- Tobel, Føvling 76-80, 87, 624-26, 631-35, 637.
- Toft, P., degn 672ff.
- Toftnæs, Alslev 657.
- Tommesen, Gregers, gmd. 233f; - J., gmd. 260.
- Tordsen, L., borgm. 655f.
- Torstrup 497.
- Tranberg, H., gmd. 150; - Jørg., købmd. 470.
- Tranbjerg, Kr. K., gmd. 477.
- Trane, bankbest. 604.
- Tratziger, Adam, kansler 557.
- Troelsen, Sv., gmd. 511, 680.
- Trugaard, adjunkt 32, 34.
- Træskomands, Doret 85.
- Trøjborg, hgd., Højer hd. 567, 569, 584-89.
- Tuulse, Armin 158.
- Tuxen, Jul., krigsass. 389f.
- Tübingen 339.
- Tygesen, Jes, kirkeværge 64-69.
- Tysker, Bodil 87.
- Tømmerby, Sneum s. 123.
- Tønder 145, 315, 333, 668.
- Tørning len 589ff.

U

- Ubberup højskole 1, 2.
- Uhd, N. H. 157, 476f, 506.
- Uhre, Tistrup 488.
- Ulrika Eleonora, sv. dronning 137f.
- Ulv, Hans, gmd. 243ff.
- Urne C., stiftamtmd. 125ff, 131.
- Urup, Grindsted 669.

V-W

- Vadgården, N. Nebel 431f.
- Vagner, P., farver 630.
- Vagtburg, Torstrup 657.
- Vallund, Ølgod 478f, 507.
- Vamdrup 234, 237, 245, 265.
- Vandel 107f, 111.
- Varde 42f, 115-32, 144, 153, 238, 310, 314-16, 320f, 324ff, 333, 401f, 407, 409, 411, 435, 442f, 447-60, 469f, 490-95, 506f, 629, 638-60, 664-68, 672, 676-78; - museum 59; - å 502, 326.
- Vardehus 502, 638.
- Warming, L. 52.
- Warthoe-Hansen, O., overlærer 329.
- Wassermann, Johan Jokum 327.
- Vedel, A. S., historiograf 157, 349f, 354f, 358, 360, 372f, 562.
- Vedsted, H. Chr., kromand 48.
- Vedsted-Hansen, Kath., forst. 622.
- Veerst 115f, 120, 228, 239ff, 257, 261ff.
- Veiner, L., kannik 562.
- Weismann, Nic., kromand 633f.
- Vejen 297, 307, 310f, 629; - mølle 267-98.
- Vejle 107, 274, 283, 612; - Jac. M., biskop 562.
- Vejrs, Øksby 644.
- Vejrup 95, 473.
- Vejs, Kr., hmd. 478.
- Vesterby, Kaj, bankass. 616.
- Vesterbæk, Øse 210.
- Vestergaard, Henning, gmd. 152.

Navneregister

Vester Gesten 258; – Horne hd. 125; – Nebel 248; – Vedsted 3, 21, 46, 52, 151, 333, 506, 564, 569, 590.
 Vestkær, Ølgod 475.
 Viborg, skrædder 46; – J., ærke-
 degn 360, 561, 590, 592, 596.
 Wichmand, Henrik, skovrider
 230.
 Vig, P. S., prof. 332.
 Villadsen, Carl J., civiling. 602; –
 Johs., politibetj. 603; – N., gmd.
 141; – Relle, gmd. 141.
 Villebøl, Kalvslund 76-92, 624f,
 631f, 635.
 Villemoes, Sv., elværksbest. 437,
 440, 442f.
 Viller, Herluf, politibetj. 601,
 603f.
 Villumsen, Jacob, pr. 382; – N.,
 rektor 379.
 Vilslev 339, 341, 505; – N. Klaus-
 sen, pr., mag. 341, 349, 373f.
 Wind, Iver, lensmd. 490-95.
 Windfeld, prop. 52; – Ibine 53; –
 Sofie 53.
 Windsheim, D. v., prof. 368f, 371f,
 375, 378.
 With, Abelone C. 386, 408; – Jo-
 hanne C. 408; – P., provst 386,
 408f; – Torben 507.
 Wittenberg 339-83, 549-55, 558,
 571.
 Vittrup, Lindknud 115f.
 Visby, Lø hd. 60, 565, 570, 584.
 Vodder, Hviding hd. 59.
 Wolff, V. 34.
 Vonsildkredsen 185-88.
 Vorbasse 105ff, 114, 396, 605.
 Vork, Egtved 121ff.
 Worsøe, H., arkivar 329.
 Vorting, H. C., musinsp. 506.
 Vostrup, N. Horne hd. 620.
 Vranderup, Seest 242, 263.
 Vrøgum, Al 153.
 Vrå, Lejrskov 242.

Y

Yderik, Torstrup 673f.

Z

Zelger, P. Vognsen, gmd. 141.

Ø

Øgmundsen, J. S., distriktslæge
 408.

Øhlenschläger, S., hmd. 105.

Ølgod 60, 73, 75, 144, 150, 154,
 156, 316f, 324, 431, 433, 438,
 441, 475-83, 489, 507, 615-23,
 669.

Øllgaard, Bendt, læge 615f, 619f;
 – Grethe, læge 620; – H. Wulff,
 justitsråd 132, 653; – Holger,
 lærer 157, 324f, 506f; – N. E.,
 rektor 33.

Ørbech, frk. 29ff, 52.

Ørsted Petersen, løjtnant 635.

Øse 434, 440.

Øster Assels, Mors 148; – Horne
 hd. 675f; – Lindet Nygård 268;
 – Vedsted 20, 141f.

Østergård, N. Horne hd. 673; –
 portør 605; – H., gmd. 441; –
 K. Høgsbro, pr. 98, 104, 335,
 495, 513.

Østerholm, Øse 493.

A

Aby, Fyn 96.

Abølling, Føvling 625; – Jens 77,
 88.

Aagesen, L., skovfoged 263.

Al 144, 149, 158.

Albæk, P., landmd. 602.

Alholm, hgd., Lolland 287.

Aalling, Ivar, gmd. 474.

Argab, Holmsland 421, 433.

Århus 279, 561f.

Arre 150.

Astrup 605.